

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ**

ΓΙΑΝΝΑΚΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

**ΕΛΛΑΔΙΚΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΠΙΘΟΙ
ΑΠΟΘΗΚΕΥΤΙΚΑ ΑΓΓΕΙΑ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2015

Ορισμός Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: Γ.Σ. 295/ 16.4.2008

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής

Επιβλέπουσα

Σπυριδούλα Κοντορλή- Παπαδοπούλου (†), Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων.

Μέλη

**Λώλος Ιωάννης, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων.
Κόπακα Αικατερίνη, Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Κρήτης.**

Ορισμός Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής: Γ.Σ. 10/12 /2014

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής

Θανάσης Παπαδόπουλος, Ομότιμος Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων.

**Λώλος Ιωάννης, Καθηγητής του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Ιωαννίνων.
Κόπακα Αικατερίνη, Καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας Παν/μίου Κρήτης.**

Μιχαήλ Φωτιάδης- Ατέσογλου, Αναπληρωτής Καθηγητής του Παν/μίου Ιωαννίνων.

Ανδρέας Βλαχόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής του Παν/μίου Ιωαννίνων.

Παναγιώτα Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ημερομηνία προφορικής εξέτασης 23/04/2015 Βαθμός «Άριστα»

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα (Ν.5343/32 αρθρ. 202 παρ. 2)».

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	σελ:
Συνοτομογραφίες κειμένου.....	viii
Κατάλογος εικόνων.....	ix
Πρόλογος.....	xvi
Εισαγωγή.....	1
- Ορισμοί.....	1
- Γεωγραφικό πλαίσιο.....	3
- Πολιτισμικό πλαίσιο.....	3
- Ιστορικό έρευνας.....	5
- Προσεγγίσεις και στόχοι.....	7
- Διάρθρωση της παρούσας μελέτης.....	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ.....	11
1.1 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΣΧΗΜΑΤΟΣ.....	14
Χρονολόγηση.....	18
1.1.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	19
Α. Ωοειδούς σχήματος.....	19
Β. Κωνικού σχήματος.....	20
Γ. Αμφικωνικού σχήματος.....	22
Δ. Σφαιρικού σχήματος.....	22
Ε. Απίοσχημοι.....	23
Συζήτηση.....	23
1.1.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	24
Α. Ωοειδούς σχήματος.....	24
Β. Κωνικού σχήματος.....	30
Γ. Σφαιρικού/Ημισφαιρικού σχήματος.....	31
Συζήτηση.....	32
1.1.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	33
Α. Ωοειδούς σχήματος.....	33
Β. Κωνικού σχήματος.....	35
Γ. Αμφικωνικού σχήματος.....	37
Δ. Σφαιρικού σχήματος.....	38
Ε. Απίοσχημοι.....	39
Συζήτηση.....	39
1.1.4 Συμπεράσματα επί της τυπολογίας του σχήματος.....	40
1.2 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ.....	42
1.2.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	44

A. Ενσφράγιση διακόσμηση.....	44
1. Σφραγιδοκύλινδροι.....	46
2. Σφραγίδες.....	54
B. Γραπτή διακόσμηση- επιχρίσματα.....	55
1. Γραπτή διακόσμηση.....	55
2. Επιχρίσματα.....	55
Γ. Πλαστική-Ανάγλυφη διακόσμηση.....	56
1. Σχοινοειδή μοτίβα.....	57
2. Μη σχοινοειδή μοτίβα.....	63
Δ. Εμπέστη διακόσμηση.....	64
E. Εγχάρακτη διακόσμηση.....	65
Συζήτηση.....	66
1.2.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	68
A. Ενσφράγιση διακόσμηση.....	68
B. Γραπτή διακόσμηση- Επιχρίσματα.....	68
1. Αμαυρόχρωμη διακόσμηση.....	68
Γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα.....	69
Μη γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα.....	76
2. Ανοικτή επί σκοτεινού στιλβωτή διακόσμηση.....	76
3. Σκοτεινή επί ανοικτού στιλβωτή διακόσμηση.....	76
Γ. Πλαστική-Ανάγλυφη διακόσμηση.....	77
1. Σχοινοειδή μοτίβα.....	77
2. Μη σχοινοειδή μοτίβα.....	80
Δ. Εμπέστη διακόσμηση.....	80
E. Εγχάρακτη διακόσμηση.....	80
Στ. “Σημεία Κεραμέων”.....	81
Συζήτηση.....	82
1.2.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	84
A. Ενσφράγιση διακόσμηση.....	85
1. Σφραγιδοκύλινδροι.....	85
2. Σφραγίδες.....	85
B. Γραπτή διακόσμηση- Επιχρίσματα.....	86
1. Φυτικά μοτίβα.....	87
2. Γραμμικά- Γεωμετρικά μοτίβα.....	87
3. Εικονογραφικά μοτίβα.....	88
4. Αμαυρόχρωμη διακόσμηση.....	89
5. Επιχρίσματα.....	89
Γ. Πλαστική-Ανάγλυφη διακόσμηση.....	89
1. Ταινιωτή πλαστική διακόσμηση.....	90
2. Μη ταινιωτή πλαστική διακόσμηση.....	97
Δ. Εμπέστη διακόσμηση.....	97
E. Εγχάρακτη διακόσμηση.....	98
Στ. “Σημεία Κεραμέων”.....	99
Συζήτηση.....	99

1.2.4 Συμπεράσματα επί της τυπολογίας της διακόσμησης.....	100
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ.....	105
Τεχνικές κατασκευής.....	105
Εθνογραφικά παράλληλα.....	108
Πρώτη ύλη.....	109
Χρήση Κεραμικού τροχού.....	110
Όπτηση.....	111
2.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	113
Πηλοί.....	113
Όπτηση.....	116
Αποτυπώματα στις βάσεις.....	118
Συζήτηση.....	120
2.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	122
Πηλοί.....	123
Όπτηση.....	125
Συζήτηση.....	126
2.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	127
Πηλοί.....	128
Όπτηση.....	129
Συζήτηση.....	130
2.4 Συμπεράσματα.....	131
Κατασκευαστική διαδικασία.....	131
Καταλληλότητα πρώτων υλών.....	134
Μεγέθη.....	136
Μηχανικά χαρακτηριστικά.....	137
Παραγωγή διακόσμησης.....	138
Ειδίκευση.....	139
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ.....	145
Δευτερεύουσες εφαρμογές.....	148
Διάρκεια ζωής.....	150
Χρήση σε ταφές.....	153
3.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	156
Χρήση ενσφράγιστων τεμαχίων πηλού σε πίθους.....	157
Συζήτηση.....	158
3.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	159
Χρήση πίθων ως δοχεία μεταφοράς.....	160
Excursus: σχήματα που αναφέρονται ως πίθοι.....	160
Συζήτηση.....	162
3.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	163
Excursus: χρήση άψητων αποθηκευτικών δοχείων.....	165
Κατανάλωση πίθων σε όμορες της εξεταζόμενης περιοχής.....	167

Πίθοι σε ναυάγια.....	167
Συζήτηση.....	168
3.4 Συμπεράσματα.....	169
Προϊόντα που αποθηκεύονταν σε πίθους.....	169
Εφαρμογές που υπαγορεύονται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά..	170
Παρασκευή και αποθήκευση οίνου.....	171
Αποθηκευτικές πρακτικές και πολιτισμικό υπόβαθρο.....	172
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ.....	175
Μοτίβα διακίνησης.....	175
Χερσαίες και δια θαλάσσης μεταφορές προϊόντων.....	177
Συμβολή της τυπολογίας και μακροσκοπικών παρατηρήσεων...	179
Συμβολή των μικροσκοπικών και μικρογραφικών αναλύσεων..	180
Excursus: εισαχθέντα στον ελλαδικό χώρο δείγματα.....	184
Διασπορά πίθων “εντός των τειχών”.....	185
4.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	188
Εποχική μετακίνηση αγγειοπλαστών και ανάλογες σύγχρονες πρακτικές.....	190
Συζήτηση.....	194
4.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	194
Συζήτηση.....	200
4.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	200
Συζήτηση.....	203
4.4 Συμπεράσματα.....	203
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ.....	207
Ειδίκευση και κοινωνική διαφοροποίηση.....	207
Αποθήκευση και κοινωνική διαφοροποίηση.....	208
Χαρακτήρας αποθήκευσης.....	211
5.1 Πρωτοελλαδική περίοδος.....	212
“Κτήρια με διαδρόμους”.....	212
Το “Κυκλικό κτήριο” της Τίρυνθας.....	214
Μοτίβα αποθήκευσης οικισμών.....	215
Συζήτηση.....	216
5.2 Μεσοελλαδική περίοδος.....	217
Πίθοι μεγάλου μεγέθους.....	218
Το κτηριακό συγκρότημα D στην Ασίνη.....	219
Συζήτηση.....	221
5.3 Υστεροελλαδική περίοδος.....	221
Πλεόνασμα και εξουσία.....	222
Οι λίθινοι πίθοι από το “θολωτό τάφο της Κλυταιμνήστρας”....	223
Αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού.....	225
Αποθήκευση σε ανακτορικό επίπεδο.....	226

Ανακτορικές αποθήκες.....	229
“Κοινωνική αποθήκευση”.....	230
Συζήτηση.....	231
5.4 Συμπεράσματα.....	232
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	235
Πρωτοελλαδική περίοδος.....	235
Μεσοελλαδική περίοδος.....	236
Υστεροελλαδική περίοδος.....	237
Αποτίμηση των δεδομένων.....	238
Συντομογραφίες βιβλιογραφίας.....	247
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	248
ΠΙΝΑΚΕΣ.....	283
1. Κατάλογος πύθων ανά τύπο και σχετικές μετρήσεις.....	284
2. Κατάλογος θέσεων που διαθέτουν δείγμα(τα) από τον εκάστοτε τύπο πύθου...299	
3. Αλφαβητικός κατάλογος θέσεων που αναφέρονται στο κείμενο.....	305
4.1 Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πύθων (ΠΕ).....	308
4.2 Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πύθων (ΜΕ).....	309
4.3 Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πύθων (ΥΕ).....	310
5. Αποτυπώματα που συναντώνται σε βάσεις πύθων (ΠΕ).....	311
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: κατάλογος κεραμικής μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων από την αρχαιολογική συλλογή της Αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα.....	312
ΧΑΡΤΕΣ	
1. Θέσεις Νεολιθικής περιόδου που αναφέρονται στο κείμενο.	
2. Θέσεις Πρώιμης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο.	
3. Θέσεις Μέσης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο.	
4. Θέσεις Ύστερης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο.	
ΕΙΚΟΝΕΣ	

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΝΠ: Νεολιθική Περίοδος
ΠΕ: Πρωτοελλαδική περίοδος
ΠΚ: Πρωτοκυκλαδική περίοδος
ΠΜ: Πρωτομινωική περίοδος
ΠΕΧ: Πρώιμη Εποχή Χαλκού
ΜΕ: Μεσοελλαδική περίοδος
ΜΚ: Μεσοκυκλαδική περίοδος
ΜΕΧ: Μέση Εποχή Χαλκού
ΜΜ: Μεσομινωική περίοδος
ΥΕ: Υστεροελλαδική περίοδος
ΥΕΧ: Ύστερη Εποχή Χαλκού
ΥΚ: Υστεροκυκλαδική περίοδος
ΠΓ: Πρωτογεωμετρική περίοδος

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικόνα 1.1 ΠΕ τύπος πίθου 1 (σχέδιο, βασισμένο στο Blegen 1928, fig.111).
Εικόνα 1.2 ΠΕ τύπος πίθου 2 (σχέδιο, από Εθνικό Αρχαιολογικό μουσείο, αρ. 8902).
Εικόνα 1.3 ΠΕ τύπος πίθου 3 (σχέδιο, από Wiencke 1970, pl.23:240).
Εικόνα 1.4 ΠΕ τύπος πίθου 4 (σχέδιο, από Valmin 1938,fig.63).
Εικόνα 1.5 ΠΕ τύπος πίθου 5 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.82:117).
Εικόνα 1.6 ΠΕ τύπος πίθου 6 (σχέδιο, από Blegen 1928, fig. 107).
Εικόνα 2.1 ΠΕ τύπος πίθου 7 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.93:197).
Εικόνα 2.2 ΠΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, βασισμένο στο Goldman 1931, fig.148).
Εικόνα 2.3 ΠΕ τύπος πίθου 9 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.93:201).
Εικόνα 2.4 ΠΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.87:151).
Εικόνα 2.5 ΠΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.83:118).
Εικόνα 2.6 ΠΕ τύπος πίθου 12 (εξιδανικευμένο σχέδιο, βασισμένο στο Walter, Felten 1981, taf.85:129).
Εικόνα 3.1 ΠΕ τύπος πίθου 12β (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.82:116).
Εικόνα 3.2 ΠΕ τύπος πίθου 13 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.92:196).
Εικόνα 4.1 ΜΕ τύπος πίθου 1, πρώιμη φάση (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.2).
Εικόνα 4.2 ΜΕ τύπος πίθου 1, ώριμη φάση (σχέδιο, από Sarri 2010, phototaf. 5:5).
Εικόνα 4.3 ΜΕ τύπος πίθου 1, ύστερη φάση (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.20).
Εικόνα 4.4 ΜΕ τύπος πίθου 1β (σχέδιο, από Στάης 1895, πιν.10:1).
Εικόνα 5.1 ΜΕ τύπος πίθου 2 (σχέδιο, από Caskey 1960 pl.70k).
Εικόνα 5.2 ΜΕ τύπος πίθου 3 (σχέδιο, από Goldman 1931, fig.35:1).
Εικόνα 5.3 ΜΕ τύπος πίθου 4 (σχέδιο, από Σωτηριάδης 1912, fig.9).
Εικόνα 5.4 ΜΕ τύπος πίθου 5 (σχέδιο, από Μαρινάτος 1962, πιν.93:α).
Εικόνα 5.5 ΜΕ τύπος πίθου 6 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.35).
Εικόνα 5.6 ΜΕ τύπος πίθου 7 (σχέδιο, από Blegen et al. 1973, fig.233:2).
Εικόνα 6.1 ΜΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, από Dor et al. 1960, pl. XLVII).
Εικόνα 6.2 ΜΕ τύπος πίθου 9 (σχέδια, από Goldman 1931, fig.247 και Blegen 1954, pl.38:6).
Εικόνα 6.3 ΜΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Frödin, Persson 1938, fig.193:8).
Εικόνα 6.4 ΜΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Goldman 1931, fig.203).
Εικόνα 6.5 ΜΕ τύπος πίθου 12 (σχέδιο, από Gauss, Kiriati 2011, fig.106: KOL 266).
Εικόνα 7.1 ΜΕ τύπος πίθου 13 (σχέδιο, από Caskey 1972, pl.86:E4).
Εικόνα 7.2 ΜΕ τύπος πίθου 14 (σχέδιο, από Caskey 1954, pl.8:b).
Εικόνα 8.1 ΥΕ τύπος πίθου 1 (σχέδιο, από Mylonas 1959, fig.135:71).
Εικόνα 8.2 ΥΕ τύπος πίθου 2 (σχέδιο, από Cummer, Schofield 1984, pl.87:1576).
Εικόνα 8.3 ΥΕ τύπος πίθου 3 (σχέδιο, από Blegen 1937, fig.430).
Εικόνα 8.4 ΥΕ τύπος πίθου 4 (σχέδιο, από Blegen 1921, fig.105).
Εικόνα 8.5 ΥΕ τύπος πίθου 5 (σχέδιο, από Στάης 1895, πιν.11:3).
Εικόνα 8.6 ΥΕ τύπος πίθου 6 (σχεδιαστική αποκατάσταση βασισμένη σε μινωικά δείγματα).
Εικόνα 9.1 ΥΕ τύπος πίθου 7 (σχέδιο, από Wace 1955, pl.28d).
Εικόνα 9.2 ΥΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, από Blegen et al. 1973, fig.233:4).
Εικόνα 9.3 ΥΕ τύπος πίθου 9 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 607).
Εικόνα 9.4 ΥΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383, 400,599).
Εικόνα 9.5 ΥΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Ιακωβίδης 2006, πιν..15:26).
Εικόνα 10.1 ΥΕ τύπος πίθου 12 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.33:602).
Εικόνα 10.2 ΥΕ τύπος πίθου 13 (σχέδιο, από Porpham et al. 2006a, fig.2.39:4).
Εικόνα 10.3 ΥΕ τύπος πίθου 14 (σχέδιο, από Papadopoulos 1979, fig.187).
Εικόνα 11.1 ΠΕ ενσφράγιστη διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 1 (Wiencke 1970, pl.29:S104).
Εικόνα 11.2 ΠΕ ενσφράγιστη διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 2 (Wiencke 1970, pl.28:S92).
Εικόνα 11.3 ΠΕ ενσφράγιστη διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 3 (Wiencke 1970, pl.27:S87).
Εικόνα 11.4 ΠΕ ενσφράγιστη διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 4 (Wiencke 1970, pl.27:S88).
Εικόνα 11.5 ΠΕ ενσφράγιστη διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 5 (Wiencke 1970, pl.27:S89).

- Εικόνα 11.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 6 (Wiencke 1970, pl.27:S90).
- Εικόνα 11.7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 7 (Wiencke 1970, pl.27:S91).
- Εικόνα 11.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 8 (Wiencke 1970, pl.27:S93).
- Εικόνα 11.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 9 (Wiencke 1970, pl.28:S95).
- Εικόνα 11.10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 10 (Wiencke 1970, pl.28:S96).
- Εικόνα 11.11 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 11 (Wiencke 1970, pl.22:234).
- Εικόνα 11.12 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 12 (Wiencke 1970, pl.28:S98).
- Εικόνα 11.13 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 14 (Wiencke 1970, pl.28:S100).
- Εικόνα 11.14 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 15 (Koustoula 2004, taf.3:b).
- Εικόνα 11.15 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 16 (Wiencke 1970, pl.29:S102).
- Εικόνα 12.1 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 17 (Wiencke 1970, pl.29:S103).
- Εικόνα 12.2 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 18 (Wiencke 1970, pl.29:S105).
- Εικόνα 12.3 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 19 (Wiencke 1970, pl.30:S107).
- Εικόνα 12.4 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 20 (Wiencke 1970, pl.30:S109).
- Εικόνα 12.5 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 21 (Wiencke 1970, pl.30:S110).
- Εικόνα 12.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 22 (Müller 1938, taf.XVI:13).
- Εικόνα 12.7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 23 (Wiencke 1970, pl.29:S116).
- Εικόνα 12.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 24 (Müller 1938, taf.XVI:9).
- Εικόνα 12.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 25 (Müller 1938, taf.XVI:2).
- Εικόνα 12.10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 26 (Τζαβέλλα-Enjen 1984, πιν.50:β).
- Εικόνα 12.11 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 27 (Müller 1938, taf.XVII:16).
- Εικόνα 12.12 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 28 (Müller 1938, taf.XVII:2).
- Εικόνα 12.13 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 29 (Müller 1938, taf.XVII:1).
- Εικόνα 12.14 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 30 (Müller 1938, taf.XVII:10).
- Εικόνα 12.15 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 31 (Kosmopoulos 1948, fig.36).
- Εικόνα 13.1 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 32 (Wiencke 1970, pl.28:S101).
- Εικόνα 13.2 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 33 (Wiencke 1970, pl.30:S112).
- Εικόνα 13.3 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 34 (Siedentopf 1973, taf.3:86).
- Εικόνα 13.4 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 1 (Caskey 1956, pl.44:d).
- Εικόνα 13.5 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 2 (Wilson 1999, pl.54:326).
- Εικόνα 13.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 3 (σχέδιο από Sackett et al. 1966, pl.9:d).

- Εικόνα 13.7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 4 (Walter, Felten 1981, taf.101: 264).
- Εικόνα 13.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 5 (σχέδιο, από Frödin, Persson, 1938, fig.160:2).
- Εικόνα 13.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 6 (Wilson 1999, pl.54: 330).
- Εικόνα 13.10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 7 (Πετριτάκη 1980, σχ. 49).
- Εικόνα 14.1 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α (σχέδιο, από Willson 1999, pl.12:322).
- Εικόνα 14.2 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α2 (σχέδιο, από Sackett et al. 1966, fig.19:26).
- Εικόνα 14.3 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο β (Willson 1999, pl.12:319,320).
- Εικόνα 14.4 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ (Wiencke 2000, fig.Π.21:383).
- Εικόνα 14.5 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ2 (Cavanach 1996, fig.11.8:4).
- Εικόνα 14.6 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ (Müller 1938, pl.XIV:16).
- Εικόνα 15.1 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ2 (Weisshaar 1981, taf.76:a και Wiencke 2000, fig.Π.30:565).
- Εικόνα 15.2 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο στ (Holmberg 1944, fig.82:d).
- Εικόνα 15.3 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο ζ (σχέδιο, από Weisshaar 1982, abb.58:8).
- Εικόνα 15.4 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο η (Weisshaar 1981, abb.9).
- Εικόνα 15.5 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 1 (Caskey 1972, pl.81:c51a).
- Εικόνα 15.6 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 2 (Caskey 1972, pl.81:c51b).
- Εικόνα 15.7 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 3 (Willson 1999, pl.89:428).
- Εικόνα 15.8 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 4 (Willson 1999, pl.54:346).
- Εικόνα 15.9 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 5 (Σάμψων 1993α, σχ.30:32).
- Εικόνα 16.1 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο i (Kosmopoulos 1948, fig.12).
- Εικόνα 16.2 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο ii (Μαστροκώστας 1965, πιν.154γ).
- Εικόνα 16.3 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο iii (Müller 1938, pl.XXI:10).
- Εικόνα 16.4 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο iv (Holmberg 1944, fig.82c).
- Εικόνα 16.5 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο v (Goldman 1931, fig.109:1).
- Εικόνα 16.6 ΠΕ εμπέστη διακόσμηση, μοτίβο vi (Willson 1999, pl.81:222).
- Εικόνα 16.7 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 1 (Kosmopoulos 1948, fig.45 και Müller 1938, pl.XIV:18).
- Εικόνα 16.8 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 2 (σχέδιο, από Θεοχάρης 1954, εικ.8).
- Εικόνα 16.9 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 3 (Blegen 1928, fig.114:2).
- Εικόνα 16.10 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 4 (Willson 1999, pl.54:339).
- Εικόνα 16.11 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 5 (Frödin, Persson 1938, fig.169:2).
- Εικόνα 16.12 ΠΕ εγχάρκτη διακόσμηση, μοτίβο 6 (Willson 1999, pl.66:605).
- Εικόνα 17.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 1 (Buck 1964, pl.43:44).
- Εικόνα 17.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 2 (Buck 1964, pl.42:29B,32).
- Εικόνα 17.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 3 (Buck 1964, pl.42:6A,5).
- Εικόνα 17.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 4 (σχέδιο, βασισμένο στο Siedentopf 1991, taf.4).
- Εικόνα 17.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 5 (Buck 1964, pl.42:38).
- Εικόνα 17.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 6 (Buck 1964,

- pl.44:97).
- Εικόνα 17.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 7 (σχέδιο, βασισμένο στο Zerner 1978, pl.XVII:2).
- Εικόνα 17.8 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 8 (Buck 1964, pl.44:100).
- Εικόνα 17.9 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 9 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.12: 65).
- Εικόνα 17.10 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 10 (Buck 1964, pl.42:10).
- Εικόνα 17.11 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 11 (Buck 1964, pl.42:2).
- Εικόνα 17.12 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 12 (Buck 1964, pl.43:91).
- Εικόνα 18.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 13 (Buck 1964, pl.42:33).
- Εικόνα 18.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 14 (Buck 1964, pl.44:115).
- Εικόνα 18.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 15 (Buck 1964, pl.42:8).
- Εικόνα 18.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 16 (Buck 1964, pl.42:12).
- Εικόνα 18.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 17 (Buck 1964, pl.42:20,16).
- Εικόνα 18.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 18 (Buck 1964, pl.42:22).
- Εικόνα 18.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 19 (σχέδιο από Goldman 1931, pl.XIII).
- Εικόνα 18.8 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 20 (Buck 1964, pl.43:73A).
- Εικόνα 18.9 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 21 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.24).
- Εικόνα 18.10 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 22 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.24).
- Εικόνα 18.11 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 23 (Buck 1964, pl.43:80A).
- Εικόνα 18.12 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 24 (Buck 1964, pl.43:40).
- Εικόνα 19.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 25 (Buck 1964, pl.42:39).
- Εικόνα 19.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 26 (Siedentopf, 1991, taf.7:30:a).
- Εικόνα 19.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 27 (Buck 1964, pl.43:88,87).
- Εικόνα 19.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 28 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.11).
- Εικόνα 19.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 30 (Barber 1954, pl.1:e).
- Εικόνα 19.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 31 (Buck 1964, pl.44:102).
- Εικόνα 19.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, μη γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 33 (Siedentopf, 1991, taf.14:75).
- Εικόνα 20.1 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α (σχέδιο, από Catling 2009, fig.252: AM 103).
- Εικόνα 20.2 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α2 (Cavanagh 1996, fig.12.9:5).
- Εικόνα 20.3 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο β (Catling 2009, fig.213:NC16).
- Εικόνα 20.4 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ (Τουλούπα, Συμεώνογλου 1965, πιν.283β).

- Εικόνα 20.5 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ2 (Taylour, Janko 2008, fig.5.21:1410).
- Εικόνα 20.6 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ (Howell 1992, pl.3-20:P2393).
- Εικόνα 20.7 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ2 (Wiencke 2000, fig.II.30:565).
- Εικόνα 20.8 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, μη σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο 1(Σάμψων 1993α, σχ.55:27).
- Εικόνα 21.1 ΜΕ εμπιέστη διακόσμηση, μοτίβο Α (Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 21.2 ΜΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 3 (Taylour, Janko 2008, fig.5.3:1034).
- Εικόνα 21.3 ΜΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 1 (Lindblom 2001, fig.13: A1).
- Εικόνα 21.4 ΜΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 2 (Lindblom 2001, fig.16: E22).
- Εικόνα 21.5 ΜΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 3 (Lindblom 2001, fig.15: H13).
- Εικόνα 21.6 ΜΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 4 (Lindblom 2001, fig.16: H38).
- Εικόνα 21.7 ΜΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 5 (Gauss, Kiriatzi 2011, fig.130: KOL266).
- Εικόνα 22.1 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 1 (σχέδιο, από Wace 1921-1923, pl.LXII).
- Εικόνα 22.2 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 1 (σχέδιο, από Frizell, 1986, fig.30:311).
- Εικόνα 22.3 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 2 (σχέδιο, βασισμένο στο Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.6).
- Εικόνα 22.4 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 3 (σχέδιο, από Frizell, 1986, fig.53:472).
- Εικόνα 22.5 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, φυτικά μοτίβα μοτίβο 2 (Blegen et al. 1973, fig.233:4).
- Εικόνα 22.6 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο II (Furumark 1972, FM67:1).
- Εικόνα 22.7 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο III (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 607) .
- Εικόνα 22.8 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IIIβ (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 599).
- Εικόνα 22.9 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IV (σχέδιο από Furumark 1972, FM61:1).
- Εικόνα 23.1 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο V (σχέδιο, από Cummer, Schofield 1984, pl.70: 1100).
- Εικόνα 23.2 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο Vβ (σχέδιο, από Furumark 1972, FM46).
- Εικόνα 23.3 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VI (σχέδιο, από Furumark 1972, FM57).
- Εικόνα 23.4 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VII (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.379: 600).
- Εικόνα 23.5 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VIII (σχέδιο, από Furumark 1972, FM56).
- Εικόνα 23.6 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IX (σχέδιο, από Furumark 1972, FM42).
- Εικόνα 23.7 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, εικονογραφικά μοτίβα, μοτίβο 1 (Caskey 1977, fig.13).
- Εικόνα 23.8 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, αμαυρόχρωμη διακόσμηση, μοτίβο 1 (Mylonas 1959, pl.135:71).
- Εικόνα 24.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α (Brooner 1939, fig.80:c).
- Εικόνα 24.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α2 (Brooner 1939, fig.80:d).
- Εικόνα 24.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α3 (σχέδιο, βασισμένο στο Frizell 1986, fig.38: 367).
- Εικόνα 24.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α4 (Walberg 2007, pl.182:2083).
- Εικόνα 24.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β (Frizell, 1986, fig.30:310).
- Εικόνα 24.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β2 (Wace 1921-23, pl.LXII).
- Εικόνα 24.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β3 (Brooner 1939, fig.80:e).
- Εικόνα 24.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β4 (Hansen1937, fig.18:a).
- Εικόνα 24.9 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β5 (Brooner1939, fig.80:a).
- Εικόνα 25.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο γ (Catling 2009, fig.313:A467).

- Εικόνα 25.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο γ2 (Walberg 1998, pl.90:712).
- Εικόνα 25.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο δ (Bikaki 1984, pl.25:VII-6).
- Εικόνα 25.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο δ2 (Bikaki 1984, pl.25:VII-8).
- Εικόνα 25.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ε2 (σχέδιο βασισμένο στο Furumark 1972, fig.21).
- Εικόνα 25.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο στ (Hansen 1937, fig.18: c).
- Εικόνα 25.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ζ (Hansen 1937, fig.18: e).
- Εικόνα 25.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ζ (Brooner 1939, fig.80: a).
- Εικόνα 26.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η (σχέδιο βασισμένο στο Walberg 1998, pl.90: 706).
- Εικόνα 26.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η2 (σχέδιο βασισμένο στο Pini 1975, inv. nr. 17083).
- Εικόνα 26.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η3 (Kilian 1979, abb.31:8).
- Εικόνα 26.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η4 (Grossmann Schäfer 1975, taf.44:3).
- Εικόνα 26.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο θ (Furumark 1972, fig.21).
- Εικόνα 26.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ι (Popham et al. 2006a, pl.42:9).
- Εικόνα 26.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ια (σχέδιο βασισμένο στο Walberg 1998, pl.87:651).
- Εικόνα 26.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιβ (Rutter 1979, pl.93: 126).
- Εικόνα 26.9 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιγ (Frödin, Persson 1938, fig.210:4).
- Εικόνα 26.10 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιδ (σχέδιο βασισμένο στο Kilian 1981, abb.9).
- Εικόνα 27.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιδ2 (σχέδιο βασισμένο στο Kilian 1981, abb.9).
- Εικόνα 27.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιε (σχέδιο βασισμένο στο Rutter 1979, pl.92:79).
- Εικόνα 27.3 ΥΕ εμπιέστη διακόσμηση, μοτίβο i (Rutter 1979, pl.92:82).
- Εικόνα 27.4 ΥΕ εμπιέστη διακόσμηση, μοτίβο ii (σχέδιο βασισμένο στο Frizell 1978, fig.76:130).
- Εικόνα 27.5 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Α (Frödin, Persson 1938, fig.210: Fragm. 7).
- Εικόνα 27.6 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Β (Frödin, Persson 1938, fig.210: Fragm. 2).
- Εικόνα 27.7 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Γ (Walberg 2007, fig.183:2095).
- Εικόνα 27.8 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Δ (Brooner 1939, fig.80:b).
- Εικόνα 27.9 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Ε (Μαστροκώστας 1964, πιν.209:α).
- Εικόνα 27.10 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο ΣΤ (Taylour, Janko 2008, fig.5.50:2203).
- Εικόνα 27.11 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Ζ (Δημακοπούλου et al., 2005, fig.7).
- Εικόνα 28.1 ΥΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 1 (σχέδιο από Bikaki 1984, pl.10: VII-5).
- Εικόνα 28.2 ΥΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 2 (Bikaki 1984, pl.25: VII-6).
- Εικόνα 28.3 ΥΕ “σημεία κεραμέων”, μοτίβο 3 (Bikaki 1984, pl.25: VII-8).
- Εικόνα 29.1 Ταφικός πίθος από τις Μυκήνες (Wace 1921-23, pl.62).
- Εικόνα 29.2 ΜΕ πίθος από την Κολώνα (Siedentopf 1991, taf.16:81).
- Εικόνα 29.3 Ταφικός πίθος από τον Άνω Εγκλιανό (Blegen et al. 1973, fig.203, 233:5).
- Εικόνα 29.4 ΠΕ πίθος από τον Άγιο Κοσμά (Mylonas 1959, fig.132:50).
- Εικόνα 29.5 Χείλος πίθου από τη Λέρνα με ενσφράγιστη μάζα πηλού στο χείλος (Wiencke 1969, pl.126: 186).
- Εικόνα 29.6 ΜΕ σύνολο μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων από τις Μυκήνες (Μυλωνάς 1970, πιν.165β).
- Εικόνα 30.1 ΜΕ πίθος από την Αγία Ειρήνη (Caskey 1972, pl.87: E9).
- Εικόνα 30.2 ΥΕ πίθος από την Αγία Ειρήνη (Cummer, Schofeld 1984, no.84).
- Εικόνα 30.3 Η “Οικία του Λαδεμπόρου” και η σχετιζόμενη με αυτή πινακίδα γραμμικής Β γραφής Fo101 (Wace 1948, pl.6b και Bennett 1958, 48).
- Εικόνα 30.4 Τα δωμάτια 23 και 24 του ανακτόρου του Άνω Εγκλιανού και η σχετιζόμενη με αυτά πινακίδα γραμμικής Β γραφής 1217 (Blegen et al. 1966, pl.22, και Blegen 1956, pl.46:15).
- Εικόνα 31.1 ΥΕ πίθος από τον Πύργο Λιβανατών (Δακορώνια 1986, 69, πιν.69:β).
- Εικόνα 31.2 Αποθηκευτικός χώρος με δοχεία από άψητο πηλό από τον Πύργο Λιβανατών (Δακορώνια 1989, πιν.102:δ).
- Εικόνα 31.3 ΥΕΧ πίθος και το περιεχόμενό του από το Ακρωτήρι Θήρας (Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα 2000, εικ. 7α).
- Εικόνα 31.4 ΥΕΧ πίθος που περιέχει ασκούς από το Ακρωτήρι Θήρας (Μαρινάτος 1972, pl.31b).

- Εικόνα 31.5 Κυπριακοί πίθοι από το ναυάγιο του Ακρωτηρίου των Ιρίων (Λώλος 1998, εικ.13).
- Εικόνα 31.6 Βάση πίθου με σφραγισμένη εκροή από το όρος Κύνθος (MacGillivray 1980 fig.22).
- Εικόνα 32.1 ΜΕ πίθος από τον Ορχομενό (Sarri 2010, phototaf. 5:6).
- Εικόνα 32.2 ΜΕΧ πιθάρι από το Βόλο (Θεοχάρης 1958, 14).
- Εικόνα 32.3 ΜΕΧ πιθαμφορέας από την Κίρρα (Dor et al. 1960, pl.45).
- Εικόνα 32.4 ΥΕ τρίωτος πιθαμφορέας από την Αγία Ειρήνη (Cummer, Schofield 1984, pl.79:1318).
- Εικόνα 32.5 Το κτηριακό συγκρότημα D στην Ασίνη (Βουτσάκη 2010, fig.3).
- Εικόνα 33.1 Απότμημα χείλους πίθου από τις Ζυγουριές, ΠΕΠ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 33.2 Απότμημα χείλους πίθου από τις Ζυγουριές, ΠΕΠ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 33.3 Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από τη Λέρνα, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 33.4 Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από το Καλάμι, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 33.5 Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από την Εύτρηση, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 33.6 Απότμημα χείλους πίθου από την Εύτρηση, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 34.1 Απότμημα χείλους πίθου από την Εύτρηση, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).
- Εικόνα 34.2 Απότμημα χείλους πίθου από την Εύτρηση, ΜΕ (Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)
- Εικόνα 35 Γεωγραφική διασπορά του πίθου τύπου 1 της ΜΕ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το ανά χείρας έργο είναι αποτέλεσμα της ενασχόλησης του συγγραφέα με την κεραμική των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, τα τελευταία χρόνια. Οφείλεται ωστόσο να διευκρινιστεί ότι αυτή φθάνει έως και το έτος 2012. Διάφοροι παράγοντες στους οποίους θα προτιμούσα να μην αναφερθώ, ανέβαλαν την ημερομηνία της υποστήριξης.

Όσον αφορά στη συμβολή της παρούσας μελέτης στο σώμα δεδομένων για τη γνώση και προσέγγιση της Εποχής του Χαλκού, πιθανή ανακίνηση του παρόντος θέματος από άλλους στο μέλλον, η οποία θα οδηγήσει σε ενδεχόμενες προσθήκες ή και διορθώσεις θα ήταν ευπρόσδεκτη. Το ίδιο ισχύει και για οποιαδήποτε επικοινωνιακή κριτική που θα ασκηθεί στο παρόν έργο, η οποία είναι θεμιτή και κατά βάση επιθυμητή.

Αν και κάποιες μικροδιορθώσεις και αλλαγές έπειτα από την πάροδο ενός χρονικού διαστήματος ίσως να φαντάζουν στο γράφοντα (ή και σε άλλους γι αυτό το λόγο) εύλογες ή και απαραίτητες, η παρούσα μορφή κρίθηκε ικανοποιητική την περίοδο της συγγραφής της και εκφράζει απόλυτα τις απόψεις μου κατά την εν λόγω χρονική περίοδο.

Φυσικά τα όποια λάθη, παραβλέψεις, πιθανές παρανοήσεις και παραλήψεις βαρύνουν αποκλειστικά το συγγραφέα.

Το κομμάτι των οφειλόμενων ευχαριστιών αποτελεί πάντοτε μια ευχάριστη διαδικασία, καθώς αποτελεί μια αναγνώριση της εκάστοτε συνεισφοράς διαφόρων ατόμων κατά τη συγγραφή του παρόντος. Επίσης, μάλλον προϋποθέτει την περάτωση του δυσκολότερου μέρους της συγγραφής μιας εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην αναπληρώτρια καθηγήτρια Λίτσα Κοντορλή-Παπαδοπούλου για τις δυνατότητες, χρήσιμες συμβουλές και υποδείξεις που μου προσέφερε τόσο ως προπτυχιακό όσο και μεταπτυχιακό φοιτητή. Ο πρόσφατος θάνατός της αποτέλεσε ιδιαίτερα λυπηρό γεγονός. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τον ομότιμο καθηγητή Θανάση Παπαδόπουλο, για τη συνεισφορά του. Η συναναστροφή μαζί του ως φοιτητής, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στο να καταπιαστώ με τη μελέτη πτυχών της προϊστορίας.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή Γιάννο Λώλο για τη συμβολή και χρήσιμες παρατηρήσεις του και στην καθηγήτρια Κατερίνα Κόπακα για τις πολύτιμες συμβουλές και καθοριστική καθοδήγηση της στην εκπόνηση του παρόντος έργου. Συνακολούθως θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της εξεταστικής επιτροπής Μ. Φωτιάδη, Α. Βλαχόπουλο και Ν. Πολυχρονάκου – Σγουρίτσα για τις παρατηρήσεις και υποδείξεις τους με σκοπό τη βελτίωση πτυχών της παρούσας διατριβής.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζονται επίσης προς την Dr. Natalia Vogeikoff-Brogan, για την άδεια να μελετήσω κεραμική από την Αρχαιολογική Συλλογή της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα.

Επίσης ευχαριστίες οφείλονται στις Δρ. Αργυρώ Ναυπλιώτη, Dr. Sherry Fox, associate professor Harriet Blitzer, Δρ. Μιμικά Γιαννοπούλου, Δρ. Μιμικά Κρίγκα,

Ελένη Μητράκη, Dr. Helena Thomas, Δρ. Νικόλα Παπαδημητρίου, Δρ. Ιωάννα Γαλανάκη για την συχνά πολύτιμη και πολυεπίπεδη βοήθειά τους, κατά τη συγγραφή του παρόντος.

Ευχαριστίες εκφράζονται επίσης προς το προσωπικό της Δ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασσικών αρχαιοτήτων και της ΚΣΤ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων για την πολύτιμη βοήθειά τους.

Στο προσωπικό της βιβλιοθήκης της Βρετανικής Σχολής στην Αθήνα, των βιβλιοθηκών Blegen, Γενναδίου και Wiener laboratory της Αμερικανικής Σχολής Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Επίσης στο προσωπικό του αρχαιολογικού σπουδαστηρίου του Εθνικού και Καποδιστριακού πανεπιστημίου Αθηνών για τη δυνατότητα πρόσβασης στο αρχείο των αδημοσίευτων διδακτορικών διατριβών του και φυσικά σε αυτό της βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Ακόμη όλους αυτούς που συνειδητά ή ασυνείδητα συνέβαλαν στην στήριξη του γράφοντος κατά την εκπόνηση της παρούσας μελέτης.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την ευρύτερη οικογένεια μου για τη συνεχή υποστήριξη της, σε όλα τα επίπεδα, χωρίς τη βοήθεια της οποίας δεν θα ήταν δυνατό να καταπιαστώ με την εκπόνηση του παρόντος. Σε αυτούς αφιερώνεται η παρούσα μελέτη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ανά χείρας αποτελεί μια μελέτη για τους πίθους και τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία της Εποχής του Χαλκού στη νότια Ηπειρωτική Ελλάδα. Οι πίθοι αποτελούν ένα από τα μεγαλύτερα σε μέγεθος και ίσως περισσότερο αναγνωρίσιμα δημιουργήματα του κεραμικού ρεπερτορίου. Εμφανίζεται ως σχήμα στον αιγαιακό χώρο, περίπου από την περίοδο που πρωτοχρησιμοποιείται ο πηλός για την κατασκευή αγγείων καθώς καλείται να καλύψει ένα συγκεκριμένο σύνολο αναγκών, ενώ εξακολουθεί να παράγεται ως σήμερα, αν και οι εφαρμογές που του επιφυλάσσονται στη σύγχρονη κοινωνία είναι διαφοροποιημένες από αυτές που για χιλιετίες τον καθιστούσαν μάλλον απαραίτητο μέρος της οικοσκευής.

ΟΡΙΣΜΟΙ

Είναι δύσκολο να ορισθεί επακριβώς ποια είναι τα χαρακτηριστικά ενός πίθου, τα οποία τον διακρίνουν από άλλα κεραμικά σχήματα. Καθώς δεν είναι πάντοτε εύκολο να καθοριστούν τα επιμέρους στοιχεία τα οποία συνιστούν το χαρακτηρισμό ενός συγκεκριμένου κεραμικού σχήματος, το οποίο ανταποκρίνεται σε ένα συγκεκριμένο σύνολο εφαρμογών, είναι συχνά απαραίτητες κάποιες λεκτικές ή/και εννοιολογικές συμβάσεις. Τέτοιες αποτελούν οι ορισμοί “σκυφοειδής πίθος”¹ “πιθοειδής”, “πιθαμορέας”, ή ακόμη “ τρίωτος αμορέας” και “ τρίωτος πιθαμορέας”. Σε κάποιες περιπτώσεις δε, κάποια σχήματα χαρακτηρίζονται ως πίθοι αν και τα επιμέρους χαρακτηριστικά τους ή ο τρόπος χρήσης τους, παραπέμπουν σε άλλα σχήματα². Αντιθέτως άλλα δείγματα χαρακτηρίζονται ως πίθοι με βάση το μέγεθός τους³. Μεταξύ άλλων, οι παραπάνω χαρακτηρισμοί επιδεικνύουν την τάση που έχει η κεραμική ως μια μορφή δημιουργίας να ξεφεύγει από φόρμες.

Παρ’ όλα αυτά υφίστανται κάποια κριτήρια τα οποία παραπέμπουν στον ένα ή στον άλλο χαρακτηρισμό. Το σημαντικότερο αποτελεί αναμφίβολα η τυπολογία του σχήματος. Σ’ αυτή μπορεί να προστεθεί το μέγεθος και η λειτουργία⁴. Αν και οι δύο

¹ Wiencke 2000

² Τέτοιες περιπτώσεις σχολιάζονται στο κεφ. 3.

³ Π.χ. Pullen 2011, 189

⁴ Σε κάποιες περιπτώσεις, έναν επιπλέον παράγοντα ενδέχεται να αποτελεί η φύση της διακόσμησης, όπως π.χ. οι αττικές λήκυθοι της κλασικής περιόδου.

τελευταίοι τουλάχιστον παράγοντες είναι σε μεγάλο βαθμό αλληλένδετοι, ενδέχεται να υπάρχει αναντιστοιχία με το σχήμα, οπότε και εμφανίζονται προσδιορισμοί όπως οι προαναφερθέντες. Για το λόγο αυτό κρίνεται απαραίτητο να δοθούν κάποιοι ορισμοί που θα προσδιορίζουν το σύνολο των εξεταζόμενων αγγείων αυτής της μελέτης:

- Ως πίθοι λοιπόν ορίζονται αγγεία με ύψος τουλάχιστον 0,8μ., με μεγάλο ωφέλιμο χώρο και δυνατότητα σχετικής προστασίας του περιεχομένου τους. Οι πίθοι παρουσιάζουν τυπολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία παραπέμπουν σε έναν τρόπο χρησιμοποίησης όπου δεν προϋποτίθεται η μετακίνηση του ίδιου του αγγείου. Η λειτουργία τους είναι κατά κύριο λόγο αποθηκευτική.

- Ως πιθάρι(ον) (=μικρός πίθος)⁵, ορίζεται οποιοδήποτε αγγείο με ύψος τουλάχιστον 0,5μ., το οποίο διαθέτει όλα τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά του πίθου αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Κατ' αναλογία, μικρογραφίες αυτού του σχήματος (κάτω από 0,5μ.) χαρακτηρίζονται ως πιθίσκοι ή πιθαράκια.

- Ως πιθαμορφείς ορίζονται σχήματα που συγκεντρώνουν χαρακτηριστικά (μορφολογικής κυρίως φύσεως) του σχήματος του πίθου και του αμοφορέα.

- Ως πιθοειδές, ορίζεται ένα αγγείο στο οποίο παρατηρείται σχετική δυσαρμονία μεταξύ των επιμέρους εξωτερικών χαρακτηριστικών του, καθώς και μεγάλο εύρος στις εφαρμογές που του επιφυλάσσονται σε ένα πολιτισμικό σύνολο.

- Ως αποθηκευτικό, ορίζεται ένα αγγείο το οποίο πληροί μόνο το τελευταίο κριτήριο που τέθηκε πιο πάνω, δηλαδή τη χρήση του για αποθήκευση. Είναι φυσικό ότι ο τελευταίος ορισμός ενέχει μεγάλη υποκειμενικότητα, καθώς οι πρακτικές εφαρμογές δεν μπορούν πάντοτε να προσδιορισθούν με σαφήνεια. Όταν ένα ισομέγεθες με πιθάρι αγγείο, το οποίο παρουσιάζει τυπολογικά χαρακτηριστικά ενός άλλου σχήματος (μεγάλο ανοικτό σχήμα⁶, αμοφορέας ή οτιδήποτε άλλο), χρησιμοποιείται με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιείται συνήθως ένας πίθος (μακροχρόνια αποθήκευση, εγχυτρισμός, κ.ά.), αυτό πιθανότατα υποδηλώνει μια κοινή αντίληψη σε ό,τι αφορά στο πεδίο εφαρμογής αυτού του σχήματος, με έναν πίθο. Δηλαδή, σε κάποιες περιπτώσεις (οι οποίες ενίοτε διαμορφώνονται και από τη διαθεσιμότητα αγγείων από το νοικοκυριό) δεν φαίνεται να υφίσταται ξεκάθαρη διάκριση μεταξύ σχημάτων τα οποία δύνανται να εκπληρώνουν περίπου τις ίδιες λειτουργίες.

⁵ Πρβ. Μπακιρτζής 1989, 110

⁶ Βλ. π.χ. τύπος 6 της ΠΕ, επί του παρόντος.

Οι παραπάνω διακρίσεις γίνονται με πλήρη επίγνωση ότι ο διαχωρισμός ενός σχήματος με βάση απόλυτες μετρήσεις του ύψους, ενέχει υποκειμενισμό και μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα που παρουσιάζει κάποιο δείγμα σ' ένα ανασκαφικό ή άλλου είδους σύνολο. Επομένως παρ' όλο που στη συγκεκριμένη μελέτη θα χρησιμοποιηθούν οι προαναφερθείσες κατηγορίες για τον χαρακτηρισμό του υπό μελέτη υλικού, θα ήταν επιθυμητό να διατηρηθεί υπ' όψιν η επισήμανση ότι αποτελούν προτεινόμενους και όχι απόλυτους ορισμούς.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Επί του παρόντος, μελετώνται οι πίθοι της Εποχής του Χαλκού (με αναφορές στη Νεολιθική και Χαλκολιθική περίοδο) στο χώρο που χονδρικά καλύπτει ένας πολιτισμός με κάποιες διακριτές υλικές εκφάνσεις και προσδιορίζεται ως “Ελλαδικός”. Ο πολιτισμός αυτός αναπτύχθηκε γύρω από τη σημερινή νότια ηπειρωτική Ελλάδα, δηλαδή το γεωγραφικό διαμέρισμα της Στερεάς Ελλάδας και Πελοποννήσου, καθώς και τα νησιά του Αργοσαρωνικού. Κατά περίπτωση είναι δυνατό να προστεθούν νησιά του δυτικού κυρίως Αιγαίου και περιοχές της νότιας Θεσσαλίας. Όπου κρίνεται απαραίτητο, γίνονται συγκρίσεις και αναφορές σε άλλα πολιτισμικά σύνολα του Αιγαίου (όπως η Κρήτη, οι Κυκλάδες και το βόρειο Αιγαίο), της ανατολικής Μεσογείου γενικότερα και των Βαλκανίων.

Η Εποχή του Χαλκού στον ελλαδικό χώρο καλύπτει περίπου 2 χιλιετίες. Κρίνεται λοιπόν απαραίτητο να τεθεί το πολιτισμικό πλαίσιο πάνω στο οποίο βασίζεται η παρούσα μελέτη.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η Εποχή του Χαλκού χωρίζεται σε τρεις υποπεριόδους που προσδιορίζονται ως “Πρώιμη”, “Μέση” και “Ύστερη” Ελλαδική περίοδος.

Πριν ορισθούν τα πολιτισμικά συμφραζόμενα των υποπεριοδών του Χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα, θα ήταν επιθυμητό να ορισθεί το πολιτισμικό πλαίσιο της προηγούμενης περιόδου και της τελευταίας υποπεριόδου της που ουσιαστικά εισάγει την Εποχή του Χαλκού. Η Ύστερη Νεολιθική και Χαλκολιθική περίοδος στον ελλαδικό χώρο χαρακτηρίζεται από μικρού μεγέθους εγκαταστάσεις με γεωργοκτηνοτροφικό κυρίως χαρακτήρα και ίσως μικρές ενδείξεις εξειδίκευσης σε

κάποιους τομείς, όπως π.χ. η παραγωγή λίθινων λεπίδων και εργαλείων. Επίσης πρωτοεμφανίζονται κάποια χάλκινα αντικείμενα.

Η Πρωτοελλαδική περίοδος χαρακτηρίζεται από οικισμούς με αυξημένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο πληθυσμό, οι οποίοι ενίοτε καλύπτουν σημαντική έκταση (π.χ. Μάνικα, Λιθαρές). Χαρακτηριστική κεραμική της περιόδου αποτελεί η αποκαλούμενη “πρωτοβερνικωτή”. Ο χαρακτήρας της οικονομίας παραμένει κατά βάση πρωτογενής, αλλά εμφανίζονται και νέοι εξειδικευμένοι τομείς όπως η κατεργασία κάποιων μετάλλων και η λιθοτεχνία (π.χ. σφραγιδογλυφία). Επίσης υφίστανται σημαντικές εμπορικές συναλλαγές με άλλες περιοχές, ενώ εμφανίζονται και κάποιες πιθανές περιπτώσεις συγκεντρωτισμού (ΠΕII), βασισμένες κυρίως σε ενδείξεις από αρχιτεκτονικά κατάλοιπα (“κτήρια με διαδρόμους”, “Κυκλικό κτήριο”). Χρησιμοποιούνται διάφορες πρακτικές ταφής (λακκοειδείς, κιβωτιόσχημοι, πιθοταφές κ.ά.) των νεκρών τόσο εντός όσο και εκτός των τειχών. Κατά την τελευταία υποπερίοδο (ΠΕIII) παρατηρούνται κάποιες καταστροφές και ανοικοδομήσιες οικισμών, που συνοδεύονται από κάποιες αλλαγές στο χαρακτήρα τους.

Κατά την επόμενη Μεσοελλαδική περίοδο παρατηρείται μια απλούστευση των χαρακτηριστικών που παρουσιάζει ο οικιστικός ιστός των θέσεων της περιόδου, με αρχιτεκτονικά κατάλοιπα πιθανότατα απλών κατοικιών χωρίς στοιχεία για κτήρια με κάποιες πιθανές ειδικές λειτουργίες όπως αυτά της προηγούμενης περιόδου. Η χαρακτηριστικότερη κεραμική της περιόδου αποτελείται από τη λεγόμενη “μινυακή” και τη διακοσμημένη με αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Η αγγειοπλαστική σημειώνει κάποιες τεχνολογικές προόδους, με την επέκταση της χρήσης του κεραμικού τροχού (γνωστός ήδη μάλλον από την ΠΕIII) και τη χρήση κεραμικού κλιβάνου. Τα ταφικά έθιμα περιλαμβάνουν τη χρήση λακκοειδών τάφων, πιθοταφών κ.ά., συνήθως με κτερίσματα που υποδεικνύουν χαμηλό ποσοστό συγκεντρωτισμού, χωρίς να λείπουν κάποιες σημαντικές εξαιρέσεις.

Οι ζυμώσεις που φαίνεται να έλαβαν χώρα κατά την ΜΕ, φαίνεται να βρίσκουν έκφραση στις ταφές των ταφικών κύκλων των Μυκηνών (ΥΕI), όπου από τα κτερίσματα διαφαίνεται ήδη σε σημαντικό βαθμό η ύπαρξη κοινωνικής διαφοροποίησης. Αυτή η διαφοροποίηση εκφράζεται εντονότερα κατά την επόμενη υποπερίοδο (ΥΕII), με τη διάδοση των κτιστών θολωτών τάφων, συχνά μνημειωδών διαστάσεων. Σημαντικότερη εξέλιξη της ΥΕIII αποτελεί η ανάδυση του ανακτορικού

συστήματος, με επίκεντρο μεγαροειδή οικοδομήματα, ο τρόπος λειτουργίας του οποίου είναι αρκετά γνωστός κυρίως μέσω των πινακίδων της γραμμικής Β γραφής. Η σφαίρα επιρροής και αλληλεπίδρασης του πολιτισμού αυτού είναι ιδιαίτερα εκτεταμένη σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, καλύπτοντας ολόκληρη την ανατολική μεσόγειο και περιοχές της ιταλικής χερσονήσου και Αδριατικής. Κατά την τελευταία υποπερίοδο της ΥΕΙΙΙ, παρατηρείται η διακοπή της λειτουργίας του ανακτορικού συστήματος και παρ' όλο που οι υλικές εκφράσεις του πολιτισμού αποτελούν συνέχεια της προηγούμενης περιόδου, οι γενικότερες συνθήκες ίσως μπορούν να παρομοιασθούν με αυτές τις ΜΕ, καθώς παρατηρείται μάλλον απλούστευση των οικονομικών δομών και συνακόλουθη μείωση των μεγεθών. Το κεραμικό σχηματολόγιο και η εξέλιξή του, φαίνεται να χαρακτηρίζεται από σχετική ομοιογένεια. Εξαίρεση αποτελεί κατά τα φαινόμενα η περιοχή της Αττικής, οι θέσεις της οποίας εξακολουθούν να επιδεικνύουν ένα “Μεσοελλαδικό” χαρακτήρα έως και την ΥΕΙΙ-ΥΕΙΙΙΑ, οπότεν και φαίνεται να υιοθετούν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που κυριαρχούν στην υπόλοιπη νότια ηπειρωτική Ελλάδα.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η θέση που κατείχε ο πίθος ως σχήμα στις έως και σχετικά πρόσφατες κεραμικές μελέτες είναι μάλλον περιθωριακή, παρ' όλο που εν δυνάμει, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους δείκτες σε ό,τι αφορά οικονομικές μελέτες της προϊστορίας. Αποτελεί αναντίρρητα έκφανση ενός πολιτισμού έχοντας διακριτά χαρακτηριστικά και ως τέτοια είναι σε θέση να προσθέσει κάτι στο σύνολο των δεδομένων που διαθέτουμε γι αυτόν.

Στις υπάρχουσες τυπολογίες για την κεραμική της ηπειρωτικής Ελλάδας οι πίθοι μελετούνται σε μάλλον περιορισμένο εύρος⁷. Σε μια εργασία του, ο R. Buck⁸ μελέτησε τη Μεσοελλαδική κεραμική που διαθέτει αμαυρόχρωμη διακόσμηση και στην ακόλουθη τυπολογία του περιλαμβάνονται (μεταξύ άλλων σχημάτων) φυσιολογικά μόνο οι πίθοι και τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία που χαρακτηρίζονται

⁷ Το σχετικό κενό στη βιβλιογραφία όσον αφορά μια ολοκληρωμένη μελέτη των ελλαδικών πίθων της Εποχής του Χαλκού έχει επισημανθεί και από τους: Thomas 1992,104 και Lis, Rückl 2011, 154.

⁸ Buck 1964

από αυτή τη μορφή διακόσμησης. Τέλος, η τυπολογία των κεραμικών σχημάτων της ΥΕ του A. Furumark⁹, περιλαμβάνει μόνο ένα σχήμα πίθου χωρίς παραλλαγές.

Η σημαντικότερη προσπάθεια που σχετίζεται με το εν λόγω θέμα, αποτελείται από ένα άρθρο των T. Cullen και D.R. Keller¹⁰. Σε αυτό εξετάζεται η λειτουργία και η εξέλιξη του σχήματος του πίθου στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο, από τη Νεολιθική περίοδο έως τα ιστορικά χρόνια. Εντούτοις ούτε σε αυτή την περίπτωση εξετάζεται και σχολιάζεται επισταμένα η περιοχή της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας και το χρονολογικό πλαίσιο της εποχής του Χαλκού σε αυτή.

Η γενικότερη αντίληψη στην αρχαιολογία τουλάχιστον έως και το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, φαίνεται να πρόβαλλε μια αντίληψη αξιολόγησης των αρχαιολογικών ευρημάτων με σύγχρονα αισθητηριακά κριτήρια και συνακολούθως οι μελέτες επικεντρωνόταν αναλόγως.

Οι αλλαγές που επέφερε η εισαγωγή της “διαδικαστικής” και της “μετά-διαδικαστικής” (ως αντίδραση στην πρώτη) αρχαιολογίας, δημιούργησαν νέους τρόπους προσέγγισης στην ερμηνεία των πολιτισμών¹¹ και είχαν κάποιον αντίκτυπο και την αιγαιακή αρχαιολογία. Έργα όπως το *The Emergence of Civilisation*¹², εισήγαγαν μια ολιστική αντίληψη στη μελέτη των πολιτισμών του Αιγαίου. Παράγοντες όπως π.χ. το περιβάλλον, η κοινωνία και η οικονομία, αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ένας πολιτισμός και οι αντίστοιχες υλικές του εκφάνσεις. Έχοντας τεθεί ένα νέο πλαίσιο, σε μελέτες που ακολούθησαν ήταν επιθυμητό να συμπεριληφθούν οι νέες τάσεις και να εξετασθούν υπό νέα οπτική και δεδομένα από προγενέστερη έρευνα.

Σε ό,τι αφορά στους πίθους συγκεκριμένα, ανάλογες μελέτες που έγιναν σε περιοχές της ανατολικής Μεσογείου, κατέδειξαν τη σημασία αυτών των αγγείων στη μελέτη συγκεκριμένων πτυχών ενός πολιτισμού. Τέτοιες περιπτώσεις αποτελούν π.χ. οι μελέτες του K. Χριστάκη και της Δ. Πηλίδου για τους Κρητικούς της Εποχής του Χαλκού και Κυπριακούς πίθους της Ύστερης Εποχής του Χαλκού αντίστοιχα, όπως και της E. Boggess για τους Αττικούς πίθους της ιστορικής περιόδου.

⁹ Furumark 1972

¹⁰ Cullen, Keller 1990

¹¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. π.χ. Hodder, Hutson 2003.

¹² Renfrew 1972

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ

Σκοπός του παρόντος είναι η μελέτη όλων των εκφάνσεων των πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα κατά την Εποχή του Χαλκού και η ανάδειξη του σχήματος σε ό,τι αφορά στη μελέτη της εν λόγω περιόδου.

Πρωταρχικό μέλημα αποτελεί η κατηγοριοποίηση του σώματος δεδομένων ούτως ώστε να καταστεί δυνατή η κατάταξη των πίθων της Εποχής του Χαλκού σε ομάδες βασισμένες στο σχηματολόγιο και τον διάκοσμο του αγγείου, με την πρόσθεση να παρασχεθεί ένα επιπλέον περιγραφικό μέσο που να αφορά στα εν λόγω κεραμικά σχήματα. Η ομαδοποίηση των δειγμάτων θα καταστήσει πιθανώς δυνατή και την παρακολούθηση της εξέλιξης του σχήματος. Έτερος σκοπός είναι η δημιουργία μιας μάλλον χρήσιμης χρονολογικής ακολουθίας του σχηματολόγιου και της διακόσμησης του πίθου και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων καθ' όλη την Εποχή του Χαλκού, χωρίς να παραλείπονται αναφορές στις απαρχές του σχήματος, κατά την Νεολιθική περίοδο. Κατά την ΠΕ, οι πίθοι ήδη βρίσκονται σε χρήση για μισή τουλάχιστον χιλιετία (Νεολιθική περίοδος). Εύλογα λοιπόν τα δείγματα της ΠΕ εμφανίζουν μια σχετική ωριμότητα που χαρακτηρίζει όλες τους τις εκφάνσεις που σχετίζονται είτε με την εικόνα του αγγείου είτε με κατασκευαστικές παραμέτρους. Παράλληλα παρατηρείται μια σχετική ακολουθία στο σχηματολόγιο και τη διακόσμηση σε σχέση με τη Νεολιθική περίοδο.

Επίσης θα γίνει μια προσπάθεια ανασύστασης (στο μέτρο του δυνατού) της κατασκευαστικής διαδικασίας. Εξαιτίας μιας σειράς παραγόντων (όπως το μέγεθος και κατασκευαστική μέθοδος), τα αγγεία αυτά παρουσιάζουν διαφοροποιημένες τεχνολογικές εφαρμογές από την κατασκευή μικρότερων σχημάτων. Τέλος θα γίνει μια προσπάθεια εξέτασης της συμβατότητας των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται στην κατασκευή πίθων με αυτές που χρησιμοποιούνται στη λεπτότεχνη κεραμική.

Ακόμη, θα εξετασθεί η διακίνηση του πίθου, τόσο σε γεωγραφικό όσο και πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτή περιλαμβάνει είτε τη φυσική μεταφορά δειγμάτων του ίδιου τύπου, είτε ένα σύνολο χαρακτηριστικών, μεμονωμένων ή μη. Τα χαρακτηριστικά αυτά υποδηλώνουν κυρίως τη μεταφορά και επικράτηση πολιτισμικών ιδεών ή τεχνοτροπίας και η οποία αποτελεί -περισσότερο ή λιγότερο- κοινό τόπο στην κεραμική παραγωγή των θέσεων της υπό μελέτη περιοχής.

Ως μέσο αποθήκευσης οι πίθοι αποτελούν ενδεχομένως μια καλή συνισταμένη για μια οικονομική προσέγγιση της εκάστοτε υποπεριόδου της Εποχής του Χαλκού, πόσο

μάλλον σε μια περίοδο προνομισματικής οικονομίας. Ιδιαίτερα δε η οικονομία του ανακτορικού συστήματος κατά την ΥΕΠΒ, αποτελεί μια εν δυνάμει καλή εφαρμογή, εξ αιτίας του γεγονότος ότι οι περισσότερες εκφάνσεις του τρόπου λειτουργίας του είναι εν πολλοίς γνωστές κυρίως μέσω των οικονομικών αρχείων των πινακίδων της γραμμικής γραφής Β. Επίσης στο πλαίσιο μιας κοινωνίας, θα μελετηθεί κατά πόσο αποτελεί ένας πίθος ακριβή δείκτη μερικών τουλάχιστον από τις οικονομικές διεργασίες που συντελούνται σ' αυτή.

Πέραν της οικονομικής (αλλά κυρίως ως υποπαράγωγο αυτής), τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία εκφράζουν και μία κοινωνική δυναμική καθώς οι παράμετροι της χρήσης τους έχουν σημαντικό κοινωνικό αντίκτυπο. Ένα καλό για παράδειγμα γι' αυτό μεταξύ άλλων αποτελούν οι εφαρμογές τους σε ταφικά σύνολα.

ΔΙΑΦΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ο κύριος διαχωρισμός των κεφαλαίων της παρούσας μελέτης σε υποενότητες που σχετίζονται με χρονολογικές περιόδους, έγινε με γνώμονα την καλύτερη κατανομή και ανάλυση των δεδομένων. Παράλληλα λαμβάνονται υπ' όψιν και οι ιδιαίτερες πολιτισμικές συνθήκες και εκφάνσεις, που χαρακτηρίζουν και καθιστούν διακριτή την εκάστοτε περίοδο. Ίσως δεν είναι δυνατό να ισχυρισθεί κανείς ότι υφίσταται κάποια απότομη ρήξη (σε ό,τι τουλάχιστον αφορά στις γενικότερες παραμέτρους που εξετάζονται εδώ και αφορούν τα αποθηκευτικά αγγεία) σε σχέση με την περίοδο που προηγείται. Οι διαδικασίες μεταβολής και εξέλιξης που χαρακτηρίζουν μια κοινωνία είναι συνεχείς. Δεν λησμονείται ωστόσο, ότι οι βασικές χρονολογικές περίοδοι που μελετώνται έχουν σαφή και διακριτά μεταξύ τους χαρακτηριστικά. Άλλωστε, αυτή η διαφορετικότητα είναι που οδήγησε στη μεταξύ τους διάκριση.

Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται τη μορφολογία του πίθου, δηλαδή το σύνολο των εξωτερικών χαρακτηριστικών του που συνθέτουν την εικόνα του μακροσκοπικά. Χωρίζεται ουσιαστικά σε δυο τμήματα: το πρώτο αποτελεί η τυπολογία του σχήματος και το άλλο η τυπολογία διακόσμησης, παρ' όλο που αποτελούν αλληλένδετα και συμπληρωματικά χαρακτηριστικά. Η προσπάθεια διαχωρισμού και κατηγοριοποίησης του υλικού σε διακριτές ομάδες αποσκοπεί στην εξαντλητικότερη εξέταση και στην προσέγγιση του υπό διαφορετική σκοπιά κάθε φορά, επικεντρώνοντας σε κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό των αγγείων. Η ανάλυση που δείγματος με τη

δημιουργία μιας τυπολογίας κρίνεται απαραίτητη, καθώς αποτελεί βασική διαδικασία της αρχαιολογικής έρευνας.

Στο κεφάλαιο 2 εξετάζονται οι τεχνολογικές απαιτήσεις για την κατασκευή ενός πίθου, καθώς και η απαιτούμενη εργασία. Αυτές περιλαμβάνουν τη φύση της πρώτης ύλης, τη διαχείριση και μορφοποίησή της, καθώς και την απαραίτητη υποδομή για την εκτέλεση των προαναφερθέντων διαδικασιών. Εξετάζονται επίσης κάποιες μηχανικές ιδιότητες του προϊόντος που προκύπτει από την προαναφερθείσα διαδικασία. Τέλος εξετάζεται η δυνατότητα σκιαγράφησης κάποιων ικανοτήτων των ατόμων που εμπλέκονται στην κατασκευαστική διαδικασία.

Στο κεφάλαιο 3 εξετάζονται οι παράμετροι της κατανάλωσης των πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Οι ιδιότητες που παρουσιάζει ένα δείγμα (ως προς το σχήμα ή την κατασκευαστική ποιότητα) μπορεί να οδηγήσουν σε συγκεκριμένες εφαρμογές ανάλογα με το εκάστοτε πολιτισμικό υπόβαθρο και κοινωνική διάρθρωση. Οργανικά κατάλοιπα και παλαιοβοτανολογικές μελέτες αποτελούν συχνά χρήσιμους οδηγούς.

Στο κεφάλαιο 4 εξετάζονται τα μοτίβα διακίνησης των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, είτε στο πλαίσιο συναλλαγών εμπορικής φύσεως, είτε ως πολιτισμική διασπορά συγκεκριμένων ιδεών και χαρακτηριστικών. Στο συγκεκριμένο τομέα βοηθά και η εξέταση ναυαγίων. Εξετάζεται η συμβολή της τυπολογίας και της μακροσκοπικής παρατήρησης, όπως και αυτή των μικροσκοπικών/μικρογραφικών αναλύσεων του υλικού κατασκευής για τον καθορισμό της γεωγραφικής προέλευσης κάποιου δείγματος. Η διακίνηση ως πράξη θα μπορούσε να ενταχθεί στη διαδικασία της κατανάλωσης, καθώς αποτελεί μια σημαντική της παράμετρο. Ωστόσο κρίνεται σκόπιμο να μελετηθεί σε ξεχωριστό κεφάλαιο ώστε να δοθεί η δυνατότητα επικέντρωσης στα μοτίβα διασποράς που προκύπτουν για τον εκάστοτε τύπο μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου.

Τέλος στο κεφάλαιο 5 εξετάζεται η σημασία και ο αντίκτυπος του πίθου ως μέσο αποθήκευσης στην εκάστοτε κοινωνία των υποπεριόδων της Εποχής του Χαλκού. Η διαφοροποίηση στις αποθηκευτικές δυνατότητες μια οικονομικής μονάδας, μπορεί να αποτελέσει ένα καλό δείκτη κοινωνικής διαφοροποίησης και ενδεχομένως διαστρωμάτωσης καθώς είναι δυνατό να συνδεθεί με τη δυνατότητα διάθεσης πλεονάσματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Η μορφολογία ενός αντικειμένου σε ό,τι αφορά στην αρχαιολογική επιστήμη τουλάχιστον, φέρει και προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού συνόλου του οποίου και αποτελεί μέρος. Με άλλα λόγια αποτελεί την “ιδέα μιας νοητικής ύπαρξης σε έναν πολιτισμό”¹.

Το παρόν κεφάλαιο πραγματεύεται τη μορφολογία του πίθου και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, δηλαδή των εξωτερικών χαρακτηριστικών του εκάστοτε αντικειμένου, χωρίς να εξετάζεται η λειτουργία του. Η μορφή που παρουσιάζει ένα μεγάλο αποθηκευτικό αγγείο συντίθεται κατά κύριο λόγο από δύο παράγοντες. Από το σχήμα του, και την εικόνα που παρουσιάζουν τα εξωτερικά τοιχώματά του (και ίσως τα εσωτερικά εφόσον πρόκειται για ανοικτό σχήμα). Το γενικότερο σχήμα και μέγεθος αποτελεί μάλλον την κυρίαρχη συνισταμένη, ενώ τα άλλα στοιχεία έρχονται να λειτουργήσουν συμπληρωματικά. Η διακόσμηση των τοιχωμάτων αποτελεί μια σημαντική παράμετρο καθώς μπορεί εν δυνάμει να αντανακλά το υπάρχον πολιτισμικό πλαίσιο περισσότερο απ’ ό,τι το σχήμα το οποίο υπόκειται αναπόφευκτα σε μια σειρά βασικών και συχνά απαρέγκλιτων κανόνων. Αυτοί οι κανόνες υποδεικνύονται πρωτίστως από την κατασκευαστική διαδικασία, ενώ συμπληρώνονται από άλλους όπως η λειτουργικότητα του τελικού προϊόντος ή η φύση της πρώτης ύλης, για την οποία υπάρχουν μόνο πολύ στενά περιθώρια διαφοροποίησης. Ο τελευταίος κανόνας ισχύει σε ό,τι αφορά στη συντριπτική πλειονότητα των διαθέσιμων δειγμάτων, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν μεμονωμένες εξαιρετικές περιπτώσεις πίθων κατασκευασμένων από διαφορετικό του αργίλου υλικό, όπως π.χ. ο λίθος².

Ένας ακόμη παράγων που συμβάλει στη μορφολογία ενός κεραμικού (και όχι μόνο) αντικειμένου και εν προκειμένω ενός πίθου, αποτελεί η διαδικασία που εφαρμόστηκε για την κατασκευή του. Αυτή, πέραν των διάφορων πολιτισμικών και κοινωνικών επιρροών, έχει ένα σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των μορφολογικών

¹ Ψαράκη 2004, 34

² Βλ. Ακρωτήρι (Σωτηρακοπούλου 1999, πιν.163) και Μυκήνες (Wace 1921-1923, fig.80)

χαρακτηριστικών του αντικειμένου, καθώς αποτελεί μια διαδικασία η οποία επιβάλλει ένα συγκεκριμένο σύνολο περιορισμών στην υλοποίηση αυτού που αρχικά αποτελεί μια αφηρημένη σύλληψη ή ιδέα.

Καθώς η μορφολογία ενός αντικειμένου (εν προκειμένω μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων) αποτελεί μια σύνθεση παραγόντων, κρίνεται σκόπιμο να χωριστεί το παρόν κεφάλαιο σε δυο κύρια μέρη, μια τυπολογία του σχήματος και μια τυπολογία της διακόσμησης. Ως εκφάνσεις της μορφολογίας, το σχήμα και η διακόσμηση παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και η επιμέρους μελέτη τους ως ξεχωριστών κατηγοριών θα επιτρέψει ίσως στη μεγαλύτερη επικέντρωση σε συγκεκριμένα σημεία κάθε φορά. Επίσης με βάση τον παραπάνω γνώμονα τα εκάστοτε συμπεράσματα εξάγονται ξεχωριστά. Παρ' όλα αυτά δε λησμονείται ότι παρά το διαχωρισμό είναι το ίδιο αντικείμενο που μελετάται και προσεγγίζεται από διαφορετική κάθε φορά σκοπιά. Η παραγωγική διαδικασία κρίνεται σκόπιμο να πραγματευτεί σε ξεχωριστό κεφάλαιο.

Η εκάστοτε τυπολογία μπορεί να δημιουργηθεί ώστε εκπληρώσει συγκεκριμένους στόχους τεθειμένους εξ αρχής και ως τέτοιο μέσο είναι δυνατό να ακολουθεί διαφορετικές προσεγγίσεις κάθε φορά. Εντούτοις υπόκειται σε κάποιες βασικές αρχές:

“Μία τυπολογία αποτελεί ένα σύστημα, το οποίο δημιουργείται με το να διαχωριστεί ένα προσδιορισμένο πεδίο οντοτήτων σε ένα κατανοητό σύνολο από αμοιβαία αποκλειστικούς τύπους, σύμφωνα με ένα σύνολο από κοινά κριτήρια, τα οποία ορίζονται από τους σκοπούς του δημιουργού της τυπολογίας. Εντός μιας τυπολογίας, κάθε τύπος συνιστά μια κατηγορία κατασκευασμένη από το δημιουργό της τυπολογίας εντός της οποίας δύναται να τοποθετηθούν διακριτές οντότητες, οι οποίες διαθέτουν συγκεκριμένα διακριτικά χαρακτηριστικά, με τρόπο που προωθεί το σκοπό της τυπολογίας”³

Παρατίθεται ένας εύλογος ορισμός της τυπολογίας, οι βασικές αρχές του οποίου θα χρησιμοποιηθούν και στην παρατιθέμενη τυπολογία του σχήματος και της διακόσμησης του πίθου.

³ Adams, Adams 1991, 91 (δική μου η μετάφραση).

Σε πρώτο στάδιο κατά τη δημιουργία της εκάστοτε τυπολογίας, κρίνεται σκόπιμο το υπό μελέτη σώμα των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, να καταταγεί σε κατηγορίες με κριτήριο ένα βασικό χαρακτηριστικό γνώρισμα. Στη συνέχεια γίνεται μια κατάταξη σε επιμέρους τύπους με κριτήριο δυο ή περισσότερα χαρακτηριστικά⁴. Η κατάταξη γίνεται με βάση το κριτήριο της ομοιότητας και της διαφοράς και οργανώνει την παρατηρούμενη ποικιλομορφία. Κάθε τύπος περιλαμβάνει οντότητες οι οποίες συγκεντρώνουν ένα κυμαινόμενο σύνολο συγκεκριμένων ιδιοτήτων, οι οποίες διέπονται από μια σταθερή μεταξύ τους σχέση. Ως ιδιότητα εκλαμβάνεται κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, π.χ. το στόμιο, η κοιλιά (στην τυπολογία του σχήματος) ή τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν μια διακοσμητική παράσταση/μοτίβο (στην τυπολογία της διακόσμησης).

Για την αναγωγή κοινών στοιχείων στους διάφορους πίθους απαιτείται η αναγνώριση συγκεκριμένων και ιδιαίτερων γνωρισμάτων, τα οποία είναι εύκολα διακριτά και δεν οφείλονται σε τυχόν συμπτώσεις. Οι πίθοι, όπως και όλων των ειδών τα σκεύη, διαθέτουν διάφορα λειτουργικά χαρακτηριστικά που αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του αντικειμένου παγκοσμίως, π.χ. το “σπηλαιώδες” σχήμα τους, ή η αποφυγή γωνιών στο σχέδιο για κατασκευαστικούς και στατικούς λόγους. Ο εντοπισμός τυχόν επιρροών βασίζεται σε περισσότερο ευδιάκριτες και κατατάξιμες διαφορές, καθώς και σε ένα κάπως πιο ελεύθερα προσδιοριζόμενο αλλά μάλλον σαφές αισθητηριακό κριτήριο⁵ που βασίζεται στην αντίληψη της ολότητας του αντικειμένου.

Όπως πολύ σωστά τέθηκε πιο πάνω, η δημιουργία μιας τυπολογίας περιλαμβάνει τη διάκριση και κατηγοριοποίηση των δεδομένων με την επίγνωση ότι η εκάστοτε τυπολογική προσέγγιση υποτάσσεται στο σκοπό που έχει αρχικά τεθεί. Αυτό είναι σημαντικό για το δεύτερο μέρος του παρόντος κεφαλαίου δηλαδή την παράθεση μιας τυπολογίας της διακόσμησης που απαντάται σε πίθους και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Εν προκειμένω, ο σκοπός της τυπολογίας είναι να μελετήσει το εύρος του διακοσμητικού ρεπερτορίου που απαντάται στους προαναφερθέντες τύπους αγγείων και όχι να δημιουργήσει μια τυπολογία της διακόσμησης με γενική εφαρμογή, καθώς κάτι τέτοιο θα ήταν άτοπο. Κατ’ αναλογία, η τυπολογία του σχήματος που

⁴ Βλ. επίσης Ψαράκη 2004, 19

⁵ Πρβ. επίσης Orton, Tyers, Vince 1993, 77-79.

παρατίθεται έχει ως κύριο σκοπό την πραγμάτευση του εύρους των σχημάτων και αυτό αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της δομής της.

Φυσικά λαμβάνεται υπ' όψιν και με βάση τον ορισμό που παρατέθηκε πιο πάνω, ότι η δημιουργία μια τυπολογίας, καθώς καλείται να προσεγγίσει κάποιους εξαρχής τιθέμενους στόχους (μέσω της επιλογής συγκεκριμένων ιδιοτήτων των αντικειμένων), δεν δύναται να είναι απαλλαγμένη από υποκειμενισμό. Πόσο μάλλον δε, εφόσον “φιλτράρεται” από την αντίληψη του ατόμου (ή ατόμων) που τη δημιουργεί.

Ένας ακόμη παράγοντας υποκειμενισμού αποτελεί το πολυεπίπεδο χάσμα (χρονικό, πολιτισμικό κ.λπ.) μεταξύ της διαδικασίας σύνθεσης μιας τυπολογίας και του κοινωνικού πλαισίου εντός του οποίου χρησιμοποιούνται το αντικείμενο. Με άλλα λόγια, μια τυπολογία εξ ορισμού δεν μπορεί να λαμβάνει υπ' όψιν της, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τα αντικείμενα που συνθέτουν την τυπολογία, οι άνθρωποι που τα χρησιμοποιούσαν.

Τέλος, η παράθεση όλων των γνωστών δειγμάτων ανά κατηγορία, αν και μακροσκελής, κρίνεται απαραίτητη προς οποιαδήποτε χρήση από τον αναγνώστη.

1.1 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

Τα σχήματα των πίθων και πιθοειδών κατά την Εποχή του Χαλκού στον κυρίως ελλαδικό (αλλά και μη) χώρο, αν και εμφανίζουν μεγάλη πολυμορφία και ποικιλία στη διακόσμηση, παρουσιάζουν εντούτοις κατά περίπτωση κάποιες ακολουθίες, σε ό,τι αφορά στην παρουσία γενικότερων ή συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, τα οποία υφίστανται από κοινού σε διαφορετικά δείγματα. Αυτές οι ακολουθίες δύνανται ενδεχομένως να προσδιορίσουν σε βάθος χρόνου τη διατήρηση και εξέλιξη ή μη του γενικότερου σχήματος ενός πίθου. Ο πίθος είναι ένα σχήμα που ανταποκρίνεται στις ανάγκες ανθρώπινων κοινωνιών που έχουν περάσει στο στάδιο της παραγωγής και χρειάζονται ένα μέσο αποθήκευσης. Ως σχήμα εμφανίζεται ανεξάρτητα, στη συντριπτική πλειονότητα κοινωνιών με αγροτικό υπόβαθρο, καθώς καλείται να εκπληρώσει καθολικά σχεδόν εμφανιζόμενες ανάγκες. Οι ανάγκες αυτές σχετίζονται

με την ύπαρξη πλεονάσματος και τη χρονική ανακολουθία που αναπόφευκτα προκύπτει μεταξύ παραγωγής και κατανάλωσης του. Οι πίθοι προσφέρουν το κατ' απαίτηση μεγάλο δοχείο, το οποίο καλύπτει τις προαναφερθείσες ανάγκες, σε κοινωνίες με χαρακτήρα μόνιμης εγκατάστασης. Το σχήμα αυτών των δοχείων δεν είναι κατ' ανάγκη ενιαίο, αλλά είναι απαραίτητο τουλάχιστον να δημιουργεί συνθήκες περικλειστού χώρου, γεγονός που αναπόφευκτα οδηγεί στην παρουσία κάποιων κοινών χαρακτηριστικών στα δοχεία κάθε είδους.

Τα διαθέσιμα αποθηκευτικά αγγεία της Νεολιθικής περιόδου στον ελλαδικό χώρο, στη μεγάλη τους πλειονότητα χαρακτηρίζονται από ευρύ στόμιο και σχήμα που παραπέμπει σε αποθηκευτικά δοχεία από άλλα μη διασωθέντα υλικά (π.χ. καλάθια), τα οποία ίσως να αποτέλεσαν και πρότυπο για την κατασκευή των πήλινων αγγείων.

Ορισμένα δείγματα της Πρωτοελλαδικής περιόδου, διαθέτουν στοιχεία και διαδέχονται σχήματα που προϋπάρχουν από τη Νεολιθική περίοδο. Εντούτοις παρατηρούνται κάποιες σημαντικές αλλαγές, καθώς το μέγεθος φαίνεται σταδιακά να μεγαλώνει, και να κάνουν την εμφάνισή τους και πίθοι με περιορισμένο στόμιο. Αυτή η μεταβολή ίσως να σχετίζεται και με αλλαγές στο μοτίβο της αποθήκευσης, καθώς υποδηλώνεται σχεδιασμός για περισσότερο μακροχρόνια φύλαξη των αποθηκευμένων προϊόντων. Βέβαια, σε αυτό το σχετικά πρώιμο στάδιο της δημιουργίας μεγάλων πήλοκατασκευών -όπως άλλωστε θα περίμενε κανείς- η ποιότητα των πύθων είναι σχετικά χαμηλή, κυρίως όσον αφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά και την εκτέλεση των σχημάτων, καθώς παρατηρούνται ασυμμετρίες. Αυτό ίσως να οφείλεται στην αύξηση των αναγκών για μεγαλύτερα αποθηκευτικά αγγεία, και στην συνακόλουθη έλλειψη εμπειρίας στην κατασκευή τους. Εντούτοις, σε σχετικά πρώιμο στάδιο είχε γίνει κατανοητή η μέθοδος αύξησης της αντοχής ενός αγγείου με τη χρησιμοποίηση πηλού με προσμείξεις, ενώ παρατηρείται μια διακοσμητική διάθεση, ακόμη και σε ογκώδη σχήματα που εξυπηρετούν έμμεσες και μακροπρόθεσμες ανάγκες, όπως είναι οι πίθοι.

Κατά τη Μεσοελλαδική περίοδο, η πρόοδος που πραγματοποιείται σε τομείς της αγγειοπλαστικής, έχουν τον αντίκτυπο τους και στην κατασκευή πύθων. Πέρα από της αναμενόμενες μεταβολές και εξελίξεις στο σχηματολόγιο των πύθων, βελτιώνεται στις περισσότερες των περιπτώσεων και η εκτέλεση του σχήματος.

Στην αμέσως επόμενη Υστεροελλαδική περίοδο, διάφορες συνθήκες υπαγορεύουν την αύξηση της κεραμικής παραγωγής κατά περιοχές, καθώς και των πύθων,

οδηγώντας στη δημιουργία έργων αγγειοπλαστικής πολύ καλής ποιότητας. Οι πολυποίκιλες επαφές με άλλους πολιτισμούς εξοικειώνουν και εισάγουν νέα σχήματα που είτε αυτούσια, είτε στοιχεία αυτών, ενσωματώνονται στο υφιστάμενο κεραμικό ρεπερτόριο. Σε ό,τι αφορά στους πίθους συγκεκριμένα, η σημαντική εξοικείωση με την υφιστάμενη κεραμική τέχνη, σε συνδυασμό με τα μεγαλύτερα μεγέθη παραγωγής που προαναφέρθηκαν, πιθανότατα υποβοήθησε σημαντικά στη βελτίωση των τεχνικών χαρακτηριστικών αυτών των μεγάλων αγγείων.

Παρατηρείται ποικιλομορφία στο σχήμα των πίθων: ωσειδείς, κωνικοί, αμφικωνικοί και σφαιρικοί. Οι βάσεις είναι κατά περίπτωση στενές ή οξυκόρυφες, διότι λόγοι που θα συζητηθούν σε άλλο κεφάλαιο απαιτούσαν ενίοτε οι πίθοι να βυθίζονται εν μέρει τουλάχιστον στο έδαφος. Υφίστανται φυσικά και σχήματα με ευρείες βάσεις. Το στόμιο επίσης, ανάλογα με τις απαιτήσεις είναι ευρύ ή στενό. Λαβές συνήθως τοποθετούνται κατά βούληση, σε όποιον αριθμό θεωρείται απαραίτητος για τον αποτελεσματικότερο χειρισμό του αγγείου, αλλά ενίοτε και για διακοσμητικούς λόγους.

Για την κατηγοριοποίηση της κεραμικής παραγωγής, αρκεί στην πλειονότητα⁶ των περιπτώσεων, η ταύτιση της κατατομής και του σχήματος του χείλους. Κάτι ανάλογο δεν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί ως βάση για τη δημιουργία ενός σχηματολογίου πίθων τουλάχιστον κατά την εξεταζόμενη περίοδο. Εν προκειμένω, απαιτείται ολόκληρο το προφίλ του αγγείου. Περαιτέρω, το είδος της διακόσμησης μπορεί να έχει επικουρική λειτουργία ως προς την ταυτοποίηση αγγείων με κοινά χαρακτηριστικά και την κατηγοριοποίηση αυτών. Ενδεχόμενες εξαιρέσεις θα αποτελούσαν πίθοι και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία που θα παραγόταν μαζικά, συνθήκες που θα επέφεραν τυποποίηση στα επιμέρους χαρακτηριστικά του σχήματος και πιθανώς και της διακόσμησης.

Η κατηγοριοποίηση των προς μελέτη πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, γίνεται με βάση το γενικότερο σχήμα που παρουσιάζουν, το οποίο παραπέμπει περισσότερο ή λιγότερο σε γεωμετρικά σχήματα (ωσειδές, κωνικό κλπ.). Ο σημαντικότερος παράγοντας που επηρεάζει το γενικό σχήμα του πίθου, προσδιορίζεται συνήθως από το σημείο του αγγείου όπου παρατηρείται η μέγιστη διάμετρος. Τα χαρακτηριστικά των επιμέρους μερών (βάση, λαιμός, χείλος) του κάθε

⁶ Η εν λόγω ερευνητική μέθοδος μάλλον καταδεικνύεται αποτελεσματική μόνο σε σχήματα που υπόκεινται σε μαζική παραγωγή και επομένως υψηλό βαθμό τυποποίησης.

δείγματος λειτουργούν επικουρικά ως προς την αναγωγή του ή μη στην εκάστοτε κατηγορία.

Στην παρατιθέμενη τυπολογία, το διαθέσιμο δείγμα χωρίζεται αρχικά σε ευρείες κατηγορίες με βάση το γενικό σχήμα που παρουσιάζουν τα δείγματα και το οποίο παραπέμπει (κάπως ελεύθερα είναι αλήθεια) σε κάποιο γεωμετρικό ή άλλο σχήμα. Στη συνέχεια η κατηγορίες διαιρούνται σε τύπους με βάση τα επιμέρους χαρακτηριστικά του κάθε δείγματος τα οποία διαφοροποιούν τον ένα τύπο από τον άλλο.

Όσον αφορά στο περιγραφικό μέρος της τυπολογίας δεν ήταν δυνατόν να αποφευχθούν οι λεκτικές και εννοιολογικές εν γένει συμβάσεις. Στο τέλος κάθε περιγραφικού μέρους αναφέρονται όσα δείγματα είναι γνωστά.

Κύριο στόχο της δημιουργίας της παρατιθέμενης τυπολογίας αποτελεί η μελέτη του εύρους του σχηματολογίου της εκάστοτε περιόδου. Έτερο στόχο αποτελεί η μελέτη της εξέλιξης συγκεκριμένων τύπων και η δημιουργία μιας χρονολογικής ακολουθίας, στις περιπτώσεις όπου κάτι τέτοιο είναι δυνατό. Βασική προϋπόθεση για το δεύτερο σκέλος αποτελεί η μεγάλη παραγωγή ενός συγκεκριμένου τύπου σε συνδυασμό με την παραμονή του στο εν χρήσει σχηματολόγιο για ικανό χρονικό διάστημα. Αν και το δεύτερο αξίωμα ικανοποιείται σε αρκετές περιπτώσεις, το πρώτο υφίσταται σε περιορισμένη συχνότητα, κάτι που ωστόσο συνάδει με τα γενικότερα χαρακτηριστικά και τη φύση χρησιμοποίησης του πίθου.

Πρέπει να διευκρινισθεί ότι οι παρατιθέμενοι στη συνέχεια τύποι αναφέρονται σε πίθους. Στις περιπτώσεις όπου τα περιγραφόμενα δείγματα, με βάση τις αρχές που αναφέρθηκαν πιο πάνω⁷, δεν θα χαρακτηριζόταν ως πίθοι αλλά πιθαμοφορείς, πιθοειδή κ.λπ., αυτό δηλώνεται.

Επίσης, στην παρατιθέμενη τυπολογία δεν δίδονται οι σχετικές διαστάσεις του εκάστοτε δείγματος, καθώς κρίνεται ότι δεν συνάδει ως πρακτική με τις βασικές αρχές της τυπολογίας που αναφέρθηκαν πιο πάνω, όπως επίσης με τους στόχους που τίθενται επί του παρόντος, με βάση αυτή. Οι σχετικές διαστάσεις καθώς και μια εκτίμηση της χωρητικότητας του κάθε δείγματος ξεχωριστά, δίδονται στον πίνακα 1.

⁷ Βλ. εισαγωγή

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Σχετικά με τη χρονολόγηση των πύθων, η οποία αποτελεί απαραίτητο στοιχείο για τη μελέτη της εξέλιξης του σχήματος, ανακύπτουν κάποιες δυσκολίες που σχετίζονται με την ασφαλή αναγωγή του κάθε αγγείου σε υποπεριόδους με μικρό χρονικό εύρος. Το κεραμικό σύνολο στο οποίο έχει βρεθεί ένας πύθος, δεν σχετίζεται κατ' ανάγκη με τη χρονολογία κατασκευής του, αλλά μάλλον με την χρονική στιγμή που παύει να χρησιμοποιείται. Σε αντίθεση με ένα πύθο, η περισσότερο λεπτότεχνη κεραμική έχει μικρή διάρκεια ζωής και είναι σχετικά εύκολος ο σχηματισμός και διαχωρισμός χρονολογικής ακολουθίας σε μικρές υποπεριόδους, καθώς τα σχήματά της ανανεώνονται και εξελίσσονται συνεχώς. Ένας πύθος έχει κατά πολύ μεγαλύτερη διάρκεια ζωής και η εξέλιξή του ως σχήμα χαρακτηρίζεται από βραδύτητα, ως απόρροια των χαμηλών ρυθμών παραγωγής. Οι εν λόγω παράγοντες όπως είναι φυσικό δυσχεραίνουν την χρονολόγηση της κατασκευής του σε στενό πλαίσιο.

Ένας ακόμη παράγοντας που περιπλέκει τη χρονολόγηση ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου είναι το εύρος χρήσης του, κυρίως εφόσον δεν μπορεί πλέον να επιτελέσει την αρχική του λειτουργία. Αυτές οι δευτερογενείς εφαρμογές παρατείνουν εν δυνάμει ακόμη περισσότερο την παρουσία αυτών των σχημάτων σε ένα αρχαιολογικό σύνολο. Τμήματα μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων φαίνεται να απαντούν σε πληθώρα εφαρμογών μέσα στις κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού στην περιοχή που μελετάται, αλλά και εκτός αυτής⁸.

Θεωρείται λοιπόν επί του παρόντος δόκιμο, να διατηρείται η πιθανότητα αναγωγής ενός πύθου σε ένα σχετικά ευρύτερο χρονολογικό πλαίσιο, με τάση προς υψηλότερη χρονολόγηση απ' ό,τι το κεραμικό σύνολο στο οποίο βρέθηκε.

Στην παράθεση των δειγμάτων που ακολουθεί, προσδιορίζεται ότι το ερωτηματικό εντός παρενθέσεως (;), αποτελεί δική μου παρατήρηση, ενώ το ερωτηματικό άνευ, πιθανή αβεβαιότητα του εκάστοτε δημοσιεύσαντα.

⁸ Αυτές οι περιπτώσεις εξετάζονται στο κεφ. 3

1.1.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κάποια από τα χαρακτηριστικά των πίθων φαίνεται να αποτελούν συνέχεια και αναπαραγωγή σχημάτων που υπάρχουν από την Νεολιθική περίοδο. Η κάθε περίπτωση εξετάζεται χωριστά ενώ παρατίθενται και τα αντίστοιχα δείγματα.

A. Ωοειδούς σχήματος

ΤΥΠΟΣ 1 (εικ. 1.1)

Στενός λαιμός, στόμιο και στενή επίπεδη δακτυλιόσχημη βάση. Μέγιστη διάμετρος στη βάση της κοιλιάς. Παρουσιάζει κυλινδρικές αποφύσεις οι οποίες πιθανότατα εξυπηρετούν στη μετακίνηση και άδειασμα του περιεχομένου του. Ζυγουριές⁹, ΠΕΙΙ;. Ασκηταριό¹⁰(;), ΠΕ. Ασίνη¹¹, ΠΕΙΙ/ΙΙΙ. Αγ. Ειρήνη¹²(;), ΠΕΙΙ.

ΤΥΠΟΣ 2 (εικ. 1.2)

Ωοειδής κανονικός. Στενή βάση, κυλινδρικός λαιμός. Η μέγιστη διάμετρος παρουσιάζεται περίπου στο μέσο του αγγείου. Λέρνα¹³, ΠΕΙΙ. Ασκηταριό¹⁴, ΠΕΙΙ. Κοράκου¹⁵(;), ΠΕ. Μπερμπάτι¹⁶, ΠΕΙΙ. Άγιος Κοσμάς¹⁷, ΠΕ. Παρόμοιος πίθος βρέθηκε στην Εύτρηση¹⁸, ΠΕΙΙ;.

ΤΥΠΟΣ 3 (εικ. 1.3)

Κωνικός λαιμός και στρογγυλό χείλος. Σχετικά μικρό στόμιο. Βάση μάλλον επίπεδη με μικρή μείωση¹⁹. Η μέγιστη διάμετρος του αγγείου παρατηρείται στο κάτω μέρος της κοιλιάς. Δυο οριζόντιες λαβές στον ώμο του αγγείου. Λέρνα²⁰, ΠΕΙΙΙ.

⁹ Blegen 1928, nos: 575, 576/fig.111,112

¹⁰ Θεοχάρης 1952, εικ.7/περιγραφή, 148. (Σχετικά αβάσιμη περιγραφή).

¹¹ Frödin, Persson 1938, 231 (αναφορά)

¹² Wilson 1999, pl.79:191

¹³ Wiencke 2000, P843/L752

¹⁴ Εθνικό αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.8902

¹⁵ Blegen 1921, fig.16

¹⁶ Säflund 1965, αναφορά, 154

¹⁷ Mylonas 1959, fig.132:50

¹⁸ Goldman 1931, fig.35: no2

¹⁹ Δεν διασώζεται η βάση του δείγματος. Εν προκειμένω στην εικόνα 1 προτείνεται η πιθανότερη αποκατάσταση του σχήματος.

²⁰ Wiencke 1970, Plate 23:240 και Wiencke 2000, fig.II.68: P1165, P1167

ΤΥΠΟΣ 4 (εικ. 1.4)

Ψηλός κυλινδρικός λαιμός και στενή επίπεδη βάση. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο της κοιλιάς. Άωτος, Μάλθη²¹, ΠΕ. Ανάλογοι λαιμοί εμφανίζονται σε πίθους στον Ορχομενό²², ΠΕ.

B. Κωνικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 5 (εικ. 1.5)

Πιθαμορέας με στενή επίπεδη βάση. Κυλινδρικός στενός λαιμός. Διαθέτει 2 οριζόντιες λαβές στο πάνω μέρος της κοιλιάς όπου και η μέγιστη διάμετρος. Ασκηταριό²³, ΠΕ. Κολώνα²⁴, ΠΕΙΙ. Μάλθη²⁵(:), ΠΕ. Κολώνα²⁶, ΠΕΙΙ. Αγ. Ειρήνη²⁷(:), ΠΕΙΙ. Κολώνα²⁸(:) ΠΕΙΙΙ. Λέρνα²⁹(:), ΠΕΙΙ. Ακρωτήρι³⁰, ΠΕΧ. Φυλακωπή³¹, ΠΕΧ.

Δείγματα αυτού του τύπου εμφανίζονται επίσης στο Ηραίο Σάμου³², ΠΕΧ.

ΤΥΠΟΣ 6 (εικ. 1.6)

Πιθοειδές με στενή επίπεδη προεξέχουσα βάση, έντονα ευρύστομο. Ζυγουριές³³, ΠΕΙΙ/ΙΙΙ. Επίσης, Εύτρηση³⁴, ΠΕΙΙ. Αγ. Στέφανος³⁵, ΠΕ (:)³⁶. Τσουγκιζά³⁷, ΠΕΙΙ. Ο προσδιορισμός αυτού του σχήματος ως πιθοειδές, οφείλεται κατά κύριο λόγο στο

²¹ Valmin 1938, fig.63

²² Kunze 1934, pl.33

²³ Θεοχάρης 1954, εικ. 6

²⁴ Walter, Felten 1981, taf.82:117, 85:131

²⁵ Valmin 1938, pl.XVII: 20,34,37,38,51

²⁶ Felten et al. 2007, abb.4:2

²⁷ Wilson 1999, pl.9,50: II-196

²⁸ Wünsche 1977b, XIId.-XIIId. (kat.64-67)

²⁹ Wiencke 2000, fig.II.36:P656

³⁰ Σωτηρακοπούλου 1999, πιν.188, Δ 49

³¹ Renfrew 2007, fig.5.20

³² Milojevic 1961, taf.26:4, taf.40:7, taf.41:30

³³ Blegen 1928, fig. 107. Το ελλειψοειδές σχήμα του χείλους πιθανότατα προέρχεται από κατασκευαστική αδυναμία.

³⁴ Goldman 1931, fig.126:2

³⁵ Taylour 1972, pl.43:f

³⁶ Παρ' όλο που ο συγγραφέας εμφανίζεται κατηγορηματικός ως προς τη χρονολόγηση του αγγείου όχι νωρίτερα από την ΜΕ, εντούτοις εν προκειμένω προτείνεται ακριβώς αυτή, βασιζόμενη σε τυπολογικά κριτήρια και στην ύπαρξη ΠΕ κατοίκησης στο χώρο που την καθιστά συμβατή.

³⁷ Pullen 2011, fig.4.20/4.36: 288

μεγάλο μέγεθος του. Αναλόγου σχήματος δείγματα φαίνεται να υφίστανται και κατά τη Νεολιθική περίοδο, όπως π.χ. στη Θήβα³⁸.

ΤΥΠΟΣ 7 (εικ. 2.1)

Ευρύστομο πιθάρι με στενή βάση, συνήθως δίωτο. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στον ώμο του αγγείου. Δείγματα από τη Λέρνα χαρακτηρίζονται ως “σκυφοειδείς πίθοι”³⁹, οι οποίοι στερούνται λαιμού. Λέρνα⁴⁰, ΠΕΠ/ΙΙΙ. Κολώνα⁴¹, ΠΕΠ/ΙΙΙ. Μάλθη⁴², ΠΕ. Γωνιά⁴³, ΠΕ. Προσκυνάς⁴⁴, ΠΕΠ. Επίσης, Τίρυνθα⁴⁵(:), ΠΕΠ. Ολυμπία⁴⁶, ΠΕΠΙΙ. Το σχήμα φαίνεται να υφίσταται και κατά τη Νεολιθική περίοδο, όπως φανερώνει ένα δείγμα από την Κόρινθο⁴⁷(:).

ΤΥΠΟΣ 8 (εικ. 2.2)

Ευρύστομος χωρίς λαιμό, κωνικού/ωσειδούς σχήματος. Η προτεινόμενη αποκατάσταση της βάσης, του επιτρέπει μάλλον να στέκεται χωρίς στήριξη. Ακριβώς κάτω από το χείλος, 4 θηλιές/λαβές. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στον ώμο. Εύτρηση⁴⁸, ΠΕΠΙΙ. Αναλόγου σχήματος δείγματα υφίστανται και κατά τη Νεολιθική περίοδο, όπως π.χ. στην Ασέα⁴⁹, Σπήλαιο Σκοτεινή⁵⁰, Κεφάλαια⁵¹, Αλεπότρυπα⁵², Θήβα⁵³.

ΤΥΠΟΣ 9 (εικ. 2.3)

Δίωτο πιθάρι με επίπεδη βάση και ελάχιστα προεξέχον από το σώμα χείλος. Οι δυο λαβές βρίσκονται στον ώμο του αγγείου όπου και η μέγιστη διάμετρος αυτού.

³⁸ Τσώτα 2009, εικ.3

³⁹ Wiencke 2000, 579

⁴⁰ Wiencke 2000, fig.II: 90

⁴¹ Walter, Felten 1981 taf.93: 197, 198, 199, 200;

⁴² Valmin 1938, pl.XVII:40

⁴³ Blegen 1930, fig.30

⁴⁴ Ζάχου 2009, εικ. 4.52

⁴⁵ Weisshaar 1983, Abb.17

⁴⁶ Dörpfeld 1935, abb.17,15 και Χατζή 2008, κ.14009 και Αγγελετόπουλος 2012, εικ.1.36-1.39,3.21-3.23.

⁴⁷ Kosmopoulos 1948, fig.3

⁴⁸ Goldman 1931, fig. 148

⁴⁹ Holmberg 1944, fig. 62c

⁵⁰ Σάμψων 1993β, σχ.192:5

⁵¹ Coleman 1977, nos 170,146

⁵² Phelps 2004, fig.98:4

⁵³ Τσώτα 2009, εικ.6: ζ

Κολώνα⁵⁴, ΠΕΙΙ. Ακρωτήρι⁵⁵, ΠΕΧ. Φυλακωπή⁵⁶, ΠΚ(;). Δεν φαίνεται να υπάρχουν ανάλογα σχήματα στην ηπειρωτική χώρα.

Γ. Αμφικωνικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 10 (εικ. 2.4)

Μέγιστη διάμετρος στο μέσο του αγγείου. Ψηλός χοανοειδής λαιμός με κάθετο χείλος. Οι λαβες τοποθετούνται συνήθως στην κοιλιά. Κολώνα⁵⁷, ΠΕΙΙ. Δεν φαίνεται να υπάρχουν ανάλογα σχήματα στην ηπειρωτική χώρα.

ΤΥΠΟΣ 11 (εικ. 2.5)

Στενό στόμιο. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται το κάτω μέρος της κοιλιάς. Στο ίδιο σημείο 4 οριζόντιες θηλιές/λαβές. Κολώνα⁵⁸, ΠΕΙΙ. Καλαμάκι⁵⁹ (;), ΝΠ/ΠΕΙ. Αγ. Ειρήνη⁶⁰ (;), ΠΕΙΙ. Το δείγμα από την Αγ. Ειρήνη παρουσιάζει Κυκλαδικά παράλληλα από το όρος Κύνθος⁶¹, ΠΚ.

Δ. Σφαιρικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 12 (εικ. 2.6 και 3.1)

Πιθοειδές με στενό λαιμό και μικρή επίπεδη βάση (θυμίζει υδρία). Το μέγεθος του λαιμού κυμαίνεται από ψηλό έως ανύπαρκτο. Μέγιστη διάμετρος στο μέσο της κοιλιάς. Κάποιοι (τύπος 12β) φέρουν δυο οριζόντιες λαβές στο συγκεκριμένο σημείο και δακτυλιόσχημη βάση. Λέρνα⁶²(;), ΠΕΙΙ/ΙΙΙ. Επίσης Εύτρηση⁶³, ΠΕΙΙΙ. Κολώνα⁶⁴, ΠΕΙΙ. Ασίνη⁶⁵(;), ΠΕΙΙ⁶⁶. Τίρυνθα⁶⁷, ΠΕΙΙ/ΙΙΙ. Τίρυνθα⁶⁸, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁶⁹, ΠΕΙΙ(;).

⁵⁴ Walter, Felten 1981, taf.93: 201

⁵⁵ Σωτηρακοπούλου 1999, σχ.48/πιν.169: Φ49

⁵⁶ Renfrew 2007, fig.5.19, 5.21

⁵⁷ Walter, Felten 1981, taf.87: 151,152

⁵⁸ Walter, Felten 1981 taf.83: 118, 119, taf.87:153

⁵⁹ Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.36

⁶⁰ Wilson 1999, pl.89:428

⁶¹ Plassart 1928, fig.35

⁶² Wiencke 2000, P791/L.609, P866/L.227, P867/L.368, P868, P1191

⁶³ Goldman 1931, fig.153:3, fig.157,159

⁶⁴ Walter, Felten 1981, taf.82:116, 85:129, 87:154, taf.100:257: ΠΕΙΙΙ

⁶⁵ Frödin, Persson 1938, fig.159:1,4, 160:1

⁶⁶ Παρ' όλο που δίδεται από τους δημοσιεύοντες μια χρονολόγηση στην ΠΕΙΙΙ, το κεραμικό σύνολο φαίνεται να ανταποκρίνεται καλύτερα σε μια ΠΕΙΙ χρονολόγηση.

Τίρυνθα⁷⁰, ΠΕΠ(;). Ζυγουριές⁷¹, ΠΕΠ/ΙΙΙ. Ολυμπία⁷², ΠΕΠΙΙ. Επίσης, Ασκηταριό⁷³ με ιδιαίτερα ψηλή βάση, ΠΕ.

Ανάλογου σχήματος πίθοι απαντώνται και στις Κυκλάδες, π.χ. όρος Κύνθος, Δήλος⁷⁴, ΠΚ. Ακρωτήρι⁷⁵, ΠΚ.

Ε. Απίοσχημοι

ΤΥΠΟΣ 13 (εικ. 3.2)

Πιθαμορέας με επίπεδη, ελαφρώς προεξέχουσα βάση και χοανοειδή λαιμό. Δύο λαβές στο μέσο του αγγείου. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο κάτω μέρος της κοιλιάς. Κολώνα⁷⁶, ΠΕΠΙ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Απ' ό,τι προκύπτει από το εξετασθέν δείγμα, παρατηρείται σημαντική ποικιλομορφία και χαμηλός βαθμός τυποποίησης ανάμεσα στους εκάστοτε πίθους και μεγάλα αποθηκευτικά της περιόδου. Ο χαμηλός βαθμός τυποποίησης αντανακλάται και σε παρεκκλίσεις ή διαφοροποιήσεις στο σχήμα πίθων που ανήκουν στην ίδια περίοδο, θέση και ενίοτε σχετίζονται με τον ίδιο χώρο και αρχαιολογικό σύνολο. Οι προαναφερθέντες λόγοι σε συνδυασμό με τα χαμηλά παραγωγικά μεγέθη καθιστούν δύσκολη τη δημιουργία μιας χρονολογικής ακολουθίας για δείγματα που ανήκουν στον ίδιο τύπο.

Σε ό,τι αφορά στα μεγαλύτερα σε μέγεθος σχήματα πίθων, παρατηρείται ότι δεν διαθέτουν χειρολαβές, αλλά κυλινδρικές αποφύσεις ή κυλινδρικές οπές/θηλιές σε οριζόντια διάταξη ώστε να προσδένεται ή να περνά από μέσα κάποιο σχοινί και μέσω αυτού να πραγματοποιούνταν ο χειρισμός του αγγείου. Το μοτίβο αυτό ωστόσο, φαίνεται κάπως να διαφοροποιείται ανατολικότερα, στα νησιά των Κυκλάδων.

⁶⁷ Müller 1938, taf. X:1,2, XI:1,2

⁶⁸ Weisshaar 1981, Abb.88:9

⁶⁹ Weisshaar 1982, Abb.66:5

⁷⁰ Weisshaar 1983, abb.14:7,8

⁷¹ Blegen 1928, fig.73,74

⁷² Αγγελετόπουλος 2012, εικ.1.40

⁷³ Θεοχάρης 1954, εικ.7

⁷⁴ Plassart 1928, fig.38

⁷⁵ Σωτηρακοπούλου 2001, εικ.6

⁷⁶ Walter, Felten 1981, taf.92:195,196.

Όσον αφορά στην τυπολογία από τα νεκροταφεία στις θέσεις Στενό και Σκάρος στη Λευκάδα⁷⁷, παρουσιάζεται ποικιλομορφία στα σχήματα των πίθων, κανένα όμως δεν φαίνεται να ανήκει στην πολιτισμική ενότητα του ελλαδικού χώρου της ΠΕΧ. Κάποια δείγματα εξ αυτών (R15), παρουσιάζουν ομοιότητες με κάποια ΜΕ σχήματα⁷⁸ από θέσεις της νότιας Ελλάδας.

1.1.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

A. Ωοειδούς σχήματος

ΤΥΠΟΣ 1 (εικ. 4)

Πιθανότατα ο περισσότερο διαδεδομένος τύπος της Μεσοελλαδικής περιόδου. Ευρύστομος, χωρίς λαιμό πίθος, ωοειδής/κωνικός⁷⁹, με στενή αλλά επίπεδη βάση. Ευρύ, συχνά επίπεδο χείλος, το οποίο περιστασιακά διαθέτει οπές, πιθανότατα για την πρόσδεση πώματος. Η μέγιστη διάμετρος του αγγείου βρίσκεται στη βάση της κοιλιάς. Στο ίδιο περίπου σημείο παρατηρούνται δύο οριζόντιες ημισεληνοειδείς λαβές. Η διακόσμηση καλύπτει τα 2/3 του αγγείου και ανήκει στην κατηγορία της αμαυρόχρωμης. Πρόκειται για τον κατά Buck⁸⁰, τύπο C1. Δείγματα (**τύπος 1α**) είναι γνωστά κυρίως από την Αίγινα⁸¹: τα πάμπολλα δείγματα από τη θέση Κολώνα καλύπτουν χρονολογικά όλο το φάσμα της Μεσοελλαδικής περιόδου, αρχίζοντας από την πρώιμη ΜΕΙ⁸². Το πιο ύστερο δείγμα χρονολογείται στη ΜΕΙΙΙ⁸³. Μέσω αυτών, καθίσταται δυνατή η παρακολούθηση της εξέλιξης του σχήματος, το οποίο σταδιακά οδηγείται σε άμβλυνση των καμπυλών που παρουσιάζει το προφίλ του, με το άνω

⁷⁷ Dörpheld 1927

⁷⁸ Βλ. τύπο 10

⁷⁹ Στη βιβλιογραφία αποκαλούνται συχνά Barrel shaped (“κυλινδρικοί”). Αυτό το σχήμα αντικατοπτρίζεται συνθεστάτα στο άνω τμήμα του αγγείου, πάνω από της λαβές.

⁸⁰ Buck 1964

⁸¹ Siedentopf 1991, taf.1-20 κ.ά. Επίσης, Στάης 1895, πιν.10:3,4

⁸² Siedentopf 1991, taf.2:3

⁸³ Siedentopf 1991, taf.20:96

τιμήματα του σώματος να τείνει προς ένα ευθύ κυλινδρικό σχήμα. Αν και η εξέλιξη του σχήματος φαίνεται να είναι γραμμική και συνεχής, επί του παρόντος εικονογραφούνται κάποια χαρακτηριστικά σχήματα τα οποία συμβατικά χαρακτηρίζονται ως “πρώιμη” (εικ.4.1), “ώριμη” (εικ.4.2) και “ύστερη” (εικ.4.3) φάση του τύπου. Δείγματα υφίστανται επίσης από: Κοράκου⁸⁴, ΜΕ. Εύτρηση⁸⁵, ΜΕ. Ακρόπολη Αθηνών⁸⁶, ΜΕ. Λέρνα⁸⁷, ΜΕΙ(;). Αγία Ειρήνη⁸⁸, ΜΕ. Αγορά Αθηνών⁸⁹, ΜΕ. Θορικός⁹⁰, ΜΕ. Άργος⁹¹, ΜΕ. Άργος⁹², ΜΕ. Άργος⁹³, ΜΕ. Άργος⁹⁴(;), ΜΕΙ/Π. Ελευσίνα⁹⁵, ΜΕ. Γαλατάς⁹⁶ (;), ΜΕΙΙ. Θήβα⁹⁷ (;), ΜΕΙΙ. Κολώνα⁹⁸, ΜΕ. Ορχομενός⁹⁹, ΜΕΙΙ¹⁰⁰. Κολώνα¹⁰¹, ΜΕΙΙ. Κολώνα¹⁰², ΜΕ. Αγ. Ειρήνη¹⁰³, ΜΕΙΙ/ΠΙ. Λέρνα¹⁰⁴, ΜΕ. Λέρνα¹⁰⁵, ΜΕΙ/Π. Κερατέα¹⁰⁶(;), ΜΕ. Άγιος Νικόλαος¹⁰⁷ (Αττική), ΜΕ. Επίσης δείγματα από: Γωνιά¹⁰⁸(;) ΜΕ, Εύτρηση¹⁰⁹ ΜΕ, Λέρνα¹¹⁰ ΜΕ. Σύνορο¹¹¹(;), ΜΕΙΙ(;). Κολώνα¹¹²(;), ΜΕΙ-Π. Φυλακωπή¹¹³ (;), ΜΕ.

⁸⁴ Blegen 1921, fig 28, καθώς και όστρακα, σ.19.

⁸⁵ Goldman 1931, fig. 201,205, pl. XIV

⁸⁶ Hansen 1937, fig.11b,c

⁸⁷ Zerner 1978, Plate XVI: 4

⁸⁸ Overbeck 1989a, pl.59:17a,18-20; pl.58:15; pl.72:2

⁸⁹ Immerwahr 1971, pl.20: 313-315, pl.21: 318, 320,321, pl.22,73: 330

⁹⁰ Στάης 1895, 255 (αναφορά)

⁹¹ Vollgraff 1906, fig.24

⁹² Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, ΝΟΣ2

⁹³ Philippa-Touchais 2002, fig.23:71

⁹⁴ Philippa-Touchais, G. Touchais 2011, fig.12:14, 207

⁹⁵ Μυλωνάς 1932a, εικ.77-79

⁹⁶ Κονσολάκη- Γιαννοπούλου 2003, εικ.16 και 2010, fig.10

⁹⁷ Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.34γ:γ, πιν.34β:δ, πιν.36:στ

⁹⁸ Walter, Felten 1981, taf.120: 433

⁹⁹ Sarri 2007, fig.1:9,10 και Sarri 2010, taf.77:1,2, phototaf.5:5,6 (από εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αθηνών: αρ.5875 και 5876)

¹⁰⁰ Όσον αφορά στο δείγμα 5876, η στο μουσείο αναγραφόμενη χρονολόγηση το κατατάσσει στην αρχή της ΥΕ, αλλά δεν υπάρχουν διαθέσιμα στρωματογραφικά δεδομένα που να σχετίζονται μαζί του (βλ. Sarri 2007, 155). Μια χρονολόγηση εντός της ΜΕΙΙ/ΠΙ φαντάζει περισσότερο πιθανή.

¹⁰¹ Felten et al. 2004, abb.31:12 και Gauss 2006, abb.4: 12

¹⁰² Felten et al. 2005, abb.27:8

¹⁰³ Overbeck, 1989a, pl.58-60

¹⁰⁴ Caskey 1955, plate 12b/L.276 και Zerner 1988, fig.11:33

¹⁰⁵ Zerner 1988, fig.11:31,32,

¹⁰⁶ Κακαβογιάννη, Ντούνη 2010, εικ.5

¹⁰⁷ Οικονομάκου 2010, εικ.9

¹⁰⁸ Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα

¹⁰⁹ Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα

¹¹⁰ Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα

¹¹¹ Dohl 1973, taf: 85:3,4, 86:2

¹¹² Gauss, Kiriati 2011, fig.80:KOL136, KOL138, KOL197

¹¹³ Barber 2008, pl.4:103

Τύπος 1β (εικ.4.4): Τα εν λόγω πιθαράκια τείνουν να έχουν πιο σφαιρικό σώμα, ίσως και εξαιτίας του μικρού μεγέθους τους. Εύτρηση¹¹⁴, ΜΕ. Κολώνα¹¹⁵. Κολώνα¹¹⁶, ΜΕ. Κολώνα¹¹⁷, ΜΕ. Μπερμπάτι¹¹⁸, ΜΕ. Μιδέα¹¹⁹, ΜΕ. Λέρνα¹²⁰, ΜΕΙ/Π. Φυλακωπή¹²¹, ΜΚ. Ακρόπολη Αθηνών¹²², ΜΕ. Επίσης, Εύτρηση¹²³, “καλαθόσχημο” πιθοειδές μικρών διαστάσεων, ΜΕ. Ελευσίνα¹²⁴, ΜΕ. Κίρρα¹²⁵(;), ΜΕΠ. Ελευσίνα¹²⁶, πιθίσκοι (;), ΜΕ. Ορχομενός¹²⁷, ΜΕ. Δείγματα ίσως να απαντώνται και στις Κυκλάδες: Κάστρο¹²⁸ (;) (Πάρος), ΜΚ.

Πιθανώς το σχήμα προέρχεται από την εξέλιξη τοπικών σχημάτων της Κολώνας από την ΠΕ¹²⁹.

Κατά τη ΜΕ, διάφορες περιοχές φαίνεται να επηρεάστηκαν από το εν λόγω σχήμα, εμφανίζοντας τοπικές εκδοχές του, όπως μας δείχνουν κάποια δείγματα από: Αγ. Ειρήνη¹³⁰, ΜΕ. Πάρο¹³¹, ΜΚ. Φυλακωπή¹³², ΜΚ. Φυλακωπή¹³³, ΜΚ. Φυλακωπή¹³⁴, ΜΚ. Φυλακωπή¹³⁵, ΜΚ. Φυλακωπή¹³⁶, ΜΚ. Βόλος¹³⁷(;), ΜΕΧ. Επίσης δείγματα από το Ακρωτήρι¹³⁸, ΜΚ. Κατασκευαστικές επιρροές φέρουν επίσης κάποια δείγματα από την Αγ. Ειρήνη ανήκοντα στον τύπο 13 (βλ. στη συνέχεια). Υφίσταται τέλος ένα

¹¹⁴ Goldman 1931, fig.200, 202

¹¹⁵ Siedentopf 1991, taf. 21-24, taf.25:109;. Επίσης, Στάης 1895, πιν.10:1,2

¹¹⁶ Felten, Hiller 1996, taf.2 και Gauss, Smetana 2010, fig.6

¹¹⁷ Felten et al. 2006 ,abb.34:3

¹¹⁸ Säflund 1965, fig.102

¹¹⁹ Δημακοπούλου et al. 1997-98, fig.80

¹²⁰ Zerner 1988, fig.12:34,35,36

¹²¹ Barber 1974, fig.3:MM158/pl.1:d

¹²² Hartwig et al.1925, taf.1:10

¹²³ Goldman 1931, fig.219

¹²⁴ Σκιάς 1912, εικ.6:2

¹²⁵ Dor et al. 1960, pl.XLIX

¹²⁶ Μυλωνάς 1932a, εικ.80

¹²⁷ Sarri 2010, taf.65:2, taf.71:3, phototaf.5:4

¹²⁸ Overbeck 1989b, pl.11,12, fig. 64-73

¹²⁹ Π.χ. Walter, Felten 1981, taf.83: 118, taf.87:153

¹³⁰ Caskey 1972, pl.87:E9 και Overbeck, 1989a, pl.96:e

¹³¹ Rubensohn 1917, abb.49,50,62-67 και Overbeck 1989b, fig. 33,34,60; και Davis 2001, 62:fig.19

¹³² Edgar 1904 pl.XXXIV:1

¹³³ Barber 1974, fig.3:MM145/pl.1:e

¹³⁴ Edgar 1904, pl.VIII:4

¹³⁵ Dawkins, Droop 1911, pl.IV:183, pl.V:168,65,255

¹³⁶ Barber 2008, fig.7: 102

¹³⁷ Θεοχάρης 1958, 14

¹³⁸ Nikolakopoulou 2007, fig.2, 350

δείγμα στην Κολώνα, το οποίο χαρακτηρίζεται ως παριανή εισαγωγή¹³⁹ με κοινά τυπολογικά χαρακτηριστικά.

ΤΥΠΟΣ 2 (εικ. 5.1)

Πιθοειδές χονδροειδούς ωσειδούς (εννίστε πεπιεσμένου) σχήματος με στενή επίπεδη βάση και στενό, χαμηλό κυλινδρικό λαιμό. Δυο οριζόντιες λαβές κοντά στην κοιλιά ή δυο κάθετες στον ώμο. Μέγιστη διάμετρος στο μέσο της κοιλιάς. Λέρνα¹⁴⁰, ΜΕ. Λέρνα¹⁴¹(;), ΜΕ. Κολώνα¹⁴²(;), ΜΕΙ;. Λέρνα¹⁴³, ΜΕΙ. Επίσης, Φυλακωπή¹⁴⁴(;), ΜΚ.

ΤΥΠΟΣ 3 (εικ. 5.2)

Επιμήκης έντονα οξυκόρυφη βάση, πιθανώς για να διευκολύνει το βύθισμα. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο της κοιλιάς. Κυλινδρικός λαιμός. 3 κυλινδρικά στελέχη στη βάση του λαιμού. Εύτρηση¹⁴⁵, ΜΕ. Ασίνη¹⁴⁶(;), ΜΕΙΙΙ. Οξυκόρυφες βάσεις ΜΕ πίθων αναφέρονται στη θέση Κοράκου¹⁴⁷(;), ΜΕ. Επίσης, στη Θεσσαλία: Τζάνη Μαγούλα¹⁴⁸, ΜΕΧ(;).

ΤΥΠΟΣ 4 (εικ. 5.3)

Πιθάρι με ευρύ ψηλό κυλινδρικό λαιμό και σχετικά στενή αλλά επίπεδη βάση. Μέγιστη διάμετρος περίπου στον ώμο του αγγείου. Δυο οριζόντιες λαβές περίπου στην ίδια θέση. Ορχομενός¹⁴⁹, ΜΕ(;). Πύλος¹⁵⁰, ΜΕΙΙΙ. Ασίνη¹⁵¹(;), ΜΕΙΙΙ. Παπούλια¹⁵², ΜΕ. Σαμικό¹⁵³, ΜΕΙΙΙ.

¹³⁹ Walter 2001, εικ.128

¹⁴⁰ Caskey 1960, Plate 70K

¹⁴¹ Zerner 1978, Plate XVII:11

¹⁴² Siedentopf 1991, taf.34

¹⁴³ Rutter 1995, L392 (δεν εικονίζεται)

¹⁴⁴ Edgar 1904, pl.VII:14

¹⁴⁵ Goldman 1931, fig.35, no.1

¹⁴⁶ Dietz 1979, fig.64:54

¹⁴⁷ Blegen 1921, 31

¹⁴⁸ Wace, Thomson 1912, fig.89

¹⁴⁹ Σωτηριάδης 1912, fig.9

¹⁵⁰ Blegen et al. 1973, fig.233:1 και Lolos 1985, fig:309

¹⁵¹ Dietz 1979, fig.64:55

¹⁵² Κορρές 1980, εικ.3

¹⁵³ Γιαλούρης 1965, πιν.21:γ

ΤΥΠΟΣ 5 (εικ. 5.4)

Οξυκόρυφη βάση, στενός λαιμός και επίπεδο χείλος. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο της κοιλιάς. Άωτος. Κοκοράκου¹⁵⁴, ΜΕ. Λέρνα¹⁵⁵(;), ΜΕ. Καμίνια¹⁵⁶(;), ΜΕΙΙΙ(;). Ασίνη¹⁵⁷(;), ΜΕΙΙ. Παπούλια¹⁵⁸, ΜΕ. Θήβα¹⁵⁹, ΜΕ. Παπούλια¹⁶⁰, ΜΕΙΙ.

ΤΥΠΟΣ 6 (εικ. 5.5)

Ωοειδής κανονικός, με στενή βάση και στενό χαμηλό λαιμό. Χοανοειδές στόμιο. Μέγιστη διάμετρος στο μέσο του αγγείου. Δύο οριζόντιες λαβές στο κάτω μέρος της κοιλιάς και δύο μικρές κάθετες στη βάση του λαιμού. Κολώνα¹⁶¹, ΜΕΙΙ/ΙΙΙ.

ΤΥΠΟΣ 7 (εικ. 5.6)

Πιθάρι με στενή βάση και σχετικά ευρύ χείλος. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο του αγγείου. Δύο οριζόντιες λαβές στο άνω μέρος του λαιμού. Πύλος¹⁶², ΜΕΙΙΙ.

ΤΥΠΟΣ 8 (εικ. 6.1)

Πιθαμοφόρας με σχετικά στενή βάση και στενό, ψηλό λαιμό. Μικρό στόμιο. Δύο οριζόντιες λαβές στην κοιλιά και ενίοτε δυο κάθετες στον ώμο. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο της κοιλιάς. Αγορά Αθηνών¹⁶³(;), ΜΕ. Κίρρα¹⁶⁴, ΜΕΙ. Ελευσίνα¹⁶⁵(;), ΜΕ. Κρίσα¹⁶⁶, ΜΕ. Ορχομενός¹⁶⁷(;), ΜΕ.

¹⁵⁴ Κορρές 1976β, πιν.277: γ

¹⁵⁵ Zerner 1978, Plate XVII:12

¹⁵⁶ Κορρές 1975, πιν.318: α,β και Lolos 1985, fig.209

¹⁵⁷ Dietz 1979, fig.73

¹⁵⁸ Μαρινάτος 1962, πιν.93:α,β

¹⁵⁹ Δημακοπούλου 1975α, εικ.1

¹⁶⁰ Αγγελετόπουλος 2012, εικ.3.3

¹⁶¹ Siedentopf 1991, taf. 35 (αποκατεστημένο)

¹⁶² Blegen et al. 1973, fig. 233: 2 και Lolos 1985 fig.310

¹⁶³ Immerwahr 1971, pl.25: 358

¹⁶⁴ Dor et al. 1960, pl.37,45,47

¹⁶⁵ Μυλωνάς 1932α, εικ.81:αρ.250

¹⁶⁶ Jannoray, van Effenterre 1938, fig.5

¹⁶⁷ Sarri 2010, taf.55:11

ΤΥΠΟΣ 9 (εικ. 6.2)

Ωοειδές αποθηκευτικό αγγείο με ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Δύο οριζόντιες λαβες στο μέσο της κοιλιάς όπου και η μέγιστη διάμετρος. Τα γενικότερα χαρακτηριστικά αυτού του σχήματος ανήκουν κατά περίπτωση στους κατά Buck¹⁶⁸, τύπους C5,6 και 9. Τα δείγματα του εν λόγω τύπου ορίζονται συχνά ως υδρίες και πράγματι διαθέτουν κατά κύριο λόγο τα ανάλογα εξωτερικά χαρακτηριστικά. Εντούτοις κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθούν στην παρούσα τυπολογία¹⁶⁹ ως (εν δυνάμει τουλάχιστον) ευμεγέθη αποθηκευτικά αγγεία. Εύτηρηση¹⁷⁰, ΜΕ. Λέρνα¹⁷¹, ΜΕΙ. Λέρνα¹⁷², ΜΕ. Αγορά Αθηνών¹⁷³, ΜΕ. Άργος¹⁷⁴, ΜΕ. Άργος¹⁷⁵, ΜΕ. Άργος¹⁷⁶, ΜΕΙ/ΙΙ. Άργος¹⁷⁷, ΜΕ. Ελευσίνα¹⁷⁸, ΜΕ. Κολώνα¹⁷⁹, ΜΕ. Κίρρα¹⁸⁰(:), ΜΕΙ. Παπούλια¹⁸¹, ΜΕ. Κορυφάσιο¹⁸², ΜΕ. Πύλος¹⁸³, ΜΕ;. Κρίσα¹⁸⁴(:), ΜΕ. Παπούλια¹⁸⁵, ΜΕ. Ελάτεια¹⁸⁶, ΜΕ. Θήβα¹⁸⁷, ΜΕΙΙΙ¹⁸⁸. Κολώνα¹⁸⁹, ΜΕ. Κολώνα¹⁹⁰, ΜΕΙΙΙ. Μεθώνη¹⁹¹(:), ΜΕ. Πευκάκια-Μαγούλα¹⁹²(:), ΜΕΧ/ΜΕΙΙ;. Ο τύπος παρουσιάζει διαφοροποιήσεις κατά περιοχές¹⁹³ Δείγματα φαίνεται να υφίστανται και στο Κουκονήσι¹⁹⁴(:), ΜΕΧ. Δείγματα του σχήματος απαντώνται και κατά την πρόιμη ΥΕΙ περίοδο, όπως π.χ.

¹⁶⁸ Buck 1964

¹⁶⁹ Με βάση τις αρχές που τέθηκαν στην εισαγωγή.

¹⁷⁰ Goldman 1931, fig.247, fig.232:2, ΜΕΙΙ

¹⁷¹ Caskey 1955, pl.17:e/L.270

¹⁷² Zerner 1978, Plate XVII:5,2

¹⁷³ Immerwahr 1971, pl.22:324 και 329, pl.25:356

¹⁷⁴ Πρωτονοταρίου- Δεϊλάκη 1980, φωτ.Β5, Γ48(4-6), Γ49, Ε9

¹⁷⁵ Philippa-Touchais, 2003, fig.10,24

¹⁷⁶ Philippa-Touchais, Touchais 2011, fig.12: 15,20, fig.5

¹⁷⁷ Philippa-Touchais, Touchais 2008, fig.9 και Philippa-Touchais, Touchais 2009, fig.13

¹⁷⁸ Μυλωνάς 1932α, εικ.72

¹⁷⁹ Siedentopf 1991, taf. 41-51

¹⁸⁰ Dor et al. 1960, pl.38

¹⁸¹ Μαρινάτος 1962, εικ.9

¹⁸² Blegen 1954, pl.38:6 και Lolos 1985, fig.255/256

¹⁸³ Blegen et al. 1973, fig.196:1 και Lolos 1985, fig.304

¹⁸⁴ Jannoray, van Effenterre 1938, fig.6

¹⁸⁵ Κορρές 1980, πιν.113:γ

¹⁸⁶ Σωτηριάδης 1908, πιν.γ:1

¹⁸⁷ Κασίμη-Σούτου 1980, σχ.7/πιν.29

¹⁸⁸ Δίδεται μια χρονολόγηση ΜΕΙΙΙ/ΥΕΙ η οποία από τυπολογικής άποψης είναι μάλλον επιτυχημένη καθώς το δείγμα παρουσιάζει σημαντικές ομοιότητες με δείγματα ανήκοντα στον τύπο 3 της ΥΕ.

¹⁸⁹ Felten, Hiller 1996, taf.6

¹⁹⁰ Pruckner 2011, abb.1: FG 156-26

¹⁹¹ Σπονδύλης 2012, εικ.6

¹⁹² Maran 1992, taf.XIX:1,2, taf.XX:3/taf.81:2, taf.75:1, taf.80:1

¹⁹³ Επί του παρόντος απεικονίζονται σχήματα που παρουσιάζουν τις μεγαλύτερες διαφοροποιήσεις. Τα περισσότερα δείγματα παρουσιάζουν χαρακτηριστικά που βρίσκονται σε μια ενδιάμεση κατάσταση.

¹⁹⁴ Μπουλώτης 1997, εικ.26 και Boulotis 2010, fig.7

στον Ταφικό κύκλο Β¹⁹⁵. Είναι εμφανές όμως ότι ανήκουν στην κεραμική παράδοση της ΜΕ. Επίσης, ένα δείγμα από τον άγιο Κοσμά¹⁹⁶, αν και φαίνεται να έχει βρεθεί σε ένα ΥΕΠ ανασκαφικό σύνολο, ίσως θα του ταίριαζε περισσότερο μία χρονολόγηση στη ΜΕΙΙ/ΥΕΙ, όπως τα προαναφερθέντα από τον ταφικό κύκλο Β.

Το σχήμα υφίσταται ήδη από την ΠΕ (βλ. τύπος 5).

Β. Κωνικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 10 (εικ. 6.3)

Κωνικός, ωσειδής, με λαιμό και σχετικά ευρύ χείλος. Μέγιστη διάμετρος στον ώμο του αγγείου. Λέρνα¹⁹⁷, ΜΕΙ. Λέρνα¹⁹⁸, ΜΕΙ. Κολώνα¹⁹⁹, ΜΕ. Επίσης Κοράκου²⁰⁰, ΜΕΙ. Αγορά Αθηνών²⁰¹, ΜΕ. Ασίνη²⁰², ΜΕΙΙ. Δειράδα²⁰³, ΜΕ. Κίρρα²⁰⁴, ΜΕΙ. Αφίδναι²⁰⁵(;), ΜΕ. Άργος²⁰⁶(;), ΜΕ. Άργος²⁰⁷ (;), ΜΕ. Άργος²⁰⁸, ΜΕ. Άργος²⁰⁹, ΜΕΙ/ΙΙ. Πευκάκια-Μαγούλα²¹⁰, ΜΕΧ. “Κάστρο” Συκεώνος²¹¹, ΜΕΧ. Αγ. Ειρήνη²¹², ΜΕΙ/ΙΙΙ. Το δείγμα από την Αγ. Ειρήνη ενδεχομένως θα μπορούσε να θεωρηθεί ως πρόγονος του ΥΕ Τύπου 10.

Θήβα²¹³, (πιθαράκι) ΜΕΙΙ. Θήβα²¹⁴, ΜΕ. Αγ. Ειρήνη²¹⁵(;), ΜΕ. Λέρνα²¹⁶(;), ΜΕΙ;. Αετόπετρα²¹⁷(;), ΜΕΙΙ.

¹⁹⁵ Μυλωνάς 1973, πιν. 14α,β, 24γ, 43γ, 48α,β, 50β, 66α, 78α,γ, 95γ,δ 96β, 103β, 116α,β, 140α,β, 170α, 206α

¹⁹⁶ Mylonas 1959, fig.135:59

¹⁹⁷ Zerner 1978, Plate XVII:10

¹⁹⁸ Zerner 1990, L.1223, L.223, L.984, L.985, L.712, L.990, L.1234

¹⁹⁹ Felten, Hiller 1996, taf.4:4 και Lindblom 2001, pl.46:979

²⁰⁰ Blegen 1921, fig. 46: δεξιά

²⁰¹ Immerwahr 1971, pl.25,73: 362

²⁰² Frödin, Persson 1938, fig. 193: 8,9, 10(πιθαράκι)

²⁰³ Deshayes 1966, pl. XXXVII: 4

²⁰⁴ Dor et al. 1960, pl.XXXVI

²⁰⁵ Wide 1896, pl.13

²⁰⁶ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, σχ. Γ46:69

²⁰⁷ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 2009, Α6: 1,5,6

²⁰⁸ Touchais 2007, fig.4

²⁰⁹ Philippa-Touchais, Touchais 2011, fig.13:52,53

²¹⁰ Maran 1992, taf.73:5

²¹¹ Χατζηαγγελάκης 2006, εικ.6α

²¹² Caskey 1972, pl.88: E18 και Overbeck 1989a, pl.92:c

²¹³ Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.31α

²¹⁴ Δημακοπούλου 1975β, πιν.76β

²¹⁵ Overbeck 1989a, pl.98:e και Caskey 1972, pl.87: E15

²¹⁶ Zerner 1978, Plate XVII:7

Ο τύπος φαίνεται να απηχεί σχήματα που εντοπίζονται στους ΠΕΧ εγγυτρισμούς του νεκροταφείου του Στενού²¹⁸.

ΤΥΠΟΣ 11 (εικ. 6.4)

Κωνικού σχήματος κάτω ήμισυ και ημισφαιρικό άνω ήμισυ. Πολύ στενή βάση. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται περίπου στο μέσο του αγγείου. Ψηλός κυλινδρικός λαιμός. Σχετικά ευρύ χροανοειδές χείλος. Δύο κάθετες λαβές στον ώμο. Εύτρηση²¹⁹, ΜΕ. Κολώνα²²⁰, ΜΕΙΙ. Κολώνα²²¹, ΜΕ. Ελάτεια²²², ΜΕ. Αγ. Ειρήνη²²³(;), ΜΕ. Καστράκι²²⁴ (;), ΜΕΙΙ. Μαστός²²⁵ (;), ΜΕ. Κοράκου²²⁶(;), ΜΕ. Κολώνα²²⁷(;), ΜΕΙ-ΙΙ.

ΤΥΠΟΣ 12 (εικ. 6.5)

Κωνικός, οξυκόρυφος, με σχετικά ψηλό κυλινδρικό λαιμό. Δύο οριζόντιες ημισελινοειδείς λαβές στον ώμο του αγγείου, όπου και η μέγιστη διάμετρος. Κολώνα²²⁸, ΜΕΙ. Αργος(;) ²²⁹, ΜΕΙ.

Γ. Σφαιρικού/Ημισφαιρικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 13 (εικ. 7.1)

Πιθοειδές σφαιρικού σχήματος, ευρύστομο, με μικρή επίπεδη βάση. Χείλος έξω νεύον. Δυο οριζόντιες λαβές στο μέσο της κοιλιάς όπου παρατηρείται και η μέγιστη διάμετρος του αγγείου. Αγ. Ειρήνη²³⁰, ΜΕΙΙ/ΙΙΙ. Αγ. Ειρήνη²³¹, ΜΕΙΙ/ΙΙΙ.

²¹⁷ Χατζηπούλιου-Καλλίρη 1978, πιν.95α. Το δείγμα παρατίθεται εδώ με μικρή επιφύλαξη, διότι παρουσιάζει τυπολογικές (κυρίως) ομοιότητες με μια κατηγορία αγγείων που σχετίζεται με διαφορετικές του πίθου καταναλωτικές παραμέτρους (βλ. κεφ.3.2 excursus, επι του παρόντος).

²¹⁸ Dörpheld 1927, beil. 67:15 βλ. και ΠΕ.

²¹⁹ Goldman 1931, fig. 203/plate XIII

²²⁰ Siedentopf 1991, taf.28-33

²²¹ Felten, Hiller 1996, 83, taf.4: τρίτο από το τέλος

²²² Σωτηριάδης 1908, πιν.5:1

²²³ Overbeck, 1989a, pl.55:11

²²⁴ Batziou-Efstathiou 2010, fig.5

²²⁵ Lindblom 2011, fig.68,69:156

²²⁶ Blegen 1921, fig.27:2

²²⁷ Gauss, Kiriati 2011, fig.80:KOL139

²²⁸ Felten, Hiller 1996, abb.5 (αποκατεστημένος στο αρχαιολογικό μουσείο Αίγινας). Gauss, Kiriati 2011, fig.106,130: KOL266

²²⁹ Δεϊλάκη 1973, πιν.99 και Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη 1980, σχ.Γ46(70), φωτ: Γ21: 5,6 και 1990, fig.3:121 και 2000, σχ.Γ46, φωτ. πιν. Γ21: 5,6

²³⁰ Caskey 1972, pl.86:E1, E4, E5-6 και Overbeck 1989a, pl.87:c, pl.95:c, pl.98:b, pl.101:b

²³¹ Overbeck 1989a, pl.87:g, 100:e

Φυλακωπή²³²(;), ΜΚ. Επίσης από Κοράκου²³³ (;), ΜΕ. Ασέα²³⁴(;), ΜΕ. Ασίνη²³⁵(;), ΜΕ. Καστράκι²³⁶(;), ΜΕ. Κάποια κατασκευαστικά χαρακτηριστικά των εν λόγω πύθων , φαίνεται να έχουν επηρεαστεί από τον τύπο 1.

ΤΥΠΟΣ 14 (εικ. 7.2)

Πιθοειδές ημισφαιρικού σχήματος με στενή βάση. Ευρύ χείλος. 2 οριζόντιες λαβές στην κοιλιά, όπου και η μέγιστη διάμετρος. Πρόκειται για τον κατά Buck²³⁷, τύπο C2. Λέρνα²³⁸, ΜΕΙ. Λέρνα²³⁹, ΜΕΙ. Κολώνα²⁴⁰, ΜΕΙΙ. Επίσης, Άργος²⁴¹, ΜΕ. Άργος²⁴², ΜΕ. Ελευσίνα²⁴³, ΜΕΙΙ. Μπαρμπούνα²⁴⁴, ΜΕΙΙ. Επίσης, Εύτρηση²⁴⁵, ΜΕ. Αθήνα²⁴⁶ (;), ΜΕ. Ελάτεια²⁴⁷, ΜΕ. Κολώνα²⁴⁸ (;), ΜΕΙ-ΙΙ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σε ό,τι αφορά στην τυπολογία του σχήματος της ΜΕ, ισχύει σε γενικές γραμμές η ποικιλομορφία που παρατηρείται και κατά την ΠΕ. Υφίστανται όμως και κάποιες αξιοσημείωτες διαφορές, ιδιαίτερα στον υψηλό βαθμό μορφολογικής ομοιογένειας δειγμάτων που ανήκουν στον ίδιο τύπο, σε σημαντικό αριθμό περιπτώσεων, όπως π.χ. οι τύποι 10, 11 και 14.

Σε μια τουλάχιστον περίπτωση καθίσταται δυνατή η δημιουργία μιας χρονολογικής ακολουθίας της εξέλιξης του ενός τύπου. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στα σχετικά μεγάλα μεγέθη παραγωγής του και τη συνακόλουθη υψηλή (για πίθο) συχνότητά του σε αρχαιολογικά σύνολα.

²³² Edgar 1904, pl.VII:1

²³³ Blegen 1921, fig.46: αριστερά

²³⁴ Holmberg 1944, fig.104: b

²³⁵ Frödin, Persson 1938, fig.99

²³⁶ Batziou- Efstathiou 2010, fig.7

²³⁷ Buck 1964

²³⁸ Zerner 1978, Plate XVII: 3

²³⁹ Caskey 1954, pl.8:b/L.41

²⁴⁰ Siedentopf 1991, taf.25:110 –taf.27

²⁴¹ Vollgraff 1906, fig. 23, 25

²⁴² Courbin 1956, fig.24

²⁴³ Μυλωνάς 1975, πιν.74β/405

²⁴⁴ Backe-Forsberg 1978, 55 (αναφορά)

²⁴⁵ Goldman 1931, fig. 251: 2

²⁴⁶ Βενιέρη 2010, εικ.8

²⁴⁷ Σωτηριάδης 1908, πιν.γ:2

²⁴⁸ Gauss, Kiriati 2011, fig.80:KOL137

Ανάμεσα στον τύπο 6 και στον τύπο 11 (αμφότερα, κατά τα φαινόμενα, προϊόντα αιγινήτικου εργαστηρίου), παρατηρούνται κάποια κοινά στοιχεία όσον αφορά στο σχήμα επιμέρους τμημάτων του αγγείου: οι λαβές που διαθέτει στο λαιμό του ο τύπος 11 με αυτές του τύπου 6, μοιράζονται κοινό σχήμα και διακόσμηση αποτελούμενη από αμαυρόχρωμες στιγμές²⁴⁹. Επίσης το στόμιο αμφοτέρων έχει το ίδιο πινακιοειδές σχήμα. Αν και τα δείγματα του τύπου 11 ανήκουν στην ΜΕΙΙ, ενώ ο τύπος 6 είναι μεταγενέστερος (ΜΕΙΙΙ), τους συνδέει η ιδιαιτερότητα στη διακόσμηση: Ο τύπος 11 είναι κατάκοσμος, ενώ ο 6 διαθέτει παράσταση που ξεφεύγει από το πλαίσιο των απλών γεωμετρικών σχεδίων²⁵⁰. Βασιζόμενοι στα προαναφερθέντα είναι ίσως δυνατό να υποστηριχθεί ότι τα εν λόγω σχήματα αποτελούσαν ιδιαίτερα προϊόντα του αιγινήτικου σχηματολογίου (μάλλον μη σύγχρονα), στα οποία εφαρμόστηκαν κατά τη γενικότερη εξέλιξη του σχηματολογίου, κάποια κοινά και διακριτά τυπολογικά χαρακτηριστικά.

1.1.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

A. Ωοειδούς σχήματος

ΤΥΠΟΣ 1 (εικ. 8.1)

Ωοειδής/κυλινδρικός. Δύο λαβές στο κάτω μέρος της κοιλιάς, όπου και η μέγιστη διάμετρος. Πρόκειται για μάλλον εκφυλισμένη επιβίωση του Μεσοελλαδικού τύπου 1, αν και κατώτερης εκτέλεσης από τα Μεσοελλαδικά δείγματα. Εξακολουθεί δε, να φέρει αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Άγιος Κοσμάς²⁵¹, ΥΕΙΙ. Είναι πρόδηλη η πολιτισμική συνέχεια της Μεσοελλαδικής περιόδου αρκετά εντός της

²⁴⁹ Όλες οι γνωστές λαβές αυτού του σχήματος που βρέθηκαν στην Κολώνα διαθέτουν την ίδια στικτή διακόσμηση.

²⁵⁰ Λεπτομερής σχολιασμός για τη διακόσμηση στη συνέχεια

²⁵¹ Mylonas 1959, fig.135: 71

Υστεροελλαδικής, κάτι που φαίνεται να συνάδει με το γενικότερο πολιτισμικό χαρακτήρα της Αττικής κατά τη συγκεκριμένη περίοδο²⁵².

ΤΥΠΟΣ 2 (εικ. 8.2)

Ωοειδής κανονικός, με σχετικά στενή βάση και ψηλό χοανοειδή λαιμό. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στο μέσο του αγγείου. Αγ. Ειρήνη²⁵³, ΥΕΙ. Κνωσός²⁵⁴, ΥΜ. Ακρωτήρι²⁵⁵, ΥΚΙ. Στοιχεία όπως η πυκνή χρήση της πλαστικής σχοινοειδούς διακόσμησης και οι λαβές στη βάση του αγγείου, παραπέμπουν σε Μινωικές φόρμες. Εντούτοις, κρίθηκε σκόπιμο να συμπεριληφθεί στην παρούσα τυπολογία στο πλαίσιο μιας προβληματικής που υφίσταται και αφορά στην προέλευση του σχήματος²⁵⁶.

ΤΥΠΟΣ 3 (FS 58) (εικ. 8.3)

Ωοειδής πιθαμοφόρας, στενή βάση, στενός ψηλός κυλινδρικός λαιμός. Δύο οριζόντιες λαβές στον ώμο. Μέγιστη διάμετρος στην κοιλιά. Πρόσυμα²⁵⁷, ΥΕΙΙ. Μιδέα²⁵⁸(;), ΥΕΙΙΒ/Γ. Μιδέα²⁵⁹, ΥΕΙΙΒ/Γ. Ακρωτήριο Ιρίων²⁶⁰. ΥΕΙΙΒ2. Θήβα²⁶¹, ΥΕΙΙ(;). Θήβα²⁶², ΥΕΙΙ;. Ταφικός κύκλος Β²⁶³(;), ΥΕΙ. Αγορά Αθηνών²⁶⁴, ΥΕ. Μυκήνες: “Οικία λαδεμπορού”²⁶⁵, ΥΕΙΙΒ1. Μυκήνες: “Οικία του τάφου των τριπόδων”²⁶⁶, ΥΕΙΙΓ. Μυκήνες: “Δυτική Οικία”²⁶⁷, ΥΕΙΙΒ/Γ. Θήβα²⁶⁸, ΥΕΙΙΒ. Μιδέα²⁶⁹, ΥΕΙΙΒ. Μιδέα²⁷⁰, ΥΕΙΙΒ. Μόδι²⁷¹, ΥΕΙΙΒ/Γ. Κολώνα²⁷²(;), ΥΕΙΙΑ/Β.

²⁵² Βλ. Papadimitriou 2010

²⁵³ Cummer, Schofield 1984, pl.87: 1576

²⁵⁴ Christakis 2005, pl.27:a “Mycenaean pithos”

²⁵⁵ Nikolakopoulou 2002, fig.41A,B, pl.105

²⁵⁶ Βλ. Nikolakopoulou 2002, 360-362 .

²⁵⁷ Blegen 1937, fig.429,430

²⁵⁸ Walberg 1998, plate 87: 652,653

²⁵⁹ Walberg 2007, fig.181: 2079

²⁶⁰ Λώλος 1998, εικ. 15,24 και 1999, fig.5 και 2000-2001, fig.2,9

²⁶¹ Τουλούπα 1964, πιν.226γ

²⁶² Τουλούπα 1966, 177 (αναφορά)

²⁶³ Μυλωνάς 1973, πιν. 47δ, 171β, σχ.Λ-117 και Μυλωνάς 1969, 211/(fig.2) (αναφορά)

²⁶⁴ Immerwahr 1971, pl.62: 464

²⁶⁵ French 1967, pl.39d, fig.14

²⁶⁶ Ωνάσογλου 1995, εικ.44γ,45β

²⁶⁷ Verdelis 1963, fig.36,37

²⁶⁸ Spyropoulos 1975, phot.46

²⁶⁹ Δημακοπούλου et al. 1996, fig.36

²⁷⁰ Δημακοπούλου et al. 2006-2007, fig.35

²⁷¹ Αγουρίδης 2007, εικ.15, 16;

²⁷² Hiller 1975, taf.11:152

Θήβα²⁷³(:), ΥΕΠ. Αγ. Ειρήνη(:)²⁷⁴, ΥΕΠΙΑ1. Πύργος Λιβανατών(:)²⁷⁵ ΥΕΠΠΓ.
Εύτρηση²⁷⁶(:), ΥΕΠΠ. Μόδι²⁷⁷ (:), ΥΕΠΠΒ/Γ.

ΤΥΠΟΣ 4 (FS 2) (εικ. 8.4)

Αποθηκευτικό αγγείο, ωοειδές κανονικό, με ευρεία βάση και στόμιο, χωρίς χείλος. Μέγιστη διάμετρος μεταξύ ώμου και μέσου. Άωτο. Κοράκου²⁷⁸, ΥΕΠΠΓ. Μιδέα²⁷⁹, ΥΕΠΠ(:). Μενελάιο²⁸⁰, ΥΕΠΠΓ. Το σχήμα φαίνεται να απαντάται επίσης στη θέση Μαα Παλαιόκαστρο²⁸¹ και στην Τροία²⁸².

Β. Κωνικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 5 (εικ. 8.5)

Στενή αλλά επίπεδη (συχνά δακτυλιόσχημη) βάση, ψηλός στενός λαιμός και επίπεδο χείλος. Μέγιστη διάμετρος περίπου στο μέσο της κοιλίας. Τρεις κάθετες λαβές στον ώμο. Αγ. Ειρήνη²⁸³, ΥΕΠ. Θορικός²⁸⁴, ΥΕ. Αγ. Ειρήνη²⁸⁵, ΥΕΠ(:). Πύλος²⁸⁶, ΥΕΠΠΒ. Λευκαντί²⁸⁷, ΥΕΠΠΓ. Νιχώρια²⁸⁸(:), ΥΕΠΠΙΑ2/Β1. Επίσης, τυπολογικές ομοιότητες παρουσιάζουν κάποια δείγματα από τον Εμπορειό²⁸⁹, ΥΕ(Χ)ΠΠΓ.

²⁷³ Κεραμόπουλλος 1910, εικ.22,23 (FS 63)

²⁷⁴ Cummer, Schofield 1984, pl.52: 341

²⁷⁵ Δακορώνια 2003, fig.7,8

²⁷⁶ Goldman 1931, fig.264

²⁷⁷ Αγουρίδης 2012, εικ.8

²⁷⁸ Blegen 1921, fig.105 και J. Rutter 1975, ill.2/pl.1:fig.2

²⁷⁹ Walberg 2007, fig.180:2070, 161

²⁸⁰ Catling, Catling 1981, fig.2

²⁸¹ Karageorgis, Demas 1988, pl. CLIII: 255 και Pilides 1994 fig.20:1

²⁸² Blegen et al. 1958, fig.267: 32.13 (Troy VIIb)

²⁸³ Caskey 1972, pl.94:H27, H28;, H29, H30) και Cummer, Schofield 1984, pl.81:1445, pl.48:84,

²⁸⁴ Στάης 1895, πιν.11: 3

²⁸⁵ Caskey 1973, πιν.509 και Cummer, Schofield 1984, pl.87: 1575

²⁸⁶ Blegen et al. 1966, (σχήμα 55b) fig.381: 1147

²⁸⁷ Popham et al. 2006a, fig.2.39:1,2,3/pl.24:2

²⁸⁸ Dickinson 1992, pl.9-72/73

²⁸⁹ Hood 1982, fig.276:2900,2901, pl.125:2900

ΤΥΠΟΣ 6 (εικ. 8.6)

Το σχήμα μάλλον παρουσιάζει κανονικότητα. Ευρύ στόμιο, υψωμένο και στρογγυλεμένο χείλος. Μυκήνες (“θολωτός τάφος Κλυταιμνήστρας”)²⁹⁰. Η αποκατάσταση που προτείνεται θεωρείται λανθασμένη²⁹¹. Είναι έκδηλες οι Μινωικές επιρροές τόσο στο σχήμα όσο και στη διακόσμηση (μετάλλια). Παρ’ όλα αυτά προτείνεται η εντόπια κατασκευή τους από τοπικό στεατίτη²⁹². ΥΕΠ.

ΤΥΠΟΣ 7 (εικ. 9.1)

Στενή αλλά επίπεδη βάση, ευρύστομος, με χαμηλό λαιμό. Δύο κάθετες λαβές στο λαιμό. Η μέγιστη διάμετρος παρατηρείται στον ώμο του αγγείου. Μυκήνες²⁹³ “Οικία των Σφιγγών”, ΥΕΠΒ. Αγ. Ειρήνη²⁹⁴, ΥΕ. Λευκαντί²⁹⁵ (;), ΥΕΠΠΓ.

ΤΥΠΟΣ 8 (FS 15) (εικ. 9.2)

Τρίωτος πιθαμοφόρας. Στενή δακτυλιόσχημη βάση, κωνικό σώμα, στενός κυλινδρικός λαιμός, ευρύ χείλος. Ο τύπος του αγγείου φαίνεται να συναντάται καθ’ όλη την ΥΕ περίοδο. Αγ. Ειρήνη²⁹⁶, ΥΕΙ-ΙΙ. Επίσης Πύλος²⁹⁷, ΥΕΠΒ. Πύλος²⁹⁸, ΥΕΠΒ (;). Αγγεία αυτού του σχήματος συχνότατα διαθέτουν διακόσμηση ανακτορικού ρυθμού. Αγ. Ειρήνη²⁹⁹, ΥΕΧ. Ταφικός κύκλος Β³⁰⁰, ΥΕΠ. Μυκήνες, θολωτός τάφος “Αιγίσθου”³⁰¹, ΥΕΠ. Επάνω Φούρνος³⁰², ΥΕΠ/ΙΙΑ Επίσης, πολλά δείγματα από την περιοχή της Μεσσηνίας³⁰³, κυρίως ΥΕΠΑ. Θήβα³⁰⁴, ΥΕ. Νιχώρια³⁰⁵ (;), ΥΕΠ. Θήβα³⁰⁶, ΥΕΠ. Ασίνη³⁰⁷, ΥΕ. Πρόσυμνα³⁰⁸, ΥΕΠ.

²⁹⁰ Wace 1921-1923, fig.80. Μετέπειτα αναφέρονται θραύσματα από 2 τουλάχιστον δείγματα (Pierce-Blegen 1941, 450).

²⁹¹ Evans 1929, fig.66: Ούτε η εν λόγω προτεινόμενη ανασύσταση φαίνεται να είναι σωστή. Μια ακόμη διαφορετική αποκατάσταση προτείνεται (Pierce-Blegen 1941, 450), η οποία μάλλον σωστά υποθέτει τρεις σειρές μεταλλίων. Το αρχικό σχήμα του πίθου θα πρέπει να έμοιαζε με αυτό που εικονίζεται στην παρούσα μελέτη και βασίζεται σε Μινωικά πρότυπα.

²⁹² Pierce-Blegen 1941, 450

²⁹³ Wace 1955, plate 28d και Tournavitou 1995, pl.9: a

²⁹⁴ Cummer, Schofield 1984, pl.56:424

²⁹⁵ Popham et al. 2006a, pl.28:5

²⁹⁶ Caskey 1972, pl.94:H1

²⁹⁷ Blegen et al. 1966, (σχήμα 54) fig.329: 418, fig.330:600, 603-606, 610, fig.331, fig.379:612, fig.380.

²⁹⁸ Blegen et al. 1973, fig.233:4

²⁹⁹ Cummer, Schofield 1984, pl.79:1318

³⁰⁰ Μυλωνάς 1973, πιν.198

³⁰¹ Wace 1921-23, pl.50

³⁰² Wace 1921-23, fig.53

³⁰³ Lolos 1985 (πρβ. “pithoid jar”)

ΤΥΠΟΣ 9 (εικ. 9.3)

Πιθαμοφόρας κωνικού σχήματος με στενή βάση και ευρύ στόμιο. Δύο οριζόντιες λαβές στον ώμο του αγγείου όπου και η μέγιστη διάμετρος. Πύλος³⁰⁹, ΥΕΠΒ(;). Μυκήνες: “Δυτική οικία”³¹⁰, ΥΕΠΒ/Γ. Μυκήνες: “Οικία Μολύβδου”³¹¹(;), ΥΕΠΒ.

ΤΥΠΟΣ 10 (FS 280;) (εικ. 9.4)

Πιθοειδές κωνικού σχήματος με στενή αλλά επίπεδη βάση και χαμηλό λαιμό. Δυο οριζόντιες λαβές στον ώμο όπου και η μέγιστη διάμετρος του αγγείου. Πύλος³¹², ΥΕΠΒ. Οικία των Σφιγγών³¹³, ΥΕΠΒ/Γ. Λευκαντί³¹⁴(;), ΥΕΠΒ. Μιδέα³¹⁵, ΥΕΠΒ. Ζυγουριές³¹⁶, ΥΕΠΒ.

Το σχήμα φαίνεται να επιβιώνει και στην ΠΓ περίοδο: π.χ. Κνωσός³¹⁷.

Επίσης υφίστανται δείγματα με περισσότερο επίμηκες σώμα: Πύλος³¹⁸(;), ΥΕΠΒ. Μυκήνες³¹⁹, ΥΕΠΒ. Ανάλογα δείγματα φαίνεται να υφίστανται και στην Κρήτη³²⁰.

Γ. Αμφικωνικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 11 (εικ. 9.5)

Στενή βάση και ψηλός λαιμός. Μέγιστη διάμετρος στο μέσο της κοιλιάς. Άωτος. Μυκήνες³²¹, ΥΕΠΒ: πρόκειται για τον πίθο που απεικονίζεται στον A. Furumark³²².

³⁰⁴ Κεραμόπουλλος 1917, εικ: 64, 104-106, 211

³⁰⁵ Dickinson 1992, pl.9-16: P314/5

³⁰⁶ Κεραμόπουλλος 1910, εικ.15

³⁰⁷ Frödin, Persson 1938, fig.248:1

³⁰⁸ Blegen 1937, pl.VII, fig.205,685

³⁰⁹ Blegen et al. 1966, (σχήμα 56) fig.330,383: 601,607,611

³¹⁰ Verdelis 1963, fig.33

³¹¹ Wace 1956, pl.29b

³¹² Blegen et al. 1966, (σχήμα 58) fig.329:417, fig.330:609, fig.343:839, fig.383/4:400

³¹³ Wace E. 1958, fig.59

³¹⁴ Popham et al. 2006a, fig.2.40:7

³¹⁵ Δημακοπούλου et al. 1997-98, fig.15

³¹⁶ Blegen 1928, fig.157

³¹⁷ Coldstream 1963, pl.13

³¹⁸ Blegen et al. 1966, (σχήμα 57) fig.330,383: 599, fig.343, fig.384:820

³¹⁹ Μυλωνάς 1967, πιν.8:α

³²⁰ Βλ. Christakis 2005, forms 106-108, 110

³²¹ Wace 1921-23, pl.LXII

³²² Furumark 1972, FS 13

Μυκήνες³²³, ΥΕΠΒ/Γ. Κρίσα³²⁴, ΥΕΠΠ(;) ³²⁵. Πύργος Λιβανατών³²⁶. ΥΕΠΠΓ. Πύργος Λιβανατών³²⁷ (;), ΥΕΠΠΓ. Λευκαντί³²⁸, ΥΕΠΠΓ. Πύλος³²⁹, ΥΕΠΠΒ. Μυκήνες(;) ³³⁰, ΥΕΠΠΒ. Μιδέα³³¹, ΥΕΠΠΒ/Γ. Μενελάιο³³², ΥΕΠΠΓ. Μιδέα(;) ³³³, ΥΕΠΠΒ/Γ. Μυκήνες³³⁴, ΥΕΠΠΒ/Γ. Μυκήνες(;) ³³⁵, ΥΕΠΠΒ/Γ. Κοράκου³³⁶ (;), ΥΕΠΠ. Μόδι³³⁷, ΥΕΠΠΒ/Γ. Μόδι³³⁸, ΥΕΠΠΒ/Γ.

ΤΥΠΟΣ 12 (εικ. 10.1)

Αμφικωνικού/ωοειδούς σχήματος, με ψηλό λαιμό και στενή δακτυλιόσχημη βάση. Άωτος. Μέγιστη διάμετρος στον ώμο του αγγείου. Πύλος³³⁹, ΥΕΠΠΒ. Τίρυνθα³⁴⁰(;), ΥΕΠΠΒ.

Δ. Σφαιρικού σχήματος

ΤΥΠΟΣ 13 (εικ. 10.2)

Σχετικά σφαιρικό σχήμα, με δακτυλιόσχημη βάση και ψηλό λαιμό. Μέγιστη διάμετρος στο μέσο της κοιλιάς. Λευκαντί³⁴¹, ΥΕΠΠΓ. Κοράκου³⁴²(;), ΥΕΠΠ.

³²³ Μυλωνάς 1965, πιν.142α και Ιακωβίδης 2006, εικ.23/πιν.15:26

³²⁴ Jannoray, van Effenterre 1938, fig.7

³²⁵ Στην δημοσίευσή δίδεται μια χρονολόγηση στη ΜΕ, αλλά κάτι τέτοιο δεν φαίνεται ιδιαίτερα πιθανό τόσο σχηματικά όσο και διακοσμητικά. Η προτεινόμενη χρονολόγηση ανταποκρίνεται καλύτερα στο εν λόγω δείγμα, ενώ δεν έρχεται σε σύγκρουση με τα στρωματογραφικά δεδομένα. Βλ. Jannoray, van Effenterre 1938, 125.

³²⁶ Δακορόνια 1990, πιν.84:α

³²⁷ Δακορόνια 1986, πιν.69:β

³²⁸ Popham et al. 2006a, fig.2.41:1.pl.24:1

³²⁹ Blegen et al. 1966, fig.329: 416

³³⁰ Wace 1953, “οικία του οινεμπόρου” pl. 10a

³³¹ Walberg 1998, plate 87: 651. Βλ. επίσης Δημακοπούλου, Διβάρη-Βαλάκου 2010, εικ.44

³³² Catling 2009, fig.282: AO90

³³³ Demakopoulou et al. 2008, fig. 36

³³⁴ French, Stockhammer 2009, fig.4.4

³³⁵ Ιακωβίδης 2003, πιν.16β

³³⁶ Blegen 1921, fig.107

³³⁷ Αγουρίδης 2004, εικ.7 και 2007, εικ.17

³³⁸ Αγουρίδης 2012, εικ.9

³³⁹ Blegen et al. 1966, (σχήμα 55a) fig.330:602

³⁴⁰ Grossmann, Schäfer 1975, Abb.41 Nr 187

³⁴¹ Popham et al. 2006a, fig.2.39:4, fig.2.41:2

³⁴² Blegen 1921, fig.106

ΣΤ. Απιόσχημοι

ΤΥΠΟΣ 14 (εικ. 10.3)

Στενή επίπεδη δακτυλιόσχημη βάση. Η μέγιστη διάμετρος βρίσκεται στο κάτω μέρος της κοιλιάς. Άωτος. Τείχος Δυμαίων³⁴³, ΥΕΙΙΒ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Απ' ό,τι προκύπτει από τη μελέτη του δείγματος, παρουσιάζεται μια αυξημένη τάση τυποποίησης των δειγμάτων που ανήκουν στον ίδιο τύπο, ιδιαίτερα κατά την ΥΕΙΙΙ περίοδο. Το γεγονός αυτό κρίνεται μάλλον ως φυσιολογικό καθώς συνάδει με την ισχυροποίηση των μυκηναϊκών ανακτόρων, του οικονομικού συστήματος που αυτά ανέπτυξαν και της γενικότερης επιρροής τους στη διαμόρφωση συγκεκριμένων μέσων πολιτισμικής έκφρασης.

Η ανάπτυξη μιας χρονολογικής ακολουθίας καθίσταται προβληματική όχι τόσο εξαιτίας της συχνότητας των πύθων σε ένα αρχαιολογικό σύνολο, αλλά μάλλον εξαιτίας της γενικότερης έλλειψης όγκου δεδομένων για συγκεκριμένες περιόδους, όπως η ΥΕΙ, από μια σειρά θέσεων. Η πλειονότητα των διαθέσιμων δειγμάτων αποδίδεται σε κάποια από τις υποπεριόδους της ΥΕΙΙΙ. Ωστόσο η δημιουργία μιας χρονολογικής ακολουθίας για κάποιο τύπο μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου δεν είναι δυνατή, ακόμη και εντός της ΥΕΙΙΙ, εξαιτίας της αργής εξέλιξης του σχήματος. Αυτή οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μεγάλη διάρκεια ζωής του πύθου και επομένως αργή αντικατάστασή του, αλλά και στις υψηλές κατασκευαστικές απαιτήσεις του σχήματος οι οποίες πιθανώς δεν αφήνουν μεγάλα περιθώρια για νεωτερισμούς μέσα σε μια γενιά.

Η τυπολογία παρουσιάζει κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με το χρονικό πλαίσιο και τη διασπορά ορισμένων σχημάτων. Ο τύπος 4 φαίνεται να παρουσιάζεται μόνο κατά την ΥΕΙΙΙΓ, ενώ η διασπορά του σχήματος φαίνεται να ακολουθεί εκείνη της “χειροποίητης λειασμένης κεραμικής”. Ο τύπος 11 επίσης φαίνεται να εμφανίζεται κατά τα φαινόμενα αποκλειστικά κατά τα τέλη της ΥΕΙΙΒ και την ΥΕΙΙΙΓ (χρονικό πλαίσιο το οποίο είναι μάλλον στενό για έναν πύθο), ενώ διαθέτει και μεγάλη διασπορά στη νότια Ελλάδα.

³⁴³ Μαστροκόστας 1963, πιν.70:β και Papadopoulos 1979, fig.187 (αποκατεστημένος)

1.1.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΣΧΗΜΑΤΟΣ

Από ό,τι διαφαίνεται, τα διάφορα ειδικά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά που συναντώνται στους πίθους αποτελούν τοπικό συνήθως φαινόμενο που επαφίεται στους κατά τόπους κεραμείς. Αυτό φυσικά δεν αποκλείει ένα κοινό ή επιρρεπές σε ανταλλαγές σχηματολόγιο, καθώς επίσης και ομοιότητες που σχετίζονται με άλλους παράγοντες όπως η εφαρμογή μιας κοινής κατασκευαστικής διαδικασίας.

Σε αντίθεση με την Εποχή του Λίθου, όπου το σχηματολόγιο των αποθηκευτικών αγγείων φαίνεται να είναι περιορισμένο, κατά την Εποχή του Χαλκού απαντάται πληθώρα σχημάτων με σημαντικές αποκλίσεις σε ό,τι αφορά στα επιμέρους χαρακτηριστικά του κάθε τύπου. Αυτό μάλλον οφείλεται στην εμφάνιση νέων και αυξανόμενων αποθηκευτικών αναγκών, οι οποίες οφείλονταν σε αύξηση της παραγωγής και στην εισαγωγή στο διαίτολόγιο, νέων προϊόντων διατροφής. Αυτοί οι παράγοντες πιθανώς δημιούργησαν ζήτηση για πίθους με συγκεκριμένα τεχνικά χαρακτηριστικά.

Είναι αρκετά πιθανό η εν λόγω τυπολογία να μην είναι τελική. Το μοτίβο που προκύπτει από τη μελέτη των δειγμάτων υποδεικνύει ότι εμφανίζονται ανεξάρτητες κατά τόπους τάσεις, ως προς τη διαμόρφωση του σχήματος και της ποιότητας ενός πίθου. Σε κάποιες περιπτώσεις παρατηρούνται τυπολογικά ταυτόσημα δείγματα, ενώ σε άλλες είναι δυνατή μόνο μια ομαδοποίηση των διαθέσιμων δειγμάτων. Κύριο ρόλο σε αυτή την εικόνα παίζει ο χαμηλός ρυθμός παραγωγής των πίθων (σε σχέση με μικρότερα σχήματα) και ο κατ' επέκταση χαμηλός βαθμός τυποποίησης.

Όσον αφορά στο σχήμα συγκεκριμένα, κατά κανόνα δεν φαίνεται να εμφανίζονται μεγάλες τυπολογικές διαφορές που να επιτρέπουν συχνά την αναγωγή ενός σχήματος σε μια επιμέρους χρονολογική υποπερίοδο (π.χ. ΠΕΙΙ, ΥΕΙ κτλ.), παρά μόνο στο γενικότερο πλαίσιο αυτής³⁴⁴. Αυτό μπορεί να οφείλεται στη μεγάλη διάρκεια ζωής των πίθων και στο σχετικά μικρό αριθμό ακέραιων ή μη δειγμάτων. Ενδείξεις επερχόμενων αλλαγών ενίοτε εμφανίζονται σε μεταβατικές περιόδους (ΠΕΙΙΙ), ενώ

³⁴⁴ Εκτός ορισμένων περιπτώσεων για τις οποίες έχει γίνει ειδική μνεία.

κατά την αρχή νέων περιόδων (ΜΕΙ, ΥΕΙ) υφίστανται συχνά πολιτισμικές επιβιώσεις της προηγούμενης.

Το χρονολογικό πλαίσιο εμφάνισης και χρήσης ενός τύπου πίθου, συχνότατα διακρίνεται από μεγάλο εύρος, κάτι που συμφωνεί με τη φύση χρήσης του αγγείου. Στις πλείστες των περιπτώσεων δεν φαίνεται να διακρίνεται κάποιο στενών ορίων χρονολογικό μοτίβο που να προσδιορίζει τη χρήση συγκεκριμένων τύπων πίθων σε μια συγκεκριμένη περίοδο. Το ίδιο ισχύει και για τις συνθήκες διασποράς. Παρ' όλα αυτά σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάζονται διακριτά στοιχεία που επιτρέπουν μια συγκεκριμενοποίηση του μοτίβου τόσο χρονολογικά όσο και σε επίπεδο διασποράς³⁴⁵:

Ο τύπος 1 της ΜΕ, είναι από τους πιο ευρέως διαδεδομένους τύπους πίθων της Εποχής του Χαλκού. Το χρονολογικό του εύρος εκτείνεται από τις απαρχές στις ΜΕ έως την προχωρημένη ΥΕ. Εμφανίζεται στο μεγαλύτερο μέρος του νότιου ελλαδικού χώρου, με έμφαση στα ανατολικά παράλια αυτού, καθώς και στις Κυκλάδες όπου εμφανίζονται και εντόπιες εκδοχές του σχήματος.

Επίσης, παρατηρείται σε ορισμένους τύπους αγγείων μια διαχρονικότητα στη χρήση, η οποία μπορεί να παραμένει και σε διαφορετικές εποχές και πολιτισμικό πλαίσιο. Π.χ. ο τύπος 5 της ΠΕ μάλλον είναι δυνατό να συγκριθεί με δείγματα από τον τύπο 9 της ΜΕ³⁴⁶.

Η τυπολογία του σχήματος των πίθων κατά την ΠΕ και ΜΕ (με εξαίρεση την ΥΕ), συνάδει σε γενικές γραμμές με ό,τι είναι ήδη γνωστό, ότι δηλαδή οι εντονότερες επιρροές βρισκόταν σε επίπεδο γεωγραφικών περιοχών: η ανατολική Στερεά και Πελοπόννησος μαζί με τα νησιά του Αργοσαρωνικού μάλλον αποτελούν μια διακριτή πολιτισμική ενότητα. Άλλη ενότητα φαίνεται να αποτελούν οι περιοχές της δυτικής Πελοποννήσου και Αιτωλοακαρνανίας, ενώ οι περιοχή της Λοκρίδας και Φωκίδας αποτελούν ίσως μια τρίτη. Φυσικά αυτό δεν αποκλείει σε καμιά περίπτωση πολιτισμικές ανταλλαγές και επιρροές, ανάμεσα στις προαναφερθείσες περιοχές, κάτι που είναι άλλωστε εμφανές σε ορισμένους τύπους πίθων.

³⁴⁵ Βλ. κεφ. 4

³⁴⁶ Αν και κυρίως στην ΝΔ Πελοπόννησο όπου κατά την ΜΕ διακρίνεται από μια σχετική πολιτιστική καθυστέρηση σε ό,τι τουλάχιστον αφορά στις νέες κεραμικές τάσεις, σε σχέση με την ανατολική Πελοπόννησο και Στερεά (βλ. επίσης κεφ.2).

1.2 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

Η καλλιτεχνική διάθεση των κεραμέων οδήγησε στη διακόσμηση ακόμη και των αγγείων από χονδροειδή πηλό όπως είναι οι πίθοι. Αρχικά η διακόσμηση φαίνεται κατά κύριο λόγο να περιορίζεται στη μίμηση διαφόρων στοιχείων που συνθέταν την εικόνα του αγγείου ενώ αυτό βρισκόταν σε χρήση, δηλαδή κυρίως σχοινιά τα οποία προσδένονταν στον πίθο για την επίτευξη μεγαλύτερης ανθεκτικότητας και για το χειρισμό του αγγείου. Η απομίμηση του σχοινοῦ επιτυγχάνεται κυρίως με τη χρήση ταινιωτής πλαστικής διακόσμησης, δηλαδή με προσθήκη κατά το δοκούν, σχηματοποιημένων μακρόστενων τεμαχίων πηλού πάνω στην επιφάνεια του αγγείου. Εναλλακτικοί τρόποι που χρησιμοποιούνταν στη διακόσμηση είναι η εγχάρακτη, η εμπίεστη, η ενσφράγιστη και η γραπτή. Πέρα από την απομίμηση σχοινοῦ η διακόσμηση των πίων -αρχικά τουλάχιστον- περιορίζεται στη δημιουργία γραμμικού κοσμήματος με μια διάθεση διαφοροποίησης της ενιαίας επιφάνειας του αγγείου. Πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι η μονοτονία της επιφάνειας του αγγείου διακοπτόταν και από τη σε πολλές περιπτώσεις ανομοιογενή όπτηση του, η οποία δημιουργούσε διαφορετικές αποχρώσεις στα εξωτερικά τοιχώματα. Αν και αποτελεί ένα μάλλον αδιάφορο υποπροϊόν της όπτησης, η ύπαρξη αποχρώσεων έχει μια συνεισφορά στην τελική εικόνα που παρουσίαζε το αγγείο.

Συχνά το μοτίβο που διέπει τη διακόσμηση των πίων και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων φαίνεται να ακολουθεί σε γενικές γραμμές τις διακοσμητικές τάσεις που επικρατούν στα μικρότερα σχήματα κατά την εκάστοτε περίοδο. Αυτό το μοτίβο διαφοροποιείται ενίοτε από παράγοντες που σχετίζονται με το μέγεθος και το είδος της πρώτης ύλης που χρησιμοποιείται (π.χ. μεγάλου μεγέθους εγκλείσματα στον πηλό).

Κύριο στόχο της παρατιθέμενης τυπολογίας αποτελεί η μελέτη του εύρους της διακόσμησης που απαντάται σε πίουσ και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Δευτερεύοντα στόχο αποτελεί η παρακολούθηση της εξέλιξης του διακοσμητικού ρεπερτορίου (σε όσες περιπτώσεις κάτι τέτοιο είναι δυνατό) και των υφιστάμενων τάσεων του, στην εκάστοτε υποπερίοδο της Εποχής του Χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Η προσπάθεια καταγραφής και κατάταξης του καλλιτεχνικού διακόσμου, που επιχειρείται εδώ, περιορίζεται στο μέτρο του δυνατού, όσο δυνατή μπορεί δηλαδή να καταστεί μια κατηγοριοποίηση της -πολλές φορές χωρίς όρια- καλλιτεχνικής δημιουργικότητας των κεραμέων. Παρ' όλα αυτά, διαφαίνεται μια προτίμηση για συγκεκριμένα διακοσμητικά μοτίβα τα οποία παρουσιάζουν μεγαλύτερη συχνότητα και διαχρονικότητα από άλλα.

Πολλά από τα διακοσμητικά μοτίβα που περιγράφονται στη συνέχεια, απαντούν σε διαφόρων ειδών κεραμικά σχήματα πέραν των πίθων. Αυτές οι περιπτώσεις δεν καταγράφονται εκτός ίσως από κάποιες που λόγω ιδιαιτερότητας της διακόσμησης, παρέχουν πληροφορίες για την προέλευση του διακοσμητικού μοτίβου και τον τρόπο απόδοσης του. Η τυπολογία αρχικά χωρίζεται σε κατηγορίες με βάση τη μέθοδο και τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για τη δημιουργία της διακόσμησης, δηλαδή γραπτή, πλαστική κ.λπ.. Στη συνέχεια όπου αυτό είναι δυνατό, γίνεται ένας βασικός διαχωρισμός ανάμεσα σε σχέδια που βασίζονται σε γραμμικά ή γεωμετρικά σχήματα και σε εικονογραφικά σχέδια. Τέλος κάθε οντότητα της τυπολογίας περιλαμβάνει το εκάστοτε διακοσμητικό μοτίβο με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του.

Κάποια από τα διακοσμητικά μοτίβα που χρησιμοποιούνται, υφίστανται ήδη κατά τη Νεολιθική περίοδο. Αυτά εμπίπτουν κυρίως στις κατηγορίες της εγχάρακτης, εμπιέστης και πλαστικής διακόσμησης. Τέτοιες περιπτώσεις διακοσμημένων μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων θα αναφέρονται για λόγους σύγκρισης με την ΠΕ, σε κάθε περίπτωση ξεχωριστά.

Κάποια δείγματα φέρουν περισσότερα του ενός είδη διακόσμησης, καθώς και περισσότερα του ενός μοτίβα ίδιας διακόσμησης. Κάθε περίπτωση κατατάσσεται ξεχωριστά στην κατηγορία που ανήκει.

Όσον αφορά στις αποτυπώσεις που διασώζονται σε βάσεις πίθων, θα σχολιαστούν στο κεφάλαιο όπου μελετάται η κατασκευή των πίθων, επειδή δεν εντάσσονται στη κατηγορία της διακόσμησης αλλά αποτελούν ουσιαστικά υποπαράγωγο της κατασκευαστικής διαδικασίας.

1.2.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Α. ΕΝΣΦΡΑΓΙΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Αν και η διακόσμηση αυτή αποτελεί στην ουσία ένα είδος εμπίεστης διακόσμησης, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της όπως το μέσο και ο τρόπος που αυτό χρησιμοποιείται για να παραχθεί, τη διαφοροποιούν σημαντικά από το είδος της διακόσμησης που χαρακτηρίζεται ως εμπίεστη.

Σφραγιδοκύλινδροι χρησιμοποιήθηκαν πέρα από τη διακόσμηση πύλων, για τη διακόσμηση πήλινων εστιών. Τα διακοσμητικά μοτίβα που χρησιμοποιούνται είναι καθ' ολοκληρία γεωμετρικά, τα οποία χρησιμοποιούνται σε διάφορους συνδυασμούς. Μοναδική εξαίρεση φαίνεται να αποτελούν τα σχηματοποιημένα ζώα του σφραγιδοκύλινδρου S87³⁴⁷. Η κατασκευή τους χαρακτηρίζεται από σχηματοποίηση και αδυναμία στην απόδοση του σχεδίου.

Ο Η. Frankfort³⁴⁸, βασιζόμενος στο σχήμα που παρουσιάζει το περίγραμμα των εικονιστικών μοτίβων, προτείνει το ξύλο ως ένα αρκετά πιθανό υλικό για την κατασκευή κάποιων τύπων σφραγιδοκυλίνδρων στην περιοχή της μέσης Ανατολής, συμπεράσμα που μάλλον μπορεί να μεταφερθεί και στο Αιγαίο. Προς αυτή την ερμηνεία συνηγορεί ο μεγάλος αριθμός σφραγιδοκυλίνδρων που βρισκόταν κατά την ίδια περίοδο σε χρήση και η επακόλουθη ανάγκη για φθηνή και εύκολα προσβάσιμη πρώτη ύλη για την κατασκευή τους, καθώς επίσης και η απουσία υλικών καταλοίπων³⁴⁹ από τους ίδιους τους σφραγιδοκυλίνδρους, στις περισσότερες των περιπτώσεων.

Εντούτοις, υπάρχει στο μουσείο Ναυπλίου ένα πήλινο θραύσμα ανήκον σε σφραγιδοκύλινδρο, προερχόμενο από θέση της Αργολίδας³⁵⁰. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο πυρήνας του κυλίνδρου φαίνεται να ήταν κενός. Η

³⁴⁷ Wienecke 1970

³⁴⁸ Frankfort 1939, 230. Πρβ. επίσης Magness-Gardiner 1990, 78

³⁴⁹ Γεγονός που θα καθιστούσε προβληματική την υπόθεση χρήσης λίθου, υλικό που πληροί τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν, ενώ υφίσταται παράλληλη χρήση του σε απλές σφραγίδες στον ελλαδικό χώρο κατά την ίδια περίοδο, αλλά και σε μορφή κυλίνδρου στη Μεσοποταμία. Βασικός παράγοντας διαφοροποίησης αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα η προσδιοριζόμενη χρήση του σφραγιδοκύλινδρου (βλ. συζήτηση στην παρούσα ενότητα).

³⁵⁰ Dousougli-Zachos 1989

προφανέστερη ερμηνεία γι' αυτό είναι η παρουσία ενός άλλου κυλινδρικού αντικειμένου εν είδει μήτρας, που χρησιμοποιήθηκε για να διαπλάσει το σχήμα του νωπού πηλού. Μια τέτοια πρακτική θα διευκόλυνε κατά πολύ και τη σχεδίαση του διακοσμητικού μοτίβου, καθώς αυτό θα μπορούσε να χαραχθεί στο νωπό ακόμη κομμάτι πηλού, πριν αυτό αποκτήσει κυλινδρικό σχήμα. Αυτή η διαδικασία πιθανώς θα καθιστούσε ευκολότερη τη συμμετρικότερη χάραξη (και τελική εμφάνιση) του μοτίβου, καθώς αυτή θα γινόταν σε οριζόντια επιφάνεια και όχι καμπύλη.

Όσον αφορά στο διακοσμητικό μοτίβο του προαναφερθέντος σφραγιδοκύλινδρου, δεν μπορεί να αποφανθεί κανείς με βεβαιότητα, λόγω της αποσπασματικής του κατάστασης. Από την A. Dousougli-Zachos³⁵¹ θεωρείται ότι αποδίδει ένα επαναλαμβανόμενο εις τριπλούν μοτίβο, αποτελούμενο από ομόκεντρους κύκλους. Δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε τι περιλάμβανε η υπόλοιπη επιφάνεια του κυλίνδρου που απουσιάζει, ενώ οι αποδιδόμενοι ως ομόκεντροι κύκλοι θα μπορούσαν ίσως κάλλιστα αντ' αυτού να αποτελούν σπειροειδές κόσμημα, για το οποίο μάλιστα υπάρχει και ένδειξη στο πάνω μέρος του θραύσματος (μια ελεύθερη άκρη).

Οι σφραγιδοκύλινδροι αν και μικρότεροι σε μέγεθος από αυτούς της Λέρνας, φαίνεται να πρωτοχρησιμοποιήθηκαν στη Συροπαλαιστίνη κατά τα τέλη της τέταρτης χιλιετίας και καθ' όλη τη διάρκεια της τρίτης: Μεγιδδώ³⁵², Βύβλος³⁵³ και Tell Judeideh³⁵⁴ (κατά Wiencke³⁵⁵). Κατά τα φαινόμενα δε, πρωτοεμφανίζονται στον Αιγαιακό χώρο στη Σάμο³⁵⁶, ενώ υπάρχουν δείγματα και από την Τροία II³⁵⁷ υποδεικνύοντας πιθανότατα μια εξ ανατολής εισαγωγή της διακόσμησης με σφραγιδοκύλινδρο. Κάποια εικονιστικά μοτίβα από τη Λέρνα, παρουσιάζουν πολλές εικαστικές ομοιότητες με ανάλογα μοτίβα κάποιων σφραγιδοκύλινδρων από την Αγ. Ειρήνη³⁵⁸.

Κατά περίπτωση, δείγματα ανήκοντα σε διαφορετικό σφραγιδοκύλινδρο ή σφραγίδα κατατάσσονται στο ίδιο διακοσμητικό μοτίβο αν και παρουσιάζουν

³⁵¹ “*Ein Fruhhelladischer Stempelroller aus Ton*” 1989, abb.3

³⁵² Engberg and Shipton 1934

³⁵³ Dunand 1937

³⁵⁴ Braidwood, Braidwood 1960

³⁵⁵ Wiencke 1970

³⁵⁶ Milojevic 1961, taf.31

³⁵⁷ Schliemann 1880, π.χ.280 κ.ά., Blegen et al. 1950, fig.408

³⁵⁸ Younger 1974, 167

μικροδιαφορές³⁵⁹. Ως κριτήριο κατάταξης λαμβάνεται η γενικότερη διακοσμητική σύλληψη και η χρήση των ίδιων (γεωμετρικών ως επί το πλείστον) σχεδίων. Στις περιπτώσεις όπου έχει χρησιμοποιηθεί ο ίδιος σφραγιδοκύλινδρος/σφραγίδα, αυτό δηλώνεται.

Πέραν των σφραγιδοκυλίνδρων υφίστανται και σφραγίσματα τα οποία συνήθως προέρχονται από σφραγίδες με κυκλική διατομή. Όπου το σχηματικό περίγραμμα διαφέρει, δηλώνεται. Το κατά πόσο τα τελευταία είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι είχαν ένα ρόλο κατά κύριο λόγο διακοσμητικό, είναι κατά περίπτωση δύσκολο να λεχθεί και να αποδειχθεί. Ενδεχομένως επιτελούσαν κάποια άλλη λειτουργία σε κοινωνικό/οικονομικό επίπεδο. Ακόμη κι έτσι όμως τα εικονιστικά μοτίβα που επιλέγονται χαρακτηρίζονται από έντονη καλλιτεχνική διάθεση και πολυπλοκότητα ενώ θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ένα απλούστερο μοτίβο³⁶⁰. Επομένως, θεωρείται επί του παρόντος αρκετά ασφαλές να θεωρηθεί ως δεδομένη και μια διακοσμητική διάθεση τόσο από μέρους του κατασκευαστή, όσο και από αυτό του πιθανού ιδιοκτήτη (εφόσον αυτές υποδηλώνουν κάποιο σχετικό καθεστώς).

1. Σφραγιδοκύλινδροι

Μοτίβο 1: (εικ. 11.1) Επάλληλες τεθλασμένες γραμμές με οριζόντια ως προς το αγγείο φορά. Εμφανίζονται πολλοί σφραγιδοκύλινδροι με την ίδια διακόσμηση αλλά με διαφορετικό αριθμό σειρών και μεγέθους της τεθλασμένης γραμμής. 10 σειρές: Λέρνα³⁶¹, ΠΕΙΙ. Λέρνα³⁶², ΠΕΙΙ. 4 σειρές, Λέρνα³⁶³, ΠΕΙΙΙ. 12 σειρές, Λέρνα³⁶⁴, ΠΕΙΙ. Ανάλογος σφραγιδοκύλινδρος με τον S108 έχει χρησιμοποιηθεί για τη διακόσμηση του στομίου πήλινης εστίας στην Κόρινθο³⁶⁵, ΠΕΙΙ/ΙΙΙ (:). 3 σειρές, βαθύ κόσμημα. Λέρνα³⁶⁶, ΠΕΙΙ/ΙΙΙ και Τίρυνθα³⁶⁷, ΠΕΙΙ. Μία σειρά, Κόρινθος³⁶⁸, παχύ κόσμημα, ΠΕ. 1 σειρά και 2 σειρές Τίρυνθα³⁶⁹, ΠΕΙΙ. 5 σειρές, 8 σειρές, 13 σειρές, 9

³⁵⁹ Όσον αφορά στις δυσκολίες κατάταξης, βλ. επίσης Wiencke 1974, 150-151.

³⁶⁰ Χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός ότι η πολυπλοκότητα του σχεδίου ενισχύει τη μοναδικότητα της σφραγίδας και επομένως δυσχεραίνει τυχόν προσπάθεια αντιγραφής της.

³⁶¹ Caskey 1956, plate 44a

³⁶² Wiencke 1970, S104 και Wiencke 2000, P936/L.1585

³⁶³ Wiencke 1970, S106 και Wiencke 2000, P1243/L.1587

³⁶⁴ Wiencke 1970, S108 και Wiencke 2000, P1220/L.1564

³⁶⁵ Lavezzi 1979, pl. 87:5

³⁶⁶ Wiencke 1970, S113

³⁶⁷ Müller 1938, taf. XVI:1

³⁶⁸ Weinberg 1937, fig.34:k

³⁶⁹ Müller 1938, taf. XVI:3

σειρές, και 7 σειρές, Τίρυνθα³⁷⁰, ΠΕΠ. Ζυγουριές³⁷¹, ΠΕ . 6 σειρές: Ασίνη³⁷²(:), ΠΕΠ. Τίρυνθα³⁷³, ΠΕΠ. Τίρυνθα³⁷⁴, ΠΕΠ. 11 σειρές: Τίρυνθα³⁷⁵, ΠΕΠ. 8 σειρές: Τίρυνθα³⁷⁶, ΠΕΠ.

Επίσης, στις θέσεις Μπερμπάτι³⁷⁷, Μαστός³⁷⁸, Εύτρηση³⁷⁹, Μιδέα³⁸⁰ και Λέρνα³⁸¹, Τσούγκιζα³⁸², ενσφράγιστο τεθλασμένο μοτίβο (με συχνά απροσδιόριστο αριθμό σειρών), χρησιμοποιήθηκε για τη διακόσμηση του χείλους πήλινων εστιών, ΠΕΠ.

Μοτίβο 2: (εικ. 11.2) Εναλλαγή τεσσάρων σειρών από μοτίβα που περιλαμβάνουν: οριζόντια τεθλασμένη γραμμή, σπειροειδές κόσμημα, αμείβοντες/“σιρίτια” (“chevrons”) και τέλος σπειροειδές αλλά διαφοροποιημένο από το πρώτο. Σταυρός και βέλος στο διάκενο της πρώτης σειράς . Λέρνα³⁸³, ΠΕΠ/ΙΙΙ.

Μοτίβο 3: (εικ. 11.3) Σπειροειδές κόσμημα σε διπλή σειρά. Δεξιόστροφες σπείρες. Στο διάκενο ανάμεσα από τις σπείρες , ο καλλιτέχνης τοποθέτησε δύο πολύ σχηματοποιημένα ζώα τα οποία εικάζεται³⁸⁴ ότι απεικονίζουν σκύλο και ίσως το θήραμά του. Τα διάκενα επίσης συμπληρώνονται με σχήματα όπως σφαιρίδια. Λέρνα³⁸⁵, ΠΕΠ. Ο ίδιος σφραγιδοκύλινδρος χρησιμοποιήθηκε επίσης στις Ζυγουριές³⁸⁶, ΠΕΠ(:) και Τίρυνθα³⁸⁷, ΠΕΠ, για τη διακόσμηση πήλινης εστίας.

Μοτίβο 4: (εικ. 11.4) Σπειροειδές κόσμημα σε τέσσερις σειρές. Η τελευταία εμφανίζεται κατά το ήμισυ. Αριστερόστροφες σπείρες. Λέρνα³⁸⁸, ΠΕΠ. Το ίδιο

³⁷⁰ Müller 1938, taf.XVI: 6,7,10,11 και 5 αντίστοιχα, taf. XIII, taf.XVII:1 αποσπασματικό, taf. XXI:10

³⁷¹ Blegen 1928 fig.114:7. Περισσότερες από 4 σειρές (αποσπασματικό)

³⁷² Frödin, Persson 1938 fig.169: 5. Ίσως να πρόκειται για εγχάρακτο κόσμημα.

³⁷³ Weisshaar 1982, abb.69:13. Αποσπασματικό.

³⁷⁴ Weisshaar 1981, abb.87:1. Αποσπασματικό. Απροσδιόριστος αριθμός σειρών.

³⁷⁵ Grossmann et al. 1980, taf.56:12

³⁷⁶ Siedentopf 1973, taf.3:82, 5 σειρές: taf.3:85

³⁷⁷ Säflund 1965, fig.83

³⁷⁸ Lindblom 2011, fig.57,58:90

³⁷⁹ Goldman 1931, 18 (fig.16)

³⁸⁰ Δημακοπούλου et al. 2006-2007, fig.57

³⁸¹ Wiencke 2000 fig. I:43

³⁸² Pullen 2011, fig.5.117: 623,624,625,626

³⁸³ Caskey 1956, plate 44b και Wiencke 1970, S92 και Wiencke 2000, P970/L.1572

³⁸⁴ Caskey 1959, 206 και Wiencke 1970, 97

³⁸⁵ Caskey 1959, plate 42, nos:1564 και 1570, και Wiencke 1970, S87 και Wiencke 2000, P1221

³⁸⁶ Blegen 1928, fig.114:6

³⁸⁷ Müller 1938, taf. XIX:1,2 , XVIII:6

³⁸⁸ Wiencke 1970, S88 και Wiencke 2000, P1222/L.1565, P1236/L.1566

μοτίβο συναντάται επίσης σε δύο δείγματα από την Τίρυνθα³⁸⁹, αλλά αποσπασματικά σωζόμενα και αμφότερα από διαφορετικό σφραγιδοκύλινδρο. ΠΕ. 3 σειρές. Ασίνη³⁹⁰, ΠΕΠ. 2 σειρές: Τίρυνθα³⁹¹, ΠΕΠ.

Μοτίβο 5: (εικ. 11.5) Δύο σειρές ομόκεντρων κύκλων, 4 ομάδες σε κάθε σειρά. Ένα σφαιρίδιο στο κέντρο κάθε κύκλου. Τα διάκενα ανάμεσα από τους κύκλους γεμίζουν με καμπύλες γραμμές που ενώνουν τους κύκλους, ή με μικρότερους ομόκεντρους κύκλους. Λέρνα³⁹², ΠΕΠ. Μοτίβο ομόκεντρων κύκλων έχουμε επίσης από: Τίρυνθα³⁹³, ΠΕ. Τίρυνθα³⁹⁴, όπου τα διάκενα γεμίζουν εναλλάξ με μικρούς κύκλους και σταυρόσημα κοσμήματα. ΠΕΠ.

Μοτίβο 6: (εικ. 11.6) Δύο σειρές ημιτελούς σπειροειδούς κοσμήματος (αποδίδεται λίγο περισσότερο από το ήμισυ της σπείρας), τρεις σπείρες σε κάθε σειρά, δεξιόστροφες. Τα διάκενα γεμίζουν με γραμμές³⁹⁵. Λέρνα³⁹⁶, ΠΕΠ/ΙΙΙ: Ενδέχεται στο σφραγιδοκύλινδρο, οι σπείρες να απεικονιζόταν ολόκληρες και η απόδοσή τους στο διάκοσμο του αγγείου με αποσπασματικό τρόπο να οφείλεται στον τρόπο χρήσης.

Μοτίβο 7: (εικ. 11.7) Έξι κάθετες γραμμές σχηματίζουν τρία πλαίσια (φατνώματα), τα οποία περιέχουν αλληλοσυμπλεκόμενες σπείρες συνήθως σιγμοειδούς σχήματος. Κάθε διάκενο περιέχει διαφορετικό μοτίβο σπειρών. Ίσως να υφίσταται κυματοειδής γραμμή άνωθεν και κάτωθεν των φατνωμάτων. Λέρνα³⁹⁷, ΠΕΠ/ΙΙΙ.

Μοτίβο 8: (εικ. 11.8) Σπείρες σε διάφορους αριθμούς, που ξεκινούν από την άνω γραμμή οριοθέτησης του σφραγιδοκύλινδρου. Ο υπόλοιπος χώρος γεμίζει με

³⁸⁹ Müller 1938, taf. XVII:4,15

³⁹⁰ Frödin, Persson 1938, fig.169: 3, 4(;) αποσπασματικό

³⁹¹ Grossmann et al. 1980, taf.56:13

³⁹² Wiencke 1970, S89 και Wiencke 2000, P1223/L.1568, P1224/L.1569

³⁹³ Müller 1938, taf. XVII:4,8,9,12,13,14, όλα αποσπασματικά σωζόμενα πέραν του 8 και όλα από διαφορετικό σφραγιδοκύλινδρο πέραν των 13 και 14.

³⁹⁴ Grossmann et al. 1980, taf. 54:8

³⁹⁵ Παρατηρείται ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερη μέριμνα για επαρκή χώρο ανάμεσα στις σπείρες. Ο καλλιτέχνης φαίνεται να αυξάνει συνεχώς το μέγεθος της σπείρας, έως ότου αυτή εφάπτεται με μια από τις διπλανές της. Horror Vacui;

³⁹⁶ Wiencke 1970, S90 και Wiencke 2000, P1163/L.1570

³⁹⁷ Wiencke 1970, S91 και Wiencke 2000, P941/L.1571

γραμμικά κοσμήματα. Ο διαφοροποιούμενος αριθμός των σπειρών, υποδεικνύει την πιθανή ύπαρξη περισσοτέρων από μια σφραγίδων αυτού του τύπου. Λέρνα³⁹⁸, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 9: (εικ. 11.9) Δυο ή τρεις σειρές με σπείρες γενόμενες από μια οριζόντια γραμμή. Το μοτίβο του σχεδίου δεν εναρμονίζεται με το σχήμα του σφραγιδοκύλινδρου, δηλαδή δεν υπάρχει παράλληλη διάταξη σχεδίου και επιφάνειας σφραγιδοκύλινδρου. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει μάλλον αμέλεια στην κατασκευή. Λέρνα³⁹⁹, ΠΕΙΙΙ.

Μοτίβο 10: (εικ. 11.10) Τρεις σπείρες σε σειρά ακολουθούμενες από μια τέταρτη η οποία είναι τριπλή και επιμήκης. Κάτωθεν αυτής 2 έτερες σπείρες ή θηλίες και κάτω από τις μονές σπείρες, ακαθόριστο κόσμημα που δεν διασώζεται. Λέρνα⁴⁰⁰, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 11: (εικ. 11.11) Δυο σειρές τετραγώνων, 5 σε κάθε σειρά. Εντός των πλαισίων (φατνώματα) που σχηματίζονται, μία σπείρα. Κάποιες από τις γραμμές που σχηματίζουν τα διαχωριστικά έχουν παραληφθεί. Το γεγονός αυτό μάλλον υποδεικνύει αμέλεια στην κατασκευή και στην εκτέλεση του σχεδίου. Λέρνα⁴⁰¹, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 12: (εικ. 11.12) Μία ομάδα ομόκεντρων κύκλων με σφαιρίδιο στο κέντρο και 4 ανισομεγέθη διάχωρα τα οποία περιέχουν γραμμικό κόσμημα από σχετικά παράλληλες γραμμές σε σχήμα ιχθυάκανθας. Λέρνα⁴⁰², ΠΕΙΙΙ. Επίσης Τίρυνθα⁴⁰³, αν και αποσπασματικό και διαφορετικού σφραγιδοκύλινδρου. ΠΕ.

Μοτίβο 13: (εικ. 1.3) 6 σπείρες, εκ των οποίων δύο σχηματίζουν ζεύγος με κάθετη διάταξη, δύο σχηματίζουν ζεύγος με διαγώνια διάταξη και δύο είναι μόνες τους. Τα διάκενα μεταξύ των σπειρών γεμίζουν με αμείβοντες και οριζόντιες γραμμές. Ίχνη

³⁹⁸ Wiencke 1970, S93 και S94 και Wiencke 2000, P1237/L.1573a-c, P1238/L.1574

³⁹⁹ Wiencke 1970, S95 και Wiencke 2000, P1239/L.1575

⁴⁰⁰ Wiencke 1970, S96 και Wiencke 2000 P942/L.1577, P1166/L.1576

⁴⁰¹ Wiencke 1970, S97/plate 22: 230-237 και Wiencke 2000 P969/L.1578

⁴⁰² Wiencke 1970, S98 και Wiencke 2000 P1167/L.1579 a,b

⁴⁰³ Müller 1938, taf.XVII:7

από διπλή οριζόντια γραμμή που οριοθετεί το πλάτος του σφραγιδοκύλινδρου. Λέρνα⁴⁰⁴, ΠΕΙΠ.

Μοτίβο 14: (εικ. 11.13) Δύο ομόκεντροι κύκλοι με σφαιρίδιο στο κέντρο και μοτίβο ιχθυάκανθας. Λέρνα⁴⁰⁵, ΠΕΠ/ΠΙ. Επίσης Τίρυνθα⁴⁰⁶, αλλά από διαφορετικό σφραγιδοκύλινδρο. ΠΕ.

Μοτίβο 15: (εικ. 11.14) Ο χώρος του σφραγιδοκύλινδρου χωρίζεται σε 4 στήλες. Δυο εξ αυτών περιλαμβάνουν μοτίβο ιχθυάκανθας. Ανάμεσα τους μία στήλη αποτελούμενη από σπειροειδές κόσμημα, ομόκεντρους κύκλους και στιγμές. Η τέταρτη στήλη περιλαμβάνει ομόκεντρους κύκλους και γραμμικό κόσμημα. Πετρι⁴⁰⁷, ΠΕΙΠ.

Μοτίβο 16: (εικ. 11.15) Μια οριζόντια σειρά από αμείβοντες και μια οριζόντια σειρά πολύ σχηματικά αποδοσμένης φυλλοειδούς ταινίας, η οποία αποτελείται από ωοειδή και σφαιρικά θέματα. Πιθανότατα αποτελεί μια προσπάθεια απόδοσης κλάδου ελαιόδεντρου. Οριζόντια διαχωριστική γραμμή πάνω και κάτω, οριοθετεί το πλάτος του σφραγιδοκύλινδρου. Λέρνα⁴⁰⁸, τέλη ΠΕΠ. Λέρνα⁴⁰⁹ (;), τέλη ΠΕ.

Μοτίβο 17: (εικ. 12.1) Τρεις στήλες με αμείβοντες. Ο χώρος ανάμεσα τους γεμίζει με κοσμήματα αποτελούμενα από κύκλους, ημικύκλια, σταγονίδια και σφαιρίδια. Λέρνα⁴¹⁰, τέλη ΠΕΠ.

Μοτίβο 18: (εικ. 12.2) Τρεις αρκετά ασυνήθιστες και άτεχνα αποδοσμένες σειρές τεθλασμένων γραμμών. Μικροί κύκλοι και αμείβοντες στα διάκενα του άνω μέρους. Διαχωριστική γραμμή στο κάτω μέρος. Λέρνα⁴¹¹, ΠΕΠ.

⁴⁰⁴ Wiencke 1970, S99/plate 23 και Wiencke 2000, P1165/L.991

⁴⁰⁵ Wiencke 1970, S100 και Wiencke 2000, P1240/L.1580

⁴⁰⁶ Müller 1938, taf.XVII:6

⁴⁰⁷ Kostoula 2004, taf.3:b

⁴⁰⁸ Wiencke 1970, S102

⁴⁰⁹ Wiencke 1970, S111, pl.25:259 και Wiencke 2000, P971/L.1591

⁴¹⁰ Wiencke 1970, S103 και Wiencke 2000, P1242/L.1584a,b

⁴¹¹ Wiencke 1970, S105

Μοτίβο 19: (εικ. 12.3) 10 σειρές κυματοειδών γραμμών. Λέρνα⁴¹², ΠΕΠ. Τίρυνθα⁴¹³ (;), ΠΕ. Το ίδιο μοτίβο απαντάται σε μία εστία: Κόρινθος⁴¹⁴, ΠΕ.

Μοτίβο 20: (εικ. 12.4) 2 σειρές κυματοειδών γραμμών με μια ενδιάμεση διαχωριστική γραμμή. Λέρνα⁴¹⁵, ΠΕΠ/ΠΕΠΙΙ.

Μοτίβο 21: (εικ. 12.5) Τρεις σειρές από τετράγωνα πλαίσια. Ο ακριβής αριθμός τους είναι άγνωστος καθώς το μοτίβο του σφραγιδοκύλινδρου δεν έχει διασωθεί ολόκληρο. Τα πλαίσια του άνω τμήματος είναι αποσπασματικά ενώ του κάτω είναι μικρότερα από τα άλλα. Το περιεχόμενο των πλαισίων δεν είναι δυνατό να ταυτιστεί. Λέρνα⁴¹⁶, ΠΕΠ/ΠΕΠΙΙ.

Μοτίβο 22: (εικ. 12.6) Ρομβοειδές-τεθλασμένο, έξεργο κόσμημα που φαίνεται να σχηματίζει πλέγμα. Πάνω του έχουν προστεθεί πιθανότατα με εργαλείο τριγωνικού σχήματος εμπέστες αποτυπώσεις. Η δυνατότητα διαχωρισμού, από τα αντίστοιχα δείγματα του μοτίβου iii⁴¹⁷, οφείλεται στην κανονικότητα που παρουσιάζει. Τίρυνθα⁴¹⁸, ΠΕ. Ασέα⁴¹⁹, ΠΕ. Λέρνα⁴²⁰, ΠΕΠ

Μοτίβο 23: (εικ. 12.7) Επάλληλη ιχθυάκανθα με εναλλαγή στην κατεύθυνση. Τίρυνθα⁴²¹, ΠΕΠ. Τίρυνθα⁴²², ΠΕΠ. Μπερμπάτι⁴²³(;), ΠΕΠ.

Όμοιο μοτίβο παρατηρείται στο χείλος πήλινης εστίας από τη Λέρνα⁴²⁴, ΠΕ.

⁴¹² Wiencke 1970, S107 και Wiencke 2000, P943/L.1588

⁴¹³ Müller 1938, taf.XVII:1

⁴¹⁴ Dousougli-Zachos 1989, abb.5,6

⁴¹⁵ Wiencke 1970, S109 και Wiencke 2000 P1244/L.1589

⁴¹⁶ Wiencke 1970, S110 και Wiencke 2000 P1245/L.1590

⁴¹⁷ Βλ. εμπέστη διακόσμηση

⁴¹⁸ Müller 1938, taf.XVI:13

⁴¹⁹ Holmberg 1944, fig.82: a

⁴²⁰ Wiencke 2000, P773 (αναφορά)

⁴²¹ Müller 1938, taf.XVI:8, taf.XVI:12, από διαφορετικό σφραγιδοκύλινδρο.

⁴²² Siedentopf 1973, taf.3:84

⁴²³ Forsen 1996, fig.24:1

⁴²⁴ Wiencke 1970, S116

Μοτίβο 24: (εικ. 12.8) Τεθλασμένο κόσμημα κατά μήκος των άκρων του σφραγιδοκύλινδρου, και ανάμεσά τους 2 διπλά ομόκεντρα ρομβοειδή σχήματα σε σειρά. Τίρυνθα⁴²⁵, ΠΕ.

Μοτίβο 25: (εικ. 12.9) 3 σειρές τεθλασμένης γραμμής, περιστοιχιζόμενες άνω και κάτω από αμείβοντες διαφορετικής διεύθυνσης. Τίρυνθα⁴²⁶, ΠΕ.

Μοτίβο 26: (εικ. 12.10) Μια σειρά από αμείβοντες. Λιθαρές⁴²⁷, ΠΕ. Κόρινθος⁴²⁸, ΠΕ. Ορχομενός⁴²⁹ (;), ΠΕ.

Μοτίβο 27: (εικ. 12.11) Πλαίσια ως επί το πλείστον τετράγωνου σχήματος, τα οποία περιέχουν σφαιρίδιο. Τίρυνθα⁴³⁰, ΠΕΠ.

Μοτίβο 28: (εικ. 12.12) Δυο σειρές από επάλληλες σιγμοειδείς σπείρες. Τίρυνθα⁴³¹, ΠΕ. Τίρυνθα⁴³², ΠΕΠ.

Μοτίβο 29: (εικ. 12.13) Επάλληλες κυματοειδείς γραμμές με εναλλασσόμενη κατεύθυνση και τμήμα τεθλασμένης στο κάτω μέρος, το οποίο ίσως προστέθηκε στη συνέχεια. Τίρυνθα⁴³³, ΠΕ. Παραπλήσιο μοτίβο συναντάται και στη διακόσμηση μιας εστίας από την Κόρινθο⁴³⁴, ΠΕ.

Μοτίβο 30: (εικ. 12.14) Δυο σειρές πεπιεσμένων κυματοειδών γραμμών (μη έχουσες σχέση με το μοτίβο 18). Μικρές “θηλιές” οριοθετούν το κάτω μέρος. Τίρυνθα⁴³⁵, ΠΕ.

⁴²⁵ Müller 1938, taf.XVI: 9

⁴²⁶ Müller 1938, taf. XVI:2

⁴²⁷ Τζαβέλλα- Evjen 1984, πιν.50:β

⁴²⁸ Weinberg 1937, fig.34:j

⁴²⁹ Kunze 1934, taf.XXXIII:1b

⁴³⁰ Müller 1938, taf. XVII:16

⁴³¹ Müller 1938, taf.XVII:2

⁴³² Siedentopf 1973, taf.4:87,88

⁴³³ Müller 1938, taf.17:1

⁴³⁴ Lavezzi 1979, pl.88:7-10

⁴³⁵ Müller 1938, taf.XVII:10

Μοτίβο 31: (εικ. 12.15) Σειρές από συνεχείς κυματοειδείς αλληλοσυμπλεκόμενες σπείρες. Οριοθετείται πάνω και κάτω από πλαίσιο που περιέχει μια σειρά από τεθλασμένο κόσμημα. Κόρινθος⁴³⁶, ΠΕΙ. Σε γενικές γραμμές παρουσιάζει ομοιότητες με τις σπείρες του μοτίβου 4, ως προς τη διάταξη.

Μοτίβο 32: (εικ. 13.1) Δύο πλαίσια που περιέχουν αμείβοντες, ανάμεσα στα οποία τρεις ή περισσότερες σπείρες που διασταυρώνονται και δίνουν την αίσθηση ότι επικαλύπτουν εν μέρει, η μια την άλλη. Λέρνα⁴³⁷, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁴³⁸(;), ΠΕ(;).

Μοτίβο 33: (εικ. 13.2) Διακόσμηση τοποθετημένη χονδρικά σε τρεις σειρές διακοπτόμενες σε κάποιο σημείο από μια κάθετη γραμμή. Η διακόσμηση αποτελείται από αμείβοντες, τεθλασμένη γραμμή, θηλιές, σφαιρίδια και γραμμίδια. Λέρνα⁴³⁹, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 34: (εικ. 13.3) Δικτυωτό κόσμημα. Τίρυνθα⁴⁴⁰, ΠΕΙΙ. Παυλοπέτρι⁴⁴¹, ΠΕ(;).

Θα αναφερθεί τέλος η περίπτωση ενός ενσφράγιστου χείλους μεγάλου σκεύους από το Μαστό⁴⁴², το οποίο φέρει μοτίβο επάλληλων τεθλασμένων γραμμών και τετράγωνων πλαισίων. Από τον δημοσιεύοντα υποστηρίζεται ως πιθανότερο το ενδεχόμενο προέλευσης από το χείλος ενός πίθου⁴⁴³ παρά μιας εστίας αν και το δεύτερο δεν αποκλείεται εντελώς. Επί του παρόντος, θα ήταν επιθυμητό να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για χείλος εστίας. Οι λόγοι γι' αυτή την άποψη στηρίζονται στη θέση όπου βρίσκεται το σφράγισμα (άνω επιφάνεια του χείλους), κάτι μάλλον ασυνήθιστο για πίθους αλλά ιδιαίτερα συνηθισμένο για εστίες.

⁴³⁶ Kosmopoulos 1948, fig.36

⁴³⁷ Wiencke 1970, S101

⁴³⁸ Gercke et al. 1975, taf.9:1 αποσπασματικό

⁴³⁹ Wiencke 1970, S112

⁴⁴⁰ Siedentopf 1973, taf.3:86

⁴⁴¹ Harding et al. 1969, pl.32:g

⁴⁴² Lindblom 2011, fig.57,58: 86

⁴⁴³ Lindblom 2011, 65

2. Σφραγίδες

Αν και έχουν βρεθεί πάμπολλα σφραγίσματα αυτής της περιόδου, επί του παρόντος θα σχολιαστούν μόνο αυτά που κοσμούν⁴⁴⁴ πίθους ή μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται να τοποθετούνταν ειδικά γι' αυτό το σκοπό μια μάζα πηλού στο χείλος του πίθου, πάνω στην οποία αποτυπωνόταν η σφραγίδα⁴⁴⁵. Τέτοιες περιπτώσεις δεν θα σχολιασθούν καθότι δεν αποτελούν οργανικό μέρος ενός πίθου, αλλά επίθετα στοιχεία. Εντούτοις πρέπει να τονιστεί ότι εννίοτε υπάρχουν ομοιότητες και ταυτοποιήσεις με τα εν λόγω σφραγίσματα, για προφανείς λόγους που σχετίζονται με το ενδεχόμενο εύρος χρήσης μιας σφραγίδας και τις δυνατότητες δημιουργίας σφραγιστικών μοτίβων γενικότερα. Ο ρόλος τους θα σχολιασθεί στο κεφάλαιο 3.

Μοτίβο 1: (εικ. 13.4) Τέσσερα συγκλίνοντα προς το κέντρο μοτίβα από επάλληλους αμείβοντες. Λέρνα⁴⁴⁶, ΠΕΙΙ.

Παρόμοια διακόσμηση υφίσταται συχνά στις Κυκλάδες, όπως π.χ. στο χείλος μιας πήλινης εστίας από την Αγ. Ειρήνη⁴⁴⁷, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 2: (εικ. 13.5) Ομόκεντροι κύκλοι. Καλογερόβρυση⁴⁴⁸, ΠΕ. Αγ. Ειρήνη⁴⁴⁹, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 3: (εικ. 13.6) Αποτύπωση ροζέτας. Γιάλτρα⁴⁵⁰, ΠΕ(;).

Μοτίβο 4: (εικ. 13.7) Παράσταση σχηματοποιημένης ανθρώπινης μορφής, με υψωμένα χέρια, φαίνεται πως κρατάει κάποιο αντικείμενο το οποίο μάλλον στηρίζεται εν μέρει στο κεφάλι της μορφής. Εκατέρωθεν γραμμικό κόσμημα που ακολουθεί το περίγραμμα του σώματος και των χεριών της μορφής. Κολώνα⁴⁵¹, ΠΕΙΙΙ (;).

⁴⁴⁴ Η λέξη, όπως έχει ήδη σχολιασθεί και πιο πάνω, χρησιμοποιείται με μάλλον υποκειμενική σημασία και συχνά δεν αντικατοπτρίζει την πραγματική τους λειτουργία.

⁴⁴⁵ Βλ. π.χ.: Wiencke 1969, pl.126: 186, Kostoula 2000 (abb.2)

⁴⁴⁶ Caskey 1956, plate 44d και Wiencke 1969, S85 και Wiencke 2000, P1191/L.1316, B1363

⁴⁴⁷ Caskey 1972, 368, pl.79:B73

⁴⁴⁸ Σάμψων 1993α, εικ.52

⁴⁴⁹ Wilson 1999, pl.54:325,326

⁴⁵⁰ Sackett et al. 1966, pl.9:d

⁴⁵¹ Walter, Felten 1981, taf.101: 264

Μοτίβο 5: (εικ. 13.8) Σβάστικα που εμπεριέχεται σε έναν κύκλο. Ασίνη⁴⁵², ΠΕΠ. Η εμφάνιση του σφραγιστικού μοτίβου 25 φορές στο ίδιο αγγείο περιτρέχοντάς το, υποδηλώνει μάλλον διακοσμητική χρήση.

Μοτίβο 6: (εικ. 13.9) Χονδροειδής απεικόνιση ενός σιγμοειδούς (s) σχήματος. Αγ. Ειρήνη⁴⁵³, ΠΕΠ.

Μοτίβο 7: (εικ. 13.10) Σφράγισμα που περιλαμβάνει κυκλικό περίγραμμα με χιαστί γραμμή, ενώ διαθέτει και δύο προεξέχουσες “κεραίες”. Ρούφ⁴⁵⁴, ΠΕΠ.

B. ΓΡΑΠΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ - ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ

1. Γραπτή διακόσμηση

1. Οριζόντιες ταινίες, από κόκκινη βαφή. Λέρνα⁴⁵⁵, ΠΕΠ.

2. Επιχρίσματα

Το κατά πόσο είναι δυνατό να θεωρηθεί η εν λόγω πρακτική ως διακοσμητική, είναι μάλλον δύσκολο να καθοριστεί. Η επιφάνεια ενός αγγείου είναι δυνατό να επιχρίεται, με σκοπό το τελικό προϊόν να εμφανίσει κάποια βελτιωμένα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τη χρήση (π.χ. μονωτικές ιδιότητες), ή την εμφάνιση, π.χ. με σκοπό να εξομαλυνθεί η ενδεχόμενη τραχύτητα της επιφάνειας του αγγείου και να αποκτήσει ενιαία απόχρωση, είτε και για όλα τα προαναφερθέντα. Το δεύτερο ενδεχόμενο εμπεριέχει διακοσμητική διάθεση και γι’ αυτό κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν οι περιπτώσεις πύθων που φέρουν επίχρισμα. Πρέπει τέλος να αναφερθεί, ότι κατά περίπτωση, ενδέχεται να υπάρχει ερμηνευτική ασάφεια μεταξύ των πραγματικών περιπτώσεων επιχρίσματος και άλλων πρακτικών διαμόρφωσης της επιφάνειας⁴⁵⁶.

⁴⁵² Frödin, Persson 1938, fig.160: 1,2

⁴⁵³ Wilson 1999, pl.54:330

⁴⁵⁴ Πετρίτση 1980, σχ.49/πιν.46:β

⁴⁵⁵ Wiencke 2000, P866/L.227, P868

⁴⁵⁶ Πχ. νερόπλυση, “γυάλισμα” κ.λπ. Βλ. επίσης κεφ. 2 και Vitelli 1984, 122

- 1) Κοκκινοκίτρινο επίχρισμα. Λέρνα⁴⁵⁷, ΠΕΠ.
- 2) Καστανή βαφή. Λέρνα⁴⁵⁸, ΠΕΠ. Ζυγουριές⁴⁵⁹, ΠΕ. Κοκκινοκάστανη βαφή.
- 3) Κόκκινη βαφή. Λέρνα⁴⁶⁰, ΠΕΠ. Λιθαρές⁴⁶¹, ΠΕ. Αλιείς⁴⁶², ΠΕ.
- 4) Λευκό επίχρισμα. Εύτρηση⁴⁶³. ΠΕΙ.
- 5) Φαιόμαυρο επίχρισμα. Ζυγουριές⁴⁶⁴, ΠΕ. Ζυγουριές⁴⁶⁵, ΠΕΠ. Κολώνα⁴⁶⁶, ΠΕΠ.

Γ. ΠΛΑΣΤΙΚΗ - ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Αυτό το είδος διακόσμησης περιλαμβάνει τα παντός είδους επιθέματα πηλού στο σώμα του αγγείου με σκοπό τη διακόσμηση. Το συνηθέστερο είδος αποτελείται από ταινίες πηλού που διατρέχουν περιμετρικά το αγγείο, οι οποίες στη συνέχεια συχνά μορφοποιούνται με διάφορους τρόπους. Πέρα από την προαναφερθείσα περίπτωση όπου χρησιμοποιούνται σφραγίδες, οι εν λόγω ταινίες μορφοποιούνται συνήθως με τη χρήση εμπίεστης ή εγχάρακτης διακόσμησης. Αυτό το είδος διακόσμησης έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον στους πίθους αποδίδοντας συνηθέστατα το μοτίβο του σχοινοῦ. Αυτός είναι και ο λόγος που κατατάσσονται αρχικά τα μοτίβα του σχοινοῦ που απαντώνται σε πίθους και στη συνέχεια οι εκφάνσεις πλαστικής διακόσμησης που δεν εμπίπτουν στη συγκεκριμένη κατηγορία. Οι ταινίες που αναφέρονται έχουν οριζόντιο ευθύ σχήμα. Όπου συμβαίνει διαφορετικά, δηλώνεται.

Κάποια από τα παρατιθέμενα σχοινοειδή μοτίβα χρησιμοποιούνται ήδη από τη Νεολιθική περίοδο για τη διακόσμηση πίθων. Αυτές οι περιπτώσεις αναφέρονται.

⁴⁵⁷ Wiencke 2000, P35/L.1365

⁴⁵⁸ Wiencke 2000, P180

⁴⁵⁹ Blegen 1928, fig.112

⁴⁶⁰ Wiencke 2000, P426, P562

⁴⁶¹ Τζαβέλλα – Evjen 1984, πιν.50:α,β

⁴⁶² Pullen 2000, fig.9:5

⁴⁶³ Goldman 1931, fig.108

⁴⁶⁴ Blegen 1928, fig.113

⁴⁶⁵ Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (εικ. 33.1 επί του παρόντος)

⁴⁶⁶ Walter, Felten 1981, π.χ. taf.82:116, taf.83:118,119, taf.87:151-154, taf.93:197-201

Πρέπει τέλος να σημειωθεί ότι αυτές οι ταινίες ενδέχεται να έχουν επίσης ένα δομικό ρόλο, ενισχύοντας κατά περίπτωση τη συνοχή των τοιχωμάτων ενός πίθου.

1. Σχοινοειδή μοτίβα

Μοτίβο α: (εικ. 14.1) (Weisshaar c)⁴⁶⁷ Πλαστική ταινία με εμπίεστη διακόσμηση περιμετρικά του αγγείου. Η διακόσμηση αποτελείται από μια σειρά κυκλικών με λίγη απόσταση μεταξύ τους οπών, οι οποίες δημιουργήθηκαν πιθανότατα από κάποιο κυκλικής διατομής αντικείμενο, ίσως ένα απλό κομμάτι ξύλο. Αγ. Ειρήνη⁴⁶⁸, ΠΕΙΙ. Προσκυνάς⁴⁶⁹, ΠΕΙΙ. Αιγείρα⁴⁷⁰, ΠΕΙ.

Οι κυκλικές οπές είναι μάλλον ρηχές και ασύμμετρες και μάλλον δημιουργήθηκαν με το δάκτυλο παρά με εργαλείο: Λέρνα⁴⁷¹, ΠΕΙΙ. Λιθαρές⁴⁷², ΠΕ. Τίρυνθα⁴⁷³(;), ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁴⁷⁴, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα,⁴⁷⁵ ΠΕΙΙ. Ταλιότι⁴⁷⁶, ΠΕ. Δεριζιώτη Αλώνι⁴⁷⁷, ΠΕΙΙΙ. Καλογερόβρυση⁴⁷⁸, ΠΕ. Άγιος Δημήτριος⁴⁷⁹, ΠΕ. Κολώνα⁴⁸⁰, ΠΕΙΙ. Αγ. Ειρήνη⁴⁸¹, ΠΕ. Άγιος Στέφανος⁴⁸², ΠΕ. Μπερμπάτι⁴⁸³, ΠΕΙΙ. Σπήλαιο Λιμνών⁴⁸⁴, ΠΕ. Ρούφ⁴⁸⁵, ΠΕΙΙ. Προσκυνάς⁴⁸⁶, ΠΕΙΙ. Σπήλαιο Σαρακηνού⁴⁸⁷, ΠΕΙΙ. Αιγείρα⁴⁸⁸, ΠΕΙΙΙ;. Φενεός⁴⁸⁹, ΠΕΙΙΙ. Τσούγκιζα⁴⁹⁰, ΠΕ.

⁴⁶⁷ Weisshaar 1983, 338

⁴⁶⁸ Wilson 1999, pl.12,54:322

⁴⁶⁹ Ζάχου 2009, σχ.4.32:κ343, σχ.4.33:κ450

⁴⁷⁰ Alram-Stern 2006, taf.18, Taf.VI: nr.226-228

⁴⁷¹ Wiencke 2000, P566, P692, P1029

⁴⁷² Τζαβέλλα –Evjen 1984, πιν.51:β, 64ε, 67:α-ζ,θ,κ

⁴⁷³ Müller 1938, taf.XXIII:3

⁴⁷⁴ Weisshaar 1982, abb.69:14

⁴⁷⁵ Weisshaar 1981, abb.88:5

⁴⁷⁶ Weisshaar 1990, taf.8:6,7,9,10, taf.24:10-12

⁴⁷⁷ Stocker 2003, fig.25:P154

⁴⁷⁸ Σάμψων 1993α, σχ.21: 102

⁴⁷⁹ Zachos 1987, fig. 67/pl.31: B67

⁴⁸⁰ Walter, Felten 1981, taf.88: 158

⁴⁸¹ Overbeck 1989a, 81 περιγραφή

⁴⁸² Waterhouse, Simpson 1960, pl.21d:1

⁴⁸³ Forsen 1996, fig.20: 99,100

⁴⁸⁴ Σάμψων 1997, σχ.78: 390, σχ.79:397

⁴⁸⁵ Πετριτάκη 1980, σχ.49

⁴⁸⁶ Ζάχου 2009, σχ.4.33:κ551

⁴⁸⁷ Σάμψων 2008, fig.174:14

⁴⁸⁸ Alram-Stern 2006, Taf.22, Taf.VIII: nr.260

⁴⁸⁹ Erath 1999, taf.2:1,3 και Erath 2000, 114: fig.5

⁴⁹⁰ Pullen 2011, fig.3.9 ΠΕΙ, fig.4.20/4.36: 288 ΠΕΙΙ, fig.5.89:461(;) ΠΕΙΙ, fig.6.68:734, ΠΕΙΙΙ

Υπάρχουν δείγματα και από τη Νεολιθική περίοδο όπως από την Αγορά Αθηνών⁴⁹¹, Κεφάλαια⁴⁹², Σπήλαιο Λιμνών⁴⁹³, Σπήλαιο Σαρακηνού⁴⁹⁴, Αιγείρα⁴⁹⁵, Παγκάλι⁴⁹⁶, κ.ά..

Μοτίβο α2: (εικ. 14.2) Πλαστική ταινία με εμπιέσεις ωοειδούς σχήματος. Ροβιές⁴⁹⁷, ΠΕ. Σπήλαιο Λιμνών⁴⁹⁸, ΠΕ. Τσούγκιζα⁴⁹⁹, ΠΕΠ.

Μοτίβο β: (εικ. 14.3) (Weisshaar d) Εγχάρακτες πλαστικές ταινίες περιμετρικά του αγγείου. Οι εγχαράξεις έχουν γίνει με πλάγια διεύθυνση ώστε να απομιμείται σχοινί. Λέρνα⁵⁰⁰, ΠΕΠ. Επίσης, Λέρνα⁵⁰¹, ΠΕΠ. Εύτρηση⁵⁰², ΠΕΠ. Λιθαρές⁵⁰³, ΠΕ. Τίρυνθα⁵⁰⁴, ΠΕΠ. Τίρυνθα⁵⁰⁵, ΠΕΠ. Ασέα⁵⁰⁶, ΠΕΠ. Επίσης, Αγ. Ειρήνη⁵⁰⁷, ΠΕΠ. Αγ. Ειρήνη⁵⁰⁸, ΠΕΠ. Πρόσφυμα⁵⁰⁹, ΠΕ. Γλύφα⁵¹⁰, ΠΕ. Ασκηταριό⁵¹¹, ΠΕΠ. Θήβα⁵¹², ΠΕΠ. Κοράκου⁵¹³, ΠΕ. Ζυγουριές⁵¹⁴, ΠΕΠ. Σπήλαιο Λιμνών⁵¹⁵, ΠΕ. Προσκυνάς⁵¹⁶, ΠΕΠ. Επίδαυρος⁵¹⁷, ΠΕΠ.

⁴⁹¹ Immerwahr 1971, pl.10: 148

⁴⁹² Coleman 1977, no. 146

⁴⁹³ Σάμψων 1997, σχ. 64

⁴⁹⁴ Σάμψων 2008, fig.127:1468

⁴⁹⁵ Alram-Stern 2006, Taf.10-11, Taf.III-IV: nr.129-135

⁴⁹⁶ Mavridis 2006, fig.68b

⁴⁹⁷ Sackett et al. 1966, fig.19:26

⁴⁹⁸ Σάμψων 1997, σχ.78: 390

⁴⁹⁹ Pullen 2011, fig.4.20/4.36: 288

⁵⁰⁰ Caskey 1960, pl. 69:h

⁵⁰¹ Caskey 1956, pl. 44:c

⁵⁰² Goldman 1931, fig.149:2,3

⁵⁰³ Τζαβέλλα-Enjen 1984, πιν.51:α

⁵⁰⁴ Müller 1938, taf.XXIII: 8,9,17,18

⁵⁰⁵ Weisshaar 1981, abb.79:4

⁵⁰⁶ Holmberg 1944, fig.82: e,f

⁵⁰⁷ Caskey 1972, pl.79: B75, pl.81: c51

⁵⁰⁸ Wilson 1999, pl.12,54:319, pl.79:189,190,192,194, pl.80:195,201 κ.ά.

⁵⁰⁹ Blegen 1937, fig.638:9

⁵¹⁰ Σαπουνά- Σακελλαράκη 1987, fig.9

⁵¹¹ Εθνικό αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.8902

⁵¹² Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.30γ:δ,ε

⁵¹³ Blegen 1921, fig.3:no.7

⁵¹⁴ Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (εικ. 33.1 επί του παρόντος)

⁵¹⁵ Σάμψων 1997, εικ.85: 390

⁵¹⁶ Ζάχου 2009, εικ. 4.52, σχ.4.32:κ114

⁵¹⁷ Theodorou-Mavrommatidi 2004, pl.6b:4

Με τη χρήση αμβλέος εργαλείου⁵¹⁸: Λέρνα⁵¹⁹(:), ΠΕΙΙ. Αγ. Ειρήνη⁵²⁰, ΠΕΙ. Τίρυνθα⁵²¹, ΠΕΙ. Ταλιότι⁵²², ΠΕΙ. Βοϊδοκοιλιά⁵²³, ΠΕ(:). Λακωνία⁵²⁴, ΠΕ. Αιγείρα⁵²⁵, ΠΕΙ.

Με εγχαραξείς σε ευθεία διάταξη: Αιγείρα⁵²⁶, ΠΕΙ.

Η εν λόγω διακόσμηση συναντάται σε πιθοειδή ήδη από την Νεολιθική περίοδο: π.χ. Σπήλαιο Σκοτεινή⁵²⁷.

Μοτίβο γ: (εικ. 14.4) (Weisshaar b2) Εμπίεστη πλαστική ταινία που έχει μορφοποιηθεί δεχόμενη πίεση, πιθανότατα με το δάκτυλο, σχηματίζοντας διαμπερή (άνω και κάτω) κοιλώματα ανά τακτά διαστήματα⁵²⁸. Αγ. Ειρήνη⁵²⁹, ΠΕΙ. Αγ. Ειρήνη⁵³⁰, ΠΕΙ. Λέρνα⁵³¹, ΠΕΙ. Ταλιότι⁵³², ΠΕΙ. Επίσης, Τίρυνθα⁵³³, ΠΕ. Τίρυνθα⁵³⁴, ΠΕΙ. Εύτρηση⁵³⁵, ΠΕΙ/ΙΙΙ. Ζυγουριές⁵³⁶, ΠΕ. Λιθαρές⁵³⁷, ΠΕ. Κοράκου⁵³⁸, ΠΕ. Ορχομενός⁵³⁹, ΠΕ. Τείχος Δυμαίων⁵⁴⁰, ΠΕΙ. Άγιος Δημήτριος⁵⁴¹, ΠΕΙ. Κολώνα⁵⁴², ΠΕ. Μάλθη⁵⁴³, ΠΕ. Πηλικάτα⁵⁴⁴, ΠΕ. Λέρνα⁵⁴⁵, ΠΕΙ. Λευκάδα⁵⁴⁶, ΠΕΙ/ΙΙΙ. Ασκηταριό⁵⁴⁷, ΠΕΙ. Έλος⁵⁴⁸, ΠΕΙ. Θήβα⁵⁴⁹, ΠΕΙ. Μιδέα⁵⁵⁰, ΠΕΙ(:).

⁵¹⁸ Κάτι που μεταφράζεται ως πλατύτερες εγχαραξείς.

⁵¹⁹ Rutter 1995, P617: fig.36, P1374:fig.120

⁵²⁰ Wilson 1999, pl.12, 54:320, pl.89:428

⁵²¹ Siedentopf 1973, Taf.2:46

⁵²² Weisshaar 1990, taf.17:9

⁵²³ Κορρές 1981, εικ.5:στ

⁵²⁴ Cavanagh 1996, fig.11.7:4

⁵²⁵ Alram-Stern 2006, Taf.18, Taf.VI: nr.222-224

⁵²⁶ Alram-Stern 2006, Taf.18, Taf.VI: nr.221

⁵²⁷ Σάμψων 1993β, σχ.150:6

⁵²⁸ Η ίδια μέθοδος χρησιμοποιείται ως τις μέρες μας. Βλ. Hampe, Winter 1962, taf.8: 1

⁵²⁹ Caskey 1972, pl.81:C24

⁵³⁰ Wilson 1999, pl.54:344, 80:200, 81:224

⁵³¹ Wiencke 2000, P383, P845

⁵³² Weisshaar 1990, taf.8:11

⁵³³ Müller 1938, taf.XIV:14,17, XVI: 9

⁵³⁴ Weisshaar 1981, abb.87:2

⁵³⁵ Goldman 1931, fig.35:2 ΠΕΙΙ, fig.149:1 ΠΕΙ

⁵³⁶ Blegen 1928, fig.113:5

⁵³⁷ Τζαβέλλα-Εντζεν 1984, πιν.51: η,ι

⁵³⁸ Blegen 1921, fig.3:no.4

⁵³⁹ Kunze 1934, taf.XXXIII:2

⁵⁴⁰ Μαστροκόστας 1964α, πιν.61:α και 1965, πιν.156: α,β

⁵⁴¹ Zachos 1987, pl.31: B67

⁵⁴² Walter, Felten 1981, taf.83: 118,119,122, taf.87:153, 154, taf.88: 157, taf.93: 201

⁵⁴³ Valmin 1938, fig.63

⁵⁴⁴ Heurtley 1935, fig.23: 100

⁵⁴⁵ Rutter 1995, P196:pl.2c, P621: pl.12, P1192:fig.99, P1299:fig.108, P1375:fig.120

⁵⁴⁶ Dörpheld 1927, beil.42:c

⁵⁴⁷ Εθνικό αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.8902

Τίρυνθα⁵⁵¹, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁵⁵², ΠΕΙΙ. Σπήλαιο Λιμνών⁵⁵³, ΠΕ. Ρούφ⁵⁵⁴, ΠΕΙΙ. Προσκυνάς⁵⁵⁵, ΠΕΙΙ. Κολώνα⁵⁵⁶, ΠΕΙΙ. Μάνικα⁵⁵⁷, ΠΕΙΙ. Τσούγκιζα⁵⁵⁸, ΠΕ.

Με πλάγια διεύθυνση⁵⁵⁹: Κολώνα⁵⁶⁰, ΠΕ. Ζυγουριές⁵⁶¹, ΠΕ. Δεριζιώτη Αλώνι⁵⁶², ΠΕΙΙΙ. Βοϊδοκοιλιά⁵⁶³, ΠΕ;. Κολώνα⁵⁶⁴, ΠΕ. Τσούγκιζα⁵⁶⁵, ΠΕΙΙ.

Το διακοσμητικό μοτίβο συναντάται και σε δείγματα από τη Νεολιθική περίοδο, π.χ. στην Αγορά Αθηνών⁵⁶⁶, Ασέα⁵⁶⁷.

Μοτίβο γ2: (εικ. 14.5) Οι εμπιέσεις που σχηματίζονται στην πλαστική ταινία είναι ανοικτές μόνο από τη μια πλευρά. Λακωνία⁵⁶⁸, ΠΕ(;). Σπήλαιο Λιμνών⁵⁶⁹, ΠΕ. Σπήλαιο Σαρακηνού⁵⁷⁰, ΠΕΙΙ. Αιγείρα⁵⁷¹, ΠΕΙ. Κολώνα⁵⁷², ΠΕΙ.

Μοτίβο δ: (εικ. 14.6) (Weisshaar b1) Ταινία αποτελούμενη από επικαλυπτόμενους δίσκους. Πιθανότατα σχηματίζεται με επάλληλες ωθήσεις του δακτύλου πάνω στο ωπό πηλό. Αλιείς⁵⁷³, ΠΕ. Τίρυνθα⁵⁷⁴, ΠΕ. Ασέα⁵⁷⁵, ΠΕ. Λέρνα⁵⁷⁶, ΠΕΙΙ. Εύτρηση⁵⁷⁷,

⁵⁴⁸ Waterhouse, Simpson 1960, pl.22a:1

⁵⁴⁹ Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.30γ:β,γ,ζ

⁵⁵⁰ Δημακοπούλου et al. 2005, fig.48

⁵⁵¹ Grossmann et al. 1980, taf.54: 9, taf.55:10,10a, taf.56:11

⁵⁵² Grossmann, Schäfer 1975, taf.44:4

⁵⁵³ Σάμψων 1997, εικ.84: 397

⁵⁵⁴ Πετριτάκη 1980, πιν.44δ:5

⁵⁵⁵ Ζάχου 2009, εικ. 4.53

⁵⁵⁶ Gauss, Kiriati 2011, fig.94:KOL207

⁵⁵⁷ Σάμψων 1985, εικ.13

⁵⁵⁸ Pullen 2011, fig.3.16:54 ΠΕΙ

⁵⁵⁹ Η διαφοροποίηση ανάμεσα σε κάθετη και σε πλάγια διεύθυνση του μοτίβου δεν είναι πάντοτε δυνατό να καθοριστεί με ασφάλεια, καθώς στην ίδια ταινία μπορεί να προκύψει διαφοροποίηση λόγω έλλειψης φροντίδας. Επίσης όπως έχουν δείξει μελέτες σε σύγχρονους κεραμείς, η εν λόγω διάταξη προκύπτει εάν το αγγείο (ή ο εκάστοτε κεραμέας) περιστρέφεται κατά την κατασκευή της πλαστικής ταινίας. Ίσως δε να οφείλεται στο ότι το δάκτυλο είναι λυγισμένο κατά τη διαμόρφωση του μοτίβου.

⁵⁶⁰ Walter, Felten 1981, taf.87: 152

⁵⁶¹ Blegen 1928, fig.112

⁵⁶² Stocker 2003, fig.25:P191

⁵⁶³ Κορρές 1979, πιν.105

⁵⁶⁴ Walter, Felten 1981, taf.89: 175, taf.92:105,106.

⁵⁶⁵ Pullen 2011, fig.5.74/5.106:548

⁵⁶⁶ Immerwahr 1971, pl.11: 161,164,167. Η ίδια εντούτοις εκφράζει επιφυλακτικότητα σχετικά με τη νεολιθική χρονολόγηση κάποιων εκ των οστράκων. Ίσως να πρόκειται για δείγμα της ΠΕ.

⁵⁶⁷ Holmberg 1944, fig.62c

⁵⁶⁸ Cavanagh 1996, fig.11.8:4. Η χρονολόγηση είναι σχετικά προβληματική καθώς το όστρακο προέρχεται από επιφανειακή έρευνα.

⁵⁶⁹ Σάμψων 1997, σχ. 79: 162,391,399

⁵⁷⁰ Σάμψων 2008, fig.175:182

⁵⁷¹ Alram-Stern 2006, taf. 18: nr.225

⁵⁷² Gauss, Kiriati 2011, fig.94:KOL209

⁵⁷³ Pullen 2000, fig. 24:108

ΠΕΙΙ. Ορχομενός⁵⁷⁸, ΠΕ. Ταλιότι⁵⁷⁹, ΠΕ. Δεριζιώτη Αλώνι⁵⁸⁰, ΠΕΙΙΙ. Άγιος Δημήτριος⁵⁸¹(:), ΠΕ. Θήβα⁵⁸², ΠΕΙΙ. Μιδέα⁵⁸³, ΠΕΙΙ. Ζυγουριές⁵⁸⁴, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁵⁸⁵, ΠΕΙΙ. Σπήλαιο Λιμνών⁵⁸⁶, ΠΕ. Μαστός⁵⁸⁷, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο δ2: (εικ. 15.1) (Weisshaar b3) Πρόκειται ουσιαστικά για άτεχνη απομίμηση του μοτίβου δ, όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση οι επικαλυπτόμενοι δίσκοι σχηματίζονται πιθανώς με ημικυκλική κίνηση του αντίχειρα στο νωπό πηλό, πιθανότατα σε μια προσπάθεια εξοικονόμησης χρόνου, με όχι πάντοτε επιτυχημένο αποτέλεσμα. Λέρνα⁵⁸⁸, ΠΕΙΙ. Ζυγουριές⁵⁸⁹, ΠΕ. Τίρυνθα⁵⁹⁰(:), ΠΕΙΙ. Ταλιότι⁵⁹¹, ΠΕ. Κολώνα⁵⁹², ΠΕ. Λέρνα⁵⁹³, ΠΕΙΙΙ. Ασίνη⁵⁹⁴, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁵⁹⁵, ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁵⁹⁶(:), ΠΕΙΙ. Τίρυνθα⁵⁹⁷, ΠΕΙΙ. Αγ. Ειρήνη⁵⁹⁸, ΠΕΙΙ. Κίρρα⁵⁹⁹, ΠΕΙΙΙ. Παυλοπέτρι⁶⁰⁰, ΠΕ.

⁵⁷⁴ Müller 1938, taf.XIV:13,16, XV:1,2, XVII:10, XVIII:9, XXIII:1,2,4-7

⁵⁷⁵ Holmberg 1944, fig.82:g

⁵⁷⁶ Wiencke 2000, P278 “scale” 364:αναφορά, P445, P562, P565, P968, P1003, P1005

⁵⁷⁷ Goldman 1931, fig.148

⁵⁷⁸ Kunze 1934, XXXIII:3

⁵⁷⁹ Weisshaar 1990, taf.17:6,8

⁵⁸⁰ Stocker 2003, fig.16,17:P28

⁵⁸¹ Zachos 1987, 203 (αναφορά)

⁵⁸² Δημακοπούλου, Κόνσολα Ν. 1975, πιν.30γ:α

⁵⁸³ Δημακοπούλου et al. 2006-2007, fig.52

⁵⁸⁴ Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (εικ. 33.2 επί του παρόντος)

⁵⁸⁵ Grossmann et al. 1980, taf.56:12,13

⁵⁸⁶ Σάμψων 1997, εικ.84: 333

⁵⁸⁷ Lindblom 2011, fig.57:88, fig.55:80 (:)

⁵⁸⁸ Wiencke 2000, P296, P524, P700, P728, P843/L.752, P895, P1038, P1136, P1191/L.1316

⁵⁸⁹ Blegen 1928, fig.112,113;

⁵⁹⁰ Müller 1938, taf.XIV:19,12

⁵⁹¹ Weisshaar 1990, taf.17:7

⁵⁹² Walter, Felten 1981, taf.83:120

⁵⁹³ Rutter 1995, P626, pl.12:c

⁵⁹⁴ Frödin, Persson 1938, fig.169: 1

⁵⁹⁵ Weisshaar 1981, abb.76:a,b, 79:7

⁵⁹⁶ Weisshaar 1983, abb.17

⁵⁹⁷ Weisshaar 1982, abb.65:3, 69:15

⁵⁹⁸ Wilson 1999, pl.54:323, pl.80:199

⁵⁹⁹ Dor et al. 1960, pl.XXIV

⁶⁰⁰ Harding et al. 1969, pl.32:g

Τίρυνθα⁶⁰¹, ΠΕΠ. Άργος⁶⁰² (:), ΠΕΠ. Κέα⁶⁰³, ΠΕ. Κολώνα⁶⁰⁴, ΠΕΠ. Αργολίδα⁶⁰⁵, ΠΕΠ. Τσούγκιζα⁶⁰⁶, ΠΕΠ.

Μοτίβο ε: Ακόσμητες πλαστικές ταινίες. Λιθαρές⁶⁰⁷, ΠΕ. Τείχος Δυμαίων⁶⁰⁸, ΠΕΙ. Αγ. Ειρήνη⁶⁰⁹, ΠΕΠ. Καλαμάκι⁶¹⁰, ΠΕΙ(:). Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι είναι πολύ πιθανό κάποιες φορές, οι εν λόγω ταινίες να επιτελούν (και) μια δομική λειτουργία (που δηλώνει τα διάφορα στάδια κατασκευής/στερέωσης του σώματος του αγγείου), παρά διακοσμητική.

Το συγκεκριμένο είδος διακόσμησης υφίσταται σε πίθους ήδη από τη Νεολιθική περίοδο, π.χ. Σπήλαιο Σαρακηνού⁶¹¹, Αιγείρα⁶¹², Παγκάλι⁶¹³.

Μοτίβο στ: (εικ. 15.2) Ακόσμητες πλαστικές ταινίες που σχηματίζουν πλέγμα από τετράγωνα, απομιμούμενα δίχτυ ή πλέγμα από σχοινιά. Ασέα⁶¹⁴, ΠΕ.

Το συγκεκριμένο είδος διακόσμησης υφίσταται σε πίθους ήδη από την Νεολιθική περίοδο (και κυρίως σε αυτή), π.χ. Αγορά Αθηνών⁶¹⁵, Αλεπότρυπα⁶¹⁶, Σπήλαιο Λιμνών⁶¹⁷.

Μοτίβο ζ: (εικ. 15.3) Κυματοειδής πλαστική ταινία που φέρει ομάδες παράλληλων αυλακώσεων. Κάθε ομάδα έχει διαφορετική κατεύθυνση. Τίρυνθα⁶¹⁸, ΠΕΠ.

Μοτίβο η: (εικ. 15.4) Πλαστική ταινία με αυλακώσεις χωρίς συγκεκριμένη δομή, οι οποίες δημιουργήθηκαν πιθανότατα με το δάκτυλο (αποσπασματικό). Τίρυνθα⁶¹⁹, ΠΕ.

⁶⁰¹ Grossmann et al. 1980, taf.55:10a

⁶⁰² Δημακοπούλου 1998, εικ.22

⁶⁰³ Cherry et al. 1991, fig.6.3

⁶⁰⁴ Gauss, Kiriati 2011, fig.93:KOL205, fig.94:KOL206

⁶⁰⁵ Pullen 1995, fig.29:477

⁶⁰⁶ Pullen 2011, fig.5.112

⁶⁰⁷ Τζαβέλλα-Ενjen 1984, πιν.50:α, πιν.66

⁶⁰⁸ Μαστροκόστας 1965, πιν.156:α

⁶⁰⁹ Wilson 1999, pl.54:334-338,340 pl.66:601-604, pl.71:787κ.ά.

⁶¹⁰ Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.36

⁶¹¹ Σάμψων 2008, fig.117: 735

⁶¹² Alram-Stern 2006, taf.11-12, Taf.IV: nr.136-149

⁶¹³ Mavridis 2006, fig.68a

⁶¹⁴ Holmberg 1944, fig.82: d

⁶¹⁵ Immerwahr 1971, pl.10:151

⁶¹⁶ Phelps 2004, fig.99:10,11

⁶¹⁷ Σάμψων 1997, σχ. 60-62

⁶¹⁸ Weisshaar 1982, abb.58:8

2. Μη σχοινοειδή μοτίβα

Μοτίβο 1: (εικ. 15.5) Ανθρώπινο πρόσωπο, αποδοσμένο με μια εγχάρακτη καμπύλη γραμμή (μέτωπο-φρύδια), δύο σφαιρίδια (μάτια), και μια μάλλον φυσιοκρατικά αποδοσμένη μύτη. Αγ. Ειρήνη⁶²⁰, ΠΕΙΙ/ΠΕΙΙΙ. Ανάλογη διακόσμηση εμφανίζεται στην κεραμική παράδοση του βορείου Αιγαίου, π.χ. στη θέση Kum Tere⁶²¹, ΠΕΧ. Ανάλογη απεικόνιση προσώπων όπως αυτά του Kum Tere, έχει βρεθεί σε πάμπολλα δείγματα από την Τροία ΙΙΙ⁶²², αν και όχι σε πίθους. Ανθρωπόμορφα αγγεία υφίστανται επίσης στον ελλαδικό χώρο κατά τη Νεολιθική περίοδο αλλά διαφορετικού σχεδίου και όχι σε πίθους⁶²³.

Μοτίβο 2: (εικ. 15.6) Σχηματοποιημένο φυτό. Φέρει εγχαράξεις. Αγ. Ειρήνη⁶²⁴, ΠΕΙΙ/ΠΕΙΙΙ.

Μοτίβο 3: (εικ. 15.7) Ανάγλυφα σφαιρίδια σε σειρά, περιμετρικά του πίθου. Αγ. Ειρήνη⁶²⁵, ΠΕΙΙ. Σε όλη την επιφάνεια του αγγείου: Αγ. Ειρήνη⁶²⁶, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 4: (εικ. 15.8) Ανάγλυφο βουκράνιο. Αγ. Ειρήνη⁶²⁷, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο 5: (εικ. 15.9) Ανάγλυφο δισκοειδούς σχήματος με στρογγυλή οπή στο κέντρο. Καλογερόβρυση⁶²⁸, ΠΕΙ. Πιθανώς να πρόκειται για κάποιο στέλεχος πρόσδεσης παρά για διακοσμητικό στοιχείο. Ανάλογα δείγματα υπάρχουν σε αρκετές θέσεις: Κίρρα⁶²⁹, ΠΕΙΙΙ. Θήβα⁶³⁰, ΠΕΙΙ(;). Καλαμάκι⁶³¹(;), ΠΕΙΙ(;). Μαστός⁶³², ΠΕΙΙ.

⁶¹⁹ Weisshaar 1981, abb.9

⁶²⁰ Caskey 1972, pl.81: c51

⁶²¹ Sperling 1976, pl.79: 823 και 824

⁶²² Blegen et al. 1951, π.χ. Pl.79

⁶²³ Για μια ενδιαφέρουσα σημειολογική προσέγγιση σχετικά με τα ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά σε αγγεία, βλ. Τουλούμης 2010, 390-391.

⁶²⁴ Caskey 1972, pl.81: c51

⁶²⁵ Wilson 1999, pl.81:225

⁶²⁶ Wilson 1999, pl.89:428

⁶²⁷ Wilson 1999, pl.54:346

⁶²⁸ Σάμψων 1993α, σχ.30: 32

⁶²⁹ Dor et al. 1960, pl.24

⁶³⁰ Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.30δ:δ

⁶³¹ Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.36

⁶³² Lindblom 2011, fig.55:79, fig.59:99 ΠΕΙΙΙ

Δ. ΕΜΠΙΕΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Μοτίβο i: (εικ. 16.1) Μικρές οπές ωοειδούς σχήματος, απρόσεκτα διατεταγμένες σε σειρές. Έχουν δημιουργηθεί με τη βοήθεια κάποιου πρόχειρου εργαλείου πιθανότατα ενός ξύλου ή οστού ενόσω ο πηλός ήταν νωπός. Κόρινθος⁶³³ (;), ΠΕ. Βοϊδοκοιλιά⁶³⁴, ΠΕ(;).

Μοτίβο ii: (εικ. 16.2) Εμπιέσεις κυκλικού σχήματος που σχηματίζουν μόνο το περίγραμμα. Τείχος Δυμαίων⁶³⁵, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο iii: (εικ. 16.3) Αποτυπώσεις τριγωνικού σχήματος τοποθετημένες σε σειρά, εκατέρωθεν μιας λωρίδας πηλού. Πιθανότατα δημιουργήθηκαν με τη χρήση της αιχμής μαχαιριδίου ή κάποιου εργαλείου με αιχμή. Πρόκειται για το αποκαλούμενο “Kerbschnitt” κόσμημα. Τίρυνθα⁶³⁶, ΠΕ. Αίγινα⁶³⁷(;), ΠΕ. Λέρνα(;) ⁶³⁸, ΠΕΙΙΙ. Πρόσφυμα⁶³⁹, ΠΕ. Μπερμπάτι⁶⁴⁰, ΠΕΙΙ. Κόρινθος⁶⁴¹(;), ΠΕ.

Μοτίβο iv: (εικ. 16.4) Κυκλικές οπές. Ασέα⁶⁴², ΠΕ. Εύτρηση⁶⁴³, ΠΕΙ. Προσκυνάς⁶⁴⁴, ΠΕΙΙ.

Μοτίβο v: (εικ. 16.5) Εμπιέστες γραμμές σφηνοειδούς σχήματος. Αργολίδα⁶⁴⁵, ΠΕΙΙ. Εύτρηση⁶⁴⁶, ΠΕΙ. Εύτρηση⁶⁴⁷, ΠΕΙΙ.

⁶³³ Kosmopoulos 1948, fig.12

⁶³⁴ Κορρές 1981, εικ.3

⁶³⁵ Μαστροκώστας 1965, πιν.154γ

⁶³⁶ Müller 1938, taf.XVI:14, taf.XX:16, taf.XXIII:10

⁶³⁷ Walter, Felten 1981, taf.93: 201

⁶³⁸ Rutter 1995, P558:fig.34

⁶³⁹ Blegen 1937, fig.638:6

⁶⁴⁰ Forsen 1996, fig.26: 126

⁶⁴¹ Kosmopoulos 1948, fig.44

⁶⁴² Holmberg 1944, fig.82:c

⁶⁴³ Goldman 1931, fig.109:2

⁶⁴⁴ Ζάχου 2009, σχ. 4.33:κ443,κ451,κ551, εικ.4.54

⁶⁴⁵ Pullen 1995, fig.29: 482

⁶⁴⁶ Goldman 1931, fig.109:1,3,4

⁶⁴⁷ Goldman 1931, fig.124:2

Το εν λόγω διακοσμητικό μοτίβο απαντάται ήδη από τη Νεολιθική περίοδο: π.χ. Αγορά Αθηνών⁶⁴⁸.

Μοτίβο vi: (εικ. 16.6) Επάλληλες παράλληλες αυλακώσεις. Αγ. Ειρήνη⁶⁴⁹, ΠΕII.

Ε. ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Στο συγκεκριμένο τομέα διακόσμησης θα γίνει μια κατάταξη με βάση την ύπαρξη κάποιου συγκεκριμένου διακοσμητικού μοτίβου ή μη. Επειδή οι τυχαία διατεταγμένες εγχαράξεις χωρίς συγκεκριμένο μοτίβο είναι μάλλον σύνηθες φαινόμενο, θα γίνει μια απλή καταγραφή των περιπτώσεων όπου αυτό υφίσταται. Κατά κανόνα η εγχάραξη γινόταν στο νωπό ακόμη πηλό πριν την όπτηση.

Μοτίβο 1: (εικ. 16.7) Τυχαία διατεταγμένες εγχαράξεις που έγιναν με κάποιο αιχμηρό εργαλείο. Κόρινθος⁶⁵⁰. Οι εν λόγω εγχαράξεις έχουν γίνει στη λαβή πίθου, επομένως φαντάζει αρκετά πιθανή πέρα από τη διακοσμητική και μια χρηστική λειτουργία τους που θα πρόσφερε καλύτερο κράτημα, ΠΕ. Επίσης, Λέρνα⁶⁵¹, ΠΕII. Άργος⁶⁵², ΠΕII.

Παράλληλες εγχαράξεις: Τίρυνθα⁶⁵³, ΠΕ. Τείχος Δυμαίων(;) ⁶⁵⁴, ΠΕ. Κολώνα⁶⁵⁵, ΠΕIII.

Μοτίβο 2: (εικ. 16.8) Εγχάρακτη απεικόνιση κυνός σε όρθια θέση. Η παράσταση διακρίνεται για τα φυσιοκρατικά και λιτά αποδοσμένα χαρακτηριστικά του ζώου. Ασκηταριό⁶⁵⁶, ΠΕIII. Η παρουσία του κυνός ερμηνεύεται⁶⁵⁷ ως συμβολική, με σκοπό τη φύλαξη του περιεχομένου του αγγείου.

⁶⁴⁸ Immerwahr 1971, pl.10: 142,146,151

⁶⁴⁹ Wilson 1999, pl.81:222,κ.ά.

⁶⁵⁰ Kosmopoulos 1948, fig.45

⁶⁵¹ Wiencke 2000, P426, P542

⁶⁵² Δημακοπούλου 1998, εικ.17

⁶⁵³ Müller 1938, taf.XIV:18, XXI:5

⁶⁵⁴ Μαστροκόστας 1962, πιν.137α

⁶⁵⁵ Walter, Felten 1981, taf.93:201

⁶⁵⁶ Θεοχάρης 1954, εικ.8

⁶⁵⁷ Θεοχάρης 1954, 111

Μοτίβο 3: (εικ. 16.9) Σειρά από ανομοιογενή εγχάρακτα ομόκεντρα ημικύκλια. Ζυγουριές⁶⁵⁸, ΠΕΠ.

Μοτίβο 4: (εικ. 16.10) Εγχάρακτο κόσμημα ιχθυάκανθας. Άγιος Δημήτριος⁶⁵⁹, ΠΕ. Αγ. Ειρήνη⁶⁶⁰, ΠΕΠ. Μπαρμπούνα⁶⁶¹, ΠΕ. Ασίνη⁶⁶², ΠΕΠ.

Μοτίβο 5: (εικ. 16.11) Επάλληλα ομόκεντρα τρίγωνα. Ασίνη⁶⁶³, ΠΕΠ. Καλαμάκι⁶⁶⁴, ΠΕΙ(;).

Μοτίβο 6: (εικ. 16.12) Επάλληλες τεθλασμένες εγχάρακτες γραμμές. Αγ. Ειρήνη⁶⁶⁵, ΠΕΠ. Αργολίδα⁶⁶⁶, ΠΕΠ.

Μοτίβο 7: “κυματοειδής γραμμή και συστάδα μικρών παράλληλων καμπύλων γραμμών”. Ρούφ⁶⁶⁷, ΠΕΠ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, στόχο της παρούσας τυπολογίας αποτελεί κατά κύριο λόγο η μελέτη του εύρους της διακόσμησης των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Όπως γίνεται φανερό, υπάρχει μεγάλη ποικιλομορφία τόσο ως προς το είδος της διακόσμησης, όσο και ως προς τα αποδιδόμενα μοτίβα. Επίσης προκύπτουν κάποια συγκεκριμένα δεδομένα που μάλλον χρήζουν σχολιασμού.

Σημαντικό στοιχείο της περιόδου αποτελεί η ευρεία χρήση σφραγιδοκυλίνδρων για τη διακόσμηση πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων κυρίως κατά την ΠΕΠ. Αν και το φαινόμενο παρουσιάζεται με τα έως τώρα δεδομένα, περιορισμένο σε μια

⁶⁵⁸ Blegen 1928, fig.114: 2, 122

⁶⁵⁹ Zachos 1987, 175 (αναφορά)

⁶⁶⁰ Wilson 1999, pl.54:339 κ.ά.

⁶⁶¹ Fossey 1978, 13 (αναφορά)

⁶⁶² Frödin, Persson 1938, fig.157: 2,3 Η εκτέλεση χαρακτηρίζεται από διακεκομμένες εγχαράξεις και όχι συνεχείς.

⁶⁶³ Frödin, Persson 1938, fig.169: 2

⁶⁶⁴ Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.36

⁶⁶⁵ Wilson 1999, pl.66:605)

⁶⁶⁶ Pullen 1995, fig.29: 480,481

⁶⁶⁷ Πετριτάκη 1980, 168, (περιγραφή)

συγκεκριμένη περιοχή αυτό δεν μειώνει τη σημασία του, καθώς αποτελεί μια διακοσμητική πρακτική που επιφυλάσσεται μόνο για τα συγκεκριμένα αγγεία.

Η μεγάλη συχνότητα της συγκεκριμένης διακόσμησης θα μπορούσε να υποτεθεί ότι εντάσσεται και συνάδει με ένα συγκεκριμένο οικονομικό πλαίσιο που αναπτύχθηκε κατά τη συγκεκριμένη περίοδο σε αυτή την περιοχή και το οποίο θα σχολιασθεί στη σε κεφάλαιο που έπεται. Η παραπάνω υπόθεση ωστόσο δεν φαίνεται να επαληθεύεται διότι αν και οι πίθοι συμμετέχουν σε οικονομικής φύσεως δραστηριότητες, η συμμετοχή γίνεται με άλλα μέσα⁶⁶⁸ και όχι μέσω της διακόσμησης από σφραγιδοκυλίνδρους που αυτοί διαθέτουν.

Κατά την εν λόγω περίοδο παρατηρούνται αρκετές επιβιώσεις διακοσμητικών μοτίβων της Νεολιθικής περιόδου. Η πρακτική της χρήσης πλαστικής διακόσμησης στο σύνολό της, παρουσιάζεται ως αδιάσπαστη συνέχεια από τη Νεολιθική περίοδο. Το εύρος των χρησιμοποιούμενων μοτίβων αυξάνεται καθώς εμφανίζονται νέα. Παρ' όλα αυτά και κυρίως όσον αφορά στα σχοινοειδή μοτίβα, παρατηρείται κατά την ΠΕ μια τάση απλούστευσης στην τοποθέτηση της πλαστικής ταινίας (περιτρέπει το αγγείο), εν αντιθέσει με την προγενέστερη Νεολιθική περίοδο όπου προτιμούνται περισσότερο πολύπλοκοι σχεδιασμοί⁶⁶⁹.

Σε λίγες περιπτώσεις οι οποίες αφορούν δείγματα που ανήκουν στο σχοινοειδές μοτίβο γ, ενδέχεται να ακολουθήθηκε η μέθοδος (ή και η πρόθεση) δημιουργίας του μοτίβου α η οποία περιλαμβάνει κυκλική δακτυλοεμπίεση. Στις περιπτώσεις αυτές το διαφοροποιημένο αποτέλεσμα (διαμπερείς οπές) ενδέχεται να οφείλεται στο μικρό πλάτος της πλαστικής ταινίας.

⁶⁶⁸ Βλ. κεφ. 3 και 5.

⁶⁶⁹ Πρβ. π.χ. Coleman 1977, nos 170, 146, Zachos 1987, fig. 27, κ.ά.

1.2.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Α. ΕΝΣΦΡΑΓΙΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Αυτό το είδος διακόσμησης δεν φαίνεται να υφίσταται (σε αποθηκευτικά αγγεία τουλάχιστον), στη συγκεκριμένη περίοδο.

Β. ΓΡΑΠΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ- ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ

1. Αμαυρόχρωμη διακόσμηση

Το συγκεκριμένο είδος διακόσμησης αποτελείται από ένα χαρακτηριστικό ζωηρό τραχύ χρώμα (συνηθέστερα μαύρο ή κόκκινο). Θεωρείται ότι προήλθε μάλλον από τις Κυκλάδες⁶⁷⁰.

Συνηθέστατα, σε ένα πύθο συνυπάρχουν περισσότερα του ενός διακοσμητικά μοτίβα, τα οποία συχνά επαναλαμβάνονται σε τακτή σειρά περιμετρικά του αγγείου.

Σε ό,τι αφορά στους πύθους της Αίγινας, θα γίνεται μια απλή τοπωνυμική⁶⁷¹ αναφορά διότι οι πύθοι που εμφανίζουν γραπτά αμαυρόχρωμα διακοσμητικά μοτίβα από την εν λόγω θέση και κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, είναι πάρα πολλοί και καλύπτουν σχεδόν όλο το φάσμα των χρησιμοποιούμενων αμαυρόχρωμων μοτίβων κατά τη ΜΕ. Είναι δε πιθανό πολλά εξ αυτών των μοτίβων να αποτελούν δημιούργημα των κεραμέων της Αίγινας.

Στην εν λόγω κατάταξη κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί και η κατά Buck⁶⁷² τυπολογία των διακοσμητικών μοτίβων, όπου αυτά υφίστανται σε πύθους. Αυτό συμβαίνει για λόγους ομοιογένειας και συμφωνίας ώστε να αποφευχθούν τυχόν περιπλοκές όσον αφορά τυπολογικούς ορισμούς της διακόσμησης κατά την ΜΕ. Αποτελεί ωστόσο γεγονός ότι αρκετά δείγματα παρουσιάζουν παραλλαγές και συνδυασμούς που δεν εντάσσονται σε κάποιο από τα μοτίβα του R. Buck⁶⁷³.

⁶⁷⁰ Buck 1964, 290

⁶⁷¹ Σε ό,τι αφορά στη δημοσίευση *Alt Agina IV,2: Mattbemalte Keramik der Mittleren Bronzezeit* (Siedentopf 1991). Σε διαφορετική περίπτωση γίνεται ξεχωριστή αναφορά.

⁶⁷² Buck 1964

⁶⁷³ Π.χ. Hartwig et al.1925, pl.1:10, Μυλωνάς 1932, εικ.79, Wünsche 1977a, abb.11, Θεοχάρης 1958, 14 κ.ά..

Αρκετά από τα εν λόγω μοτίβα έχουν συγχωνευθεί καθώς σε αρκετές περιπτώσεις είναι απλώς θέμα διαθεσιμότητας μέσω (π.χ. πολλαπλές γραμμές = πολλαπλά πινέλα) ή/και διευθέτησης ενός κεντρικού διακοσμητικού στοιχείου. Εν προκειμένω, το ζητούμενο είναι ο προσδιορισμός αυτού του κεντρικού στοιχείου και όχι τόσο το εύρος των παραλλαγών του⁶⁷⁴, χωρίς αυτό βέβαια να μειώνει στο ελάχιστο την αξία του προσδιορισμού τους.

Η συντριπτική πλειονότητα των αγγείων με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, εμφανίζει μια διευθέτηση που αποτελείται από απλές γραμμές, π.χ. ταινίες ή πλαίσια. Για το λόγο αυτό οι απλές γραμμές που δεν έχουν κάποιο μοτίβο δεν θα σχηματίσουν ιδιαίτερη κατηγορία στην κατάταξη που παρατίθεται. Αρκεί μόνο να αναφερθεί ότι υφίσταται σχεδόν σε ολόκληρη την προς μελέτη περιοχή της νοτίου Ελλάδος και δη στο ανατολικό τμήμα αυτής (σε συνέπεια με την διασπορά της αμαυρόχρωμης κεραμικής γενικότερα).

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι δεν διαφαίνεται κάποια διαφοροποίηση ανάμεσα στα μοτίβα που χρησιμοποιούνται στην αμαυρόχρωμη σκοτεινή και την ερυθρή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, ή ανάμεσα στην “ανοικτή επί σκοτεινού” και τη “σκοτεινή επί ανοικτού”.

Τα μοτίβα που εμφανίζει η αμαυρόχρωμη διακόσμηση διαχωρίζονται στην παρούσα μελέτη σε δυο κατηγορίες. Σε αυτά που έχουν ως βάση γεωμετρικά σχήματα και σε αυτά που διαφεύγουν από αυτή την αντίληψη.

Γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα

Μοτίβο 1: (εικ. 17.1) Ομόκεντρα τριγωνικά σχήματα (**Buck 44**). Λέρνα⁶⁷⁵, ΜΕΙ. Άργος⁶⁷⁶, ΜΕ. Αγορά Αθηνών⁶⁷⁷, ΜΕ. Κολώνα⁶⁷⁸. Τσούγκιζα⁶⁷⁹, ΜΕΙΙΙ. Άργος(;) ⁶⁸⁰, ΜΕΙ/ΙΙ.

Μοτίβο 2: (εικ. 17.2) Τετράγωνα πλαίσια, εντός των οποίων σχηματίζεται χιαστό κόσμημα αποτελούμενο από δύο γραμμές και μια ταινία. (**Buck 32**). Λέρνα⁶⁸¹, ΜΕ.

⁶⁷⁴ σύμφωνα με τις αρχές που τέθηκαν στην εισαγωγή του παρόντος.

⁶⁷⁵ Zerner 1978, pl.XVII:2/L.695, pl.XVII:3/L.864

⁶⁷⁶ Vollgraff 1906, fig.24,36,55

⁶⁷⁷ Immerwahr 1971, pl.22:324,330

⁶⁷⁸ Siedentopf 1991

⁶⁷⁹ Rutter 1990, fig.16:38

⁶⁸⁰ Philippa-Touchais, Touchais 2011, fig.12:15

Βόλος⁶⁸², MEX. (**Buck 29B**): Άργος⁶⁸³, ME. Εύτρηση⁶⁸⁴, ME. Αγορά Αθηνών⁶⁸⁵, ME. Λέρνα⁶⁸⁶, MEI/II. Ελευσίνα⁶⁸⁷, ME. Κολώνα⁶⁸⁸, ME. Ορχομενός⁶⁸⁹, ME. (**Buck 27,28**): ταινία που περιέχει χιαστό κόσμημα. Εύτρηση⁶⁹⁰, ME. Λέρνα⁶⁹¹, MEI. Άργος⁶⁹², ME. Ακρόπολη Αθηνών⁶⁹³, ME. Κοράκου⁶⁹⁴, ME. Άργος⁶⁹⁵, ME. Ελευσίνα⁶⁹⁶, ME. Άγιος Νικόλαος⁶⁹⁷, ME. Κολώνα⁶⁹⁸, MEIII;. (**Buck 30**): Κολώνα⁶⁹⁹, ME. Άργος⁷⁰⁰, ME.

Μοτίβο 3: (εικ. 17.3) Ταινία που περιέχει μια σειρά από επάλληλες τεθλασμένες γραμμές, (**Buck 6A**) Λέρνα⁷⁰¹, ME. Λέρνα⁷⁰², MEI. Κοράκου⁷⁰³, ME. Εύτρηση⁷⁰⁴, ME. (**Buck 5**): Λέρνα⁷⁰⁵, ME.

Μοτίβο 4: (εικ. 17.4) Δικτυωτό κόσμημα από πάμπολλες χιαστί γραμμές, χωρίς συγκεκριμένο περιμετρικό σχήμα. Σε κάποια δείγματα που σώζονται αποσπασματικά είναι πιθανό να αποτελεί τμήμα ενός άλλου μοτίβου. Λέρνα⁷⁰⁶, ME. Αγ. Ειρήνη⁷⁰⁷, MEI. Κολώνα⁷⁰⁸. Φυλακωπή(:)⁷⁰⁹, MK. Κολώνα⁷¹⁰(:), MEI. Ορχομενός⁷¹¹, ME.

⁶⁸¹ Caskey 1955, pl.12:b/L276

⁶⁸² Θεοχάρης 1958, 14

⁶⁸³ Vollgraff 1906, fig.24

⁶⁸⁴ Goldman 1931, fig.203/pl.XIII: no37

⁶⁸⁵ Immerwahr 1971, pl.21: 318

⁶⁸⁶ Zerner 1988, fig.11:31,32

⁶⁸⁷ Μυλωνάς 1932α, εικ.78

⁶⁸⁸ Στάης 1895, πιν.10:4 και Siedentopf 1991

⁶⁸⁹ Sarri 2010, taf.76:5

⁶⁹⁰ Goldman 1931, fig.205

⁶⁹¹ Zerner 1978, pl.XVI:4/L.749, pl.XVII:3/L.864

⁶⁹² Vollgraff 1906, fig.29,30

⁶⁹³ Hansen 1937, fig.9a (αποσπασματικό)

⁶⁹⁴ Forsdyke 1925, fig.50: A274:6

⁶⁹⁵ Forsdyke 1925, fig.51: A272:5

⁶⁹⁶ Σκιάς 1912, εικ.6:2 και Μυλωνάς 1932α, εικ.69

⁶⁹⁷ Οικονομάκου 2010, εικ.9

⁶⁹⁸ Wünsche 1977a, abb. 11

⁶⁹⁹ Στάης 1895, πιν.10:4 και Siedentopf 1991

⁷⁰⁰ Πρωτονοταρίου- Δεϊλάκη 1980, ΝΟΣ2

⁷⁰¹ Caskey 1955, pl.12:b/L276

⁷⁰² Zerner 1978, pl.XVII:2/L.695

⁷⁰³ Blegen 1921, fig.28

⁷⁰⁴ Goldman 1931, fig.203/pl.XIII, fig.232:2

⁷⁰⁵ Caskey 1957, pl.40: b

⁷⁰⁶ Caskey 1955, pl.14:a/L.287

⁷⁰⁷ Caskey 1972, pl.84: D67

⁷⁰⁸ Siedentopf 1991

⁷⁰⁹ Barber 1974, pl.1:d

⁷¹⁰ Gauss, Kiriati 2011, fig.130:KOL266

Μοτίβο 5: (εικ. 17.5) Τρίγωνα τα οποία φέρουν διαγράμμιση στο εσωτερικό τους. (**Buck 38**) Λέρνα⁷¹², ΜΕΙ. Εύτρηση⁷¹³, ΜΕ. Άργος⁷¹⁴, ΜΕ. Κολώνα⁷¹⁵. Ακρόπολη Αθηνών⁷¹⁶, ΜΕ. Κερατέα⁷¹⁷, ΜΕ.

Μοτίβο 6: (εικ. 17.6) Διπλός ομόκεντρος κύκλος (**Buck 97**). Λέρνα⁷¹⁸, ΜΕΙ. Εύτρηση⁷¹⁹, ΜΕ. Κολώνα⁷²⁰, ΜΕ. Κολώνα⁷²¹, ΜΕ. Κολώνα⁷²². Ορχομενός⁷²³, ΜΕΙΙ. Κολώνα⁷²⁴, ΜΕΙΙ. Κολώνα⁷²⁵, ΜΕ. Κολώνα⁷²⁶, ΜΕ. Γαλατάς⁷²⁷, ΜΕΙΙ. Λέρνα⁷²⁸, ΜΕΙΙ. Αθήνα⁷²⁹, ΜΕ. Αθήνα⁷³⁰, ΜΕ. Κερατέα⁷³¹, ΜΕ. Κιάφα Θίτι⁷³², ΜΕ. Άγιος Νικόλαος⁷³³, ΜΕ. Ασέα(:)⁷³⁴, ΜΕ.

Μοτίβο 7: (εικ. 17.7) Ζώνες που περιέχουν ομάδες από κάθετες γραμμές. (**Buck 67;**) Λέρνα⁷³⁵, ΜΕ.

Μοτίβο 8: (εικ. 17.8) Κύκλος που περιέχει χιαστό κόσμημα. (**Buck 100**) Κοράκου⁷³⁶, ΜΕ. Εύτρηση⁷³⁷, ΜΕ. Αγία Ειρήνη⁷³⁸, ΜΕ. Αγορά Αθηνών⁷³⁹, ΜΕ.

⁷¹¹ Sarri 2010, taf.76:3

⁷¹² Zerner 1978, pl.XVI:2/L.1253

⁷¹³ Goldman 1931, fig.200, 203/pl.XIII

⁷¹⁴ Vollgraff 1906, fig.23

⁷¹⁵ Siedentopf 1991

⁷¹⁶ Hartwig et al.1925, pl.1:10

⁷¹⁷ Κακαβογιάννη, Ντούνη 2010, εικ.5

⁷¹⁸ Zerner 1978, pl.XVI:2/L.1253

⁷¹⁹ Goldman, 1931 fig.200

⁷²⁰ Στάης 1895, πιν.10:3 και Siedentopf 1991

⁷²¹ Walter, Felten 1981, taf.119: 426

⁷²² Siedentopf 1991

⁷²³ Sarri 2007, fig.1:9 και Sarri 2010, taf.77:1, phototaf.5:5(από εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αθηνών: αρ.5875)

⁷²⁴ Felten et al. 2004, abb.31:12 και Gauss 2006, abb.4: 12

⁷²⁵ Felten et al. 2005, abb.27:8

⁷²⁶ Felten et al. 2007, abb.42:3

⁷²⁷ Κονσολάκη – Γιαννοπούλου 2003, εικ.16 και 2010 fig.10

⁷²⁸ Zerner 1988, fig.11:32

⁷²⁹ Brooner 1933, fig.31:e,h

⁷³⁰ Σαπουνά- Σακελλαράκη 1985, εικ.2/πιν.24: 38,39

⁷³¹ Κακαβογιάννη, Ντούνη 2010, εικ.5

⁷³² Maran 1990, taf.11: 408

⁷³³ Οικονομάκου 2010, εικ.9

⁷³⁴ Holmberg 1944, fig.97: m

⁷³⁵ Zerner 1978, pl.XVII:2/L.695

⁷³⁶ Blegen 1921, fig.28

⁷³⁷ Goldman 1931, pl.XIV

Κολώνα⁷⁴⁰, ΜΕ. Σύνορο⁷⁴¹, ΜΕΠ(·). Κολώνα⁷⁴², ΜΕΠ. Κολώνα⁷⁴³, ΜΕ. Λέρνα⁷⁴⁴, ΜΕΙ/Ι Άργος⁷⁴⁵, ΜΕ. Μιδέα⁷⁴⁶, ΜΕ. Κίρρα⁷⁴⁷, ΜΕΠ. Κάποια από τα παρατιθέμενα δείγματα δεν ταυτίζονται επακριβώς με το μοτίβο Buck αλλά ούτε και μεταξύ τους. Οι διαφορές έγκεινται στον αριθμό των κύκλων και των γραμμών που απαρτίζουν το χιαστί κόσμημα.

Μοτίβο 9: (εικ. 17.9) Ζεύγη αντιθετικά τοποθετημένων τριγώνων. Συνήθως σε σειρές. (**Buck 35**). Αγ. Ειρήνη⁷⁴⁸, ΜΕ. Εύτρηση⁷⁴⁹, ΜΕ. Κολώνα⁷⁵⁰. Παραλλαγή αποτελεί η χρήση του εν λόγω μοτίβου εις διπλούν (οριζόντια/ κάθετα), σχηματίζοντας σταυρό: Κολώνα⁷⁵¹.

Μοτίβο 10: (εικ. 17.10) Κάθετη ταινία που περιέχει τεθλασμένο κόσμημα αποτελούμενο από επάλληλες γραμμές (**Buck 6B,10**): Μπερμπάτι⁷⁵², ΜΕ. Ακρόπολη Αθηνών⁷⁵³, ΜΕ. Εύτρηση⁷⁵⁴, ΜΕ. Κολώνα⁷⁵⁵, ΜΕ. Άργος⁷⁵⁶, ΜΕ. Ορχομενός⁷⁵⁷, ΜΕΠ. Άργος⁷⁵⁸, ΜΕ. Γαλατάς⁷⁵⁹, ΜΕΠ. Άγιος Νικόλαος⁷⁶⁰, ΜΕ. (**Buck 4,6A**): Κολώνα⁷⁶¹. Κολώνα⁷⁶², ΜΕ. Αθήνα⁷⁶³, ΜΕ.

⁷³⁸ Overbeck 1989, pl.59:17a και Davis 2001, fig.3

⁷³⁹ Immerwahr 1971, pl.20: 313,314

⁷⁴⁰ Στάης 1895, πιν.10:1,4 και Siedentopf 1991

⁷⁴¹ Dohl 1973, taf: 85:3,4, 86:2

⁷⁴² Siedentopf 1991

⁷⁴³ Felten et al. 2007, abb.42:5

⁷⁴⁴ Zerner 1988, fig.11:31, fig.12 :34

⁷⁴⁵ Philippa- Touchais 2002, fig.23

⁷⁴⁶ Δημακοπούλου et al. 1997-98, fig.80

⁷⁴⁷ Dor et al. 1960, pl.XLIX

⁷⁴⁸ Caskey 1972, pl.84: D66

⁷⁴⁹ Goldman 1931, fig.203/pl.XIII

⁷⁵⁰ Siedentopf 1991

⁷⁵¹ Siedentopf 1991, π.χ. Taf.13: 68b

⁷⁵² Säflund 1965, fig.102

⁷⁵³ Hansen 1937, fig.11:b,c

⁷⁵⁴ Goldman 1931, fig.202, pl.XIV,205,no127

⁷⁵⁵ Στάης 1895, πιν.10: 1,2,3 και Siedentopf 1991

⁷⁵⁶ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, ΝΟΣ2

⁷⁵⁷ Sarri 2007, fig.1:9 και Sarri 2010, taf.77:1, phototaf.5:5 (από εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αθηνών: αρ.5875)

⁷⁵⁸ Forsdyke 1925, fig.51: A272:5

⁷⁵⁹ Κονσολάκη- Γιαννοπούλου 2003, εικ.16 και 2010, fig.10

⁷⁶⁰ Οικονομάκου 2010, εικ.9

⁷⁶¹ Siedentopf 1991

⁷⁶² Felten, Hiller 1996, 83, taf.4: τρίτο από το τέλος

⁷⁶³ Brooner 1933, fig.31:h

Μοτίβο 11: (εικ. 17.11) Ταινία που περιέχει διαγώνιες γραμμές (**Buck 2**): Άργος⁷⁶⁴, ΜΕ. Εύτρηση⁷⁶⁵, ΜΕ. Κολώνα⁷⁶⁶, ΜΕΙΙ(;).

Μοτίβο 12: (εικ.17.12) Ημικύκλια που περιέχουν χιαστό κόσμημα (**Buck 91**): Άργος⁷⁶⁷, ΜΕ.

Μοτίβο 13: (εικ. 18.1) Τετράγωνα πλαίσια με δυο αντιθετικά τοποθετημένα τρίγωνα τα οποία περιέχουν δικτυωτό κόσμημα (**Buck 33**): Εύτρηση⁷⁶⁸, ΜΕ. Κολώνα⁷⁶⁹. Λέρνα⁷⁷⁰, ΜΕΙ/ΙΙ. Ελευσίνα⁷⁷¹, ΜΕ. Καστράκι⁷⁷² (;), ΜΕΙΙ.

Μοτίβο 14: (εικ. 18.2) Σπειροειδές κόσμημα (**Buck 115,116**): Εύτρηση⁷⁷³, ΜΕ. Κολώνα⁷⁷⁴. Αγ. Ειρήνη⁷⁷⁵, ΜΕ.

Μοτίβο 15: (εικ. 18.3) Επάλληλα τρίγωνα τα οποία διχοτομούνται από μια γραμμή (**Buck 8**): Εύτρηση⁷⁷⁶, ΜΕ.

Μοτίβο 16: (εικ. 18.4) Ταινία που περιέχει ρομβοειδές κόσμημα (**Buck 12**): Εύτρηση⁷⁷⁷, ΜΕ. Ορχομενός⁷⁷⁸, ΜΕΙΙ. (**Buck 13**): Κολώνα⁷⁷⁹, ΜΕ. Ορχομενός⁷⁸⁰, ΜΕΙΙ. (**Buck 14**): Σύνορο⁷⁸¹, ΜΕΙΙ(;).

⁷⁶⁴ Vollgraff 1906, fig.25

⁷⁶⁵ Goldman 1931, fig.235:2

⁷⁶⁶ Wünsche 1977a, abb. 11

⁷⁶⁷ Vollgraff 1906, fig.33

⁷⁶⁸ Goldman 1931, fig.201, 203/pl.XIII, no.37

⁷⁶⁹ Siedentopf 1991

⁷⁷⁰ Zerner 1988, fig.11:31

⁷⁷¹ Μυλωνάς 1932a, εικ.77

⁷⁷² Batziou-Efstathiou 2010, fig.5

⁷⁷³ Goldman 1931, fig.201, 203/pl.XIII, fig.236:2

⁷⁷⁴ Siedentopf 1991

⁷⁷⁵ Caskey 1972, pl.86: E1

⁷⁷⁶ Goldman 1931, fig.201

⁷⁷⁷ Goldman 1931, fig.202, 205, pl.XIV

⁷⁷⁸ Sarri 2007, Fig.1:9 και Sarri 2010, taf.64:16, taf.77:1, phototaf.5:5 (από εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αθηνών: αρ.5875)

⁷⁷⁹ Στάης 1895, πιν.10:1 και H. Siedentopf 1991

⁷⁸⁰ Sarri 2007, Fig.1:10 και Sarri 2010, taf.77:2, phototaf.5:6 (από εθνικό αρχαιολογικό μουσείο Αθηνών: αρ. 5876)

⁷⁸¹ Dohl 1973, taf.85:4. Το δείγμα διαφοροποιείται από το μοτίβο Buck.

Μοτίβο 17: (εικ. 18.5) Επάλληλοι ρόμβοι που στο εσωτερικό τους φέρουν δικτυωτό κόσμημα (**Buck 20**): Εύτρηση⁷⁸², ΜΕ. Ελάτεια⁷⁸³, ΜΕ. (**Buck 16**): Φυλακωπή⁷⁸⁴, ΜΕ.

Μοτίβο 18: (εικ. 18.6) Ομόκεντρα ρομβοειδή σχήματα (**Buck 22**): Εύτρηση⁷⁸⁵, ΜΕ.

Μοτίβο 19: (εικ. 18.7) Ταινία που περιέχει μια σειρά από στιγμές. Εύτρηση⁷⁸⁶, ΜΕ. Μαστός⁷⁸⁷, ΜΕ. Ορχομενός⁷⁸⁸, ΜΕ. Κολώνα⁷⁸⁹.

Μοτίβο 20: (εικ. 18.8) Ταινία που περιέχει κυματοειδή γραμμή. (**Buck 73A,B**): Εύτρηση⁷⁹⁰, ΜΕ. Κολώνα⁷⁹¹, ΜΕ. Μπαρμπούνα⁷⁹², ΜΕΙΙ. Κολώνα⁷⁹³, ΜΕΙΙΙ;

Μοτίβο 21: (εικ. 18.9) Ταινία που περιέχει μια σειρά από αμείβοντες. Εύτρηση⁷⁹⁴, ΜΕ. Κολώνα⁷⁹⁵, ΜΕ. Κολώνα⁷⁹⁶.

Μοτίβο 22: (εικ. 18.10) Ιχθυάκανθα. Κολώνα⁷⁹⁷, ΜΕ. Κολώνα⁷⁹⁸.

Μοτίβο 23: (εικ. 18.11) Τετράγωνο πλαίσιο που περιέχει δυο αντιθετικά τοποθετημένα ημικύκλια. (**Buck 80A,B**). Κολώνα⁷⁹⁹, ΜΕ. Κολώνα⁸⁰⁰. Κολώνα⁸⁰¹, ΜΕΙΙΙ;. Λέρνα⁸⁰², ΜΕΙ/ΙΙ.

⁷⁸² Goldman 1931, fig.203/pl.XIII

⁷⁸³ Σωτηριάδης 1908, πιν.5:1

⁷⁸⁴ Barber 2008, pl.4

⁷⁸⁵ Goldman 1931, fig.203/pl.XIII

⁷⁸⁶ Goldman 1931, fig.203/pl.XIII, fig.236:3

⁷⁸⁷ Lindblom 2011, fig.68,69:156

⁷⁸⁸ Sarri 2010, taf.76:6

⁷⁸⁹ Siedentopf 1991

⁷⁹⁰ Goldman 1931, fig.235:4

⁷⁹¹ Στάης 1895, πιν.10:2

⁷⁹² Backe-Forsberg 1978, fig.39:21

⁷⁹³ Wünsche 1977a, abb. 11

⁷⁹⁴ Goldman 1931, fig.243

⁷⁹⁵ Στάης 1895, πιν.10:2 και Siedentopf 1991

⁷⁹⁶ Siedentopf 1991

⁷⁹⁷ Στάης 1895, πιν.10:2 και Siedentopf 1991

⁷⁹⁸ Siedentopf 1991

⁷⁹⁹ Στάης 1895, πιν.10:4 και Siedentopf 1991

⁸⁰⁰ Siedentopf 1991

Μοτίβο 24: (εικ. 18.12) Επάλληλα τρίγωνα, στο εσωτερικό των οποίων περιέχεται δικτυωτό κόσμημα (συνδυασμός **Buck 36-38** και **40**). Κολώνα⁸⁰³. Ελευσίνα⁸⁰⁴, ΜΕΙΙ.

Μοτίβο 25: (εικ. 19.1) Ταινία που περιέχει τρίγωνα που φέρουν διαγράμμιση στο εσωτερικό τους (**Buck 39**). Κολώνα⁸⁰⁵. Κίρρα⁸⁰⁶, ΜΕΙ. Άργος⁸⁰⁷, ΜΕΙΙ(;).

Μοτίβο 26: (εικ. 19.2) Αστερίσκος. Κολώνα⁸⁰⁸. Κολώνα⁸⁰⁹, ΜΕΙΙΙ;. Φυλακωπή⁸¹⁰, ΜΕ. Λέρνα⁸¹¹, ΜΕΙ/ΙΙ.

Μοτίβο 27: (εικ. 19.3) “Φεστόνια” (**Buck 82,83**). Θήβα⁸¹², ΜΕΙΙ. Αγορά Αθηνών⁸¹³, ΜΕ. Γαλατάς⁸¹⁴, ΜΕΙΙ.

Μοτίβο 28: (εικ. 19.4) Ζατριοειδές. (**Buck 24c, 25**). Κολώνα⁸¹⁵. Κοράκου⁸¹⁶, ΜΕ.

Μοτίβο 29: (εικ. 4.3) Σειρά από επάλληλους ημιτελείς κύκλους. Κολώνα⁸¹⁷.

Μοτίβο 30: (εικ. 19.5) Σταυρόσχημο κόσμημα του οποίου οι πτέρυγες περιέχουν χιαστό κόσμημα. Φυλακωπή⁸¹⁸, ΜΕ.

Μοτίβο 31: (εικ. 19.6) Κύκλος που εμπεριέχει δικτυωτό κόσμημα (**Buck 102**). Ελευσίνα⁸¹⁹, ΜΕ.

⁸⁰¹ Wünsche 1977a, abb. 11

⁸⁰² Zerner 1988, fig.11:31,32

⁸⁰³ Siedentopf 1991

⁸⁰⁴ Μυλωνάς 1975, πιν.74β/405

⁸⁰⁵ Siedentopf 1991

⁸⁰⁶ Dor et al. 1960, pl.XLV

⁸⁰⁷ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, φωτ. Γ49

⁸⁰⁸ Siedentopf 1991

⁸⁰⁹ Wünsche 1977a, abb. 11

⁸¹⁰ Barber 1974, pl.1:e

⁸¹¹ Zerner 1988, fig.11:31,32

⁸¹² Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.34β:δ, πιν.34γ:γ

⁸¹³ Immerwahr 1971, pl.22: 324

⁸¹⁴ Κονσολάκη- Γιαννοπούλου 2003, εικ.16 και 2010, fig.10

⁸¹⁵ Siedentopf 1991

⁸¹⁶ Forsdyke 1925 fig.50: A274:6

⁸¹⁷ Siedentopf 1991, π.χ. taf.20

⁸¹⁸ Barber 1974, pl.1:e

Μοτίβο 32: (εικ. 7.2) Οριζόντια ταινία από την οποία ξεκινούν με κατεύθυνση προς το κάτω μέρος του αγγείου, σειρές από επάλληλα ομόκεντρα “V” (βλ. μοτίβο 5), τα οποία διαχωρίζονται από κάθετες ταινίες. Λέρνα⁸²⁰, ΜΕ. Άργος⁸²¹, ΜΕ. Κολώνα⁸²², ΜΕ.

Μη γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα

Μοτίβο 33: (εικ. 19.7) Ανθρώπινη κερασφόρος (;) σχηματοποιημένη μορφή, και σχηματοποιημένος ιχθύς. Ίσως η μορφή στέκεται σε προβλήτα ή παραλία, (**Buck 134**). Κολώνα⁸²³, ύστερη φάση ΜΕΙΙΙ. Ανάλογη παράσταση ανθρώπινης μορφής έχει βρεθεί στη Φυλακωπή⁸²⁴, ΜΕ.

Μοτίβο 34: (εικ. 5.5) Παράσταση πλοίου με επιβαίνοντες ή κωπηλάτες (αν και δεν υπάρχει ένδειξη κουπιών). Κολώνα⁸²⁵, ΜΕΙΙΙ. Παραλλαγή αποτελεί η παράσταση όπου οι επιβαίνοντες έχουν πολεμική ιδιότητα, όπως ξεκάθαρα υποδηλώνεται από τα δόρατα που διακρίνονται. Κολώνα⁸²⁶, ΜΕΙΙΙ.

2. Ανοικτή επί σκοτεινού στιλβωτή διακόσμηση

Μοτίβο α: Στιγμές που σχηματίζουν σπειροειδές κόσμημα. Αγ. Ειρήνη⁸²⁷, ΜΕ.

Μοτίβο β: Μηνοειδής διακόσμηση. Αγ. Ειρήνη⁸²⁸, ΜΕ.

3. Σκοτεινή επί ανοικτού στιλβωτή διακόσμηση

⁸¹⁹ Μυλωνάς 1932α, εικ.78

⁸²⁰ Caskey 1954, pl.8:b/L.41

⁸²¹ Courbin 1956, fig.24

⁸²² Siedentopf 1991

⁸²³ Siedentopf 1991, taf.14: 75

⁸²⁴ Edgar 1904, pl.XIII και στο Άργος (Courbin 1956, fig.25: απεικόνιση ιχθύων)

⁸²⁵ Siedentopf 1991, taf.35

⁸²⁶ Siedentopf 1991, taf.38: 162

⁸²⁷ Caskey 1972, pl.86: E1 (384: περιγραφή)

⁸²⁸ Caskey 1972, pl.86: E1 (384: περιγραφή)

Μοτίβο i : Οριζόντιο ζιγκ ζαγκ κόσμημα αποτελούμενο από επάλληλες γραμμές (βλ. μοτίβο 1). Λέρνα⁸²⁹, ΜΕ. Λέρνα⁸³⁰, ΜΕΙ. Αγ. Ειρήνη⁸³¹, ΜΕΙ.

Μοτίβο ii (εικ. 5.1): Ζώνες με το μοτίβο της “βεντάλιας”. Λέρνα⁸³², ΜΕΙ.

Μοτίβο iii (εικ. 5.1): Ζώνη η οποία περιέχει διαγώνιες γραμμές. Αν και διαθέτει μεγάλο πλάτος, θυμίζει το ανάλογο σχοινοειδές μοτίβο (μοτίβο β), που συναντάται στην πλαστική διακόσμηση. Λέρνα⁸³³, ΜΕ. Λέρνα⁸³⁴, ΜΕΙ.

Μοτίβο iv: Δικτυωτό μοτίβο (βλ. μοτίβο 4). Λέρνα⁸³⁵, ΜΕΙ.

Μοτίβο v: “Επικαλυπτόμενα φεστόνια” (βλ. μοτίβο 32). Αγ. Ειρήνη⁸³⁶, ΜΕ.

Μοτίβο vii: Σειρά από επάλληλα τρίγωνα (βλ. μοτίβο 5). Λέρνα⁸³⁷, ΜΕΙ.

Μοτίβο viii: Απλή ταινία. Άγιος Στέφανος⁸³⁸, ΜΕ. Ευτρηση⁸³⁹, ΜΕ. Γωνιά⁸⁴⁰, ΜΕ.

Γ. ΠΛΑΣΤΙΚΗ- ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

1. Σχοινοειδή μοτίβα

Μοτίβο α: (εικ. 20.1) (Weisshaar c) Πλαστική ταινία διακοσμημένη με μια σειρά κυκλικών με λίγη απόσταση μεταξύ τους, οπών. Οι οπές δημιουργήθηκαν με τη

⁸²⁹ Caskey 1960, pl.70:k

⁸³⁰ Zerner 1978, pl.XVI:5/L.747 (περιγραφή 114), pl. XVII:5/L.863

⁸³¹ Caskey 1972, pl.86: E4, E5

⁸³² Caskey 1960, pl.70:k

⁸³³ Caskey 1960, pl.70:k

⁸³⁴ Zerner 1978, pl. XVII:5/L.863 (το μοτίβο είναι διακεκομμένο)

⁸³⁵ Zerner 1978, pl.XVII:5/L.863

⁸³⁶ Caskey 1972, 384 pl.86: E5

⁸³⁷ Zerner 1978, pl.XVI:5/L.747 (περιγραφή 114)

⁸³⁸ Taylour, Janko 2008, fig.5.12:1173, fig.5.16:1272

⁸³⁹ Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική σχολη κλασσικών σπουδών στην Αθήνα (εικ.33.6 επί του παρόντος)

⁸⁴⁰ Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική σχολη κλασσικών σπουδών στην Αθήνα (εικ.34.2 επί του παρόντος)

βοήθεια κάποιου εργαλείου, ίσως ενός ξύλου. Τσουγκιζα⁸⁴¹, ΜΕΙΙΙ. Μάλθη⁸⁴², ΜΕ. Λακωνία⁸⁴³, ΜΕ. Μενελάιο⁸⁴⁴, ΜΕ.

Περισσότερο άτεχνα και ασύμμετρα: Καυκανιά⁸⁴⁵, ΜΕΙΙ-ΙΙΙ. Ορχομενός⁸⁴⁶(:), ΜΕ(:). Άγιος Νικόλαος Μύλων⁸⁴⁷, ΜΕ(:).

Μοτίβο α2: (εικ. 20.2) Πλαστική ταινία με εμπιέσεις ημισεληνοειδούς σχήματος. Λακωνία⁸⁴⁸, ΜΕ. Μενελάιο⁸⁴⁹, ΜΕ.

Μοτίβο β: (εικ. 20.3) (Weisshaar d) Πλαστική ταινία που φέρει εγχαραξίς με πλάγια διεύθυνση. Αγορά Αθηνών⁸⁵⁰, ΜΕ. Βοϊδοκοιλιά⁸⁵¹, ΜΕ. Βοϊδοκοιλιά⁸⁵², ΜΕ. Λακωνία⁸⁵³, ΜΕ. Νιχώρια⁸⁵⁴, ΜΕΙ. Μενελάιο⁸⁵⁵, ΜΕ.

Με αμβλύ εργαλείο: Νιχώρια⁸⁵⁶, ΜΕΙ. Κοκοράκου⁸⁵⁷. ΜΕ.

Μοτίβο γ: (εικ. 20.4) (Weisshaar b2) Ταινίες που μορφοποιούνται με το δάκτυλο σχηματίζοντας διαμεπρή κοιλώματα στην ταινία. Λέρνα⁸⁵⁸, ΜΕ. Αγορά Αθηνών⁸⁵⁹, ΜΕ. Θήβα⁸⁶⁰, ΜΕ(:)⁸⁶¹. Παπούλια⁸⁶², ΜΕ. Καμίνια⁸⁶³, ΜΕΙΙΙ;. Άγιος Στέφανος⁸⁶⁴, ΜΕΙΙ/ΙΙΙ. Νιχώρια⁸⁶⁵, ΜΕΙ. Μενελάιο⁸⁶⁶, ΜΕ.

⁸⁴¹ Rutter 1990, pl.71/fig.17: 113

⁸⁴² Valmin 1938, pl.XXIV: H1

⁸⁴³ Cavanagh 1996, fig.12.9:1

⁸⁴⁴ Catling 2009, fig.252: AM102,104,105

⁸⁴⁵ Rambach 2002, abb.10/taf.12:110

⁸⁴⁶ Sarri 2010, fig.73:2

⁸⁴⁷ Tankosic, Mathioudaki 2011, fig.7b,7c

⁸⁴⁸ Cavanagh 1996, fig.12.9:5

⁸⁴⁹ Catling 2009, fig.252: AM103

⁸⁵⁰ Immerwahr 1971, pl.26: 367

⁸⁵¹ Κορρές 1976α, πιν.173

⁸⁵² Κορρές 1977α, πιν.158α

⁸⁵³ Cavanagh 1996, fig.12.9:4

⁸⁵⁴ Howell 1992, pl.3-20: P2398, pl.3-40: P2728, pl.3-48: P2893

⁸⁵⁵ Catling 2009, fig.213: NC16

⁸⁵⁶ Howell 1992, pl.3-20: P2399

⁸⁵⁷ Κορρές 1976β, πιν.277:α. Για τις εγχαραξίς έχει χρησιμοποιηθεί αμβλύ εργαλείο ενώ παρουσιάζουν ακανόνιστη διευθέτηση.

⁸⁵⁸ Zerner 1978, XVII:12/L.1752

⁸⁵⁹ Immerwahr 1971, pl.26: 366

⁸⁶⁰ Τουλούπα, Συμεώνογλου 1965, πιν.283β

⁸⁶¹ Η αναγωγή του συγκεκριμένου δείγματος σε ένα χρονολογικό πλαίσιο παρουσιάζει αρκετές δυσχέρειες, τόσο διακοσμητικά όσο και στρωματογραφικά. Σε κάθε περίπτωση κρίνεται σκόπιμο να διατηρείται η πιθανότητα για χρονολόγηση του δείγματος στα ιστορικά χρόνια.

⁸⁶² Μαρινάτος 1954, 311 πιν.93:α,β και 1962, πιν.93:α,β

⁸⁶³ Κορρές 1975, πιν 318:α,β και Lolos 1985, fig.209

Μοτίβο γ2: (εικ. 20.5) Οι εμπιέσεις που σχηματίζονται στην πλαστική ταινία είναι ανοικτές μόνο από τη μια πλευρά. Άγιος Στέφανος⁸⁶⁷, ΜΕ.

Μοτίβο δ: (εικ. 20.6) (Weisshaar b1) Ταινία αποτελούμενη από επικαλυπτόμενους δίσκους. Πιθανότατα σχηματίζεται με επάλληλες ωθήσεις του δακτύλου στο νωπό πηλό. Νιχώρια⁸⁶⁸, ΜΕΙ. Πύργος⁸⁶⁹, ΜΕ.

Μοτίβο δ2: (εικ. 20.7) (Weisshaar b3) Πρόκειται ουσιαστικά για άτεχνη απομίμηση του μοτίβου δ, όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση οι επικαλυπτόμενοι δίσκοι σχηματίζονται με ημικυκλική κίνηση του αντίχειρα στο νωπό πηλό πιθανότατα σε μια προσπάθεια εξοικονόμησης χρόνου, με όχι πάντοτε επιτυχημένο αποτέλεσμα. Νιχώρια⁸⁷⁰, ΜΕΙ. Μενελάιο⁸⁷¹, ΜΕ.

Μοτίβο ε: Ακόσμητες πλαστικές ταινίες. Εύτρηση⁸⁷², ΜΕ. Καλογερόβρυση⁸⁷³, ΜΕ. Μπαρμπούνα⁸⁷⁴, ΜΕ. Νιχώρια⁸⁷⁵, ΜΕΙ. Κολώνα⁸⁷⁶, ΜΕ. Οι ταινίες στα δείγματα από την Εύτρηση και Κολώνα, πιθανότατα αντικατοπτρίζουν κάποια δομική λειτουργία (για τη στερέωση σχοινιού στον ενδιάμεσο χώρο, ή την απόκρυψη και ενδυνάμωση της γωνίας που θα σχημάτιζε το σώμα του αγγείου στο εν λόγω σημείο), καθώς πρόκειται για πανομοιότυπα σχηματικά αγγεία με τις ταινίες στα ίδια σημεία. Ωστόσο είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι ο συνδυασμός με την αμαυρόχρωμη διακόσμηση που τις καλύπτει, αποτελεί προσπάθεια απομίμησης του σχοινοειδούς μοτίβου α.

⁸⁶⁴ Rutter, Rutter 1976, fig.19:595

⁸⁶⁵ Howell 1992, pl.3-3:P2081

⁸⁶⁶ Catling 2009, fig.247: AK77

⁸⁶⁷ Taylour, Janko 2008, fig.5.21:1408,1409

⁸⁶⁸ Howell 1992, pl.3-6: P2140, pl.3-20: P2393, P2395, P2396

⁸⁶⁹ Rambach 2010, εικ.1β

⁸⁷⁰ Howell 1992, pl.3-20: P2394, P2397;

⁸⁷¹ Catling 2009, fig.86: MH35

⁸⁷² Goldman 1931, fig.203/pl:XIII (περιγραφή 146)

⁸⁷³ Σάμψων 1993α, εικ.58

⁸⁷⁴ Backe-Forsberg 1978, fig.40:75

⁸⁷⁵ Howell 1992, pl.3-20: P2400

⁸⁷⁶ Siedentopf 1991, taf.30:137

2. μη σχοινοειδή μοτίβα

Μοτίβο 1: (εικ. 20.8) Ανάγλυφο δισκοειδούς σχήματος με στρογγυλή οπή στο κέντρο. Πιθανώς να αποτελεί πρωτογενώς χρηστικό (πρόσδεση;) και όχι διακοσμητικό στοιχείο. Καλογερόβρυση⁸⁷⁷, ΜΕ.

Δ. ΕΜΠΙΕΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Μοτίβο Α: (εικ. 21.1) Σειρά εμπίεστων κυκλικών οπών. Ουσιαστικά πρόκειται για το μοτίβο α χωρίς την πλαστική ταινία. Άγιος Στέφανος⁸⁷⁸, ΜΕ. Νέα Στύρα⁸⁷⁹, ΜΕ. Μενελάιο⁸⁸⁰, ΜΕ. Άργος⁸⁸¹, ΜΕ.

Ε. ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Μοτίβο 1: Κυματιστή εγχάρακτη γραμμή. Αγ. Ειρήνη⁸⁸², ΜΕ.

Μοτίβο 2: Σειρά από πλάγιες εγχαράξεις, απομιμούμενες σχοινοειδές κόσμημα. Αγ. Ειρήνη⁸⁸³, ΜΕΙ. Μενελάιο⁸⁸⁴, ΜΕ.

Μοτίβο 3: (εικ. 21.2) Εγχάρακτη ταινία που περιέχει κάθετες τεθλασμένες γραμμές. Άγιος Στέφανος⁸⁸⁵, ΜΕ.

⁸⁷⁷ Σάμψων 1993α, σχ.55: 27

⁸⁷⁸ Taylour, Janko 2008, fig.5.19:1341

⁸⁷⁹ Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα

⁸⁸⁰ Catling 2009, fig.136: VII26, fig.247: AK76

⁸⁸¹ Philippa-Touchais, Touchais 2009, fig.5,12

⁸⁸² Caskey 1972, pl.88: E18 (385: περιγραφή)

⁸⁸³ Caskey 1972, pl.88: E18 (385: περιγραφή)

⁸⁸⁴ Catling 2009, fig.86: MH32

⁸⁸⁵ Taylour, Janko 2008, fig.5.3: 1034, fig.5.50: 2204 αποσπασματικό.

ΣΤ. “ΣΗΜΕΙΑ ΚΕΡΑΜΕΩΝ”

Κατά την περίοδο αυτή εμφανίζονται σε διάφορα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία κάποια συνήθως εγχάρακτα σημάδια, τα οποία συσχετίζονται με τη χρήση ή την ταυτότητα του αγγείου. Υφίσταται πληθώρα απόψεων επί του θέματος. Υποστηρίζεται λ.χ. ότι ίσως έχουν σχέση με τη χωρητικότητα ή το είδος του περιεχομένου του αγγείου. Μία άλλη άποψη (ίσως η επικρατέστερη) υποστηρίζει ότι αποτελούν σημεία αναγνώρισης μεταξύ των έργων διαφορετικών κεραμέων. Στο Περού, τέτοια σημεία φαίνεται να χρησιμοποιούνται για την ταυτοποίηση της κεραμικής όταν ψήνουν στην ίδια εγκατάσταση ταυτόχρονα περισσότεροι του ενός κεραμείς⁸⁸⁶. Σε γενικές γραμμές είναι μάλλον δύσκολο να προσεγγιστεί η ακριβής λειτουργία τους, καθώς πιθανότατα σχετίζεται με ανθρώπινες πεποιθήσεις⁸⁸⁷.

Σημεία κεραμέων, εμφανίζονται σε μικρά αγγεία ήδη από την ΠΕ και ΝΠ. Τα εν λόγω σημεία, αν και παρατίθενται ως τμήμα του διακόσμου, φαίνεται να επιτελούν μια τελειώς διαφορετική λειτουργία, η οποία είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια.

Τα σημεία είναι κατά κανόνα εγχάρακτα και δημιουργούνταν πριν την όπτηση του αγγείου, αν και υφίστανται εξαιρέσεις.

Μοτίβο 1: (εικ. 21.3) Ωοειδές εμπίεστο σημείο (Lindblom type: A1)⁸⁸⁸. Κολώνα⁸⁸⁹, ΜΕΙ/ΙΙ.

Μοτίβο 2: (εικ. 21.4) Εγχάρακτος κύκλος προσαρτημένος σε μοτίβο που θυμίζει ιχθυάκανθα (Lindblom type: H22). Κολώνα⁸⁹⁰, ΜΕ.

Μοτίβο 3: (εικ. 21.5) Εγχάρακτο “ν” και κύκλος (Lindblom type: H13). Αγορά Αθηνών⁸⁹¹, ΜΕ.

⁸⁸⁶ Donnan 1971

⁸⁸⁷ Πρβ. επίσης Vitelli 1977, 29

⁸⁸⁸ Lindblom 2001

⁸⁸⁹ Lindblom 2001, αναφορά 103

⁸⁹⁰ Immerwahr 1971, no.377 και Lindblom 2001, pl:44: M956

⁸⁹¹ Immerwahr 1971, no.362 και Lindblom 2001, pl44: M945

Μοτίβο 4: (εικ. 21.6) Εγχάρακτο “v” με δυο εγχάρακτους κύκλους προσαρτημένους στα άκρα του (Lindblom type: H38). Κολώνα⁸⁹², ΜΕ.

Μοτίβο 5: (εικ. 21.7) Εγχάρακτο ρομβοειδές πλαίσιο με δυο εγχάρακτες γραμμές στο εσωτερικό του. Κολώνα⁸⁹³, ΜΕΙ. Το σημείο φαίνεται να χαράχθηκε μετά την όπτηση.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Απ’ ό,τι προκύπτει από τη μελέτη του διαθέσιμου δείγματος, το εύρος του διακοσμητικού ρεπερτορίου μειώνεται σε ό,τι αφορά στις κατηγορίες, δηλαδή στο είδος της διακόσμησης, καθώς μεγάλο μέρος των δειγμάτων περιορίζεται στην αμαυρόχρωμη γραπτή. Υπάρχει ωστόσο πληθώρα μοτίβων τα οποία αποδίδονται με τη χρήση αυτής της διακόσμησης. Το γεγονός αυτό βρίσκεται σε συνέπεια με την κυρίαρχη τάση στη διακόσμηση κεραμικών που επικρατεί καθ’ όλη τη διάρκεια της ΜΕ. Ως προς τα αποδιδόμενα μοτίβα κυριαρχούν τα γραμμικά/γεωμετρικά σχέδια, με την εμφάνιση ωστόσο κατά την ΜΕΙΙΙ μιας τάσης απόδοσης και εικονογραφικών θεμάτων.

Σε ό,τι αφορά στα εικονογραφικά μοτίβα (παρ’ ότι περιορισμένα σε συχνότητα), είναι αξιοσημείωτο ότι σε σύγκριση με ολόκληρο το κεραμικό σχηματολόγιο της περιόδου, οι πίθοι είναι αυτοί που αναλογικά δέχονται συχνότερα εικονογραφικά διακοσμητικά θέματα. Αυτό ίσως να οφείλεται σε ένα σύνολο παραγόντων:

α) Έχοντας κατά κανόνα μεγάλες διαστάσεις, ο πίθος προσφέρει μεγάλη επιφάνεια που μπορεί να δεχτεί διακόσμηση. Από τεχνολογική άποψη, αυτό είναι μάλλον βασικό για κάποιον που δεν έχει εμπειρία στη σχεδίαση τέτοιου είδους παραστάσεων. Επίσης, μια ευρεία επιφάνεια μάλλον αποτελεί προαπαιτούμενο για ένα διακοσμητικό σύνολο με πιθανό αφηγηματικό χαρακτήρα.

β) Εξαιτίας της φύσης των εφαρμογών που συναντά ένας πίθος σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, παρουσιάζει μεγαλύτερη ευελιξία ως προς τη διακόσμηση που θα δεχτεί, καθώς η τελευταία δεν επηρεάζει τόσο τη χρησιμοποίησή του, όσο ίσως άλλα

⁸⁹² Lindblom 2001, pl46:M979

⁸⁹³ Gauss, Kiriati 2011, fig.130:KOL266

σχήματα τα οποία συμμετέχουν σε πράξεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης, όπως π.χ. αγγεία πόσεως.

γ) Ίσως κάποια (δυστυχώς μη ανιχνεύσιμη) διαφοροποίηση στα υφιστάμενα μοτίβα ζήτησης.

δ) Ο τελευταίος παράγοντας ο οποίος ίσως είναι ο σημαντικότερος, δηλώνει απλώς την αδυναμία μας να προσεγγίσουμε συγκεκριμένες συμπεριφορές οι οποίες υπαγορεύονται από ένα πολιτισμικό πλαίσιο, για το οποίο δεν διαθέτουμε επαρκείς γνώσεις (και μάλλον δεν θα αποκτήσουμε ποτέ).

Τέτοιου είδους διακοσμητικές παραστάσεις οι οποίες παρουσιάζουν πλοία, ανθρώπινες μορφές με ιχθείς (βλ. μοτίβα 33, 34), κ.ά., είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι εμπεριέχουν κάποιον αφηγηματικό χαρακτήρα, όχι απαραίτητα συγκεκριμένων γεγονότων.

Παρατηρείται ότι στη γραπτή διακόσμηση χρησιμοποιούνται τα ίδια -κατά κύριο λόγο γεωμετρικά- μοτίβα, ανεξάρτητα από τη φύση του χρώματος (αμαυρόχρωμο ή άλλο). Αυτό κρίνεται μάλλον φυσιολογικό, δεδομένης και της μάλλον κακής ποιότητας του βερνικιού και της κατά συνέπεια περιορισμένης χρήσης του.

Αν και κάνει δυναμικά την εμφάνιση της η γραπτή διακόσμηση στους πίθους, εντούτοις, κάποια από τα πλαστικά σχοινοειδή και μη διακοσμητικά μοτίβα, παραμένουν κατά περιοχές και σε γενικές γραμμές σε χρήση. Αξίζει επίσης να αναφερθεί η πιθανότητα απόδοσης πλαστικών σχοινοειδών μοτίβων σε αμαυρόχρωμη διακόσμηση. Αναφερόμαστε στο μοτίβο 19, το οποίο κατά πάσα πιθανότητα (τουλάχιστον στα δείγματα που ανήκουν στον τύπο 11), απομιμείται το μοτίβο α.

Παρατηρείται ότι το εργαστήριο της Κολώνας στην Αίγινα επίδεικνύει μια προτίμηση στην αμαυρόχρωμη διακόσμηση την οποία και φαίνεται να χρησιμοποιεί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα στη διακόσμηση πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων.

Το σημείο του κεραμέα από την Αίγινα⁸⁹⁴ (βλ. μοτίβο 5), φαίνεται να παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Το σημείο χαράχθηκε όπως προαναφέρθηκε μετά την όπτηση, πρακτική μάλλον ασυνήθιστη. Εάν αυτό συνυπολογιστεί με το μεγάλο

⁸⁹⁴ Gauss, Kiriati 2011, KOL266

μέγεθος του πίθου (βλ. πίνακα 1) στον οποίο το σημείο ανήκει, προκύπτουν κάποια πιθανά σενάρια.

Ο κεραμέας ίσως να υπολείπονταν σε συσσωρευμένη εμπειρία σχετικά με την κατασκευή πολύ μεγάλων διαστάσεων πίθων (η κατασκευή τους θα ήταν μάλλον σποραδικό φαινόμενο) και κατ' επέκταση με την τεχνολογία που θα εφάρμοζε. Αυτή θα περιελάμβανε κυρίως παραμέτρους που σχετίζονται με το στέγνωμα του αγγείου και την όπτησή του⁸⁹⁵. Το ενδεχόμενο μιας αποτυχίας ίσως να τον απέτρεψε (σε πιθανό συνδυασμό με ψυχολογικούς λόγους αποτροπαϊκής φύσης) από το να χαράξει το σημείο του στο αγγείο πριν την όπτηση.

Ένα ακόμη ενδεχόμενο το οποίο ωστόσο δεν αποκλείει το προηγούμενο, περιλαμβάνει την πιθανότητα, να μην περιλαμβανόταν στις πρακτικές του κεραμέα η (συχνή τουλάχιστον) χρήση σημείων⁸⁹⁶. Ψυχολογικοί λόγοι που θα απέρρεαν από μια ενδεχόμενη ικανοποίηση για την επιτυχημένη εκτέλεση του (ομολογουμένως δύσκολου) έργου του, να τον οδήγησαν σε αυτή την πρακτική.

1.2.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη και επικράτηση στον Αιγαιακό χώρο, του μυκηναϊκού πολιτισμού. Γραπτή διακόσμηση συνεχίζει να χρησιμοποιείται όπως και κατά τη Μεσοελλαδική περίοδο στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Τα μοτίβα που χρησιμοποιούνται, αποτελούν μέρος του διακοσμητικού ρεπερτορίου που χρησιμοποιείται και σε άλλα κεραμικά σκεύη, παρουσιάζοντας αποθηκευτικά αγγεία με διακοσμημένο το μεγαλύτερο μέρος της επιφάνειάς τους. Την περίοδο αυτή χρησιμοποιείται συχνά το βερνίκι για την απόδοση της διακόσμησης, αν και ο παλαιότερος τύπος της γραπτής αμαυρόχρωμης διακόσμησης, εξακολουθεί να

⁸⁹⁵ Βλ. το επόμενο κεφάλαιο.

⁸⁹⁶ Ας μην λησμονείται ότι η συχνότητά τους είναι μικρή στο σύνολο των διαθέσιμων πίθων και λοιπών αγγείων εν γένει.

χρησιμοποιείται στην κεραμική αν και περιορισμένα. Όπως και σε όλες τις προηγούμενες περιόδους, το γραμμικό-γεωμετρικό κόσμημα αποτελεί τον κανόνα, αν και χρησιμοποιούνται περισσότερο πλέον και εικονιστικά θέματα δανεισμένα από τη λεπτότεχνη κεραμική.

Επίσης αναβιώνει η χρήση της πλαστικής και ενσφράγιστης διακόσμησης, η χρήση της οποίας είχε μειωθεί σημαντικά κατά τη ΜΕ.

A. ΕΝΣΦΡΑΓΙΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Αν και δεν υπάρχουν πολλά δείγματα, η παρουσία της εν λόγω διακόσμησης φανερώνει σημαντική φροντίδα και πιθανώς εξειδίκευση στη διακόσμηση χονδροειδών αγγείων αποθηκευτικού χαρακτήρα (αν όντως η παρουσία τους εξυπηρετεί κυρίως διακοσμητικούς σκοπούς). Ενδεχόμενη ύπαρξη πολλών διαφορετικών σφραγίδων, υποδεικνύει είτε την ύπαρξη ειδικευμένου διακοσμητικού ρεπερτορίου ανάμεσα σε κεραμείς μεγάλων αγγείων, είτε την επιτέλεση μια διαφορετικής -πέραν της διακοσμητικής- λειτουργίας. Αμφότερα, αποτελούν στοιχεία που παρουσιάζονται κατά την ΠΕ περίοδο.

1. Σφραγιδοκύλινδροι

Μοτίβο 1: (εικ. 22.1) Ομόκεντροι κύκλοι σε σειρά με στιγμή στο κέντρο. Αυτοί ενώνονται με σιγμοειδή γραμμή, απομιμούμενοι σπειροειδές κόσμημα. Μυκήνες⁸⁹⁷, ΥΕΙΙΙ.

2. Σφραγίδες

Μοτίβο 1: (εικ. 22.2) 3 ομόκεντροι κύκλοι με στιγμή στο κέντρο. Ασίνη⁸⁹⁸, ΥΕΙΙΙΓ. 2 ομόκεντροι κύκλοι με στιγμή στο κέντρο. Ασίνη⁸⁹⁹, ΥΕΙΙΙΓ.

⁸⁹⁷ Wace 1921-23, pl.LXII

⁸⁹⁸ Frizell 1986, fig.30: 311

⁸⁹⁹ Frizell 1986, fig.30: 312

Μοτίβο 2: (εικ. 22.3) Σφράγισμα που προέρχεται από σφραγίδα με ορθογώνιο παραλληλόγραμμο σχήμα, η οποία περιλαμβάνει μια σειρά από αμείβοντες περιστοιχιζόμενοι από ένα σχετικά ευρύ πλαίσιο. Ασίνη⁹⁰⁰, ΥΕΠΠ.

Μοτίβο 3: (εικ. 22.4) Κυκλικό σφράγισμα με 4 ακτίνες, καθεμία από τις οποίες διακλαδώνεται σε 2, κοντά στο κυκλικό περίγραμμα. Ασίνη⁹⁰¹, ΥΕΠΠΓ. Τίρυνθα⁹⁰², ΥΕΠΠΓ. Τίρυνθα⁹⁰³ (σε πλαστικές ταινίες), ΥΕΠΠΓ. Το εν λόγω μοτίβο φαίνεται ότι συναντάται συχνά σε κεφαλές χάλκινων περονών⁹⁰⁴. Γνωστά παραδείγματα υπάρχουν από τις Μυκήνες, Δειράδα, Τίρυνθα, Αχαΐα,⁹⁰⁵ Βόλο⁹⁰⁶, καθώς επίσης και από την Ιταλία⁹⁰⁷. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι κάποια από τα προαναφερθέντα ενσφράγιστα δείγματα, φέρουν το αποτύπωμα ως έξεργο ανάγλυφο, κάτι που προϋποθέτει τη δημιουργία σφραγίδας ακριβώς για αυτό το σκοπό, ενώ στις περιπτώσεις που το αποτύπωμα είναι εμπέστο ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθεί κάποιο ήδη υπάρχον αντικείμενο, π.χ. κάποια περόνη όπως οι προαναφερθείσες⁹⁰⁸.

Μοτίβο 4: Απεικόνιση “γρύπα”. Πύργος Λιβανατών⁹⁰⁹, ΥΕΠΠΓ.

B. ΓΡΑΠΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ- ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ

Το είδος αυτό κατατάσσεται σε μικρότερες κατηγορίες, λόγω του μεγάλου εύρους των διακοσμητικών θεμάτων που χρησιμοποιούνται. Αυτές περιλαμβάνουν γεωμετρικά, φυτικά και εικονογραφικά μοτίβα. Οι περιπτώσεις όπου κάποιο μοτίβο ταυτίζεται με κάποιο από τα διακοσμητικά μοτίβα του Furumark⁹¹⁰, δηλώνονται.

⁹⁰⁰ Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.6

⁹⁰¹ Frizell 1986, fig.52,53:472

⁹⁰² Kilian 1981, abb.10

⁹⁰³ Pini 1975, inv. nrs:17081, 17082, 17083 (μουσείο Ναυπλίου)

⁹⁰⁴ Πρβ. Matthäus 1980, 117-125

⁹⁰⁵ Για μια λεπτομερή λίστα με τις θέσεις, βλ. όπως άνω

⁹⁰⁶ Αδρύμη- Σισμάνη 2004-5, fig.10

⁹⁰⁷ Πρβ. Matthäus 1980, abb.6:1,2

⁹⁰⁸ Η περόνη (εφόσον όντως χρησιμοποιούνταν μία για την απόδοση του μοτίβου) θα μπορούσε να αποτελεί είτε ιδιοκτησία του κεραμέα, είτε να είχε χάσει την αρχική της λειτουργία και να χρησιμοποιούνταν από τον κεραμέα ως εργαλείο διακόσμησης, πρακτική ευρύτατα διαδεδομένη ανάμεσα στους κεραμείς του ελλαδικού (και όχι μόνο) χώρου έως και πρόσφατα.

⁹⁰⁹ Δακορόνια 1990, 178, πιν.84:α,

⁹¹⁰ Furumark 1972

Το χρώμα του βερνικιού ποικίλει από μελανό, διάφορους τόνους του καστανού, του κόκκινου και του κίτρινου να αποτελούν τα συνηθέστερα.

Επίσης, συνήθης είναι η διακόσμηση μεγάλων αγγείων, με τη χρήση του λεγόμενου ανακτορικού ρυθμού που παρουσιάζει κατάκοσμα αγγεία.

1. φυτικά μοτίβα

Μοτίβο 1 (εικ. 9.2): Φύλλα και στελέχη κισσού (FM 12). Αγ. Ειρήνη⁹¹¹, ΥΕΠ. Πύλος⁹¹² (FM12:j), ΥΕΠ (;).

Μοτίβο 2: (εικ. 22.5) Ροζέτα (ρόδακας) (FM 17). Η αναγωγή του εν λόγω μοτίβου σε αυτή την κατηγορία συσχετίζεται με το γεγονός, ότι σε πλείστες των περιπτώσεων πιθανότατα αναπαριστά άνθος. Πύλος⁹¹³, ΥΕΠ (;).

2. γραμμικά – γεωμετρικά μοτίβα

Μοτίβο I: Ταινίες κόκκινου χρώματος περιμετρικά του αγγείου. Αγ. Ειρήνη⁹¹⁴, ΥΕΠ. Πύλος⁹¹⁵, ΥΕΠΒ-Γ. Πύλος⁹¹⁶, ΥΕΠΒ-Γ. Μυκήνες: “οικία του Μολύβδου”⁹¹⁷, ΥΕΠΒ.

Μοτίβο II: (εικ. 22.6) Ταινίες που περιέχουν επάλληλες κάθετες κυματοειδείς γραμμές (FM67:1,3). Αγ. Ειρήνη⁹¹⁸, ΥΕΠΑ. Πύλος⁹¹⁹, ΥΕΠ.

Μοτίβο III: (εικ. 22.7) Οριζόντια ταινία που περιέχει μια κυματοειδή γραμμή. Πύλος⁹²⁰, ΥΕΠ (;). Μυκήνες: “οικία του Μολύβδου”⁹²¹, ΥΕΠΒ.

⁹¹¹ Caskey 1972, pl.94: H28

⁹¹² Blegen et al. 1973, fig.233:4

⁹¹³ Blegen et al. 1973, fig.233:4

⁹¹⁴ Caskey 1972, pl.94: H28

⁹¹⁵ Blegen et al. 1966, fig.383:607

⁹¹⁶ Blegen et al. 1973, fig.173: 11,13

⁹¹⁷ Wace 1956, pl.29b

⁹¹⁸ Caskey 1972, pl.94:1

⁹¹⁹ Blegen et al. 1966, fig.330,379: 610

⁹²⁰ Blegen et al. 1966, fig.379: 418, fig.383: 607

⁹²¹ Wace 1956, pl.29b

Μοτίβο IIIβ: (εικ. 22.8) Πρόκειται για τον αντίστροφο τρόπο επίθεσης του χρώματος: μία γραπτή με κόκκινο χρώμα ταινία με επίθετο φαιόλευκο τεθλασμένο κόσμημα. Πύλος⁹²², ΥΕIIB-Γ.

Μοτίβο IV: (εικ. 22.9) Ζώνη που περιέχει τεθλασμένο κόσμημα ή επάλληλα τρίγωνα στη σειρά. (FM 61:1). Αγ. Ειρήνη⁹²³, ΥΕIIA.

Μοτίβο V: (εικ. 23.1) Ζεύγη σπειρών μεγάλου μεγέθους. Αγ. Ειρήνη⁹²⁴, ΥΕX. Η συγκεκριμένη διακόσμηση χαρακτηρίζει την περιοχή των Κυκλάδων⁹²⁵ και της Κρήτης⁹²⁶.

Μοτίβο Vβ: (εικ. 23.2) Σειρά από σπειροειδές κόσμημα (FM 46). Πύλος⁹²⁷, ΥΕII.

Μοτίβο VI: (εικ. 23.3) Δικτυωτό κόσμημα (FM 57). Πύλος⁹²⁸, ΥΕIIB-Γ.

Μοτίβο VII: (εικ. 23.4) Ταινία που περιέχει επάλληλους αμείβοντες (FM 58: 33). Πύλος⁹²⁹, ΥΕII(;).

Μοτίβο VIII: (εικ. 23.5) Αβακωτό κόσμημα (FM 56). Πύλος⁹³⁰, ΥΕII.

Μοτίβο IX: (εικ. 23.6) Ενωμένα ημικύκλια (FM 42). Πύλος⁹³¹, ΥΕII.

3. εικονογραφικά μοτίβα

Μοτίβο 1: (εικ. 23.7) Γρύπας. Αγ. Ειρήνη⁹³², ΥΕI-II. Αποθηκευτικά αγγεία με γραπτή διακόσμηση γρυπών αναφέρονται και από το Ακρωτήρι⁹³³.

⁹²² Blegen et al. 1966, fig.383:599, fig.379: 604

⁹²³ Caskey 1972, pl.94:H1

⁹²⁴ Cummer, Schofield 1984, pl.70:1100,1102, κ.ά.

⁹²⁵ Πρβ. π.χ. Nikolakopoulou 2002, 65-66

⁹²⁶ Πρβ. π.χ. Chatzi-Vallianou 2011, fig.23,24

⁹²⁷ Blegen et al. 1966, fig.330,379: 600, 606

⁹²⁸ Blegen et al. 1966, 301 (περιγραφή)

⁹²⁹ Blegen et al. 1966, fig.330,379: 600, 604, 606

⁹³⁰ Blegen et al. 1966, fig.331, 379:612

⁹³¹ Blegen et al. 1966, fig.379:610

⁹³² Caskey 1977, fig.13 και Cummer, Schofield 1984, pl.79:1318

⁹³³ Nikolakopoulou 2002, 100 (AIN 8885)

Μοτίβο 2: Οκταπόδι (FM 21:1). Πρόσφυμα⁹³⁴, ΥΕΙΑ.

4. Αμαυρόχρωμη διακόσμηση

Μοτίβο 1: (εικ. 23.8) Το μόνο έως τώρα γνωστό δείγμα αμαυρόχρωμης διακόσμησης σε πίθο, αποτελεί με βεβαιότητα πολιτισμική επιβίωση από την Μεσοελλαδική περίοδο. Περιλαμβάνει σε αμαυρόχρωμη διακόσμηση γεωμετρικά σχέδια αποτελούμενα από κύκλους και μια απλοποιημένη εκδοχή του ΜΕ μοτίβου 27 (Buck 4b). Άγιος Κοσμάς⁹³⁵, ΥΕΙΙ.

5. Επιχρίσματα

1. Κίτρινο και κόκκινο αλείφωμα. Γλάς⁹³⁶, ΥΕΙΙΙ(;).

2. Καστανοπορτοκαλόχρωμο επίχρισμα. Μυκήνες⁹³⁷, ΥΕΙΙΙ(;).

Γ. ΠΛΑΣΤΙΚΗ- ΑΝΑΓΛΥΦΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μεγαλύτερο εύρος (σε σχέση με την ΠΕ και ΜΕ) στα διακοσμητικά μοτίβα που δέχεται η πλαστική ταινία. Κάποια σχοινοειδή μοτίβα συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται από προγενέστερες περιόδους, ενώ εμφανίζονται πολλές νέες παραλλαγές. Ακολούθως, κάποια από τα νέα μοτίβα θα μπορούσε να υποθεθεί ότι απομυμούνται σχοινί ενώ κάποια όχι.

⁹³⁴ Blegen 1937, pl.VII

⁹³⁵ Mylonas 1959, pl.135: 71

⁹³⁶ Ιακωβίδης 1989, 213 (περιγραφή)

⁹³⁷ Ωνάσογλου 1995, 93 (περιγραφή)

Δεν πρέπει να λησμονείται ότι οι πλαστικές ταινίες παίζουν και τον επιπρόσθετο ρόλο της ενδυνάμωσης και απαλοιφής τυχόν ορατών σημαδιών της κατασκευαστικής διαδικασίας των διαφόρων τμημάτων του αγγείου⁹³⁸.

1. Ταινιωτή πλαστική διακόσμηση

Μοτίβο α: (εικ. 24.1) Πλαστική ταινία με εμπίεστη διακόσμηση περιμετρικά του αγγείου. Η διακόσμηση αποτελείται από μια σειρά κυκλικών με λίγη απόσταση μεταξύ τους οπών, οι οποίες δημιουργήθηκαν πιθανότατα από κάποιο κυκλικής διατομής αντικείμενο, ίσως ένα απλό κομμάτι ξύλο. Τίρυνθα⁹³⁹, ΥΕΠΒ. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁴⁰, ΥΕΠΙΑ-Γ(;). Μυκήνες⁹⁴¹, ΥΕΠΙ. Μιδέα⁹⁴², ΥΕΠΙ. Μιδέα⁹⁴³, ΥΕ. Ορχομενός⁹⁴⁴, ΥΕΙ. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁴⁵, ΥΕΠ(;). Γλάς⁹⁴⁶, ΥΕΠΙ(;). Πύλος⁹⁴⁷, ΥΕΠΒ-Γ. Περιστεριά⁹⁴⁸, ΥΕΠΒ/ΠΙΑ1. Ασίνη⁹⁴⁹, ΥΕΠΠΓ. Ασίνη(;)⁹⁵⁰, ΥΕΙ. Περιστεριά⁹⁵¹, ΥΕΙ. Τίρυνθα⁹⁵², ΥΕ. Μιδέα⁹⁵³, ΥΕΠΒ.

Ασύμμετρη απόδοση μάλλον με το δάκτυλο παρά με εργαλείο: Τσούγκιζα⁹⁵⁴(;), ΥΕΠΒ. Μιδέα⁹⁵⁵, ΥΕΠΒ. Κιάφα Θίτι⁹⁵⁶, ΥΕΙ. Καλαπόδι⁹⁵⁷, ΥΕΠΠΓ.

Μοτίβο α2: (εικ. 24.2) Η διαφοροποίηση έγκειται στο ότι η ταινία περιέχει δύο ή και περισσότερες σειρές κυκλικών οπών. Μιδέα⁹⁵⁸, ΥΕΠΙ. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁵⁹,

⁹³⁸ Εξαιτίας της κατασκευής με τη μέθοδο των “κουλούρων”.

⁹³⁹ Grossmann, Schäfer 1975, pl.56:187 και abb.70:273 με μια οπή να είναι εμφανής, αλλά η ταινία σώζεται αποσπασματικά.

⁹⁴⁰ Brooner 1939, fig.80:c

⁹⁴¹ Wace 1955, pl.28:d

⁹⁴² Walberg 1998, pl.90:710

⁹⁴³ Walberg 2007, fig.181: 2082

⁹⁴⁴ Bulle 1907, pl.XIX:71

⁹⁴⁵ Hansen 1937, fig.18:d,f,g

⁹⁴⁶ Ιακωβίδης 1998, πιν.55α, 55γ: 2,3

⁹⁴⁷ Blegen et al. 1966, 138,141 (περιγραφή)

⁹⁴⁸ Κορρές 1976β, πιν.276: α

⁹⁴⁹ Frizell 1986, fig.30: 309

⁹⁵⁰ Dietz 1979, fig.131:347

⁹⁵¹ Κορρές 1977β, πιν.166ε

⁹⁵² Grossmann et al. 1980, taf.70: 1

⁹⁵³ Δημακοπούλου et al. 2002, fig.73

⁹⁵⁴ Thomas 1992, fig.36: 12

⁹⁵⁵ Δημακοπούλου et al. 2002, fig.21

⁹⁵⁶ Maran 1990, taf.21: 679,680, taf.25: 793

⁹⁵⁷ Jacob-Felsch 1996, taf.21,38: 263, taf.45:415

⁹⁵⁸ Walberg 1998, pl.90:711

⁹⁵⁹ Brooner 1939, fig.80:f,d

ΥΕΙΙΙ. Γλάς⁹⁶⁰, ΥΕΙΙΙ (;). Τίρυνθα⁹⁶¹, ΥΕΙΙΙΓ. Κόρινθος⁹⁶², ΥΕΙΙΙΓ. Μενελάιο⁹⁶³, ΥΕΙΙΒ.

Μοτίβο α3: (εικ. 24.3) Ταινία που στις πλευρές της οριοθετείται από 2 μικρότερες οι οποίες περιέχουν πολύ μικρού μεγέθους οπές κατά το συνήθη τρόπο. Η κεντρική και μεγαλύτερη ταινία περιέχει τις ίδιες μικρού μεγέθους οπές, η σειρά των οποίων διακόπτεται περιστασιακά από μια οπή του συνήθους μεγέθους (δακτύλου). Ασίνη⁹⁶⁴, ΥΕΙΙΙΓ.

Μοτίβο α4: (εικ. 24.4) Πλαστική ταινία με εμπύεστη διακόσμηση. οι εμπύεσεις δημιουργήθηκαν με γωνιώδες εργαλείο χονδροειδούς τετραγωνικής διατομής. Μιδέα⁹⁶⁵, ΥΕΙΙΙ (;).

Μοτίβο β: (εικ.24.5) Εγχάρακτη πλαστική ταινία περιμετρικά του αγγείου. Οι εγχαράξεις έχουν γίνει με πλάγια διεύθυνση ώστε να απομυμείται σχοινί. Κόρινθος⁹⁶⁶, ΥΕΙΙΙΓ. Κοράκου⁹⁶⁷, ΥΕΙΙΙΓ(;). Ακρόπολη Αθηνών⁹⁶⁸, ΥΕΙΙ(;). Πύλος⁹⁶⁹, ΥΕΙΙΒ-Γ. Ασίνη⁹⁷⁰, ΥΕΙΙΙΓ. Τίρυνθα⁹⁷¹, ΥΕΙΙΙΓ. Λευκαντί⁹⁷², ΥΕΙΙΙΓ. Μυκήνες⁹⁷³, ΥΕΙΙΙ. Μιδέα⁹⁷⁴, ΥΕΙΙ(;). Μιδέα⁹⁷⁵, ΥΕΙΙΒ. Κιάφα Θίτι⁹⁷⁶, ΥΕΙΙ. Καλαπόδι⁹⁷⁷, ΥΕΙΙΙΓ.

⁹⁶⁰ Ιακωβίδης 1989, 176: Ομ.436, (περιγραφή)

⁹⁶¹ Kilian 1981, abb. 9

⁹⁶² Rutter 1979, pl.93:115

⁹⁶³ Catling 2009, fig.252: AM101

⁹⁶⁴ Frizell 1986, fig.38: 367

⁹⁶⁵ Walberg 2007, pl.182: 2083

⁹⁶⁶ Rutter 1979, pl.93:124

⁹⁶⁷ Blegen 1921, fig.105, 106 και Rutter J. 1975, ill.2/pl.1:fig.2

⁹⁶⁸ Hansen 1937, fig.18:b

⁹⁶⁹ Blegen et al. 1966, 301,303 (περιγραφή)

⁹⁷⁰ Frizell 1986, fig.30:310, 33:324

⁹⁷¹ Kilian 1981, abb. 9

⁹⁷² Popham et al. 2006a, pl.38:C3

⁹⁷³ Wace 1921-23, pl.62

⁹⁷⁴ Walberg 2007, fig.182: 2087, 183:2096, 2097

⁹⁷⁵ Δημακοπούλου et al. 2002, fig.53

⁹⁷⁶ Maran 1990, taf.3:120, taf.32:971, taf.33:1017, taf.2:60 YE;

⁹⁷⁷ Jacob-Felsch 1996, taf.21,26: 68

Μοτίβο β2: (εικ. 24.6) Πρόκειται για παραλλαγή του β1. Η διαφορά έγκειται στο ότι η πλαστική ταινία δεν σχηματίζει ευθεία γραμμή αλλά είναι κυματοειδής. Κοράκου⁹⁷⁸, ΥΕΙΙΙ. Μυκήνες⁹⁷⁹, ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο β3: (εικ. 24.7) Ταινία που έχει δεχτεί κάθετες εγχαραξεις με αμβλύ εργαλείο. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁸⁰, ΥΕΙΙΑ-Γ(;). Πύλος⁹⁸¹, ΥΕΙΙΒ-Γ. Αγορά Αθηνών⁹⁸², ΥΕ. Τσούγκιζα⁹⁸³, ΥΕΙΙΒ.

Μοτίβο β4: (εικ. 24.8) Η ταινία διαθέτει μια σειρά από ωοειδούς σχήματος εγχαραξεις, οι οποίες δημιουργήθηκαν⁹⁸⁴ με την απόξεση της επιφάνειας της ταινίας με κάποιο αμβλύ εργαλείο. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁸⁵, ΥΕΙΙ(;).

Μοτίβο β5: (εικ. 24.9) Πλαστική ταινία που έχει δεχθεί πλάγιες αυλακώσεις με κάποιο αμβλύ εργαλείο. Εντός των αυλακώσεων έχουν προστεθεί μικρές παράλληλες εγχαραξεις. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁸⁶, ΥΕΙΙΑ-Γ(;).

Μοτίβο γ: (εικ. 25.1) Εμπίεστη πλαστική ταινία που έχει μορφοποιηθεί δεχόμενη πίεση, πιθανότατα με το δάκτυλο, σχηματίζοντας διαμπερή (άνω και κάτω) κοιλώματα ανά τακτά διαστήματα. Αγ. Ειρήνη⁹⁸⁷, ΥΕΙΙ. Ακρόπολη Αθηνών⁹⁸⁸, ΥΕΙΙ(;). Πύλος⁹⁸⁹, ΥΕΙΙΒ-Γ. Αγ. Ειρήνη⁹⁹⁰, ΥΕ. Αγ. Ειρήνη⁹⁹¹, ΥΕ. Ζερέλια⁹⁹², ΥΕ;. Μυκήνες⁹⁹³, ΥΕΙΙΓ. Μιδέα⁹⁹⁴(;), ΥΕΙΙΙ(;). Μενελάιο⁹⁹⁵, ΥΕΙΙΓ. Μπαρμπούνα⁹⁹⁶, ΥΕΙΙΙ. Μενελάιο⁹⁹⁷, ΥΕΙΙΒ/ΥΕΙΙΑ1.

⁹⁷⁸ Blegen 1921, fig.107, 74: (περιγραφή)

⁹⁷⁹ Wace 1921-23, pl.62

⁹⁸⁰ Brooner 1939, fig.80:e

⁹⁸¹ Blegen et al. 1973, fig.233:5

⁹⁸² Immerwahr 1971, pl.62: 462

⁹⁸³ Thomas 1992, fig.35:6

⁹⁸⁴ Hansen 1937, 566

⁹⁸⁵ Hansen 1937, fig.18:a

⁹⁸⁶ Brooner 1939, fig.80:a

⁹⁸⁷ Caskey 1972, pl.94:H26, pl.94: H30;

⁹⁸⁸ Hansen 1937, fig.18: h

⁹⁸⁹ Blegen et al. 1966, fig.381

⁹⁹⁰ Cummer, Schofield 1984, pl.87:1576, 1575

⁹⁹¹ Caskey 1973, πιν.509 και Cummer, Schofield 1984, pl.87:1575

⁹⁹² Wace et al. 1907-8, fig.9: m

⁹⁹³ French 1963, fig.63

⁹⁹⁴ Walberg 2007, pl.182: 2088

Μοτίβο γ2: (εικ. 25.2) Η πλαστική ταινία δεν είναι οριζόντια αλλά κυματοειδής. Φέρει δε την ίδια εμπίεστη διακόσμηση. Μιδέα⁹⁹⁸, ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο δ: (εικ. 25.3) Ταινία αποτελούμενη από επικαλυπτόμενους δίσκους. Πιθανότατα σχηματίζεται με συνεχείς ωθήσεις του δακτύλου πάνω στο νωπό πηλό. Αγ. Ειρήνη⁹⁹⁹ (;), ΥΕΙΙ. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁰⁰, ΥΕΙΙ. Μπαρμπούνα¹⁰⁰¹, ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο δ2: (εικ. 25.4) Άτεχνη απομίμηση που μάλλον δημιουργήθηκε με ημικυκλική κίνηση του αντίχειρα στο νωπό πηλό. Γλάς¹⁰⁰² (;), ΥΕΙΙΙ(;). Τσούγκιζα¹⁰⁰³, ΥΕΙΙΒ1. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁰⁴, ΥΕΧΙΙ. Κέα¹⁰⁰⁵, ΥΕΧ. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁰⁶ (;), ΥΕΧΙΙΙ. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁰⁷, ΥΕΧΙ.

Μοτίβο ε: Ακόσμητη πλαστική ταινία περιμετρικά του αγγείου. Γλάς¹⁰⁰⁸, ΥΕΙΙΙ(;). Γλάς¹⁰⁰⁹, ΥΕΙΙΙ(;). Μυκήνες¹⁰¹⁰, ΥΕΙΙΙΒ. Θορικός¹⁰¹¹, ΥΕ. Ασίνη¹⁰¹², ΥΕΙΙΙ. Πύλος¹⁰¹³, ΥΕΙΙΙΓ(;). Λευκαντί¹⁰¹⁴, ΥΕΙΙΙΓ. Μενελάιο¹⁰¹⁵, ΥΕΙΙΙΓ. Καλαπόδι¹⁰¹⁶, ΥΕΙΙΙΓ.

⁹⁹⁵ Catling, Catling 1981, pl.5a

⁹⁹⁶ Frizell 1978, fig.75:128

⁹⁹⁷ Catling 2009, fig.154:NB159, fig.313:A467

⁹⁹⁸ Walberg 1998, pl.90:712

⁹⁹⁹ Caskey 1972, pl.94: H27 (397: περιγραφή)

¹⁰⁰⁰ Bikaki 1984, pl.25:VII6

¹⁰⁰¹ Frizell 1978, fig.76:129

¹⁰⁰² Ιακωβίδης 1989, περιγραφή, 181:χώρος Β1-Β2, 182: χώρος Β3

¹⁰⁰³ Thomas 2005, fig.34:6

¹⁰⁰⁴ Bikaki 1984, pl.25: VII8

¹⁰⁰⁵ Cherry et al. 1991, fig.6.3

¹⁰⁰⁶ Schofield 2011, 21: no.114 (αναφορά), 145 (αναφορά)

¹⁰⁰⁷ Schofield 2011, pl.61:1226, 125: no.1407,1408 (αναφορά)

¹⁰⁰⁸ Ιακωβίδης 1989, 181,217 (περιγραφή)

¹⁰⁰⁹ Ιακωβίδης 1998, , 30, 33,38,57,92,96,103(περιγραφή), πιν.58γ

¹⁰¹⁰ Ωνάσογλου 1995, 30, 113 (περιγραφή)

¹⁰¹¹ Στάης 1895, πιν.11: 3

¹⁰¹² Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm. 4, 5;

¹⁰¹³ Blegen et al. 1973, fig.233:6

¹⁰¹⁴ Popham et al. 2006a, pl.28:5

¹⁰¹⁵ Catling 2009, fig.282: AO90

¹⁰¹⁶ Jacob-Felsch 1996, taf.46: 433

Εντούτοις, πρέπει να σημειωθεί ότι είναι πολύ πιθανό κάποιες φορές, οι εν λόγω ταινίες να επιτελούν μια δομική λειτουργία (που δηλώνει τα διάφορα στάδια κατασκευής), παρά διακοσμητική.

Μοτίβο ε2: (εικ. 25.5) Μια ακόσμητη οριζόντια ταινία και ζεύγη κάθετων ακόσμητων ταινιών που ξεκινούν από αυτή. Αγ. Ειρήνη¹⁰¹⁷, ΥΕΠ.

Μοτίβο στ: (εικ. 25.6) Ακόσμητη πλαστική ταινία με κυματοειδή διάταξη. Ακρόπολη Αθηνών¹⁰¹⁸, ΥΕΠ(;). Περιστεριά¹⁰¹⁹, ΥΕΙ. Μιδέα¹⁰²⁰, ΥΕ. Θήβα¹⁰²¹, ΥΕΠ. Κόρινθος¹⁰²², ΥΕΠΠΓ.

Μοτίβο ζ: (εικ. 25.7) Πλαστική ταινία που φέρει μια σειρά από επάλληλους εγχάρακτους αμείβοντες. Κόρινθος¹⁰²³, ΥΕΠΠΓ. Μυκήνες¹⁰²⁴, ΥΕΠ (;). Ακρόπολη Αθηνών¹⁰²⁵, ΥΕΠ(;). “Τύμβος του Σαλγανέα”¹⁰²⁶, ΥΕΠΠΒ/Γ. Κρίσα¹⁰²⁷, ΥΕΠ. Θήβα¹⁰²⁸, ΥΕΠΠ. Μενελάιο¹⁰²⁹, ΥΕΠΠ. Μόδι¹⁰³⁰, ΥΕΠΠΒ/Γ.

Μοτίβο ζ2: (εικ. 25.8) Πλαστική ταινία που απομιμείται το σχέδιο της ιχθυάκανθας. Ακρόπολη Αθηνών¹⁰³¹, ΥΕΠΠΑ-Γ(;). Μενελάιο¹⁰³², ΥΕΠΠ.

Μοτίβο η: (εικ. 26.1) Ταινία διακοσμημένη με μια κυματοειδή εμπίεστη γραμμή, στα κοιλώματα της οποίας τοποθετείται ένας εμπίεστος κύκλος. Ακρόπολη Αθηνών¹⁰³³, ΥΕΠΠΑ-Γ(;). Μιδέα¹⁰³⁴, ΥΕΠΠ. Μιδέα¹⁰³⁵, ΥΕΠΠ(;). Κόρινθος¹⁰³⁶,

¹⁰¹⁷ Caskey 1972, pl.94: H29, 397 (περιγραφή)

¹⁰¹⁸ Hansen 1937, fig.18:c

¹⁰¹⁹ Κορρές 1977β, πιν.166ε

¹⁰²⁰ Walberg 2007, fig.181: 2080

¹⁰²¹ Andrikou 2006, 21 (αναφορά)

¹⁰²² Rutter 1979, pl.94:153

¹⁰²³ Rutter 1979, pl.93:125

¹⁰²⁴ Wace 1921-1923, fig.80

¹⁰²⁵ Hansen 1937, fig.18:e

¹⁰²⁶ Σαπουνά- Σακελλαράκη 1988, εικ.7

¹⁰²⁷ Jannoray, van Effenterre 1938, fig.7,8

¹⁰²⁸ Andrikou 2006, pl.29:no28

¹⁰²⁹ Catling 2009, fig.313: A465

¹⁰³⁰ Αγουρίδης 2012, εικ.9

¹⁰³¹ Brooner 1939, fig.80:a

¹⁰³² Catling 2009, fig.313: A466

¹⁰³³ Brooner 1939, fig.80:g

ΥΕΙΠΓ. Γλάς¹⁰³⁷, ΥΕΙΠ(;). Δοράτη¹⁰³⁸, ΥΕ. Τίρυνθα¹⁰³⁹, ΥΕΙΠΓ. Μυκήνες¹⁰⁴⁰, ΥΕΙΠΒ-Γ. Με ελαφρές διαφοροποιήσεις, ίσως και λόγω αμελούς κατασκευής: Τίρυνθα¹⁰⁴¹, ΥΕΙΠΓ. Μυκήνες¹⁰⁴², ΥΕΙΠ. Θήβα(;) ¹⁰⁴³, ΥΕΙΠ. Τίρυνθα¹⁰⁴⁴ ΥΕΙΠ. Πύργος Λιβανατών¹⁰⁴⁵, ΥΕΙΠΓ. Μενελάιο¹⁰⁴⁶, ΥΕΙΠΒ/ΥΕΙΠΑ1.

Μοτίβο η2: (εικ. 26.2) Ταινία με κυματοειδή εμπίεστη γραμμή, όπου στα κοιλώματα που σχηματίζονται, τοποθετείται το σφραγιστικό μοτίβο 3. Τίρυνθα¹⁰⁴⁷, ΥΕΙΠ.

Μοτίβο η3: (εικ. 26.3) Ταινία με κυματοειδή εμπίεστη γραμμή, που το περίγραμμά της ορίζεται από πάμπολλες μικρές εγχαράξεις. Τίρυνθα¹⁰⁴⁸, ΥΕΙΠΓ.

Μοτίβο η4: (εικ. 26.4) Ταινία με απλή κυματοειδή εμπίεστη γραμμή. Τίρυνθα¹⁰⁴⁹, ΥΕ;.

Μοτίβο θ: (εικ. 26.5) Δύο ταινίες που σχηματίζουν πλαίσιο, εντός του οποίου μια τρίτη κυματοειδής ταινία. Μυκήνες¹⁰⁵⁰, ΥΕΙΠ.

Μοτίβο ι: (εικ. 26.6) Ταινία με εγχάρακτο τεθλασμένο κόσμημα. Λευκαντί¹⁰⁵¹, ΥΕΙΠΓ. Κόρινθος¹⁰⁵², ΥΕΙΠΓ.

¹⁰³⁴ Walberg 1998, pl.90:706-708

¹⁰³⁵ Walberg 2007, fig.181:2081, 182:2085

¹⁰³⁶ Rutter 1979, pl.94:152

¹⁰³⁷ Ιακωβίδης 1998, 98 και 141 (περιγραφή)

¹⁰³⁸ Marchand 2002, fig.10

¹⁰³⁹ Kilian 1978, abb.5

¹⁰⁴⁰ Μυλωνάς 1965, πιν.142:α

¹⁰⁴¹ Kilian 1979, Abb.31: 4,7

¹⁰⁴² Wace 1921-23, pl.62

¹⁰⁴³ Andrikou 2006, pl.55:89D

¹⁰⁴⁴ Grossmann et al. 1980, taf.70:1

¹⁰⁴⁵ Δακορώνια 1986, πιν.69:β

¹⁰⁴⁶ Catling 2009, fig.182: WS92

¹⁰⁴⁷ Pini 1975, inv. nr: 17083 (μουσείο Ναυπλίου)

¹⁰⁴⁸ Kilian 1979, abb.31:8

¹⁰⁴⁹ Grossmann, Schäfer 1975 taf.44: 3

¹⁰⁵⁰ Wace 1921-23, pl.62

¹⁰⁵¹ Popham et al. 2006a, pl.42:9

¹⁰⁵² Rutter 1979, pl.91:73

Μοτίβο ι2: (εικ. 10.3) Πλαστική ταινία με εγχάρακτο τεθλασμένο κόσμημα. Οι χώροι που δημιουργούνται από το τεθλασμένο γεμίζουν με επάλληλες γραμμές διαφορετικής όμως κατεύθυνσης, στον εκάστοτε χώρο. Οι ίδιες οι ταινίες με τη σειρά τους πέρα από οριζόντια διάταξη, σχηματίζουν και μεγάλες θηλιές, πιθανότατα απομιμούμενες σχοινί. Τείχος Δυμαίων¹⁰⁵³, ΥΕΙΙΒ.

Μοτίβο ια: (εικ. 26.7) Πλαστική ταινία με μία σειρά από εγχάρακτο χιαστό κόσμημα. Μιδέα¹⁰⁵⁴, ΥΕΙΙ.

Μοτίβο ιβ: (εικ. 26.8) Ταινία που φέρει τετραγωνικού σχήματος εμπιέσεις, οι οποίες είναι διατεταγμένες σε μηνοειδείς σχηματισμούς. Κόρινθος¹⁰⁵⁵, ΥΕΙΙΓ.

Μοτίβο ιγ: (εικ. 26.9) Πλαστική ταινία που σχηματίζει θηλιές με τη βοήθεια έτερης ακόσμητης πλαστικής ταινίας που βρίσκεται υπέρθεν αυτής. Περιέχει δε εμπιέστη διακόσμηση που περιλαμβάνει κυκλικό περίγραμμα, το οποίο δημιουργήθηκε με τη βοήθεια εργαλείου κούφιου στο εσωτερικό, το οποίο δημιουργεί μόνο το περίγραμμα του κύκλου. Απομιμείται μάλλον εύστοχα σχοινί, καθώς η υποτιθέμενη άκρη του, απεικονίζεται ως ένα ευμέγεθες σταγονίδιο. Ασίνη¹⁰⁵⁶, ΥΕΙΙ.

Μοτίβο ιδ: (εικ. 26.10) Ταινία που περιέχει σειρές από κυκλικές οπές, οι οποίες δημιουργήθηκαν με κάποιο κουφωμένο εσωτερικά εργαλείο. Ως αποτέλεσμα οι εμπιέσεις σχηματίζουν μόνο το περίγραμμα του κύκλου. Ασίνη¹⁰⁵⁷, ΥΕΙΙ. Τίρυνθα¹⁰⁵⁸, ΥΕΙΙΓ. Ασίνη¹⁰⁵⁹, ΥΕΙΙΓ.

Μοτίβο ιδ2: (εικ. 27.1) Ταινία με σειρές από σχετικά ομόκεντρα κυκλικά περιγράμματα. Χαρακτηρίζονται από αμελή κατασκευή μάλλον εξαιτίας της φύσης

¹⁰⁵³ Μαστροκόστας 1963, πιν.70 και Papadopoulos 1979, fig.187

¹⁰⁵⁴ Walberg 1998, pl.87:651

¹⁰⁵⁵ Rutter 1979, pl.93:126

¹⁰⁵⁶ Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.4, 5;

¹⁰⁵⁷ Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.3

¹⁰⁵⁸ Kilian 1981, abb. 9

¹⁰⁵⁹ Frizell 1986, fig.52,53: 472,473

του μοτίβου καθώς χρησιμοποιούνται πολλά εργαλεία ιδίου τύπου, αλλά με φθίνουσα διάμετρο (ίσως καλάμια¹⁰⁶⁰). Τίρυνθα¹⁰⁶¹, ΥΕΠΠΓ.

Μοτίβο ιε: (εικ. 27.2) Ταινία που περιέχει επάλληλα ομόκεντρα εγχάρακτα τρίγωνα. Κόρινθος¹⁰⁶², ΥΕΠΠΓ. Καλαπόδι(;) ¹⁰⁶³, ΥΕΠΠΓ.

2. Μη ταινιωτή πλαστική διακόσμηση

Μοτίβο 1: (εικ. 8.6) Ανάγλυφα ακόσμητα μετάλλια. Αυτού του είδους η διακόσμηση είναι κατεξοχήν μινωική. Μυκήνες¹⁰⁶⁴, ΥΕΠ(;) . Μενελάιο¹⁰⁶⁵(;), ΥΕΠΠΒ.

Δ. ΕΜΠΙΕΣΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Μοτίβο i: (εικ. 27.3) Εμπιέσεις τοποθετημένες σε κυκλικούς σχηματισμούς. Κόρινθος¹⁰⁶⁶, ΥΕΠΠΓ.

Μοτίβο ii: (εικ. 27.4) Σειρές από εμπιέστους κύκλους που δημιουργήθηκαν είτε με τη βοήθεια κάποιου εργαλείου κυκλικής διατομής, είτε απλώς με τη χρήση του δακτύλου. Λευκαντί¹⁰⁶⁷, ΥΕΠΠΓ. Μπαρμπούνα¹⁰⁶⁸, ΥΕΠΠ.

Μοτίβο iii: Σειρά από διαμπερείς οπές. Η ύπαρξη τους μάλλον έχει πρακτική σημασία, καθώς εικάζεται ότι διευκολύνουν την όπτηση. Μυκήνες¹⁰⁶⁹, ΥΕΠΠ (;). Θήβα¹⁰⁷⁰, ΥΕΠΠ.

¹⁰⁶⁰ Πρβ. τη χρήση τους από σύγχρονους κεραμείς (Blitzer 1984, 149)

¹⁰⁶¹ Kilian 1981, abb. 9

¹⁰⁶² Rutter 1979, pl.92:79

¹⁰⁶³ Jacob-Felsch 1996, taf.26:69, taf.21,29: 129

¹⁰⁶⁴ Wace 1921-1923, fig.80

¹⁰⁶⁵ Catling 2009, fig.271: AD86

¹⁰⁶⁶ Rutter 1979, pl.92:82

¹⁰⁶⁷ Popham et al. 2006a, fig.2.39:1,2,4

¹⁰⁶⁸ Frizell 1978, fig.76:130

¹⁰⁶⁹ Ωνάσογλου 1995, 81 (περιγραφή)

¹⁰⁷⁰ Andrikou 2006, pl.55:88B

Ε. ΕΓΧΑΡΑΚΤΗ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗ

Μοτίβο Α: (εικ. 27.5) Εγχάρακτη ταινία που περιέχει τεθλασμένο κόσμημα. Ασίνη¹⁰⁷¹, ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο Β: (εικ. 27.6) Εγχάρακτη ταινία που περιέχει μια σειρά από τρίγωνα που φέρουν διαγράμμιση στο εσωτερικό τους κατ' αντιστοιχία του γραπτού μοτίβου 25 της ΜΕ. Τα διάκενα γεμίζονται με παράλληλες γραμμές. Ασίνη¹⁰⁷², ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο Γ: (εικ. 27.7) Σειρές από εγχάρακτες αυλακώσεις, κατασκευασμένες με κάποιο αμβλύ εργαλείο. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁷³, ΥΕΙΙ. Μιδέα¹⁰⁷⁴, ΥΕΙ. Μιδέα¹⁰⁷⁵, ΥΕΙ.

Μοτίβο Δ: (εικ. 27.8) Ιχθυάκανθα ή επάλληλοι αμείβοντες. Ακρόπολη Αθηνών¹⁰⁷⁶, ΥΕΙΙΙΑ-Γ(;). Τείχος Δυμαίων¹⁰⁷⁷(;), ΥΕ(;). Μιδέα¹⁰⁷⁸, ΥΕ. Μενελάιο¹⁰⁷⁹, ΥΕΙΙΙΑ;.

Μοτίβο Ε: (εικ. 27.9) Εγχάρακτα αναποδογυρισμένα σταγονίδια, τυχαία διατεταγμένα. Τείχος Δυμαίων¹⁰⁸⁰, ΥΕΙΙΙ.

Μοτίβο ΣΤ: (εικ. 27.10) Εγχάρακτες ασύμμετρες σπείρες. Άγιος Στέφανος¹⁰⁸¹, ΥΕΙ.

Μοτίβο Ζ: (εικ. 27.11) Ταινία που σχηματίζεται από δυο οριζόντιες εγχαραξεις και περιέχει παράλληλες κάθετες εγχαραξεις. Μιδέα¹⁰⁸², ΥΕΙΙΙΒ.

¹⁰⁷¹ Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.1, 7;

¹⁰⁷² Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.2

¹⁰⁷³ Caskey 1972, pl.94: H26, 397 (“trickled”)

¹⁰⁷⁴ Walberg 1998, pl.90:714

¹⁰⁷⁵ Walberg 2007, pl.183: 2095

¹⁰⁷⁶ Brooner 1939, fig.80:b

¹⁰⁷⁷ Μαστροκώστας 1964α, πιν.66: β

¹⁰⁷⁸ Walberg 2007, pl.182:2084. Αν και αναφέρεται ως ενσφράγιση, η απουσία επαναλαμβανόμενου μοτίβου και κανονικότητας στο σχέδιο, μάλλον αναιρεί την εν λόγω ερμηνεία.

¹⁰⁷⁹ Catling 2009, fig.136: VII27

¹⁰⁸⁰ Μαστροκώστας 1963, πιν.73α και 1964β, πιν.219α

¹⁰⁸¹ Taylour, Janko 2008, fig.5.50:2203

¹⁰⁸² Δημακοπούλου et al. 2005, fig.7

ΣΤ. “ΣΗΜΕΙΑ ΚΕΡΑΜΕΩΝ”

Μοτίβο 1: (εικ. 28.1) Σημείο που αποτελείται από εγχάρακτο χιαστί κόσμημα και μια οριζόντια γραμμή που ενώνει τις δυο άνω “κεραίες” του Χ. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁸³, ΥΕΠ.

Μοτίβο 2: (εικ. 28.2) Δύο ακανόνιστοι κύκλοι, ο ένας εντός του άλλου, αλλά πολύ μικρού μεγέθους, μόλις ορατοί. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁸⁴, ΥΕΠ.

Μοτίβο 3: (εικ. 28.3) Εγχάρακτο ρομβοειδές κόσμημα. Αγ. Ειρήνη¹⁰⁸⁵, ΥΕΠ.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Κύριο χαρακτηριστικό σε ό,τι αφορά στον προσδιορισμό του διακοσμητικού εύρους στους πίθους της περιόδου, αποτελεί η μεγάλη αύξηση του αριθμού των μοτίβων της πλαστικής ταινιωτής διακόσμησης. Η αύξηση που παρατηρείται ίσως συνάδει με την αύξηση των αποθηκευτικών αναγκών εν γένει κατά τη συγκεκριμένη περίοδο και κατ’ επέκταση με την αυξημένη παραγωγή αποθηκευτικών αγγείων. Αυτή ίσως οδήγησε σε αύξηση του αριθμού των κατασκευαστών και επομένως στη χρήση κατά το δοκούν διακοσμητικών μοτίβων ή τη δημιουργία νέων.

Κατά την εν λόγω περίοδο παρατηρείται για πρώτη φορά σε σημαντικό βαθμό αναντιστοιχία μεταξύ του είδους της διακόσμησης που χρησιμοποιείται στην πλειονότητα των πίθων και σε αυτή που χρησιμοποιείται στη λεπτότεχνη κεραμική, η οποία δέχεται κατά κανόνα γραπτή διακόσμηση. Σε συνάρτηση με τη διακόσμηση της λεπτότεχνης κεραμικής βρίσκονται οι τρίωτοι πιθαμοφορείς, οι οποίοι φέρουν γραπτή διακόσμηση, και διαθέτουν παρόμοια θεματολογία.

Η αναντιστοιχία στη διακόσμηση ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι εφαρμοζόταν μια διαφορετική παραγωγική διαδικασία¹⁰⁸⁶ για τους πίθους (χειροποίητοι) απ’ ό,τι για τα μικρότερα σχήματα (τροχήλατα). Τα διαφορετικά στάδια κατασκευής ίσως να

¹⁰⁸³ Bikaki 1984, pl.10,25:VII-5

¹⁰⁸⁴ Bikaki 1984, pl.25:VII-6

¹⁰⁸⁵ Bikaki 1984, pl.10,25:VII-8

¹⁰⁸⁶ Βλ. κεφ. 2

οδήγησαν και σε μια διαφορετική προσέγγιση στο θέμα της διακόσμησης. Τέλος ίσως να υφίσταντο και οικονομικά αίτια. Οι πίθοι δε χρησιμοποιούνται σε πράξεις κοινωνικής αλληλεπίδρασης στον ίδιο βαθμό που χρησιμοποιούνται μικρότερα σχήματα. Η απαιτούμενη δαπάνη χρόνου και πρώτης ύλης (διυλισμένος πηλός) για την ενδεχόμενη γραπτή διακόσμηση ενός πίθου, με βάση τα εντατικά μοτίβα παραγωγής κυρίως της ΥΕΙΙΙ μάλλον καθιστούσαν το εγχείρημα ασύμφορο.

Από ό,τι προκύπτει, η ενσφράγιστη διακόσμηση σε πίθους της ΥΕ, εμφανίζεται κατά τα φαινόμενα όχι νωρίτερα από την ΥΕΙΙΙΓ¹⁰⁸⁷. Οι λόγοι γι' αυτό μάλλον σχετίζονται με τις κάποιες αλλαγές που φαίνεται να επήλθαν στο πολιτισμικό πλαίσιο του ελλαδικού χώρου κατά την ΥΕΙΙΙΒ2.

Σε κάποιες περιπτώσεις είναι δυνατό να ταυτιστεί κατά πάσα πιθανότητα το μέσο που χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση συγκεκριμένων διακοσμητικών μοτίβων. Αναφερόμαστε στο σφραγιστικό μοτίβο 3, για την απόδοση του οποίου χρησιμοποιήθηκε η κεφαλή χάλκινης περόνης. Το φαινόμενο θα σχολιασθεί εκτενέστερα στο κεφάλαιο 2.

Κάποια από τα διακοσμητικά μοτίβα, τα οποία εμφανίζονται σε μεμονωμένα δείγματα, φαίνεται ότι δεν αποτελούν προϊόν κάποιας “διακοσμητικής παράδοσης”, αλλά ατομικές εμπνεύσεις ή προϊόντα μιας παράδοσης μη ανιχνεύσιμης προέλευσης, ίσως εξωτερικής.

Είναι πιθανό η χρήση χρώματος για τη δημιουργία ταινιών σε πίθους και πιθοειδή να χρησιμοποιείται κατ' αντιστοιχία των πλαστικών ταινιών.

Το πλαστικό μοτίβο η, φαίνεται να παρουσιάζει μια σχετικά μεγάλη συχνότητα και διάδοση, ενώ η εμφάνισή του φαίνεται να γίνεται κατά την ύστερη ΥΕΙΙΙ.

1.2.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ

Η διακόσμηση των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων στις υπό μελέτη περιόδους και γεωγραφικό πλαίσιο, φαίνεται να παρουσιάζει τόσο ομοιότητες (οι οποίες έως ένα βαθμό καθορίζονται και από τους περιορισμούς που επιβάλλει η φύση της εκάστοτε

¹⁰⁸⁷ Στα δείγματα από τις Μυκήνες και Ασίνη όπου δίδεται μια ΥΕΙΙΙ χρονολόγηση, φαίνεται να ανήκουν επίσης στην Γ φάση της.

διακοσμητικής μεθόδου), όσο και διαφοροποιήσεις οι οποίες τείνουν να χαρακτηρίζουν τις επικρατούσες τάσεις διακόσμησης των μεγάλων αποθηκευτικών (ενίοτε και μη) αγγείων, ανάλογα με την περίοδο που εξετάζεται.

Εμπίεστη και πλαστική σχοινοειδής διακόσμηση φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε σε πολλές γεωγραφικές περιοχές και εκτός του Ελλαδικού χώρου, σε διάφορες εποχές και ήδη από την Νεολιθική περίοδο. Ανάλογα έως πανομοιότυπα μοτίβα συναντώνται σε όλες τις γειτνιάζουσες του ελλαδικού χώρου περιοχές (π.χ. Αιγαίο, Μ. Ασία, Θεσσαλία, Μακεδονία, Βαλκανική κ.ά.). Το πιθανότερο είναι πως αυτό οφείλεται στην φύση της διακόσμησης η οποία εμφανίζεται ανεξάρτητα, χωρίς εξωτερικές επιρροές, ανταποκρινόμενη:

Α) Στη μίμηση της εικόνας που παρουσίαζε το αγγείο έχοντας σχοινιά πρόσδεσης για το χειρισμό και προστασία του.

Β) Για να καλυφθούν/ενδυναμωθούν οι “ενώσεις” που θα παρουσίαζε το αγγείο, ως αποτέλεσμα της κατασκευαστικής διαδικασίας.

Γ) Στην ευκολία δημιουργίας του εν λόγω διακόσμου, η φύση του οποίου επιτρέπει την έμπνευσή του ακόμη και μέσω λαθών κατά την κατασκευή (π.χ. ασκώντας πίεση στο νωπό τοίχωμα.

Δ) Στην ανθρώπινη ψυχολογία, τάση για καλλωπισμό και ίσως παιχνιδιάρικη διάθεση του κατασκευαστή, την οποία τείνει να διασκεδάσει¹⁰⁸⁸. Είναι δε πιθανό, το τελικό προϊόν να αποτελούσε πηγή υπερηφάνειας για τον κατασκευαστή (πιθανότητα που μάλλον ανταποκρίνεται την ανθρώπινη ψυχολογία). Έτσι η επιθυμία και τάση για ωραιοποίηση του τελικού έργου φαίνεται να αποτελεί φυσικό επακόλουθο αυτού του συναισθήματος.

Κατά την ΠΕ εμφανίζεται το φαινόμενο χρήσης του ίδιου διακοσμητικού μοτίβου σε διαφορετικές εγκαταστάσεις μιας ευρύτερης περιοχής. Σημαντικότερο τεκμήριο αποτελεί η ύπαρξη διακόσμησης από τον ίδιο σφραγιδοκύλινδρο (S87), σε πίθους από τη Λέρνα και σε μια πήλινη εστία από την Τίρυνθα (βλ. “ενσφράγιστη διακόσμηση”, μοτίβο 3), η οποία εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να μετακινηθεί. Αυτό οδηγεί σε συγκεκριμένα συμπεράσματα, όσον αφορά στη διασπορά προϊόντων και ιδεών, θέμα που εξετάζεται στο κεφ. 4.

¹⁰⁸⁸ Ιδιαίτερα αν εξετασθεί το ενδεχόμενο σε κάποιες περιπτώσεις η πλαστική ταινία να αποτελούσε απαραίτητο δομικό συστατικό του αγγείου (σύνδεση “κουλούρων”). Εντούτοις υπάρχουν δείγματα και ακόσμητων πλαστικών ταινιών.

Η χρήση σφραγιδοκυλίνδρων πέραν των διακοσμητικών σκοπών, εξυπηρετούσε στην ενδυνάμωση (και πιθανότατα απαλοιφή) των σημείων όπου ενωνόταν τα διαφορετικά τμήματα του πίθου, με τρόπο ανάλογο των πλαστικών ταινιών.

Κατά τη ΜΕ, παρατηρείται μια υποχώρηση στη χρήση της πλαστικής και εμπίεστης διακόσμησης, έναντι της γραπτής. Αυτό δεν εκπλήσσει καθώς οι κατασκευαστές πίθων απλώς ακολούθησαν την τάση της περιόδου με τη χρήση αμαυρόχρωμης γραπτής διακόσμησης να χρησιμοποιείται στο σύνολο του κεραμικού ρεπερτορίου. Παρόλα αυτά εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται τεχνικές εμπίεστης και σχοινοειδούς διακόσμησης, καθώς οι περισσότερο κλειστές κοινωνίες είναι επιφυλακτικές και απρόθυμες να υιοθετήσουν νέες συνήθειες και κατασκευαστικές τεχνικές. Αναλογικά, κάτι τέτοιο είναι αρκετά εμφανές στην ΝΔ Πελοπόννησο¹⁰⁸⁹: οι πίθοι εξακολουθούν να διακοσμούνται σχεδόν ανεξαιρέτως με την σχοινοειδή πλαστική διακόσμηση. Η προαναφερθείσα παρατήρηση εντάσσεται στη γενικότερη εικόνα που παρουσιάζει η ΜΕ κεραμική στις περιοχές της δυτικής Ελλάδας, στις οποίες η συχνότητα κεραμικής με αμαυρόχρωμη διακόσμηση είναι σχετικά μικρή, κάτι που έρχεται σε έντονη αντίθεση με τις περιοχές της ανατολικής Ελλάδας, οι οποίες βρίσκονται εγγύτερα στα κέντρα του Κυκλαδικού πολιτισμού απ' όπου και εικάζεται ότι προήλθε η εν λόγω διακόσμηση¹⁰⁹⁰ όπως έχει αναφερθεί. Αξιοσημείωτη είναι δε η περίπτωση της κεντρικής Στερεάς Ελλάδας, η οποία ακολουθεί τις εξελίξεις στην κεραμική, της ευρύτερης περιοχής που βρέχεται από τον Αργοσαρωνικό. Αυτό συμβαίνει ακόμη και σε θέσεις οι οποίες βρίσκονται στην ενδοχώρα και δεν φαίνεται να διαθέτουν εύκολη από άποψη απόστασης, θαλάσσια πρόσβαση.

Από ό,τι προκύπτει έως τώρα, αποτελεί εξαιρετικά σπάνιο -έως ανύπαρκτο- φαινόμενο, η χρήση γραπτής διακόσμησης σε συνδυασμό με κάποιο άλλο είδος διακόσμησης (πλαστικής, εγχάρακτης, κτλ.). Μοναδική ενδεχομένως εξαίρεση αποτελούν τα ΜΕ δείγματα που ανήκουν στον τύπο 11¹⁰⁹¹.

Κατά την ΥΕ, παρατηρείται μεγάλη αύξηση στη χρήση σχοινοειδούς πλαστικής διακόσμησης, για τους μεγαλύτερους πίθους, ενώ χρησιμοποιείται γραπτή διακόσμηση για τα μικρότερου μεγέθους (και άρα περισσότερο φορητά)

¹⁰⁸⁹ Βλ. παρόν κεφάλαιο, ΜΕ.

¹⁰⁹⁰ Buck 1964, 290

¹⁰⁹¹ Έχει ήδη σχολιασθεί το ενδεχόμενο, οι πλαστικές ταινίες του εν λόγω σχήματος να επιτελούν κάποια δομική λειτουργία. (βλ. ΜΕ μοτίβο ε)

αποθηκευτικά αγγεία. Κάποια από τα γεωμετρικά μοτίβα που συναντώνται φαίνεται να βρίσκονται σε χρήση από την ΜΕ¹⁰⁹². Πέρα από μία πιθανή συνέχεια που υπονοείται, οι παρατηρούμενες ομοιότητες πιθανότατα έγκεινται επίσης στη φύση της διακόσμησης η οποία προσφέρει την δυνατότητα επανεπινόησης διάφορων συνδυασμών γραμμικών (γεωμετρικών ή μη) σχημάτων, λόγω του περιορισμένου και σχετικά πεπερασμένου αριθμού γραμμικών σχημάτων τα οποία παρουσιάζουν κανονικότητα και των κατ' επέκταση δυνατοτήτων τους να συνδυαστούν. Τέλος, παρατηρείται πως πέρα από μια ποσοτική αύξηση, διευρύνονται τα είδη των διακοσμητικών μοτίβων, ενώ εμφανίζονται πάμπολλες παραλλαγές των ήδη υπαρχόντων.

Η διακόσμηση αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα της μορφολογίας ενός αγγείου. Σε γενικές γραμμές είναι ίσως δυνατό να λεχθεί, ότι η διακόσμηση ενός αγγείου συμπληρώνει την εικόνα που αυτό παρουσιάζει, ενώ υποδηλώνει άμεσα ή/και έμμεσα (ανάλογα με την ύπαρξη ή μη συγκεκριμένης πρόθεσης), το πολιτισμικό υπόβαθρο και έναν ιδεολογικό χώρο που σχετίζεται με το ζην, από τον οποίο προέρχεται, αποτελεί μέρος και εκφράζει μέσω του έργου του ο καλλιτέχνης.

¹⁰⁹² Π.χ. ΜΕ μοτίβο 4 και ΥΕ μοτίβο VI, ΜΕ μοτίβο 28 και ΥΕ μοτίβο VIII, ΜΕ Μοτίβο 32 και ΥΕ μοτίβο IX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Η δημιουργία ενός πύθου αποτελούσε μια διαδικασία με ιδιαιτερότητες, η οποία σε κάποιους τομείς φαίνεται να διαφοροποιούνταν από τους κανόνες που διέπουν την κατασκευή μικρότερων κεραμικών σχημάτων.

Παράγοντες όπως το μέγεθος, σε συνδυασμό με ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά (όπως η αντοχή), καθιστούν την κατασκευή του πύθου το πιο πολύπλοκο και απαιτητικό σχήμα του κεραμικού ρεπερτορίου. Η ανθρώπινη εργασία που απαιτείται και ο δαπανώμενος χρόνος¹ σε συνδυασμό με την απαιτούμενη ποσότητα πρώτης ύλης, αυξάνουν το κατασκευαστικό κόστος. Οι επιπλοκές που δημιουργούν αυτές οι συνθήκες θα σχολιαστούν στο κεφάλαιο 5.

Πρέπει δε να σχολιασθεί, ότι οι πύθοι πιθανότατα συνιστούσαν απόκτημα σημαντικής αξίας. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε, πέραν των όσων προαναφέρθηκαν, από το γεγονός ότι κατά τόπους βρίσκονται δείγματα πύθων που φέρουν επιδιορθώσεις συνήθως με τη χρήση μολύβδινων συνδέσμων. Συνάγεται επομένως ότι οι πύθοι αποτελούν πέραν του απαιτητικότερου κατασκευαστικά, πιθανότατα και το ακριβότερο προϊόν του κεραμικού ρεπερτορίου. Η ίδια πληροφορία αντλείται και από εθνογραφικές μελέτες².

Τεχνικές κατασκευής

Δεν είναι δυνατόν να γίνει μια ακριβής ανασύσταση του τρόπου κατασκευής των πύθων κατά τις περιόδους της Εποχής του Χαλκού, καθώς δεν διαθέτουμε καμία άμεση μαρτυρία επ' αυτού. Επίσης είναι πιθανό οι κατά τόπους κατασκευαστές να είχαν αναπτύξει κάποια προσωπικά στοιχεία στην τεχνική της κατασκευής, τα οποία ενίοτε μεταφράζονται σε διαφοροποιήσεις στο σχήμα (όπως φαίνεται να προκύπτει

¹ Όπως έχει καταδειχθεί η κατασκευή πύθου επίσης κατά τον 20ο αιώνα αποτελεί χρονοβόρα διαδικασία. Πρβ. Γιαννοπούλου 2002, Blitzler 1990, Βογιατζόγλου 1972 κ.ά..

² Blitzler 1990, 679, Hampe, Winter 1962, 106. Πρβ. επίσης 5 ενεπίγραφους πύθους του 4^{ου} αι. π.χ. από την Όλυνθο (Robinson, Graham 1938, 207,314), όπου πιθανολογείται ότι αναγράφεται η αξία τους, η οποία κυμαίνεται από 30-50 δραχμές περίπου. Η εν λόγω τιμή αντιστοιχούσε χονδρικά στο μηνιαίο εισόδημα ενός μέσου πολίτη.

άλλωστε και από το σχηματολόγιο της τυπολογίας), στη σύσταση του πηλού και ενδεχομένως σε περισσότερες και μη ανιχνεύσιμες κατασκευαστικές παραμέτρους.

Παρόλα αυτά έχουμε στη διάθεσή μας διάφορα στοιχεία, με τα οποία είναι δυνατόν να ανασυσταθεί σε ικανοποιητικό βαθμό η τεχνική κατασκευής των ογκωδών αγγείων που μελετώνται. Κατ' αρχήν είναι διαθέσιμο προς μελέτη το ολοκληρωμένο έργο, δηλαδή ο πίθος, γεγονός που επιτρέπει τη μελέτη διάφορων κατασκευαστικών λεπτομερειών. Επίσης, οι διάφορες κατασκευαστικές τεχνικές χειροποίητων αγγείων, παρά τις ενδεχόμενες ιδιομορφίες και παραλλαγές που παρουσιάζουν παγκοσμίως, φαίνεται να διαθέτουν κοινούς άξονες και βασικές αρχές, οι οποίες με τη σειρά τους φαίνεται να διαμορφώνονται από τη φύση και τους περιορισμούς του πηλού, καθώς και του επιδιωκόμενου αποτελέσματος (προϊόν).

Γνωρίζουμε ότι υπάρχουν 4 κύριες τεχνικές κατασκευής κεραμικών αγγείων χωρίς τη βοήθεια κεντρόφυγου δυνάμεως³:

- Η κατασκευή από μια μάζα πηλού (“modeling”), περιλαμβάνει τη συνεχή μορφοποίηση μιας ποσότητας πηλού ώσπου αυτή να αποκτήσει το επιθυμητό σχήμα.
- Η κατασκευή με τη χρήση καλουπιού, περιλαμβάνει τη χρήση ειδικής μήτρας που δίνει το σχήμα στο αγγείο, ή μέρος αυτού. Συχνά αποδίδει και διακόσμηση.
- Η κατασκευή με τη χρήση “πλακιδίων” (“slab-building”)⁴. Αυτή περιλαμβάνει τη χρήση ομοιόμορφων τεμαχίων πηλού με τα οποία ουσιαστικά “κτίζεται/ συναρμολογείται” το αγγείο ή η κατασκευή εν γένει.
- Η κατασκευή με τη χρήση “κουλούρων/δακτυλίων” (“coil building”), περιλαμβάνει τη σταδιακή προσθήκη “κυλίνδρων” ή εν γένει μακρόστενων τεμαχίων πηλού στο επάνω μέρος του υπό κατασκευή σώματος, οι οποίοι μορφοποιούνται και σχηματίζουν τα τοιχώματα του αγγείου. Συχνά φαίνεται να εφαρμόζονται συνδυασμοί των προαναφερθεισών μεθόδων⁵.
- Τέλος μπορεί ίσως να προστεθεί ως μέθοδος, η κατασκευή με τη μέθοδο “σφυρί και αμόνι”⁶, η οποία περιλαμβάνει την ταυτόχρονη εφαρμογή δυο εργαλείων, ένα στην κάθε πλευρά του τοιχώματος, περίπου στο ίδιο σημείο. Με τη βοήθεια ωθήσεων ή

³ Shepard 1957, 54-65

⁴ Rye 1981, 71-72 και Rice 1987,125

⁵ Shepard 1957, 54-65

⁶ Οι Shepard (1957, 59) και Rye (1981, 84) δεν θεωρούν τη συγκεκριμένη πρακτική ως ιδιαίτερη μέθοδο κατασκευής, αλλά ως επικουρική των άλλων. Συνήθως εφαρμόζεται σε συνδυασμό με κάποια άλλη τεχνική. Ωστόσο, καθώς αποτελεί μια μέθοδο διαμόρφωσης του σχήματος ενός υπό κατασκευή αγγείου κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί.

απαλών χτυπημάτων από το ένα εργαλείο, τα οποία απορροφά το άλλο, σχηματίζεται σταδιακά το αγγείο.

Η χρήση διαφόρων τεχνικών όπως το επίχρισμα και η λείανση της επιφάνειας του αγγείου (συνήθως με νερόπλυση, ή με ένα απλό εργαλείο όπως π.χ. ένα βότσαλο) έχουν ως κύριο σκοπό (πέραν του εξωραϊσμού), τη μείωση του πορώδους της επιφάνειας των τοιχωμάτων. Έχουν επίσης ως αποτέλεσμα να μην είναι ευδιάκριτα - έως μη ορατά- τα διάφορα κατασκευαστικά στάδια του αγγείου, κάτι που μάλλον αποτελούσε και πρόθεση του εκάστοτε κεραμέα, κυρίως για αισθητικούς λόγους. Εδώ πρέπει να αναφερθεί, ότι σε κάποιες περιπτώσεις, ένα διαφανόμενο και ερμηνευμένο ως φέρον επίχρισμα δείγμα, ενδέχεται να αποτελεί αποτέλεσμα πρακτικών καθαρισμού της εξωτερικής επιφάνειας του αγγείου με νερόπλυση, πρακτική η οποία διαφοροποιεί την υφή της επιφάνειας των τοιχωμάτων με το εσωτερικό τους. Αυτό συμβαίνει διότι οι προσμείξεις και τα χονδροειδή συστατικά του μείγματος βυθίζονται ενώ τα λεπτά μέρη ανυψώνονται.

Σημαντικές ενδείξεις για την κατασκευαστική διαδικασία παρέχουν επίσης τα αποτυπώματα πλέγματος που συναντώνται στις βάσεις των πήθων κατά την ΠΕ, οι προσμείξεις του πηλού, αρχαιολογικά κατάλοιπα που συνδέονται με την κατασκευαστική διαδικασία, κ.ά.. Επίσης, σημαντικό ποσοστό πληροφοριών προέρχονται από τις πετρογραφικές και άλλες μικροσκοπικές αναλύσεις του πηλού σε διάφορα δείγματα πήθων, βοηθώντας στην ανασύσταση της κατασκευαστικής διαδικασίας του.

Σημαντικό ρόλο στην κατασκευαστική διαδικασία ενός πήθου, μεταξύ άλλων παίζουν οι συνθήκες όπτησης του αγγείου. Είναι πιθανό ότι κατά τις πρωιμότερες περιόδους, η όπτηση πήθων να περιελάμβανε μια απλή φωτιά σε ανοικτό χώρο. Στη συνέχεια (ΜΕ,ΥΕ) παρουσιάζεται η χρήση κεραμικού κλιβάνου με αποτέλεσμα υψηλότερη κατασκευαστική ποιότητα και αυξημένη παραγωγή, καθώς μειώνονται τα ποσοστά σπασίματος κατά την όπτηση. Θα μελετηθούν (στα μέτρα που κάτι τέτοιο είναι δυνατό), οι παράμετροι που περιλαμβάνουν το είδος και γενικότερα την τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε ανά την Εποχή του Χαλκού για την κατασκευή κεραμικών κλιβάνων, καθώς και τη χωρητικότητα αυτών με πιθανό γνώμονα το αν και κατά πόσο αυτή καθιστούσε δυνατά κάποια ποσοστά παραγωγής, τα οποία θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν μαζικά. Επίσης, θα εξετασθούν οι θερμοκρασίες που επιτυγχάνοντο εντός του κεραμικού κλιβάνου, καθώς αποτελούν σημαντική

παράμετρο που επηρεάζει την τελική ποιότητα του αγγείου. Για παράδειγμα, ο τεφρού χρώματος πυρήνας που απαντάται συχνά σε πίθους λόγω πάχους του τοιχώματος, υποδεικνύει συνήθως ελλιπή οξείδωση που πιθανότατα οφείλεται σε γρήγορη άνοδο της θερμοκρασίας και μικρή διάρκεια όπτησης⁷. Επιπλέον, η τοποθέτηση των πίθων και άλλων αγγείων κατά την όπτηση, σε σχετικά περιορισμένο χώρο αφήνοντας ενίοτε πολύ μικρά διάκενα, οδηγεί συχνά (σε συνδυασμό με παράγοντες που σχετίζονται με την πρώτη ύλη και τις συνθήκες όπτησης) στην μη επίτευξη ομοιογενών συνθηκών σε όλη την επιφάνεια του αγγείου και την κατ' επέκταση στην ανομοιογενή απόχρωση της επιφάνειας του αγγείου.

Εθνογραφικά παράλληλα

Άλλη πηγή άντλησης ενδείξεων σε ό,τι αφορά στην ανασύσταση της κατασκευαστικής διαδικασίας, αποτελεί η μελέτη της κεραμικής παράδοσης με λαογραφικά και εθνογραφικά παράλληλα. Πέρα από μια φυσιολογική εξέλιξη που με τη σειρά της έχει πιθανώς οδηγήσει σε ενισχυμένα (ή διαφοροποιημένα) ποιοτικά χαρακτηριστικά, λίγα φαίνεται να είχαν αλλάξει στο εργαστήριο του αγγειοπλάστη των αρχών του 20^{ου} αιώνα με αυτό του προϊστορικού συναδέλφου του. Άλλωστε είναι γνωστό ότι σε γενικές γραμμές, όσοι χρησιμοποιούν παραδοσιακές τεχνικές, έχουν την τάση να ανθίστανται σε εισαγωγές νέων⁸. Αυτή η στάση σχετίζεται συνήθως με την απροθυμία από μέρους του αγγειοπλάστη να επωμιστεί το ρίσκο μιας πιθανής αποτυχίας με την εισαγωγή του νεοτερισμού, σε συνδυασμό με την επένδυση χρόνου για την απαραίτητη εξοικείωση.

Όπως είναι ίσως φυσικό, σε γενικές γραμμές η πλειονότητα τουλάχιστον των παραγόμενων κατά την Πρώιμη Εποχή Χαλκού πίθων, υστερούν όσον αφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά από τους πίθους μεταγενέστερων εποχών. Οι παράγοντες που συνέθεσαν αυτή την κατάσταση σχετίζονται με κοινωνικοοικονομικά αίτια, όπως η πιθανότητα μη αποκλειστικής ενασχόλησης με μια και μόνο εργασία, εν προκειμένω την αγγειοπλαστική, ή με τη μη σαφώς διαμορφωμένη κοινωνική διαστρωμάτωση και την κατ' επέκταση ζήτηση για προϊόντα πολυτελείας σε επίπεδο πίθων, κάτι που φαίνεται να συμβαίνει σε μεμονωμένες τουλάχιστον περιπτώσεις

⁷ Πρβ. Ζάχου 2009, 78

⁸ πρβ. πχ: Hankey 1968, 32

κατά τη ΜΕ και ΥΕ περίοδο. Επίσης σημαντικό παράγοντα αποτελεί το γεωγραφικό εύρος του διαθέσιμου πελατολογίου και το επακόλουθο ποσοστό ζήτησης. Τέλος, οι πρωταρχικές ανάγκες που καλείται να καλύψει ένας πίθος, είναι σχετικά προκαθορισμένες.

Επομένως φαίνεται να απουσιάζουν οι παράγοντες που ευνοούν τη γρήγορη εξέλιξη της τεχνολογίας όσον αφορά στο εν λόγω σχήμα. Οι συνθήκες αυτές θα συζητηθούν εκτενέστερα στα κεφάλαια που ακολουθούν.

Πρώτη ύλη

Σημαντικό παράγοντα για την αρτιότητα της κατασκευής ενός πίθου πέρα από την ικανότητα του τεχνίτη, αποτελεί η πρωτογενής διαθέσιμη ύλη. Η κατά τόπους διαθεσιμότητα κατάλληλων πρώτων υλών επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την ποιότητα του τελικού προϊόντος του αγγειοπλάστη, ανεξάρτητα από το κατά πόσο ο ίδιος διέθετε ή όχι υψηλό επίπεδο τεχνικών γνώσεων. Τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η διαθέσιμη πρώτη ύλη μπορεί να κριθούν ανεπαρκή ή μη ικανοποιητικά από τον κατασκευαστή. Αυτό αποτελεί συχνό φαινόμενο.

Αναφέρθηκαν οι κατάλληλες πρώτες ύλες. Οι κεραμείς ανακάλυψαν από νωρίς ότι ο άργιλος όταν περιέχει προσμείξεις είναι περισσότερο ανθεκτικός αν και κάπως λιγότερο ομαλός στο πλάσιμο. Στη πορεία αυτή η διεργασία συστηματοποιήθηκε, με αποτέλεσμα οι κεραμείς να δημιουργούν συχνά το δικό τους μείγμα πηλού χρησιμοποιώντας κατά περίπτωση τα συστατικά που θεωρούσαν καταλληλότερα και στις καταλληλότερες αναλογίες. Στους πίθους που έχουν βρεθεί, το αγγείο συντίθεται συνήθως από χονδρόκοκκο, μη (ή αμελώς) δυλισμένο πηλό στον οποίο έχει προστεθεί κατ' αναλογία κάποια απλαστική ύλη υπό μορφή σκόνης (σπάνια) ή πολύ μικρών τεμαχίων (συνηθέστερα). Η διαδικασία θα σχολιαστεί εκτενέστερα και ανά περίοδο στη συνέχεια.

Ένας ακόμη παράγοντας που χρήζει σχολιασμού αποτελεί η εγγύτητα του σημείου κατασκευής των αγγείων με την πηγή πρώτης ύλης. Πιθανότατα πρόκειται για μια επιλογή που περιλαμβάνει την καταλληλότερη ποιότητα πρώτης ύλης στη μικρότερη δυνατή απόσταση. Σε περίπτωση όπου δεν ικανοποιούνται οι εν λόγω προϋποθέσεις συμπεριλαμβανομένων κάποιων συγκεκριμένων ορίων απόκλισης, προκύπτει

πιθανότητα δυσανάλογο κόστος κατασκευής⁹. Στον Ελλαδικό (ή και ευρύτερο αιγαιακό) χώρο φαντάζει ωστόσο δύσκολη η περίπτωση κάποιας περιοχής που δεν διαθέτει εκμεταλλεύσιμες αργιλικές αποθέσεις, έστω ελάχιστης καταλληλότητας¹⁰. Οι γεωγραφικές παράμετροι διασποράς που προκύπτουν θα σχολιασθούν στο κεφάλαιο 4.

Χρήση κεραμικού τροχού

Δεν είναι δυνατό να γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν ο κεραμικός τροχός (ο οποίος φαίνεται πως ήταν γνωστός ήδη από τα τέλη της ΠΕ¹¹), χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή πίθων. Αν και στην Κρήτη έχουν βρεθεί ογκώδεις πήλινοι δίσκοι πάνω στους οποίους κατασκευάζονταν αγγεία, πιθανότατα και πίθοι¹², είναι πιθανό να μην συνέβη κάτι ανάλογο στην Ηπειρωτική Ελλάδα καθώς δεν υφίστανται αρχαιολογικές ενδείξεις, αντίστοιχες με τις προαναφερθείσες από την Κρήτη. Επιπλέον, η κεραμική παράδοση σε αντίθεση με την Κρήτη, δεν διέσωσε τη μέθοδο χρήσης τροχού για την κατασκευή πίθων¹³.

Θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι με τον όρο κεραμικός τροχός, σε ό,τι αφορά στην κατασκευή πίθων, δεν υποδηλώνεται ο ταχείας περιστροφής (εκτός και αν γίνεται ρητή αναφορά στο κείμενο σε αυτόν ως ταχύστροφο), όπου χρησιμοποιείται η φυγόκεντρος δύναμη για τη διαμόρφωση του αγγείου. Εν προκειμένω γίνεται αναφορά στην πιθανή χρήση του αργόστροφου πιθανότατα χειροκίνητου (ώστε να περιστρέφεται με σχετικά σταθερή ταχύτητα) τροχού. Αυτός περιλαμβάνει την ύπαρξη κάποιας κατασκευής που διευκόλυνε την περιστροφή της πήλινης ή λίθινης πλακοειδούς βάσης πάνω στην οποία κατασκευαζόταν ο πίθος, επιτρέποντας στον κεραμέα να εργάζεται περιμετρικά του υπό διαμόρφωση αγγείου.

Η χρήση ταχύστροφου κεραμικού τροχού είναι απαγορευτική για αγγεία μεγάλου ύψους όπως αυτά που πραγματεύονται την παρούσα μελέτη. Η μεταφορά ενέργειας (εν προκειμένω κινητικής) από τη βάση του αγγείου στο υψηλότερο σημείο του υπό

⁹ Για συγκεκριμένες περιπτώσεις αποστάσεων εργαστηρίου-πηγής πρώτων υλών, βλ. Arnold 1985, 39-49.

¹⁰ Πρβ. επίσης Matson 1972, 200

¹¹ Όπως τουλάχιστον διαφαίνεται από τα δείγματα τροχήλατης κεραμικής από τη Λέρνα IV.

¹² Ξανθουδίδης 1927, 124

¹³ Καθώς φαίνεται ο κεραμικός τροχός εισήχθη στην κατασκευή πίθων κατά τον 7^ο αι. π.χ., τουλάχιστον στην περιοχή της Αττικής (Boggess 1989, i), αλλά η μέθοδος δεν φαίνεται να διατηρήθηκε επί μακρόν.

κατασκευή αγγείου θα γινόταν με μικρή χρονική καθυστέρηση εξαιτίας του νωπού των τοιχωμάτων¹⁴ (και των μηχανικών ιδιοτήτων που τους χαρακτηρίζουν), κάτι που θα οδηγούσε σε σταδιακή απόκλιση της ποσότητας κινητικής ενέργειας που θα είχε η βάση, σε σχέση με το χείλος ή ώμο. Η αύξηση της ενεργειακής απόκλισης πέραν ενός συγκεκριμένου σημείου (το οποίο θα ξεπερνιόνταν σύντομα), θα οδηγούσε στην παραμόρφωση και εν τέλει καταστροφή του σχήματος του υπό κατασκευή αγγείου¹⁵. Για το λόγο αυτό οποιαδήποτε αναφορά σε κεραμικό τροχό στο παρόν κείμενο σχετίζεται με τον αργόστροφο τροχό που προαναφέρθηκε.

Όπτηση

Η μελέτη των κεραμικών έχει οδηγήσει στη δημιουργία διαφόρων μεθόδων ανάλυσης σε μια προσπάθεια ανασύστασης (μεταξύ άλλων) της πυροτεχνολογίας που εφαρμοζόταν στην κεραμική την εκάστοτε περίοδο. Την περισσότερο διαδεδομένη αποτελεί η δημιουργία του θερμικού προφίλ ενός κεραμικού δείγματος. Μέσω μιας διαδικασίας επανόπτησης του δείγματος, προσδιορίζεται η μέγιστη θερμοκρασία που επετεύχθη κατά την αρχική όπτηση¹⁶.

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής της παραπάνω μεθόδου, σε συνδυασμό ίσως με την πεποίθηση ότι το ποσοστό της θερμοκρασίας που αναπτύσσεται βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την ύπαρξη ή μη κάποιας δομής, δημιούργησαν ένα δυισμό σε ό,τι αφορά στον προσδιορισμό της διαδικασίας της όπτησης: Αυτός περιλαμβάνει είτε τη χρήση κεραμικού κλιβάνου, είτε την όπτηση με τη χρήση μια πυράς. Παρόλο που η χρήση πυράς εμπίπτει σε πολλές υποκατηγορίες (ύπαρξη λάκκου, ποσοστό μόνωσης κ.ά.), καμία δεν αφήνει επαρκή κατάλοιπα που να επιτρέπει το διαχωρισμό τους.

¹⁴ Με απλά λόγια, η μεγάλη περιεκτικότητα του πηλού σε νερό κατά τη συγκεκριμένη φάση της κατασκευής του αγγείου του προσδίδει μηχανικές ιδιότητες όπου η κινητική ενέργεια διαχέεται και δεν μεταδίδεται άμεσα σε ολόκληρο το εύρος της επιφάνειας.

¹⁵ Εθνογραφία έχει διασώσει τη χρήση κεραμικού τροχού για τη δημιουργία αποθηκευτικών αγγείων στην Ιταλία (Hampe, Winter 1965, 46). Ωστόσο αυτά κατασκευάζονται τμηματικά στον τροχό και συγκολλούνται στη συνέχεια. Επιπρόσθετα, πρόκειται για σχετικά μικρού μεγέθους αγγεία ύψους 0,5-0,6μ. Τέτοιες εφαρμογές αποτελούν πιθανότατα το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας διαδικασίας επικράτησης του ταχύστροφου τροχού στην κατασκευή κεραμικών και τη συνακόλουθη αδυναμία εφαρμογής εναλλακτικών τεχνικών.

¹⁶ Για μια κριτική σε αυτή τη μέθοδο βλ. Livingston-Smith 2001, 992. Η κριτική σχετίζεται με τη δυνατότητα επικέντρωσης της μεθόδου μόνο στις μέγιστες τιμές θερμοκρασίας, αφήνοντας έξω παράγοντες όπως η διάρκεια. Ωστόσο σε νεότερες τουλάχιστον μελέτες (π.χ. Gauss, Kiriatzi 2011), φαίνεται να προσεγγίζεται και ο παράγον της διάρκειας.

Σύμφωνα με κάποιες μελέτες¹⁷ οι τιμές θερμοκρασίας δεν φαίνεται να σχετίζονται με την ύπαρξη (υψηλές τιμές) ή μη (χαμηλές) κεραμικού κλιβάνου. Αυτές βασίζονται σε εθνογραφικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν κυρίως στην Αφρική και βασίζονται σε πραγματικές μετρήσεις των θερμοκρασιών όπτησης τόσο σε μια πυρά, όσο και σε ένα κλίβανο. Αυτές έδειξαν ότι οι τιμές θερμοκρασίας που αναπτύσσονται με την εκάστοτε μέθοδο τείνουν να συμπίπτουν σε σημαντικό ποσοστό.

Όσο χρήσιμες και να είναι οι προαναφερθείσες προσεγγίσεις, παρουσιάζονται συγκεκριμένα προβλήματα με την εφαρμογή τους σε ένα γενικότερο πλαίσιο. Το δείγμα των προαναφερθεισών μελετών προέρχεται από την υποσαχάρια Αφρική και προσδιορίζει την κεραμική τεχνολογία που εφαρμόζεται εκεί. Οι χρόνοι όπτησης σε κλίβανο κυμαίνονται από λιγότερο της μιας ώρας έως 2 ώρες¹⁸. Σύμφωνα με τις εθνογραφικές μελέτες που αφορούν τον ελλαδικό χώρο¹⁹ και του ευρύτερου της ανατολικής Μεσογείου, αυτός είναι περίπου ο χρόνος που δαπανάται μόνο για το αρχικό στάδιο θέρμανσης του κλιβάνου με σκοπό την εξάτμιση της τυχόν εναπομείνουσας υγρασίας των αγγείων²⁰, ενώ η ίδια η όπτηση διαρκεί πολλές ώρες²¹.

Είναι πιθανό στις περιπτώσεις της υποσαχάριας Αφρικής που προαναφέρθηκαν, να πρόκειται για εισαγωγή του κεραμικού κλιβάνου (εντός του σύγχρονου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου) χωρίς την απαραίτητη τεχνολογική κατάρτιση και άρα μη σωστή εφαρμογή του ή την εφαρμογή του με τρόπο που απορρέει από τις τοπικές συνήθειες και πρακτικές. Επομένως, κρίνεται ότι δεν είναι δυνατό να γίνουν γενικεύσεις, πόσο μάλλον όταν το διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο υποδεικνύει διαφορετικές εφαρμογές σε μια τεχνολογία.

Ο προσδιορισμός των μέγιστων επιτυγχανόμενων θερμοκρασιών σε συνδυασμό με μακροσκοπικές παρατηρήσεις²² (π.χ. απόχρωση του πυρήνα) ενός κεραμικού δείγματος, μάλλον είναι σε θέση να προσδιορίσουν σε σημαντικό βαθμό την εμπλεκόμενη τεχνολογία όπτησης.

Εν κατακλείδι, παραμένει αναντίρρητο γεγονός ότι η παρουσία του κεραμικού κλιβάνου βελτιώνει κατά πολύ τις συνθήκες όπτησης, τόσο ως προς το βαθμό

¹⁷ Gosselain 1992, 243-259 και Livingston-Smith 2001, 998-999

¹⁸ Livingston-Smith 2001, 997

¹⁹ Βλ. π.χ. Βογιατζόγλου 1972, 91 και Γιαννοπούλου 2002, 182

²⁰ “Κροπύρωμα” (Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992, 236)

²¹ Για ένα ακραίο παράδειγμα όπτησης που διαρκεί οκτώ ημέρες βλ. Hankey 1968, 30

²² Πρβ. Matson 1972, 201

επιτυχίας όσο και ως προς τα χαρακτηριστικά που παρουσιάζει μετέπειτα το τελικό προϊόν.

2.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στον ελλαδικό χώρο, έχουν ήδη αρχίσει να διαφαίνονται κάποιες διαφοροποιήσεις σε ό,τι αφορά στην κατασκευαστική διαδικασία των -μεγάλων τουλάχιστον- πύθων σε σχέση με τα μικρότερα σχήματα. Αν και στην πλειονότητα των περιπτώσεων φαίνεται μάλλον να χρησιμοποιείται η ίδια πηγή πηλού για όλα τα σχήματα, στην περίπτωση των πύθων φαίνεται να υφίσταται ελάχιστη ή και καθόλου φροντίδα για τον καθαρισμό της πρώτης ύλης από απλαστικές και άλλες ουσίες. Προφανώς η εν λόγω πρακτική συνάδει με την ανάγκη ενδυνάμωσης των τοιχωμάτων μέσω των απλαστικών εγκλεισμάτων, όμως η έλλειψη φροντίδας για τον καθαρισμό του μείγματος του πηλού δημιουργεί πολλούς αστάθμητους παράγοντες που επηρεάζουν το τελικό αποτέλεσμα. Ορατές ενδείξεις αυτής της διαδικασίας αποτελούν περιστασιακές ρωγμές και σκασίματα στα τοιχώματα του αγγείου, τα οποία δεν είναι απαραίτητα διαμπερή, αλλά σίγουρα επηρεάζουν την εν δυνάμει αντοχή και τα τελικά χαρακτηριστικά που αυτό επιδεικνύει.

Πηλοί

Στη συγκεκριμένη ενότητα, παρατίθενται τα χαρακτηριστικά του μείγματος πρώτης ύλης που χρησιμοποιείται για την κατασκευή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Αναφέρονται όλες οι γνωστές περιπτώσεις.

Οι ασβεστιτικές προσμεμίξεις αναφέρονται ως τυπικό χαρακτηριστικό των πύθων της ύστερης περιόδου της ΠΕΧ²³.

²³ Pullen 2000, 169

Προσπάθεια διαμόρφωσης της επιφάνειας του αγγείου αναφέρεται στον οικισμό των Λιθαρών κατά την ΠΕΠ²⁴, όπου φαίνεται να παρατηρούνται προσπάθειες λείανσης των χονδροειδών εξωτερικών τοιχωμάτων των πύλων με νερόπλυση. Η πηγή του πηλού χαρακτηρίζεται²⁵ ως βοιωτική, με χρυσό μαρμαρυγία (μίκρα).

Στην Εύτρηση²⁶, ο ούτος ή άλλος χονδροειδής πηλός αναμειγνύεται με ψιλό χαλίκι ή κονιορτοποιημένο χαλαζία, ή με κάποιο κόκκινο λίθο. Ο πηλός είναι χρώματος ρόδινου ή κόκκινου με μαύρο πυρήνα που μάλλον φανερώνει αδυναμία στην όπτηση.

Στη Λέρνα²⁷, ο πυρήνας διαθέτει κεραμόχρου/κόκκινη απόχρωση, ενώ τα εξωτερικά τοιχώματα έχουν ρόδινο χρώμα. Σε άλλες περιπτώσεις παρουσιάζεται καστανός με φαιού χρώματος τοιχώματα. Ψιλό χαλίκι καστανού χρώματος (άμμος θαλάσσης;) προστίθεται στον πηλό. Κόκκινος πηλός στα εξωτερικά τοιχώματα/καστανίζων στον πυρήνα. Σε μια περίπτωση (L1575) τα εξωτερικά τοιχώματα φαίνεται να λειάνθηκαν με νερόπλυση. P895: πηλός αναμειγμένος με ασβεστόλιθο. P1136: σχιστόλιθος και ιλύς.

Στην Αγ. Ειρήνη²⁸, χρησιμοποιείται πορτοκαλοκόκκινος πηλός σχετικά καλής ποιότητας, μη χονδροειδής. Χαρακτηριστικός του οικισμού της Αγίας Ειρήνης.

Στην Αιγείρα²⁹, αναφέρεται ότι σε όλα τα όστρακα πύλων κυριαρχούν εγκλείσματα χαλαζία. Καστανός, κοκκινοκάστανος πηλός.

Στους Αλιείς³⁰, παρατηρείται καστανός, φαιοκάστανος, και καστανοκόκκινος πηλός, με συντεθλιμμένο ασβεστόλιθο. Φαιός μαρμαρυγίας (μίκρα) που ίσως είναι κονιορτοποιημένα όστρακα (grog).

Στη θέση Δεριζιώτη Αλώνι³¹, παρατηρούνται καστανοκίτρινα εξωτερικά τοιχώματα και φαιόμαυρος πυρήνας³². Αναμειγμένος με λίθους και κονιορτοποιημένα όστρακα.

Στη θέση Άγιος Δημήτριος³³ παρατηρείται φαιός/φαιόμαυρος στον πυρήνα, κοκκινωπός στα εξωτερικά τοιχώματα. Επίχρισμα σε μερικές περιπτώσεις (inv. no. 654/82).

²⁴ Τζαβέλλα-Εντζεν 1984, 158-159

²⁵ Τζαβέλλα-Εντζεν 1984, 165

²⁶ Goldman 1931, 88

²⁷ Wiencke 2000

²⁸ Caskey 1972, 375 (C51)

²⁹ Agram-Stern 2006, 36,64

³⁰ Pullen 2000, 169

³¹ Stocker 2003, 362

³² Η διχρωμία οφείλεται πιθανότατα στην όπτηση και δεν είναι ηθελημένη

Στις Ζυγουριές³⁴, οι πήθοι παρουσιάζονται να είναι κατασκευασμένοι από πηλό που διαθέτει φαιό ή κεραμόχρου απόχρωση στον πυρήνα και ρόδινη στα τοιχώματα. Η διαφοροποίηση στο χρώμα υποδηλώνει ανομοιογένεια στην όπτηση που με τη σειρά της υποδεικνύει την έλλειψη τεχνολογίας (κεραμικού κλιβάνου) που θα καθιστούσε την όπτηση ομοιογενή. Σε κάποιες περιπτώσεις³⁵, όπως προκύπτει από τη μελέτη του υλικού της αρχαιολογικής συλλογής της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα, παρατηρείται η χρήση αμαυρόχρωμου επιχρίσματος. Στα διαθέσιμα δείγματα, ο πηλός παρουσιάζεται αναμεμειγμένος με απλαστική ύλη, η οποία αποτελείται κατά τα φαινόμενα από σχιστόλιθο.

Στη θέση Μπαρμπούνα³⁶, παρατηρείται καστανός πηλός, ίχνη ασβεστόλιθου στον πηλό ως απλαστική ύλη.

Στη Βοϊδοκουλιά, παρατηρείται χρήση θαλάσσιων οστρέων ως απλαστική ύλη³⁷. Τα όστρεα όντας επί της ουσίας κατασκευές από ασβέστιο επιδρούν με τρόπο παρόμοιο με άλλες ασβεστιτικές προσμείξεις.

Στο Ασκηταριό³⁸, παρατηρείται κοκκινωπός χονδροειδής πορώδης πηλός με μαρμαρυγία (μίκια). Ανομοιογενής όπτηση. Τραχιά επιφάνεια.

Στο σπήλαιο Λιμνών, παρατηρείται πορτοκαλέρυθρος, φαιός πηλός³⁹.

Στην Κολώνα, παρατηρούνται δυο βασικές κατηγορίες πηλού: μια ομάδα χονδροειδούς μη ασβεστιτικού πηλού και μια ομάδα ημι-χονδροειδούς πηλού με ασβεστιτικές προσμείξεις⁴⁰. Τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία παρουσιάζουν πηλό με αποχρώσεις σε υπόλευκο και κοκκινωπό⁴¹.

Οι παρατιθέμενες ενδείξεις σχετικά με τη χρήση απλαστικών υλών συνοψίζονται στον πίνακα 4.1

Οι αποχρώσεις του πηλού, αν και από μόνες τους έχουν σχετικά μικρή σημασία, παρατίθενται ούτως ώστε να είναι δυνατή μία σύγκριση σε περιγραφικό επίπεδο με το υπόλοιπο σώμα της κεραμικής από την ίδια θέση. Φυσικά για την κατασκευή του πήθου απαιτείται πηλός με διαφορετικά χαρακτηριστικά, επομένως είναι πιθανό να

³³ Zachos 1987, 203

³⁴ Blegen 1928, 116

³⁵ Βλ. εικ. 33.1 και 33.2 επί του παρόντος

³⁶ Fossey 1978, 30,31

³⁷ Κορρές 1982, 223,225

³⁸ Προσωπική εξέταση του αρ.8902 (εθνικό αρχαιολ. Μουσείο)

³⁹ Σάμψων 1997, 287

⁴⁰ Gauss, Kiriati 2011, 247

⁴¹ Προσωπική εξέταση των εκτιθέμενων στο αρχαιολογικό μουσείο δειγμάτων.

χρησιμοποιείται ενίοτε διαφορετικό κοίτασμα ή ο υπάρχων πηλός να αναμειγνύεται με άλλες (συνήθως απλαστικές) ύλες, ώστε να αποκτήσει διαφορετικά χαρακτηριστικά. Άλλωστε οι προσμείξεις του πηλού σε συνδυασμό με τις συνθήκες όπτησης, είναι αυτές που φαίνεται να ευθύνονται (τουλάχιστον σε περιπτώσεις που επιτυγχάνονται θερμοκρασίες άνω των 800 °C) για την τελική απόχρωσή ενός κεραμικού αγγείου⁴².

Όπτηση

Η όπτηση των πύθων (καθώς και των λοιπών σχημάτων), φαίνεται να γινόταν σε συνθήκες συνεχούς μείωσης του οξυγόνου και σε χαμηλές σχετικά θερμοκρασίες, δίνοντας στο αγγείο ανομοιόμορφο χρωματισμό με αποχρώσεις του φαιού κατά τόπους. Αν και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες ενδείξεις για χρήση κλιβάνου κατά τη συγκεκριμένη περίοδο στον νότιο ελλαδικό χώρο⁴³, έχει υποστηριχθεί ότι η χρήση του ήταν γνωστή στη Μακεδονία ήδη από τη Νεολιθική περίοδο⁴⁴, ενώ φαίνεται να υπάρχουν και δείγματα της ΠΕΧ από την ίδια ευρύτερη περιοχή⁴⁵. Στον Ελλαδικό χώρο φαίνεται ότι τα κεραμικά αγγεία ψήνονταν σε συνθήκες ανοικτής φωτιάς (με τη χρήση μιας πυράς), προκαλώντας ενδεχόμενη διαφοροποίηση στο χρώμα του πυρήνα, ενώ αποτελεί συχνό φαινόμενο και η κατά τόπους ανομοιογένεια στην απόχρωση της επιφάνειας του αγγείου (“νέφη όπτησης”).

Εδώ θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι ενδεχόμενη διαφοροποίηση στην απόχρωση της επιφάνειας μπορεί να υφίσταται και σε κεραμικά που έχουν ψηθεί σε κλίβανο, αλλά αυτό το φαινόμενο σχετίζεται περισσότερο με παράγοντες που αφορούν στη διευθέτηση των αγγείων εντός του κλιβάνου, σε αντιδιαστολή με τους πολλούς αστάθμητους παράγοντες μιας όπτησης σε ανοικτή φωτιά.

Η δυνατότητα να γίνει ένας διαχωρισμός στα μοτίβα που παρουσιάζει η διαφοροποίησης της απόχρωσης της επιφάνειας ενός αγγείου με βάση την τεχνολογία

⁴² Πρβ. Κυριατζή 2000, 89, 92-94 και πιο συγκεκριμένα για τη θέση Κολώνα: Siedentopf 1991, 10 (βλ. επίσης Lindblom 2001, 23)

⁴³ Με την πιθανή εξαίρεση μιας κατασκευής (Walter, Felten 1981, 38-39), η οποία πιθανολογήθηκε (Pullen 1987, 222-228) ότι χρησίμευε ως κεραμικός κλίβανος. Η άποψη του συγγραφέα συμφωνεί με την αρχική (Welter, Felten) δοθείσα ερμηνεία και την εκλαμβάνει ως τροφοπαρασκευαστική κατασκευή.

⁴⁴ Mylonas 1929, 13-17. Αν βεβαίως εκλάβουμε ως σωστή την προτεινόμενη ερμηνεία, η οποία ωστόσο, δεν φαίνεται να ευσταθεί (πρβ. επίσης, Κωτσάκης 1983, 136-137 και Hasaki 2002, 189-190). Μάλλον πρόκειται για τροφοπαρασκευαστική κατασκευή.

⁴⁵ Άγιος Μάμας: Radford 1927-8, 153-154., Πολύχρονο Χαλκιδικής, Παππά 1990, σχ.3, εικ.5.

όπτησης είναι μάλλον ιδιαίτερα δυσχερής. Ωστόσο, η όπτηση σε ανοικτή φωτιά θεωρητικά (τουλάχιστον) αφήνει εκτενέστερες κηλίδες (“νέφη όπτησης”) διαφορετικής απόχρωσης στη επιφάνεια ενός αγγείου που οφείλονται στην κατά τόπους θερμοκρασία που επιτυγχάνετο. Οι αντίστοιχες κηλίδες δειγμάτων, τα οποία ψήθηκαν με τη βοήθεια κεραμικού κλιβάνου, οφείλονται κατά κύριο στην έλλειψη κενού ή μεγάλη εγγύτητα της εξωτερικής επιφάνειας δυο διαφορετικών αγγείων.

Όπως έχει ήδη υποδειχθεί από την K. Vitelli⁴⁶, η φαιά απόχρωση στον πυρήνα των τοιχωμάτων ενός αγγείου, υποδεικνύει όπτηση σε ανοικτή φωτιά. Η συγκεκριμένη απόχρωση παρουσιάζεται διότι κατά την όπτηση υπήρξε διαφορά θερμοκρασίας στην εξωτερική επιφάνεια των τοιχωμάτων του αγγείου σε σχέση με το εσωτερικό και υποδεικνύει όπτηση μικρής διάρκειας. Η θερμοκρασία επηρεάζει τη διατήρηση ή μη του ανθρακούχου υλικού που περιέχει ο πηλός το οποίο φαίνεται να είναι υπεύθυνο για τη φαιά απόχρωση⁴⁷.

ΠΕ δείγματα πίθων από τη Βοϊδοκοιλιά, Καμίνια και Άγιο Ιωάννη Πύλου, έδειξαν μετά από επανόπτηση ότι είχαν ψηθεί σε θερμοκρασία μικρότερη των 750-800 °C⁴⁸. Το πιθανότερο είναι πως πρόκειται για όπτηση σε ανοικτή φωτιά.

Στην Αίγινα (Κολώνα) τα ΠΕ δείγματα πίθων παρουσιάζουν χρωματική ανομοιογένεια εξ αιτίας της ανομοιογενούς όπτησης. Επίσης υφίσταται διαφοροποίηση στον πηλό που χρησιμοποιείται όπως προαναφέρθηκε. Τέτοιου είδους παρατηρήσεις, οδηγούν στην υπόθεση της ύπαρξης διαφορετικών και μη τυποποιημένων διαδικασιών χρήσης πρώτων υλών και παραγωγής κεραμικών κατά την ΠΕ⁴⁹.

Η όπτηση με τη χρήση μιας πυράς όπως έχει προαναφερθεί περιλαμβάνει πολλές υποκατηγορίες, οι οποίες με τη σειρά τους διαμορφώνονται από μια σειρά μεταβλητών. Αυτές περιλαμβάνουν την ύπαρξη μονίμων εγκαταστάσεων και συνθηκών όπως η χρήση ενός λάκκου ή η επιλογή μιας τοποθεσίας π.χ. στα πρανή ενός λόφου ή εξάρματος σε μια προσπάθεια να περιοριστεί η επίδραση των ατμοσφαιρικών παραγόντων. Δευτερευόντως, σημαντική συνεισφορά έχουν μεταβλητές που καθορίζονται κατά τη διάρκεια της κάθε όπτησης ξεχωριστά. Αυτές

⁴⁶ “*Greek Neolithic pottery by experiment*” 1984, 123

⁴⁷ Βλ. επίσης π.χ. Shriner, Murray, 2001, 7

⁴⁸ Γιαννοπούλου 2002, 180

⁴⁹ Gauss, Kiriati 2011, 247

περιλαμβάνουν το ποσοστό θερμικής μόνωσης που επιτυγχάνεται. Είναι πιθανό η πυρά, σε κάποια φάση της όπτησης (συνήθως μετά την επίτευξη της μέγιστης θερμοκρασίας), να καλυπτόταν με άφλεκτα υλικά (π.χ. χώμα) σε μια προσπάθεια επίτευξης αναγωγικής ατμόσφαιρας ή την ομαλότερη πτώση της θερμοκρασίας των αγγείων ώστε να μην καταστραφούν κατά το τελικό στάδιο από ενδεχόμενη απότομη μεταβολή της θερμοκρασίας. Είναι επίσης πιθανό, οι προς όπτηση πίθοι ή άλλα μεγάλα αγγεία να γεμιζόταν με καύσιμη ύλη σε μια προσπάθεια να επιτευχθεί μεγαλύτερη θερμοκρασία⁵⁰.

Αποτυπώματα στις βάσεις

Πρόκειται για ίχνη υλικών πάνω στα οποία στεκόταν η νωπή ακόμη βάση του αγγείου κατά την κατασκευή του. Η υφή της επιφάνειάς τους εντυπώθηκε και παρέμεινε εκεί μετά την όπτησή του.

Φαίνεται ότι αντικειμενικός σκοπός ήταν η μη επαφή με το έδαφος ή με κάποια σταθερή επιφάνεια, η οποία θα παρακώλυε την απόσπαση του νωπού ακόμη αγγείου. Έτερο αίτιο ίσως αποτελεί ο χειρισμός κατά την κατασκευή, που πιθανώς περιελάμβανε και περιστροφή του υπό διαμόρφωση αγγείου. Προς μια τέτοια ερμηνεία συνάδουν αποτυπώματα βάσεων με κυκλική διατομή, τα οποία υποδηλώνουν κυκλικού σχήματος φυτικά πλέγματα⁵¹. Η συγκεκριμένη ερμηνεία συνάδει με το γεγονός ότι μειώνεται κατά πολύ η συχνότητα εμφάνισής τους με την εισαγωγή του κεραμικού τροχού κατά τη ΜΕ περίοδο⁵². Αποτυπώματα βάσεων εμφανίζονται ήδη από την πρώιμη Νεολιθική περίοδο, ενώ ο αριθμός τους αυξάνεται κατά πολύ στην ύστερη Νεολιθική ΙΙ⁵³ (όταν εμφανίζονται και σε βάσεις πίθων). Παρουσιάζονται κυρίως δυο τεχνικές πλέξης: η ελικοειδής και η τεχνική της διαπλοκής⁵⁴. Είναι δε πιθανό οι κυκλικής διατομής βάσεις, να διευκόλυναν τους κεραμείς στο “κεντράρισμα” του υπό κατασκευή αγγείου, ιδίως αν ο τελευταίος ήταν άπειρος.

⁵⁰ Πρβ. επίσης Schliemann 1880, 279 (δια στόματος Otto von Bismarck)

⁵¹ Φυσικά, αποτυπώματα με γραμμικό σχήμα υποδηλώνουν με τη σειρά τους την ύπαρξη πλεγμάτων παραλληλόγραμμου σχήματος.

⁵² Σε ό,τι αφορά ολόκληρο το κεραμικό ρεπερτόριο και όχι συγκεκριμένα στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία.

⁵³ Zachos 1987, 209

⁵⁴ Μπελογιάννη 1993, 350-352

Πέρα από την πιθανή (και μάλλον αναμενόμενη) χρήση ξύλου⁵⁵ ή πλακοειδών λίθων τα οποία δεν αφήνουν διακριτό αποτύπωμα, χρησιμοποιήθηκαν ψάθες και πιθανότατα κομμάτια υφάσματος ή υφαντών, καθώς επίσης και φύλλα μεγάλου (συνήθως) μεγέθους. Παρατίθενται όσα δείγματα είναι γνωστά:

Στις Ζυγουριές⁵⁶, τα φυτικά αποτυπώματα από βάσεις πίθων παρουσιάζονται σε διάφορα σχήματα και διάταξη, που περιλαμβάνει είτε ευθεία πλέξη, είτε σπειροειδή. Πρόκειται ουσιαστικά για “ψάθες” πάνω στις οποίες πιθανότατα κατασκευαζόταν οι πίθοι. Δεν φαίνεται δυνατή μια ταύτιση με συγκεκριμένα είδη φυτών. Όλα πάντως υποδηλώνουν μια σχοινοειδή υπόσταση κατά τη χρήση. Αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση αποτυπωμάτων, αποτελούμενων από σειρές ομόκεντρων τριγώνων, με σπειροειδή διάταξη. Αν και κατά τον C. Blegen⁵⁷, δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί αν πρόκειται για εξωτερικό αποτύπωμα βάσης που δημιουργήθηκε κατά την κατασκευή του αγγείου ή για διακόσμηση στο εσωτερικό μέρος της βάσης του αγγείου, καθιστώντας το αυτομάτως ανοικτό σχήμα και όχι πίθο. Το ενδεχόμενο φαντάζει ελάχιστα πιθανό καθώς δεν φαίνεται να υφίστανται κεραμικά δείγματα με ανάλογα ίχνη στην εσωτερική τους επιφάνεια κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Η προαναφερθείσα περίπτωση διακόσμησης, φαίνεται να έχει παράλληλα στον Κυκλαδικό πολιτισμό⁵⁸.

Στις Λιθαρές⁵⁹, η ύφανση παρουσιάζει επίσης ευθεία, σπειροειδή ή ομόκεντρη κυκλική διάταξη. Τα αποτυπώματα παρουσιάζουν ομοιότητα με κάποια από τις Ζυγουριές, ενώ είναι βέβαιη η σχοινοειδής φύση τους κατά τη χρήση.

Στη Λέρνα, η διάταξη είναι ευθεία στα υπάρχοντα δείγματα⁶⁰. Επίσης πέρα από τη συνηθισμένη σχοινοειδή υφή, υπάρχουν αποτυπώματα που αποτελούνται από το σχήμα ενός και μόνο μεγάλου φύλλου⁶¹.

Στη θέση Σύνоро, βρέθηκε επίσης αποτύπωμα φύλλων στη βάση ενός πίθου⁶², τα οποία ταυτίζονται πιθανότατα με φύλλα αμπέλου⁶³.

⁵⁵ Σε εθνογραφικές μελέτες στην Κύπρο, αναφέρεται η χρήση ενός κυκλικού κομματιού από φελλό πεύκου ως βάση (Πιερίδου 1960, 155).

⁵⁶ Blegen 1928, 116

⁵⁷ Blegen 1928, 116

⁵⁸ Π.χ. Renfrew 2007, fig.5.22: 6

⁵⁹ Τζαβέλλα-Evjén 1984, πιν.154

⁶⁰ Wiencke 2000, pl.6: P324

⁶¹ Wiencke 2000, pl.19: P774, P995, Rutter 1995, P670:pl.12

⁶² Willerding 1973, abb.8/ taf:81:1

⁶³ Willerding 1973, 237

Στους Αλιείς⁶⁴, παρατηρείται διαγώνια πλέξη σε σχοινοειδούς φύσης αποτύπωμα.
Στη θέση Άγιος Δημήτριος⁶⁵, παρατηρείται ευθεία πλέξη. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι πρόκειται για αποτύπωμα υφαντού και συγκεκριμένα “κιλιμιού”.
Στην Ασίνη, παρατηρείται κυκλική πλέξη⁶⁶, μάλλον από ψάθα.
Στο Καλαμάκι⁶⁷, παρατηρούνται κοιλώματα σε σειρές, από αποτύπωμα ψάθας.
Στην Κόρινθο⁶⁸, παρατηρούνται δείγματα με ευθεία πλέξη καθώς και αποτυπώματα μεγάλων φύλλων.
Στην Αγία Ειρήνη⁶⁹, παρατηρείται μάλλον κυκλική πλέξη, από ψάθα.
Αποτυπώματα σε βάσεις πήθων αναφέρονται επίσης από την Τσούγκιζα⁷⁰.
Οι παρατιθέμενες ενδείξεις συνοψίζονται στον πίνακα 5.

Συζήτηση

Απ’ ό,τι προκύπτει από το εξετασθέν δείγμα για την ΠΕ, τη μέθοδο κατασκευής πήθων, σε όσες περιπτώσεις κατέστη δυνατό αυτή να αναγνωρισθεί, αποτελεί η τεχνική των “κουλούρων”. Το γεγονός αυτό δεν εκπλήσσει, διότι η μέθοδος χρησιμοποιείται και για την κατασκευή μικρότερων σχημάτων, καθώς πρόκειται για μια περίοδο κατά την οποία ο κεραμικός τροχός εμφανίστηκε μόνο κατά την τελευταία φάση της. Ακόμη και τότε δεν υποκατέστησε τελείως την κατασκευή χειροποίητων αγγείων, ακόμη και των μικρότερων σχημάτων.

Τα σχετικά μικρά μεγέθη παραγωγής του πήθου ως σχήμα, πέραν της μάλλον αναμενόμενης διαφοροποίησης στο σχήμα, ευθύνονται και για την παρατηρούμενη ποικιλομορφία στο εύρος των χρησιμοποιούμενων απλαστικών υλών. Αυτή η ποικιλομορφία δεν οφείλεται τόσο στη διαθεσιμότητα ή μη συγκεκριμένων πρώτων υλών εντός του άμεσου περιβάλλοντος μιας θέσης, όσο στην ανομοιογένεια της κατά τόπους διαθέσιμης κεραμικής τεχνολογίας σε ό,τι αφορά τη συμπεριφορά συγκεκριμένων ειδών απλαστικής ύλη κατά το στάδιο της όπτησης ή του στεγνώματος του αγγείου. Ένα καλό παράδειγμα αποτελεί η χρήση ή μη, ασβεστιτικών προσμείξεων, οι οποίες έχουν μια σταθερή (και για το λόγο αυτό

⁶⁴ Pullen 2000, 169,183 (no.111)

⁶⁵ Zachos 1987, 211-213 (pl.51)

⁶⁶ Frödin, Persson 1938, fig.172:8

⁶⁷ Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.30

⁶⁸ Kosmopoulos 1948, fig.45

⁶⁹ Caskey 1972, pl.79:B69

⁷⁰ Pullen 2011, 87-88

επιθυμητή από τους κεραμείς) συμπεριφορά, σε ένα σχετικά μεγάλο εύρος θερμοκρασιών κατά το στάδιο της όπτησης, όπως θα αναφερθεί εκτενέστερα στη συνέχεια.

Ο τεφρός πυρήνας πολλών δειγμάτων παραπέμπει σε συνθήκες όπτησης όπου επικρατούσαν σχετικά χαμηλές θερμοκρασίες (έως 750/800 °C) και για μικρή σχετικά διάρκεια. Αυτές οι ενδείξεις παραπέμπουν σε όπτηση με τη χρήση πυράς και μάλλον προκαθορισμένη ποσότητα καύσιμης ύλης χωρίς τη δυνατότητα να προστεθεί περισσότερη κατά τη διάρκεια της όπτησης. Σε αυτό συνάδει και η απουσία καταλοίπων που να σχετίζονται με αγγειοπλαστική δραστηριότητα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Χαρακτηριστικό της περιόδου φαίνεται να αποτελεί και η κατά τόπους χρήση πλεγμάτων πάνω στα οποία κατασκευαζόταν οι πίθοι και άλλα αγγεία. Ανάλογα πλέγματα χρησιμοποιούνται και σήμερα σε κάποιους πολιτισμούς όπου δεν χρησιμοποιείται ταχύστροφος κεραμικός τροχός, με κύριο στόχο την περιστροφή του υπό κατασκευή αγγείου⁷¹. Στις περιπτώσεις όπου έχει διασωθεί το αποτύπωμα ενός φύλλου στη βάση κάποιου πίθου, αυτό δεν θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την περιστροφή του υπό κατασκευή αγγείου, καθώς δεν διαθέτει την απαραίτητη αντοχή. Περισσότερα του ενός φύλλα παρουσιάζουν μεγαλύτερη αντοχή και θεωρητικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για να περιστρέψουν τον πίθο. Ωστόσο δημιουργείται το πρόβλημα διατήρησης της συνοχής τους κατά την περιστροφή. Η περίπτωση του ενός μεγάλου φύλλου θα μπορούσε να χρησιμεύσει μόνο για την απόσπαση του νωπού αγγείου από το οποιοδήποτε δάπεδο ή επίσης ως ενδιάμεσο μεταξύ της νωπής βάσης του αγγείου και μιας βάσης η οποία θα είχε δυνατότητα περιστροφής, όπως π.χ. ένας πλακοειδής λίθος.

⁷¹ Βλ. π.χ. Rye 1981, 2, fig.42.α

2.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά την περίοδο αυτή, οι πίθοι φαίνεται να παρουσιάζουν σχετικά μεγαλύτερη επιμέλεια στην κατασκευή⁷² σε σχέση με την ΠΕ, η οποία μάλλον οφείλεται και σε προόδους που σημειώνονται σε κάποια κατασκευαστικά στάδια, όπως στην όπτηση (εκτεταμένη χρήση κεραμικού κλιβάνου) και στην πρώτη ύλη.

Η εμφάνιση φυτικών αποτυπωμάτων σε βάσεις πίθων ουσιαστικά παύει να υφίσταται. Μοναδικό γνωστό παράδειγμα φαίνεται να αποτελεί η αναφορά ενός πίθου από τη Φυλακωπή⁷³. Η εξέλιξη αυτή, είναι δυνατό να θεωρηθεί πως βρίσκεται σε συνάρτηση με την επέκταση της χρήσης του κεραμικού τροχού, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στην κατασκευή μικρότερων σχημάτων. Αν και δεν δύναται να θεωρηθεί εντελώς απίθανη η χρήση του στην κατασκευή πίθων, εντούτοις, ένα τέτοιο ενδεχόμενο συγκεντρώνει λίγες πιθανότητες για ό,τι αφορά στην υπό μελέτη περιοχή. Η παύση της χρήσης των φυτικών πλεγμάτων ως βάση, τα οποία δημιουργούσαν το γνωστό αποτύπωμα κατά την ΠΕ, μάλλον οφείλεται στις γενικότερες προόδους της κεραμικής τεχνολογίας που σημειώνονται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, καθιστώντας περιττή τη χρήση τους. Απουσιάζουν άλλωστε οποιουδήποτε είδους μαρτυρίες που να υποδηλώνουν τη χρήση του τροχού στην κατασκευή πίθων, σε αντίθεση με τη μινωική Κρήτη. Το πιο πιθανό είναι ότι υιοθετήθηκε μια μέθοδος όμοια με αυτή που διασώθηκε έως τις μέρες μας, κατά την οποία μετακινείται ο ίδιος ο κατασκευαστής και όχι ο υπό κατασκευή πίθος⁷⁴. Περαιτέρω, η συγκεκριμένη μέθοδος βοηθά στην εξοικονόμηση δυνάμεων σε σχέση με μια πιθανή χειροκίνητη περιστροφή του πίθου πάνω σε μια βάση από φυτικό πλέγμα. Επίσης δεν υποβάλλει το νωπό αγγείο σε ασταθείς κινήσεις που ίσως αλλοιώσουν το σχήμα του⁷⁵.

Όσον αφορά στην απόσπαση του πίθου από το έδαφος, η προσθήκη λίγης απλαστικής ύλης μεταξύ της βάσης του αγγείου και του οποιουδήποτε δαπέδου

⁷² Τουλάχιστον όσον αφορά στο ανατολικό τμήμα του νοτίου ελλαδικού χώρου, το οποίο βρίσκεται σε επαφή με το Αιγαίο.

⁷³ Edgar 1904, 94, pl. XXXIV:1

⁷⁴ Πρβ. π.χ. “Τζάρες: τα χειροποίητα πιθάρια του Μεσσηνιακού κόλπου” C. 1997 (οπτικοακουστικό υλικό), Γιαννοπούλου 2010, 97

⁷⁵ Ιδιαίτερα δε όταν πρόκειται για αγγεία με μεγάλο ύψος όπως οι πίθοι.

προσφέρει μια εύκολη και πρακτική λύση, όπως και οι πλακοειδείς λίθοι⁷⁶. Αμφότεροι οι τρόποι δεν αφήνουν ευδιάκριτα σημάδια στη βάση.

Μια καλή ένδειξη για τη μέθοδο κατασκευής πίθων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο προέρχεται από ένα δείγμα από την περιοχή Κοκοράκου⁷⁷. Κατά τη διαδικασία αποκατάστασής του διαπιστώθηκαν αυλακώσεις περιμετρικά του αγγείου ανά τακτά διαστήματα. Είναι ακριβώς το είδος των καταλοίπων που αφήνει η κατασκευαστική διαδικασία που περιλαμβάνει τη χρήση “κουλούρων”.

Πηλοί

Στη Λέρνα⁷⁸, παρατηρείται “χρυσός” μαρμαρυγίας (μίκρα) (L.1253). Επίσης σε μερικές περιπτώσεις (L.695, L.864, L.837, L.863), παρατηρείται στίλβωση. Σε ένα δείγμα (L.1657) παρατηρείται σκούρος καστανός πηλός με “ασημένιο” μαρμαρυγία (μίκρα) και φαιός πυρήνας.

Στην Αγ. Ειρήνη, παρατηρείται κόκκινος/καστανοκόκκινος πηλός, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως τοπικής προέλευσης⁷⁹.

Στα Νιχώρια, ο πηλός που χρησιμοποιείται για την κατασκευή πίθων περιέχει σχιστόλιθο και πιθανώς άμμο⁸⁰.

Στην Τσούγκιζα⁸¹, παρατηρείται κιτρινωπός πηλός με κατά περίπτωση μαύρο, λευκό και σκούρο κόκκινο μαρμαρυγία (μίκρα). Ο πυρήνας παρουσιάζει κόκκινη απόχρωση. Μάλλον εντόπιος πηλός.

Στην Εύτρηση⁸², παρατηρείται πρασινίζων ή κιτρινωπός πηλός. Σε ένα δείγμα (fig. 203) ο πηλός παρουσιάζει “χρυσό” μαρμαρυγία (μίκρα). Σε κάποιες περιπτώσεις (fig.202, 203) προστίθεται στις εξωτερικές επιφάνειες επίχρισμα από τον ίδιο πηλό αλλά πιο λεπτόκοκκης υφής. Κόκκινος πηλός στον πυρήνα και κίτρινος στα εξωτερικά τοιχώματα (fig.205, no:201, 127, fig.207). Σε κάποια δείγματα από την αρχαιολογική συλλογή της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα

⁷⁶ Έως τώρα δεν έχουν εντοπιστεί τέτοιοι πλακοειδείς λίθοι κατά την εποχή του χαλκού στην υπό μελέτη περιοχή, που να μπορούν να συσχετισθούν με τη λειτουργία ενός κεραμικού εργαστηρίου.

⁷⁷ Κορρές 1976β, 548.

⁷⁸ Zerner 1978 112,117,118

⁷⁹ Davis, Williams 1981, 292

⁸⁰ Howell 1992, 65

⁸¹ Rutter 1990, 403

⁸² Goldman 1931, 146-150

παρατηρείται κόκκινος πηλός με εγκλείσματα σχιστόλιθου και πιθανώς ασβεστόλιθου. Εικονίζεται ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα (εικ. 33.6).

Στην Αγορά Αθηνών⁸³, παρατηρείται λευκός, πρασινίζων ή κόκκινος πηλός και φαιός πυρήνας.

Στην Κολώνα, υποπράσινος πηλός εμπεριέχων “χρυσό” μαρμαρυγία (μίκρα). Σύμφωνα με μικρογραφικές μελέτες⁸⁴, ο εν λόγω χαρακτηριστικός της κεραμικής του νησιού μαρμαρυγίας, είναι βιοτίτης και προέρχεται από την αποσάθρωση φηαιστειογενών πετρωμάτων. Παρατηρείται επίσης υπόλευκος πηλός⁸⁵.

Γενικότερα, στην Αίγινα χρησιμοποιούνται διάφορα είδη πηλού τα οποία σε γενικές γραμμές δεν είναι πολύ χονδροειδή. Κυρίως χρησιμοποιείται ο υπόλευκος πηλός, αλλά επίσης και κεραμόχρους καθώς και φαιός όπως και κατά την ΠΕ. Είναι εμφανές ότι υπάρχουν κατά την εν λόγω περίοδο διαφοροποιούμενες προτιμήσεις σε ό,τι αφορά στις πρώτες ύλες ανάμεσα στους κεραμείς του νησιού⁸⁶.

Στη θέση Κοκοράκου⁸⁷, αναφέρεται ότι για την κατασκευή ενός συγκεκριμένου πίθου, από τον εν λόγω τύμβο, έχουν χρησιμοποιηθεί εγκλείσματα ψαμμίτη και πυριτόλιθου. Ο πηλός που χρησιμοποιήθηκε περιέχει εκ του φυσικού ίχνη ασβεστόλιθου και μαρμάρου. Όλα τα προαναφερθέντα πετρώματα είναι εύκολα αναγνωρίσιμα στον περιβάλλοντα χώρο της Περιστεριάς, υποδεικνύοντας τοπική κατασκευή του πίθου. Επίσης αναφέρεται ότι διαφάνηκαν επί του πίθου, ίχνη από τις “κολλήσεις” που δημιουργήθηκαν κατά την κατασκευή αυτού με τη μέθοδο της “κουλούρας”.

Στη θέση Βοϊδοκοιλιά, παρατηρούνται εγκλείσματα από τεθραυσμένα όστρακα (Grog)⁸⁸.

Στη Μπαρμπούνα, παρατηρείται “χρυσός και ασημένιος” μαρμαρυγίας (μίκρα), καθώς και άμμος⁸⁹.

Στην Ελευσίνα, παρατηρείται ερυθρωπός χονδροειδής πηλός⁹⁰ για τους πίθους τύπου 14. Υποπράσινος (πιθανότατα αιγινήτικος) για τα δείγματα τύπου 1.

⁸³ Immerwahr 1971, 81

⁸⁴ Gauss, Kiriati 2011, 22

⁸⁵ Στάης 1895, 254

⁸⁶ Βλ. επίσης Gauss, Kiriati 2011, 250

⁸⁷ Κορρές 1976β, 548,550

⁸⁸ Κορρές 1978, 359

⁸⁹ Backe-Forsberg 1978, 60

⁹⁰ Μυλωνάς 1932α, 45

Στο Άργος⁹¹, παρατηρείται κόκκινος/κοκκινόμαυρος πηλός.

Στον Άγιο Στέφανο⁹², παρατηρείται πορτοκαλόχρους/φαιός χονδρόκοκκος πηλός.

Στο Μενελάιο, παρατηρείται ροζέ πηλός, σχιστόλιθος και χαλαζίας ως απλαστική ύλη. Η διαδικασία όπτησης που εφαρμόστηκε δημιούργησε φαιό πυρήνα⁹³.

Στη θέση Καυκανιά⁹⁴, παρατηρείται σε κάποια δείγματα η χρήση άμμου ως απλαστικής ύλης.

Στη θέση Καλάμι παρατηρείται η χρήση άμμου ως απλαστικής ύλης. Εικονίζεται ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την αρχαιολογική συλλογή της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα (εικ. 33.4).

Στη θέση Γωνιά παρατηρούνται δείγματα από ροζέ πηλό και χρήση άμμου ως απλαστικής ύλης. Είναι επίσης συχνή η ύπαρξη φαιού πυρήνα. Εικονίζεται ένα χαρακτηριστικό δείγμα από την αρχαιολογική συλλογή της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα (εικ. 34.2).

Στη θέση Νέα Στύρα παρατηρείται η χρήση κόκκινου πηλού με την προσθήκη χαλαζία ως απλαστική ύλη. Παρατηρείται επίσης τεφρός πυρήνας και “νέφη όπτησης”, υποδεικνύοντας όπτηση σε πυρά. Εικονίζεται ένα χαρακτηριστικό δείγμα από την αρχαιολογική συλλογή της αμερικανικής σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα (εικ. 21.1).

Τα παρατιθέμενα στοιχεία συνοψίζονται στον πίνακα 4.2.

Όπτηση

Κατά την περίοδο αυτή φαίνεται να χρησιμοποιούνται κεραμικοί κλίβανοι ανοδικής καύσεως. Ενδεικτικά αναφέρονται δείγματα από τη Λέρνα⁹⁵, Κίρρα⁹⁶ και το Μενελάιο⁹⁷. Η κατασκευή τους δεν φαίνεται να διαφέρει ριζικά (τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στα γενικά χαρακτηριστικά τους) από τους κεραμικούς κλιβάνους που χρησιμοποιούνταν έως τις αρχές του 20αι., υποδεικνύοντας την μάλλον προηγμένη τεχνολογία που διέθεταν οι κατά τόπους αγγειοπλάστες της περιόδου. Αυτή, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες οδηγούσε στην δημιουργία ποιοτικών προϊόντων.

⁹¹ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, 16

⁹² Taylour, Janko 2008, 226

⁹³ Catling 2009, 334

⁹⁴ Rambach 2002, 136 (nos 110-111)

⁹⁵ Caskey 1956, 158, pl.41a.

⁹⁶ Χατζημιχαήλ-Σκορδά 1989, πιν.122

⁹⁷ Catling 1980, 153, πιν.57α. Για περαιτέρω, βλ. Hasaki 2002, 199-200.

Το προαναφερθέν δείγμα κεραμικού κλιβάνου από τη Λέρνα φέρει διαστάσεις 1,60μ. x 2,50μ., κάτι που μεταφράζεται σε ένα θάλαμο όπτησης με ωφέλιμο χώρο περίπου 2μ², ικανό ίσως να χωρέσει 3-4 πίθους μεσαίου μεγέθους⁹⁸. Το δείγμα από την Κίρρα θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μεγάλου μεγέθους (διάμετρος 2,3μ.), με έναν ωφέλιμο χώρο 4.1μ² και χωρητικότητα περίπου διπλάσια από τον κλίβανο της Λέρνας.

ΠΕ και ΜΕ δείγματα πίθων από τη Βοϊδοκοιλιά, Καμίνια και Άγιο Ιωάννη Παπουλίων Πύλου, έδειξαν μετά από επανόπτηση ότι είχαν ψηθεί σε θερμοκρασία μικρότερη των 750-800 °C⁹⁹. Σε συνδυασμό με τον τεφρό πυρήνα που παρουσιάζουν τα προαναφερθέντα δείγματα από τις παραπάνω θέσεις πρέπει μάλλον να υποτεθεί πως πρόκειται για όπτηση σε ανοικτή φωτιά. Όλες οι προαναφερθείσες θέσεις βρίσκονται στη ΝΔ Πελοπόννησο, μια περιοχή που φαίνεται να υιοθέτησε σχετικά αργότερα τις νέες εξελίξεις στον τομέα της κεραμικής που βρίσκονταν σε χρήση στην περιοχή του Αιγαίου.

Επίσης, ένα δείγμα (ανήκον στον τύπο 12) από την Κολώνα¹⁰⁰ φαίνεται να έχει ψηθεί σε θερμοκρασίες από 800-850 °C¹⁰¹. Αν και η τεχνολογία της χρήσης κεραμικού κλιβάνου, φαίνεται να έχει εισήχθη κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η χρήση της στο εν λόγω δείγμα (και ανάλογα δείγματα γι' αυτό το λόγο), ίσως να είναι προβληματική, κυρίως εξαιτίας του μεγέθους του, για το οποίο απαιτείται μεγάλου ύψους θάλαμος όπτησης και εύκολη προσβασιμότητα στο εσωτερικό του. Επίσης η μεταφορά και φόρτωση/εκφόρτωση σε έναν κλίβανο θα ήταν απαιτητικό και δύσκολο έργο.

Συζήτηση

Ακόμη και κατά την εν λόγω περίοδο όπου παρατηρείται σημαντική εξέλιξη του διαθέσιμου τεχνολογικού υπόβαθρου σε σχέση με την ΠΕ, η μέθοδος κατασκευής πίθων με τη χρήση “κουλούρων” παραμένει. Αυτό ίσως οφείλεται έως ένα βαθμό στη διατήρηση της μεθόδου ως τρόπο κατασκευής κεραμικών, καθώς εξακολουθεί να

⁹⁸ Αν και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε το ύψος της θόλωσης, είναι μάλλον δύσκολο να υποτεθεί ότι ήταν αρκετά ψηλή ώστε να τοποθετείται και δεύτερη σειρά πίθων.

⁹⁹ Γιαννοπούλου 2002, 180

¹⁰⁰ Gauss, Kiriati 2011, fig.106,130: KOL266

¹⁰¹ Kiriati, Georgakopoulou, Pentedeka 2011, 127

κατασκευάζεται και χειροποίητη λεπτότεχνη κεραμική¹⁰². Επομένως σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, μάλλον δεν υφίστατο ακόμη η ανάγκη αναδιάρθρωσης της παραγωγικής διαδικασίας. Ωστόσο, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου κάτι τέτοιο συμβαίνει, δεν αλλάζει απαραίτητα και η μέθοδος κατασκευής πύθων.

Το παραπάνω οφείλεται και στο γεγονός ότι η μέθοδος με τη χρήση “κουλούρων” προσφέρει συγκεκριμένα πλεονεκτήματα στην κατασκευή μεγάλων σχημάτων, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στον παράγοντα ύψος, κυρίως διότι καθιστά περισσότερο ελεγχόμενη τη διαδικασία διαμόρφωσης του αγγείου. Άλλωστε το μεγάλο ύψος ενός αγγείου όπως έχει ήδη σχολιασθεί, αποκλείει εξ ορισμού τη μορφοποίηση του πηλού με τη χρήση φυγόκεντρης δύναμης, δηλαδή του ταχύστροφου κεραμικού τροχού.

Το εύρος των χρησιμοποιούμενων απλαστικών υλών εξακολουθεί να είναι μεγάλο, καθώς η χρήση τους διαμορφώνεται από παράγοντες που σχετίζονται με τη διαθεσιμότητα, τις προσωπικές προτιμήσεις, και το τεχνολογικό στάδιο που κατέχει ο εκάστοτε αγγειοπλάστης.

Αν και η χρήση του κεραμικού κλιβάνου φαίνεται εκτεταμένη, εντούτοις υπάρχουν ακόμη κάποιες περιφερειακές περιοχές του χώρου που προσδιορίζεται ως Μεσοελλαδικός, όπως η ΝΔ Πελοπόννησος και Εύβοια, περιοχές στις οποίες εξακολουθεί να χρησιμοποιείται μια πυρά για την όπτηση των κεραμικών. Οι χρησιμοποιούμενοι κλίβανοι είναι γενικά μικρού μεγέθους και αντικατοπτρίζουν τις σχετικά περιορισμένες κεραμικές ανάγκες σε αποθηκευτικά αγγεία της Μεσοελλαδικής περιόδου. Πρόκειται για ανάγκες που καλύπτουν αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού.

2.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά την περίοδο αυτή, φαίνεται να αναπτύσσονται περαιτέρω κατασκευαστικές τεχνικές που ενισχύουν την αντοχή του πύθου. Ένα καλό παράδειγμα αποτελούν οι ακόσμητες πλαστικές ταινίες, τις οποίες παρουσιάζουν αρκετά δείγματα. Κάποιες από

¹⁰² Βλ. π.χ. Gauss, Kiriatzi 2011, 250

αυτές τις ταινίες, είναι πιθανό να υποδεικνύουν επίσης τα διάφορα στάδια κατασκευής των τοιχωμάτων του αγγείου, κατ' αναλογία με το “ζωνάρι” των σύγχρονων κατασκευαστών πίθων¹⁰³. Παράλληλα βέβαια ενισχύουν την αντοχή των τοιχωμάτων του αγγείου, ενώ συμβάλλουν και στο αισθητικό αποτέλεσμα.

Σύμφωνα με δεδομένα της ΥΕ περιόδου από τη Μεσσηνία, ο χρόνος κατασκευής ενός πίθου (πιθανότατα χωρίς να υπολογίζονται τα απαιτούμενα ενδιάμεσα στάδια στεγνώματος των “κουλούρων”) έχει υπολογιστεί σε περίπου 185 λεπτά (περίπου 3 ώρες)¹⁰⁴. Στο χρόνο αυτό δεν συνυπολογίζονται βέβαια τα λοιπά κατασκευαστικά στάδια, όπως η συλλογή και προετοιμασία της πρώτης ύλης, ο χρόνος της όπτησης και η συλλογή καυσίμων γι' αυτή. Επίσης δεν λαμβάνεται υπ' όψιν το προσωπικό στοιχείο που περιλαμβάνει π.χ. ικανότητα, εμπειρία, ιδιαιτερότητες της εκάστοτε πρώτης ύλης κ.ά. και το οποίο διαφέρει ανάλογα με την περίπτωση και υφίσταται μεμονωμένα. Επί του παρόντος κρίνεται ότι ο υπολογισμός του χρόνου κατασκευής ενός πίθου μπορεί να γίνει μόνο κατά προσέγγιση. Το θέμα του χρόνου κατασκευής εξετάζεται εκτενέστερα στα συμπεράσματα του κεφαλαίου.

Πηλοί

Στην Ασίνη¹⁰⁵, παρατηρείται χρήση φαιού επιχρίσματος, το οποίο τοποθετείται και στις 2 πλευρές του αγγείου.

Στο Λευκαντί¹⁰⁶, παρατηρείται καστανός χονδροειδής πηλός. Η επιφάνεια λειαίνεται.

Στην Αγ. Ειρήνη¹⁰⁷, παρατηρείται κόκκινος πηλός, ο οποίος φαίνεται να είναι ο χαρακτηριστικός χρησιμοποιούμενος εντόπιος πηλός.

Στην Πύλο, αναφέρεται ότι τα όστρακα των πίθων περιέχουν μαρμαρυγία (μίκρα)¹⁰⁸. Σε κάποια εξ αυτών φαίνεται να παρουσιάζονται προσμείξεις από σχιστόλιθο¹⁰⁹. Επίσης, ο πίθος που βρέθηκε στο χώρο του “αρχείου”, περιέχει ορατές απλαστικές ύλες ιλυόλιθου¹¹⁰.

¹⁰³ Βλ. π.χ. Blitzer 1990 κ.ά.

¹⁰⁴ Whitelaw 2001, fig.5

¹⁰⁵ Frizell 1986, 47

¹⁰⁶ Popham et al. 2006a, 148

¹⁰⁷ Cummer, Schofield 1984, 96-97 κ.ά.

¹⁰⁸ Blegen et al. 1966, 352

¹⁰⁹ Matson 1972, 201,207 και Jones 1986, 218

¹¹⁰ Γιαννοπούλου 2002, 212.

Στην Τσούγκιζα¹¹¹, παρατηρείται καστανός/φαιός πηλός με πολλά εγκλείσματα.

Στον Ταφικό κύκλο Β¹¹², παρατηρείται σκούρος ερυθρός/κιτρινέρυθρος πηλός περιέχων τρίμματα χαλαζία και ενίοτε μαρμαρυγία (μίκια).

Στην ακρόπολη των Μυκηνών¹¹³, παρατηρείται ότι η σύσταση του πηλού στα αποθηκευτικά αγγεία τύπου 3 φαίνεται να είναι διαφορετική από αυτή των χονδροειδών αγγείων. Χαρακτηρίζεται δε (τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στην περιοχή των Μυκηνών) από πορτοκαλόχρου χονδρόκοκκο πηλό. Επίσης στην “Οικία του Οινεμπόρου¹¹⁴”, παρατηρείται κίτρινος πηλός, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως τοπικός.

Στη Μιδέα¹¹⁵ παρατηρείται ότι όλοι οι πίθοι είναι κατασκευασμένοι από πηλό που χαρακτηρίζεται ως “χονδροειδής με σβόλους”, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκε οργανικό υλικό ως πρόσμιξη στον πηλό. Σε κάποιες άλλες (2096)¹¹⁶, χρησιμοποιήθηκε χαλαζίας. Η επιφάνεια συνήθως λειαίνεται.

Στο Μενελάιο¹¹⁷ παρατηρούνται μεγάλες συγκεντρώσεις απλαστικής ουσίας στον πηλό, συμπεριλαμβανομένου και σχιστόλιθου.

Στη θέση Τείχος Δυμαίων, παρατηρείται “υπέρυθρος λίθος” και μαρμαρυγία (μίκια)¹¹⁸.

Στη Θήβα¹¹⁹, παρατηρείται πρασινωπός πηλός.

Στη θέση Μπαρμπούνα, παρατηρείται κιτρινωπός πηλός¹²⁰.

Τα παρατιθέμενα στοιχεία συνοψίζονται στον πίνακα 4.3

Όπτηση

Οι πίθοι στις ΥΕ περιόδου, εκτιμάται ότι έχουν ψηθεί σε θερμοκρασίες όπτησης μεταξύ 900° και 1000° C¹²¹. Θερμοκρασίες τέτοιου μεγέθους φαίνεται να επιτυγχάνονται μόνο με την βοήθεια κλιβάνου.

Κεραμικοί κλίβανοι στον ελλαδικό χώρο βρέθηκαν, στην Πύλο¹²² (1,48μ. x 1,35μ.), στην Ασίνη¹²³, στην Τίρυνθα¹²⁴ και στο Διμήνι¹²⁵ (διαμέτρου 3,85μ.) στο

¹¹¹ Thomas 1992, 115,116 κ.ά.

¹¹² Μυλωνάς 1973, 223

¹¹³ French 1967, 172

¹¹⁴ Wace 1953, 16

¹¹⁵ Walberg 2007, 158

¹¹⁶ Walberg 2007, 162

¹¹⁷ Catling, Catling 1981, 80

¹¹⁸ Μαστροκώστας 1963, 94

¹¹⁹ Κεραμόπουλλος 1917, 90

¹²⁰ Frizell 1978, 85

¹²¹ Lewis 1983, 170

Μπερμπάτι¹²⁶. Από την ΥΕ υπάρχουν πολλά παραδείγματα κεραμικών κλιβάνων. Επιλέχθηκε επί του παρόντος να αναφερθούν κάποια ενδεικτικά. Σε γενικές γραμμές παρατηρείται μια τάση προς αύξηση του μεγέθους των κλιβάνων σε σχέση με την ΜΕ, κάτι που μάλλον μεταφράζεται σε μεγαλύτερη παραγωγή. Χαρακτηριστικό είναι το δείγμα από το Διμήνι με το θάλαμο όπτησης να υπολογίζεται στα 11,3μ² και δυνατότητα όπτησης περισσότερων από 20 πίθων μεσαίου μεγέθους¹²⁷.

Συζήτηση

Παρά την επικράτηση του ταχύστροφου κεραμικού τροχού στην κατασκευή λεπτότεχνης κεραμικής, η αδυναμία εισαγωγής του στην κατασκευή μεγάλων σχημάτων, διατήρησε τη μέθοδο των “κουλούρων” στην κατασκευή πίθων. Παράλληλα φαίνεται να επεκτείνεται η χρήση πλαστικών ταινιών περιμετρικά του αγγείου ως ένα επιπλέον μέσο αύξησης της αντοχής.

Το εύρος των χρησιμοποιούμενων απλαστικών υλών συρρικνώνεται και φαίνεται να επικρατεί μεγαλύτερη ομοιογένεια στη χρήση τους ανάμεσα στους κεραμείς. Το γεγονός αυτό συνάδει με την ομοιογένεια που αναπτύσσεται και εν τέλει επικρατεί κατά την ύστερη φάση της εν λόγω περιόδου, στη μορφολογία της κεραμικής της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας.

Η χρήση κεραμικών κλιβάνων πρέπει μάλλον να θεωρηθεί καθολική¹²⁸. Το μέγεθός τους αυξάνει (εντυπωσιακά σε κάποιες περιπτώσεις) σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Αυτό κρίνεται μάλλον ως αναμενόμενο διότι κατά το υφιστάμενο οικονομικό μοντέλο -τουλάχιστον της ΥΕΙΙΙ- απαιτείται η μαζική παραγωγή κεραμικών λεπτότεχνης κεραμικής, αλλά και υψηλή παραγωγή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων ώστε να καλυφθούν οι αυξημένες και σύνθετες αποθηκευτικές ανάγκες λόγω των σχετικών οικονομικών μεγεθών.

¹²² Blegen et al. 1973, fig.44,45

¹²³ Frödin, Persson 1938, fig. 66

¹²⁴ Dragendorff 1913, 338 κ.ε. (abb.3,4)

¹²⁵ Αδρύμη- Σισμάνη 1992β, σχ.1

¹²⁶ Akerstrom 1938, bild 10

¹²⁷ Χωρίς να υπολογιστεί η δυνατότητα όπτησης δεύτερης σειράς πίθων.

¹²⁸ Χωρίς εντούτοις να αποκλείεται η οικιακή παραγωγή για την κάλυψη εσωτερικών αναγκών. Ωστόσο μια τέτοια συμπεριφορά ξεφεύγει από το πλαίσιο της παρούσας μελέτη, καθώς κρίνοντας με βάση το υφιστάμενο τεχνολογικό επίπεδο δεν καλύπτει μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία.

2.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Για τη μελέτη της τεχνολογίας των πύθων που πραγματεύεται το παρόν κεφάλαιο, χρησιμοποιήθηκαν και αξιοποιήθηκαν όλα τα διαθέσιμα δεδομένα από τις θέσεις του νοτίου ελλαδικού χώρου και όχι μόνο. Σημαντική συμβολή παρείχε η μελέτη της κεραμικής συλλογής της Αρχαιολογικής Σχολής της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, το σχετικό δείγμα της οποίας χρησιμοποιήθηκε μεταξύ άλλων και ως μέσο επαλήθευσης και επιβεβαίωσης των περισσότερων από τα μοτίβα παραγωγής και χρήσης κεραμικής τεχνολογίας γενικότερα που προέκυψαν.

Κατασκευαστική διαδικασία

Αν και δεν διαθέτουμε επαρκή (και γι' αυτό το λόγο καταληκτικά) στοιχεία που να στηρίζουν με βεβαιότητα τον τρόπο που κατασκευαζόταν ένας πύθος, εντούτοις είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι αυτός περιλάμβανε στη μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων τη μέθοδο κατασκευής με “κουλούρες”. Η συντριπτική πλειονότητα των δειγμάτων που υπεβλήθησαν σε προσωπική εξέταση από τον γράφοντα φαίνεται να έχει κατασκευαστεί με την εν λόγω μέθοδο. Το υπόλοιπο εξετασθέν δείγμα δεν φαίνεται να διασώζει -εμφανή τουλάχιστον- σημάδια της κατασκευαστικής διαδικασίας. Ουσιαστικά είναι η μόνη μέθοδος που παρουσιάζει τις μικρότερες δυσχέρειες όσον αφορά στην κατασκευή μεγάλων αγγείων, ενώ παράλληλα αποδίδει το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Σε αρκετές περιπτώσεις, η εν λόγω μέθοδος έχει ως αποτέλεσμα την αυξομείωση του πάχους των τοιχωμάτων του αγγείου σε κανονικά διαστήματα, κάτι που γίνεται αισθητό με την αφή ή σε κάποιες περισσότερο εμφανείς περιπτώσεις, με την προσεκτική παρατήρηση του προφίλ που σχηματίζει το αγγείο. Σε λίγες περιπτώσεις δε, η κατασκευαστική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε είναι ορατή δια γυμνού οφθαλμού¹²⁹, καθώς μάλλον δόθηκε μικρή φροντίδα στην απαλοιφή των καταλοίπων που αυτή αφήνει.

Η μέθοδος της κατασκευής με “κουλούρες” εφαρμόζεται από κατασκευαστές πύθων σε διάφορες περιοχές ανά τον κόσμο¹³⁰, ενώ φαίνεται πως χρησιμοποιούνταν και στο

¹²⁹ Εθνικό αρχαιολογικό μουσείο: αρ.5876, Sarri 2010, phototaf. 5:6. Μαρινάτος 1962, πιν.93α

¹³⁰ Π.χ. στην Ισπανία παραδοσιακοί πιθοποιοί κατασκεύαζαν συχνά τεραστίου μεγέθους πύθους (Tinajas) χρησιμοποιώντας τη συγκεκριμένη τεχνική. (πρβ. Lister, Lister 1976, 85-86)

Ακρωτήρι κατά την ΥΚ Ι¹³¹. Ένα επιπλέον στοιχείο παρέχουν τα φυτικά αποτυπώματα σε βάσεις πίθων που έχουν αναφερθεί. Η μέθοδος κατασκευής με “κουλούρες” είναι η μόνη που απαιτεί τη συχνή περιστροφή¹³² είτε του αγγείου είτε του ίδιου του αγγειοπλάστη γύρω από το κατασκευαζόμενο αγγείο, κάτι μάλλον ουσιαστικό μόνο σε ό,τι αφορά μεγάλα σχήματα όπως οι πίθοι. Πρόκειται δε για μια μέθοδο γνωστή και σε ευρεία χρήση, ήδη από την εποχή του λίθου¹³³.

Μετά το πέρας της διαδικασίας του σχηματισμού του αγγείου, φαίνεται να εφαρμόζονται δευτερεύουσες τεχνικές διαμόρφωσης. Συνήθως η εξωτερική επιφάνεια του αγγείου εξομαλύνεται και ίσως λειαίνεται. Κάποιες φορές επιδεικνύεται ιδιαίτερη μέριμνα για τα τοιχώματα του αγγείου τα οποία καλύπτονται με ιδιαίτερο (συνήθως λεπτόκοκκου πηλού) επίχρισμα. Τέτοιες πρακτικές αποσκοπούν στη βελτίωση της στεγανότητας του πίθου, ενώ παράλληλα εξομαλύνεται ιδιαίτερα και η επιφάνεια των τοιχωμάτων του.

Από εθνογραφικά παράλληλα γνωρίζουμε ότι για μεγάλα σχήματα όπως οι πίθοι, συνήθως απαιτείται η μεσολάβηση ενός χρονικού διαστήματος αρκετών ωρών για την τοποθέτηση της επόμενης “κουλούρας”, ώστε να έχει στερεοποιηθεί επαρκώς η προηγούμενη και να διατηρηθεί το δοσμένο σε αυτή σχήμα. Ο χρόνος αναμονής επιτρέπει στους κεραμείς να εμπλέκονται με την κατασκευή πολλών πίθων ταυτόχρονα¹³⁴. Ωστόσο μπορεί να λεχθεί με σχετική ασφάλεια ότι για να ολοκληρωθεί ένας πίθος μεσαίου μεγέθους απαιτούνταν συνολικά ένα διάστημα 20 ημερών έως ένα μήνα κατά τη θερινή περίοδο, οπότε επικρατούσε ζεστές και ξηρές καιρικές συνθήκες και ο πηλός της εκάστοτε “κουλούρας” σταθεροποιούνταν σε συντομότερο διάστημα.

Κάποιοι παράγοντες που σχετίζονται με τα κατασκευαστικά στάδια ενός πίθου, όπως συλλογή ικανής ποσότητας κεραμικής και καύσιμης ύλης για την όπτηση, απαιτούν μεγάλη ποσότητα εργασίας. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να αποκλειστεί η ύπαρξη βοηθών, η οποία μάλλον πρέπει να θεωρηθεί βέβαιη τουλάχιστον κατά το στάδιο μεταφοράς μεγάλων πίθων στο χώρο εκκαμίνευσής¹³⁵.

¹³¹ Nikolakopoulou 2002, 52

¹³² Με την εξαίρεση φυσικά της χρήσης φυγόκεντρου δύναμης, η οποία ωστόσο δεν είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή μεγάλων αγγείων, όπως έχει ήδη αναφερθεί.

¹³³ Πρβ. π.χ. Τσουντας 1908, 180, Κωτσάκης 1983, 120-123.

¹³⁴ Πρβ. π.χ. Blitzer 1990, 685

¹³⁵ Βλ. κεφ.3, ΥΕ

Φαίνεται πως οι τεχνικές μεταφοράς του άψητου ακόμη πίθου προς το χώρο εκκαμίνευσης δεν έχουν ουσιαστικά μεταβληθεί σε σχέση με τις μεθόδους που χρησιμοποιούνται έως πρόσφατα. Δείγμα από το Τείχος Δυμαίων¹³⁶, χρονολογούμενο στη ΥΕΙΙΙ, φέρει μάλλον αποτύπωμα σχοινιού, το οποίο αν και αποτελούσε μη ηθελημένο “διακοσμητικό” στοιχείο, οφείλεται πιθανότατα στον τρόπο μεταφοράς του νοπού ακόμη αγγείου προς το χώρο εκκαμίνευσης¹³⁷. Αυτός περιελάμβανε πιθανότατα τη χρήση ενός σχοινιού που τοποθετούνταν περιμετρικά του αγγείου (ή μέρος αυτού, ούτος ώστε να συμπληρώσει το περίζωμα των χεριών), όταν επρόκειτο για πίθους μικρού μεγέθους. Εναλλακτικά, 2 ή περισσότεροι άνθρωποι ανάλογα με το μέγεθος του πίθου, τοποθετούνταν πιθανότατα περιμετρικά του αγγείου κρατώντας ο ένας τον βραχίονα ή τον πήχη του άλλου. Δημιουργώντας έτσι ένα περίζωμα με τα χέρια τους¹³⁸, λύγιζαν τα γόνατά τους και σηκώνονταν έχοντας ανάμεσά τους τον πίθο, τον οποίο μετέφεραν στο χώρο εκκαμίνευσης¹³⁹.

Διάφορες ενδείξεις όπως παράλληλες οριζόντιες γραμμώσεις, κυρίως στο εσωτερικό ενός πίθου, μολονότι συνήθως ερμηνεύονται ως ίχνη χρήσης περιστροφικής κίνησης του αγγείου, είναι δυνατόν να προέρχονται από τη χρήση εργαλείου για την απόξεση της επιφάνειας του αγγείου από τον περιττό πηλό¹⁴⁰, ή εν γένει από τη διενέργεια κάποιας εργασίας που σχετίζεται με το τελείωμα του αγγείου¹⁴¹. Η τελευταία παρατήρηση ίσως εγείρει ενστάσεις, καθώς στο εξειδικευμένο μάτι είναι δυνατή η αναγνώριση των καταλοίπων που αφήνει αυτή η διαδικασία, από τα σημάδια που οφείλονται στην περιστροφή του αγγείου, καθώς τα τελευταία εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα και κανονικότητα. Παρ’ όλα αυτά η χονδροειδής σύσταση του αγγείου αμβλύνει κάπως την ευκρίνεια τέτοιων ενδείξεων, όπως και η σχεδόν καθολικά παρατηρούμενη πρακτική της απαλοιφής των ορατών καταλοίπων της κατασκευαστικής διαδικασίας. Άλλωστε η παρούσα συζήτηση αφορά κεραμικούς τροχούς αργής περιστροφής οι οποίοι δεν αφήνουν πολλά ορατά

¹³⁶ Μαστροκόστας 1963, 96, πιν.73 και Μαστροκόστας 1964β, 189, πιν.219α

¹³⁷ Εναλλακτικά θα μπορούσε ίσως να σχετίζεται με πρακτικές στερέωσης του νοπών τοιχωμάτων του αγγείου, κατ’ αναλογία με την πρακτική που ακολουθείται σήμερα στον Κόρνο της Κύπρου (π.χ. Ionas 2000, 162). Ωστόσο το αποτύπωμα παρατηρείται τοπικά και όχι περιμετρικά του αγγείου.

¹³⁸ Πιθανότατα κοντά στη βάση του πίθου, ώστε να ασκούνται όσο το δυνατόν κάθετες δυνάμεις και να μην κινδυνεύει να σπάσει (όντας αρκετά εύθραυστος) κατά τη μεταφορά.

¹³⁹ Πρβ. Hampe, Winter 1962, taf.10-11, Βογιατζόγλου 1972, 90, Γιαννοπούλου 2002, 286, Ψαροπούλου, Σημαντηράκης 2007, 17, 69

¹⁴⁰ Η μέθοδος κατασκευής με “κουλούρες” τείνει να αφήνει σχετικά συχνά υπολείμματα πηλού, κυρίως στα εσωτερικά τοιχώματα.

¹⁴¹ Πρβ. Courty, Roux 1995, 18

κατάλοιπα της δραστηριότητάς τους πάνω στο τελικό προϊόν. Εν τέλει, είναι δυνατό να υποστηριχθεί ότι δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις¹⁴² στον ελλαδικό χώρο, που να υποδηλώνουν κατασκευή πύθων και εν γένει μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, με τη χρήση κεραμικού τροχού. Τέτοιες ενδείξεις υφίστανται όμως στη μινωική Κρήτη, όπως έχει ήδη σχολιασθεί.

Καταλληλότητα πρώτων υλών

Απ' ό,τι προκύπτει, για την κατασκευή πύθων χρησιμοποιείται συνήθως χονδροειδής πηλός, ο οποίος εμπεριέχει εκ φύσεως διάφορες προσμείξεις. Σε περίπτωση που το χρησιμοποιούμενο κοίτασμα περιέχει σχετικά καθαρό πηλό, αυτός αναμειγνύεται με διάφορες απλαστικές ύλες φυσικής προέλευσης (π.χ. πετρώματα, μη αργιλικό χώμα κ.ά.). Στόχος του εκάστοτε κεραμέα είναι να επιτύχει μεγάλο ποσοστό αντοχής του προϊόντος διατηρώντας όμως ένα ελάχιστο όριο πλαστικότητας του υλικού το οποίο απαιτείται για τη διαμόρφωση του αγγείου.

Όσον αφορά στην ανάμειξη του πηλού με απλαστικές ύλες, παρατηρείται ένα σχετικά μεγάλο εύρος στο είδος της απλαστικής ύλης που χρησιμοποιείται κατά περιοχές. Αυτό είναι πιθανό να οφείλεται σε διάφορους παράγοντες όπως η κεραμική τεχνολογία, η διαθεσιμότητα κατάλληλων υλών ή προσωπικές προτιμήσεις του κατασκευαστή. Μια σχετική μείωση στο εύρος των χρησιμοποιούμενων απλαστικών υλών που αναμειγνύονται με τον πηλό, παρατηρούνται κυρίως κατά την ΥΕ¹⁴³. Η συνεχής εξέλιξη της κεραμικής τεχνικής πιθανότατα οδήγησε σταδιακά στη χρήση των θεωρούμενων ως καταλληλότερων μειγμάτων πηλού, σε συνδυασμό με τις τάσεις “ομογενοποίησης” στην κεραμική, της εκάστοτε περιοχής, που φαίνεται να αναπτύσσονται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο.

Παρ' όλα αυτά, το γεγονός ότι κατά την ανακτορική εποχή δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνται πύθοι σε ταφές, ίσως να οδήγησε στο να δίδεται λιγότερη φροντίδα σε κάποια κατασκευαστικά στάδια απ' ό,τι δινόταν κατά τη ΜΕ. Αυτό είναι εμφανές κυρίως σε διακοσμητικό επίπεδο. Η μεγάλη ζήτηση για λεπτότεχνη κεραμική καθημερινής χρήσης, ίσως αποτέλεσε έναν περαιτέρω ανασταλτικό παράγοντα, καθώς πιθανώς περιόριζε σημαντικά το διαθέσιμο χρόνο των κεραμέων.

¹⁴² Π.χ. πήλινοι ή λίθινοι δίσκοι που τοποθετούνταν στον τροχό και πάνω στους οποίους κατασκευάζονταν το αγγείο.

¹⁴³ Βλ. πίνακα 4.3

Από ό,τι φαίνεται, στην περιοχή της Μεσσηνίας δεν προκύπτουν σημαντικές διαφορές, όσον αφορά κάποια στάδια κατασκευής ΠΕ και ΜΕ πίθων. Η μόνη εντοπίσιμη κατασκευαστική διαφορά, βρίσκεται ανάμεσα στους πίθους που βρέθηκαν σε ταφικό σύνολο και αυτούς που βρέθηκαν σε οικιακό, με τους δεύτερους να περιέχουν μεγαλύτερη ποσότητα ασβεστιτικών προσμείξεων με αποτέλεσμα να διαθέτουν μεγαλύτερη στεγανότητα¹⁴⁴. Το γεγονός αυτό ίσως οφείλεται σε διάφορους παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται είτε με την αντοχή ενός αγγείου, είτε με συνθήκες που ευνοούν την αποσύνθεση ενός σώματος. Όπως θα σχολιασθεί και στο κεφάλαιο επόμενο, αυτή η πρακτική δεν σημαίνει απαραίτητα την εκ των προτέρων κατασκευή ενός πίθου με σκοπό μια συγκεκριμένη πρακτική, αλλά μάλλον την επιλογή αυτού από το διαθέσιμο σύνολο, με βάση την καταλληλότητα των τεχνικών και ποιοτικών του χαρακτηριστικών για μια συγκεκριμένη εφαρμογή. Αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα την επιλογή του καταλληλότερου αγγείου για ταφική χρήση, αλλά πιθανότατα την επιλογή του λιγότερο κατάλληλου για μια εφαρμογή σε έναν οικιακό πλαίσιο.

Φυσικά οι κατασκευαστές δεν γνώριζαν τις ιδιότητες του εκάστοτε πηλού παρά μόνο εμπειρικά και έπειτα από πειραματισμό. Πιθανώς αυτό να οδήγησε βαθμιαία και στην ανάπτυξη μεγαλύτερης ικανότητας στην αναγνώριση εξ αρχής, της καταλληλότερης πρώτης ύλης. Οι σημερινοί κεραμείς σε περιπτώσεις όπου καλούνται να κάνουν χρήση μιας νέας πηγής πηλού, εξετάζουν τα χαρακτηριστικά του (κυρίως τις πλαστικές του ιδιότητες) επί τόπου¹⁴⁵. Έναν επιπλέον παράγοντα αποτελεί η μετάδοση και εμπλουτισμός της γνώσης που μεταδιδόταν στον κεραμέα της εκάστοτε γενιάς.

Φαίνεται ότι για το καταλληλότερο μείγμα πρώτης ύλης για την κατασκευή πίθων περιελάμβανε πηλούς με ασβεστιτικές προσμείξεις λόγω των χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν. Αυτού του είδους οι προσμείξεις τείνουν να προτιμούνται διότι παρουσιάζουν σταθερή συμπεριφορά σε ένα εύρος θερμοκρασιών μεταξύ 850-1050 °C περίπου, πράγμα ιδιαίτερα επιθυμητό κατά την όπτηση, ενώ και η κεραμική που παράγεται παρουσιάζει ανώτερα ποιοτικά χαρακτηριστικά¹⁴⁶. Επίσης, η χρήση του

¹⁴⁴ Γιαννοπούλου 2002, 135-136.

¹⁴⁵ Βλ. επίσης Γιαννοπούλου 2002, 266, Gauss, Kiriati 2011, 75

¹⁴⁶ Πρβ. π.χ. Maniatis, Tite 1978, 491-492

χαλαζία ως απλαστική ύλη σε κεραμικά, όταν χρησιμοποιείται στη σωστή αναλογία φαίνεται να ενισχύει ιδιαίτερα την αντοχή του αγγείου¹⁴⁷.

Συγκεκριμένα, από αναλύσεις που έγιναν στη θέση Κολώνα, εμφανίζονται ενδιαφέροντα στοιχεία. Η πλειοψηφία των πύθων της ΠΕ Κολώνας ανήκει στην αργιλική ομάδα που προσδιορίζεται ως FG1, μια ομάδα πηλού χωρίς ασβεστιτικές προσμείξεις¹⁴⁸. Αντίθετη εικόνα παρουσιάζεται κατά τη ΜΕ, με την εκτεταμένη χρήση αργίλων με ασβεστιτικές προσμείξεις¹⁴⁹. Αυτή η διαφοροποίηση είναι μάλλον εύκολο να ερμηνευθεί καθώς αποτελεί πιθανότατα αποτέλεσμα της εξέλιξης της κεραμικής τεχνολογίας στη συγκεκριμένη θέση. Ένα συγκεκριμένο δείγμα μάλιστα (KOL266), φαίνεται να μην διέθετε εκ του φυσικού τέτοιες προσμείξεις οι οποίες μάλλον προστέθηκαν στη συνέχεια¹⁵⁰.

Τέλος, χρήση πηλών με ασβεστιτικές προσμείξεις για την κατασκευή πύθων αναφέρεται και στη Μεσσηνία¹⁵¹.

Μεγέθη

Αυτή η ενότητα πραγματεύεται κυρίως το θέμα του πάχους των τοιχωμάτων ενός πύθου, καθώς οι λοιπές διαστάσεις εξαρτιόνταν κατά κύριο λόγο από την ευχέρεια και την ικανότητα του εκάστοτε κατασκευαστή.

Το πάχος των τοιχωμάτων ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου απαιτεί την ικανοποίηση δύο αλληλοσυγκρουόμενων παραγόντων: του μικρότερου δυνατού πάχους, ώστε το τελικό προϊόν να έχει το μικρότερο δυνατό βάρος, σε συνδυασμό με τη μέγιστη δυνατή αντοχή. Η ικανοποίηση του δεύτερου παράγοντα φαίνεται πως είχε περισσότερη σημασία καθώς παρατηρούνται κατά κύριο λόγο τοιχώματα μεγάλου σχετικά πάχους. Η ροπή προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση φαίνεται λογική, καθώς σε διαφορετική περίπτωση ίσως υπονομευόταν ολόκληρη η πηλοκατασκευή πριν από την όπτηση αλλά και μετά από αυτή. Επομένως, φαίνεται να προτιμούνταν ένα σχετικά μεγαλύτερο βάρος και η συνεπαγόμενη δυσχέρεια στο χειρισμό και μεταφορά του αγγείου, καθώς μεταφραζόταν σε μεγαλύτερη αντοχή. Ένας καλός παραλληλισμός προκύπτει με πύθους των ελληνιστικών χρόνων, όπου η σποραδική

¹⁴⁷ Πρβ. Kilikoglou, Vekinis, Maniatis and Day 1998, 274-276

¹⁴⁸ Gauss, Kiriati 2011, 247

¹⁴⁹ Gauss, Kiriati 2011, 250

¹⁵⁰ Gauss, Kiratzi 2011, 127

¹⁵¹ Jones 1986, 218 και Matson 1972, 203

χρήση πηλού χωρίς πολλές προσμείξεις¹⁵² σε συνδυασμό με σχετικά εκλεπτυσμένα τοιχώματα οδήγησε στη δημιουργία πύθων με σχετικά μικρή αντοχή και μάλλον (ασυνήθιστα για το σχήμα¹⁵³) σχετικά μικρή διάρκεια ζωής.

Πρέπει εντούτοις να αναφερθεί ότι δεν παραβλέπεται το ενδεχόμενο, τα περισσότερα εκλεπτυσμένα τοιχώματα να μπορούν να συνδεθούν και με μεγαλύτερη ικανότητα και γνώση σε ό,τι αφορά στην χρησιμοποιούμενη πρώτη ύλη εκ μέρους του κατασκευαστή, καθώς το πάχος τους είναι ανάλογο με τη δυνατότητα ενός μεγάλου αγγείου να σταθεί όρθιο κατά την κατασκευή του και ενόσω ο πηλός είναι ακόμη νωπός. Αναμφίβολα όμως σε μεγάλο βαθμό η αντοχή που επιδεικνύει ένα αγγείο, εξαρτάται από το πάχος των τοιχωμάτων του.

Ένα χαρακτηριστικό μέτρο σύγκρισης για την ΠΕ δίδεται από τη Λέρνα¹⁵⁴, όπου τα τοιχώματα των πύθων έχουν πάχος 0,01- 0,02μ. για λόγους αντοχής και συνοχής κατά την κατασκευή αλλά και μετά την ολοκλήρωση αυτής, ως χαρακτηριστικά του τελικού προϊόντος. Κατά την ΥΕ επίσης, ένα δείγμα από τη θέση Κοράκου¹⁵⁵ παρουσιάζει πάχος τοιχωμάτων 0,02μ..

Μηχανικά χαρακτηριστικά

Πιθανώς οι κεραμείς να είχαν διαπιστώσει με εμπειρικό τρόπο, ότι η ύπαρξη ευρείας επίπεδης βάσης σε συνδυασμό με κάθετα τοιχώματα μεγάλου ύψους στα μεγάλα αγγεία, υπονόμει την αντοχή του αγγείου καθώς επιτρέπει την ανάπτυξη ισχυρών πλευρικών δυνάμεων, που προέρχονται από το περιεχόμενο του αγγείου λόγω βάρους¹⁵⁶. Οι δυνάμεις αυτές είναι δυνατό να προκαλέσουν ρήξη στα τοιχώματα του αγγείου. Οι σχετικά στενές¹⁵⁷ ή οξυκόρυφες βάσεις (τις οποίες διαθέτει η πλειονότητα των εξεταζόμενων πύθων) μετατρέπουν αυτές τις δυνάμεις από πλευρικές σε κάθετες προς τη βάση κατευθυνόμενες, επιτρέποντας στο αγγείο να

¹⁵² Βλ. επίσης Γιαννοπούλου 2002, 89

¹⁵³ Αυτή η πρακτική είναι δύσκολο να ερμηνευθεί με βάση την κεραμική τεχνολογία, καθώς η διαθέσιμη κατά την ελληνιστική περίοδο ήταν σαφώς ανώτερη από το σύνολο της περιόδου που μελετάται επί του παρόντος. Το εν λόγω μοτίβο μάλλον συνάδει με τις γενικότερες συνθήκες μαζικής παραγωγής της περιόδου και τις συνακόλουθες ενδείξεις σχετικής πτώσης της ποιότητας (βλ. π.χ. γάνωμα). Είναι ίσως δελεαστικό να υποτεθεί επίσης μια εφαρμογή των κανόνων της αγοράς, όπου η μικρή διάρκεια (αντοχή) του προϊόντος ισοδυναμεί με μεγαλύτερη ζήτηση.

¹⁵⁴ Wiencke 2000, 578

¹⁵⁵ Blegen 1921, 74

¹⁵⁶ Κατ' αναλογία, πρβ. επίσης Rickman 1971, 2

¹⁵⁷ Σε σύγκριση με το υπόλοιπο σώμα του πύθου.

ανθίσταται στις πιέσεις¹⁵⁸. Παράλληλα επιτρέπουν σε κάποιες περιπτώσεις, την ευκολότερη βύθιση του αγγείου στο έδαφος, καθώς και τη συγκέντρωση της τελευταίας ποσότητας του προϊόντος που περιείχε, επιτρέποντας την ευκολότερη άντλησή του. Ανάλογη λειτουργία (πέραν μιας πιθανής εικαστικής) επιτελούν και οι διάφορες καμπυλώσεις (“κοιλιά”, “ώμος”, κ.λπ.) στο σώμα του αγγείου. Βασικός όμως γνώμονας της κατασκευής της “κοιλιάς” ενός αγγείου είναι πιθανώς η χωρητικότητα, αλλά επίσης η μέθοδος κατασκευής με “κουλούρες”, η οποία “οδηγεί” τον κατασκευαστή σε μικρή παρέκκλιση από την περίμετρο της “κουλούρας” που προηγήθηκε. Παρ’ όλα αυτά η “κοιλιά” στα μεγάλα κεραμικά μεγέθη όπως οι πίθοι, αποτελεί και έναν επιπλέον παράγοντα αντοχής για το αγγείο.

Η προαναφερθείσα γνώση παραγόντων που σχετίζονται με τη μηχανική προήλθε μάλλον με εμπειρικό τρόπο. Είναι όμως εξίσου πιθανό ότι μεταγενέστεροι κατασκευαστές πίθων διατήρησαν τα κύρια χαρακτηριστικά του σχηματισμού ενός πίθου, εμμένοντας σε μια κεραμική παράδοση και δίχως να διαθέτουν μια άμεση προσωπική (και μάλλον δυσάρεστη) εμπειρία.

Για τα δείγματα που διαθέτουν οξυκόρυφες και πολύ στενές βάσεις, πρέπει μάλλον να θεωρηθεί βέβαιη η στερέωση με κάποιο μέσο του υπό κατασκευή αγγείου, καθώς θα ήταν μάλλον ιδιαίτερα δύσκολο να παραμείνει σε όρθια θέση. Μετά την όπτηση το πρόβλημα φαίνεται να λυνόταν εύκολα με την μερική εμβύθιση του αγγείου στο έδαφος ή τη στερέωσή του με άλλα μέσα όπως λίθοι, κτιστές κατασκευές κ.ά..

Παραγωγή διακόσμησης

Για τη διακόσμηση ενός πίθου και ανάλογα με τις επικρατούσες συνήθειες της εκάστοτε περιόδου, χρησιμοποιούνταν εργαλεία τα οποία ήταν δυνατό να είναι από τα πιο απλά, όπως ένα κομμάτι ξύλο, έως ιδιαίτερα εξειδικευμένα όπως σφραγίδες/σφραγιδοκύλινδροι, τα οποία συνήθως απαιτούσαν ειδική κατασκευή ώστε να ενταχθούν στο διακοσμητικό ρεπερτόριο των κεραμέων. Κάποιες φορές ίσως αξιοποιούνταν αντικείμενα τα οποία ανήκαν σε διαφορετικό χρηστικό και τεχνολογικό σύνολο και τα οποία έχαναν την ικανότητα να επιτελέσουν τη λειτουργία

¹⁵⁸ Η σημασία της προσεγγίσιμης κατασκευής της βάσης ενός πίθου αναγνωρίζεται από τους σύγχρονους κεραμείς και πιθανότατα και από τους συναδέλφους τους της εποχής του χαλκού, καθώς αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο κατά την κατασκευή ενός πίθου. Επίσης είναι ενδεικτική της αντοχής που θα έχει το τελικό προϊόν. Για τους λόγους αυτούς, συνήθως στον πηλό της βάσης προστίθεται μεγαλύτερη ποσότητα απλαστικών υλών.

για την οποία δημιουργήθηκαν¹⁵⁹. Ένα καλό παράδειγμα αποτελούν κάποια από τα δείγματα του ΥΕ σφραγιστικού μοτίβου 3¹⁶⁰: τα εν λόγω δείγματα πίθων, φέρουν ενσφράγιστα αποτυπώματα που προέρχονται πιθανώς από την κεφαλή χάλκινης περόνης, καθώς υπάρχουν πολλά δείγματα περονών με το αντίστοιχο διακοσμητικό μοτίβο στην κεφαλή τους. Η πιθανότερη εκδοχή στην περίπτωση αυτή, είναι να έχασε η περόνη την αρχική της λειτουργία και να χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια ως έτοιμο σφραγιστικό διακοσμητικό μοτίβο κατά το δοκούν. Φυσικά δεν μπορεί να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός αντικειμένου ειδικά για το σκοπό αυτό. Η παραπάνω περίπτωση ενισχύει την άποψη ότι κανένα ανθρώπινο δημιούργημα δεν αποτελεί αυτοσκοπό¹⁶¹.

Άλλοι τύποι διακόσμησης, όπως η γραπτή, απαιτούσαν σημαντικό βαθμό δεξιοτεχνίας στο σχέδιο εκ μέρους των κεραμέων (ή τρίτων) και ίσως “ταλέντο”. Ιδιαίτερα δε σε κάποια δείγματα της ΜΕ και ΥΕ τα οποία φέρουν πυκνή διακόσμηση κάποιες φορές με φυτικά ή εικονιστικά μοτίβα.

Ειδίκευση

Με όσα έχουν προαναφερθεί, οι κατασκευαστές πίθων, φαίνεται να αποτελούν μια εξειδικευμένη κατηγορία αγγειοπλαστών σε σχέση με αυτούς που ενδεχομένως ήταν ικανοί για την κατασκευή μόνο μικρότερων σχημάτων. Για την ενασχόληση με την κατασκευή πίθων, απαιτούνται ιδιαίτερες τεχνολογικές γνώσεις και δεξιοτεχνία που μάλλον υπερβαίνουν την κατάρτιση που είναι απαραίτητη για την παραγωγή μικρότερων σχημάτων. Επί του παρόντος αυτό που θα σχολιασθεί είναι η πιθανότητα ενασχόλησης ενός αγγειοπλάστη με την παραγωγή μίας μόνο κατηγορίας αγγείων, των μεγάλων αποθηκευτικών.

Ο βαθμός ειδίκευσης όσον αφορά στην κατασκευή πίθων φαίνεται να παρουσιάζει κάποιες διαφοροποιήσεις ανά τις εξεταζόμενες περιόδους. Ωστόσο οι διαθέσιμες ενδείξεις βασίζονται σε στοιχεία ή περιπτώσεις με περιορισμένο εύρος. Για τις πλείστες των περιπτώσεων υπάρχουν ανεπαρκή ή καθόλου στοιχεία που να υποδεικνύουν πιθανή εξειδίκευση στην παραγωγή μόνο μεγάλων αποθηκευτικών

¹⁵⁹ Η ίδια πρακτική ασκείται και από σύγχρονους κεραμείς.

¹⁶⁰ Βλ. κεφ.1

¹⁶¹ Πρβ. Σάμψων 1993β, 349.

αγγείων. Το πιθανότερο είναι ότι οι κατασκευαστές μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων κατασκεύαζαν ταυτόχρονα και χρηστική κεραμική.

Αν υποθεθεί η ενασχόληση με την κατασκευή ενός περιορισμένου κεραμικού σχηματολογίου (μεγάλα αποθηκευτικά), αυτό δημιουργεί συνθήκες εξειδίκευσης επί της ειδίκευσης¹⁶². Τέτοιου είδους διαχωρισμός της παραγωγικής διαδικασίας για την πλειονότητα της περιόδου που μελετάται, κρίνεται ως εξαιρετικά απίθανο ενδεχόμενο. Η μόνη περίοδος όπου παρουσιάζονται οικονομικές δομές και συνθήκες ικανές να ικανοποιήσουν αυτό το ενδεχόμενο είναι ίσως η ΥΕΠΙΑ-Β. Αλλά όπως σχολιάζεται πιο κάτω, τότε υπεισέρχονται άλλοι παράγοντες που δρουν αποτρεπτικά.

Μια σχετική ένδειξη αποτελεί η σταδιακή εξαφάνιση των αποτυπωμάτων πλεγμάτων στις βάσεις των αγγείων κατά τη ΜΕ. Το πιθανότερο αίτιο γι' αυτό είναι η εισαγωγή του κεραμικού τροχού. Εντούτοις όπως έχει ήδη σχολιασθεί, ο τροχός δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνταν στην κατασκευή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Η υιοθέτηση του τροχού οδήγησε στην σταδιακή αλλά εξ ολοκλήρου κατάργηση των φυτικών πλεγμάτων από τον εξοπλισμό των κεραμικών εργαστηρίων. Μια τέτοια εξέλιξη δεν θα πρέπει να είχε κάποιο αντίκτυπο στην κατασκευαστική διαδικασία που θα εφήρμοζε κάποιος που θεωρητικά θα εμπλεκόταν αποκλειστικά με την κατασκευή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων.

Επίσης, για να αποκτήσουν οι κεραμείς ικανοποιητικές προσόδους μόνο από την κατασκευή πίθων, θα απαιτούνταν η ύπαρξη υψηλής ζήτησης των συγκεκριμένων αγγείων κάτι που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της μεγάλης διακίνησης. Όπως θα φανεί στη συνέχεια, με κάποιες εξαιρέσεις, ο πίθος είναι ένα σχήμα μικρής μάλλον κινητικότητας και διασποράς.

Όπως θα σχολιασθεί εκτενέστερα μετέπειτα, για την ΠΕ είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι τουλάχιστον στην περιοχή της Αργολίδας και Κορινθίας, δραστηριοποιούνταν περιοδεύοντες κεραμείς που κατασκεύαζαν πίθους και μεγάλες πηλοκατασκευές (π.χ. εστίες). Η άποψη αυτή έχει βασιστεί στην χρήση του ίδιου σφραγιδοκύλινδρου¹⁶³ σε διάφορα δείγματα από θέσεις της προαναφερθείσας περιοχής. Το κατά πόσο βέβαια ο ιδιοκτήτης ειδικευόταν ή όχι στην κατασκευή συγκεκριμένων κεραμικών σχημάτων είναι δύσκολο να λεχθεί, καθώς οι

¹⁶² Δηλαδή εξειδίκευσης επί της κεραμικής η οποία αποτελεί εν δυνάμει μια κατηγορία ειδίκευσης σε μια κοινωνία.

¹⁶³ Βλ. κεφ.1, ΠΕ, ενσφράγιστη διακόσμηση, μοτίβο 3
[140]

σφραγιδοκύλινδροι καθόσον είναι γνωστό δεν χρησιμοποιούνταν στη διακόσμηση μικρότερων σχημάτων¹⁶⁴. Από τον J. Rutter εκφράζεται η άποψη, ότι τα προαναφερθέντα στοιχεία αποτελούν μια από τις πρωιμότερες ενδείξεις τεχνικής ειδίκευσης στον ελλαδικό χώρο¹⁶⁵. Από εμπορική άποψη είναι λογικό να υποτεθεί ότι οι περιοδεύοντες κεραμείς κατασκεύαζαν και μικρότερα σχήματα χρηστικής κεραμικής, αλλά απ' ό,τι φαίνεται διέθεταν ιδιαίτερα διακοσμητικά μοτίβα, προορισμένα για πίθους και μεγάλες πηλοκατασκευές, όπως εστίες.

Για την ΜΕ είναι διαθέσιμα κάποια στοιχεία τα οποία σχετίζονται με την εκτεταμένη κεραμική παραγωγή σχημάτων, ανάμεσά τους και πίθους, τουλάχιστον σε μία περίπτωση: Αναφερόμαστε στον τύπο 1 και τους Αιγινήτες κατασκευαστές. Είναι μάλλον απίθανο να υποτεθεί ότι υπήρχαν κεραμείς που απασχολούνταν αποκλειστικά με την κατασκευή πίθων, καθώς υφίσταται πληθώρα κεραμικών σχημάτων, περισσότερο χρηστικών από τους πίθους, τα οποία διαθέτουν ανάλογα χαρακτηριστικά (κυρίως διακόσμησης και χρησιμοποιούμενης πρώτης ύλης) με αυτούς.

Είναι πολύ πιθανό ότι κατά το γέμισμα του κλιβάνου, το μεσοδιάστημα ανάμεσα στους πίθους που έμενε κενό γεμιζόταν με μικρότερα σκεύη προς όπτηση. Η εν λόγω πρακτική πέραν του καθαρά πρακτικού σκέλους, βοηθάει και στην εξοικονόμηση εργασίας και πόρων¹⁶⁶: η καύσιμη ύλη απαιτεί εργασία για να συγκεντρωθεί και ίσως δεν θα ήταν πάντοτε εύκολα διαθέσιμη¹⁶⁷. Επομένως για τη χρήση της θα επιδιώκονταν η μεγαλύτερη δυνατή αποδοτικότητα.

Βέβαια, η μοναδικότητα του προϊόντος¹⁶⁸ και η μεγάλη συχνότητα εμφάνισής του υποδεικνύουν ότι έως ένα βαθμό οι κατασκευαστές διέθεταν σημαντικές δεξιότητες ώστε να αναπαράγουν τις μάλλον υψηλές για την εποχή προδιαγραφές του. Επίσης, κεραμείς που απασχολούνταν για μεγάλο χρονικό διάστημα με την κατασκευή

¹⁶⁴ Προσπάθεια που πιθανότατα θα παρουσίαζε δυσκολίες στην εκτέλεση.

¹⁶⁵ “*EH pottery: Inferences about exchange and production*” 1993, 33.

¹⁶⁶ Πέραν του αυτονόητου μιας τέτοιας πρακτικής, υπάρχουν και οι ανάλογες μαρτυρίες από σύγχρονους κεραμείς, π.χ. στη Μεσσηνία, Κρήτη και αλλού.

¹⁶⁷ Κατά τη σύγχρονη εποχή, σε μια τουλάχιστον περίπτωση η εκτεταμένη αγγειοπλαστική δραστηριότητα δημιούργησε κίνδυνο αποψίλωσης μιας ολόκληρης περιοχής, και οδήγησε σε κρατική παρέμβαση για να περιορισθεί (Σπαθάρη- Μπεγλίτη 1992, 34, 164-165). Είναι δύσκολο να υποτεθεί ότι κατά την Εποχή του Χαλκού, οι ανθρωπογενείς δραστηριότητες θα είχαν τέτοιο αντίκτυπο σε μια ολόκληρη περιοχή. Ωστόσο κάποιο ανάλογο μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα στο άμεσο περιβάλλον του οικισμού κρίνεται ως αρκετά πιθανό.

¹⁶⁸ Τόσο σχηματικά, όσο και διακοσμητικά

αγγείων, είναι περισσότερο πιθανό να αναπτύξουν σημαντικό βαθμό τυποποίησης στο σχηματολόγιο τους¹⁶⁹.

Για την ΥΕ είναι δύσκολο να υποστηριχθεί η ύπαρξη ειδικευμένων πιθοποιών. Τα κέρδη από τη λεπτότεχνη χρηστική κεραμική θα ήταν μάλλον μεγαλύτερα¹⁷⁰. Επίσης σημαντικότερο παράγοντα αποτελεί ο βαθμός εξάρτησης ενός κεραμέα από την ανακτορική διοίκηση και οικονομία, η οποία θα είχε τη δυνατότητα να του “επιβάλλει” (είτε κυριολεκτικά, είτε μέσω ζήτησης) την κατασκευή συγκεκριμένων ειδών αγγείων.

Μόνο ένα δείγμα φαίνεται να αποτελεί ιδιαίτερο προϊόν: ο έντονα διακοσμημένος ταφικός πίθος από της Μυκήνες¹⁷¹ (εικ.29.1). Το σχήμα του είναι σύνηθες, αλλά υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση στην πληθωρική χρήση διακόσμησης, κάτι που ίσως έγινε κατά παραγγελία. Αυτό ίσως να σχετίζεται και με τον τρόπο χρήσης του σε ταφή. Πιθανώς η επιλογή του κεραμέα για την κατασκευή του εν λόγω πίθου να έγινε με κριτήρια που βασίζονταν στην εκτελεστική ικανότητα και το διαθέσιμο εύρος του διακοσμητικού ρεπερτορίου¹⁷² που αυτός διέθετε. Τέλος, όσον αφορά στους στεάτινους πίθους από τον “θολωτό τάφο της Κλυταιμνήστρας”, αποτελούν προϊόν λιθοξόου και όχι κεραμέα. Η κατασκευή ενός τέτοιου αντικειμένου μάλλον πρέπει να αναχθεί σε ιδιαίτερες συνθήκες.

Τέλος, ένας παράγοντας που μάλλον χρήζει σχολιασμού, είναι ο βαθμός συνδυασμού τεχνογνωσίας ενός κατασκευαστή χειροποίητων αγγείων (όπως οι πίθοι), με τη δυνατότητα χρήσης του ταχύστροφου κεραμικού τροχού και κατ’ επέκταση με την κατασκευή μικρών τροχήλατων σχημάτων. Η κατασκευή μεγάλων αγγείων με τη μέθοδο των “κουλούρων”, φαίνεται να αποτελεί δυσχερέστερο και περισσότερο απαιτητικό (κυρίως σε θέμα ικανοτήτων) έργο, από τη χρήση του κεραμικού τροχού, η οποία αποτελεί σε σημαντικό βαθμό ζήτημα εξοικείωσης. Η τελευταία ωστόσο απαιτεί αναντίρρητα σημαντική επένδυση χρόνου για να τελειοποιηθεί και προφανώς δεν θα επεδείκνυαν όλοι οι ενασχολούμενοι με αυτή τον ίδιο βαθμό προσαρμοστικότητας. Η διαδικασία εκμάθησης, θα μπορούσε θεωρητικά

¹⁶⁹ Πρβ. Branigan 1983, 25

¹⁷⁰ Καθώς αποτελούσαν προϊόντα εκτεταμένου εμπορίου και υπήρχε σαφώς μεγάλη ζήτηση.

¹⁷¹ Wace 1921-23, pl.62

¹⁷² Κυρίως σε ό,τι αφορά στην κατοχή σφραγιδοκυλίνδρων, αλλά ενδεχομένως και την ικανότητα απόδοσης των περισσότερο συνηθισμένων διακοσμητικών μοτίβων.

να πραγματοποιηθεί κατά τις περιόδους του έτους όπου δεν παράγεται κεραμική και επομένως δεν θα υφίστατο κάποια επίπτωση στα παραγωγικά μεγέθη.

Όπως έχει προαναφερθεί, η κατασκευή μεγάλων σχημάτων με τη χρήση “κουλούρων” είναι σταδιακή, καθώς απαιτείται η μεσολάβηση ενός χρονικού διαστήματος πριν την τοποθέτηση της επόμενης, ώστε να έχει στερεοποιηθεί επαρκώς η προηγούμενη. Αυτό δίνει τη δυνατότητα στον κεραμέα να εκμεταλλευτεί αυτό το χρονικό κενό είτε κατασκευάζοντας περισσότερους πίθους είτε μικρότερα σχήματα, ίσως με τη χρήση τροχού. Αυτό που μεταβάλλεται είναι η αναλογία πίθων/μικρών σχημάτων ανά εκκαμίνευση.

Φυσικά η μεγαλύτερη ενασχόληση με τη μία ή την άλλη μέθοδο, η οποία επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τα μοτίβα ζήτησης, είναι δυνατό να οδηγήσει τον κατασκευαστή σε μια μορφή εξειδίκευσης, η οποία σχετίζεται με τους περιορισμούς στο σχηματολόγιο που ενέχει η εκάστοτε κατασκευαστική μέθοδος. Βέβαια οι χειροποίητες μέθοδοι μπορούν να εφαρμοστούν σχεδόν σε ολόκληρο το κεραμικό σχηματολόγιο, αλλά παρουσιάζουν μειονεκτήματα συγκριτικά με τον κεραμικό τροχό. Αυτά σχετίζονται με την ταχύτητα παραγωγής, καθώς και με τη συμμετρικότητα ενός σχήματος η οποία επηρεάζει την τελική εικόνα του προϊόντος,

Όπως φαίνεται από σύγχρονα εθνογραφικά παράλληλα¹⁷³, οι κατασκευαστές πίθων φαίνεται να ήταν σε θέση να κατασκευάσουν και κατά περίπτωση να κατασκεύαζαν και μικρά τροχήλατα σχήματα.

¹⁷³ Blitzer 1990, 692,700. Επίσης Βογιατζόγλου 1972, 97
[143]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ

Κάνοντας μια γενίκευση, θα μπορούσε να λεχθεί ότι προορισμός των μεγάλων αγγείων όπως οι πίθοι είναι να εμπεριέχουν υλικά. Λόγω μεγέθους χρησιμοποιούνταν γενικά ως μεγάλα δοχεία, εντός των οποίων τοποθετούνταν από διατροφικά και περισσότερο ειδικευμένα προϊόντα (π.χ. μικρότερα αγγεία, εργαλεία ή οικοδομικά υλικά¹), μέχρι βρόχινα ύδατα² ή οτιδήποτε άλλο, εφόσον δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι περιορισμοί στην ατομική βούληση και ανάγκες. Αν δεν χρησιμοποιούνταν ιδιαίτερο πήλινο πώμα, χρησιμοποιούνταν συνήθως ένας πλακοειδής λίθος, πήλινες πλάκες ή κάποιο μεγάλο τμήμα αγγείου, κάποιο μικρότερο αγγείο και κάποιο κομμάτι ξύλου³. Κάποια δείγματα όπως π.χ. τα ανήκοντα στους τύπους 6 και 11 της ΜΕ, διαθέτουν ένα συγκεκριμένο χείλος πινακιοειδούς σχήματος. Το εν λόγω σχήμα επιτρέπει μεταξύ άλλων την εύκολη προσαρμογή πώματος, καθώς είναι δυνατό να δεχτεί διάφορα μεγέθη. Σε κάποιες περιπτώσεις όπου το χείλος δεν είναι πλατύ, παρατηρείται η πρακτική εγκάρσιων εγχαράξεων⁴ πιθανώς σε μια προσπάθεια σταθερότερης προσαρμογής του αντικειμένου που λειτουργούσε ως πώμα. Οι μεγάλου μεγέθους πίθοι συνηθέστατα βυθιζόταν εν μέρει στο έδαφος για σταθερότητα και επιπλέον προστασία. Άλλωστε σε πολλά σχήματα παρατηρείται πολύ στενή βάση που δύσκολα θα επέτρεπε στο αγγείο να σταθεί μόνο του.

Γενικότερα η εμφάνιση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών στο σχήμα ενός πίθου, πιθανότατα σχετίζεται με χαρακτηριστικά που υποδεικνύονται από τη χρήση του (π.χ. ευκολία πρόσβασης στο περιεχόμενο, σταθερότητα κτλ.), η οποία θα μπορούσε να είχε προσδιορισθεί πριν την κατασκευή του πίθου. Φυσικά, σημαντικό ρόλο έπαιζαν πιθανότατα και άλλοι παράγοντες, όπως η εκτελεστική δεινότητα και γενικότερη ικανότητα του पिθοποιού, όπως και οι ιδιαίτερες προτιμήσεις των εμπλεκόμενων

¹ Αναφέρεται ένα σύνολο πίθων από το ανάκτορο της Ζάκρου, οι οποίοι θεωρείται ότι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση ενεργού άσβεστου (Shaw J. 2009, 145). Πρβ. επίσης Evelyn 2000, 474.

² Π.χ. Goldman 1931, 34 (Εύτρηση), Μυλωνάς 1967, 16 (Μυκήνες)

³ Βλ. Μαρινάτος 1971, 27

⁴ Κυρίως σε ορισμένα δείγματα της ΝΕ και ΠΕ. Πρβ. π.χ. Κολώνα (Walter, Felten 1981, taf.93: 201), Κεφάλαια (Coleman 1977, no.170). Προσωπική εξέταση δειγμάτων στο Αρχαιολογικό μουσείο Αίγινας και Αρχαιολογικό μουσείο Αγ. Ειρήνης (Ιουλίδα) αντίστοιχα.

μερών, οι οποίες διαμορφώνονται από διάφορους παράγοντες. Η ευκολία πρόσβασης υποδηλώνει επίσης ότι πιθανώς το αντικείμενο χρησιμοποιούνταν από πολλά άτομα και ότι το περιεχόμενο αυτού επέκειτο σε συχνή χρήση. Πίθοι με περιορισμένη πρόσβαση ενδεχομένως να περιείχαν αγαθά προοριζόμενα για περισσότερο μακροπρόθεσμη αποθήκευση, καθώς προσφέρουν κατά περίπτωση, καλύτερες συνθήκες αποθήκευσης και το αποθηκευμένο προϊόν έρχεται σε μικρότερη επαφή με την ατμόσφαιρα. Φυσικά όπως είναι λογικό, μικρού μεγέθους πίθοι, διευκολύνουν περισσότερο την πρόσβαση απ ό,τι πίθοι μεγάλου μεγέθους.

Λειτουργικά μέρη που εμφανίζονται σε πίθους, μπορεί να προσφέρουν σημαντικές ενδείξεις για τη σύσταση του είδους που περιέχουν. Προχοές στο κάτω μέρος του αγγείου για παράδειγμα, υποδεικνύουν ότι προοριζόταν για αποθήκευση υγρών. Εάν το αγγείο δεν διέθετε εκροή στο κάτω μέρος, πιθανότατα το περιεχόμενό του αφαιρούνταν με τη βοήθεια κάποιου μικρότερου αγγείου με ψηλή λαβή⁵ ή κάποιου σκεύους από υλικό που δεν διασώζεται, όπως ξύλο. Στη συνέχεια ο πίθος όταν αυτό ήταν δυνατό θα μπορούσε να αναποδογυριστεί, ώστε να αδειάσει πλήρως. Είναι δε πιθανό, σε κάποιες περιπτώσεις να παρέμενε σε αυτή την αναποδογυρισμένη στάση σε περιόδους όπου δε χρησιμοποιούνταν⁶.

Η τοποθέτηση πίθων μέσα στο έδαφος πέρα από τη διατήρηση της ακεραιότητας του αγγείου και πιθανή εξοικονόμηση χώρου, εξυπηρετούσε και τη διατήρηση σταθερών και ευνοϊκών συνθηκών για τη διατήρηση των προϊόντων που αποθηκευόταν εντός. Οι εν λόγω συνθήκες είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για την αποθήκευση σπόρων⁷ (επί της ουσίας δημητριακά).

Στον αντίποδα οδηγούν διαφορετικές αποθηκευτικές ανάγκες: Οι πίθοι συχνά τοποθετούνται πάνω σε πλακοειδείς λίθους, με σκοπό την προστασία της βάσης από την απευθείας επαφή με το έδαφος (για λόγους υγρασίας), και για να παρέχεται καλύτερη στήριξη⁸. Η συγκεκριμένη πρακτική έχει επιβιώσει σε περιοχές της Κρήτης⁹ και ανά την Ελλάδα έως το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα.

⁵ Χαρακτηρίζονται συχνά ως “ladles” (“αρύταινες”). Πρβ. π.χ. Popham 1970, fig.16:6,8, Pullen 2011, fig.5.12 και Popham 1971, 336-337, fig.2:4. Popham, Sackett 1968, fig.33, για ένα σχήμα μεγαλύτερης χωρητικότητας.

⁶ Σε ό,τι αφορά στα μικρότερα τουλάχιστον σε μέγεθος δείγματα. Βλ. μια πιθανή περίπτωση από τις Μυκήνες (Wace 1921-23, 230)

⁷ Bjork 1995, 116

⁸ Mylonas 1959, 39. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η ύπαρξη του πλακοειδούς λίθου φαίνεται να απαγορεύεται από τη λειτουργία της προχοής στο κάτω μέρος του πίθου. Βλ. επίσης τη στήριξη ενός

Αν και σε αρκετές περιπτώσεις έχουν επιβιώσει κατάλοιπα (οργανικά ή μη) τα οποία καθιστούν δυνατή την ανασύσταση του περιεχομένου ενός πίθου, κάποιες αποθηκευτικές παράμετροι όπως η ποσότητα και η συχνότητα αποθήκευσης του είδους που τοποθετείται εντός, δεν είναι δυνατό να προσδιορισθούν με κάποια ακρίβεια. Ένας συνδυασμός του παράγοντα της περιόδου συγκομιδής του προϊόντος που έχει ταυτιστεί και του σχετικού μεγέθους του αγγείου μπορεί να χρησιμοποιηθεί προσεγγιστικά προς αυτή την κατεύθυνση.

Παρ' όλα αυτά έχει γίνει από το M. Schiffer¹⁰ μια ενδιαφέρουσα πρόταση όσον αφορά στη διαφοροποίηση του περιεχομένου αποθηκευτικών αγγείων ή άλλων μέσων που βρίσκονται συγκεντρωμένα στον ίδιο χώρο. Ουσιαστικά θεωρεί ότι ο βαθμός προσβασιμότητας σε όλα τα αποθηκευτικά μέσα ενός χώρου, εξαρτάται άμεσα από το βαθμό διαφοροποίησης των περιεχομένων τους. Αν για παράδειγμα τα αποθηκευτικά αγγεία ενός δωματίου περιείχαν όλα το ίδιο προϊόν, δεν υπάρχει ανάγκη δυνατότητας ταυτόχρονης πρόσβασης σε όλα. Αν και η πρόταση είναι βάσιμη και λογική, είναι δύσκολο στην περίπτωση των πίθων να ικανοποιηθούν οι αρχές της. Οι πίθοι αποτελούν αντικείμενο χαμηλής συχνότητας μετακίνησης κάτι που μεταφράζεται σε σταθερό βαθμό προσβασιμότητας ανεξαρτήτως περιεχομένου. Επιπλέον είναι δύσκολο να υποτεθεί ένας μεγάλος βαθμός ομοιογένειας των περιεχομένων ενός συνόλου πίθων τουλάχιστον σε επίπεδο νοικοκυριού. Αλλά και στις περιπτώσεις των ανακτορικών οικονομιών της ηπειρωτικής Ελλάδας και Κρήτης αν και πολλοί πίθοι φαίνεται να περιείχαν το ίδιο προϊόν, διατηρείται πάντοτε ένας υψηλός βαθμός προσβασιμότητας σε σχέση με το χώρο που βρίσκονται.

Εντούτοις, υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις όπου η προαναφερθείσα θεωρία ίσως μπορεί να συναντήσει κάποια εφαρμογή: στο δωμάτιο 4 της οικίας L στις Ζυγουριές¹¹ και στην οικία S από την Εύτρηση¹². Σε αμφότερες τις περιπτώσεις παρατηρείται μια μάλλον τυχαία διάταξη αποθηκευτικών αγγείων εντός ενός συγκεκριμένου χώρου, η οποία διαφοροποιεί την προσβασιμότητα ανάμεσα στα αποθηκευτικά αγγεία που παρατηρούνται. Ανάλογη περίπτωση αποτελούν εν δυνάμει τα μεγάλα αποθηκευτικά

πίθου με λίθους και πάνω σε αυτούς στις Μυκίνες (Ιακωβίδης 2006, 49, πιν.14:25). Βλ. επίσης Blegen et al. 1966, 104-105

⁹ Πρβ. Ξανθουδίδης 1906, 123

¹⁰ Schiffer 1973, 144

¹¹ Blegen 1928, fig.18

¹² Goldman 1931, fig.53

αγγεία από την “αποθήκη Υ” της “Οικίας Πέτσα” στις Μυκήνες¹³. Αν και η διάταξή τους στο χώρο μάλλον δεν είναι τυχαία, διαφοροποιεί ωστόσο το βαθμό προσβασιμότητας που παρουσιάζουν.

Εν προκειμένω λοιπόν είναι δυνατόν να υποστηριχθεί, είτε ένας υψηλότερος βαθμός ομοιογένειας του περιεχομένου των αγγείων, είτε ότι κάποια από αυτά περιείχαν αγαθά τα οποία δεν χρησιμοποιούνταν τόσο συχνά όσο αυτά που περιέχονταν στα αγγεία με τη μεγαλύτερη προσβασιμότητα. Δυστυχώς σε καμία από τις προαναφερθείσες περιπτώσεις δεν ήταν δυνατό να ταυτοποιηθεί το πιθανό περιεχόμενο των αγγείων.

Δευτερεύουσες εφαρμογές

Φυσικά, η λειτουργία του πίθου επεκτάθηκε πέρα από αυτή για την οποία προοριζόταν αρχικά. Ως χρησιμοποιούμενο αντικείμενο οι πίθοι ήταν υποκείμενοι σε φθορές. Αυτές πιθανότατα περιλαμβάνουν στη συντριπτική τους πλειονότητα ρωγμή ή θραύση. Άλλοι παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν την αποτελεσματικότητα ενός αποθηκευτικού αγγείου, συνιστούν:

α) Εξωτερικές συνθήκες, όπως μόνιμη και έντονη υγρασία σε συνδυασμό με ένα αποθηκευτικό αγγείο που έχει υποστεί όπτηση σε χαμηλή θερμοκρασία, μπορούν να διαβρώσουν τα τοιχώματά του.

β) Τα προϊόντα που αποθηκεύονται εντός του και δη τα υγρά, καθώς εν καιρώ απορροφώνται από τα τοιχώματα του αγγείου και εννίοτε δημιουργούν μη ευνοϊκές συνθήκες αποθήκευσης (ιδιαίτερα αν ο πίθος δεν είναι δυνατό να καθαριστεί αποτελεσματικά εξαιτίας της μόνιμης εγκατάστασής του). Π.χ. αποθηκευμένος σε πίθο οίνος που μετατρέπεται σε όξο (λόγω οξειδωσης, προερχόμενης από το πορώδες των τοιχωμάτων του αγγείου ή το μη αεροστεγές κλείσιμό του, φαινόμενο αρκετά συχνό). Στην περίπτωση αυτή, εάν δεν διασφαλισθεί ο αποτελεσματικός καθαρισμός του αγγείου, είναι αρκετά πιθανό η διαδικασία να επαναληφθεί και να αποτύχει και η επόμενη αποθήκευση οίνου, εξαιτίας της υπάρξεως του σχετικού ζυμομύκητα. Περαιτέρω επανάληψη της διαδικασίας μπορεί να προσδώσει στο αγγείο μόνιμες - αρνητικές- ιδιότητες.

¹³ Ιακωβίδης 2007, πιν.21

Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις τείνουν να εμφανίζονται σπάνια, καθώς υφίστατο διαχρονικά η τάση για την αποτελεσματική τους αντιμετώπιση.

Αν σε κάποιο σημείο οι φθορές γινόταν τόσο μεγάλες ώστε να καταστήσουν το αντικείμενο ανίκανο να εκπληρώσει την αρχική του λειτουργία, τότε πιθανότατα έμπαινε σε χρήση η ανθρώπινη εφευρετικότητα. Λόγω μεγέθους, οι πίθοι αποτελούν ένα αντικείμενο στο οποίο αντικατοπτρίζεται μεγάλη ποσότητα εργασίας η οποία αφορά στη μορφοποίηση ύλης σε ανθρώπινα μέτρα και απαιτήσεις και η οποία καταλαμβάνει ικανή ποσότητα χώρου. Αυτή η ιδιότητα μορφοποιημένης ύλης παραμένει ακόμη και αν το αντικείμενο χάσει την ικανότητά του να επιτελεί τη λειτουργία για την οποία αρχικά προοριζόταν. Η ανθρώπινη ψυχολογία και το πνεύμα οικιακής οικονομίας σπάνια θα άφηνε να αχρηστευθεί μια ποσότητα πόρων αυτού του μεγέθους. Διάφορα παραδείγματα καταδεικνύουν αυτή τη δευτερογενή χρήση.

Στις Μυκήνες¹⁴, μεγάλα όστρακα πίθων έχουν χρησιμοποιηθεί για την επίστρωση δαπέδου, ενώ σε μια δεύτερη περίπτωση ένας πίθος χωρίς βάση χρησιμοποιήθηκε ως στόμιο πηγαδιού¹⁵. Στη Βοϊδοκοιλιά αναφέρεται ότι έχουν χρησιμοποιηθεί ως βοηθίσκοι¹⁶. Στο Λευκαντί και τον Ορχομενό απαντάται χρήση αποτμημάτων πίθου σε ρόλο πλακοειδών λίθων για την κάλυψη ταφής¹⁷. Ανάλογη λειτουργία εικάζεται με επιφύλαξη και για μια περίπτωση από το Παυλοπέτρι¹⁸. Σε περιοχές εκτός του ελλαδικού χώρου της Εποχής του Χαλκού, π.χ. Μακεδονία, Λέσβο (Θερμή)¹⁹ και στον Εμπορειό²⁰, τμήματα πίθων φαίνεται να χρησιμοποιούνταν ως εστία. Στη Μακεδονία όστρακα πίθου έχουν χρησιμοποιηθεί και ως επίστρωση στην κατασκευή εστίας²¹. Επίσης στην Κύπρο²², τμήματα πίθων φαίνεται να χρησιμοποιούνται σε διαδικασίες που σχετίζονται με την χύτευση χαλκού.

Ένα καλό εθνογραφικό παράλληλο γι' αυτό το θέμα αποτελεί η χρήση πίθων χωρίς βάση ως καπνοδόχος σε οικίες της Κρήτης κατά τον 20^ο αιώνα²³. Επίσης μαρτυρείται

¹⁴ Μυλωνάς 1964, πιν.79:β

¹⁵ Μυλωνάς 1967, 19

¹⁶ Κορρές 1979, 140

¹⁷ Popham et al. 2006b, 62 και Bulle 1907,62,64 αντίστοιχα.

¹⁸ Harding, Cadogan, Howell 1969, 125, pl. 29:d

¹⁹ Lamb 1936, pl.VI, VII

²⁰ Hood 1981, pl.27f

²¹ Heurtley 1926-27, 166

²² Pilides 1996, 116

²³ Hampe, Winter 1962, abb. 2,19. Πρόκειται για διαδεδομένη πρακτική και στη Σίφνο. Αντιθέτως κατά την ΥΕΙΙΒ τουλάχιστον, παρατηρείται η χρήση ιδιαίτερων πηλοκατασκευών γι' αυτή τη λειτουργία (Mylonas- Shear 1987, 19 και 113-114).

η χρήση θραυσμάτων πύθων ως απλό οικοδομικό υλικό για την κατασκευή κεραμικών κλιβάνων²⁴ και πολλές ακόμη περιπτώσεις²⁵.

Παρ' όλη την εφευρετικότητα και το εύρος που χαρακτηρίζει αυτές τις δευτερογενείς εφαρμογές, στην παρούσα μελέτη θα εξετασθούν οι παράμετροι που αφορούν χρήσεις του πύθου, που ήταν δυνατόν να εκπληρωθούν μόνο αν το αγγείο βρισκόταν περίπου στην πρωτογενή του κατάσταση. Όταν αυτή η κατάσταση παύει να υφίσταται, το αντικείμενο δεν αποτελεί πλέον ένα πύθο και δεν χρησιμοποιείται ως τέτοιο.

Οι εθνογραφικές πληροφορίες που παρέχονται από σύγχρονες μελέτες φανερώνουν ότι δεν υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις όσον αφορά στη χρήση πύθων ως αποθηκευτικών αγγείων σε σχέση με την Εποχή του Χαλκού. Αυτό οφείλεται εν μέρει στο γεγονός ότι η χρήση πύθων διασώθηκε κατά κύριο λόγο σε νοικοκυριά με αγροτικό υπόβαθρο, κατ' αναλογία με τις κατά βάση αγροτικές κοινωνίες της εποχής που μελετείται. Πέρα από τα αναμενόμενα διατροφικά είδη όπως ελαιόλαδο, οίνος, δημητριακά κ.ά., παρατηρήθηκαν στην Κρήτη πύθοι που περιείχαν είδη ρουχισμού και κλινοσκεπασμάτων, σε παρακείμενους από αυτούς που περιείχαν είδη διατροφής²⁶. Αν και ξύλινα ερμάρια, τα οποία υφίσταντο τουλάχιστον κατά την ΥΚΙ (βλ. Ακρωτήρι Θήρας²⁷), απαντώνται εθνογραφικά συχνότερα ως μέσο αποθήκευσης ρούχων και λοιπών ειδών, εντούτοις το παράδειγμα καταδεικνύει τα πολλαπλά επίπεδα χρησιμότητας που μπορεί να έχει ένας πύθος.

Όσον αφορά στην οικονομική πτυχή του θέματος, το πιο πιθανό είναι ότι η απόκτηση ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου ήταν σημαντική υπόθεση με υψηλό κόστος. Επομένως πολλαπλές χρήσεις του αγγείου ή και τμήματος αυτού αν καταστραφεί, δεν θα πρέπει να ξενίζουν, ίσως ακόμη κι αν δεν ληφθούν υπ' όψιν οι παράγοντες που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Διάρκεια ζωής

Πρακτικές, όπως επιδιορθώσεις στο σώμα ενός πύθου συνήθως με τη χρήση μολύβδινων συνδέσμων ή εντοιχισμός του αγγείου σε μια κτιστή κατασκευή για την

²⁴ Hampe, Winter 1962, 52, taf.18:2,3 και Blitzer 1990, 698

²⁵ Π.χ. προστασία πλινθοδομών από βροχοπτώσεις

²⁶ Hampe, Winter 1962, 10.

²⁷ Nikolakopoulou 2002, 149-152,

παροχή προστασίας²⁸, αποτελούν μαρτυρίες της αξίας και σημασίας που είχε για ένα νοικοκυριό. Περαιτέρω, αυτές οι ιδιότητες είναι φυσικό να λάμβαναν μεγαλύτερες διαστάσεις κατά τις περιόδους που το αγγείο διέθετε ικανή ποσότητα περιεχομένου. Ενδεχόμενη ζημιά στο αγγείο θα σήμαινε την ταυτόχρονη απώλεια πίθου και περιεχομένου (εάν επρόκειτο για υγρό), πιθανότατα αναγκαίου (στην περίπτωση διατροφικών αγαθών) για τη διατροφική αυτάρκεια του νοικοκυριού. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αναιρούσε επίσης τον οποιοδήποτε οικονομικό προγραμματισμό είχε γίνει.

Η συχνότητα αντικατάστασης ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου, εξαρτάται άμεσα από τη συχνότητα χρήσης και από τον αριθμό του συγκεκριμένου είδους αγγείων που διέθετε ένα νοικοκυριό ή οικονομική μονάδα. Ένας ακόμη παράγοντας που πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν, αν και μάλλον έχει μικρό αντίκτυπο στη συνολική διάρκεια ζωής ενός αποθηκευτικού αγγείου, είναι η φύση του προϊόντος που αποθηκεύεται²⁹. Τα υγρά προϊόντα (π.χ. έλαιο, οίνος, νερό), δεν έχουν επίπτωση στα τοιχώματα του αγγείου καθώς αφαιρούνται. Στερεά προϊόντα όπως π.χ. δημητριακά, μπορούν εν δυνάμει να προκαλέσουν σταδιακά φθορές στα τοιχώματα του αγγείου τόσο μέσω της τριβής όσο και μέσω της πίεσης που δημιουργείται κατά την αφαίρεση τους από αυτό³⁰. Το τελευταίο ενδεχόμενο ίσως γίνεται περισσότερο εμφανές αν υποτεθεί η χρήση αρύταινων κατά τρόπο ανάλογο με την αφαίρεση υγρών προϊόντων. Χωρίς να είναι επιθυμητό να υπερτονιστούν τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα που δημιουργούν αυτές οι συνθήκες, δεν παύουν ωστόσο να αποτελούν έναν επιπλέον παράγοντα μηχανικής καταπόνησης, έστω και σχετικά αμελητέο.

Σε εθνογραφική μελέτη που έγινε στην Αφρική³¹, παρουσιάζεται ότι ο μέσος χρόνος ζωής ενός αποθηκευτικού αγγείου είναι 12,5 χρόνια, ενώ σε αντίστοιχη μελέτη που έγινε στο Μεξικό³² ο μέσος όρος αυξάνεται στα 26,3 χρόνια³³. Οι παρατιθέμενοι αριθμοί είναι απλώς ενδεικτικοί, καθώς περιλαμβάνουν ένα μεγάλο αριθμό μεταβλητών παραγόντων όπως η μεταφορά του αγγείου, το σχετικό του

²⁸ Βλ. π.χ. Goldman 1931, 34, Mylonas 1959, 39 και Blegen et al. 1966, 104-105, 135-137, 139-140, 188

²⁹ Βλ. επίσης Shott 1996, 464-465 και Rice 1987, 234-235

³⁰ Προϋποθέτοντας πάντοτε ότι πρόκειται για αποθηκευτικό αγγείο ικανού μεγέθους, η φύση της χρήσης του οποίου δεν απαιτεί τη μετακίνησή του.

³¹ David 1972, 141-142.

³² Foster 1979

³³ Για μια σφαιρική εικόνα εθνογραφικών μελετών που πραγματεύονται τη διάρκεια ζωής κεραμικών σχημάτων, βλ. Nelson 1991

μέγεθος, καθώς και διάφορους παράγοντες που σχετίζονται με τον τρόπο χρήσης του, ο οποίος ενδέχεται να παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ανάλογα με το υφιστάμενο πολιτισμικό πλαίσιο. Επιπρόσθετα, τα προαναφερθέντα δείγματα αφορούν αποθηκευτικά αγγεία που στεκόταν ελεύθερα εντός χώρων της οικίας. Συχνά η καταστροφή τους οφείλεται σε παράγοντες που μετακίνησαν το κέντρο βάρους τους και οδήγησαν σε πτώση του αγγείου³⁴.

Στον ελλαδικό χώρο της Εποχής Χαλκού απαντάται συχνά η πρακτική της προστασίας του κάτω μέρους ενός πίθου, είτε με το να εισχωρείται στο έδαφος, είτε χτίζοντας γύρω από το κάτω μέρος του κάποια προστατευτική δομή. Η πρακτική αυτή αυξάνει τη διάρκεια ζωής ενός αποθηκευτικού αγγείου. Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι σε σύγχρονες οικίες παρατηρούνται αναγνωρίσιμα πιθάρια από την περιοχή της Κορώνης με έτη παραγωγής από τα τέλη του 19^{ου} αι., δηλαδή μια διάρκεια ζωής άνω των 100 ετών³⁵. Αναφέρονται επίσης δείγματα από τα Μαστιχοχώρια της Χίου με έτος κατασκευής το 1728³⁶, τα οποία παρά τη σημαντική έλλειψη κατασκευαστικής τεχνολογίας που παρουσιάζουν (όπτηση σε ανοικτή πυρά), επιβιώνουν ως σήμερα. Έχει παρατηρηθεί ακόμη η συνύπαρξη στην ίδια αποθήκη, πίθων του 8^{ου}-9^{ου} αι. μ.Χ. με πίθους του 12^{ου}-13^{ου} αι. μ.Χ.³⁷. Από τα παρατιθέμενα συμπεραίνεται, ότι η διάρκεια ζωής ενός πίθου κυμαίνεται σε κάθε περίπτωση σε πολλές δεκαετίες³⁸.

Από τα εθνογραφικά παράλληλα του ελλαδικού χώρου, γνωρίζουμε ότι οι περιοδεύοντες “πιθαράδες” του Θρασηανού κατασκεύαζαν σε κάθε θερινή εξόρμηση, περίπου 400 πίθους και πιθάρια³⁹. Φυσικά οι οικισμοί της Κρήτης του 20^{ου} αι. υφίστατο σε μεγαλύτερη συχνότητα, ενώ οι κάτοικοι διέθεταν μάλλον αυξημένες αποθηκευτικές ανάγκες και μάλλον διαφοροποιημένες αποθηκευτικές πρακτικές από την Εποχή του Χαλκού. Η παραπάνω πληροφορία επιδεικνύει απλώς τη σχετική ανάγκη αντικατάστασης κατεστραμμένων πίθων στη συγκεκριμένη περιοχή όπου δραστηριοποιούνταν το εποχικό εργαστήριο, σε μια ετήσια βάση. Παρ’ όλα αυτά,

³⁴ Βλ. π.χ. Foster 1960, 608

³⁵ Πρβ. Blitzer 1990, 702

³⁶ Γιαννοπούλου 2008, 192-193

³⁷ Μπακιρτζής 1989, 119

³⁸ Πρβ. επίσης, Κυριατζή 2000, 254

³⁹ Βογιατζόγλου 1972, 15

σύμφωνα με μια εκτίμηση⁴⁰, οι ετήσιες ανάγκες της περιοχής της Μεσσηνίας κατά την ΥΕΙ σε αποθηκευτικά και τελετουργικά σκεύη ανέρχονταν κατά μέσο όρο στα 3.600 αγγεία.

Χρήση σε ταφές

Αποθηκευτικά αγγεία έχουν χρησιμοποιηθεί συχνά σε ταφικές πρακτικές για την απόθεση σωμάτων. Σε κάποιες εκ των περιπτώσεων, τα αγγεία φαίνεται να κατασκευάστηκαν ειδικά γι' αυτό το σκοπό, ενώ σε άλλες πρόκειται για δεύτερη χρήση. Στη δεύτερη περίπτωση είναι αρκετά πιθανό το αγγείο να μην μπορούσε πλέον να επιτελέσει την αρχική του λειτουργία.

Στην παρούσα μελέτη δεν θα υπεισέλθουμε σε μια ενδελεχή εξέταση των πρακτικών⁴¹ που σχετίζονται με τη συγκεκριμένη λειτουργία και χρήση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Απλώς αναφέρονται ως ένας εναλλακτικός τρόπος χρήσης αν και πιθανότατα φέρει κατά βάση το ίδιο σκεπτικό με την πρωτογενή χρήση ενός πίθου, αυτό της εναπόθεσης.

Κρίνοντας με βάση την ανθρώπινη ψυχосύνθεση, φαίνεται λογική η επέκταση της χρήσης ενός μέσου που χρησιμοποιείται για αποθήκευση και γενικότερα ως μέσο εναπόθεσης, στο πεδίο μιας ταφικής αντίληψης και τελετουργίας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως πρόκειται για μια νοητή μεταφορά μιας εφαρμογής που σχετίζεται με συγκεκριμένα αντικείμενα, από τον κόσμο των ζώντων σε αυτό των μη ζώντων. Η συγκεκριμένη πτυχή ίσως ενισχύεται και από το γεγονός της ανεξάρτητης ανάπτυξης αυτής πρακτικής από διάφορους ανά τον κόσμο πολιτισμούς και σε διαφορετικές χρονολογικές περιόδους⁴².

Σχετικά με την πρωτογενή ή μη χρήση πίθων για ταφές, ένα δείγμα από την Κολώνα⁴³ (εικ.29.2), προσφέρει κάποιο στοιχείο. Η επιδιόρθωση του με μολύβδινο σύνδεσμο (διακρίνονται οι οπές), υποδεικνύει πιθανότατα ότι το αγγείο επιτελούσε μια άλλη λειτουργία πριν τη χρησιμοποίησή του ως αγγείο ταφής, καθώς βρισκόταν σε χρήση η οποία και προκάλεσε την εν λόγω φθορά. Επομένως πρόκειται για δευτερεύουσα χρήση του αγγείου. Ανάλογο μοτίβο διαφαίνεται και για ό,τι αφορά

⁴⁰ Lewis 1983, 174.

⁴¹ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά, βλ. Αγγελετόπουλος 2012.

⁴² Π.χ. Ινδία, Πακιστάν (πολιτισμός Harappan), Αφρική (Mabona 2002, 121) κ.ά.

⁴³ Siedentopf 1991, taf.16:81

στον ταφικό πίθο 4 από τύμβο του Αγίου Ιωάννη Παπουλίων, ο οποίος διαθέτει μολύβδινους συνδέσμους⁴⁴, καθώς και για τον πίθο 55 από την Ασίνη⁴⁵.

Επίσης μια διαφορετική αν και παρεμφερής περίπτωση αποτελεί ο πίθος 12 από το Άργος⁴⁶. Το κόψιμό του ώστε (όπως εικάζεται) να τοποθετηθεί εντός του η ταφή και τα κτερίσματά της και η μετέπειτα επιδιόρθωσή του με μολύβδινους συνδέσμους, υποδεικνύουν ότι δεν προοριζόταν εξ αρχής για ταφική χρήση. Σε διαφορετική περίπτωση θα είχε μάλλον κατασκευαστεί με τρόπο που να μην απαιτείται η μεταποίησή του ώστε να εκπληρώσει μια ταφική λειτουργία. Το παραπάνω έργο ενέχει σαφώς σημαντική -και περιττή- επένδυση χρόνου και πρώτων υλών (μόλυβδος). Το ενδεχόμενο η παραπάνω πρακτική να απηχεί κάποια πεποιθήση ή τελετουργία κατά την οποία περιλαμβανόταν η εσκεμμένη κοπή του αγγείου, φαντάζει ελάχιστα πιθανό, εντούτοις δεν είναι δυνατό να αποκλειστεί. Ωστόσο, οι οποιεσδήποτε υφιστάμενες πεποιθήσεις ήταν αρκετά σημαντικές ώστε να αποκατασταθεί το αρχικό σχήμα του πίθου.

Τέλος ένα δείγμα από την Πύλο⁴⁷ (εικ.29.3), διαθέτει μια κυλινδρική εκροή στη βάση του χείλους, υποδεικνύοντας ότι η χρήση του ως ταφικό αγγείο μάλλον αποτελεί δεύτερη χρήση, πόσο μάλλον αν συνυπολογιστεί η μινωική προέλευσή του.

Αυτά τα παραδείγματα επιδεικνύουν απλώς την αδυναμία να διαγνωσθεί το κατά πόσο ένας πίθος προοριζόταν να χρησιμοποιηθεί εξ αρχής σε ταφή. Βέβαια υπάρχουν περιπτώσεις τύπων πίθων, όπως π.χ. τα περισσότερα δείγματα που ανήκουν στον τύπο 10 της ΜΕ, οι οποίοι έχουν χρησιμοποιηθεί ως ταφικά αγγεία για εγχυτρισμούς. Φυσικά αυτό δεν αναιρεί την πιθανότητα κάποια από αυτά να μην έχουν χρησιμοποιηθεί σε ταφικά σύνολα, όπως και συμβαίνει⁴⁸. Η συχνή εφαρμογή αυτού του τύπου πίθου σε πιθοταφές, πιθανότατα οφείλεται και στο σχετικά ευρύ στόμιό του, το οποίο προσφέρεται για την εισχώρηση ογκωδών αντικειμένων, όπως ένα ανθρώπινο σώμα.

Επίσης θα ήταν ασύμφορο για τους κεραμείς να κατασκευάζουν πίθους για αποκλειστική ταφική χρήση καθώς αυτό θα μείωνε ταυτόχρονα το εύρος των καταναλωτών στους οποίους θα απευθυνόταν το προϊόν. Άλλωστε επαφίεται στον

⁴⁴ Κορρές 1980, 140

⁴⁵ Dietz 1979, 58 fig.64

⁴⁶ Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 1980, 72 και Πρωτονοταρίου- Δειλάκη 2009, 111

⁴⁷ Blegen et al. 1973, fig.203, 233:5

⁴⁸ Π.χ. Felten Hiller 1996, 50, Frödin, Persson 1938, 280

καταναλωτή να χρησιμοποιήσει ένα προϊόν με όποιο τρόπο αυτός θέλει. Αν τέλος ένας πίθος κατασκευαζόταν εξ αρχής αποκλειστικά για ταφική χρήση, δεν θα ήταν απαραίτητο να διαθέτει ούτε στιβαρή κατασκευή, στεγανότητα και γενικότερα χαρακτηριστικά απαραίτητα για την αποθήκευση προϊόντων. Όλοι οι εξεταζόμενοι πίθοι όμως διαθέτουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αυτά τα χαρακτηριστικά. Πιθανή εξαίρεση ίσως αποτελούν κάποια δείγματα από τους ΜΕ τύμβους της περιοχής της Μεσσηνίας, όπου αναφέρονται δείγματα με ιδιαίτερα χαμηλά ποιοτικά χαρακτηριστικά⁴⁹.

Υφίσταται επίσης η σημαντική πιθανότητα, οι κεραμείς να μην διέθεταν απόθεμα αγγείων προς διάθεση αλλά να τα κατασκεύαζαν κατόπιν απαίτησης. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση θεωρείται αμφίβολο το κατά πόσο αυτό θα οδηγούσε στην ανάπτυξη μιας κατασκευαστικής μεθόδου ή ενός συγκεκριμένου τύπου πίθου προορισμένου εξ ολοκλήρου για ταφική χρήση, καθώς προϋποθέτει ένα είδος εξειδίκευσης στις εφαρμογές κεραμικών σχημάτων, μάλλον ασυνήθιστης καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου αλλά και μετά από αυτή. Άλλωστε κρίνεται εξαιρετικά αμφίβολη η αναμονή ολοκλήρωσης ενός πίθου (έργο που απαιτεί αρκετές εβδομάδες εργασίας) για να χρησιμοποιηθεί ως ταφικό αγγείο, ενώσω υπάρχει ένα άταφο και προφανώς υπό σήψη σώμα.

Αν ένα συγκεκριμένο σχήμα πίθου χρησιμοποιούνταν κατ' αποκλειστικότητα σε εγχυτρισμούς και σταματούσε η εμφάνισή του σε οικιακά σύνολα, είναι αναπόφευκτο σταδιακά να έχανε τη σημειολογία του ως αποθηκευτικό αγγείο. Θα έπανε επομένως να υφίσταται ο συμβολισμός που το διακατείχε και που προφανώς αποτελούσε αναπόσπαστο στοιχείο των ταφικών εθίμων και τελετουργιών κατά την εποχή στην οποία θα χρησιμοποιούνταν. Ο υποθετικός λοιπόν τύπος πίθου, θα γινόταν ένα "φέρετρο" το οποίο θα ήταν αποκομμένο από συμβολισμούς. Παρ' όλα αυτά, δεν παραβλέπεται το γεγονός ότι σε πολιτισμικά προχωρημένες κοινωνίες, υπάρχει η πιθανότητα να χαθεί ο αρχικός συμβολισμός ενός αντικείμενου με την πάροδο του χρόνου, ενώ το ίδιο το αντικείμενο να εξακολουθεί να χρησιμοποιείται σε πράξεις με τελετουργικό χαρακτήρα. Μάλλον όμως είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί ως τέτοια μια ΜΕ ή ΥΕΠΠΓ κοινωνία όπου και ανήκει η πλειονότητα των εγχυτρισμών της Εποχής του Χαλκού.

⁴⁹ Βλ. π.χ. Κορρές 1975, 486

Επομένως με βάση τα προαναφερθέντα, στην παρούσα μελέτη κρίνεται σκόπιμο να εκλαμβάνεται ως δεδομένη η απουσία ενός τύπου πίθου με καθαρά ταφική εφαρμογή.

3.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η σπουδαιότητα των αποθηκευτικών αγγείων και η αξία τους, διαφαίνεται και κατά την εν λόγω την περίοδο, καθώς υφίσταται ήδη η ανάγκη επιδιόρθωσης τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μολύβδινος σύνδεσμος που βρέθηκε σε αποθηκευτικό πίθο στη Βοϊδοκοιλιά⁵⁰ όπως και στον Άγιο Κοσμά⁵¹.

Στον Άγιο Κοσμά, βρέθηκαν κατάλοιπα τα οποία επιτρέπουν με σχετική ασφάλεια την ανασύσταση του περιεχομένου ενός πίθου⁵² (εικ.29.4): στον πυθμένα του πίθου βρέθηκαν γίγαρτα σταφυλιού, πιθανότατα κατάλοιπα του γλεύκου που περιείχε. Παρέχεται λοιπόν μια αρχαιολογική μαρτυρία για ύπαρξη οίνου στον Ελλαδικό χώρο από την ΠΕ περίοδο. Ανάλογες μαρτυρίες έρχονται και από την ΠΜ Κρήτη, π.χ. τη θέση Μύρτος⁵³.

Στις περιπτώσεις όπου απαιτούνταν η μετακίνηση ενός πίθου⁵⁴, αυτή γινόταν είτε απλά με τη βοήθεια χεριών είτε με τη χρήση σχοινιών. Πίθοι της περιόδου που διαθέτουν κυλινδρικά στελέχη κάθετα τοποθετημένα στο σώμα του αγγείου, προσφέρονται περισσότερο για πρόσδεση σχοινιών παρά ως χειρολαβή. Άλλοι τύποι λαβών φαίνεται να προορίζονταν αποκλειστικά για σχοινιά: Ένα καλό παράδειγμα αποτελούν κάποια δείγματα από την Αγ. Ειρήνη⁵⁵, τα οποία διαθέτουν στελέχη που δεν προσφέρονται για χειρολαβή. Επίσης η σχοινοειδής διακόσμηση αυτών των δειγμάτων διέρχεται μέσα από τις λαβές, υποδεικνύοντας πιθανώς και τη χρήση τους. Βέβαια, είναι λογικό να υποτεθεί ότι και σε πίθους που διαθέτουν λαβές προσδένονταν σχοινιά, ίσως λόγω ειδικού βάρους ή για ευκολότερη και

⁵⁰ Κορρές 1982, πιν.129γ

⁵¹ Mylonas 1959, fig. 132:50

⁵² Mylonas 1959, 39, fig.132:50

⁵³ Warren 1972, 146

⁵⁴ Πέραν της αρχικής από το σημείο της όπτησης στο χώρο τοποθέτησης.

⁵⁵ Caskey 1972, π.χ. pl.81:c51b

ασφαλέστερη μετακίνηση. Είναι δε πιθανό κάποια σχοινιά να παρέμεναν προσδεμένα στο αγγείο ως ένα επιπλέον μέτρο αύξησης της αντοχής και για την απορρόφηση τυχόν χτυπημάτων.

Εν κατακλείδι, αν και υφίσταται πληθώρα μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων από τη ΠΕ, είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις όπου είναι δυνατή μια ανασύσταση του περιεχομένου τους ή των εφαρμογών τους. Αν και δεν μπορούν να αποκλειστούν ενδεχόμενες ιδιάζουσες περιπτώσεις, είναι ίσως δυνατό να υποστηριχθεί (λαμβάνοντας υπ' όψιν και τις γενικότερες παραμέτρους της περιόδου), ότι η πλειονότητα των αποθηκευτικών αγγείων, διατήρησε έναν πρωτογενή ρόλο στη χρήση του πίθου, προορίζοντάς και χρησιμοποιώντας το σχήμα για την αποθήκευση διατροφικών αγαθών.

Χρήση ενσφράγιστων τεμαχίων πηλού σε πίθους

Κατά την ΠΕΠ, σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, επιφυλάσσονται στους πίθους σύνθετες εφαρμογές που μπορούν να συσχετισθούν με πολύπλοκες οικονομικές διεργασίες. Αναφερόμαστε σε πίθους που σχετίζονται με τη χρήση σφραγισμάτων όπως π.χ. στη Λέρνα και στο Πετρί. Αυτά τα δείγματα ίσως εξυπηρετούσαν σε κάποια από τις ακόλουθες λειτουργίες:

α) για την αναγνώριση ατόμων ή ομάδων ατόμων στους οποίους ανήκαν οι πίθοι και το περιεχόμενο αυτών.

β) υποδεικνύουν το είδος ή την ποιότητα του περιεχομένου ενός πίθου.

Επίσης θα μπορούσαν κάλλιστα να συνυπάρχουν αμφότερα ενδεχόμενα, στην περίπτωση που η σφραγίδα ανήκει σε κάποιο άτομο ή ομάδα, η οποία ειδικεύεται στην παραγωγή ενός συγκεκριμένου προϊόντος και το κοινωνικό κύρος της οποίας να αποτελεί ταυτόχρονα και εγγύηση για την ποιότητα του προϊόντος που περιέχεται στον πίθο.

Στην περίπτωση των σφραγισμάτων που σχετίζονται με πίθους, χρησιμοποιούσαν μια μάζα πηλού την οποία προσκολλούσαν στο τοίχωμα του πίθου⁵⁶ (εικ.29.5), πάνω στην οποία αποτυπωνόταν η σφραγίδα. Εννίστε, εικάζεται (με βάση σημαντικές ενδείξεις) η χρήση ενός φυτικού πλέγματος που έκλεινε το στόμιο και εμπόδιζε την

⁵⁶ Διασώζεται ένα δείγμα στον πίθο P843 από τη Λέρνα, όπου η μάζα του πηλού έχει προσκολληθεί στο χείλος του (Wiencke 1969, pl.126: 186). Βλ. επίσης δυο δείγματα από το Πετρί (Kostoula 2000, Abb.2a-b).

πρόσβαση στο περιεχόμενο του πίθου. Αυτό το πλέγμα στερεώνονταν στο στόμιο του πίθου με πηλό, ο οποίος στη συνέχεια σφραγιζόταν⁵⁷.

Φαίνεται πως -τουλάχιστον- κατά το τέλος της ΠΕΙΙ, απαιτούνταν κάποιου είδους δικλείδες ασφαλείας, οι οποίες έβρισκαν εφαρμογή σε κάποιου είδους αλληλεπίδραση οικονομικής φύσεως μεταξύ των μελών του οικισμού (ή και εκτός αυτού).

Έχει υποτεθεί ότι η χρήση σφραγίδων προήλθε από την Κρήτη. Η συγκεκριμένη υπόθεση ωστόσο δεν μπορεί να επαληθευτεί, αν και υπάρχουν ορισμένα παράλληλα (κυρίως από τη Μεσαρά)⁵⁸. Εντούτοις αυτού του είδους η εφαρμογή δεν φαίνεται να υφίσταται στην Κρήτη κατά την εν λόγω περίοδο. Η ιδιάζουσα περίπτωση των ενσφράγιστων πίθων και αποθηκευτικών αγγείων, η οποία με τα έως τώρα δεδομένα τουλάχιστον φαίνεται να περιορίζεται σε θέσεις της ΒΑ Πελοποννήσου, θα σχολιασθεί εκτενέστερα στο κεφάλαιο 5.

Συζήτηση

Στη συγκεκριμένη περίοδο, οι πίθοι χρησιμοποιούνται κατά τα φαινόμενα για την αποθήκευση διατροφικών προϊόντων. Κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φαίνεται να έχουν παγιωθεί, μετά από ένα μακρύ διάστημα χρήσης κατά τη Νεολιθική περίοδο, όπως π.χ. η χρήση πραγματικών σχοινιών περιμετρικά του πίθου.

Μια σημαντική εξέλιξη για τη σημασία του πίθου στο κοινωνικό πλαίσιο της ΠΕΙΙ, αποτελεί ο ρόλος που αυτός έχει σε κάποιες περιπτώσεις, σε διεργασίες οικονομικού χαρακτήρα εντός του οικισμού. Επ' αυτού δεν θα μπορούσε να λεχθεί ότι διαφοροποιείται ο βασικός τρόπος χρήσης του, αλλά ότι ίσως ήδη κατά την ΠΕΙΙ ο ρόλος του σχήματος σε σημασιολογικό επίπεδο λαμβάνει μεγαλύτερη σημασία.

⁵⁷ Wiencke 1969, 501 κ.ε.

⁵⁸ Wiencke 1969, 513,517

3.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Εκτός των ιδιοτήτων που εμφανίζει ένα συγκεκριμένο σύνολο αγγείων (π.χ. ύπαρξη προχοής), παρέχονται στοιχεία για τη χρήση των αποθηκευτικών αγγείων από μεμονωμένες περιπτώσεις. Οι ερμηνείες βασίζονται κατά κύριο λόγο στην δυνατότητα ανασύστασης του περιεχομένου ενός αγγείου, βασιζόμενες με τη σειρά τους σε κατάλοιπα που διασώθηκαν εντός αυτού. Για τις αποθηκευτικές πρακτικές αυτής της περιόδου υφίστανται σχετικά περισσότερες ενδείξεις από μεμονωμένα δείγματα.

Στις Μυκίνες, εντός κτηρίου που χρονολογείται στη ΜΕ, βρέθηκε σύνολο μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων σωζόμενων αποσπασματικά, εντός των οποίων βρέθηκαν κατάλοιπα απανθρακωμένου σίτου⁵⁹ (εικ.29.6).

Στη Βοϊδοκοιλιά, πίθοι σε ταφικούς χώρους ερμηνεύεται ότι χρησιμοποιούνταν ως μικρών διαστάσεων βόθροι⁶⁰.

Ένας πίθος από την Ελευσίνα⁶¹, βρέθηκε βυθισμένος εν μέρει στο έδαφος εντός ειδικής βάσης κατασκευασμένης από σκληρό χώμα και χαλίκι. Πέραν της σταθερότητας που θα παρείχε η εν λόγω κατασκευή, ενδεχομένως να είχε επιπλέον ιδιότητες όπως η αποφυγή συγκέντρωσης υγρασίας.

Στην Εύτηρηση⁶², βρέθηκε πίθος βυθισμένος κατά το ήμισυ, με το άνω μέρος του εντοιχισμένο σε πλινθότοιχο έως τη βάση του λαιμού, πιθανότατα γιατί το βύθισμα δεν ήταν αρκετό για τη στερέωση του αγγείου και για να “θωρακιστεί” ενάντια σε χτυπήματα. Επίσης, από την οικία G αναφέρεται ένα αποθηκευτικό αγγείο που περιείχε απανθρακωμένα όσπρια⁶³.

Στον Ορχομενό, δίπλα από τον πίθο P² 70, αναφέρεται η ύπαρξη σπόρων σταφυλιού και σιταριού⁶⁴. Ωστόσο, σε νεότερη αξιολόγηση των δεδομένων αναφέρεται ότι ο πίθος πιθανότατα δεν ανήκει σε οικιακό σύνολο⁶⁵, ενδεχόμενο που εγείρει ερωτήματα για μια ενδεχόμενη σύνδεση του αγγείου με τους ανευρεθέντες σπόρους.

⁵⁹ Μυλωνάς 1970, 120, πιν.165β. Για τη χρονολόγηση βλ. Μυλωνάς 1971, 152.

⁶⁰ Κορρές 1979, 140-141, πιν.106α

⁶¹ Μυλωνάς 1932α, 10

⁶² Goldman 1931, fig.35, no.1

⁶³ Goldman 1931, 44

⁶⁴ Bulle 1907, 61 και Vickery 1936, 53

⁶⁵ Sarti 2010, 50

Τέλος, ένα δείγμα από την Αγ. Ειρήνη⁶⁶ (εικ.30.1), φαίνεται να έχει χρησιμοποιηθεί ως τεφροδόχος.

Χρήση πίθων ως δοχεία μεταφοράς

Πέραν του προσδιορισμού της χρήσης ενός αποθηκευτικού αγγείου μέσω του ενδεχομένου ανασύστασης του περιεχομένου του, υφίσταται σποραδικά η δυνατότητα προσέγγισης του τρόπου χρήσης του, μέσω κάποιων ενδείξεων που παρέχουν κάποια από τα επιμέρους κατασκευαστικά χαρακτηριστικά που εμφανίζει το εκάστοτε αγγείο.

Πολλά δείγματα ανήκοντα στον τύπο 1, φέρουν στο χείλος τους οπές πρόσδεσης πώματος⁶⁷. Αυτή η πρακτική υποδεικνύει πιθανότατα την ανάγκη μεταφοράς του αγγείου σε σημαντικές αποστάσεις, ενώ διαθέτει περιεχόμενο. Σε διαφορετική περίπτωση μάλλον αρκεί η απλή τοποθέτηση ενός αντικειμένου πάνω από το αγγείο ως πώμα, χωρίς την ανάγκη να σταθεροποιηθεί. Αύτη φαίνεται να είναι άλλωστε η πρακτική στα περισσότερα δείγματα και κυρίως στους μεγαλύτερου μεγέθους πίθους, καθώς δεν διασώζουν κάποιου είδους ενδείξεις που μπορούν να συσχετισθούν με τη χρήση πώματος ανάλογες με τις προαναφερθείσες.

Με βάση το προαναφερθέν στοιχείο σε συνδυασμό με την μεγάλη διασπορά⁶⁸ που διαθέτουν οι πίθοι τύπου 1 στην ηπειρωτική Ελλάδα, είναι δυνατό να υποτεθεί η χρήση πίθων ως δοχείων μεταφοράς⁶⁹ προϊόντων εμπορίου όπου εμπλέκονται σημαντικές αποστάσεις. Ανάλογη χρήση φαίνεται να συναντάται και κατά την ΥΕ, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Excursus: σχήματα που αναφέρονται ως πίθοι

Κατά την εν λόγω περίοδο υφίστανται κάποιοι τύποι αγγείων, οι οποίοι φαίνεται να χρησιμοποιούνται με τρόπο που φανερώνει διαφοροποιημένη αντίληψη σε σχέση με το σχήμα τους, το οποίο μάλλον θυμίζει αποθηκευτικό αγγείο και χαρακτηρίζεται ως

⁶⁶ Caskey 1972, pl.87: E9

⁶⁷ Π.χ. Στάης 1895, πιν.10:3, Blegen 1921, 19 fig.28, κ.ά.

⁶⁸ Βλ. κεφ. 4

⁶⁹ Χωρίς φυσικά να παραβλέπεται το γεγονός ότι και οι ίδιοι οι πίθοι αποτελούσαν ενδεχομένως αντικείμενο συναλλαγής.

τέτοιο από κάποιους τουλάχιστον δημοσιεύοντες⁷⁰. Οι τύποι αυτοί θα σχολιασθούν εν συντομία.

Ένα μάλλον χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν αγγεία κωνικού σχήματος, μικρού ύψους (0,10-0,40μ.), με στενή δακτυλιόσχημη βάση και συνήθως μία κάθετη λαβή. Χαρακτηριστικά δείγματα έχουν βρεθεί στις Μυκήνες⁷¹, Ελευσίνα⁷², Μιδέα⁷³, Αγ. Ειρήνη⁷⁴, Άγιο Κοσμά⁷⁵, Άργος⁷⁶, Άγιο Στέφανο⁷⁷, Μενελάιο⁷⁸, Τσουγκίτζα⁷⁹, Κιάφα Θίτι⁸⁰, Φυλακωπή⁸¹, κ.ά.. Τα εν λόγω δείγματα φαίνεται να έχουν χρησιμοποιηθεί αρκετά συχνά (αλλά όχι πάντοτε), σε εγχυτρισμούς παιδιών. Αν και το μικρό τους μέγεθος, γενικότερο σχήμα και μία λαβή, παραπέμπουν μάλλον σε κάποιο είδος πρόχου και όχι πίθου, ο συγκεκριμένος τρόπος χρήσης υποδεικνύει μάλλον κάποιο είδος αντιμετώπισης, ωσάν να επρόκειτο περί αποθηκευτικού αγγείου. Αν και οι υφιστάμενες ταφικές πρακτικές δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης, εντούτοις το μοτίβο της αποθήκευσης προϊόντων γενικότερα και αυτό της “αποθήκευσης” ή τοποθέτησης ενός σώματος σε μια περισσότερο μόνιμη βάση, επιτρέπουν στο να αποδοθούν στο εκάστοτε αγγείο που χρησιμοποιείται συγκεκριμένες λειτουργίες και τρόποι αντιμετώπισης από την κοινωνία μιας περιοχής. Αυτός είναι και ο λόγος που ενώ μάλλον καταφανώς σχηματικά δεν πρόκειται για πίθο, ίσως είναι δυνατόν να αποδοθούν στο συγκεκριμένο σχήμα κάποιες μακροπρόθεσμες “αποθηκευτικές” ιδιότητες.

Ένας ακόμη τύπος αγγείου, το οποίο με βάση κάποια χαρακτηριστικά που παρουσιάζει θα μπορούσε να χαρακτηριστεί (και εννίοτε χαρακτηρίζεται) ως πιθοειδές, περιλαμβάνει αγγείο κωνικού σχήματος με οξυκόρυφη βάση. Δείγματα

⁷⁰ Ορισμένες περιπτώσεις περιλαμβάνουν αρκετά παλαιές δημοσιεύσεις οπότε και ενδεχομένως δεν υφίστατο ακόμη μια σαφώς προσδιορισμένη ορολογία. Εντούτοις, η αξία αυτών επί του συγκεκριμένου θέματος έγκειται στο ότι υποδηλώνεται ο υποκειμενισμός σε ό,τι αφορά στον προσδιορισμό κάποιων σχημάτων, καθώς αναπόφευκτα υποτάσσεται -εν μέρει τουλάχιστον- στο αισθητηριακό κριτήριο του εκάστοτε ερευνητή.

⁷¹ Wace 1921-1923, fig. 44, Pakenham-Walsh 1955, 193 fig.2

⁷² Μυλωνάς 1932α, εικ.25, 58:αρ.116, εικ.59: αρ.117-119 (“πιθόσχημα”), Σκιάς 1912, εικ.11

⁷³ Walberg 2007, pl.18:1340 και Δημακοπούλου et al. 1997-98, fig.81

⁷⁴ Caskey 1972, pl.87:E14,E16,E17

⁷⁵ Mylonas 1959, pl.135:69

⁷⁶ Touchais 2007, fig.18

⁷⁷ Taylour 1972, fig.17, pl.49:a

⁷⁸ Catling 2009, fig.115: CLI 12

⁷⁹ Wright et al. 1990, pl.95:a

⁸⁰ Maran 1990, taf.6:220/taf.42:e

⁸¹ Barber 1974, fig.1:209 MM162

υφίστανται στο Θέρμο⁸², Αχαΐα⁸³, Αντρώνα⁸⁴, Νησακούλι⁸⁵ (;) και Κιάφα Θίτι⁸⁶. Όλα χρονολογούνται στη ΜΕ.

Το δείγμα από το Θέρμο διαθέτει ύψος 0,47μ., ενώ τα άλλα είναι μικρότερου μεγέθους. Αν και χαρακτηρίζεται ως πιθοειδές κυρίως λόγω μεγέθους και ίσως σχήματος, φέρει έντονα σημάδια εξωτερικής καύσης, κάτι που μάλλον ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα της χρήσης του αγγείου πάνω από φωτιά, πιθανώς εν είδει χύτρας. Ανάλογες ενδείξεις καύσης φέρουν όλα τα προαναφερθέντα δείγματα, κυρίως στο κάτω μέρος τους.

Η οξυκόρυφη βάση που παρουσιάζουν τα δείγματα του τύπου, αιτιολογείται κυρίως από τη σκοπιά της πυροτεχνολογίας. Το εν λόγω σχήμα επιτρέπει την ίση κατανομή της θερμότητας στα τοιχώματα του αγγείου και την κατ' επέκταση περίπου ομοιογενή διαστολή και συστολή τους. Μια επίπεδη βάση θα θερμαινόταν συντομότερα και περισσότερο απ' ό,τι τα τοιχώματα, γεγονός που θα οδηγούσε πιθανότατα σε ρωγμή ή θραύση του αγγείου.

Με βάση τις προαναφερθείσες ενδείξεις λοιπόν, είναι μάλλον λογικό να υποτεθεί μια εφαρμογή του εν λόγω τύπου αγγείου ως μαγειρικό και όχι ως αποθηκευτικό σκεύος.

Συζήτηση

Σε μια κατά βάση αγροτική κοινωνία όπως φαίνεται να είναι αυτή της Μεσοελλαδικής περιόδου, ο πίθος φαίνεται να διατήρησε το ρόλο του δοχείου αποθήκευσης διατροφικών αγαθών. Συχνά παρέχεται ιδιαίτερη μέριμνα για την προστασία του ή τη βελτίωση των συνθηκών αποθήκευσης που ο πίθος προσφέρει. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσεκτική επιλογή της θέσης του στο χώρο και το συχνό φαινόμενο της κατάχωσής του έως ένα σημείο, ή η τοποθέτησή του πάνω σε κάποια βάση.

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο παρατηρείται παράλληλα το φαινόμενο χρήση του πίθου σε μεταφορές στα υφιστάμενα εμπορικά δίκτυα, κυρίως δια θαλάσσης. Το φαινόμενο θα σχολιασθεί εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο.

⁸² Ρωμαίος 1915, εικ.24

⁸³ Papadopoulos 1979, fig.50a, 50b, 50c

⁸⁴ Παπακωσταντίνου 1999, εικ.13

⁸⁵ Χωρέμης 1969, εικ.1

⁸⁶ Maran 1990, taf.26:895/taf.36:e

Σημαντικό τέλος παράγοντα συνιστά η εκτεταμένη πρακτική του εγχυτρισμού ως τρόπο ταφής κατά την εν λόγω περίοδο. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια την αύξηση της συχνότητας του πίθου στο συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο.

3.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Σε περιοχές με ιδιαίτερες περιβαλλοντικές παραμέτρους όπως π.χ. κάποια νησιά, τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία είναι δυνατό να χρησιμοποιούνται για τη συσσώρευση και αποθήκευση αγαθών, τα οποία πέραν μιας πιθανής εποχικής διαθεσιμότητας και αφθονίας, να χαρακτηρίζονται επίσης από δύσκολη πρόσβαση, όπως π.χ. το πόσιμο νερό. Ένα δείγμα από την Αγ. Ειρήνη εικάζεται ότι χρησιμοποιούνταν γι' αυτό το σκοπό⁸⁷. Επίσης στην Αγ. Ειρήνη, ένα ιώδους χρώματος στίγμα στα τοιχώματα ενός πίθου, εικάζεται ότι υποδεικνύει την αποθήκευση οίνου⁸⁸ (εικ.30.2). Στην ίδια εγκατάσταση βρέθηκαν πίθοι, όπου εικάζεται ότι αποθηκεύονταν έλαιο. Οι ανασκαφείς προχώρησαν σε αυτό το συμπέρασμα ορμώμενοι από την εικόνα που παρουσίαζε το δάπεδο⁸⁹.

Έλαιο εικάζεται ότι περιείχε και ένα από τα αποθηκευτικά αγγεία που βρέθηκαν στον τάφο I (γιώτα), του ταφικού Κύκλου Β. Πέραν της αναφερόμενης ελαιώδους υφής που εν μέρει είχε το περιεχόμενο σε αυτό χώμα, ο ανασκαφέας έφτασε σε αυτό το συμπέρασμα, όταν κατά τη συντήρησή και την απαιτούμενη σύμφωνα με τις μεθόδους της εποχής, θέρμανση των ακμών των αποτμημάτων του αγγείου, παρήχθη οσμή ελαίου, το οποίο θεωρείται ότι είχε διαποτίσει τα τοιχώματα του αποθηκευτικού αγγείου⁹⁰. Από τον ίδιο τάφο αναφέρεται έτερο αποθηκευτικό αγγείο (I-97) το οποίο

⁸⁷ Cummer, Schofield 1984, 10, pl.12

⁸⁸ Cummer, Schofield 1984, no.84

⁸⁹ Cummer, Schofield 1984, 16 (“oily”)

⁹⁰ Mylonas 1951, 152

περιείχε στον πυθμένα μια υπόλευκη σκόνη, η οποία εικάζεται ότι αποτελεί άλευρο⁹¹.

Κατά τις ύστερες κυρίως φάσεις της εν λόγω περιόδου παρατηρείται εκτενέστερη αποθηκευτική δραστηριότητα, οφειλόμενη στην αναπτυσσόμενη ανακτορική οικονομία. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη διακίνηση των αγαθών οφείλονται κατά κύριο λόγο στα ανακτορικά αρχεία αποτελούμενα από πήλινες πινακίδες με γραμμική Β γραφή.

Στην “οικία του Λαδεμπόρου”⁹², βρέθηκαν εντός αποθηκευτικού αγγείου όσπρια. Φυσικά το κτήριο πήρε την ονομασία του από το έλαιο που κάποτε περιείχαν τα πολλά αποθηκευτικά αγγεία που βρέθηκαν εκεί, κάτι που φαίνεται να επιβεβαιώθηκε από τα αναγραφόμενα στην πήλινη πινακίδα γραμμικής Β, Fo101⁹³ (εικ.30.3). Αποθήκευση ελαίου σε πίθους εκτιμάται ότι λάμβανε χώρα και στην αποκαλούμενη ως “αποθήκη πίθων” στην “Καδμεία”⁹⁴.

Στο αποκαλούμενο ως “Σιταποθήκη” κτήριο των Μυκηνών, βρέθηκαν πίθοι σε συνδυασμό με δοχεία από άψητο πηλό, τα οποία εικάζεται ότι περιείχαν όσπρια και δημητριακά, απανθρακωμένα δείγματα των οποίων βρέθηκαν εντός και εκτός των προαναφερθέντων αποθηκευτικών αγγείων⁹⁵.

Στο δωμάτιο Π 1, της Βορειοδυτικής συνοικίας των Μυκηνών βρέθηκε πίθος ο οποίος διέσωσε 3 απανθρακωμένους πυρήνες ελιάς και εικάζεται ότι περιείχε έλαιο⁹⁶.

Τέλος, θα σχολιασθεί η περίπτωση ενός αγγείου από τη “Δυτική Οικία” των Μυκηνών⁹⁷. Παρ’ όλο που σχηματικά θυμίζει υδρία και παρουσιάζει αντίστοιχα χαρακτηριστικά, φαίνεται να έχει χρησιμοποιηθεί για την αποθήκευση στερεών, εν προκειμένω σπόρων που βρέθηκαν απανθρακωμένοι εντός του⁹⁸. Το παράδειγμα χρησιμοποιείται για να επιδείξει ότι τα αγγεία και γενικότερα τα ανθρώπινα δημιουργήματα είναι δυνατό να συναντήσουν εφαρμογές που διαφοροποιούνται από

⁹¹ Ως άνω και Μυλωνάς 1973, 113

⁹² French 1967, 172

⁹³ Wace 1958, 3

⁹⁴ Τουλούπα 1966, 177-178

⁹⁵ Wace 1921-1923, 48-49

⁹⁶ Ιακωβίδης 2006, 50

⁹⁷ Verdelis 1963, fig.40

⁹⁸ Verdelis 1963, 23

αυτές που προοριζόταν αρχικά και για την κάλυψη των οποίων διαθέτουν συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά⁹⁹.

Στην Πύλο, οι πίθοι του αποθηκευτικού χώρου πίσω από την “αίθουσα του θρόνου” (δωμάτια 23, 24), φαίνεται να περιείχαν έλαιο όπως επιβεβαιώνει σχετική πινακίδα της γραμμικής Β¹⁰⁰ (no.1217) (εικ.30.4). Θεωρείται δε από μερικούς πιθανό, κάποιοι εξ αυτών να περιείχαν αρωματισμένο έλαιο¹⁰¹. Έλαιο εικάζεται ότι περιείχε και ένας πίθος (no.1147) από το “αρχείο”¹⁰², όπως επίσης και οι πίθοι του δωματίου 32¹⁰³.

Το περιεχόμενο των πίων από την αποκαλούμενη ως “αποθήκη οίνου” από το ανάκτορο του άνω Εγκλιανού, δεν παρέχει κάποιες ενδείξεις σχετικά με τη χρήση τους. Ωστόσο η πιθανότητα αυτοί να περιείχαν οίνο μάλλον κρίνεται ως ιδιαίτερα υψηλή, καθώς στη λειτουργία του χώρου φαίνεται να εμπλεκόταν και η χρήση σφραγισμάτων και εγχάρακτων σημείων, τα οποία έφεραν το αναγνωριζόμενο ως ιδεόγραμμα του οίνου στη γραμμική Β γραφή¹⁰⁴.

Στην Καδμεία (Θήβα)¹⁰⁵ αναφέρονται πίθοι που περιείχαν απανθρακωμένους σπόρους και απανθρακωμένους καρπούς.

Στο κτηριακό συγκρότημα “Η” της ακρόπολης του Γλά, βρέθηκε σημαντική ποσότητα απανθρακωμένων σπόρων δημητριακών καθώς και γίγαρτα αμπέλου¹⁰⁶. Σε συνδυασμό με κάποια όστρακα πίων από το ίδιο συγκρότημα είναι δυνατόν να υποτεθεί μια αποθηκευτική λειτουργία για δημητριακά¹⁰⁷ και ενδεχομένως οίνου.

Στον Πύργο Λιβανατών, αναφέρεται ότι εντός αποθηκευτικού πίου βρέθηκαν σπόροι¹⁰⁸ (εικ.31.1).

Excursus: χρήση άψητων αποθηκευτικών δοχείων

Ένα είδος αποθήκευσης που κρίνεται ότι χρήζει σχολιασμού, κυρίως λόγω της ομοιότητας της χρησιμοποιούμενης πρώτης ύλης αποτελούν αποθηκευτικά δοχεία (“κάδοι”¹⁰⁹) ή εν γένει πηλοκατασκευές, που δεν είχαν υποστεί όπτηση¹¹⁰.

⁹⁹ Σχετικά με το εύρος των εφαρμογών παρεμφερών σχημάτων βλ. επίσης Tournavitou 1995, 74

¹⁰⁰ Blegen 1956, 60, pl.46:15

¹⁰¹ Shelmerdine 1985, 120

¹⁰² Blegen et al. 1966, 92

¹⁰³ Blegen et al. 1966, 158

¹⁰⁴ Blegen et al. 1966, 345-346

¹⁰⁵ Andrikou 2006, 18.

¹⁰⁶ Ιακωβίδης 1998, 174

¹⁰⁷ Πρβ. Jones 1995

¹⁰⁸ Δακορώνια 1986, 69, πιν.69:β

Πολλά δείγματα που ανήκουν σε αυτή την κατηγορία βρέθηκαν σε αποθηκευτικό χώρο (ΥΕΙΠΠ) στον Πύργο Λιβανατών (εικ.31.2). Ενδεχόμενες λύσεις τέτοιου είδους, πέρα από τους μάλλον περιορισμένους οικονομικούς πόρους που υποδηλώνουν, δεν θα ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν για οτιδήποτε άλλο εκτός από τη φύλαξη στερεών αντικειμένων. Εάν πρόκειται δε για αποθήκευση τροφίμων, οι πιθανότητες διαφύλαξης του περιεχομένου με επιτυχία, είναι σίγουρα υποδεέστερες από αυτές ενός πίθου¹¹¹. Αποθηκευτικά δοχεία από άψητο πηλό έχουν βρεθεί επίσης στις Μυκήνες¹¹², Τίρυνθα¹¹³ και Λευκαντί¹¹⁴. Σε όλες τις αναφερόμενες περιπτώσεις ο χώρος φαίνεται να καταστράφηκε από πυρκαγιά¹¹⁵, κάτι που προφανώς συνέβαλε στην διατήρηση των αγγείων. Το γεγονός αυτό εγείρει αναπόφευκτα το ερώτημα αν και κατά πόσο συνηθισμένη¹¹⁶ ήταν η χρήση αποθηκευτικών δοχείων από άψητο πηλό κατά την ΥΕ¹¹⁷ αλλά και προγενέστερα¹¹⁸.

Στις περιπτώσεις από το Λευκαντί, Μυκήνες (“Σιταποθήκη”) και Πύργο Λιβανατών, κάποιες από τις εν λόγω κατασκευές βρισκόταν στον ίδιο χώρο με πίθους και άλλα αποθηκευτικά και χρηστικά αγγεία, γεγονός που υποδεικνύει ότι βρισκόταν σε ταυτόχρονη χρήση με άλλα αποθηκευτικά μέσα. Αυτή η συνύπαρξη θα μας απασχολήσει στη συνέχεια.

¹⁰⁹ Συχνά αναφέρονται και ως “άψητοι πίθοι”

¹¹⁰ Δακορώνια 1989, 171, πιν.102:δ

¹¹¹ Είναι δύσκολο να υποτεθεί ότι τα άψητα δοχεία διέθεταν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό που τα καθιστούσε προτιμότερα από τα ψημένα. Η διαθεσιμότητα πόρων αποτελεί μάλλον την πιο πιθανή αιτία προσφυγής σε τέτοιες αποθηκευτικές λύσεις.

¹¹² Π.χ. Mylonas- Shear 1987, pl.12:A, Wace 1921-1923, 48 (“Granary”).

¹¹³ Kilian 1982, abb.13

¹¹⁴ Popham et al. 2006a, fig.1.7-1.23, pl.7

¹¹⁵ Πρβ. Δακορώνια 1989, 171, Mylonas- Shear 1987, 38-39, Wace 1921-1923,50, Kilian 1982, 400 και Sherratt 2006, 305 αντίστοιχα.

¹¹⁶ Στην περίπτωση της Τίρυνθας το άψητο αγγείο πιθανότατα συνδέεται με δραστηριότητες θρησκευτικής φύσεως που πιθανότατα λάμβαναν χώρα εντός του δωματίου 123, όπως άλλωστε και στην περίπτωση των άψητων λεκανιδίων από το Ιερό του συγκροτήματος του Δωματίου με την Τοιχογραφία από την ακρόπολη των Μυκηνών. Παρ’ όλα αυτά υπάρχουν αρκετές ενδείξεις που συνηγορούν σε μια σχετικά διαδεδομένη χρήση τέτοιων αποθηκευτικών μεθόδων, με ένα καλό παράδειγμα να προέρχεται από το Λευκαντί (Popham et al. 2006a, 211). (βλ. επίσης κεφ.5, ΥΕ)

¹¹⁷ Ανάλογες ενδείξεις για τη χρήση πηλοκατασκευών από άψητο πηλό από την ΥΕΧ διατίθενται και από τον οικισμό της Ασσήρου στη Μακεδονία (Wardle 1987, 328).

¹¹⁸ Π.χ. το ΠΕΧ δείγμα από την Φυλακωπή (Renfrew 2007, 46-47, pl.7), τα ΜΕ πιθανά δείγματα από την Εύτρηση (Goldman 1931, 42 κ.ε.). Δοχεία από άψητο πηλό, επονομαζόμενα “Κοτσέλλες” (Wace 1921-1923, 48) ή “Κοστέλλες” (Renfrew 1972, 291), φαίνεται να χρησιμοποιούνταν έως τα μέσα περίπου του 20^{ου} αι., από κατοίκους της Αργολίδας. Πληροφορίες του γράφοντος από την περιοχή της Β. Πελ/σου (αλλά όχι την Αργολίδα), θέλουν τις Κοτσέλλες να αποτελούν τοπική ονομασία αποθηκευτικών αγγείων από ψημένο πηλό, σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες αναφορές από την Αργολίδα.

Κατανάλωση πίθων σε όμορες της εξεταζόμενης περιοχές

Γνωρίζουμε ότι στην Κρήτη κατά την εν λόγω περίοδο αποθηκεύονταν διάφορα προϊόντα εσοδείας όπως δημητριακά, ελαιόλαδο, οίνος και όσπρια¹¹⁹. Είναι λοιπόν πολύ πιθανό αυτά τα είδη να ήταν διαθέσιμα και στον ελλαδικό χώρο.

Ανάλογες περιπτώσεις υφίστανται και στην περιφέρεια του ελλαδικού κόσμου, όπως στην Άσσηρο όπου βρέθηκε πληθώρα ενδείξεων αποθήκευσης δημητριακών¹²⁰.

Τέλος, στοιχεία για αποθήκευση ελαιόλαδου παρέχονται και από τον οικισμό της Αθηνού¹²¹ στην Κύπρο.

Ο οικισμός του Ακρωτηρίου της Θήρας αν και πολιτισμικά ανήκει εκτός της εξεταζόμενης περιοχής, παρέχει εντούτοις λόγω των συνθηκών που οδήγησαν στη βιαστική του εγκατάλειψη (καθώς και ακριβώς εξαιτίας αυτής), πολλά στοιχεία που διαφωτίζουν τις αποθηκευτικές πρακτικές της YEX.

Μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, ήταν δυνατόν να χρησιμοποιούνται και ως μέσο συσκευασίας διαφόρων αντικειμένων τα οποία χρησιμοποιούνταν για μια συγκεκριμένη λειτουργία. Εύγλωττο παράδειγμα αποτελούν τα “σύνεργα ψαρέματος” που βρέθηκαν εντός ενός πίθου στο συγκρότημα Δ, στο Ακρωτήρι της Θήρας¹²² (εικ.31.3). Ο πίθος παρουσιάζει έναν οριοθετημένο/περίκλειστο χώρο στον οποίο πέραν των προϊόντων κατανάλωσης, μπορεί να δεχτεί αντικείμενα, η συνδυασμένη χρήση των οποίων επιτελεί μια συγκεκριμένη λειτουργία. Ένα ακόμη παράδειγμα αποθήκευσης από τη Θήρα που δεν περιλαμβάνει διατροφικά προϊόντα αποτελεί ένας πίθος που περιείχε διάφορα εισηγμένα στο νησί αγγεία, κυρίως ασκούς¹²³ (εικ.31.4). Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί ένα πολύ καλό παράδειγμα χρήσης του σχήματος του πίθου ως “εμπορευματοκιβώτιο”.

Πίθοι σε ναύαγια

Η προαναφερθείσα περίπτωση αποτελεί μια έμμεση μαρτυρία για την εμπλοκή πίθων σε μεταφορές δια θαλάσσης. Ωστόσο υφίστανται και άμεσες μαρτυρίες, δηλαδή δείγματα από την εν λόγω περίοδο που έχουν βρεθεί σε ναύαγια. Κάποια

¹¹⁹ Christakis 2008, 91,117. Πρβ. Επίσης Begg 1975, 92

¹²⁰ Jones et al. 1986, 96-103 και Wardle 1987, 326.

¹²¹ Pilides 1996, 117

¹²² Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα 2000, 87-92

¹²³ Μαρινάτος 1972, pl.31b

ανήκουν στο πολιτισμικό πλαίσιο της υπό μελέτη περιοχής ενώ κάποια στο ευρύτερο της ανατολικής μεσογείου.

Δείγματα που ανήκουν στη δεύτερη κατηγορία αποτελούν οι πίθοι που βρέθηκαν στο ναυάγιο του Ulu Burun¹²⁴, (Υστεροκυπριακή ΙΙΓ/ΙΙΙΑ) και στο ναυάγιο του ακρωτηρίου των Ιρίων¹²⁵ (Υστεροκυπριακή ΙΙΓ/ΙΙΙΑ) (εικ.31.5). Οι πίθοι αυτοί αναγνωρίζονται ως Κυπριακοί¹²⁶. Η ύπαρξη αυτού του τύπου σε ναυάγια υποδεικνύει μάλλον ότι ήταν κατάλληλος για μεταφορές προϊόντων, λόγω του ψηλού και στενού λαιμού που διαθέτει, ο οποίος επέτρεπε την καλύτερη διαφύλαξη του περιεχομένου του αγγείου κατά τη μεταφορά, χωρίς να παραβλέπεται σε καμία περίπτωση ο σημαντικότερος παράγων της “εθνικότητας” του πλοίου.

Αν και μη ανήκοντα πολιτισμικά στην εξεταζόμενη περιοχή, τα εν λόγω δείγματα υποδηλώνουν, ότι τα ογκώδη αυτά αγγεία χρησιμοποιούνταν ως μέσο συσκευασίας και ως δοχεία μεταφοράς σε μεγάλες αποστάσεις, προϊόντων σημαντικής ποσότητας.

Επίσης, δείγματα πίθων ανήκοντα στον τύπο 11, που έχουν βρεθεί σε ναυάγιο στη νήσο Μόδι¹²⁷, καταδεικνύουν ότι και δείγματα που ανήκουν στον Ελλαδικό πολιτισμό χρησιμοποιούνταν πιθανότατα για θαλάσσιες μεταφορές, με τρόπο παρόμοιο με τα προαναφερθέντα κυπριακά.

Θα μπορούσε επίσης να υποθεθεί ότι οι εν λόγω πίθοι (ή κάποιοι εξ αυτών) ανήκαν στη σκευή του πλοίου και ότι περιείχαν προϊόντα, προοριζόμενα για κατανάλωση από το πλήρωμα, όπως π.χ. πόσιμο νερό. Εντούτοις, η ανεύρεση σχετικά μεγάλων αριθμών στα προαναφερθέντα ναυάγια (συγκριτικά και με το μέγεθος του σκάφους) καθιστά μάλλον αμφίβολη μια τέτοια ερμηνεία για το σύνολο των πίθων. Προς αυτή την ερμηνεία συνηγορεί άλλωστε ο πίθος KW 251 από το ναυάγιο του Ulu Burun, ο οποίος βρέθηκε να περιέχει στοιβαγμένα αγγεία διαφόρων ειδών¹²⁸.

Συζήτηση

Κατά την εν λόγω περίοδο, η χρήση του πίθου επεκτάθηκε και σε άλλες δραστηριότητες πέραν της απλής αποθήκευσης διατροφικών αγαθών, χωρίς ωστόσο

¹²⁴ Bass 1986 και Pulak 1988, 12-13, πίθοι 251 και 252

¹²⁵ Λώλος 1998, εικ.13. Υφίστανται ωστόσο και μικρότερα αποθηκευτικά αγγεία που μπορούν να συσχετισθούν με τον ελλαδικό χώρο (βλ. κεφ.1, τύπος 3 της ΥΕ επί του παρόντος)

¹²⁶ Pilides 2000b, group II (Keswani 1989)

¹²⁷ Αγουρίδης 2007, 21-25.

¹²⁸ Bass 1986, 279.

να χαθεί αυτό το βασικό χαρακτηριστικό στη χρήση τους. Ακόμη και σε αυτόν τον τομέα, υφίσταται κατά την ΥΕΠΠ αποθήκευση σε κλίμακα που ξεπερνάει αυτή του απλού νοικοκυριού. Οι πίθοι και τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία γίνονται αναπόσπαστο μέρος της λειτουργίας ενός σύνθετου οικονομικού συστήματος.

Οι χρήσεις του πίθου κατά τη συγκεκριμένη περίοδο περιλαμβάνουν τη συμμετοχή του ως αντικείμενο σε παραγωγή μη διατροφικών προϊόντων (π.χ. αρωματισμένο έλαιο), ενώ υφίστανται ενδείξεις από όμορες της εξεταζόμενης περιοχές για πληθώρα χρήσεων και εφαρμογών ακόμη και σε παραγωγικές διαδικασίες, οι οποίες κάλλιστα θα μπορούσαν να υφίστανται και στο χώρο της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας.

Επίσης φαίνεται να ενισχύεται ο ρόλος που ήδη είχε από την ΜΕ, ως σχήμα στις θαλάσσιες μεταφορές. Η ανεύρεση πίθων σε ναυάγια αποτελεί μια άμεση μαρτυρία επ' αυτού.

3.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αν και σε πολλές περιπτώσεις έχει καταστεί δυνατό να ανασυσταθεί το περιεχόμενο ενός αποθηκευτικού αγγείου, αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο σε μια σειρά ιδιαίτερων συνθηκών που επέτρεψαν τη διατήρηση καταλοίπων από τα προϊόντα που βρίσκονταν εντός του αγγείου. Δυστυχώς (αν και μάλλον αναμενόμενα), η πλειονότητα των δειγμάτων που διαθέτουμε δεν επιτρέπει μια τέτοια ανασύσταση. Παρ' όλα αυτά οι περιπτώσεις όπου αυτό είναι δυνατό, σε συνδυασμό με άλλες πηγές πληροφόρησης (π.χ. γραπτές μαρτυρίες της γραμμικής Β ή εθνογραφικά παράλληλα), αποτελούν ένα καλό δείκτη σχετικά με τους τρόπους χρήσης ενός αποθηκευτικού αγγείου.

Προϊόντα που αποθηκεύονται σε πίθους

Σε γενικές γραμμές οι αποθηκευτικές συνήθειες που συνδέονται με τους πίθους δεν προκαλούν εκπλήξεις. Η λειτουργία τους περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο αποθήκευση διατροφικών αγαθών, κυρίως δημητριακών και επίσης έλαιο και οίνο. Φυσικά υπάρχουν αρκετές αξιοσημείωτες (αλλά μάλλον επίσης αναμενόμενες) διαφοροποιήσεις, εντούτοις δεν αποτελούν τον κανόνα. Τα προϊόντα προς κατανάλωση φαίνεται να αποθηκευόταν συνήθως σε μορφή (επεξεργασμένα πλήρως,

μερικώς ή καθόλου), η οποία κατά περίπτωση επέτρεπε την περισσότερο μακροπρόθεσμη αποθήκευση.

Όπως είναι αναμενόμενο τα διατροφικά είδη που αποθηκεύονται σε πίθους, αποτελούν στη μεγάλη τους πλειονότητα προϊόντα που εντάσσονται στην ανθρώπινη πρωτογενή παραγωγική διαδικασία, εν προκειμένω καλλιέργεια. Η Εποχή του Χαλκού που μελετάται επί του παρόντος χαρακτηρίζεται από κοινωνίες που βρίσκονται ήδη από τη Νεολιθική περίοδο στο στάδιο της παραγωγής τροφής. Είναι μάλλον δύσκολο να υποτεθεί ότι οι τροφοσυλλεκτικές πρακτικές από το φυσικό περιβάλλον πλησίον μιας εγκατάστασης (οι οποίες θα πρέπει να υποτεθεί σχεδόν με βεβαιότητα ότι ασκούνταν), θα απέδιδαν ποσότητες τροφίμων για τις οποίες θα απαιτούνταν η χρήση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Αυτό οφείλεται:

α) στο γεγονός ότι χωρίς τη μεσολάβηση του ανθρώπινου παράγοντα, σπάνια υφίστανται υψηλές συγκεντρώσεις συγκεκριμένων φυτικών ειδών σε μια σχετικά μικρή έκταση.

β) χωρίς την ύπαρξη κάποιας μορφής κυριότητας, η παραγόμενη στο φυσικό περιβάλλον τροφή θα διαμοιραζόταν σε πολλά άτομα ανήκοντα στην εγκατάσταση, αλλά και σε ζωικά είδη.

Τέλος, η πλειονότητα των ειδών διατροφής που θα συλλεγόταν στη φύση, δύναται να διαφυλαχθεί (αν και ίσως λιγότερο επιτυχημένα) με τη χρήση άλλων μέσων όπως π.χ. καλάθια και σάκοι, τα οποία θα μπορούσαν άλλωστε να είχαν χρησιμοποιηθεί και κατά το αρχικό στάδιο της συλλογής.

Εφαρμογές που υπαγορεύονται από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

Από τυπολογικής άποψης, δεν φαίνεται να προκύπτει κάποιο μοτίβο όπου το γενικό σχήμα του πίθου καθορίζει το περιεχόμενό του, ή ότι ορισμένα σχήματα προορίζονταν αποκλειστικά και εξ αρχής για συγκεκριμένα προϊόντα ή λειτουργία. Είναι σχεδόν βέβαιο ωστόσο ότι ορισμένα ποιοτικά χαρακτηριστικά του τελικού προϊόντος όπως

- 1) το κατά πόσο πορώδη ήταν τα τοιχώματα,
- 2) ο βαθμός προσβασιμότητας (π.χ. διαμόρφωση χείλους, ύψος, γενικότερο σχήμα),
- 3) ο βαθμός κινητικότητας (π.χ. αριθμός και θέση λαβών, βάρος, θέση στο χώρο),
- 4) η χωρητικότητα, άμεσα εξαρτημένη από το μέγεθος,
- 5) η αντοχή,

β) οι γενικότερες μηχανικές ιδιότητες, κ.ά., διαμόρφωσαν την καταλληλότητα και περιόρισαν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τη χρήση του σε συγκεκριμένες λειτουργίες. Είναι για παράδειγμα γνωστό ότι αγγεία με πολύ πορώδη τοιχώματα είναι μάλλον ακατάλληλα για αποθήκευση υγρών, ενώ είναι ιδεώδη για αποθήκευση και διατήρηση π.χ. δημητριακών, διότι έχουν την ιδιότητα να απομακρύνουν την υγρασία από το εσωτερικό. Το μόνο υγρό που αναφέρεται ότι θα μπορούσε να τοποθετηθεί σε αγγεία με πολύ πορώδη τοιχώματα είναι το έλαιο, το οποίο λόγω λιπαρότητας θεωρείται ότι έχει την ιδιότητα να φράζει τους πόρους του αγγείου καθιστώντας το υδατοστεγές με φυσικό τρόπο¹²⁹. Πρόκειται για άποψη η οποία στο συγγραφέα του παρόντος τουλάχιστον, εγείρει ερωτήματα εγκυρότητας¹³⁰. Σε εθνογραφικές μελέτες αναφέρεται η επάλειψη του αγγείου με κερί¹³¹ ή ρητίνη πεύκου ώστε να μειωθεί δραστικά το πορώδες των τοιχωμάτων του και να μειωθεί το φαινόμενο της διαπίδυσης.

Αν κάποιος πίθος για οποιοδήποτε λόγο (π.χ. δημιουργία ραγίσματος) έχανε την ικανότητα του να συγκρατεί υγρά, μπορούσε κατά περίπτωση κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί για την αποθήκευση στερεών. Τέτοια είναι πιθανότατα η περίπτωση από το όρος Κύνθος¹³² (εικ.31.6), όπου η εκροή στη βάση ενός πίθου έχει σφραγιστεί με μόλυβδο.

Παρασκευή και αποθήκευση οίνου

Μια σημαντική αποθηκευτική παράμετρος στη χρήση πίθων αποτελεί η διάδοση της παρασκευής οίνου. Αν και δεν διαθέτουμε καθοριστικά στοιχεία που να επιβεβαιώνουν την ύπαρξή του κατά την Εποχή του Χαλκού¹³³ (ή τις προωμότερες τουλάχιστον περιόδους της), είναι εντούτοις πολύ πιθανό ότι η καλλιέργεια (και επομένως εξημέρωση) της αμπέλου, υφίστατο ήδη από τη ΠΕΧ¹³⁴.

Έχουν ήδη γίνει αναφορές, για την ύπαρξη οργανικών καταλοίπων σταφυλιού σε πίθους. Η ιδέα της αποθήκευσης τους ως φρέσκων καρπών μάλλον πρέπει να

¹²⁹ Lewis 1983, 92

¹³⁰ Βλ. επίσης Σπαθάρη- Μπεγλίτη 1992, 100

¹³¹ Σπαθάρη- Μπεγλίτη 1992, 149

¹³² MacGillivray 1979, pl.11:228 και MacGillivray 1980 fig.22, ΠΚ.

¹³³ Πρβ. Πλάτων 2002, 6 κ.ε.

¹³⁴ Σαρπάκη 1995, 843 κ.ε. και Παγωμένου 2002, 49 κ.ε.

αποκλειστεί¹³⁵. Όσον αφορά ενδεχόμενη αποθήκευση σταφίδων, είναι απαραίτητο να ληφθούν συγκεκριμένοι παράγοντες υπ' όψιν: η καλλιέργεια αμπέλου με σκοπό την μεγάλη (ώστε να τοποθετείται σε πίθους) παραγωγή σταφίδας, καθίσταται αμφίβολη εξαιτίας των μεγεθών απαιτούμενης εργασίας για την παρασκευή της, καθώς και του ρίσκου που ενέχει, καθώς απαιτείται μακροχρόνια έκθεση στον ήλιο. Και όλα αυτά ενώ μάλλον δεν αποτελεί ένα προϊόν που θα μπορούσε να κριθεί ως βασικό για την διατροφική αυτάρκεια ενός ατόμου. Επίσης, ενδεχόμενη ανάγκη για φρούτα, θα μπορούσε μάλλον εύκολα να καλυφθεί από τα ευδοκιμούντα κατά την εκάστοτε εποχή.

Εξ αιτίας των όσων προαναφέρθηκαν, πρέπει να θεωρηθεί πολύ πιθανή η γνώση και παρασκευή του οίνου στον ελλαδικό χώρο, σε αρκετά πρώιμο στάδιο. Η ίδια η καλλιέργεια και εξημέρωση της αμπέλου αποτελεί ισχυρή ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση. Τέλος, μια επιπλέον ένδειξη παρέχεται και από την εγκατάσταση που βρέθηκε στην οικία Ι στον Άγιο Κοσμά¹³⁶.

Αποθηκευτικές πρακτικές και πολιτισμικό υπόβαθρο

Όπως είναι αναμενόμενο βέβαια, οι αποθηκευτικές πρακτικές διαφοροποιούνται λιγότερο ή περισσότερο ανάλογα με την περιοχή που εξετάζεται. Για παράδειγμα ο τρόπος αποθήκευσης δημητριακών στο νότιο Αιγαίο φαίνεται να διαφέρει σε σχέση με αυτόν που αναπτύχθηκε σε πολιτισμούς των Βαλκανίων και της βόρειας Ευρώπης¹³⁷. Στο νότιο Αιγαίο χρησιμοποιούνται συνήθως πίθοι ή σιροί (κυρίως στα Μινωικά ανάκτορα)¹³⁸, ενώ βορειότερα φαίνεται να χρησιμοποιούνται λάκκοι ή φρέατα σκαμμένα στο έδαφος¹³⁹. Φυσικά η χρήση πίθων προσφέρει συγκριτικά πλεονεκτήματα σε σχέση με τη διάνοιξη ορυγμάτων. Αρκεί ίσως μόνο να αναφερθεί ότι ο πίθος αποτελεί ένα τεχνητό –κατασκευασμένο από άνθρωπο– διαχωριστικό

¹³⁵ Σε περίπτωση μεγάλης συγκέντρωσης φρέσκων σταφυλιών σε έναν πίθο, οι καρποί (στο κάτω μέρος του αγγείου τουλάχιστον) θα συνθλίβονταν από το ίδιο τους το βάρος, λόγω της μεγάλης ποσότητας. Επομένως θα καθίσταντο άχρηστοι προς βρώση. Εντούτοις, πιθανότατα κάποια ευτυχής σύμπτωση αυτού του είδους οδήγησε αρχικά στην ανακάλυψη του οίνου.

¹³⁶ Mylonas 1959, 39

¹³⁷ Π.χ. Harding 2000, 132

¹³⁸ Η χρήση σιρών ως αποθηκευτική πρακτική, προϋποθέτει την ύπαρξη μεγάλου παραγωγικού πλεονάσματος, το οποίο με τη σειρά του για να παραχθεί, προϋποθέτει μάλλον υψηλό επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης.

¹³⁹ Οι βόθροι που απαντώνται σε θέσεις της ΠΕ, δεν μπορούν να συνδεθούν με βεβαιότητα με κάποια συγκεκριμένη λειτουργία. Επιπρόσθετα, δεν απαντώνται με την ίδια συχνότητα που απαντώνται στους πολιτισμούς της βόρειας Ευρώπης.

ανάμεσα στο αποθηκευμένο προϊόν και το φυσικό περιβάλλον, κάτι που δεν παρέχει ή παρέχει αμελώς η αποθήκευση σε φρέατα.

Παρατηρείται λοιπόν ότι όμοιες αποθηκευτικές ανάγκες οδηγούν σε χρήση διαφοροποιημένων μέσων για την εκπλήρωσή τους. Οι αιτίες διαφοροποίησης στις αποθηκευτικές πρακτικές ειδικότερα και στις πολιτισμικές εκφάνσεις γενικότερα σχετίζονται με:

- α) την ατομικότητα
- β) το περιβάλλον (κλιματικές συνθήκες, διαθεσιμότητα πρώτων υλών, κ.λπ.)
- γ) τις πολιτισμικές επιρροές
- δ) την τεχνολογική δυνατότητα
- ε) τη διάθεση πόρων, η οποία περιλαμβάνει τόσο το παραγόμενο σύνολο ως ποσότητα προς αποθήκευση, όσο και το ποσοστό διάθεσης μέρους αυτού για την κατασκευή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετασθεί κατά πόσο μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία αποτέλεσαν προϊόν εκτεταμένης διακίνησης, ήδη από τις πρωιμότερες περιόδου της ελλαδικής περιόδου και κατά πόσο κάτι τέτοιο ήταν επιθυμητό ή ακόμη και δυνατό. Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, η συγκεκριμένη έκφανση των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων (και όχι μόνο), συνάδει και σε σημαντικό βαθμό αποτελεί τμήμα της διαδικασίας κατανάλωσης τους. Ο λόγος που εξετάζεται σε ξεχωριστό κεφάλαιο αποτελεί η επιθυμία επικέντρωσης στα μοτίβα διακίνησης αυτών των αγγείων και στους παράγοντες που τα επηρεάζουν.

Ένα αντικείμενο με συγκεκριμένες εφαρμογές σε ένα οικιακό περιβάλλον, όπως είναι οι πίθοι, είναι φυσικό να παρίστανται σχεδόν σε κάθε εγκατάσταση μονίμου χαρακτήρα, όπου ανάλογα με το μέγεθος του οικισμού σε συνδυασμό με το βαθμό ευημερίας του, συνήθως αυξάνεται και η συχνότητα εμφάνισης των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων.

Πρόκειται δε για ένα προϊόν, το οποίο πρέπει να εμφάνισε σχετικά διαφοροποιημένα μοτίβα διασποράς σε σχέση με τη λεπτότεχνη και περισσότερο χρηστική κεραμική, διότι συνθέτει ένα τύπο αγγείου το οποίο δεν προσφέρεται για εύκολη μετακίνηση σε μεγάλες αποστάσεις, ενώ οι τοπικές του εκδοχές, τουλάχιστον κατά τις πρώιμες περιόδους, φαίνεται συνήθως να επαρκούν για την κάλυψη των αναγκών ενός οικισμού.

Μοτίβα διακίνησης

Όπως θα πραγματευθεί εκτενέστερα στη συνέχεια, υφίστανται περιπτώσεις όπου πίθοι ή συγκεκριμένοι τύποι μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, αποτέλεσαν αντικείμενα τα οποία εμπλέκονται με κάποιο τρόπο στα υφιστάμενα δίκτυα μεταφορών προϊόντων, της εκάστοτε περιόδου. Αυτό τα φαινόμενο ενέχει κατά βάση δύο ενδεχόμενα:

- α) ότι οι πίθοι διακινούνταν οι ίδιοι ως προϊόντα,

β) ότι η παρουσία εισηγμένων πύθων σε εγκαταστάσεις αποτελεί το υποπαράγωγο της χρήσης τους ως εμπορευματοκιβώτια.

Καθώς φυσικά η μία περίπτωση δεν αντιτίθεται στην άλλη, αλλά μάλλον τη συμπληρώνει, είναι εξίσου (ή και περισσότερο) πιθανή μια εφαρμογή των πύθων, η οποία ικανοποιεί σε διαφορετικό κατά περίπτωση βαθμό αμφότερα ενδεχόμενα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί ένας πύθος αποτελούσε πιθανότατα αντικείμενο σημαντικής αξίας, η οποία θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον βέβαιο ότι συνυπολογιζόταν στις όποιες συναλλαγές οικονομικού χαρακτήρα εμπλεκόταν το αγγείο. Ένας από τους λόγους διακίνησης ενός αντικειμένου -και πιθανώς ο σημαντικότερος-, είναι η εμπορεία του. Οι πύθοι ως σχήμα φαίνεται να εντάσσονται σε αυτόν τον κανόνα.

Σε συγκεκριμένες περιπτώσεις ενδέχεται να υφίσταται ζήτηση για συγκεκριμένα τεχνικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών αποθήκευσης και οι οποίες συνάδουν με τη βελτίωση των γενικότερων δυνατοτήτων στις μετακινήσεις και μεταφορές. Περαιτέρω, η χρήση πύθων ως δοχεία μεταφοράς προϊόντων, θα συνέβαλλε στο να εμφανίσουν τάσεις διασποράς τουλάχιστον συγκεκριμένοι τύποι πύθων.

Σημαντικό εμπορικό παράγοντα αποτελεί και η εποχή του χρόνου. Οι κατά βάση αγροτικές οικονομίες για παράδειγμα (όπως τουλάχιστον η πλειονότητα των οικονομιών της περιόδου προς μελέτη), μάλλον δεν θα ήταν σε θέση να διαθέτουν τα απαραίτητα ανταλλακτικά μέσα για την απόκτηση κεραμικής κατά τους χειμερινούς μήνες, οπότε και δεν θα διέθεταν σημαντική παραγωγή προϊόντων. Επίσης στην περίπτωση των πύθων πιθανότατα δεν θα διέθεταν παραγόμενο αγροτικό πλεόνασμα προς αποθήκευση κατά τους χειμερινούς μήνες. Γι' αυτό και η μεγαλύτερη κεραμική ζήτηση ακόμη και κατά τον 20ο αιώνα απαντάται κατά την εποχή του θερισμού¹. Επιπλέον, η κατασκευή κεραμικών δεν ενδείκνυται κατά τους χειμερινούς μήνες, καθώς αστάθμητοι παράγοντες όπως το στέγνωμα, η όπτηση, η πρόσβαση σε πρώτες ύλες κ.ά., εξαιτίας των καιρικών συνθηκών, λειτουργούν ανασταλτικά ώστε να υπάρξουν οι κατάλληλες συνθήκες για την κατασκευή κεραμικών αγγείων.

Κρίνεται τέλος σκόπιμο να αναφερθεί ως έμμεσο μοτίβο διασποράς, η διαδικασία η οποία δεν περιλαμβάνει την διακίνηση του αντικειμένου καθ' αυτού (πύθου εν

¹ Πρβ. Foster 1948, 101. Επίσης, τη διαδικασία της Βεντέμας στην Κρήτη (Βογιατζόγλου 1972) καθώς και την ίδια την προέλευση της λέξης (από το ενετικό vendemma = εποχή συγκομιδής, Ψαροπούλου, Σημαντηράκης 2007, 24 και Βογιατζόγλου 1972, 105)

προκειμένω), αλλά τη διακίνηση ιδεών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών. Αυτή δύναται εν τέλει να υλοποιηθεί μέσω αντικειμένων στα οποία θα αντανακλώνται χαρακτηριστικά και εκφάνσεις διαφορετικών πολιτισμών.

Αυτή η διαδικασία είναι λιγότερο στοχευμένη ως πράξη απ' ό,τι η υλική μεταφορά, ωστόσο παρουσιάζει μεγαλύτερη ροή, καθώς δεν περιορίζεται σε μια σειρά από συμβάντα συγκεκριμένης φύσης. Ακολουθεί τις ίδιες διαδρομές διακίνησης και βρίσκεται μάλλον σε άμεση εξάρτηση με το φαινόμενο των υλικών μεταφορών εν γένει, μέσω των οποίων επιτυγχάνεται και η οποιαδήποτε μορφή διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης.

Χερσαίες και δια θαλάσσης μεταφορές προϊόντων

Οι δυσκολίες που παρουσιάζει η συχνή μετακίνηση ενός ογκώδους αντικειμένου όπως ένας πύθος, δύνανται τρόπον τινά να περιορισθούν, εφόσον η συχνή χρήση του με αυτό τον τρόπο κρίνεται απαραίτητη ή έστω επιθυμητή.

Αναφερόμαστε φυσικά στις δια θαλάσσης μεταφορές προϊόντων, οι οποίες παρουσίαζαν καθ' όλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου², μεγάλα πλεονεκτήματα σε σχέση με τις χερσαίες. Τα ουσιαστικότερα είναι η ταχύτητα μετάβασης σε συνδυασμό με το μέγεθος του ωφέλιμου φορτίου. Σημαντικότερο πλεονέκτημα αποτελεί η μη κατανάλωση οποιασδήποτε μορφής υλικών πόρων από το ίδιο το μέσο μεταφοράς (σκάφος) κατά τη χρήση του, σε αντίθεση με την οποιαδήποτε μορφή χερσαίας μεταφοράς. Η τελευταία κατά την προβιομηχανική τουλάχιστον εποχή απαιτούσε τη σημαντική κατανάλωση διατροφικών πόρων, από τα εμπλεκόμενα μέσα (άνθρωποι/ ζώα) που χρησιμοποιούνταν γι' αυτή. Το ποσοστό των απαιτούμενων διατροφικών πόρων εξαρτάται από το μέγεθος του φορτίου και είναι ανάλογο προς αυτό. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα μεταξύ άλλων να αυξάνεται δυσανάλογα το κόστος, ενώ ταυτόχρονα απαιτείται η ικανοποίηση πολύ περισσότερων παραγόντων για την πραγματοποίηση της μεταφοράς³.

² Ουσιαστικά για ολόκληρη την προβιομηχανική περίοδο. Όσον αφορά δε συγκεκριμένες πτυχές τους, η σημασία τους παραμένει αναλλοίωτη έως σήμερα.

³ Για περισσότερες λεπτομέρειες επί του θέματος, βλ. π.χ. Engels 1986

Ελάσσονες αλλά σημαντικούς παράγοντες αποτελούν επίσης η ευκολία πρόσβασης⁴ και οι μικρότερες (σε σχέση με τη χερσαία μεταφορά) πιθανότητες μηχανικής καταπόνησης των μεταφερόμενων προϊόντων, εάν πρόκειται για σχετικά εύθραυστα αντικείμενα.

Ο τελευταίος παράγοντας μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα καθώς σχετίζεται με τη μεταφορά πύθων. Ένας πύθος καλά προσδεδμεμένος σε ένα οποιοδήποτε σκάφος, παρουσιάζει μικρότερες πιθανότητες να καταστραφεί, απ' όταν μεταφέρεται δια ξηράς από κάποιο ζώο ή άνθρωπο. Αυτή η διαδικασία εξηγείται από το γεγονός ότι κατά τη δια θαλάσσης μεταφορά τους, οι πύθοι μετακινούνται μόνο κατά τη φόρτωση και εκφόρτωση τους από το πλεούμενο, σε αντίθεση με τη χερσαία, οπότε και μετακινούνται συνεχώς⁵. Η διαδικασία της δια θαλάσσης μεταφοράς του πύθου δεν αντιβαίνει σε γενικές γραμμές στα χαμηλά μοτίβα κινητικότητας που τον διακρίνουν ως σχήμα.

Παράγοντες όπως το βάρος και οι δυσκολίες στη μετακίνηση που παρουσιάζει ένας πύθος λόγω μεγέθους και μόνο, θα πρέπει να αποτέλεσαν ανασταλτικό παράγοντα στη συχή μετακίνηση του. Παρ' όλα αυτά, γνωρίζουμε ότι οι πύθοι χρησιμοποιούνταν στο εμπόριο και διακινούνταν συστηματικά τουλάχιστον από την ΜΕ, όπως θα σχολιασθεί στη συνέχεια. Σε ό,τι αφορά στις θαλάσσιες μεταφορές συγκεκριμένα, αναφέρονται ενδεικτικά οι πύθοι κυπριακού τύπου της YEX, που βρέθηκαν στο ναυάγιο του ακρωτηρίου των Ιρίων⁶, του Ulu Burun⁷, της Χελιδονίας Άκρας⁸, στον Κομμό⁹, τη Σικελία¹⁰, τη Σαρδηνία¹¹, καθώς και τα ΥΕ δείγματα από το ναυάγιο στο Μόδι¹².

⁴ Σε όσες θέσεις έχουν τουλάχιστον θαλάσσια πρόσβαση. Η περιοχή του ελλαδικού χώρου και ίσως ολόκληρης της Μεσογείου παρέχει ευνοϊκότερες συνθήκες ως προς αυτό, γι' αυτό και παρατηρείται διαχρονικά ανεπτυγμένη ναυσιπλοΐα στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.

⁵ Η ύπαρξη αμαξών και των αντίστοιχων οδικών δικτύων δεν αποτελούν σύνηθες τουλάχιστον χαρακτηριστικό της περιόδου, ενώ χαρακτηρίζονται από πληθώρα παραγόντων που λειτουργούν ανασταλτικά.

⁶ Λώλος 1998

⁷ Bass 1986, Pulak 1988

⁸ Η πληροφορία μου παραχωρήθηκε ευγενικά από τον Γ. Λώλο.

⁹ Tomlinson et al. 2010, 218

¹⁰ Deorsola 1996, pl.VI: a

¹¹ Ferrarese-Ceruti et al. 1987, 17-19, fig.2.5

¹² Αγουρίδης 2007, 21-25 και Αγουρίδης 2012, 70-85

Συμβολή της τυπολογίας και μακροσκοπικών παρατηρήσεων

Η κατηγοριοποίηση των δεδομένων, συχνά μέσω της δημιουργίας τυπολογιών, αποτελεί μια συνήθη μέθοδο στην επιστήμη της αρχαιολογίας και όχι μόνο. Τα δεδομένα που προκύπτουν από αυτή διαδικασία είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν στην εξέταση πολλών και διαφορετικών εκφάνσεων της εκάστοτε μελέτης.

Η εν λόγω μέθοδος κατηγοριοποίησης των δεδομένων, συμβάλει συχνά στην αναγνώριση αντικειμένων στα οποία δεν φαίνεται να αντανακλώνται τα επικρατούντα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της περιοχής όπου βρέθηκαν. Τα αντικείμενα αυτά είναι συχνά εύλογο να υποθεθεί ότι δεν αποτελούν δημιουργήματα του εν λόγω πολιτισμού, αλλά κάποιου άλλου. Στην περίπτωση όπου τα χαρακτηριστικά του άλλου πολιτισμού έχουν πιθανώς επίσης κατηγοριοποιηθεί καθίσταται δυνατή και η ταύτιση του πολιτισμού από τον οποίο τα αντικείμενα προήλθαν ή από τον οποίο έχουν έως ένα βαθμό επηρεαστεί..

Είναι φυσιολογικό (και αναμενόμενο έως ένα βαθμό) να υφίστανται τυπολογικές ομοιότητες (κυρίως σε ό,τι αφορά στο γενικότερο πλαίσιο), ακόμη και ανάμεσα σε προϊόντα με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς καλούνται να καλύψουν ένα σύνολο κοινών βασικών ανθρώπινων αναγκών. Φυσικά τα επιμέρους στοιχεία και χαρακτηριστικά είναι αυτά που καθιστούν δυνατή τη διάκριση και κατάταξη των επιμέρους υλικών εκφράσεων και πτυχών ενός πολιτισμού. Γειτονικές περιοχές (προσδιοριζόμενες πάντοτε σύμφωνα με τις συνθήκες της εκάστοτε χρονολογικής περιόδου), είναι σύνηθες -και λογικό- να αλληλεπιδρούν και να επηρεάζουν η μία την άλλη με ποικίλους τρόπους που σχετίζονται τόσο με το υλικό όσο και το μη υλικό μέρος της διαβίωσης.

Η πρωταρχική κατηγοριοποίηση της κεραμικής και των πίθων ως τμήμα της, γίνεται με βάση μορφολογικά χαρακτηριστικά, δηλαδή μέσω της τυπολογίας σχήματος και διακόσμησης. Διακοσμητικά μοτίβα όπως η σχοινοειδής πλαστική διακόσμηση, αν και υφίσταται σε γειτονικές περιοχές του ελλαδικού χώρου, μάλλον δεν εγείρουν ζήτημα διακίνησης, καθώς έχει ήδη σχολιασθεί στο κεφάλαιο 1, η μάλλον ανεξάρτητη εμφάνιση αυτής. Κάποια συμβολή δύναται να έχει ωστόσο και η απόχρωση του κεραμικού δείγματος. Όπως έχει ήδη σχολιασθεί¹³, η τελική απόχρωση ενός κεραμικού οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στις συνθήκες όπτησης. Θα πρέπει

¹³ Βλ. κεφ.2.1 επί του παρόντος.

ωστόσο να αναμένεται κάποιος βαθμός ομοιογένειας, σε ομάδες τουλάχιστον κεραμικών προϊόντων της ίδιας περιόδου μιας θέσεως, καθώς επίσης εφαρμόζεται η ίδια τεχνολογία στην κατασκευή τους.

Πέραν της τυπολογίας, ο σχολιασμός των κεραμικών αντικειμένων δύναται να περιέχει μακροσκοπικές παρατηρήσεις και σε ό,τι αφορά στο υλικό κατασκευής του, όπως π.χ. η απόχρωση του πηλού και το είδος των προσμείξεων που απαντώνται στη σύστασή του. Η συγκεκριμένη πρακτική αποτελεί μία χρήσιμη προσθήκη στην περιγραφή ενός κεραμικού, καθώς επιτρέπει την περαιτέρω σύγκριση του σώματος των κεραμικών πάνω σε μια διαφορετική βάση. Μια από τις πρώτες και αξιόλογες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση έχει γίνει από την C. Zerner και αφορά στην κεραμική της ΜΕ και ΥΕΙ από την Λέρνα¹⁴.

Αν και η εν λόγω προσέγγιση βασίζεται κατά βάση σε μακροσκοπικές παρατηρήσεις, αποτελεί έναν καλό δείκτη προσδιορισμού του πολιτισμού που αντανάκλαται σε ένα κεραμικό (και όχι μόνο) αντικείμενο. Θεωρητικά ωστόσο είναι δυνατό να ανακύψουν δυσκολίες σε περίπτωση προσδιορισμού π.χ. μιας πολύ καλής εντόπιας εκδοχής ενός προϊόντος με χαρακτηριστικά άλλου πολιτισμού, ή κάποιου μοναδικού αντικειμένου το οποίο με βάση μακροσκοπικές παρατηρήσεις δεν μπορεί να αναχθεί επακριβώς στην τυπολογία κανενός πολιτισμού.

Συμβολή των μικροσκοπικών και μικρογραφικών¹⁵ αναλύσεων

Αξιοποιώντας τις τεχνολογικές προόδους, και εισάγοντάς τες στην αρχαιολογία, έχουν αναπτυχθεί διάφορες επιστημονικές μέθοδοι ανάλυσης των αρχαιολογικών ευρημάτων με σημαντικό εύρος εφαρμογών. Αυτές οι μέθοδοι βασίζονται κατά κύριο λόγο σε μικρογραφικές και μικροσκοπικές αναλύσεις του υλικού κατασκευής ενός αντικειμένου. Πέραν των δυνατοτήτων που έχουν αυτές οι αναλύσεις στην ανασύσταση πτυχών της κατασκευαστικής διαδικασίας του εκάστοτε εξεταζόμενου αντικειμένου¹⁶, έχουν γίνει προσπάθειες εφαρμογής τους με σκοπό τον προσδιορισμό

¹⁴ Zerner 1986

¹⁵ Ο όρος μικρογραφική ανάλυση αν και δανεισμένος από τη χημεία, χρησιμοποιείται εδώ κάπως ελεύθερα με σκοπό να συμπεριλάβει σε μια αναφορά όλες εκείνες τις μεθόδους ανάλυσης κεραμικών που περιλαμβάνουν ως συνθετικό της ονομασίας τους αυτή τη λέξη (π.χ. πετρογραφική, φασματογραφική κ.ά.). Με ανάλογο σκεπτικό χρησιμοποιείται και ο όρος “μικροσκοπική ανάλυση”.

¹⁶ Η συμβολή τους σε ό,τι αφορά στην κατασκευαστική διαδικασία των πύθων έχει ήδη πραγματευθεί στο κεφ 2.

της προέλευσης ενός αντικειμένου σε συγκεκριμένο γεωγραφικό πλαίσιο εντός ενός πολιτισμικού συνόλου.

Επί του θέματος του παρόντος, άπτονται οι αναλύσεις που περιλαμβάνουν το γεωγραφικό προσδιορισμό κεραμικών αντικειμένων και δη πύθων. Αυτές¹⁷ περιλαμβάνουν τη σύγκριση στοιχείων της μικροδομής του αντικειμένου είτε με διάφορα γεωλογικά περιβάλλοντα είτε με τα επικρατέστερα και συνηθέστερα κεραμικά σύνολα διαφόρων θέσεων και περιοχών της ίδια περιόδου. Το βέλτιστο σενάριο αποτελεί ένας συνδυασμός των δυο. Η μέθοδος εξετάζει το βαθμό ομοιότητας του προς εξέταση αντικειμένου σε σχέση με τις παραπάνω μεταβλητές και μέσω αυτής της σύγκρισης αποφαινεται για την γεωγραφική προέλευση του εκάστοτε κεραμικού.

Εντούτοις η διαδικασία προσδιορισμού αυτών των μεταβλητών ενέχει κατά τη γνώμη μου κάποιες μεθοδολογικές αδυναμίες.

Οι διάφορες μικρογραφικές αναλύσεις του πηλού μπορεί να προσφέρουν στοιχεία για την κατασκευή του αγγείου, μάλλον όμως ενέχουν ασάφειες σχετικά με την προέλευση του, καθώς η ίδια πηγή πηλού είναι δυνατό να εμφανίσει διαφοροποιήσεις στη σύστασή της. Είναι επίσης δυνατό να παρουσιάσει ομοιότητες με τη σύσταση αγγείων από διαφορετική περιοχή¹⁸.

Πρέπει επίσης να ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν, ενδεχόμενη ανάμιξη του πηλού με πλαστικά ή απλαστικά υλικά τα οποία θα αλλοιώσουν τη σύσταση του και το "πετρογραφικό προφίλ"¹⁹ αυτού, στην περίπτωση όπου χρησιμοποιείται αυτό το είδος ανάλυσης.

Αν λοιπόν ληφθούν υπ' όψιν τα όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, μάλλον εύλογα μπορεί να υποστηριχθεί μια τάση αμφισβήτησης των μικρογραφικών μικροσκοπικών αναλύσεων αργίλου ως μεθόδου, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στο γεωγραφικό εντοπισμό σε στενό πλαίσιο, παραγωγής αγγείων.

Θέτοντας σωστά κατά τη γνώμη μου (τουλάχιστον) το πλαίσιο της πετρογραφικής ανάλυσης ως μεθόδου συγκεκριμένα, ο Jones²⁰ σχολιάζει: "(η κεραμική πετρολογία)

¹⁷ Για μια αναλυτική παρουσίαση των διαφόρων ειδών αναλύσεων, βλ. Jones 1986

¹⁸ Πρβ. Γιαννοπούλου 2002, 47 και Gauss, Kiriati 2011, 145

¹⁹ Lewis 1983, 26, Attas 1982, 391

²⁰ Jones 1993, 15. Πρβ. επίσης την εγκατάλειψη κάποιων μεθόδων ανάλυσης πηλού, εξαιτίας της αδυναμίας τους να κατανεύμουν με αντικειμενικό τρόπο τα δείγματα πηλού σε συγκεκριμένες [181]

επικεντρώνεται στη δημιουργία μιας πλατφόρμας γνώσης και δεδομένων επί της παραγωγής σε όλο της το εύρος²¹ σε τοπικό επίπεδο, προτού να λάβει υπ' όψιν της τις εισαγωγές.

Για να εφαρμοστούν οι προαναφερθείσες προϋποθέσεις, απαιτείται επί της ουσίας να αναλυθούν δια της πετρογραφικής μεθόδου όλα τα διακριτά δείγματα κεραμικής που ανασκάπτονται από μια θέση, καθώς το σύνολο των αργιλικών αποθέσεων του περιβάλλοντος αυτής, ώστε να προσδιοριστεί το εύρος της κεραμικής παραγωγής και χρήσης στην εν λόγω περιοχή. Κάτι τέτοιο είναι πρακτικά ιδιαίτερα δυσχερές. Ωστόσο αναγνωρίζεται το γεγονός ότι έχουν γίνει αξιόλογες προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση, με τη δημιουργία εκτεταμένων βάσεων δεδομένων²².

Η δημιουργία αυτών των βάσεων δεδομένων βασίζεται (εκτός φυσικά από τα κεραμικά δείγματα) κατά κύριο λόγο στην επιφανειακή έρευνα και δειγματοληψία εκτεθειμένων αργιλικών και μη αποθέσεων. Το ποσοστό αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος που λαμβάνεται από το περιβάλλον μιας θέσης²³, βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τη συστηματικότητα της επιφανειακής έρευνας που πραγματοποιείται. Ωστόσο, παρά τις αναμφισβήτητα άριστες προθέσεις, συχνά υπεισέρχονται αστάθμητοι παράγοντες που σχετίζονται κυρίως με την προσβασιμότητα (δυσπρόσιτο περιοχών, σύγχρονη δόμηση κ.λπ.), οι οποίοι ενίοτε ίσως δεν επιτρέπουν στο να καλυφθεί ολόκληρο το εύρος της περιοχής που ορίζεται προς εξέταση.

Μια συμπληρωματική (και απαραίτητη) αλλά εξίσου δύσκολη οδό, αποτελεί η πολύ εκτεταμένη γνώση της γεωλογίας της προς μελέτη περιοχής²⁴, κάτι που βέβαια εν τέλει δεν αποκλείει ομοιότητες με κάποια άλλη περιοχή²⁵, ή αποθέσεις αργίλου που εν καιρώ εξαντλήθηκαν.

Μια ακόμη σημαντική μεταβλητή, αποτελεί η αδυναμία να προσδιορισθεί με ακρίβεια, σε ποιο βαθμό το υφιστάμενο γεωλογικό περιβάλλον αντανακλά τις

γεωγραφικές περιοχές (Jones 1986, 11). Αυτή η εγκατάλειψη μάλλον υποδεικνύει και μια τάση για προοικονόμηση των αποτελεσμάτων από τη χρήση συγκεκριμένων μεθόδων ανάλυσης.

²¹ Δική μου η έμφαση. Πρβ. επίσης Mommsen, Gauss, Hiller, Ittameier und Maran 2001, 82

²² Π.χ. βάση δεδομένων Perlman/Asaro, Bohn, Fitsch κ.ά..

²³ Δεν είναι πάντοτε εύκολο να προσδιορισθούν με σαφήνεια τα όρια αυτού που συνιστά το περιβάλλον μιας εγκατάστασης. Όπως έχει σχολιασθεί στο κεφ. 2, οι κεραμείς συνήθως χρησιμοποιούν αργιλικές αποθέσεις που βρίσκονται σε μικρή απόσταση από το χώρο κατασκευής. Εντούτοις δεν λείπουν οι εξαιρέσεις.

²⁴ Day 1989, 140

²⁵ Π.χ. κεντρική Κρήτη- Αργολίδα- Βοιωτία

αργλικές και μη αποθέσεις που βρισκόταν στην επιφάνεια μερικές χιλιάδες χρόνια πριν (σε ό,τι αφορά στην Εποχή του Χαλκού που εξετάζεται επί του παρόντος).

Παρ' όλο που γίνονται προσπάθειες στις σχετικές μελέτες, να περιορισθεί όσο το δυνατόν το εύρος των προαναφερθεισών μεταβλητών, αυτές φαίνεται να παραμένουν σε σημαντικό βαθμό πολλές, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στα αγγεία από χονδροειδή πηλό (για τους λόγους που προαναφέρθηκαν).

Αγγεία από χονδροειδή πηλό συνιστά και η συντριπτική πλειοψηφία των πύθων που πραγματεύονται στην παρούσα μελέτη. Αποτελεί συνήθη πρακτική η ανάμειξη της αργίλου που χρησιμοποιείται για την κατασκευή τους με απλαστικές ύλες²⁶, δημιουργώντας κατ' αυτό τον τρόπο ένα τεχνητό μείγμα το οποίο εκ των πραγμάτων θα παρουσιάσει διαφοροποιημένη σύσταση σε σχέση με τις φυσικές αργλικές αποθέσεις.

Η προσέγγιση μέσω της σύγκρισης του δείγματος με την όποια υφιστάμενη βάση δεδομένων των κεραμικών, φαίνεται παρουσιάζει επίσης κάποιες δυσχέρειες. Εξαιτίας του σχετικά μικρού αριθμού πύθων που είναι τυπολογικά όμοιοι, είναι δύσκολη η διαμόρφωση ενός μικρογραφικού/μικροσκοπικού “προφίλ”/μοτίβου, που θα παρείχε το απαραίτητο υπόβαθρο ώστε να επιτρέψει την αναγωγή ενός δείγματος σε μια γεωγραφικά προσδιορίσιμη περιοχή κατασκευής. Εξαιρέση για τον ελλαδικό χώρο, φαίνεται να αποτελεί η θέση της Κολώνας στην Αίγινα, που διαθέτει μεγάλη παραγωγή ΜΕ πύθων τύπου 1.

Ένα καλό παράδειγμα, προσφέρει η πετρογραφική ανάλυση των πύθων από το ναυάγιο του ακρωτηρίου των Ιρίων: η ανάλυση κατέδειξε διαφορετική σύσταση πηλού μεταξύ κάποιων πύθων²⁷, γεγονός που προσφέρει χρήσιμες ενδείξεις για τις κατασκευαστικές πρακτικές που εμπλέκονται ή ακόμη (υπό προϋποθέσεις) και για τα μοτίβα διασποράς αυτών των αγγείων.

Εν προκειμένω, δεν ασκείται κριτική στη μεθοδολογία αυτή καθ' αυτή ως μέσο μελέτης, αλλά μάλλον αναδεικνύονται τα όρια της σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στην αναγωγή κεραμικών δειγμάτων (και δη πύθων) σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Για να ακολουθηθεί αυτή η μέθοδος, κρίνεται αναγκαίο να δημιουργηθεί μια βάση

²⁶ Γνωρίζουμε ότι σε μεταγενέστερες περιόδους ο πηλός στις περισσότερες των περιπτώσεων (τουλάχιστον στον ελλαδικό και ευρύτερο μεσογειακό χώρο) διυλίζεται και στη συνέχεια αναμειγνύεται με τις απλαστικές ύλες της επιλογής του κατασκευαστή.

²⁷ Day 1999, 61-63

δεδομένων οι οποία θα περιλαμβάνει όλα τα είδη πηλού που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή κεραμικών σε μια συγκεκριμένη περιοχή, καθώς και όλα τα είδη αργλικών αποθέσεων που διαθέτει η συγκεκριμένη περιοχή. Εξαιτίας αυτών των προϋποθέσεων και κατ' επέκταση στο περιθώριο σφάλματος που εξ ορισμού ενέχουν, είναι δύσκολο σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα.

Εν κατακλείδι, επί του παρόντος προτείνεται και υποστηρίζεται, ότι οι μικροσκοπικές και μικρογραφικές αναλύσεις κεραμικών σε ό,τι αφορά στην αναγωγή ενός δείγματος σε μια περιοχή, θα πρέπει να αποτελούν μια επιπλέον ένδειξη και να μην χρησιμοποιούνται αποδεικτικά. Πρωτεύουσα θέση θα πρέπει να έχει η τυπολογία του αντικειμένου. Με βάση την τελευταία θα πρέπει να εξετάζεται το πλαίσιο ένταξης ενός αντικειμένου σε μια περιοχή. Άλλωστε η τυπολογία φαίνεται να χρησιμοποιείται ως μέσο και από κατά την εφαρμογή τέτοιου είδους αναλύσεων, με σκοπό να προσδιορισθεί μια ευρύτερη γεωγραφική περιοχή με δείγματα από το υλικό της οποίας συγκρίνεται το εκάστοτε κεραμικό δείγμα.

Η οποιαδήποτε μικρογραφική/μικροσκοπική ανάλυση θα πρέπει να έχει επιβεβαιωτικό χαρακτήρα ως προς τα δεδομένα που παρέχει η τυπολογία. Στην περίπτωση που η ετυμολογία είναι διαφορετική, τα εξαγόμενα από αυτή συμπεράσματα διακίνησης θα πρέπει να θεωρούνται σχετικά επισφαλής για όλους τους προαναφερθέντες λόγους. Κατά τη γνώμη μου η οποιαδήποτε μικρογραφική/μικροσκοπική ανάλυση δεν θα πρέπει να αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την αναγωγή κεραμικών σε μια συγκεκριμένη περιοχή. Αναμφίβολα αποτελεί μια χρησιμότητα προσθήκη στο σώμα δεδομένων που υπάρχει για ένα αντικείμενο με πολλές και χρήσιμες εφαρμογές, αλλά η συμβολή της -εξεταζόμενη και κρινόμενη αυτόνομα- δύσκολα θα μπορούσε να αποτελέσει την πρωτεύουσα μέθοδο σε ό,τι αφορά στην αναγωγή του αντικειμένου σε μια γεωγραφική περιοχή.

Excursus: εισαχθέντα στον ελλαδικό χώρο δείγματα

Φυσικά η υπό μελέτη περιοχή δέχτηκε και πολιτισμικές επιρροές από γειτονικούς πολιτισμούς και με τη σειρά της τους επηρέασε, αν και αναλόγως με την εκάστοτε περίοδο τα ποσοστά είναι δυσανάλογα. Οι πίθοι μάλλον αναμενόμενα αποτέλεσαν μέρος αυτή της διαδικασίας, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Κατ' επέκταση υφίστανται μοτίβα διασποράς τα οποία ακόμη και στην περίπτωση των μεγάλων αποθηκευτικών

αγγείων, ενίοτε εκφεύγουν του γεωγραφικού πλαισίου που προσδιορίζει τον εκάστοτε πολιτισμό.

Κρίνεται επομένως δόκιμο στην παρούσα μελέτη να μην εξεταστούν επισταμένα πίθοι και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, τα οποία αν και βρέθηκαν σε θέσεις του ελλαδικού χώρου, αποτελούν πιθανότατα προϊόντα εισαγωγής από άλλες -γειτονικές τους συνήθως- περιοχές, τα διαφοροποιημένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των οποίων αντανακλώνται στα εν λόγω δείγματα. Αυτό συμβαίνει διότι τα δεδομένα που αυτά τα δείγματα παρέχουν (κυρίως σε ό,τι αφορά στη μορφολογία), μάλλον δεν συνάδουν με το λοιπό σώμα της τοπικά παραγόμενης κεραμικής και επομένως κρίνεται ότι μάλλον δεν έχουν θέση σε αυτή αλλά μάλλον στο εκάστοτε κέντρο παραγωγής τους.

Ενδεικτικά παραδείγματα αποτελούν θέσεις όπως η Λέρνα²⁸, Πύλος²⁹, Αίγινα³⁰, Αγ. Ειρήνη³¹, Φυλακωπή³², με εισαγωγές αποθηκευτικών αγγείων από την Κρήτη. Θα πρέπει μάλλον να συμπεριληφθούν επίσης οι κυπριακοί πίθοι που προαναφέρθηκαν και ίσως οι χανανίτικοι αμφορείς, αν και οι τελευταίοι σίγουρα παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και κατ' επέκταση διαφοροποιημένα μοτίβα διακίνησης. Αυτές οι εισαγωγές εξαρτώνται φυσικά από τα διακομιστικά μοτίβα και γενικότερες συνθήκες που επικρατούν κατά την εκάστοτε περίοδο.

Οι προαναφερθείσες περιπτώσεις αν και δεν αποτελούν μέρος του προς μελέτη υλικού μορφολογικά τουλάχιστον, αποτελούν εν μέρει έναν καλό δείκτη των οικονομικών και πολιτισμικών επαφών μεταξύ των περιοχών ανεύρεσης και προέλευσης.

Διασπορά πίθων “εντός των τειχών”

Όσον αφορά στο θέμα της διασποράς του πίθου εντός ενός οικισμού, μια αντιπαράσταση της συχνότητας εμφάνισης πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων σε σχέση με το σύνολο των αρχιτεκτονικών καταλοίπων (κτηρίων) και με συγκεκριμένες οικιακές και μη μονάδες που τον απαρτίζουν, θα παρείχε πιθανότατα χρησιμότερες ενδείξεις σχετικά με τη διασπορά των οικονομικών δυνάμεων μεταξύ

²⁸ Zerner 1978, pl.XVI/fig.14: 6 (L.694)

²⁹ Blegen et al. 1973, fig.203, 233:5

³⁰ Walter 2001, Abb. 129

³¹ Cummer, Schofield 1984, pl.70:1102, Overbeck 1989a, pl.61:45

³² Edgar 1904, pl.XXIX:1

των μελών του οικισμού και κατ' επέκταση στην προσέγγιση πιθανών πτυχών μιας κοινωνικής διαστρωμάτωσης.

Ωστόσο, μια πιθανή εφαρμογή της εν λόγω αντιπαράστασης κρίνεται επισφαλής, εξαιτίας μιας σειράς υποκειμενικών κατά βάση παραγόντων.

Αρχικά, στα στοιχεία που παρέχει η ανασκαφή ως μορφής έρευνας και συγκεκριμένα σε ποιο βαθμό οι συνθήκες κατάχωσης³³ ενός ανασκαφικού συνόλου αντικατοπτρίζουν την εικόνα που είχε ένας χώρος κατά την περίοδο χρήσης του. Πέραν του εν δυνάμει μεγάλου αριθμού συμβάντων που μπορεί να έχει ένας χώρος από τη στιγμή που παύει να χρησιμοποιείται έως ότου καταχωθεί, υφίστανται και περιπτώσεις όπου εξαιρετικές συνθήκες οδήγησαν σε μεγάλες (και επομένως αρχαιολογικά εντοπίσιμες) διαφορές μεταξύ της εικόνας του ανασκαφικού συνόλου που παρουσίασε ένας χώρος και των πιθανών χρήσεών του. Στο Ακρωτήρι, πίθοι και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία μετακινήθηκαν κάτω από υπέρθυρα ή εν γένει σημεία συγκριτικά προστατευμένα από κατάπτωση, σε μια προσπάθεια να διασωθούν από καταστροφή³⁴. Είναι επίσης λογικό να υποθεθεί ότι σε οικιακά σύνολα όπου δεν σημειώνεται κάποια απότομη εγκατάλειψη, η οικοσκευή και μαζί της τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία (τα οποία όπως έχει αναφερθεί είναι μάλλον πολύτιμα), υπό προϋποθέσεις αφαιρούνται και μεταφέρονται στη νέα εγκατάσταση. Η νέα εγκατάσταση θα πρέπει να βρίσκεται με τη σειρά της σε μια σχετική απόσταση από τη προηγούμενη, όπου δεν καθιστά το κόστος μεταφοράς απαγορευτικό.

Έναν ακόμη παράγοντα αποτελεί κατά τη γνώμη μου η ανεύρεση οστράκων μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, τα οποία δεν βρίσκονται κατά χώραν και η κατ' επέκταση αδυναμία αναγωγής τους σε κάποιο χώρο του οικισμού. Είναι επίσης κατά περίπτωση δύσκολο να προσδιορισθεί ο αριθμός ακέραιων δειγμάτων που συνθέτουν, καθώς και αριθμός αυτών των αγγείων που βρισκόταν σε ταυτόχρονη χρήση την εκάστοτε περίοδο, καθ' ότι ενώ σποραδική, υφίσταται η ανάγκη αντικατάστασης τους. Παρ' όλο που αυτά τα μη κατά χώραν δείγματα θα μπορούσαν ίσως εύκολα να

³³ Ο όρος “ταφονομία” δεν θα χρησιμοποιηθεί επί του παρόντος για να περιγράψει τις συνθήκες κατάχωσης ενός αρχαιολογικού συνόλου. Ο όρος εισήχθη από τον Ivan Efremov (Efremov 1940), για να περιγράψει τις συνθήκες απολιθοποίησης ή διατήρησης των καταλοίπων, ενός οργανισμού. Ο γράφων παρόλο που προσπάθησε, δε κατάφερε να βρει κάποια βιβλιογραφική σύνδεση μεταξύ του ορισμού του Efremov και του τρόπου με τον οποίο αυτός τείνει να χρησιμοποιείται σε κεραμικές μελέτες (π.χ. Christakis 2005, Millson 2011) και γι' αυτό το λόγο επιφυλάσσεται ως προς τη χρήση του.

³⁴ Nikolakopoulou 2002, 169-171, και 2003, 568-570 και Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα 2000, 92

αγνοηθούν στη μελέτη της συγκεκριμένης πτυχής του θέματος, δεν παύουν να αποτελούν μέρος της σκευής του οικισμού που σε κάποια χρονική στιγμή βρισκόταν σε χρήση.

Τέλος, έναν ακόμη παράγοντα αποτελεί ο βαθμός διάσωσης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων ενός οικισμού ή ακόμη αποκάλυψης αυτών σε όλη τους την έκταση και επομένως προσδιορισμού του μεγέθους της ανασκαπτόμενης θέσης

Παρ' όλα αυτά μια εξέταση του σχετικού κεραμικού συνόλου, υποδεικνύει ότι τα περισσότερα οικιακά σύνολα κατά την εξεταζόμενη περίοδο, φαίνεται να διέθεταν τουλάχιστον έναν πίθο, ο οποίος σε πιθανό συνδυασμό με άλλα αγγεία και πρακτικές, θα πρέπει να κάλυπτε τις αποθηκευτικές ανάγκες ενός νοικοκυριού.

Φυσικά η ανάπτυξη των οικισμών οδηγεί αναπόδραστα στην ανάπτυξη συγκεντρωτισμού και κατ' επέκταση στην αύξηση των αποθηκευτικών αναγκών από συγκεκριμένα άτομα ή ομάδες ατόμων. Η Μυκηναϊκή ανακτορική διοίκηση και ενδεχομένως άτομα με ιδιαίτερα μέσα εκτός αυτής, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Οι αποθηκευτικοί χώροι στο ανάκτορο της Πύλου³⁵ και οι οικίες του “Λαδεμπόρου” και “Οινεμπόρου”³⁶ στις Μυκήνες, αποτελούν δείγματα μιας κοινωνίας με αναπτυγμένες και κατ' επέκταση πολύπλοκες πρακτικές αποθήκευσης και διάθεσης.

Επίσης, είναι λογικό να υποτεθεί ότι κάθε αυτοτελές οικιακό σύνολο θα διέθετε κάποια ικανότητα για αποθήκευση, μεγαλύτερη ή μικρότερη ανάλογη με τις παραγωγικές δυνάμεις που αυτό θα διέθετε και κατ' επέκταση την οικονομική του θέση στο πλαίσιο του οικισμού. Αν και όπως έχει ήδη πολλάκις σχολιασθεί, οι πίθοι

³⁵ Χωρίς βέβαια να παραβλέπονται ενδεχόμενες Μινωικές επιρροές σε ό,τι αφορά στη διαρρύθμιση των συγκεκριμένων αποθηκευτικών χώρων.

³⁶ Το κατά πόσο τα κτήρια αυτά αποτελούσαν ιδιοκτησία “εύπορων ιδιωτών” ή “ανακτορικά παραρτήματα” (Palmer 1961, 108) είναι δύσκολο να καθοριστεί με βεβαιότητα. Από τη μια, η παρουσία τους εκτός της περιτειχισμένης ακρόπολης καθιστά με την πρώτη ματιά δυνατό (και ίσως εύλογο) το πρώτο ενδεχόμενο. Από την άλλη όμως είναι δύσκολο να φανταστούμε πως θα γινόταν “ανεκτός” ένας τέτοιος βαθμός συγκεντρωτισμού σε τόσο μικρή απόσταση από την ακρόπολη. Τα προϊόντα που αποθηκευόταν στους πίθους σαφώς ξεπερνούσαν τις ανάγκες αυτάρκειας ενός μεμονωμένου συνόλου (όπως ένα νοικοκυριό) και υπό το καθεστώς αυτό, οι εν λόγω αποθηκευτικοί χώροι θα λειτουργούσαν τρόπον τινά ανταγωνιστικά προς την οικονομική επιρροή του ανακτόρου.

Και το ενδεχόμενο των “ανακτορικών παρατημάτων” μπορεί παρ' όλα αυτά να καταστεί προβληματικό: η παρουσία των χώρων αυτών εκτός της περιτειχισμένης ακρόπολεως, υποδηλώνει μάλλον μειωμένο έλεγχο επί των αποθηκευμένων προϊόντων (πρβ. επίσης Christakis 2011, 203) και είναι δύσκολο να ερμηνευθεί μια τέτοια επιλογή, εκτός και αν έγινε με γνώμονα χωροταξικά κριτήρια, κατ' αναλογία με άλλους χώρους όπως η “οικία Πέτσα” (πρβ. Shelton 2010, 189 κ.ε.) ή οι “οικίες του ελεφαντοστού” (Tournavítou 1995, Shelmerdine 1997, 393-395).

αποτελούν ακριβό σε σχέση με τα λοιπά κεραμικά σκεύη απόκτημα και σε περίπτωση αδυναμίας απόκτησης τους ίσως αναζητούνταν άλλες αποθηκευτικές μέθοδοι.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μάλλον αυξημένη χρήση αποθηκευτικών κατασκευών από άψητο πηλό (“κάδοι”) κατά την ΥΕΠΠ³⁷ σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Αυτή η πρακτική είναι ίσως ενδεικτική της αλλαγής που επήλθε στα οικονομικά μεγέθη, στην ακόλουθη έλλειψη υψηλού συγκεντρωτισμού και στη συνακόλουθη δυνατότητα διάθεσης πόρων. Η τελευταία θα μπορούσε να οδηγήσει πιθανώς σε μεγαλύτερη διάδοση “οικονομικότερων” μεθόδων αποθήκευσης, οι οποίοι ωστόσο υφίσταντο ήδη από προηγούμενες περιόδους³⁸.

Παρ’ όλα αυτά, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε με ακρίβεια την αξία ενός πήλινου πίθου κατά την Εποχή του Χαλκού, αλλά η ύπαρξη του σε απλές οικίες υποδεικνύει ότι αποτελούσε ένα μάλλον προσιτό στην απόκτηση του αντικείμενο, τουλάχιστον για τους περισσότερους κατοίκους ενός οικισμού.

4.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Γενικότερα, οι πίθοι κατά τη συγκεκριμένη περίοδο³⁹, δεν φαίνεται να αποτελούν αντικείμενο μεγάλης παραγωγής και επομένως τυποποίησης, κάτι που προκαλεί ελαφρά διαφοροποίηση στο σχήμα προϊόντων που ενδεχομένως να αποτελούν έργα της ίδιας κεραμικής παράδοσης και ίσως του ίδιου κεραμέα μέσα σε σχετικά μικρή χρονική περίοδο. Μία ένδειξη προσφέρουν τα ανήκοντα στον τύπο 1 δείγματα από τις Ζυγουριές⁴⁰.

Η μεγάλη πλειοψηφία των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, φαίνεται να παραμένει τοπικής προέλευσης. Σύμφωνα με μικροσκοπικές αναλύσεις που πραγματοποιήθηκαν, η κεραμική του οικισμού της Κολώνας κατά την

³⁷ Π.χ. Πύργος Λιβανατών, Λευκαντί, “Σιταποθήκη” Μυκηνών κ.ά. (βλ. κεφ.3)

³⁸ Βλ. κεφ. 3

³⁹ Κατά τη ΜΕ και ΥΕ αυτό το πλαίσιο διαφοροποιείται ελαφρώς.

⁴⁰ Blegen 1928, nos: 575, 576/fig.111,112

ΠΕΠ, εκτιμάται ότι είναι καθ' ολοκληρίαν τοπικής παραγωγής, όπως και η πλειοψηφία αυτής κατά την ΠΕΠ⁴¹.

Εντούτοις, κατά την εν λόγω περίοδο, κάποιοι πίθοι εμφανίζουν επιρροές από το σχηματολόγιο γειτονικών περιοχών. Π.χ. ο τύπος 1 που φαίνεται να υφίσταται στις Ζυγουριές και στην Αγ. Ειρήνη. Γενικότερα σε όλη την υπό μελέτη περιοχή και σε ό,τι αφορά στον εκάστοτε τύπο πίθου παρατηρείται μια τάση εμφάνισής κοινών τυπολογικών χαρακτηριστικών σε διαφορετικές αλλά συνήθως σχετικά κοντινές μεταξύ τους περιοχές⁴². Ακόμη και έτσι όμως δεν είναι δυνατόν να προσδιορισθεί με ακρίβεια η φύση της αλληλεπίδρασης μεταξύ αγγειοπλαστών διαφορετικών περιοχών. Όπως τίθεται και από την T. Cullen⁴³:

“Ο βαθμός ομοιογένειας ανάμεσα σε κεραμικά σύνολα, είναι πιθανό να μην αντανακλά απαραίτητα τη συχνότητα των επαφών ανάμεσα στους αγγειοπλάστες αλλά μάλλον τη φύση αυτής της επαφής, ένας δείκτης με άλλα λόγια της κοινωνικής απόστασης”.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που παίρνουμε από δείγματα με κοινά τυπολογικά χαρακτηριστικά, είναι δυνατόν να εξαχθούν στοιχεία και ενδείξεις για τη χωρική διασπορά του εκάστοτε τύπου πίθου και αποθηκευτικού αγγείου. Με άλλα λόγια, μια εξέταση της τυπολογίας που παρατέθηκε στο κεφάλαιο 1, μας παρέχει σημαντικά δεδομένα σχετικά με το μοτίβο διακίνησης που παρουσιάζει το κάθε σχήμα. Σε διάφορες περιπτώσεις παρατηρούνται σχήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας να έχουν τυπολογικές προεκτάσεις στις Κυκλάδες ή και αντίστροφα.

Ο τύπος 5 της ΠΕ, διαθέτει μεγάλη σχετικά διασπορά, κάτι που εν μέρει οφείλεται στο στενό στόμιό του καθιστώντας το αγγείο ιδεατό μέσο για τη μεταφορά προϊόντων. Η μεγαλύτερη συχνότητα του παρατηρείται σε παράλιους οικισμούς στον Αιγαϊακό χώρο, με σχετική έμφαση στον Αργοσαρωνικό κόλπο, γεγονός που συνάδει με τα μοτίβα των δια θαλάσσης μεταφορών που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Απ' ό,τι προκύπτει, ήδη κατά την εν λόγω περίοδο μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία φαίνεται να συμμετέχουν στα υφιστάμενα δίκτυα διακίνησης. Διατίθενται επίσης σημαντικές ενδείξεις μεταφοράς κεραμικής τεχνογνωσίας από άτομα οι ομάδες ατόμων, οι οποίες δρούσαν εντός μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής.

⁴¹ Gauss, Kiriati 2011, 239, 248

⁴² Στο πλαίσιο που οριοθετούν τον ελλαδικό πολιτισμό και στις παρυφές αυτού.

⁴³ Cullen 1985, 78-79. (δική μου η μετάφραση)

Εποχική μετακίνηση αγγειοπλαστών και ανάλογες σύγχρονες πρακτικές

Έχει γίνει ήδη αναφορά στους περιοδεύοντες κατασκευαστές μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων στην περιφέρεια της Αργολίδας κατά την ΠΕ περίοδο⁴⁴. Σημαντικότερο τεκμήριο επ' αυτού, αποτελεί η ύπαρξη διακόσμησης από τον ίδιο σφραγιδοκύλινδρο (S87), σε πίθο από τη Λέρνα, τις Ζυγουριές και σε μια πήλινη εστία από την Τίρυνθα⁴⁵, η οποία εκ των πραγμάτων δεν μπορεί να μετακινηθεί. Επίσης μια ανάλογη περίπτωση αποτελεί το μοτίβο σφραγιδοκύλινδρου από τη Λέρνα (S108), ο οποίος έχει πιθανότατα χρησιμοποιηθεί για τη διακόσμηση πήλινης εστίας από την Κόρινθο⁴⁶. Επί του παρόντος θα σχολιασθεί η πτυχή της μετακίνησης αυτών των κατόχων εξειδικευμένων διακοσμητικών μοτίβων.

Η ύπαρξη πίων σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, οι οποίοι φέρουν ενσφράγιστη διακόσμηση προερχόμενη από τον ίδιο σφραγιδοκύλινδρο, υποδεικνύουν την ύπαρξη περιοδεύοντων κεραμέων οι οποίοι έφεραν μαζί τους τα σύνεργα της δουλειάς τους και κατασκεύαζαν επιτόπου τον πίθο⁴⁷. Σημαντικός παράγων που πιθανώς συνετέλεσε στη ύπαρξη αυτής της περιοδείας, αποτελούν εκτός άλλων τα ποικίλα προβλήματα που θα προέκυπταν από τη χερσαία μεταφορά μεγάλων εύθραυστων εμπορευμάτων όπως οι πίθοι. Υπήρχε πάντοτε η πιθανότητα της καταστροφής του αγγείου κατά τη μεταφορά, ενώ παράγοντες οι οποίοι συσχετίζονται με την ικανοποίηση πιθανής ζήτησης για συγκεκριμένα ποιοτικά και τεχνικά χαρακτηριστικά και οι περιορισμένες δυνατότητες χερσαίας μεταφοράς σημαντικού αριθμού πίων, αποτελούν πιθανότατα τους λόγους αυτής της μετακίνησης αγγειοπλαστών.

Αξιοσημείωτη παρ' όλα αυτά είναι η άποψη, η οποία ορμώμενη από ΥΕΙ τεκμήρια που υφίστανται για χερσαίες μεταφορές σημαντικών ποσοτήτων κεραμικής στην περιφέρεια του Κορινθιακού κόλπου, εκφράζει αμφιβολίες όσον αφορά στην ορθότητα του επιχειρήματος των περιοδεύοντων κεραμέων κατά την ΠΕ⁴⁸. Υποστηρίζεται η μεταφορά αυτών από ένα κέντρο παραγωγής στις κατά τόπους

⁴⁴ Βλ. κεφ. 1

⁴⁵ Βλ. κεφ. 1, ΠΕ μοτίβο 3.

⁴⁶ Βλ. κεφ. 1, ΠΕ μοτίβο 1. Η ταύτιση μπορεί να καταστεί προβληματική καθώς το εν λόγω μοτίβο δεν διαθέτει μοναδικά χαρακτηριστικά όπως στην προαναφερθείσα περίπτωση.

⁴⁷ Wiencke 2000, 579

⁴⁸ Rutter 1993, 33

περιοχές, εφόσον και ο όνος παρουσιάζεται στα οστεολογικά κατάλοιπα της Λέρνας Π⁴⁹. Όπως έχει σχολιασθεί και σε προηγούμενα κεφάλαια, το υψηλό κόστος παραγωγής ενός πίθου ή μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου σε συνδυασμό με τις μάλλον επισφαλείς συνθήκες χερσαίας μεταφοράς, δημιουργούσαν υψηλό επαγγελματικό ρίσκο για τον κατασκευαστή, ρίσκο που μάλλον θα ήταν απρόθυμος να επωμιστεί. Παρόμοιες συνθήκες παρατηρούνταν και στην Κύπρο έως και πρόσφατα⁵⁰. Επιπρόσθετα, οι εμπλεκόμενες αποστάσεις, θα δυσχέραιναν την -μάλλον απαραίτητη και ίσως συχνή- άμεση επαφή μεταξύ κεραμέα και παραγγελιοδότη κατά το σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την εκτέλεση του έργου. Άλλωστε όπως έχει ήδη σχολιασθεί⁵¹, μια πήλινη εστία εκ των πραγμάτων δεν είναι δυνατό να μετακινηθεί.

Επίσης, η σχετιζόμενη με το θέμα πετρογραφική μελέτη που έγινε από τον M. Attas⁵² και αφορά στους πίθους από τη Λέρνα και τις Ζυγουριές που φέρουν πανομοιότυπη ενσφράγιστη διακόσμηση (S 87) παρέχει τις εξής πληροφορίες: αν και ο ίδιος (M. Attas) εκφράζει κάποιες επιφυλάξεις όσον αφορά στις δυνατότητες ανάλυσης των δειγμάτων και επομένως των αποτελεσμάτων⁵³, τα τελευταία υποδεικνύουν ότι οι πίθοι κατασκευάστηκαν από τον τοπικό πηλό της εκάστοτε περιοχής επιβεβαιώνοντας την ήδη επικρατούσα άποψη περί περιοδευόντων κεραμέων. Ο J. Rutter⁵⁴ προτείνει την Τίρυνθα ως κέντρο των εξορμήσεων (περιοδειών) του συγκεκριμένου κεραμέα. Αν και δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία ώστε να γενικεύσουμε την περίπτωση της Αργολικής πεδιάδας, εντούτοις φαίνεται ότι στον ελλαδικό χώρο κατά την ΠΕ, υφίσταται μάλλον διασπορά ιδεών και όχι μεγάλων κεραμικών προϊόντων, σε ό,τι αφορά χερσαίες διαδρομές. Η μεταφορά αυτών των προϊόντων θα μπορούσε να γίνει κάλλιστα –και γινόταν- δια θαλάσσης.

Η προαναφερθείσα -και επαρκώς τεκμηριωμένη κατά τη γνώμη μου- άποψη περί περιοδευόντων πιθοποιών τουλάχιστον όσον αφορά στην περιοχή της Αργολίδας, έχει ήδη μερικώςπραγματευθεί στο κεφάλαιο 2. Παρουσιάζεται λοιπόν μια εμπορική

⁴⁹ Gejvall 1969, 54

⁵⁰ Πρβ. Ionas 2000, 203, 215 και Hampe, Winter 1962, 65. Κατά τη Βυζαντινή περίοδο επικρατούσαν ακόμη δυσχερέστερες συνθήκες, καθώς το ρίσκο κατασκευής φαίνεται να το επωμιζόταν εξ αρχής ο πελάτης, διότι μάλλον αποτελούσε δυσβάσταχτο βάρος για το εργαστήριο ακόμη και να κινητοποιήσει τους απαιτούμενους πόρους ώστε να ξεκινήσει η κατασκευή (Μπακιρτζής 1989, 117-118).

⁵¹ Βλ. κεφ.2, συμπεράσματα.

⁵² Attas 1982, 393

⁵³ Attas 1982 391 κ.ε.

⁵⁴ Rutter 1993, 34

εξόρμηση που καλύπτει μια περιοχή πέραν των ορίων του οικισμού, καθοριζόμενη μάλλον από γεωγραφικούς παράγοντες (εν προκειμένω εντός της αργολικής πεδιάδας), οι οποίοι πιθανώς με τη σειρά τους, καθορίζονται από την ευχέρεια μετάβασης και την πυκνότητα των οικισμών⁵⁵. Επιπλέον, η αργολική πεδιάδα όντας από τις μεγαλύτερες του νοτίου ελλαδικού χώρου, παρουσίαζε πιθανότατα μεγάλα πρωτογενή παραγωγικά μεγέθη και κατ' επέκταση ίσως πλεονάσματα. Στη συνέχεια θα γίνει μια προσπάθεια προσέγγισης κάποιων πτυχών αυτής της διαδικασίας.

Κατ' αρχήν η όποια εξόρμηση θα πρέπει να θεωρείται μετά βεβαιότητας ως περιορισμένη χρονικά και σε συγκεκριμένη περίοδο του έτους. Έχουν ήδη σχολιασθεί πιο πάνω οι ανασταλτικοί παράγοντες στην εξάσκηση της κεραμικής τέχνης κατά τους χειμερινούς μήνες. Επίσης η ζήτηση επηρεάζεται άμεσα από τις παραγωγικές διαδικασίες και δη την αγροτική παραγωγή, η οποία σύμφωνα με τους νόμους της φύσης υπόκειται σε πολύ συγκεκριμένα χρονικά μοτίβα. Εν προκειμένω θα ήταν επιθυμητό να επικεντρωθούμε στο ποσοστό εξάρτησης των μετακινήσεων και μεταφορών από την εποχή του έτους. Κατά τους χειμερινούς μήνες η όποια δια ξηράς ή θαλάσσης μετακίνηση, ακόμη και σε σχετικά κοντινές αποστάσεις, θα πρέπει να θεωρείται εξαιρετικά δυσχερής. Το σημαντικότερο αίτιο αποτελούν φυσικά οι καιρικές συνθήκες, αλλά θα μπορούσαν να προστεθούν και άλλα όπως η δυσκολία εύρεσης προμηθειών κατά το ταξίδι, εύρεσης καταλύματος, κ.ά.. Το πιθανότερο είναι ότι μια μετακίνηση του κεραμέα θα περιοριζόταν πιθανότατα κατά τους θερινούς μήνες και συγκεκριμένα Ιούλιο και Αύγουστο. Ίσως δε και το Σεπτέμβρη, ως την περίοδο συγκομιδής για την παραγωγή οίνου.

Πρέπει επίσης να ληφθεί υπ' όψιν ότι οι κεραμείς θα πρέπει να γνώριζαν καλά εκ των προτέρων την περιοχή στην οποία πήγαιναν ώστε να καθίσταται δυνατή η προμήθεια πρώτων υλών ικανοποιητικής ποιότητας σύμφωνα με τις απαιτήσεις του κατασκευαστή, ώστε να διασφαλισθεί η καλή ποιότητα του προϊόντος. Θα πρέπει να τους ήταν ήδη γνωστή μια τοπική πηγή, ή θα απαιτούνταν να εντοπιστεί μια επί τούτου. Δεν είναι λογικό να υποτεθεί ότι οι περιοδεύοντες κεραμείς που εμπλεκόταν στην κατασκευή μεγάλων σχημάτων μετέφεραν μαζί τους τον πηλό που χρειαζόταν⁵⁶.

⁵⁵ Ούτος ώστε να υπάρχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερος αριθμός πιθανών αποδεκτών. Η πιθανή ύπαρξη μιας λιμνοθάλασσας βόρεια της Λέρνας (Zaggner 1991) δεν θα επηρέαζε ιδιαίτερα τη μετακίνηση.

⁵⁶ Αν και υπάρχουν εθνογραφικές περιπτώσεις στην Κύπρο όπου συνέβαινε ακριβώς αυτό, δεν υπάρχουν ανάλογες ενδείξεις στον ελλαδικό χώρο, αλλά μάλλον ενδείξεις περί του αντιθέτου. Βλ. π.χ. Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992, 62, 64

Το σημαντικότερο αίτιο γι' αυτό αποτελεί η απαιτούμενη ποσότητα πρώτης ύλης⁵⁷ για την κατασκευή ενός πίθου ή μιας πήλινης εστίας. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αύξανε κατά πολύ τις απαιτήσεις μεταφοράς, αυξάνοντας ταυτόχρονα το κόστος και περιορίζοντας σημαντικά την προσφορά. Αυτή με τη σειρά της δεν θα μπορούσε να εναρμονιστεί με τα εκάστοτε μοτίβα ζήτησης καθιστώντας το όλο εγχείρημα ασύμφορο. Επιπλέον, η όπτηση παράγει σχεδόν πάντοτε ένα ποσοστό αγγείων που καταστράφηκαν κατά τη διαδικασία. Ενδεχόμενη πεπερασμένη ποσότητα διαθέσιμης πρώτης ύλης θα μπορούσε να καταστήσει ακόμη και οικονομικά ζημιολόγο το εγχείρημα της μετακίνησης του κεραμέα.

Ανάλογες περιπτώσεις περιοδευόντων κεραμέων, συναντάμε έως και τον 20αι. στην Κρήτη, σε μια διαδικασία που ονομάζεται Βεντέμα⁵⁸. Η κάθε περιοδεύουσα ομάδα αποτελείται από διάφορα μέλη με ατομική εξειδίκευση. Βεβαίως, είναι μάλλον απίθανο οι πιθοποιοί της ΠΕ να διέθεταν πολυάριθμους βοηθούς και μάλιστα προερχόμενους εκτός του οικογενειακού περιβάλλοντος, καθώς τα μεγέθη αγοράς ήταν σαφέστερα μικρότερα. Εποχικές μετακινήσεις κεραμέων, αποκαλούμενες “συντροφιάς” ή “τακίμια” απαντώνταν και στη Σίφνο έως πρόσφατα⁵⁹. Ανάλογες περιπτώσεις υφίστανται και σε άλλες ανά τον κόσμο περιοχές⁶⁰, ενώ πρόκειται για μια πολύ διαδεδομένη πρακτική στο Περού⁶¹.

Παρατηρείται λοιπόν ότι διάφορα κοινωνικοοικονομικά αίτια, οδηγούν συχνά σε κοινά μοτίβα συμπεριφορών, οι οποίες αποτελούν ανταπόκριση στις εκάστοτε συνθήκες που επηρεάζουν την άσκηση της αγγειοπλαστικής δραστηριότητας.

Φυσικά δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, ούτε και να προσεγγίσουμε σε σημαντικό βαθμό, τις ανάλογες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά την ΠΕ. Σε ό,τι αφορά στην αγγειοπλαστική ωστόσο, πρόκειται για μια δραστηριότητα η οποία έως την προβιομηχανική περίοδο δεν γνώρισε μεγάλες αλλαγές στον ελλαδικό χώρο τουλάχιστον, τόσο ως προς την εφαρμοζόμενη τεχνολογία όσο και ως προς τις γενικότερες δομές της, παραγωγικές και μη.

⁵⁷ Σύμφωνα με σύγχρονες εθνογραφικές και λαογραφικές μελέτες, η ποσότητα πηλού που χρησιμοποιείται για την κατασκευή ενός μεγάλου πίθου φτάνει τα 60 κιλά (Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992, 150 και Βογιατζόγλου 1972, 20).

⁵⁸ Πρβ. Βογιατζόγλου 1972 για την πιο εκτεταμένη αναφορά.

⁵⁹ Σπαθάρη-Μπεγλίτη 1992, 28-29,61. Αξιοσημείωτη είναι η εκτεταμένη παρουσία περιοδευόντων εξειδικευμένων συνεργείων, πέραν των αγγειοπλαστών στον ελλαδικό χώρο, έως και τον 20 αι.

⁶⁰ Nicklin 1979, 444

⁶¹ Joffre 2011

Επομένως, είναι ίσως σχετικά ασφαλές να υποθεθεί ότι τα παρατηρούμενα κοινά μοτίβα συμπεριφοράς (περιοδεία = αναζήτηση αγοράς) μπορούν να αναχθούν σε παρόμοιες υφιστάμενες συνθήκες.

Συζήτηση

Παρ' όλη τη σχετική ομοιογένεια που επικρατεί στο γενικό χαρακτήρα του Πρωτοελλαδικού πολιτισμού, τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία φαίνεται να διατήρησαν τα κατά τόπους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Ανιχνεύονται ωστόσο σε κάποιες περιπτώσεις επιρροές ανάμεσα σε γειτονικές περιοχές, οι οποίες αντανακλώνται σε κάποια χαρακτηριστικά των πύθων. Στη συντριπτική τους πλειονότητα οι πύθοι πρέπει να θεωρηθούν τοπικά παραγόμενοι.

Σε μεμονωμένες περιπτώσεις παρατηρείται η σποραδική διακίνηση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων σε έναν ευρύ χώρο, οποίος περιλαμβάνει την περιοχή του Αιγαίου.

Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου αποτελεί η τεκμηριωμένη μετακίνηση πιθοποιών σε εγκαταστάσεις εντός μιας συγκεκριμένης περιοχής, όπου κατασκεύαζαν επί τόπου τα αγγεία τους. Παρατηρείται λοιπόν μεταξύ άλλων η μεταφορά τεχνογνωσίας μέσω αυτών των αγγειοπλαστών.

4.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά την εν λόγω περίοδο παρατηρούνται περιπτώσεις τύπων πύθων οι οποίοι παραγόταν σε συγκριτικά μεγαλύτερες ποσότητες σε σχέση με την προγενέστερη περίοδο, γεγονός το οποίο επιτρέπει την ευχερέστερη μελέτη της διασποράς τους.

Ο Μεσοελλαδικός πύθος τύπου 1 φαίνεται πως έχει ως κοιτίδα του την Αίγινα και σχετίζεται κατά πάσα πιθανότητα με τον οικισμό της Κολώνας. Αυτό συνάγεται από τα άμπολλα δείγματα πύθων τύπου 1 που έχουμε από την περιοχή, σε συνδυασμό με το χρονολογικό εύρος και τις διαφοροποιήσεις που αυτά παρουσιάζουν μορφολογικά

(σχήμα, μεγέθη κ.λπ.). Η διαθεσιμότητα αυτών των στοιχείων καθιστά δυνατή τη μελέτη της εξέλιξης του συγκεκριμένου σχήματος στη συγκεκριμένη περιοχή. Στη θέση Κολώνα τοποθετείται από την C. Zerner⁶², το κέντρο παραγωγής κεραμικής με το χαρακτηριστικό χρυσό μαρμαρυγία (μίκια). Παρ' όλο που αυτού του είδους οι ταυτοποιήσεις βασισμένες σε μακροσκοπικές παρατηρήσεις μπορούν να καταστούν προβληματικές⁶³, αποτελούν σίγουρα ένα χρήσιμο πρώτο βήμα προς την ταυτοποίηση κέντρων παραγωγής κεραμικής. Εντούτοις επί του παρόντος κρίνεται δόκιμο να αναφερθούν όλες οι σχετικές περιπτώσεις.

Κάποια δείγματα από την Αγορά Αθηνών⁶⁴, προσδιορίζονται επίσης ως προϊόντα που εισήχθησαν από την Αίγινα. Το εν λόγω σχήμα συναντά μεγάλη διάδοση στις Κυκλάδες, στα ανατολικά παράλια της Πελοποννήσου και στη Στερεά Ελλάδα, όπου πέρα από την παραλιακή ζώνη έχει εισχωρήσει και στο εσωτερικό φτάνοντας ως τον Ορχομενό⁶⁵. Παρατηρείται δε μια συνάφεια με τη θάλασσα πρόσβαση κάτι που είναι αναμενόμενο και λογικό⁶⁶.

Φαίνεται πως ο συγκεκριμένος τύπος πίθου δημιούργησε μεγάλη συνέχεια στην ευρύτερη περιοχή του Σαρωνικού κόλπου, καθώς το σχήμα εξακολουθεί να απαντάται και κατά την ΥΕ, αν και εκφυλισμένο, σε τουλάχιστον ένα δείγμα στον Άγιο Κοσμά⁶⁷, φέρον αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

Όπως έχει προαναφερθεί⁶⁸, το σχήμα πιθανότατα προέρχεται από την εξέλιξη του τοπικού σχηματολογίου της Κολώνας. Κατά τη ΜΕ, φαίνεται να έχει επηρεάσει επιπρόσθετα την κεραμική παραγωγή των Κυκλάδων, όπως φανερώνουν κάποια δείγματα, π.χ. Φυλακωπή⁶⁹, Φυλακωπή⁷⁰, Κάστρο⁷¹. Επίσης δείγματα από το Ακρωτήρι⁷². Γενικότερα το εν λόγω σχήμα φαίνεται να επηρέασε το τοπικό σχηματολόγιο πίθων στις περιοχές όπου υφίστατο πολιτισμική αλληλεπίδραση. Εντός της ζώνης επιρροής του εν λόγω σχήματος, είναι δυνατό να προστεθούν παράλιες

⁶² 1986, 71

⁶³ Πρβ. Gauss, Kiriati 2011, 22

⁶⁴ Immerwahr 1971. pl.20: 313-315, pl.21: 318, 320,321, pl.22,73: 330, 62, υποσημ.92

⁶⁵ Sarri 2007 153-155,168

⁶⁶ Τα αίτια αυτής της συνάφειας έχουν αναλυθεί πιο πάνω.

⁶⁷ Μυλωνάς 1959, pl.135: 71. Αναφέρεται επίσης ένα ακόμη πιθανό, δίπλα από αυτό (Μυλωνάς 1959, 49).

⁶⁸ Βλ. κεφ.1

⁶⁹ Edgar 1904, pl.VIII:4

⁷⁰ Dawkins, Droop 1910-1911, pl.5:168,65,255

⁷¹ Rubensohn 1917, abb.49,50,62-67 και Overbeck 1989b, fig. 33,34,60;

⁷² Nikolakopoulou 2007, fig.2, 350

περιοχές του Παγασητικού κόλπου, όπως ο Βόλος⁷³ και ίσως τα γειτονικά Πευκάκια⁷⁴.

Το μοτίβο της διασποράς του τύπου 1, διαφαίνεται εν συνόλω (με βάση τα έως τώρα διαθέσιμα δεδομένα) στην εικ.35.

Είναι εξίσου πιθανό οι συγκεκριμένοι πίθοι τύπου 1, είτε να αποτελούσαν ποιοτικό⁷⁵ εξαγωγικό προϊόν της Αίγινας, γεγονός που υποδεικνύεται κυρίως από τη φύση της διακόσμησής τους, είτε να αποτελούσαν δοχεία μεταφοράς κάποιου άλλου εμπορικού προϊόντος, της εν λόγω νήσου. Θα μπορούσαν βέβαια κάλλιστα να ικανοποιούν και τα δυο ενδεχόμενα.

Το ύψος των αιγινήτικων πίων τύπου 1, κυμαίνεται από σχετικά μικρού μεγέθους δείγματα (0,45μ.) έως περίπου 1μ. Το εν λόγω μέγεθος είναι ιδεατό για τη μεταφορά ενός πίου από ένα μόνο άτομο με σχετική ευκολία⁷⁶. Η προϋπόθεση αυτή μάλλον αποτελούσε αναγκαιότητα για την απρόσκοπτη μεταφορά σε άλλες περιοχές, ενός προϊόντος τεχνογνωσίας, το οποίο φαίνεται ότι αποτελούσε ένα από τα πολυπληθέστερα (και αναγνωρίσιμα στο αρχαιολογικό σύνολο) εξαγωγίμα προϊόντα της Αίγινας κατά την ΜΕ.

Κατά την ίδια περίοδο εμφανίζονται στον οικισμό της Κολώνας, εισαγωγές από τις Κυκλάδες συμπεριλαμβανομένων και πίων, οι οποίοι τυπολογικά είναι επηρεασμένοι από τον τύπο 1, όπως αναγνωρίζεται ένα δείγμα από την Κολώνα⁷⁷. Παρατηρείται λοιπόν ότι ακόμη και περιοχές με μεγάλη παραγωγή και εξαγωγή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων όπως είναι η Κολώνα, εμφανίζονται να χρησιμοποιούν αποθηκευτικά αγγεία και από άλλες περιοχές. Τα αίτια αυτής ποικιλομορφίας ενδεχομένως να σχετίζονται με συγκεκριμένες αποθηκευτικές λειτουργίες του εκάστοτε τύπου αγγείου, είτε αποτελούν φυσική απόρροια μιας σχετικά ευρείας διαμετακομιστικής διαδικασίας στην οποία συμμετείχαν με τρόπο άμεσο ή έμμεσο και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Το δεύτερο σενάριο φαίνεται και το πιθανότερο.

⁷³ Θεοχάρης 1958, 14

⁷⁴ Βλ. Overbeck 2010, 617. Από Maran 1992, taf.XX:2/87:3. Η ενδεχόμενη επιρροή διαφαίνεται κυρίως στη φύση της διακόσμησης και λιγότερο στο σχήμα.

⁷⁵ Βλ. επίσης Sarri 2007, 163

⁷⁶ Φυσικά χωρίς να διαθέτει περιεχόμενο, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στα μεγαλύτερα δείγματα.

⁷⁷ Walter 2001, abb. 128 και Walter 1971, abb. 7

Κατά πάσα πιθανότητα ο συγκεκριμένος τύπος πίθου είχε μεγάλη απήχηση και πιθανότατα παρουσίαζε σημαντική ζήτηση. Είναι μάλλον εύλογο λοιπόν, να επηρέασε το σχηματολόγιο της τοπικής παραγωγής πίθων, στις περιοχές όπου έφτανε. Ένα πιθανό παράδειγμα τοπικής απομίμησης αποτελεί ένας πίθος που βρέθηκε στον Ορχομενό⁷⁸ (εικ.32.1): το κάτω μέρος της κοιλιάς όπου βρίσκεται η μέγιστη διάμετρος και οι λαβές⁷⁹, σχηματίζει διακριτή γωνία σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα. Κάτι ανάλογο δεν φαίνεται να εμφανίζεται σε κανέναν από τους πίθους που αποτελεί με βεβαιότητα προϊόν αιγινήτικου εργαστηρίου (όπως π.χ. τα δείγματα από την Κολώνα)⁸⁰. Επίσης η χρήση κόκκινης αμαυρόχρωμης διακόσμησης, αποτελεί μάλλον ασυνήθιστο φαινόμενο για τους αιγινήτικους πίθους αυτού του σχήματος. Γενικότερα το δείγμα δεν φαίνεται να διαθέτει εφάμιλλη ποιότητα κατασκευής με τα αντίστοιχα αιγινήτικα⁸¹. Επίσης, ο εν λόγω πίθος από τον Ορχομενό αν και το γενικότερο σχήμα του ανήκει στον τύπο 1, παρουσιάζει μικρές (αλλά εμφανείς για τον εξοικειωμένο παρατηρητή) τυπολογικές διαφορές σε σχέση με τους πίθους που αναμφίβολα αποτελούν αιγινήτικα προϊόντα⁸². Αυτές οι διαφορές είναι πολύ περισσότερο εμφανείς σε ένα δείγμα από τον Βόλο⁸³ (εικ.32.2): αυτό το δείγμα έχει εμφανείς διαφορές στο σχήμα και υποδεέστερα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά από τα ανάλογα δείγματα του νοτίου Ελλαδικού χώρου. Εμφανίζει δε γωνίωση στη βάση της κοιλιάς, ανάλογη με το προαναφερθέν δείγμα από τον Ορχομενό. Ο κατασκευαστής πιθανότατα δέχθηκε επιρροές από ανάλογα αιγινήτικα προϊόντα, ενώ η δική του εκδοχή του αγγείου είναι μάλλον “κατώτερη”⁸⁴ από ποιοτική άποψη. Πολλές τέλος μιμήσεις των γενικότερων τυπολογικών χαρακτηριστικών, παρουσιάζουν δείγματα από τις Κυκλάδες⁸⁵.

Επίσης, και ο τύπος 11 (βλ. κεφ.1) φαίνεται να αποτελεί προϊόν των κεραμέων της Αίγινας. Αν και η εμφάνισή του είναι περιορισμένη, τα περισσότερα γνωστά δείγματα

⁷⁸ Εθνικό αρχαιολογικό μουσείο: αρ.5876. Sarrì 2010, phototaf. 5:6

⁷⁹ Βλ. κεφ.1 ΜΕ, τύπος 1

⁸⁰ Ίσως σε δείγματα από Λέρνα, Εύτρηση, Κοράκου, και Αθήνα.

⁸¹ Βλ. επίσης Sarrì 2010, 191

⁸² Η Κ. Sarrì 2007, 155, αναφέρει ότι έπεται πετρογραφική ανάλυση ενός ευρύτερου συνόλου κεραμικής από την εν λόγω θέση.

⁸³ Θεοχάρης 1958, 14

⁸⁴ Κρίση η οποία ενέχει υποκειμενισμό, καθώς απορρέει από σύγχρονα κριτήρια και αντιλήψεις, και που ίσως διαφέρει από τις αντιλήψεις και τα κριτήρια της ΜΕΧ, στην περιοχή του Παγασητικού. Είναι ωστόσο δυνατό να εξαιρεθούν “αντικειμενικοί” παράγοντες, όπως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του προϊόντος και η εμπλεκόμενη κεραμική τεχνολογία (π.χ. χρήση ή μη κεραμικού κλιβάνου).

⁸⁵ Βλ. κεφ. 1, ΜΕ Τύπος 1

εμφανίζονται στην Κολώνα. Το μοτίβο διασποράς που παρουσιάζει είναι ανάλογο με αυτό του τύπου 1 αν και περισσότερο περιορισμένο. Το δείγμα από την Εύτρηση, αναφέρεται ότι περιέχει στη σύσταση του τον αναφερόμενο ως χαρακτηριστικό, χρυσό μαρμαρυγία (μίκρα) του αιγινήτικου πηλού⁸⁶.

Ο τύπος 10 φαίνεται να παρουσιάζει επίσης μεγάλη διασπορά, παρουσιάζοντας τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης στις ηπειρωτικές περιοχές που περιβάλλουν τον Αργοσαρωνικό. Εμφανίζεται επίσης στην κεντρική και βόρεια Στερεά Ελλάδα, επιδεικνύοντας μάλλον έναν ηπειρωτικό προσανατολισμό. Τα κατά περιοχές δείγματα φαίνεται να παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις στο σχήμα τους, γεγονός που υποδεικνύει πιθανώς μια εντόπια κατασκευή. Σε αντίθεση λοιπόν με το σχήμα 1, η διασπορά του εν λόγω τύπου φαίνεται να είναι κατά κύριο λόγο πολιτισμική και όχι υλική.

Ένα δείγμα από την Κίρρα⁸⁷ (εικ.32.3), αν και εντάσσεται στο τοπικό σχηματολόγιο, δείχνει έντονα επηρεασμένο από την κεραμική παράδοση του νοτιότερου ελλαδικού χώρου: φέρει αμαυρόχρωμη διακόσμηση⁸⁸ σε μοτίβα που συναντώνται κυρίως σε πίθους τύπου 2. Επίσης η θέση των λαβών σχετικά χαμηλά στην κοιλιά του αγγείου δεν συνάδει με τα γενικότερα τοπικά χαρακτηριστικά. Πρόκειται για έργο πιθανότατα τοπικής παραγωγής που φέρει όμως επιρροές από άλλες περιοχές της νότιας Ελλάδας.

Δύο δείγματα ανήκοντα στο τύπο 14⁸⁹, αποτελούν προϊόντα αν όχι του ίδιου εργαστηρίου/κεραμέα, της ίδιας κεραμικής παράδοσης, καθώς παρουσιάζουν υψηλό βαθμό τυποποίησης. Διαθέτουν το ίδιο σχήμα και φέρουν πανομοιότυπο διακοσμητικό μοτίβο⁹⁰. Εν γένει πρόκειται για δείγμα ενός κεραμικού ρεπερτορίου το οποίο βρισκόταν σε χρήση στον ευρύτερο χώρο της Αργολικής πεδιάδας και ίσως την Αίγινα κατά την ΜΕ.

Η ιδιαιτερότητα που εμφανίζει ο τύπος 3, όσον αφορά στο σχήμα της βάσης, μπορεί να αναχθεί σε επιρροές από τη Θεσσαλία και Μακεδονία. Ιδιαίτερα επιμήκεις και στενές βάσεις εμφανίζουν δείγματα από τη θέση Τζάνη Μαγούλα⁹¹ και Ντικιλί Τας⁹².

⁸⁶ Goldman 1931, 146

⁸⁷ Dor et al. 1960, pl.45

⁸⁸ Εν αντιθέσει με τα υπόλοιπα δείγματα της θέσης.

⁸⁹ Λέρνα (Caskey 1954, pl.8b) και Άργος (Courbin 1956, fig.24).

⁹⁰ Μοτίβο 37 (αμαυρόχρωμη διακόσμηση)

⁹¹ Wace, Thomson 1912, fig.89 MEX;

Αυτή η διευθέτηση της βάσης, μάλλον αποσκοπούσε στην ευκολότερη βύθιση του πίθου στο έδαφος, άλλα έχει ως αποτέλεσμα να μειώνεται η μέγιστη δυνατή περιεκτικότητα του σχήματος.

Το ανήκον στον τύπο 12 δείγμα από την Αίγινα, εικάζεται⁹³ ότι αποτελεί εισαγωγή, καθώς η σύσταση της πρώτης ύλης που το συνθέτει, δεν φαίνεται να ταιριάζει με αυτή που χρησιμοποιείται συνήθως στους αιγινητικούς πίθους. Εντούτοις, (ορθώς κατά τη γνώμη μου) δεν αποκλείεται εντελώς η εντόπια κατασκευή του⁹⁴, καθώς ο συσχετισμός του με ένα οφιολιθικό περιβάλλον δεν φαίνεται να αποκλείει το νησί της Αίγινας⁹⁵.

Η μακροσκοπική παρατήρηση επίσης τείνει μάλλον προς την κατεύθυνση της εντοπιότητας. Η ενδεχόμενη μεταφορά του πίθου θα παρουσίαζε μεγάλες δυσχέρειες, απορρέουσες από το μεγάλο μέγεθός του (άνω του 1,8μ.) και συνακολούθως τον όγκο και το βάρος του. Επίσης, η ημισεληνοειδής λαβή που διαθέτει συνιστά τον κυρίαρχο τύπο λαβών των αποθηκευτικών αγγείων της Κολώνας, παρ' όλο που το ίδιο σχήμα απαντάται και αλλού.

Όπως έχει σχολιασθεί ήδη πιο πάνω, υφίσταται το ενδεχόμενο, η διαφοροποίηση σε κάποια από τα πετρογραφικά χαρακτηριστικά του εν λόγω δείγματος σε σχέση με την πλειοψηφία των δειγμάτων του νησιού, να οφείλεται στις επίσης σημαντικά διαφοροποιημένες διαστάσεις του. Το μεγάλο μέγεθος μάλλον θα απαιτούσε μια διαφορετική προσέγγιση στη φύση της πρώτης ύλης που θα χρησιμοποιούνταν, πιθανότατα με αναλογικά περισσότερη απλαστική ύλη και μεγαλύτερου μεγέθους εγκλείσματα. Εν τέλει ίσως να κρινόταν απαραίτητη η χρήση πηλού από μια διαφορετική της οικείας, αργιλικής απόθεσης.

Ανάλογες απόψεις που επιδεικνύουν τη διασπορά μεμονωμένων δειγμάτων μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων παρουσιάζονται και αλλού:

Στη θέση Κοκοράκου αναφέρεται ότι για την κατασκευή του πίθου, από τον εν λόγω τύμβο, έχουν χρησιμοποιηθεί στο μείγμα του πηλού εγκλείσματα ψαμμίτη και πυριτόλιθου⁹⁶. Ο πηλός που χρησιμοποιήθηκε περιέχει εκ του φυσικού ίχνη ασβεστόλιθου και μαρμάρου. Όλα τα προαναφερθέντα πετρώματα είναι εύκολα

⁹² Daux 1962, fig.19 ΠΕΧ

⁹³ Gauss, Kiriati 2011, 139,196-197

⁹⁴ Ως άνω

⁹⁵ Gauss, Kiriati 2011, 145

⁹⁶ Βλ. επίσης κεφ. 2

αναγνωρίσιμα στον περιβάλλοντα χώρο της Περιστεριάς, υποδεικνύοντας τοπική κατασκευή του πίθου⁹⁷.

Στη Μιδέα, το δείγμα αρ. 1340, φαίνεται κατά τη δημοσιεύουσα να αποτελεί εισαγωγή από την Αίγινα⁹⁸.

Συζήτηση

Συμπερασματικά, παρατηρείται ότι κατά την εν λόγω περίοδο φαίνεται να παρουσιάζονται ποικίλα και ενδιαφέρονται μοτίβα διασποράς πόσο μάλλον αν ληφθεί υπ' όψιν, ότι πρόκειται για μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Τα εν λόγω μοτίβα είναι μάλλον ενδεικτικά της συχνότητας και του είδους των επαφών, μεταξύ των διαφόρων θέσεων. Ως επίκεντρο αυτών των επαφών θα μπορούσε να προσδιορισθεί η περιοχή του δυτικού Αιγαίου.

Ο σημαντικός όγκος των δεδομένων που αφορούν στη διακίνηση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων προέρχεται από τη θέση Κολώνα στην Αίγινα. Σε επίπεδο χρονολογικής εξέλιξης παρατηρείται ήδη από την ΜΕΙ η ύπαρξη δραστηριότητας, η οποία κορυφώνεται κατά την ΜΕΙΙ, ενώ κατά την ΜΕΙΙΙ αρχίζει να φθίνει σταδιακά χωρίς ωστόσο να παύσει. Τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία της βρίσκονται σε πολλές θέσεις, ενώ ενίοτε επηρεάζουν και τη διαμόρφωση της τοπικής παραγωγής και σχηματολογίου.

4.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά το μεγαλύτερο μέρος της εν λόγω περιόδου, επικρατεί στον ελλαδικό χώρο μια ενιαία και στενά συνυφασμένη πολιτισμική οντότητα που βρίσκει την έκφρασή της μέσω του αποκαλούμενου Μυκηναϊκού πολιτισμού. Κατά περιοχές αναπτύσσεται μια συγκεντρωτική εξουσία, η οποία εν τέλει εκδηλώνεται μέσω των ανακτορικών

⁹⁷ Κορρές 1976α, 550.

⁹⁸ Walberg 2007, 223, pl.18. Διαθέτει τον παρουσιαζόμενο ως χαρακτηριστικό, ασημένιο μαρμαρυγία (μίκρα).

κέντρων. Όταν ο συγκεντρωτισμός αναπτύσσεται σε μεγάλο βαθμό, είναι λογικό και αναμενόμενο, οι φορείς του να προωθούν μεταξύ άλλων κοινούς τρόπους έκφρασης σε διάφορους τομείς του υλικού πολιτισμού.

Η κεραμική ως ένα είδος καλλιτεχνικής έκφρασης⁹⁹, φαίνεται να ανταποκρίνεται σε αυτές τις συνθήκες παρουσιάζοντας έναν υψηλό βαθμό ομοιογένειας. Αυτή η ομοιογένεια αντανακλάται σε μεγάλο βαθμό και στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, αν και αυτά αποτελούν ένα σχήμα του κεραμικού ρεπερτορίου το οποίο έχει τη δυνατότητα (για διάφορους λόγους όπως μεγάλη διάρκεια ζωής, σχετικά περιορισμένη παραγωγή κ.ά.), να διατηρήσει κατά τόπους, ένα σχετικό βαθμό αυτονομίας σε ό,τι αφορά στη διαμόρφωσή του.

Κατά την ΥΕ, παρατηρείται στην υπό μελέτη περιοχή (για τους λόγους που προαναφέρθηκαν) μια εντονότερη τάση ομογενοποίησης του σχήματος των αποθηκευτικών αγγείων εν γένει, συμπεριλαμβανομένων και περιοχών όπως η δυτική Πελοπόννησος, κάτι που συνέβαινε μάλλον σποραδικά σε προγενέστερες περιόδους. Φυσικά σε κάποιες περιπτώσεις υφίστανται τοπικές διαφοροποιήσεις, αλλά η γενικότερη τάση ως προς την κατασκευαστική αντίληψη των πίων δείχνει να εντάσσεται σε ένα ενιαίο πλαίσιο. Χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αποτελούν οι τύποι 8 και 11.

Διάφοροι τύποι διακόσμησης, όπως η ενσφράγιση που παρατηρείται κατά την ΠΕ, κάνουν την επανεμφάνιση τους. Εκτός από τη μακρά παράδοση που έχει στον ελλαδικό χώρο, το σφράγισμα πίων με γραμμικά μοτίβα απαντάται και στην ανατολή¹⁰⁰. Λόγω της εντονότερης αλληλεπίδρασης που παρατηρείται μεταξύ των πολιτισμών του Αιγαίου αλλά και της ανατολικής Μεσογείου γενικότερα, είναι εύλογο να υποθεθεί ένας βαθμός πολιτισμικών επιρροών μεταξύ πολιτισμών μιας μεγαλύτερης γεωγραφικής κλίμακας¹⁰¹.

Οι λίθινοι πίθοι από το “θολωτό τάφο της Κλυταιμνήστρας” (τύπος 6), τόσο ως προς την εικαζόμενη τυπολογία του σχήματος, όσο και προς αυτή της διακόσμησης παρουσιάζουν χαρακτηριστικά αντίστοιχων μινωικών προϊόντων. Παρ’ όλα αυτά έχει προταθεί η εντόπια κατασκευή τους από τοπικό στεατίτη¹⁰². Αν η τελευταία πρόταση

⁹⁹ Όχι απαραίτητα με την υψηλή έννοια του όρου.

¹⁰⁰ Π.χ. Mersin tepe (Κιλικία), YEX (Garstang 1939, pl.LXXV: 17)

¹⁰¹ Χωρίς να υπονοείται απαραίτητα μια σχέση με το δείγμα της Κιλικίας ή άλλων δειγμάτων της Ανατολίας.

¹⁰² Pierce- Blegen 1941, 446-450

ισχύει, απομένει να απαντηθεί το ερώτημα της τεχνοτροπίας του πίθου. Είναι πιθανό ο κατασκευαστής να προέρχονταν από την Κρήτη, ή να ήταν εξοικειωμένος με το μινωικό σχηματολόγιο. Στη δεύτερη περίπτωση, η επιλογή αυτού του σχήματος και όχι ενός εγχώριου, ίσως να έγινε από τον αποδέκτη, στο πλαίσιο πολιτισμικής εισαγωγής ξένων συμβόλων οικονομικής δύναμης¹⁰³.

Παρ' όλα αυτά, το ενδεχόμενο εισαγωγής του αντικειμένου από την Κρήτη φαντάζει επίσης αρκετά λογικό και σίγουρα δεν πρέπει να αποκλεισθεί. Άλλωστε στο νησί υπάρχουν κοιτάσματα στεατίτη¹⁰⁴.

Το δείγμα από την Αγ. Ειρήνη¹⁰⁵ (εικ.32.4) που φέρει διακόσμηση γρυπών υποστηρίζεται πως είναι επείσακτο από τη Θήρα¹⁰⁶. Η προαναφερθείσα άποψη στηρίζεται σε ομοιότητες που παρουσιάζει το σχήμα και η φύση της διακόσμησης του αγγείου, με ανάλογα δείγματα από το νησί της Θήρας. Αν και το σχήμα του αγγείου είναι ιδιαίτερα συνηθισμένο στον ελλαδικό χώρο (ανήκει στον ΥΕ τύπο 8), φαίνεται ότι η υφή του πηλού από τον οποίο είναι κατασκευασμένο, συνάδει (μακροσκοπικά τουλάχιστον) με δείγματα από τη Θήρα τα οποία θεωρούνται εντόπια κατασκευής. Επίσης, τέτοιου είδους διακόσμηση φαίνεται να είναι μάλλον ασυνήθιστη στη ηπειρωτική Ελλάδα, ενώ φαίνεται να είναι συχνή στις Κυκλάδες.

Όσον αφορά στον οικισμό της Αγίας Ειρήνης στην Κέα γενικότερα, οι μινωικές επιρροές είναι έκδηλες και στους εντόπια παραγόμενους πίθους. Σε αρκετές περιπτώσεις κάποιες φόρμες θυμίζουν μινωικά σχήματα τόσο ως συνολική εικόνα όσο και ως επιμέρους λεπτομέρειες (π.χ. τοποθέτηση λαβών). Από διακοσμητικής άποψης υπάρχουν έντονες ομοιότητες με μινωικές διακοσμητικές συνήθειες, ενώ χρησιμοποιούνται επίσης αυτούσια μινωικά διακοσμητικά μοτίβα¹⁰⁷.

Τέλος, στη Μιδέα, κάποια δείγματα πίθων χαρακτηρίζονται ως επείσακτα, με πιθανότερη περιοχή προέλευσης τουλάχιστον ενός εξ αυτών (αρ. 2096), την Αίγινα¹⁰⁸.

¹⁰³ Πρβ. Schallin 1993 (κυρίως 108,189)

¹⁰⁴ Evans 1929, 88

¹⁰⁵ Caskey 1977, fig.13 και Cummer, Schofield 1984, pl.79:1318

¹⁰⁶ Marthari 1998, 139-154

¹⁰⁷ Π.χ. οι ομάδες των παράλληλων σχοινοειδών μοτίβων, τα κυματοειδή σχοινοειδή μοτίβα κ.ά. Πρβ. ενδεικτικά μεταξύ άλλων Christakis 2005 (pl.2,7,21,23)

¹⁰⁸ Walberg 2007, 162

Συζήτηση

Ο υψηλός βαθμός ομοιογένειας που χαρακτηρίζει το κεραμικό σχηματολόγιο τουλάχιστον των ύστερων φάσεων της περιόδου, καθιστά δυσχερή τη διάκριση των μοτίβων διακίνησης που χαρακτηρίζουν το εσωτερικό του, καθώς δεν είναι πάντοτε εύκολο να καθοριστούν οι όποιες διαφορές μεταξύ θέσεων της υπό μελέτης περιοχής.

Ωστόσο εξαιτίας του γεγονότος ότι οι ορίζοντές του είναι διευρυμένοι σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, είναι δυνατόν να ανιχνευθούν επιρροές στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία από άλλους πολιτισμούς και δη του Μινωικού. Με βάση όσα προαναφέρθηκαν στην ενότητα, παρουσιάζεται κατά περιπτώσεις μια εντονότερη παρουσία Μινωικών επιρροών σε ό,τι αφορά στο σχηματολόγιο πίθων, κυρίως κατά τις πρωιμότερες φάσεις της ΥΕ, κάτι που δεν φαίνεται να υφίστατο κατά τη ΜΕ.

4.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Απ' ό,τι προκύπτει, τα αποθηκευτικά αγγεία παρουσιάζουν -αν και με κάποιους συγκεκριμένους περιορισμούς που απορρέουν από το μέγεθος και τη λειτουργία τους- όμοιες αναλογικά τάσεις διασποράς με άλλα κεραμικά σχήματα. Το μοτίβο που παρατηρείται, συνάδει σε γενικές γραμμές με τα δεδομένα που επηρεάζουν την υπόλοιπη κεραμική στην εκάστοτε περίοδο.

Στις περισσότερες των περιπτώσεων είναι δύσκολο να προσδιορισθεί ένα κέντρο παραγωγής για κάποιο συγκεκριμένο τύπο πίθου. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο σχετικά μικρό αριθμό των παραγόμενων και επομένως διαθέσιμων δειγμάτων, όπως επίσης και στα μοτίβα διασποράς του σχήματος. Τέλος, οι διάφορες μέθοδοι ανάλυσης πηλών κρίνονται ανεπαρκείς τουλάχιστον όσον αφορά στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, για όλους τους λόγους που προαναφέρθηκαν.

Εντούτοις, το μοτίβο που προκύπτει υποδηλώνει ότι τα περισσότερα δείγματα πίθων ενός οικισμού αποτελούν προϊόντα εντόπιας κατασκευής, με ορισμένες περιπτώσεις εισαγωγής οι οποίες είτε καλύπτουν ανάγκες για συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που σχετίζονται με ανάλογους τρόπου χρήσης, είτε αποτελούν

εμπορευματοκιβώτια τα οποία αποκτήθηκαν για το περιεχόμενό τους. Μετά το πέρας αυτής της λειτουργίας, εντάχθηκαν στο σώμα των αγγείων που διέθετε το νοικοκυριό.

Το μοτίβο διασποράς που εμφανίζεται κατά την ΠΕ, φαίνεται να περιλαμβάνει κοινά τυπολογικά στοιχεία μόνο στο επίπεδο μιας σχετικά περιορισμένης περιοχής με εύκολη πρόσβαση ανάμεσα στις κατά τόπους εγκαταστάσεις και επομένως ανταλλαγής ιδεών. Γενικότερα δεν φαίνεται να υφίσταται διασπορά πύθων σε μεγάλες αποστάσεις. Εξάιρεση φαίνεται να αποτελεί ο τύπος 5 ο οποίος έχοντας τα χαρακτηριστικά και μάλλον τη λειτουργία αμφορέα, χρησιμοποιείται πιθανότατα για τη μεταφορά προϊόντων στην περιοχή του Αιγαίου.

Το μοτίβο που υφίσταται και κατά την ΜΕ φαίνεται να διαφοροποιείται αρκετά, καθώς φαίνεται να εντατικοποιείται η διακίνηση πύθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων στο πλαίσιο εμπορικών πιθανότατα επαφών. Συχνότερες και εντονότερες αλληλεπιδράσεις φαίνεται να υφίστανται ανά περιοχές, με επίκεντρο την περιοχή του δυτικού και νοτιοδυτικού Αιγαίου. Σημαντικό δείκτη του μοτίβου διακίνησης αποτελούν οι πύθοι τύπου 1, οι οποίοι από το κέντρο παραγωγής τους στην Αίγινα, διαδίδονται σε ολόκληρο τον Αργοσαρωνικό καθώς και στην ενδοχώρα της Στερεάς Ελλάδας. Είναι ίσως δυνατό να υποστηριχθεί ότι κατά την ΠΕ, στα μοτίβα διακίνησης μεγάλων κεραμικών σχημάτων εμπλέκονται σημαντικές αποστάσεις, αλλά ο χαρακτήρας των επαφών είναι σποραδικός. Αντιθέτως κατά την ΜΕ, παρατηρείται μια εντατικοποίηση στη διακίνηση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, αλλά σε σχετικά μικρές αποστάσεις, έχοντας ως βασικό επίκεντρο τον Αργοσαρωνικό κόλπο και σε μάλλον μικρότερο βαθμό τις Κυκλάδες.

Κατά την ΥΕ, το σχηματολόγιο των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων φαίνεται να εντάσσεται σταδιακά στο γενικότερο κοινό πλαίσιο του μυκηναϊκού πολιτισμού. Αυτό δεν αποκλείει περιπτώσεις όπου σε τοπικό επίπεδο μιας περιοχής, το σχηματολόγιο των πύθων ενδέχεται να παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η κατάσταση είναι μάλλον διαφορετική όταν εξετάσουμε την εμφάνιση πύθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων στα μεγάλα ανακτορικά κέντρα. Σε επίπεδο επίσημης αρχής υπάρχει σχετικά μεγάλη ομοιογένεια στο σχέδιο και τη διακόσμηση καθώς η παράγωγή τους, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι εντάσσεται στο γενικότερο κεραμικό πλαίσιο μιας “μυκηναϊκής κοινής”. Στη σφαίρα των πολιτισμικών επιρροών προστίθενται μακρινές περιοχές όπως η Κύπρος, ενώ άλλες όπως η Κρήτη, φαίνεται (τουλάχιστον κατά τις πρώτες φάσεις τις περιόδου) να

αυξάνουν κατά πολύ την πολιτισμική τους διείσδυση στο νότιο ελλαδικό και κυκλαδικό χώρο.

Γενικεύοντας, η πλειονότητα των προς εξέταση κεραμικών σχημάτων φαίνεται να παρουσιάζει ένα μοτίβο διασποράς που εμφανίζεται κατά κύριο λόγο στο ανατολικό μέρος του νοτίου ελλαδικού χώρου και στα κοντινά νησιά, κατά την ΠΕ και ΜΕ. Κατά την ΥΕ προστίθεται η δυτική Πελοπόννησος και δη η περιοχή της Μεσσηνίας. Φυσικά η διασπορά κάποιων μορφολογικών χαρακτηριστικών ή και μεμονωμένων δειγμάτων, επεκτείνεται στις ευρύτερες Κυκλάδες, τη μινωική Κρήτη και περιοχές της Θεσσαλίας και Μακεδονίας, οι οποίες κατά κανόνα βρίσκονται σε εγγύτητα με τη θάλασσα.

Όπως έχει ήδη σχολιασθεί¹⁰⁹, οι κεραμείς που κατασκεύαζαν πίθους πιθανότατα καταπιανόταν και με την κατασκευή μικρότερων σχημάτων. Είναι λοιπόν ίσως δυνατό να υποθεθεί ότι μέσα στο πλαίσιο διακίνησης των μικρότερων αυτών αγγείων (τα οποία αποτελούν και ένα μέτρο προσδιορισμού των επαφών διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών), να δέχτηκαν σε κάποιο βαθμό επιρροές και όσον αφορά στην κατασκευή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Το γεγονός αυτό σε κάποιες περιπτώσεις, δεν σχετίζεται απαραίτητα με την διακίνηση των ίδιων των αντικειμένων, αλλά περισσότερο με ένα ευρύτερο πλαίσιο ανταλλαγής στοιχείων και υλικών εκφάνσεων, ακόμη και εντός των ορίων διακρίνουν την ίδια πολιτισμική ενότητα. Η αλληλεπίδραση αυτή υφίσταται προς και μετά τη δημιουργία μιας κεραμικής -ή οποιασδήποτε άλλης- κοινής και εφόσον εξακολουθούν να υφίστανται οι επαφές, αυτή συνεχώς ανανεώνεται.

¹⁰⁹ Βλ. κεφ. 2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΥΜΦΡΑΖΟΜΕΝΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετασθούν οι παράμετροι του πίθου σε κοινωνικό επίπεδο. Οι πίθοι και η χρήσεις τους σχετίζονται τόσο με λειτουργίες και συμβολισμούς που έχουν συνειδητό χαρακτήρα, όσο και με άλλες που βρίσκονται στο υποσυνείδητο. Άλλωστε, οι τρόποι χρήσης της κεραμικής (και κατ' επέκταση όλων των υλικών εκφάνσεων ενός πολιτισμού) υπαγορεύονται από τη φύση της κοινωνίας, καθώς επίσης και αντίστροφα, οι κοινωνικές συνθήκες υπαγορεύονται και επηρεάζονται έως ένα βαθμό από τη χρήση της κεραμικής στο πλαίσιο της κοινωνίας.

Ειδίκευση και κοινωνική διαφοροποίηση

Η κατασκευή ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου, ιδιαιτέρως όταν αυτό εμφανίζει συγκεκριμένα κατασκευαστικά και διακοσμητικά χαρακτηριστικά, απαιτεί ένα ορισμένο και σε πολλές περιπτώσεις υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης. Το γεγονός αυτό μάλλον οδηγεί στο συμπέρασμα υπάρξεως συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων εντός ενός κοινωνικού συνόλου, τα οποία αναλόγως με την ποιότητα του τελικού αποτελέσματος (ποσοστό εξειδίκευσης που απαιτείται και το τελικό προϊόν αυτής), συμμετέχουν λιγότερο ή και καθόλου σε πρωτογενείς παραγωγικές διαδικασίες¹. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο (ήδη από την ΠΕ υπάρχουν κάποιες ενδείξεις), δημιουργείται το ενδεχόμενο ύπαρξης κοινωνικής διαφοροποίησης². Το γεγονός ότι μια κοινωνία μπορεί να καταστήσει δυνατή την ύπαρξη ακόμη και ενός μόνο τέτοιου ατόμου, αποτελεί ένδειξη πολύπλοκων κοινωνικών διεργασιών και εξέλιξης.

Ένα καλό παράδειγμα εξειδικευμένου διακοσμητικού ρεπερτορίου αποτελεί η διακόσμηση που δημιουργείται από τον ίδιο σφραγιδοκύλινδρο και εμφανίζεται σε πίθο στη Λέρνα, Ζυγουρίες και Τίρυνθα, ενώ διακοσμεί και μια πήλινη εστία επίσης από την Τίρυνθα (βλ. κεφ. 1,4). Η διακίνηση του σφραγιδοκύλινδρου, υποδεικνύει την ύπαρξη εξειδικευμένου σε μεγάλες πηλοκατασκευές τουλάχιστον περιοδεύοντος

¹ Δηλαδή αυτές που έχουν να κάνουν με την παραγωγή τροφής και γενικότερα επιβίωσης. Ο όρος χρησιμοποιείται κάπως ελεύθερα.

² Πρβ. Pullen 1985, 268

κεραμέα, ο οποίος πιθανότατα έκανε αποκλειστικά αυτή τη εργασία για το συγκεκριμένο διάστημα χρόνου. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει με τη σειρά του την ύπαρξη κάποιου ανταλλακτικού συστήματος³, ούτως ώστε ο πάροχος της εξειδικευμένης εργασίας να αποκτήσει κάποια από τα πρωτογενή προϊόντα στην παραγωγική διαδικασία των οποίων δεν συμμετέχει.

Όπως γνωρίζουμε και από σύγχρονα εθνογραφικά παράλληλα⁴, η ενασχόληση με την αγγειοπλαστική και δη με την κατασκευή πίθων αν και απαιτεί σημαντικό βαθμό εξειδίκευσης, δεν αποτελεί συχνά τη μοναδική ενασχόληση του κατασκευαστή. Συνηθέστατα συμβαίνει το αντίθετο: η κατασκευή πίθων αποτελεί εποχική απασχόληση, καθώς παράγοντες όπως ο καιρός και η περιορισμένη ζήτηση κατά τους χειμερινούς μήνες αποτελούν τροχοπέδη για την άσκηση του επαγγέλματος του πιθοποιού ή του αγγειοπλάστη εν γένει.

Ανάλογη παράμετρο -αν και ήσσονος σημασίας από πλευράς εξαγωγής σχετικά ασφαλών συμπερασμάτων- αποτελούν τα λεγόμενα “Σημεία Κεραμέων”. Οποιαδήποτε και να ήταν εν τέλει η λειτουργία τους, υποδεικνύουν σχετικά εξειδικευμένους και σύνθετους κανόνες στην παραγωγή ή τη διάθεση των κεραμικών προϊόντων.

Αποθήκευση και κοινωνική διαφοροποίηση

Μια πτυχή που επίσης θα μελετηθεί, αποτελεί το κατά πόσο η ποσοτική (ή ποιοτική) κατοχή πίθων αποτελούσε ένδειξη για την ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας διαφορετικής βαθμίδας. Επίσης το αν τα αγγεία αυτά χρησιμοποιούνταν ως ένδειξη πλούτου (πέραν της κατοχής μεγάλου αριθμού η οποία σαφώς και αποτελούσε) και κατ' επέκταση κοινωνική προβολή. Η τελευταία επιτυγχανόταν μάλλον εύκολα, καθώς απ' ό,τι φαίνεται οι ιδιωτικές οικίες δεν διέθεταν συχνά χώρους αποκλειστικά για αποθήκευση και οι πίθοι τοποθετούνταν σε χώρους γενικής χρήσης. Επρόκειτο μάλλον για πολυλειτουργικούς χώρους, οι οποίοι χρησιμοποιούνταν για διεργασίες της καθημερινότητας και επομένως ήταν πολυσύχναστοι.

³ Πρβ. Evans 1978, 115

⁴ Π.χ. Βογιατζόγλου 1972, 98, Blitzer 1990, 678, Σπαθάρη- Μπεγλίτη 1992, 27-29. Βλ. επίσης κεφ.4 [208]

Η κατοχή σημαντικού αριθμού⁵ αποθηκευτικών αγγείων σε συνδυασμό με την ύπαρξη σημαντικού πλεονάσματος πόρων, που αυτή υποδηλώνει, αποτελεί χαρακτηριστικό οικονομικής και κατ'επέκταση ενδεχομένως κοινωνικής ευμάρειας⁶.

“Η αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού συνέβαλε στην ηθική και κοινωνική υπόσταση αυτού. Η αποθήκευση συνδέεται με τη διάθεση πόρων για την κάλυψη αναγκών και επιθυμιών και συνέβαλε στην απόκτηση κοινωνικής καταξίωσης.”⁷

Η αποθήκευση ως πρακτική συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για τη μόνιμη εγκατάσταση ενός πληθυσμού σε μια περιοχή⁸, ώστε να επιτρέψει τη διαθεσιμότητα των απαραίτητων για την επιβίωση πόρων, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Η πρακτική της αποθήκευσης αποτελεί μια αντίδραση “στη μη χρονική συνέπεια παραγωγής και κατανάλωσης”⁹. Πρόκειται για μια στρατηγική αντιμετώπισης της αβεβαιότητας του ανθρώπου σχετικά με το μέλλον του, αφορά επομένως στην προνοητικότητα και στην πρόβλεψη. Είναι η φύλαξη των αγαθών σε περιόδους αφθονίας για να χρησιμοποιηθούν σε περιόδους έλλειψης¹⁰.

Η χρήση πίθων για την αποθήκευση δημητριακών, αποτελεί ένδειξη περισσότερο για μια οργάνωση αποθήκευσης με σχετικά χαμηλό επίπεδο συλλογικότητας, όπως ένα νοικοκυριό. Περισσότερο συγκεντρωτικά συστήματα διακυβέρνησης πιθανώς θα είχαν ανάγκη από πολύ μεγαλύτερους χώρους αποθήκευσης (π.χ. σιροί), λόγω των μεγεθών παραγωγής.

Η J. Birmingham¹¹ αναφέρει:

“Η ανάλυση ολόκληρου του κεραμικού ρεπερτορίου αποκαλύπτει μια εκπληκτικά πλήρη εικόνα της αγροτικής ζωής, κυρίως αλλά όχι πλήρως συσχετιζόμενη με την οικιακή οικονομία. Το μέγεθος και η ποσότητα¹², καθώς και το σχήμα των

⁵ Φυσικά σε συνάρτηση με τον εκάστοτε μέσο όρο της κοινωνίας.

⁶ Κατά τη Βυζαντινή περίοδο, παρουσιάζεται στις πηγές η συνήθεια εποχικής ενοικίασης πίθων, γεγονός που υποδηλώνει ότι η κατοχή τους και μόνο αποτελούσε κεφάλαιο (Μπακιρτζής 1989, 120).

⁷ Christakis 2008, 11 (δική μου η μετάφραση)

⁸ Ingold 1983, 553-571

⁹ Ingold 1983, 558

¹⁰ Πρβ. Halstead, O' Shea 1982, 93

¹¹ Birmingham 1975, 383 (δική μου η μετάφραση)

¹² Μάλλον θα πρέπει να προστεθεί και η ποιότητα ως παράγων, τουλάχιστον όσον αφορά στην περίοδο που μελετάται επί του παρόντος.

ανεβρεθέντων πήλινων αγγείων, δύνανται να είναι αποκαλυπτικά του μεγέθους και πλούτου μιας οικογένειας, των εποχικών δραστηριοτήτων ή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης.”

Βεβαίως, όσον αφορά στην παρούσα μελέτη υφίστανται κάποιοι περιορισμοί σχετικά με την μελέτη των πτυχών του βίου που αναφέρονται πιο πάνω. Βασικό εμπόδιο αποτελεί η αποσπασματικότητα του υλικού που δεν επιτρέπει το σχηματισμό ολοκληρωμένης εικόνας, όπως φυσικά και οι άμεσες μαρτυρίες που είναι διαθέσιμες στις εθνογραφικές μελέτες. Παρ’ όλα αυτά, καταδεικνύονται με σαφή τρόπο οι δυνατότητες που έχει μια τέτοια ανάλυση της κεραμικής συχνότητας σε ένα νοικοκυριό.

Είναι πιθανό, μια εξέταση της συνάφειας του αριθμού των πύθων σε σχέση με το μέγεθος ενός οικισμού, να παράσχει πληροφορίες σχετικά με το ρόλο και τη λειτουργία του οικισμού σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Μια τέτοια ανάλυση μπορεί να διαμορφώσει ένα σώμα δεδομένων το οποίο θα βοηθήσει στην καλύτερη προσέγγιση διαφόρων οικονομικών και κοινωνικών μεγεθών που σχετίζονται με την αποθήκευση στο πλαίσιο ενός οικισμού. Βέβαια με αυτό τον τρόπο είναι δύσκολο να αποφευχθεί η δημιουργία μιας σχετικά πλασματικής εικόνας καθώς δεν είναι δυνατόν να ληφθούν υπ’ όψιν αποθηκευτικές πρακτικές που δεν αφήνουν κατάλοιπα.

Το σχετικό μέγεθος ενός πύθου (μεγάλος, μικρός), αποτελεί μια έμμεση μαρτυρία της ποσότητας του αγαθού που εν δυνάμει αποθηκευόταν εντός του και ενδεχόμενη επάρκεια και αυτάρκεια ως προς το συγκεκριμένο αγαθό, αν συνεξετασθεί με το σχετικό μέγεθος και χαρακτηριστικά του νοικοκυριού. Περαιτέρω υποδεικνύει ένα πιθανό αριθμό ατόμων που ήταν δυνατό να εξυπηρετούνταν από το περιεχόμενο του πύθου.

Σύγχρονες εθνογραφικές μελέτες¹³ κατέδειξαν ότι στην Κρήτη της νεότερης εποχής, η οικία ενός δημοτικού άρχοντα διέθετε περί τους 50 πύθους, αριθμός που εύγλωττα προδίδει το κοινωνικό και οικονομικό κύρος αυτού του ατόμου. Αναλογικά, πιθανοί κάτοχοι σημαντικού (για τα δεδομένα της εκάστοτε περιόδου) αριθμού πύθων κατά την Εποχή του Χαλκού στη νότια Ελλάδα, επιδεικνύουν εν δυνάμει αντίστοιχα χαρακτηριστικά.

¹³ Πρβ. Kanta 1983, 157-160

Χαρακτήρας αποθήκευσης

Θα γίνει επίσης μια κατ' αντιπαράσταση εξέταση της αποθήκευσης δημόσιας και ιδιωτικής φύσης. Αποθήκευση ιδιωτικού χαρακτήρα υφίσταται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σε όλες της περιόδους της Εποχής του Χαλκού, ακόμη και σε άμεση συνάφεια με την ενδεχόμενη αποθήκευση δημόσιου χαρακτήρα της εκάστοτε εποχής. Κατά την ΠΕ υφίστανται κάποια οικοδομήματα με μνημειώδη χαρακτήρα στα οποία γινόταν αποθήκευση πιθανότατα συλλογικής φύσεως, η οποία ξεπερνούσε το επίπεδο του νοικοκυριού. Αποθήκευση με συλλογικό χαρακτήρα (καθώς έχει πολλούς αποδέκτες) υφίσταται κατά την ΥΕ τουλάχιστον σε κάποια από τα ανακτορικά κέντρα και τα αποθηκευτικά συγκροτήματα αυτών, όπου πιθανότατα το αποθηκευμένο προϊόν προορίζονταν για ευρεία κατανάλωση. Ο χαρακτήρας τους εξετάζεται εκτενέστερα στη συνέχεια.

Μια κοινωνία για να αναπαραχθεί και να αναπαράγει όλη την κοινωνική της δομή, έχει ανάγκη να παράγει περισσότερα από όσα καταναλώνουν οι ίδιοι οι παραγωγοί¹⁴, καθώς υπάρχουν άτομα που δεν συμμετέχουν στην παραγωγική διαδικασία, π.χ. μικρά παιδιά. Η εκτενής παραγωγή πλεονάσματος είναι αυτή που εν τέλει επιτρέπει σε μια κοινωνία να αναπτύσσεται και να εξελίσσει προς μεγαλύτερο βαθμό συνθετότητας τις δομές που τη χαρακτηρίζουν. Για παράδειγμα (όπως έχει ήδη σχολιασθεί στην περίπτωση κατασκευής πύλων), η παραγωγή σημαντικού πλεονάσματος στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας, είναι αυτή που καθιστά δυνατή την ύπαρξη και ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα της.

Οι πίθοι όντας ένα αντικείμενο που χρησιμοποιούνταν κατά κανόνα για την αποθήκευση πλεονάσματος, σχετίζονται άμεσα με την οικονομία και κατ' επέκταση με την κοινωνία μιας εγκατάστασης. Στο πλαίσιο αυτό θα εξεταστούν διάφορες οικονομικές συνθήκες που διέπουν μια κοινωνία, σε πιθανή συνάρτηση με τις αποθηκευτικές λειτουργίες και πρακτικές της.

Ο βαθμός αποθήκευσης προϊόντων που σχετίζονται με τη διατροφική αυτάρκεια ενός νοικοκυριού, σχετίζεται άμεσα με τις παραγωγικές δυνατότητες και καταναλωτικές ανάγκες αυτού του νοικοκυριού. Η αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού πιθανώς δεν αναμενόταν να συνεισφέρει σε συλλογικό επίπεδο

¹⁴ Κωτσάκης 1983, 213

κοινότητας σε περίπτωση ανεπάρκειας αγαθών. Σε περίπτωση που δεν υπάρχει κάποιο αποθηκευτικό μέσο με δημόσιο χαρακτήρα (π.χ. σιτοβολώνες¹⁵), ή κάποιο μόρφωμα με συγκεντρωτικές και πιθανές αναδιανεμητικές λειτουργίες (π.χ. “κτήρια με διαδρόμους”, μυκηναϊκά ανάκτορα), το πιθανότερο είναι ότι η αποθήκευση λειτουργούσε σε επίπεδο οικονομικής μονάδας νοικοκυριού.

Στις περιπτώσεις που υφίσταται αποθήκευση σε συλλογικό επίπεδο, είναι λογικό να υποτεθεί (για λόγους ευταξίας¹⁶), ότι η πρόσβαση στα αποθηκευμένα αγαθά, προσδιοριζόταν (και κατά περίπτωση περιοριζόταν) από μια μικρή ομάδα ατόμων ή ακόμη και ένα μόνο άτομο, το οποίο συγκέντρωνε στο πρόσωπό του συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά. Αυτό το άτομο ή μικρή ομάδα, λειτουργούσε για λογαριασμό ολόκληρης της κοινότητας, καθώς αναπόφευκτα θα πρέπει να υφίσταται κάποιος ρυθμιστικός παράγων, ο οποίος θα διέπει το μοτίβο της αναδιανομής των αποθηκευμένων αγαθών, στα συνεισφέροντα μέρη.

Από τέτοιου είδους διευθετήσεις ή άλλες παρόμοιας μορφής, δύναται να δημιουργηθεί άλλωστε σε πρώτο επίπεδο μια κοινωνική διαφοροποίηση και κατ' επέκταση διαστρωμάτωση.

5.1 ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

“Κτήρια με διαδρόμους”

Το κτήριο BG και η Οικία των Κεράμων στη Λέρνα¹⁷, όπως και τα αντίστοιχα μνημειώδη κτήρια που υφίστανται στην Αίγινα¹⁸ (“Λευκή Οικία”), Ακοβίτικα¹⁹ (“Μέγαρο Α” και “Β”) και αλλού, πέρα από ένα πιθανό σύνθετο κοινωνικό ρόλο που

¹⁵ Το Rundbau της Τίρυνθας εν δυνάμει συνιστά ένα καλό παράδειγμα σε περίπτωση που επιτελούσε κατ' αποκλειστικότητα τη συγκεκριμένη λειτουργία. Ο δημόσιος χαρακτήρας τέτοιων πιθανών δομών είναι λογικό να υποτεθεί εξαιτίας της αναλογίας αποθηκευτικής δυνατότητας- πληθυσμού και μόνο.

¹⁶ Σε όλες τις γνωστές περιπτώσεις συλλογικής αποθήκευσης στην χρονική περίοδο και περιοχή που μελετάται (αλλά και συνηθέστατα εκτός αυτής), υπάρχει μια άμεση σύνδεση με έναν αρχιτεκτονικά οριοθετημένο χώρο, ο οποίος εξ ορισμού παρέχει περιορισμένη πρόσβαση.

¹⁷ Wiencke 2000

¹⁸ Walter, Felten 1981

¹⁹ Θέμελης 1970 και Καράγιωργα 1971

έπαιζαν²⁰, είναι πιθανό να χρησίμευαν και ως χώρος διακίνησης προϊόντων που περιέχονταν σε πίθους ή άλλων μέσων αποθήκευσης. Αυτή πτυχή της λειτουργίας τους προκύπτει από τη μελέτη των πάμπολλων σφραγισμάτων που έχουν βρεθεί στη Λέρνα και συνδέονται με αυτά τα κτήρια²¹.

Τα σφραγίσματα είναι πιθανό να δηλώνουν ιδιοκτησία ή τα διάφορα σημεία ελέγχου από τα οποία περνούσαν οι πίθοι εντός των κτηρίων, κάτι που σε κάθε περίπτωση υποδηλώνει σχετικά πολύπλοκες γραφειοκρατικές δομές και συστήματα οργάνωσης²².

Ανάλογα σφραγίσματα σε τεμάχια πηλού έχουν χρησιμοποιηθεί για διοικητικούς λόγους σε περιοχές της ανατολής (π.χ. Συρία²³, Ιράν²⁴, Μεσοποταμία²⁵), ακόμη και σε περιόδους προγενέστερες της συγκεκριμένης.

Στις περιπτώσεις όπου το ίδιο το σώμα του πίθου έχει σφραγιστεί²⁶, υποδηλώνεται μια εκ των προτέρων πρόθεση να χρησιμοποιηθεί ο πίθος για μια συγκεκριμένη λειτουργία, η οποία σχετίζεται είτε με το προϊόν για το οποίο προορίζονταν ο πίθος, είτε με ιδιοκτησία. Αν ισχύει η δεύτερη περίπτωση, υφίσταται ζήτηση για πίθους από ιδιώτες οι οποίοι τους επεφύλασσαν μια μορφή χρησιμοποίησης, η οποία θα περιλάμβανε κάποια μορφή προσωρινής αλληλεπίδρασης συλλογικού χαρακτήρα με άλλους πίθους, απ' όπου και θα απέρρευε η ανάγκη αναγνώρισης μιας μορφής “κυριότητας”, το αποτέλεσμα της οποίας στη συνέχεια θα επέστρεφε στον ιδιοκτήτη.

Όλη η προαναφερθείσα διαδικασία σημαδέματος των πίθων, υπεισέρχεται και στη σφαίρα της πρακτικής της συμβολικής αποθήκευσης²⁷, δηλαδή στη χρήση τεχνιτών μέσων έξω από το σώμα, ώστε να δημιουργηθεί μια “τράπεζα μνήμης” που δεν θα εξαρτάται άμεσα από τη φυσική μνήμη και θα παρέχει πληροφορίες επί μεγάλο χρονικό διάστημα. Φυσικά, αυτό το είδος αποθήκευσης δεν θα σχολιαστεί επί του παρόντος.

²⁰ Πρβ. Pullen 1985 και Weiberg 2007

²¹ Wiencke 1989, 505

²² Βλ. επίσης κεφ. 4

²³ Duistermaat 2010, 163-178.

²⁴ Tosi 1984, 45-47 και Salvadori, Vidale 1997.

²⁵ Βλ. ενδεικτικά Ferioli et al. 1994

²⁶ Αναφερόμαστε σε σχετικά μικρού μεγέθους σφραγίσματα τα οποία καλύπτουν μικρό μέρος της επιφάνειας του αγγείου και επομένως δεν φαίνεται να επιτελούν κάποια διακοσμητική λειτουργία.

²⁷ Για περαιτέρω πληροφορίες βλ. Renfrew, Scarre 1998

Το “Κυκλικό κτήριο” της Τίρυνθας

Σε κάποιες περιπτώσεις οικισμών της ΠΕ, παρατηρείται το ενδεχόμενο συνύπαρξης πρακτικών αποθήκευσης τόσο σε πίθους, όσο και σε μεγαλύτερες δομές που προορίζονται για αποθήκευση, όπως οι σιροί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το “Κυκλικό κτήριο” της Τίρυνθας²⁸ και η σημαντική παρουσία πίων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων της ίδιας περιόδου που βρέθηκαν στον οικισμό²⁹. Είναι λοιπόν ίσως δυνατό να υποστηριχθεί ότι οι αποθηκευτικές πρακτικές της Τίρυνθας κατά την ΠΕΠ, περιλαμβάνουν έναν συνδυασμό συλλογικής και ιδιωτικής σε επίπεδο νοικοκυριού, αποθήκευσης.

Αποδεχόμενοι μια λειτουργία του “Κυκλικού κτηρίου” ως σιτοβολώνα³⁰, απομένουν δύο πιθανότητες ερμηνείας της λειτουργίας των πίων του οικισμού:

α) Ότι οι πίθοι χρησιμοποιούνταν για την αποθήκευση άλλων προϊόντων (διατροφικών ή μη) και όχι δημητριακών, καθώς απομένει ένα ευρύ σύνολο αγαθών που δεν θα μπορούσε να αποθηκευτεί σε σιτοβολώνες. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το κυκλικό κτήριο αποτελούσε ένα είδος κοινοτικής αποθήκης με πιθανώς ετήσια ανανέωση του περιεχομένου του, καθώς τα σιτηρά διανέμονταν στην κοινότητα προς κατανάλωση, ανάλογα με τις ανάγκες της.

β) Ότι στους πίθους αποθηκεύονταν μεταξύ άλλων και σιτηρά. Στην περίπτωση αυτή υποδηλώνεται μια διαφοροποίηση στο χαρακτήρα της λειτουργίας του κτηρίου, το οποίο θα μπορούσε πιθανότατα να χρησιμοποιείται για την αποθήκευση μόνο ενός ενδεχόμενου παραγωγικού πλεονάσματος των νοικοκυριών της κοινότητας, το οποίο θα υπερέβαινε την εποχικές ή ετήσιες ανάγκες κατανάλωσής τους, καθιστώντας έτσι το μόρφωμα αυτό, ένα μέσο διασφάλισης της κοινότητας, σε περίπτωση αποτυχημένης παραγωγής κάποιου άλλου έτους³¹.

Δυστυχώς δεν διαθέτουμε στοιχεία για το πιθανό περιεχόμενο πίων από την Τίρυνθα, πόσο μάλλον όταν βρέθηκαν ελάχιστα ακέραια αποθηκευτικά αγγεία.

²⁸ Για εκτενή σχολιασμό βλ. Haider 1980 και Kilian 1986

²⁹ Χωρίς πάντα να αποκλείεται πιθανή παράλληλη χρήση αποθηκευτικών μέσων από φθαρτά υλικά.

³⁰ Η ότι τουλάχιστον ένα μέρος του κτηρίου προοριζόταν για αποθήκευση δημητριακών. Μία πιθανή ερμηνεία του κτηρίου ως σιτοβολώνα εξηγεί επίσης την παρουσία των αντερεισμάτων, τα οποία θα λειτουργούσαν ως αντιστάθμισμα στις πλευρικές δυνάμεις που θα δημιουργούνταν από τον όγκο των χύμα αποθηκευμένων δημητριακών. (πρβ. Rickman 1971, 2)

³¹ Πρβ. επίσης Halstead, O’ Shea 1989, 4. Φυσικά σε περίπτωση συνεχόμενων περιόδων καλής παραγωγής, το πλεόνασμα είναι δυνατό να καταναλώνεται (ή να διατίθεται εν γένει) ως τέτοιο.

Φυσικά από τις δύο προαναφερθείσες περιπτώσεις δεν μπορεί να αποκλειστεί η οποιαδήποτε ενδιάμεση κατάσταση, καθώς οι δομές και διεργασίες που συμβαίνουν σε μια κοινωνία τείνουν συνήθως προς την πολυπλοκότητα, πόσο μάλλον όταν η διαχείριση ενός μέσου συλλογικής αποθήκευσης σε μια κοινότητα αποτελεί πηγή κοινωνικής δύναμης και εξουσίας, καθώς συνεπάγεται κάποιο επίπεδο ελέγχου πάνω στα διατροφικά αγαθά της κοινότητας.

Εξαιτίας του μεγέθους του “Κυκλικού κτηρίου”³² και της εκτιμώμενης αποθηκευτικής του δυνατότητας³³, είναι μάλλον αμφίβολο αυτό να χρησιμοποιούνταν από μικρό μόνο μέρος της κοινότητας και όχι από το σύνολο αυτής (σε ό,τι αφορά στην προαναφερθείσα πιθανότητα λειτουργίας του ως σιτοβολώνα). Σε αυτή την περίπτωση θα απαιτούνταν κάποιος “παράγων” (ή περισσότεροι), ο οποίος θα ρύθμιζε τη λειτουργία του κτηρίου ή μέρους αυτού.

Μοτίβα αποθήκευσης οικισμών

Πέραν των σχετικά περιορισμένων περιπτώσεων οικισμών οι οποίοι διαθέτουν κάποιου είδους δομή με συγκεντρωτικό χαρακτήρα (“Κυκλικό κτήριο”, “κτήρια με διαδρόμους”), η εικόνα που παρουσιάζουν οι λοιποί οικισμοί είναι σχετικά απλοποιημένη. Δεν φαίνεται να παρουσιάζονται πρακτικές συλλογικής αποθήκευσης, σε επίπεδο κοινότητας.

Πιθανότατα πρόκειται για σχετικά περιορισμένη αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού, με σχετικά βραχυπρόθεσμη διάρκεια που πιθανότατα δεν ξεπερνούσε το έτος ή μερικούς μήνες. Ακόμη και σε αυτή την περίπτωση, εξακολουθεί να υφίσταται θεωρητικά μια δυνατότητα ευελιξίας ως προς τη διάθεση των αποθηκευμένων αγαθών που διαθέτει ένα νοικοκυριό, γεγονός που δεν μπορεί να αποκλείσει την

³² Η εκτιμώμενη διάμετρος του οικοδομήματος κυμαίνεται περίπου στα 28 μέτρα (Kilian 1986, 66).

³³ Kilian 1986, υποσημ.54. Σε περίπτωση που ισχύει το πρώτο ενδεχόμενο που αναφέρθηκε πιο πάνω, η εκτιμώμενη αποθηκευτική δυνατότητα σιτηρών του κτηρίου, θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως μέσο εκτίμησης του αριθμού ατόμων που θα μπορούσε να συντηρήσει και επομένως ενός πιθανού υπολογισμού του πληθυσμού της Τίρυνθας. Θα υπολογιστεί ως εξής: 1 ενήλικας άνδρας χρειάζεται περίπου 1,36 κιλά τροφής την ημέρα βασισμένη σε δημητριακά (Engels 1986, 30), δηλαδή 496 κιλά κατ’ έτος. Σύμφωνα με τα στοιχεία του K. Kilian η αποθηκευτική δυνατότητα του “Κυκλικού κτηρίου” υπολογίζεται στα 1.304.000 κιλά. Προκύπτει επομένως ένας εν δυνάμει πληθυσμός της τάξης των 2.650 ενηλίκων ανδρών. Φυσικά τα γυναικόπαιδα καταναλώνουν μικρότερες ποσότητες τροφής, επομένως ο αριθμός τείνει να είναι μεγαλύτερος. Πρόκειται για μάλλον υψηλό αριθμό για τα δεδομένα της ΠΕ. Για την ημερήσια κατανάλωση τροφής κατ’ άτομο στην αρχαιότητα βλ. επίσης Foxhall, Forbes 1982, 71 και Roth 1999, 18 κ.ε.

πιθανότητα κάποιου είδους αλληλεπιδράσεως οικονομικής φύσεως με την ευρύτερη έννοια, με άλλα νοικοκυριά του οικισμού.

Προφανώς δεν είναι δυνατό με τα υπάρχοντα δεδομένα (ή ακόμη και μελλοντικά για ό,τι αφορά σε αυτό το θέμα), να προσδιορισθεί η φύση ή ακόμη και ύπαρξη τέτοιων σχέσεων. Βέβαια η ίδια η ύπαρξη μιας σχετικά μικρής ανθρώπινης κοινωνίας, δηλαδή η συμβίωση και συγχρωτισμός ανθρώπων σε ένα κοινό χώρο, δημιουργεί μάλλον φυσιολογικά την τάση να αναπτύσσονται τέτοιου είδους σχέσεις, όχι μόνο κατά την Εποχή του Χαλκού αλλά διαχρονικά. Η προσέγγιση τέτοιου είδους φαινομένων, είναι δυνατό να γίνει κυρίως σε κατά βάση θεωρητικό επίπεδο, βασισμένο μάλλον σε κοινωνιολογικές αρχές.

Συζήτηση

Παρατηρείται ότι οι οικισμοί της περιόδου παρουσιάζουν διαφορές σε ό,τι αφορά στην πολυπλοκότητα των αποθηκευτικών πρακτικών (και πέρα από αυτές) που συνδέονται με συγκεκριμένες δομές και ερμηνεύονται με βάση αρχιτεκτονικά κατάλοιπα. Οι περισσότεροι, κατά τα φαινόμενα (και ίσως αναμενόμενα έως ένα βαθμό), στερούνται στοιχείων που να στηρίζουν την ύπαρξη τέτοιων συγκεντρωτικών δομών. Θα ήταν λογικό να υποτεθεί ότι οι οικισμοί που διαθέτουν τέτοια κτήρια, αποτελούν εν δυνάμει καλούς δείκτες στην εξέταση ενδεχόμενης ανάδυσης κέντρων πολιτικής και οικονομικής εξουσίας. Αυτά, για συγκεκριμένους λόγους (π.χ. τοπογραφία, σχετικά μεγέθη κ.τ.λ.) πιθανώς ξεπέρασαν το επίπεδο των υπολοίπων οικισμών και ανήλθαν σε μια κατάσταση τοπικού κέντρου³⁴.

Μάλλον αναμενόμενα παρατηρείται συνάφεια ανάμεσα στο βαθμό πολυπλοκότητας που χαρακτηρίζει την χρήση ενός πύθου κατά την ΠΕ, με το βαθμό αστικοποίησης μιας εγκατάστασης και κυρίως με την παρουσία ή μη κάποιου μνημειώδους κτηρίου. Η συνθετότητα που χαρακτηρίζει της οικονομικές διεργασίες ενός οικισμού, επηρεάζει ανάλογα τον κοινωνικό αντίκτυπο των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων που συμμετέχουν σε αυτές.

³⁴ Βλ. επίσης Κόνσολα 1984

5.2 ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Όσον αφορά στην αποθήκευση και τις οικονομικές παραμέτρους που σχετίζονται με αυτή, φαίνεται πως κατά την εν λόγω περίοδο δεν υφίστανται ενδείξεις οικονομικού συγκεντρωτισμού ακόμη και στις σπουδαιότερες εγκαταστάσεις της περιόδου ανάλογες με αυτές της ΠΕΠ. Πιθανή εξαίρεση αποτελεί το “Μεγάλο κτηριακό συγκρότημα” ή “Grosssteinbau” στην Κολώνα³⁵.

Θα μπορούσε ίσως να λεχθεί ότι παρατηρείται μια απλούστευση και αποκέντρωση των αποθηκευτικών πρακτικών κατά τη ΜΕ. Τα μοτίβα αποθήκευσης που παρουσιάζονται, υφίστανται κατά τα φαινόμενα αποκλειστικά σε επίπεδο νοικοκυριού. Φαίνεται να απουσιάζουν οι κοινωνικές δομές και συνθήκες, που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη σχετικά πολύπλοκων οικονομικών και κατ’ επέκταση αποθηκευτικών πρακτικών, οι οποίες θα έβρισκαν μια υλική έκφρασή μέσω μορφωμάτων με συγκεντρωτικό χαρακτήρα όπως τα “κτήρια με διαδρόμους” κατά την ΠΕ ή τα ανάκτορα και τις πολύπλοκες οικονομικές διεργασίες τους κατά την ΥΕ.

Η ανεύρεση δυο πλούσια κτερισμένων ταφών από τη Θήβα³⁶ και Κολώνα³⁷ αντίστοιχα, υποδεικνύουν την ύπαρξη κάποιου είδους κοινωνικής διαστρωμάτωσης κατά την εν λόγω περίοδο. Ωστόσο αυτή δεν φαίνεται να βρίσκει κάποια έκφραση στον τομέα των αποθηκευτικών πρακτικών, η οποία να γίνεται αντιληπτή μέσα από ορατά (τουλάχιστον) κατάλοιπα.

Από την άλλη, κατά την ΜΕ παρατηρείται μια εντατικοποίηση στη διακίνηση μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων σε σχετικά μικρές αποστάσεις με επίκεντρο τον Αργοσαρωνικό κόλπο, σε σχέση με την ΠΕ.

Γίνεται φανερό και από τη μεγάλη διασπορά τους, ότι οι αιγινήτικοι πίθοι τύπου 1, αποτελούσαν πιθανότατα προϊόντα με σημαντική διάδοση στις γύρω περιοχές. Η φύση της διακόσμησης τους καθιστά μάλλον απίθανη μια ερμηνεία, όπου η διακίνηση τους, θα αιτιολογούνταν μέσω της αποκλειστικής χρήσης τους για μεταφορά άλλων προϊόντων, δηλαδή απλώς και μόνο ως εμπορευματοκιβώτια. Τα υψηλά ποιοτικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν, καθώς και το γεγονός ότι

³⁵ Βλ. Gauss et al. 2011, Felten et al. 2006.

³⁶ Κασίμη-Σούτου 1980

³⁷ Kilian-Dirlmeier 1997

αποτελούσαν προϊόντα εισαγωγής³⁸, τα καθιστά αντικείμενα με σχετικά εξέχουσα θέση (όπως επίσης και τα δείγματα τύπου 6 και 11) στο σχηματολόγιο των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων της ΜΕ. Αυτή τους η ιδιότητα πιθανώς προσέδιδε και κάποια ώθηση στο κοινωνικό γίνεσθαι του ιδιοκτήτη.

Όσον αφορά στον πίθο τύπου 12 από την Κολώνα³⁹, το γεγονός ότι η διακόσμηση καλύπτει σχεδόν ολόκληρο το σώμα του, υποδεικνύει ότι δεν προοριζόταν να βυθιστεί στο έδαφος, αλλά αντιθέτως να είναι ορατός. Είναι μάλλον φυσικό ο ιδιοκτήτης ενός αποθηκευτικού αγγείου τέτοιου μεγέθους να επιθυμούσε να υποδηλώσει στην κοινότητα, την ευμάρειά του, επομένως θα επιθυμούσε να καταστήσει τον πίθο εμφανή σε άλλα μέλη (ή μη) της κοινότητας.

Πίθοι μεγάλου μεγέθους

Συγκεκριμένα ευμεγέθη (περί τα 2μ. ύψος) δείγματα όπως το προαναφερθέν⁴⁰, που εμφανίζονται κατά την εν λόγω περίοδο, μαρτυρούν μια ανισότητα στην αποθηκευτική ικανότητα μεταξύ των οικονομικών μονάδων της ίδιας κοινωνίας, κάτι που εν δυνάμει μεταφράζεται σε διαφοροποίηση των οικονομικών μεγεθών μεταξύ νοικοκυριών του ίδιου οικισμού.

Παρατηρείται λοιπόν ότι ενώ φαίνεται να εξέλιπαν οι περισσότερο σύνθετες κοινωνικοοικονομικές δομές της προγενέστερης περιόδου, ίσως αντικαθίστανται σε κάποιες περιπτώσεις από μια τάση προς ένα είδος συνθετότητας που αν και έχει μια διαφορετική και απλούστερη έκφανση, διέπεται από ροπές που έχουν την ίδια κοινωνική προέλευση και αίτια.

Συγκεκριμένα, η ύπαρξη αυτών των μεγάλου μεγέθους αποθηκευτικών αγγείων, υποδηλώνει ενδεχομένως μια βούληση για διαφοροποίηση εκ μέρους του ιδιοκτήτη του, από το λοιπό κοινωνικό σύνολο όπου μεταξύ άλλων εκφάνσεων υλικών και μη, βρίσκει έκφραση και στις αποθηκευτικές πρακτικές, ένα πεδίο με έντονο –όπως έχει αναφερθεί– οικονομικό χαρακτήρα.

³⁸ Εντούτοις, ως μη λησμονείται ότι, οι πίθοι πέραν της χρήσης σε ταφές, αποτελούν προϊόν κοινωνικής επίδειξης κυρίως σε ό,τι αφορά στους αριθμούς και όχι τόσο την ποιότητα κατασκευής. Βέβαια ένας συνδυασμός των δύο θα είχε το βέλτιστο αποτέλεσμα.

³⁹ Gauss, Kiriatzi 2011, KOL266

⁴⁰ Αναφέρεται επίσης ένα σύνολο θραυσμάτων από αποθηκευτικά αγγεία πιθανότατα ανάλογου μεγέθους, από την Κολώνα. (Gauss, Kiriatzi 2011, 196)

Επιπρόσθετο ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι επελέγη πιθανώς το αυξημένο μέγεθος ενός πίθου αντί για τη διαθεσιμότητα αυξημένου αριθμού πίθων μικρότερου μεγέθους⁴¹, ενδεχόμενο που θα οδηγούσε σε περίπου όμοια μεγέθη συνολικής χωρητικότητας. Αυτή η ένδειξη πιθανώς υποδεικνύει περαιτέρω αυτή την τάση κοινωνικής διαφοροποίησης που σχολιάστηκε προηγουμένως.

Πρέπει τέλος να αναφερθεί ότι το εν λόγω δείγμα από την Κολώνα βρέθηκε σε χώρο που κατά τα φαινόμενα εντάσσεται στο “Μεγάλο κτηριακό συγκρότημα”, ένα κτήριο του οποίου ο ρόλος δεν έχει ακόμη αποσαφηνιστεί. Αν και με βάση τα διαθέσιμα έως τώρα δεδομένα δεν φαίνεται ιδιαίτερα πιθανό, (εντούτοις δεν είναι δυνατό να αποκλειστεί) το ενδεχόμενο η χρήση του να περιελάμβανε και αποθήκευση συλλογικού χαρακτήρα. Αντίθετη προς μια τέτοια ερμηνεία προς το παρόν αποτελεί η σχετικά υψηλή παρουσία πίθων και αποθηκευτικών αγγείων σε οικιακά σύνολα του οικισμού. Ωστόσο, περαιτέρω ενδείξεις κοινωνικής διαστρωμάτωσης αποτελούν η απαιτούμενη οργάνωση του εργατικού δυναμικού για την εκτέλεση δημοσίων έργων ευρείας κλίμακας, όπως η μάλλον εντυπωσιακή οχύρωση του οικισμού κ.ά..

Το κτηριακό συγκρότημα D στην Ασίνη

Μία ακόμη περίπτωση που πιθανότατα αποτελεί μια τάση (και μια ακόμη στρατηγική) προς μεγαλύτερη αποθηκευτική και κατ’ επέκταση οικονομική συνθετότητα, έχει προταθεί⁴² για το κτηριακό συγκρότημα D στην Ασίνη (εικ.32.5), όπου κατά τα φαινόμενα συνίσταται από τρεις οικιακές μονάδες ή νοικοκυριά (συγγενείς;⁴³). Αυτές, υποστηρίζεται ότι ίσως χρησιμοποιούσαν έναν κοινό χώρο αποθήκευσης των παραγόμενων διατροφικών αγαθών τους, το δωμάτιο XVII, όπου φαίνεται να ανεβρέθησαν πολλά αποτμήματα αποθηκευτικών αγγείων⁴⁴. Υποστηρίζεται επίσης ότι αυτή πρακτική δύναται να υποβοηθήσει αυτές τις ομάδες στην απόκτηση περισσότερων επείσαστων προϊόντων.

Πράγματι, αν αναλυθεί ο παραπάνω συλλογισμός μέσα από ένα καθαρά οικονομικό πρίσμα, διαφαίνεται μια τάση (και πιθανότατα ικανότητα) οικονομικής

⁴¹ Φυσικά δεν μπορεί να αποκλειστεί και το δεύτερο αξίωμα, το οποίο άλλωστε διαχρονικά αποτελεί και τον περισσότερο συνήθη τρόπο αύξησης της αποθηκευτικής δυνατότητας, καθώς είναι περισσότερο συμφέρον. Στην παρούσα περίπτωση όμως, είναι μάλλον εμφανής η παρουσία ενός σχετικά διαφοροποιημένου μοτίβου.

⁴² Βουτσάκη 2010, 775-777.

⁴³ Ως άνω

⁴⁴ Nordquist 1987b, 82.

διαφοροποίησης, όχι άμεσα μέσω της μεγαλύτερης παραγωγής και διαθεσιμότητας αγαθών σε σχέση με τα υπόλοιπα νοικοκυριά⁴⁵, αλλά μέσω του τρόπου που αυτά τα αγαθά διατίθενται: οι προαναφερθείσες οικιακές μονάδες, συνδυάζοντας το πλεόνασμα των παραγόμενων αγαθών τους, το οποίο ξεπερνά τις ανάγκες της αυτάρκειας (διατροφικής ή άλλης), διαθέτουν ένα “κεφάλαιο” που ξεπερνά αυτό που μπορούν να διαθέσουν ως πλεόνασμα τα μεμονωμένα νοικοκυριά της κοινότητας και το οποίο είναι δυνατόν να διατεθεί κατά το δοκούν για την επίτευξη κοινωνικής προβολής, είτε μέσω αντικειμένων (εισηγμένων ή μη), είτε με κάποιο άλλο τρόπο, ο οποίος ενδεχομένως θα άρμοζε περισσότερο σε ένα Μεσοελλαδικό πολιτισμικό υπόβαθρο, όπως κοινωνικές εκδηλώσεις συλλογικού χαρακτήρα⁴⁶.

Βεβαίως θεωρητικά, το οποιοδήποτε προϊόν/αποτέλεσμα αυτής της υποθετικής συλλογικής διάθεσης πλεονάσματος θα έπρεπε να διαιρεθεί και να αποδοθεί κατ’ αναλογία στην κάθε “μονάδα” που συμμετείχε σε αυτή. Όμως σε περίπτωση όπου στόχος είναι η επίτευξη κοινωνικής προβολής (ακόμη και όταν αυτή γίνεται μέσω ενός αντικειμένου), είναι δυνατό τα αποτελέσματα αυτής της προβολής να αντανακλώνται συνολικά από κοινού σε όλα τα μέλη της προαναφερθείσας σύμπραξης. Στην περίπτωση αυτή θα υφίστατο μια τάση κοινωνικής διαφοροποίησης, η οποία θα περιελάμβανε ολόκληρη την ομάδα (στη περίπτωση της Ασίνης, τα άτομα που διαβιούν στο κτηριακό συγκρότημα D), σε σχέση με την υπόλοιπη κοινότητα.

Το προαναφερθέν μοντέλο διαχείρισης πόρων, υποδεικνύει ότι ακόμη και σε περιόδους και περιοχές, όπου κατά τα αρχαιολογικά φαινόμενα δεν φαίνεται να υφίσταντο συγκεκριμένες δυναμικές⁴⁷ που να οδηγούν σε ένα περισσότερο συγκεντρωτικό οικονομικό⁴⁸ και κατ’ επέκταση κοινωνικό μοντέλο, διαφαίνονται εντούτοις κατά περιπτώσεις, τάσεις όπου κάτι τέτοιο ενδέχεται να είναι δυνατό να υποτεθεί.

⁴⁵ Κάτι που άλλωστε δεν φαίνεται να συνέβαινε. Βλ. Βουτσάκη 2010, 776.

⁴⁶ Πρβ. Π.χ. Whittaker 2010

⁴⁷ Γνωρίζουμε ωστόσο ότι οι δυναμικές της ΜΕ οδήγησαν στην ανάδυση του συγκεντρωτισμού της ΥΕΙ, όπως εκφράζεται με τους λακκοειδείς τάφους των Μυκηνών.

⁴⁸ Με την εξαίρεση των δυο τάφων πολεμιστών από την Κολώνα και Θήβα αντίστοιχα, καθώς και το “Μεγάλο κτηριακό συγκρότημα” της Κολώνας, που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Συζήτηση

Κάνοντας μία γενίκευση σε ότι αφορά στους πίθους, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι κατά την παρούσα περίοδο ο γενικότερος ρόλος αυτού του αγγείου φαίνεται τρόπον τινά να αναβαθμίζεται, καθώς μεγαλώνει η συχνότητα χρήσης του σε ταφές, γεγονός που σηματοδοτεί μια διεύρυνση των εφαρμογών του, σε πτυχές του ανθρώπινου βίου, όπου σε προγενέστερες περιόδους έβρισκε μικρή απήχηση.

Αντιθέτως η οικονομία της περιόδου φαίνεται περισσότερο απλουστευμένη (με εξαίρεση ίσως τον οικισμό της Κολώνας), και κατά συνέπεια η σύνδεση του πίθου με αυτή. Ωστόσο, κάποιες μεμονωμένες περιπτώσεις υποδεικνύουν ότι ακόμη και σε κοινωνίες με σχετικά απλουστευμένη οικονομία, διαφαίνονται τάσεις προς μια συνθετότητα, οι οποίες εκφράζονται κυρίως μέσω της διαφοροποίησης στις αποθηκευτικές πρακτικές. Τέτοιου είδους διεργασίες μάλλον πρέπει να θεωρούνται αναμενόμενες έως ένα βαθμό, καθώς συχνά έχουν ως αίτιο την επιθυμία για κοινωνική διαφοροποίηση.

5.3 ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται μια συνεχής τάση προς κοινωνική συνθετότητα και διαφοροποίηση. Αναμφίβολα θα πρέπει να υφίστατο κάποιο είδος σχετικά ισχυρού συγκεντρωτισμού, ήδη από την περίοδο των λακκοειδών τάφων (ΥΕΙ) στις Μυκήνες. Η ταφική εκδήλωση και “τελετουργία” παραμένει κατά τα φαινόμενα το ισχυρότερο μέσο έκφρασης έως την εμφάνιση των ανακτόρων. Η παραπάνω τάση εκφράζεται εν τέλει με την εμφάνιση και εγκαθίδρυση του ανακτορικού συστήματος κατά την ΥΕΙΙΙ.

Για τις αποθηκευτικές συνθήκες κατά την ΥΕΙ και ΙΙ είναι δύσκολο να γίνουν σαφείς εκτιμήσεις καθώς η μεγάλη πλειονότητα των θέσεων αποτέλεσαν σημαντικά και εκτεταμένα κέντρα της ανακτορικής περιόδου. Άλλες θέσεις όπως η Αγία Ειρήνη φτάνουν στο αποκορύφωμα του “εκμινωισμού” τους και δεν προσφέρονται ως δείκτες για τις αποθηκευτικές πρακτικές της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Αν και πιθανότατα το ανακτορικό σύστημα παρουσίαζε κατά τόπους διαφοροποιήσεις, ανταποκρινόμενες στο ιδιαίτερο κοινωνικό, περιβαλλοντολογικό και ιστορικό πλαίσιο⁴⁹ της κάθε μιας, οι γενικές του αρχές ήταν μάλλον κοινές, και αυτές είναι που θα ληφθούν υπ' όψιν στην παρούσα μελέτη.

Η δυνατότητα αποθήκευσης σημαντικών ποσοτήτων αγαθών από τα ανακτορικά κέντρα πιθανότατα σχετίζεται με το σύστημα της κεντρικής διοίκησης και την υποχρέωση κάποιας μορφής ανακατανομής⁵⁰ των αγαθών, με την οποία ήταν επιφορτισμένο⁵¹. Αυτό έχει ως άμεση συνέπεια την αυξημένη ζήτηση αποθηκευτικών μέσων από πλευράς κεντρικής διοίκησης, συμπεριλαμβανομένων και πύθων. Είναι πιθανό, η κεντρική διοίκηση να καθόριζε⁵² και το μέγεθος των πύθων, χρησιμοποιώντας τους χονδρικά ως μέσω μέτρησης των αγαθών που αποθηκευόταν σε αυτούς, εφόσον προϋποτεθεί μια σχετική ομοιογένεια στις διαστάσεις και κατ' επέκταση στη χωρητικότητα αυτών. Σε πολλές περιπτώσεις⁵³ είναι διακριτή μια σχετική ομοιογένεια στις διαστάσεις. Αν και το συγκεκριμένο φαινόμενο οφείλεται μάλλον σε υφιστάμενα μοτίβα μαζικότερης παραγωγής σε σχέση με προγενέστερες περιόδους, δεν αναιρεί απαραίτητα την προαναφερθείσα εφαρμογή.

Συγκριτικά, ανάλογη αναδιανεμητική λειτουργία με αυτή των ανακτορικών κέντρων της νοτίου ηπειρωτικής Ελλάδος, έχει προταθεί και για τον ΥΕΧ οικισμό της Ασσήρου στη Μακεδονία, καθώς έχει παρατηρηθεί μεγάλη συγκέντρωση αγαθών σε συγκεκριμένους αποθηκευτικούς χώρους του οικισμού αυτού⁵⁴.

Πλεόνασμα και εξουσία

Η αποθήκευση αγαθών συνιστά ουσιαστικά αποθήκευση πλούτου, πόσο μάλλον σε μια εποχή μη χρηματικής οικονομίας. Κατ' επέκταση η αναδιανεμητική δυνατότητα του πλεονάσματος που αποθηκευόταν σε ένα διοικητικό κέντρο μεταφράζεται ουσιαστικά σε έλεγχο αυτού (του πλεονάσματος). Ο αποθηκευμένος πλούτος

⁴⁹ Πρβ. π.χ. Dickinson 1982

⁵⁰ Με μια ευρεία έννοια και όχι απαραίτητα σαφώς προσδιορισμένη (πρβ. Earle 2011, 237, 241).

⁵¹ Όπως προκύπτει και από τις πινακίδες γραμμικής Β. Εδώ θα πρέπει να αναφερθεί ότι το ανάκτορο αν και πιθανότατα αποτελούσε τον μεγαλύτερο οικονομικό παράγοντα, δεν φαίνεται να αποτελούσε ταυτόχρονα και τον μοναδικό. (Βλ. Π.χ. Lupaack 2008)

⁵² Βεβαίως είχε αυτή τη δυνατότητα, είτε μέσω άσκησης άμεσου πολιτικού ελέγχου, είτε μέσω της δυνατότητας άσκησης μεγάλης επιρροής στα μοτίβα ζήτησης, καθώς αποτελούσε το μεγαλύτερο καταναλωτή.

⁵³ βλ. πιν. 1

⁵⁴ Jones, Wardle, Wardle, Halstead 1986, 96-103. Για μια βάσιμη κριτική πάνω στη συγκεκριμένη πρόταση βλ. Margomenou, 2008.

αποτελεί πολύτιμο μέσο οικονομικά και πολιτικά: “ο πλούτος βοηθά στη διατήρηση ή επανάκτηση της νομιμότητας”⁵⁵. Όπως αναφέρεται εύγλωττα από τον Earle⁵⁶: “έλεγχος επί της οικονομίας μιας περιοχής συνιστά άμεση και υλική εξουσία στις ζωές των ανθρώπων της εν λόγω περιοχής”. Έλεγχος λοιπόν επί της παραγωγής, μπορεί να μεταφραστεί σε πολιτικό έλεγχο. Μια πιθανή συνεχής προσπάθεια αύξησης του πλεονάσματος στην ανακτορική οικονομία, είναι δυνατόν να ερμηνευθεί ως προσπάθεια επέκτασης αυτού του ελέγχου σε μια περιοχή που ελέγχεται από το ανάκτορο.

Από την πλευρά της, η αύξηση του παραγόμενου πλεονάσματος συνδέεται άμεσα και έμμεσα με την ανάπτυξη της κοινωνίας, τη δημιουργία σαφέστερης κοινωνικής διαστρωμάτωσης, η οποία με τη σειρά της οδηγεί στην μείωση του αριθμού των ατόμων που ανήκουν στην άρχουσα τάξη, αλλά στην αύξηση της ισχύος που αυτά διαθέτουν⁵⁷.

Το πλεόνασμα με τη σειρά του θα πρέπει εν μέρει τουλάχιστον να καταναλώνεται (κυρίως μάλλον σε προβολές κοινωνικού κύρους, όπως ευωχίες ή άλλες τελετουργίες⁵⁸) και για λόγους αντίθετους από την αύξηση της κοινωνικής ισχύος: σε περίπτωση που το πλεόνασμα φτάσει σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα συσσώρευσης (καθοριζόμενα από τη φύση και τις δομές της εκάστοτε κοινωνίας και πολιτισμού), από κάποιο σημείο και μετά θα εμφανιστούν φαινόμενα πληθωρισμού υπονομεύοντας την αξία του αποθηκευμένου πλεονάσματος, γεγονός που συνεπάγεται μείωση της ισχύος αυτού που το κατέχει⁵⁹.

Οι λίθινοι πίθοι από το “θολωτό τάφο της Κλυταιμνήστρας”

Συγκεκριμένες περιπτώσεις πίθων (συνηθέστερα μεμονωμένες) που δεν απαντούν σε οικιακό σύνολο ή σε πιθοταφές, και αποτελούν ιδιαίτερα αντικείμενα είτε:

- 1) λόγω μεγέθους και διακόσμησης
- 2) λόγω υλικού κατασκευής

⁵⁵ Baines and Yoffee 2000, 16

⁵⁶ Earle 1997, 67

⁵⁷ Πρβ. Bodley 1999, 596 και Mayhew 1973, 468-476.

⁵⁸ Π.χ. η απόθεση πολύτιμων ταφικών κτερισμάτων ή αναθημάτων, τα οποία φυσικά με τον τρόπο αυτό βγαίνουν από την “κυκλοφορία” (πρβ. επίσης Halstead, O’Shea 1982, 94). Πρβ. επίσης την πρακτική των κελτικών φυλών να αναθέτουν πολύτιμα αντικείμενα (συνήθως ασπίδες) σε ποταμούς.

⁵⁹ Ας μην λησμονείται ότι αναφερόμαστε σε περιόδους προχρηματικής οικονομίας. Το χρήμα δεν αποτελεί αγαθό αλλά μέσο.

3) λόγω του ότι αποτελούν προϊόν εισαγωγής

4) λόγω μη εμφανούς χρηστικής λειτουργίας,

είτε όλα τα προαναφερθέντα, είναι δυνατόν να ταυτιστούν με επιτέλεση λειτουργιών κοινωνικής προβολής και οικονομικού κύρους⁶⁰. Ένα καλό παράδειγμα αποτελούν οι λίθινοι πίθοι που βρέθηκαν στο “θολωτό τάφο της Κλυταιμνήστρας”⁶¹. Η κατά πάσα πιθανότητα χρήση τους ως ταφικά κτερίσματα και η ποιότητα κατασκευής που διαθέτουν, δεν αφήνουν πολλά περιθώρια για μια ερμηνεία πέραν της προταθείσας. Η επιλογή ενός αντικειμένου που αναπαριστά⁶² έναν πίθο, να συμπεριληφθεί στην ταφική σκευή ενός -προφανώς- σημαίνοντος προσώπου, αποτελεί δαπάνη σημαντικών πόρων και είναι μάλλον ενδεικτική της σημασίας αυτών των αντικειμένων.

Τα εν λόγω δείγματα, καθώς αποτελούν αντικείμενα με μάλλον μνημειώδη χαρακτήρα, υποδεικνύουν με πρόδηλο τρόπο το συμβολισμό που είχαν οι πίθοι και κατ’ επέκταση η πρακτική της αποθήκευσης, δημιουργώντας συμπαρομαρτούντα νοήματα: οι εν λόγω λίθινοι πίθοι λειτουργούν ως αντικείμενα προβολής κοινωνικού γοήτρου. Αυτό επιτυγχάνεται τόσο μέσω των κατασκευαστικών και γενικότερα ποιοτικών τους χαρακτηριστικών, όσο και διαμέσου της υποδήλωσης πλούτου, καθώς απεικονίζουν και αναπαριστούν μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Κατ’ επέκταση τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να εκληφθούν ως δηλωτικά κάποιας αρχής/εξουσίας στην κοινωνία⁶³. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας και συμβολισμός των εν λόγω αντικειμένων ειδικότερα (καθώς και του ρόλου τους ως πίθου γενικότερα), εκτός του υλικού από το οποίο κατασκευάστηκαν, τονίζεται και από την χρήση τους, πιθανότατα ως ταφικού κτερίσματος⁶⁴. Είναι σημαντικό επίσης το γεγονός ότι (ανεξάρτητα από την προέλευσή τους), αντανακλούν ξένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και επομένως διατηρούν και ένα χαρακτήρα εξωτικών αντικειμένων.

⁶⁰ Πρβ. Pilides 2000b, 368

⁶¹ Wace 1921-1923, fig.80 και Pierce- Blegen 1941

⁶² Θεωρητικά θα μπορούσαν να χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικά αγγεία. Ωστόσο εξαιτίας του υλικού κατασκευής θα παρουσίαζαν μάλλον ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά, όπως η συγκέντρωση υγρασίας στο εσωτερικό τους. Επομένως το εύρος των πιθανών εφαρμογών θα ήταν περιορισμένο.

⁶³ Όπως έχει ήδη σχολιασθεί, ο πλούτος εύκολα μεταφράζεται σε πολιτική δύναμη σε μια κοινωνία.

⁶⁴ Πρβ. επίσης μια ιδιαίτερη κατηγορία πίθων από την Caere της Ετρουρίας με ανάλογη χρήση, κατά το τέλος του 7ου έως τον 6ο αι. π.Χ. (Serra-Ridgway 2010, 158).

Αποθήκευση σε επίπεδο νοικοκυριού

Η εξέταση των πύθων σε κάποιο σημείο οδηγεί αναπόδραστα (εφόσον διατίθενται επαρκή στοιχεία) και στην εξέταση πτυχών της οικονομίας μιας κοινωνίας. Εν προκειμένω, κατά κύριο λόγο της ανακτορικής οικονομίας όπως αυτή διαμορφώθηκε μέσω μιας σειράς διαφορετικών παραγόντων και το πώς η ύπαρξη αυτής της οικονομίας επηρέασε τις οικονομικές δομές κάποιων νοικοκυριών που σχετιζόταν με αυτή.

Τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι κατά την ΥΕΙΙΙ, ο κεντρικός και αναδιανεμητικός ρόλος του ανακτόρου μάλλον επηρέασε τις αποθηκευτικές συνθήκες σε επίπεδο νοικοκυριού, έχοντας ως συνέπεια να μειωθεί ενδεχομένως αρκετά η αποθηκευτική δυνατότητα (δηλαδή ο αριθμός των αποθηκευτικών χώρων και αγγείων) μεμονωμένων αγροτικών οικογενειών ή ατόμων που εξαρτιόνταν άμεσα από την κεντρική ανακτορική διοίκηση. Αυτό παρουσιάζεται ως λογικό επακόλουθο της δέσμευσης μέρους της αγροτικής παραγωγής από το διοικητικό κέντρο. Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται⁶⁵ ότι η πιθανή παραγωγή διατροφικών αγαθών από μέρους του ανακτόρου και η κατ' επέκταση δέσμευση των απαραίτητων για την παραγωγή τους εκτάσεων, μείωσε τη δυνατότητα των υπολοίπων να παράγουν μεγάλες ή αυξανόμενες ποσότητες πλεονάσματος, συμβάλλοντας στην μείωση των αποθηκευτικών απαιτήσεων και εν τέλει δυνατοτήτων ενός νοικοκυριού. Αν η τελευταία υπόθεση πράγματι ισχύει, αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα, την ανάγκη παροχών από την κεντρική αρχή σε ορισμένους⁶⁶, για να καλυφθούν οι επιπλέον ανάγκες του νοικοκυριού. Επιπρόσθετα, οι συνθήκες αυτές επέτρεψαν την περαιτέρω ανάπτυξη μιας άλλης πτυχής της οικονομίας: η δυνατότητα του ανακτόρου να κινητοποιεί κατά το δοκούν τους μεγάλους πόρους που προφανώς διέθετε, επέτρεψε και στη σημαντική αύξηση των μεγεθών του εξωτερικού εμπορίου⁶⁷.

Συνολικά, φαίνεται ότι σε επίπεδο νοικοκυριού παρατηρείται μια διαφοροποίηση που περιλαμβάνει μια τάση μείωσης σε σχέση με την ΜΕ, σε ό,τι αφορά στη

⁶⁵ Halstead 1992, 69

⁶⁶ Αυτοί με τη σειρά τους θα έπρεπε πιθανότατα να δραστηριοποιηθούν σε τομείς που δεν σχετιζόταν με την παραγωγή διατροφικών αγαθών, ούτως ώστε το αποτέλεσμα της εργασίας τους να ισοσκελίσει τις ανακτορικές παροχές.

⁶⁷ Πρβ. Bennet 2001, 25

διαθεσιμότητα πίθων ή εν γένει μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων⁶⁸, στην οικοσκευή ενός νοικοκυριού. Φυσικά δεν είναι δυνατό να αποκλεισθούν ολοκληρωτικά αποθηκευτικές πρακτικές που δεν περιλαμβάνουν πίθους, αλλά οι τελευταίοι φαίνεται να αποτελούν το κυρίαρχο αποθηκευτικό μέσο στον ελλαδικό χώρο κατά την ΥΕ⁶⁹. Η μείωση αυτή κατά τα φαινόμενα συνάδει και με την μεγαλύτερη πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει μια ανακτορική οικονομία σε σχέση με προγενέστερες περιόδους. Ωστόσο δεν συνεπάγεται απαραίτητα μείωση της διαθέσιμης ποσότητας αγαθών, αλλά μάλλον μια ελαττωμένη δυνατότητα διαχείρισης του συνόλου του πλεονάσματος που παρήγαγε ένα νοικοκυριό.

Αποθήκευση σε ανακτορικό επίπεδο

Και στην περίπτωση των ανακτορικών κέντρων, τα μέσα αποθήκευσης φαίνεται να συνάδουν με ό,τι προαναφέρθηκε. Κυρίαρχη θέση φαίνεται να έχουν οι πίθοι και πιθανότατα αποθηκευτικά μέσα από οργανικά υλικά, τα οποία συνήθως δεν αφήνουν κατάλοιπα.

Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι αν και θα περίμενε κανείς να χρησιμοποιούνται συγκεντρωτικές αποθηκευτικές μέθοδοι και δομές κατάλληλες για μεγάλες ποσότητες διατροφικών προϊόντων, κάτι τέτοιο δεν φαίνεται να υφίσταται έντονα⁷⁰ στον ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της ανακτορικής διοίκησης. Αυτό πιθανότατα οφείλεται σε πιθανές δυσκολίες που θα ανέκυπταν στη διαχείριση, στη διάθεση, στην ενδεχομένως απαραίτητη συχνή καταμέτρηση των αποθεμάτων και κατ' επέκταση στον καλύτερο και αποτελεσματικότερο έλεγχο των αποθηκευμένων προϊόντων από την ανακτορική διοίκηση. Μικρότερες μονάδες όγκου όπως πίθοι, αποθηκευτικά μέσα από φθαρτά υλικά (σάκοι, καλάθια, ξύλινα κιβωτίδια κ.ά.) ή ακόμη και αμφορείς, ικανοποιούν καλύτερα τις προαναφερθείσες προϋποθέσεις. Επίσης, θα

⁶⁸ Στην εικόνα αυτή συμβάλει εν μέρει και η σχετικά εκτεταμένη πρακτική του εγχυτρισμού κατά την ΜΕ.

⁶⁹ Ακόμη και στο Ακρωτήριο της Θήρας, όπου οι συνθήκες επέτρεψαν τη διάσωση αποθηκευτικών μέσων από φθαρτά υλικά.

⁷⁰ Το μόνο πιθανό παράδειγμα σιρού στον ελλαδικό χώρο κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, αποτελεί ο κυκλικός χώρος 87 από την Πύλο (Blegen 1966, 293). Παράδειγμα που ωστόσο σε καμία περίπτωση δεν στηρίζεται σε επαρκείς ενδείξεις. Με την εξαίρεση των σιτοβολώνων του ανακτόρου των Μαλίων και την μη βέβαιη ταύτιση ανάλογων δομών σε άλλες θέσεις (π.χ. Κνωσός), ούτε και στην Κρήτη φαίνεται να αποτελούν τον κανόνα στις αποθηκευτικές πρακτικές.

κατένειμε τον κίνδυνο μιας πιθανώς αποτυχημένης αποθήκευσης σε περισσότερα μέρη, ελαχιστοποιώντας τις επιπτώσεις αυτής⁷¹.

Στον αντίποδα, για την αποθήκευση προϊόντων όπως τα δημητριακά (τα οποία φαίνεται να συνέρρεαν στο ανάκτορο σε μεγάλες ποσότητες⁷²), κατά κύριο λόγο δεν φαίνεται να χρησιμοποιούνταν πίθοι (με βάση τους διαθέσιμους αριθμούς), αλλά μάλλον πρακτικές που θα καθιστούσαν δυνατές μεγαλύτερες συγκεντρώσεις προϊόντος. Μια απλή λύση παρέχει η συγκέντρωση των δημητριακών σε σωρούς. Σύμφωνα με τις ενδείξεις τέτοιες συγκεντρώσεις υφίσταντο στο Γλά⁷³ και στο ανάκτορο των Μαλίων⁷⁴. Αποτελούσε επίσης συνήθη πρακτική ανάμεσα στους αγροτικούς πληθυσμούς του ελλαδικού χώρου έως πολύ πρόσφατα.

Αν και η εν λόγω πρακτική αποτελεί μάλλον μέσο συγκέντρωσης και όχι μακροπρόθεσμης αποθήκευσης, καθιστά δυνατή τη συγκέντρωση και καταμέτρηση των δημητριακών έως ότου αυτά κατανεμηθούν σε επιμέρους χώρους του ανακτόρου ή και εκτός αυτού, όπου και αποθηκευόταν καλύπτοντας τις ανάγκες μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων που διαβιούν εκεί.

Σύμφωνα με μια άποψη⁷⁵, μέσα από τις πινακίδες της γραμμικής Β, παρουσιάζεται η διαχείριση μεγάλων ποσοτήτων διατροφικών αγαθών σε μικρά χρονικά διαστήματα. Αυτή η εικόνα της συνεχούς ροής διατροφικών αγαθών από και προς το ανάκτορο, μειώνει προφανώς τις ανάγκες διαθέσιμων αποθηκευτικών μέσων και κατ' επέκταση αιτιολογεί τη σχετικά μικρή συχνότητά τους στα ανακτορικά συγκροτήματα. Φαίνεται εντούτοις να παραβλέπεται ίσως το γεγονός, ότι όλα τα φυτικά (τουλάχιστον) διατροφικά προϊόντα στον ελλαδικό χώρο χαρακτηρίζονται από εποχική συγκομιδή. Επομένως η κεντρική διοίκηση δεν θα μπορούσε εύκολα να αναπληρώσει σε μικρότερη από ετήσια βάση, στοιχειώδη διατροφικά αγαθά όπως π.χ. τα δημητριακά. Επομένως μέρος τουλάχιστον του αδιάθετου πλεονάσματος, απαιτούνταν να αποθηκευτεί για την κάλυψη ετήσιων πρωτογενών αναγκών του ανακτόρου.

⁷¹ Ο οίνος αποτελεί ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα προϊόντος, όπου πέραν του ρίσκου της απαραίτητης αποθήκευσης για ζύμωση, είναι γνωστό ότι η εισαγωγή οξυγόνου που προκύπτει από την άντληση του προϊόντος, οδηγεί στη σταδιακή οξείδωσή του.

⁷² Πρβ. π.χ. Halstead 1992, 65-67

⁷³ Jones 1995 και Μυλωνάς 1981, 38

⁷⁴ Graham 1962, 129

⁷⁵ Nakassis 2010, 135-139

Η πιθανή αναγκαιότητα κινητοποίησης μεγάλου αριθμού πύθων και το συνακόλουθο υψηλό κόστος σε συνδυασμό με τη μεγάλη δέσμευση χώρου, φαίνεται να υπερίσχυσαν των πλεονεκτημάτων που θα πρόσφερε μια τέτοια αποθήκευση και τα οποία αναφέρθηκαν πιο πάνω. Εδώ πιθανώς υπεισέρχεται ο ρόλος των αποθηκευτικών δοχείων από άψητο πηλό⁷⁶ ή άλλων αποθηκευτικών μέσων από φθαρτά υλικά, καθώς η χρήση τους μειώνει σημαντικά τον παράγοντα του κόστους και τα οποία υποκαθιστούν (με όσα προϊόντα αυτό είναι δυνατό) τους πύθους ως αποθηκευτικό μέσο. Η αποθήκευση δημητριακών σε μικρότερη κλίμακα, με τη χρήση τέτοιων άψητων δοχείων, πιθανότατα εξυπηρετεί επιμέρους αποθηκευτικές ανάγκες σε εξατομικευμένο ή μικρής ομάδας αποδεκτών επίπεδο.

Για το λόγο αυτό εκτιμάται, ότι η επί του παρόντος προταθείσα μέθοδος αποκέντρωσης της αποθήκευσης βασικών διατροφικών αγαθών, χρησιμοποιώντας μέσα λιγότερο “ποιοτικά” του πύθου (π.χ. καλάθια, σάκοι, κατασκευές από άψητο πηλό), τα οποία συχνότατα δεν αφήνουν υλικά κατάλοιπα στο ανασκαφικό σύνολο, αποτελεί ενδεχομένως ένα σημαντικό παράγοντα, για τη σχετική απουσία μεγάλων αποθηκευτικών δομών εντός των ανακτόρων.

Πρέπει μάλλον να διευκρινισθεί ότι αυτή η πρακτική της αποκέντρωσης δεν συνεπάγεται σε καμία περίπτωση μειωμένο έλεγχο επί του παραχθέντος πλεονάσματος. Εφόσον τα εν λόγω διατροφικά είδη έχουν ήδη περάσει από το “γραφειοκρατικό” στάδιο της καταμέτρησης και κατανομής τους, θεωρείται ότι έχουν ήδη εκπληρώσει τη χρησιμότητά τους στο πλαίσιο της διάθεσης πλεονάσματος. Οι αποδέκτες αυτού του πλεονάσματος προφανώς είναι υποχρεωμένοι να παρέχουν κάποιας μορφής αντιστάθμισμα γι’ αυτό.

Επεκτείνοντας τον παραπάνω συλλογισμό, είναι ίσως δυνατόν να υποστηριχθεί μια ενδεχόμενη διαβάθμιση που αφορά στην ποιότητα των αποθηκευτικών μέσων που χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση και η οποία σχετίζεται άμεσα με το είδος του προϊόντος προς αποθήκευση, σε συνδυασμό με την εποχιακή αφθονία που αυτό εμφανίζει. Όσον αφορά στα διατροφικά προϊόντα, οι πύθοι αποτελούν μάλλον το καλύτερο αποθηκευτικό μέσο, ακολουθούμενοι από δοχεία από άψητο πηλό, ξύλινα κιβώτια, σάκους, κ.ά.⁷⁷.

⁷⁶ Βλ. κεφ. 3

⁷⁷ Ένα απλό παράδειγμα θα προσδώσει μεγαλύτερη σαφήνεια σε όσα προαναφέρθηκαν: ας υποθέσουμε ότι σε ένα παραγωγικό έτος για μία σειρά αιτιών υπάρχει μειωμένη παραγωγή οίνου. Το

Ας αναφερθεί τέλος ότι στην Άσσηρο της Μακεδονίας, έχει παρατηρηθεί ταυτόχρονη χρήση αποθηκευτικών μέσων που περιλαμβάνουν πίθους, κατασκευές από άψητο πηλό, καλάθια και λάκκους, τα οποία συνυπήρχαν στον ίδιο χώρο⁷⁸. Με βάση το περιεχόμενό δεν φαίνεται να γινόταν κάποια διάκριση μεταξύ τους, σχετιζόμενη με τις δυνατότητες αποθήκευσης του κάθε μέσου, αλλά αυτό μάλλον οφείλεται κατά κύριο λόγο στη φύση του αποθηκευμένου προϊόντος (όσπρια και δημητριακά), και ίσως στη σχετική ποσότητα. Ανάλογο μοτίβο φαίνεται να παρατηρείται και στην αποκαλούμενη “Σιταποθήκη” των Μυκηνών⁷⁹. Από τις προαναφερθείσες μεθόδους αποθήκευσης, οι πίθοι αποτελούν προφανώς το μέσο που διαθέτει το μεγαλύτερο εύρος αποθηκευτικών δυνατοτήτων.

Ανακτορικές αποθήκες

Σε ό,τι αφορά στο μοντέλο αποθήκευσης που προαναφέρθηκε μια επισκόπηση των διαθέσιμων ανακτορικών αρχιτεκτονικών χώρων που μπορούν να χαρακτηρισθούν ως αποθήκες ίσως να είναι κάπως διαφωτιστική.

Μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους διαθέτει φυσικά το ανάκτορο της Πύλου⁸⁰, οι οποίοι καθιστούν πρόδηλο το βαθμό συγκεντρωτισμού που διέθετε. Ωστόσο τα γενικότερα χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν μάλλον δεν συνάδουν με τα δεδομένα από τα υπόλοιπα ανακτορικά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, αλλά μάλλον με αυτά την Κρήτης.

Το αποθηκευτικό μοτίβο που παρουσιάζουν τα υπόλοιπα ανακτορικά κέντρα φαίνεται να χαρακτηρίζεται από διάσπαρτους αποθηκευτικούς χώρους με μικρή (κατά τα φαινόμενα) αποθηκευτική δυνατότητα. Πιθανές⁸¹ εξαιρέσεις αποτελούν οι οικίες του “Λαδεμπόρου” και “Οινεμπόρου”, ίσως ο αποθηκευτικός χώρος “της

γεγονός αυτό επιτρέπει στο κέντρο διαχείρισης (εν προκειμένω για την ΥΕ, το ανάκτορο ή τοπικό κέντρο) να χρησιμοποιήσει τους πίθους που έμειναν κενοί (προϋποθέτοντας φυσικά τον επαρκή καθαρισμό τους), για την αποθήκευση κάποιου άλλου προϊόντος (π.χ. σιτηρών), για το λόγο ότι οι πίθοι προσφέρουν καλύτερα εχέγγυα για μια επιτυχημένη αποθήκευση από το μέσο που θα χρησιμοποιούνταν υπό άλλες συνθήκες (π.χ. ένας σάκος).

⁷⁸ Wardle 1987, fig.8a,b, pl.52

⁷⁹ Wace 1921-1923, 48-49. Βλ. επίσης κεφ.4, ΥΕ, επί του παρόντος. Το μέγεθος του αποθηκευτικής ικανότητας του κτηρίου και η κατά πάσα πιθανότητα μη μεμονωμένη λειτουργία του, δεν φαίνεται να επιτρέπουν ώστε να καλυφθεί το κενό που επισημάνθηκε πιο πάνω. Άλλωστε το κτήριο χρονολογείται στην ΥΕΙΙΙΓ.

⁸⁰ Δωμάτια 23,24, 27 και 105 (Blegen et al. 1966). Εάν τα δωμάτια 23 και 24 συνδεθούν έστω και εν μέρει με την αποθήκευση αρωματισμένου ελαίου (Shelmerdine 1985), δύνανται να μην εκλαμβάνονται εξ ολοκλήρου ως σύνολα όπου λάμβανε χώρα αποθήκευση διατροφικών αγαθών.

⁸¹ Αναλόγως με την ταυτότητα των κτηρίων. βλ. κεφ. 4

οικίας των κιώνων”⁸² και το κτήριο που χαρακτηρίζεται ως “αποθήκη”⁸³, από τις Μυκήνες. Τέλος “η αποθήκη των πίθων”⁸⁴ και το “δωμάτιο των πίθων”⁸⁵ από την Καδμεία αν και η εικόνα που παρέχει το τελευταίο είναι αποσπασματική.

Αυτή η εικόνα είναι ίσως δυνατό να υποστηριχθεί ότι ταιριάζει με το μοντέλο αποθήκευσης που προτάθηκε πιο πάνω. Η μεγάλες αποθήκες για πρωτογενή διατροφικά προϊόντα δεν είναι απαραίτητες, καθώς το πλεόνασμα μάλλον επιτελεί την λειτουργία του πριν να αποθηκευτεί. Με άλλα λόγια η εξουσία αντλείται από την άμεση διάθεση πλεονάσματος, μέσω των δημιουργούμενων υποχρεώσεων προς το ανάκτορο από τον αποδέκτη αυτού του πλεονάσματος.

Ωστόσο η διάθεση πλεοναζόντων διατροφικών αγαθών πριν από την αποθήκευσή τους δεν δύναται να συμβεί για ένα τουλάχιστον προϊόν: ο γλεύκος απαιτεί αποθήκευση τουλάχιστον μερικών μηνών ώστε να παραχθεί οίνος. Η διάθεση του από το ανάκτορο εντούτοις δεν φαίνεται να εμπίπτει στην κατηγορία των προϊόντων απαραίτητων για τη διατροφική υποστήριξη του προσωπικού του και των εξαρτώμενων από αυτό ατόμων. Η διάθεσή του θα μπορούσε να γίνεται σε συγκεκριμένες περιστάσεις κοινωνικής προβολής, όπως ευωχίες ή άλλες τελετουργίες.

Στην Πύλο υφίσταται μια καλή περίπτωση κεντρικής αποθήκευσης οίνου, όπου μάλιστα κατά τα φαινόμενα στη διακίνησή του εμπλεκόταν ενεργά το γραφειοκρατικό σύστημα του ανακτόρου⁸⁶. Ανάλογη λειτουργία θα μπορούσε εν δυνάμει να έχει και η “οικία του Οινεμπόρου” στις Μυκήνες, εφόσον θεωρηθεί τουλάχιστον ότι το κτήριο αποτελούσε μέρος της ανακτορικού συστήματος.

“Κοινωνική αποθήκευση”

Πιθανώς οι παραγωγοί ειδών διατροφής (ανεξαρτήτως από την “κυριότητα” των μέσων παραγωγής τους), παραχωρώντας το πλεόνασμά τους (ή μέρος αυτού) στο ανακτορικό κέντρο, λάμβαναν μέσω της αναδιανεμητικής λειτουργίας προϊόντα

⁸² Wace 1949, ill.108 και Wace 1921-23, 161

⁸³ Wace 1955, 177-179.

⁸⁴ Τουλούπα 1966, πιν. 191

⁸⁵ Βλ. Agavantinos 2005, fig. 1 και Φλούδα, 2006, εικ.63

⁸⁶ Blegen et al. 1966, 345-346

“κοινωνικής αποθήκευσης”, δηλαδή αντικείμενα εξειδικευμένης εργασίας περιβεβλημένα με κοινωνική αξία⁸⁷.

Φυσικά ενδέχεται η αναδιανεμητική λειτουργία του ανακτόρου να περιλάμβανε απλώς την κινητοποίηση πόρων με σκοπό την αποκλειστική κατανάλωσή τους από το ανακτορικό περιβάλλον και του προσωπικού (εξειδικευμένου ή μη) που αυτό διατηρούσε. Σύμφωνα με μια άποψη⁸⁸, αυτή η τελευταία περίπτωση οδήγησε εν καιρώ, στη μείωση της ικανότητας του ανακτόρου να λειτουργεί ως αναδιανεμητικό κέντρο αγαθών σε περιπτώσεις ανάγκης, λόγω της μεγάλης δέσμευσης πόρων προς εσωτερική κατανάλωση. Ο λόγος αυτός θεωρείται ότι συνέβαλε εν τέλει στην πτώση του ανακτορικού συστήματος.

Άλλωστε, όταν η οικονομική ανάπτυξη (ή εν γένει η βελτίωση της ευημερίας) μιας κοινωνίας αποτελεί μια διαδικασία που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την άρχουσα τάξη, δεν πρέπει να αναμένεται απαραίτητα ότι θα βελτιώσει την ευημερία ολόκληρης της κοινότητας, καθώς η δομές που την ελέγχουν στοχεύουν πρωτίστως στην περαιτέρω ευημερία της άρχουσας τάξης⁸⁹.

Συζήτηση

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο η κοινωνική διάσταση του πίθου φτάνει σε υψηλότερο σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους σημείο⁹⁰. Ήδη από την περίοδο των ταφικών κύκλων μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία συνοδεύουν τις ταφές ως κτερίσματα. Η πρακτική συνεχίζεται και κατά την περίοδο των θολωτών τάφων με την παρουσία λίθινων πίθων με μινωικά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Η συγκεκριμένη περίπτωση αποτελεί πρακτική με σημαντικά κοινωνικοοικονομικά γνωρίσματα, εξαγόμενα τόσο από τη φύση του υλικού, όσο και από τη μορφολογία των αντικειμένων.

Κατά την ανακτορική περίοδο, ο πίθος αποτελεί σημαντικό μέρος της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος των ανακτόρων και της διαχείρισης μεγάλων μεγεθών πλεονάσματος, η διαχείριση του οποίου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία του ανακτόρου.

⁸⁷ Βλ. Halstead, O’Shea 1982, 93-94

⁸⁸ Halstead, O’Shea 1982, 98

⁸⁹ Πρβ. Bodley 1999, 597

⁹⁰ Και ίσως σε σχέση με τις μεταγενέστερες. Ο λόγος γι’ αυτό είναι η εμφάνιση του νομίσματος.

Ως μέσο αποθήκευσης αγαθών, ο πίθος είναι δυνατό να συνδεθεί με οικονομική και κατ' επέκταση οικονομική ισχύ και ως τέτοιο αντικείμενο είναι δυνατό να θεωρηθεί ως σημαντικός παράγοντας για την άσκηση εξουσίας.

5.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η σημασία των πίθων και των άλλων μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων ή άλλων μέσων αποθήκευσης, στις κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού που εξετάστηκαν (αλλά και γενικότερα), φαίνεται να είναι αρκετά σύνθετη. Πέρα από τις εμφανείς λειτουργίες που εξυπηρετούν και οι οποίες στοχεύουν στην κάλυψη συγκεκριμένων αναγκών (σχετίζονται κατά κύριο λόγο με την αποθήκευση) οικιακών ή μη, υφίσταται παράλληλα ένα υφέρον σύνολο σημασιών κοινωνικοοικονομικού περιεχομένου, στοιχεία του οποίου ενίοτε διαφεύγουν της σφαίρας του άμεσα ή ακόμη και έμμεσα αντιληπτού, των μελών που απαρτίζουν την εκάστοτε κοινωνία.

Κατά την ΠΕΙΙ, παρατηρείται η ανάπτυξη ενός αρκετά πολύπλοκου κοινωνικοοικονομικού συστήματος, το οποίο σχετίζεται με τη διαχείριση αγαθών εντός του οικισμού και έχει ως επίκεντρο λειτουργίας τα “κτήρια με διαδρόμους”. Οι πίθοι και άλλα αποθηκευτικά μέσα, έχουν σαφώς ένα σημαντικό ρόλο στη λειτουργία αυτού του συστήματος, καθώς χρησιμοποιούνται πιθανότατα ως μέσο διακίνησης και αποθήκευσης των αγαθών που βρίσκονται υπό τον έλεγχο αυτού του μορφώματος.

Κατά τη ΜΕ αντιθέτως, φαίνεται να παρατηρείται η ύπαρξη περισσότερο απλουστευμένων οικονομικών δομών σε σχέση με την ΠΕ, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την μεγαλύτερη εξατομίκευση των αποθηκευτικών συνηθειών μέσα σ' έναν οικισμό, καθώς δεν φαίνεται (με τα έως τώρα διαθέσιμα δεδομένα) να υφίστανται κατά τη συγκεκριμένη περίοδο -υλικά ανιχνεύσιμες τουλάχιστον- δομές⁹¹ συγκεντρωτικού τύπου που να σχετίζονται με την οικονομία. Βέβαια, δίχως κάποιας μορφής οικονομικό συγκεντρωτισμό, είναι μάλλον δύσκολο να υπάρξουν αξιόλογες δομές κοινωνικής εξουσίας μέσα σ' έναν οικισμό, καθώς αυτές είναι σε σημαντικό βαθμό αλληλοεξαρτώμενες.

⁹¹ Με την προαναφερθείσα πιθανή εξαίρεση του “Μεγάλου κτηριακού συγκροτήματος” στην Κολώνα (Αίγινα), για τη λειτουργία το οποίου όμως δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία.

Αυτές οι συνθήκες θα μπορούσαν κατά περιπτώσεις να έχουν ως αποτέλεσμα μια ενδεχόμενη αύξηση της συχνότητας αποθηκευτικών μέσων σε ένα νοικοκυριό σε σχέση με την προγενέστερη περίοδο.

Κατά την ΥΕΙ, παρατηρείται μια αλλαγή στο υφιστάμενο οικονομικό πλαίσιο, καθώς οι λακκοειδείς τάφοι των Μυκηνών, παρέχουν σημαντικές ενδείξεις για την ύπαρξη συγκεντρωτισμού. Αυτές οι διαδικασίες συγκεντρωτισμού θα οδηγήσουν εν τέλει κατά την ΥΕΙΙΙ στο κατά τα φαινόμενα ιδιαίτερα ανεπτυγμένο ανακτορικό σύστημα εξουσίας, το οποίο όπως και σε άλλους τομείς, κυριαρχεί σε αυτόν της οικονομίας και κατ' επέκταση της αποθήκευσης. Η θέση του στον κόσμο της ΥΕ επέτρεψε στην ανακτορική εξουσία να δημιουργήσει πολύπλοκες σχέσεις (άμεσα ή έμμεσα οικονομικές και μη) με τα μέλη της κοινωνίας που βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής του. Ο συγκεντρωτικός χαρακτήρας της ανακτορικού συστήματος διοίκησης φαίνεται πως είχε σημαντική επίδραση στις αποθηκευτικές δυνατότητες οικιακού επιπέδου, τουλάχιστον σε μέλη της κοινωνίας που με κάποιο τρόπο (άμεσο ή έμμεσο) σχετιζόταν με την κεντρική διοίκηση.

Αν μη τι άλλο, καθίσταται εμφανές, ότι η κατοχή σημαντικού αριθμού πύθων υποδηλώνει μεγάλη διαθεσιμότητα πόρων, γεγονός που μεταφράζεται σε μια κοινωνία της εποχής του χαλκού (και όχι μόνο) σε υψηλό κοινωνικό κύρος.

Πρέπει εντούτοις να τονιστεί ότι οι σχετικοί αριθμοί των ανευρεθέντων πύθων που σχετίζονται με ένα αρχιτεκτονικό σύνολο, δεν βοηθούν απαραίτητα στην ταύτιση ή μη, του συγκεκριμένου συνόλου με μια αποκλειστική λειτουργία⁹². Ενίοτε δεν είναι δυνατή μια διάκριση με βάση τη συχνότητα μεγάλων αποθηκευτικών μέσων π.χ. ανάμεσα σε ένα διοικητικό κτήριο από αυτό κάποιου εύπορου ιδιώτη⁹³. Επίσης σε οικιακά σύνολα όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο ίδιος χώρος εξυπηρετούσε πιθανότατα ταυτόχρονα πολλές και διαφορετικές ανάγκες κατά τη διάρκεια της ημέρας, ενώ δεν υπήρχε πάντοτε ιδιαίτερα σαφής διάκριση των χώρων για διαφορετικές λειτουργίες.

Τέλος, γίνεται εν δυνάμει φανερό πως σε μια μελέτη των αποθηκευτικών πρακτικών μιας κοινωνίας, αντανακλώνται σε σημαντικό βαθμό οι σχέσεις από τις οποίες διέπονται τα μέλη της. Ο σε πρώτο επίπεδο οικονομικός χαρακτήρας της

⁹² Εμφανή εξαίρεση αποτελούν οι αποθήκες των ανακτορικών κέντρων στην Πύλος και Κρήτη, κατά κύριο λόγο εξαιτίας της ανεύρεσης μεγάλων αριθμών αποθηκευτικών αγγείων κατά χώραν, τα οποία καλύπτουν σε μεγάλο βαθμό τον ωφέλιμο χώρο του εκάστοτε δωματίου.

⁹³ Πρβ. Kanta 1983, 160.

αποθήκευσης, καθώς (η οικονομία) αποτελεί μια σημαντική πτυχή της κοινωνικής οργάνωσης, φαίνεται να επηρεάζει επίσης και πολλούς άλλους τομείς και εκφάνσεις του πολιτισμού της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα μελέτη έγινε μια προσπάθεια ομαδοποίησης και ανάλυσης όλων των στοιχείων και εκφάνσεων που αφορούν τους Ελλαδικούς πίθους της εποχής του χαλκού. Όσον αφορά στη Νεολιθική περίοδο τα διαθέσιμα στοιχεία κρίνονται ανεπαρκή για την εξαγωγή κάποιων ιδιαίτερων συμπερασμάτων που να τη χαρακτηρίζουν.

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Τόσο σχηματικά όσο και ως προς τη διακόσμηση, οι πίθοι της συγκεκριμένης περιόδου παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία, ενώ ακόμη και δείγματα που ανήκουν στον ίδιο τύπο είναι δυνατό να παρουσιάσουν διαφοροποιήσεις. Αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στους χαμηλούς ρυθμούς παραγωγής και αντικατάστασης που χαρακτηρίζουν το σχήμα.

Ως προς τις παραμέτρους της κεραμικής τεχνολογίας που χρησιμοποιούνταν για την κατασκευή πίθων κατά την ΠΕ, είναι δυνατό να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις.

Η όπτηση γινόταν πάντα με τη χρήση κάποιας πυράς, χωρίς ωστόσο να ήμαστε σε θέση να γνωρίζουμε την ακριβή διαδικασία που χρησιμοποιούνταν ή την ύπαρξη κατά τόπους διαφοροποιήσεων, καθώς η χρήση μιας πυράς για όπτηση κεραμικών περιλαμβάνει πολλές παραμέτρους και μπορεί να διαιρεθεί σε κατηγορίες¹.

Σε κάποιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνταν κάποιο πλέγμα πάνω στο οποίο κατασκευαζόταν ο πίθος και μικρότερα σχήματα και το οποίο άφηνε το αποτύπωμά του στη βάση του αγγείου. Καθώς η συχνότητα εμφάνισης αυτών των αποτυπωμάτων είναι μεγαλύτερη στη Νεολιθική περίοδο ενώ εξαφανίζεται ουσιαστικά κατά την ΜΕ, είναι λογικό να υποτεθεί ότι η εν λόγω πρακτική αντιπροσώπευε ένα πρωιμότερο στάδιο της κεραμικής τεχνολογίας το οποίο σταδιακά εξαφανίστηκε.

Παρά τις κάποιες επιρροές μεταξύ των περιοχών, οι οποίες αντανακλώνται σε συγκεκριμένα μορφολογικά χαρακτηριστικά των πίθων, η κατασκευή τους παρέμεινε

¹ Περί αυτού έχει γίνει εκτενής σχολιασμός στο κεφάλαιο 2.

εντόπια, με διαφοροποιήσεις να εφαρμόζονται στην κατασκευαστική διαδικασία από τους κατά τόπους κατασκευαστές. Αυτό οφείλεται είτε σε παράγοντες που σχετίζονται με προσωπικές προτιμήσεις, είτε σε διαφορές στο υφιστάμενο τεχνολογικό στάδιο. Η τάση αυτή αντανακλάται κατά κύριο λόγο στο εύρος των κατά τόπους χρησιμοποιούμενων απλαστικών υλών.

Στο πλαίσιο διακίνησης ιδεών και τεχνογνωσίας, παρατηρείται κατά την ΠΕΠ η μετακίνηση αγγειοπλάστη σε διαφορετικές θέσεις εντός της αργολικής πεδιάδας. Όπου και κατασκεύαζε με βεβαιότητα πίθους και εστίες, διακοσμώντας τα με τη χρήση ενός συγκεκριμένου σφραγιδοκύλινδρου. Τα αίτια που να στηρίζουν μια τέτοια μετακίνηση είναι κατά βάση δύο:

α) Οι επισκεπτόμενοι από τον πιθοποιό οικισμοί, δεν διέθεταν κάποιον ικανό να κατασκευάζει πίθους και εστίες, ή

β) η τεχνολογία που διέθετε και εφήρμοζε στα κεραμικά ο εν λόγω πιθοποιός, ήταν ανώτερη από αυτή που ήταν διαθέσιμη σε τοπικό επίπεδο από τους εκεί αγγειοπλάστες. Μια ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί η κατοχή και χρήση εξειδικευμένων μέσων διακόσμησης.

Οι χρήσεις και κοινωνική σημασία των πίθων εντός των πολιτισμικών συμφραζομένων και χαρακτήρα αστικοποίησης κάποιων εκ των οικισμών της κατά την ΠΕΠ, παρουσιάζουν συγκεκριμένα δεδομένα. Από τη μια οι πίθοι διατηρούν την απλή λειτουργία τους ως μέσα αποθήκευσης διατροφικών προϊόντων, ενώ από την άλλη αποτελούν μέρος ενός σύνθετου συστήματος διεργασιών οικονομικού χαρακτήρα με επίκεντρο τα “κτήρια με τους διαδρόμους”.

ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Όπως στην ΠΕ έτσι και στη ΜΕ, παρατηρείται μεγάλη ποικιλία σε ό,τι αφορά στα μορφολογικά χαρακτηριστικά των πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων. Ωστόσο σημειώνεται σημαντικός βαθμός ομοιογένειας στα χαρακτηριστικά δειγμάτων που ανήκουν στον ίδιο τύπο. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με μια φαινομενικά αυξημένη συχνότητα κάποιων τύπων, καθιστά δυνατή (πράγμα μάλλον σπάνιο) την παρακολούθηση της μορφολογικής τους εξέλιξης.

Οι πλειονότητα των περιοχών φαίνεται να έχει υιοθετήσει τη χρήση κεραμικού κλιβάνου. Το ακριβές χρονολογικό πλαίσιο αυτής της εξέλιξης είναι δύσκολο να οριοθετηθεί. Οι περισσότεροι κεραμικοί κλιβανοί που αναφέρονται χρονολογούνται

στη ΜΕΙΙ. Κάποιες περιοχές όπως η νοτιοδυτική Πελοπόννησος και η Εύβοια, με βάση τα κεραμικά τους σύνολα φαίνεται να εξακολουθούν να μη χρησιμοποιούν κεραμικούς κλιβάνους για την όπτηση πίθων, ενώ εμφανίζονται να υιοθετούν αποσπασματικά τις νέες μορφολογικές τάσεις που εμφανίζει η κεραμική παραγωγή στις υπόλοιπες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ΜΕ και ιδιαίτερα κατά τη ΜΕΙΙ, παρατηρείται σημαντική διακίνηση πίθων μέσω των υφιστάμενων εμπορικών δικτύων. Η διακίνηση φαίνεται να εντατικοποιείται σε σχέση με την ΠΕ. Πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτή τη διακίνηση φαίνεται να έχει ο οικισμός της Κολώνας στην Αίγινα.

Αν και η οικονομία της περιόδου παρουσιάζεται σχετικά απλοποιημένη σε σχέση με την ΠΕ και ΥΕ, ο οικισμός της Κολώνας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φαίνεται να αποτελεί εξαίρεση, παρέχοντας σημαντικές ενδείξεις συγκεντρωτισμού και οικονομικής πολυπλοκότητας. Στην ηπειρωτική Ελλάδα η εκτεταμένη πρακτική των πιθοταφών προσδίδει στο σχήμα μια σημασιολογία στο πλαίσιο της κοινωνίας με διαφορετικό περιεχόμενο από την οικονομία.

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Εξαιτίας του πολιτισμικού πλαισίου της συγκεκριμένης περιόδου, παρατηρείται σε σημαντικό βαθμό μια ομοιομορφία ως προς τα μορφολογικά χαρακτηριστικά μεταξύ των διαφόρων τύπων πίθων και μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, κυρίως στις ύστερες φάσεις της όπως ΥΕΙΙΙ και μάλιστα οι ΥΕΙΙΙΒ και ΥΕΙΙΙΓ, οι οποίες είναι και πληρέστερα γνωστές.

Η παρατηρούμενη ομοιομορφία επεκτείνεται και στον κατασκευαστικό τομέα, όπου θα μπορούσε να λεχθεί ότι υφίστανται συγκεκριμένες τάσεις ως προς το είδος των απλαστικών υλών που χρησιμοποιούνται στους πίθους. Αυτές οι τάσεις ακολουθούνται σε διαφορετικές μεταξύ τους περιοχές.

Παράλληλα, εξαιτίας των οικονομικών και τεχνολογικών χαρακτηριστικών της περιόδου, αυξάνεται το εύρος των εφαρμογών που βρίσκει ο πίθος ως σχήμα. Επίσης διακινείται μέσω των υφιστάμενων θαλάσσιων εμπορικών δικτύων, πιθανότατα ως εμπορευματοκιβώτιο.

Η σημασία του πίθου στην κοινωνία κατά την περίοδο όπου επικρατεί το ανακτορικό σύστημα είναι πολυδιάστατη. Ο πίθος ως σχήμα σχετίζεται με το πλεόνασμα και κατ' επέκταση με οικονομική ευμάρεια. Επομένως σχετίζεται με τη

δυνατότητα συγκέντρωσης και άσκησης εξουσίας και συγκεκριμένα με τον τρόπο που ασκούσε αυτή την εξουσία το ανάκτορο, καθώς μεσολαβούσε κάποιο είδος ανακατανομής αγαθών ως κεντρικό σημείο της λειτουργίας του. Η αποθήκευση (βραχυπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη) αποτελούσε επομένως απαραίτητη προϋπόθεση για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης δραστηριότητας.

Επίσης έχει σημαντικό ρόλο που σχετίζεται με τις δοσοληψίες του ανακτόρου με εξωγενείς παράγοντες και με τη συνεχή διακίνηση αγαθών (διατροφικών και μη) από και προς το ανάκτορο. Το αποθηκευμένο πλεόνασμα αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο, καθώς η κινητοποίησή του από το ανάκτορο συγκεκριμένα, ενέχει σπουδαία δυναμική. Αυτό συμβαίνει διότι το ανάκτορο διαθέτει πλεόνασμα σε μεγάλες ποσότητες, το οποίο μάλιστα ως κεντρική εξουσία είναι δυνατό να διαθέσει εξ ολοκλήρου στοχευμένα μεγιστοποιώντας τα όποια αποτελέσματα.

Ως ενδεικτικό οικονομικής ευμάρειας χρησιμοποιήθηκε σε κάποιες περιπτώσεις ως αντικείμενο κοινωνικής προβολής, κυρίως με τη χρήση του ως ταφικό κτέρισμα σε πλούσιες ταφές.

Αποτίμηση των δεδομένων

Κλείνοντας, είναι δυνατό να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα με εφαρμογή σε όλους τους πίθους της περιοχής και περιόδου που μελετήθηκε, δηλαδή της Εποχής του Χαλκού στη νότια ηπειρωτική Ελλάδα.

Σε πρώτο επίπεδο, έγινε μια προσπάθεια ομαδοποίησης των στοιχείων που αφορούν στο σχήμα και στη διακόσμηση των πίθων ανά περίοδο και τα αντίστοιχα πολιτισμικά συμφραζόμενα². Απ' ό,τι προκύπτει, τα επιμέρους στοιχεία και ο βαθμός ομοιογένειας του πολιτισμού του ελλαδικού χώρου φαίνεται να αντανakλώνται σε σημαντικό βαθμό και στα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, καθώς προκύπτουν διάφορα διακριτά μοτίβα, τα οποία έχουν ήδη αναφερθεί στις προηγούμενες σελίδες. Η ανάπτυξη μιας τυπολογίας του σχήματος του πίθου (ή μιας προσπάθειας προς αυτή την κατεύθυνση) και η παρακολούθηση της εξέλιξής της, αποτελεί ένα μάλλον απαραίτητο βήμα από μεθοδολογική άποψη για την περαιτέρω κατανόηση του αντικειμένου και των εκφάνσεών του, εντός του πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο ανήκει. Αποτελεί επίσης μια προσπάθεια να προστεθεί στο υπάρχον σύνολο

² Σε κάποιες περιπτώσεις τα τυπολογικά στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια περίοδο, ενδέχεται να εμφανιστούν σε λίγο προωμότερο στάδιο σε θέσεις ή περιοχές που πρωτοπορούν.

δεδομένων ένα μέσο, το οποίο ενδεχομένως θα διευκολύνει την περιγραφή και ερμηνεία των συγκεκριμένων αντικειμένων, ενώ παράλληλα θα φέρει ίσως στο προσκήνιο και την αξία αυτών στη μελέτη και περιγραφή ενός αρχαιολογικού συνόλου της Ελλαδικής περιόδου.

Φυσικά η διαδοχή των διαφόρων περιόδων της ΠΕ, ΜΕ και ΥΕ (και των υποπεριόδων τους), δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι σηματοδοτεί ξεκάθαρες τομές στο κεραμικό σχηματολόγιο των πύθων, παρά τη διαφοροποίηση και σχετικά εύκολη διάκριση της γενικότερων εκφάνσεων του υλικού πολιτισμού που τις διέπει. Η πορεία του σχήματος είναι ίσως δυνατό να λεχθεί ότι παρουσιάζει μια συνεχή εξέλιξη, όπου ανάλογα με το γενικότερο πολιτισμικό πλαίσιο της εκάστοτε περιόδου -του οποίου αποτελεί και έκφραση-, αποκτά τα επιμέρους χαρακτηριστικά του, τα οποία ενδέχεται να συνιστούν βελτίωση ή οπισθοδρόμηση, ιδωμένα όμως και κρινόμενα μόνο από μια σύγχρονη σκοπιά³.

Το σχηματολόγιο των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, αν και φαίνεται να περιορίζεται στη γενική του εικόνα εκ φύσεως (εξαιτίας του μάλλον πεπερασμένου αριθμού γεωμετρικών σχημάτων και της ταυτόχρονης ανάγκης για λειτουργικότητα), παρουσιάζει εντούτοις ιδιαίτερα μεγάλη ποικιλομορφία σε ό,τι αφορά στα επιμέρους χαρακτηριστικά του από τα οποία και αντλεί ουσιαστικά τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του.

Η γενικότερη εμφάνιση των πύθων και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων συνολικά, φαίνεται να διέπεται κατά το μεγαλύτερο μέρος από τις ίδιες σχετικά αρχές που διέπουν τη διακόσμηση των λοιπών κεραμικών σχημάτων εντός ενός κοινού πολιτισμικού πλαισίου. Το γεγονός αυτό δεν εμποδίζει την ύπαρξη διακοσμητικών μοτίβων που είτε φαίνεται να παρουσιάζονται διαφοροποιημένα στα μεγάλα αγγεία, είτε ακόμη και να χρησιμοποιούνται σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα για τη διακόσμηση αυτών. Η σύλληψη της πλειονότητας των διακοσμητικών μοτίβων φαίνεται να οφείλεται τόσο σε εξωτερικά ερεθίσματα (που περιελάμβαναν π.χ. την παρατήρηση), όσο και εσωτερικά όπως η ψυχοσύνθεση και η εκφραστικότητα. Συχνά τα δυο συνδυάζονται δίνοντας εικόνες του περιβάλλοντος του καλλιτέχνη, μέσα από

³ Τουλάχιστον όσον αφορά στο δεύτερο αξίωμα, δηλαδή του προσδιορισμού του τι συνιστά ή όχι οπισθοδρόμηση. Όπως προαναφέρθηκε (βλ. κεφ. 4), αυτό το αξίωμα αναφέρεται κυρίως σε εξωτερικά μορφολογικά χαρακτηριστικά. Οι κατασκευαστικές παράμετροι και τα τεχνικά χαρακτηριστικά του τελικού προϊόντος που προκύπτουν από αυτές, μάλλον είναι δυνατό να κριθούν με μεγαλύτερη αντικειμενικότητα.

το ιδιαίτερο πρίσμα του ψυχισμού του και του γενικότερου πολιτισμικού υπόβαθρου, του οποίου αποτελεί φορέα.

Όσον αφορά στα επιμέρους στοιχεία, σε γενικές γραμμές φαίνεται να παρατηρείται μια συνάφεια στο χαρακτήρα της διακόσμησης του πίθου, με τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα κατά περιόδους στα λοιπά κεραμικά σχήματα. Η διασπορά κάποιων διακοσμητικών μοτίβων μεγάλων πηλοκατασκευών όπως πίθοι και εστίες, φαίνεται να οφείλεται στη φυσική μετακίνηση του τεχνίτη, ο οποίος ήταν και κάτοχος ενός συγκεκριμένου διακοσμητικού ρεπερτορίου, το οποίο και φαίνεται να χρησιμοποιούσε στα έργα του. Το διακοσμητικό ρεπερτόριο των πίθων φαίνεται να παρουσιάζει ανά περίοδο, σημαντική ποικιλομορφία, όπου ανάλογα με την επικρατούσα τάση προς κάποιο είδος διακόσμησης (γραπτή, πλαστική κλπ.), φαίνεται να χρησιμοποιούνται διάφορες παραλλαγές των διακοσμητικών μοτίβων, εντός των ορίων που επιτρέπει η φύση της διακόσμησης σε συνδυασμό με την ικανότητα του κατασκευαστή.

Η δημιουργία ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου, δεν φαίνεται να συνιστούσε εύκολο έργο, το οποίο θα μπορούσε να αναληφθεί από τον οποιονδήποτε, καθώς αποτελεί προϊόν συνδυασμένης τεχνογνωσίας σε σημαντικό αριθμό πεδίων. Αυτά περιλαμβάνουν:

α) εξοικείωση με την πρώτη ύλη, τις ιδιότητές της και τη δυνατότητα διαχείρισης αυτής, συμπεριλαμβανομένης της πιθανής και σκόπιμης μετατροπής των ιδιοτήτων της.

β) δεξιότητα όσον αφορά στην κατασκευαστική εκτέλεση.

γ) μια εμπειρική αλλά διεξοδική γνώση πυροτεχνολογίας που αφορά πρωτογενώς στην καθ' αυτού όπτηση του αγγείου και δευτερογενώς άλλα κατασκευαστικά στάδια, όπως το στέγνωμα.

δ) αντίληψη, που περιλαμβάνει παράγοντες όπως η στατική του σχήματος του αγγείου και οι ιδιότητές του, τόσο κατά την κατασκευή του όσο και στην τελική του μορφή.

Αν και τα προαναφερθέντα αξιώματα είναι λίγο έως πολύ απαραίτητα και για την αναπαραγωγή μικρότερων κεραμικών σχημάτων, οι αντικειμενικά μεγαλύτερες απαιτήσεις που παρουσιάζει η κατασκευή ενός πίθου και σχετίζονται με τα σχετικά μεγέθη (και δη το ύψος) και τις ιδιότητες της πρώτης ύλης που χρησιμοποιείται, καθιστά τους πιθοποιούς μάλλον ικανότερους από τους αγγειοπλάστες μικρότερων

σχημάτων, ή (για τεθεί ορθότερα) τους αρτιότερα καταρτισμένους ανάμεσα στους αγγειοπλάστες. Οι ίδιες πληροφορίες διατίθενται και από εθνογραφικές μελέτες⁴ ή και αρχαίες πηγές⁵.

Από μια σειρά μεθόδων διαμόρφωσης του σχήματος ενός πίθου, αυτή που φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον καθ' όλη την Εποχή του Χαλκού στην ηπειρωτική Ελλάδα, περιλαμβάνει τη χρήση κουλούρων/δακτυλίων, δηλαδή μακρόστενων τεμαχίων πηλού περίπου κυλινδρικού σχήματος. Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που παρουσιάζει σε σχέση με άλλες μεθόδους κατασκευής, σε ό,τι αφορά μεγάλου μεγέθους αγγεία, φαίνεται να αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα της επικράτησής της. Τα μεγαλύτερα πλεονεκτήματα θα μπορούσαν να συσχετισθούν μάλλον με θέματα μορφοποίησης και εργασιακής ευχέρειας.

Πέραν του προαναφερθέντος και γενικού πλαισίου κατάρτισης, ο εκάστοτε κατασκευαστής φαίνεται να επιδείκνυε αρκετά συχνά προσωπικές προτιμήσεις σε τομείς που σχετίζονται με τα διάφορα κατασκευαστικά στάδια ενός πίθου. Αυτές αφορούν κυρίως στην επιλογή πρώτης ύλης, πλαστικής και απλαστικής φύσεως, όπως και στη μεταξύ τους αναλογία. Μια τέτοια συμπεριφορά θα μπορούσε να αναχθεί σε μια προσπάθεια που απέβλεπε στη βελτίωση του τελικού προϊόντος ή της πρόσδοσης κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών.

Διάφορες εφαρμογές που συνιστούν βελτιώσεις στην κατασκευή ενός πίθου (και κατά περίπτωση της κεραμικής εν γένει), αποτελούν π.χ. η διαφανόμενη εγκατάλειψη της χρήσης πλεγμάτων (από υφαντό ή φυτικής προέλευσης) οι οποίες άφηναν κάποιο αποτύπωμα στις βάσεις των πίθων και άλλων κεραμικών σχημάτων κατά το τέλος της ΠΕ. Επίσης, μάλλον αδιαμφισβήτητη βελτίωση αποτελεί η εισαγωγή και χρήση κεραμικών κλιβάνων για την όπτηση των αγγείων κατά την ίδια περίοδο. Ο κεραμικός κλίβανος επιτρέπει την όπτηση των αγγείων σε συνθήκες πολύ περισσότερο ελεγχόμενες από μια ανοικτή φωτιά, μειώνοντας (όχι εξαλείφοντας) τον κίνδυνο που προέρχεται από αστάθμητους παράγοντες, όπως π.χ. μια ριπή ανέμου ή

⁴ Π.χ. Ionas 2000, 201-203, Βογιατζόγλου 1972, 97. Βλ. επίσης στους κεραμείς της Κρήτης κατά τη διαδικασία της “Βεντέμας”, τη διάκριση ανάμεσα στο “Μάστορα” και το “Στομάστορα” (= “υπομάστορα”). Ο πρώτος απασχολούνταν αποκλειστικά με την κατασκευή πίθων, ενώ ο δεύτερος με την κατασκευή μικρότερων σχημάτων.

⁵ Π.χ. η γνωστή φράση που αποδίδεται στο Σωκράτη “ἐν τῷ πίθῳ τὴν κεραμείαν ἐπιχειρεῖν μανθάνειν” (Γοργίας 514E), με την οποία υποδηλώνεται το ακατόρθωτο ενός εγχειρήματος.

το χρόνο ανάφλεξης της καύσιμης ύλης. Επίσης επιτρέπει την ανάπτυξη υψηλότερων θερμοκρασιών σε σχέση με την όπτηση σε μια πυρά.

Το ολοκληρωμένο προϊόν της όλης κατασκευαστικής διαδικασίας, ο πίθος, φαίνεται να παρουσιάζει ένα μάλλον ευρύ πεδίο εφαρμογών. Γενικεύοντας θα μπορούσε να λεχθεί ότι αποτελεί ένα αντικείμενο, το οποίο λειτουργεί κατά βάση ως ένα μεγάλο δοχείο. Η προφανής προέκταση αυτής της λειτουργίας είναι η τοποθέτηση εντός του, προϊόντων της πρωτογενούς παραγωγικής διαδικασίας, δηλαδή διατροφικών ειδών, τα οποία προφανώς αποτελούσαν τα αγαθά με την υψηλότερη συχνότητα (ή τη μεγαλύτερη ποσότητα εν γένει) σε ένα νοικοκυριό⁶. Αυτή η λειτουργία συνθέτει πιθανότατα και την αιτία δημιουργίας αυτού του κεραμικού σχήματος εξ αρχής. Στη συνέχεια και αφού είχε πλέον ενταχθεί ως αντικείμενο σε ένα πολιτισμικό σύνολο, ο ρόλος του φαίνεται να επεκτάθηκε και σε άλλους τομείς του επιστητού και μη, όπως π.χ. σε ταφές ως αποδέκτης σωμάτων. Επίσης χρησιμοποιήθηκε ως εμπορευματοκιβώτιο χρησιμοποιούμενο για τη μεταφορά άλλων προϊόντων (πέραν ενδεχομένως των διατροφικών) όπως π.χ. αγγείων⁷, ή ακόμη και για την προσωρινή αλλά πιθανότατα επαναλαμβανόμενη διαφύλαξη χρηστικών αντικειμένων όπως τα “σύνεργα ψαρέματος” από το Ακρωτήρι⁸.

Ένας πίθος, καθώς αποτελούσε πολύτιμο αντικείμενο της οικοσκευής⁹, χρησιμοποιούνταν μάλλον με σχετική προσοχή και συχνά υφίστατο ιδιαίτερη μέριμνα για την όσο το δυνατό μεγαλύτερη μείωση των περιθωρίων καταστροφής του, όπως π.χ. με τη μερική (ή σχεδόν ολική) εισχώρησή του μέσα στο έδαφος ή το κτίσιμο κάποιας πλινθοδομής γύρω του. Τέτοιες πρακτικές είχαν ως επιπλέον στόχο την

⁶ Για μια ενδεχόμενη μείωση της συχνότητας διατροφικών προϊόντων σε ένα νοικοκυριό, απαιτείται κατά βάση ένα υψηλό επίπεδο αστικοποίησης μιας κοινωνίας (και της συνακόλουθης πολυπλοκότητας των δομών της), όπου θα υφίσταται σε σχεδόν καθημερινή βάση, μια λιανική εμπορεία διατροφικών προϊόντων, μειώνοντας σημαντικά την ανάγκη της υψηλής συχνότητας (αποθήκευση) αυτών σε ένα νοικοκυριό, τα μέλη του οποίου εμπλέκονται σε δευτερογενείς ή τριτογενείς παραγωγικούς τομείς της οικονομίας.

Π.χ. η ύπαρξη αρτοποιείων (χωρίς να εξετάζονται οι δομές που οδηγούν στο να υφίστανται), σχεδόν εξαλείφει την ανάγκη διατήρησης μεγάλων ποσοτήτων δημητριακών, τουλάχιστον στη μεγάλη πλειονότητα των νοικοκυριών μιας κατά βάση αστικής κοινωνίας.

⁷ Βλ. κεφ. 3, ΥΕ (Ακρωτήρι)

⁸ Ως άνω

⁹ Τόσο ως προς την απόκτηση όσο και τη χρησιμότητά του. Η αξία του προφανώς θεωρούνταν μεγαλύτερη κατά τις περιόδους που διέθετε περιεχόμενο, ιδιαίτερα υγρής μορφής, καθώς μια πιθανή απώλεια του πίθου κατά τη συγκεκριμένη στιγμή σηματοδοτούσε πιθανότατα και απώλεια του περιεχομένου.

δημιουργία συνθηκών που βελτίωναν τις πιθανότητες για την καλύτερη διαφύλαξη των προϊόντων που περιείχε.

Στις περισσότερες των περιπτώσεων, η ανάγκη για κάποιο ιδιαίτερο και σταθερά προσαρμοζόμενο πώμα ήταν μάλλον περιορισμένη. Προφανώς αρκούσε οποιοδήποτε αντικείμενο που θα λειτουργούσε ως σκέπαστρο καλύπτοντας το χείλος ενός αποθηκευτικού αγγείου¹⁰. Φυσικά, δεν λείπουν τα παραδείγματα ειδικά κατασκευασμένων πήλινων πωμάτων με ακριβή εφαρμογή στο χείλος του αγγείου. Τέτοια δείγματα μάλλον υποδεικνύουν την ανάγκη μεταφοράς του αγγείου ενόσω αυτό διαθέτει περιεχόμενο.

Η μέση διάρκεια ζωής ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου όπως έχει ήδη σχολιασθεί κυμαίνεται σε κάθε περίπτωση σε αρκετές δεκαετίες. Αυτό οφείλεται:

- α) στη φύση της χρησιμοποίησής του (δεν απαιτείται μετακίνηση του αγγείου),
- β) στην κατά περίπτωση μικρή κινητικότητά του,
- γ) στην εξ ορισμού -προσπάθεια τουλάχιστον για- ανθεκτική κατασκευή του (πάχος τοιχωμάτων, απλαστικές ύλες) και
- δ) στην αξία του, συνεπαγόμενη προσεκτικότερη μεταχείριση.

Βεβαίως, παρά τις όποιες προσπάθειες διατήρησης, συνήθως κάποια στιγμή η δυνατότητα ενός πίθου να διατηρεί κάποιο περιεχόμενο χανόταν, συνηθέστατα λόγω θραύσης. Ακόμη και τότε όμως τα διάφορα όστρακα που απάρτιζαν το σώμα του αγγείου, συχνά έβρισκαν κάποια άλλη εφαρμογή μέσα στις συνεχείς ανάγκες ενός νοικοκυριού ή και σε δραστηριότητες εκτός αυτού.

Ένας πίθος, κυρίως εξ αιτίας του όγκου και του βάρους του (πρωτογενώς), αλλά και της φύσης της χρήσης του (δευτερογενώς), δεν παρουσιάζει χαρακτηριστικά που ευνοούν τη συχνή μετακίνησή του. Για το λόγο αυτό (όπως είναι μάλλον φυσικό), το μοτίβο που προκύπτει, υποδεικνύει ότι η σχετική πλειονότητα των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων που απαντώνται σε έναν οικισμό αποτελούν προϊόντα εντόπιας κατασκευής. Εντούτοις φαίνεται, ότι διάφοροι τύποι αποθηκευτικών αγγείων μεταφέρονταν από τις περιοχές που παραγόταν, σε περιοχές που διέθεταν μια σχέση -μάλλον έντονης- υλικής αλληλεπίδρασης με το εκάστοτε κέντρο παραγωγής.

Ανάλογα με την εκάστοτε περίοδο, μεμονωμένα σχήματα πίθων ή μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων εν γένει, φαίνεται να εμφανίζουν ευρύτερες τάσεις

¹⁰ Με την αξιοσημείωτη εξαίρεση της αποθήκευσης οίνου όπου απαιτείται το αεροστεγές κλείσιμο του αγγείου.

διασποράς σε σχέση με κάποια αντίστοιχα σύγχρονά τους. Αυτό σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί μάλλον να αποδοθεί σε συγκεκριμένα ορατά χαρακτηριστικά που διαθέτουν και τα οποία σχετίζονται πρωτογενώς με τη χρήση (π.χ. στενό στόμιο, σχετικά μικρό μέγεθος, παρουσία λαβών) και δευτερογενώς, ενδεχομένως με κάποια μορφή καλαισθησίας (π.χ. διακόσμηση, επίχρισμα, συμμετρικότητα). Σε άλλες περιπτώσεις μπορεί μόνο να υποθεθεί (σε ένα γενικότερο πλαίσιο), η παρουσία συγκεκριμένων ποιοτικών χαρακτηριστικών, η οποία καθιστά κάποιο συγκεκριμένο τύπο αποθηκευτικού αγγείου περισσότερο επιθυμητό από έναν άλλο. Τέλος δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα, η παρουσία κάποιων πίων σε έναν οικισμό να αποτελεί υποπαράγωγο μιας διαδικασίας που περιελάμβανε εισαγωγή προϊόντων, τα οποία περιεχόταν σε πίθους. Μετά την κατανάλωση του περιεχομένου του, οι πίθοι εντασσόταν στο σύνολο των αγγείων του νοικοκυριού ή της εκάστοτε οικονομικής μονάδας.

Πέραν της φυσικής μεταφοράς ενός μεγάλου αποθηκευτικού αγγείου, υφίσταται παράλληλα -και συχνά ανεξάρτητα- μια διακίνηση σε όμορες περιοχές, ιδεών που εν πολλοίς αντικατοπτρίζουν το πολιτισμικό υπόβαθρο των ατόμων που τις μεταφέρουν, ένα υπόβαθρο το οποίο γίνεται αντιληπτό (τουλάχιστον στο σύγχρονο ερευνητή) κυρίως μέσω των υλικών εκφάνσεων του. Καθ' αυτό τον τρόπο διακρίνονται μορφολογικές ομοιότητες σε πίθους ή εν γένει μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία σε διαφορετικές αλλά συνήθως κοντινές μεταξύ τους περιοχές. Κάποια από τα δείγματα αυτά συνήθως διακρίνονται σχετικά εύκολα από τις περιπτώσεις φυσικής διασποράς, καθώς παρουσιάζουν συχνά κατασκευαστικές παρεκκλίσεις από τα αντίστοιχα πρότυπά τους, οι οποίες οφείλονται κατά πάσα πιθανότητα είτε σε προσωπικές επιλογές που καταλήγουν σε μια τοπική εκδοχή ενός δείγματος, είτε σε αδυναμία τεχνικής ή τεχνολογικής φύσεως, επακριβούς αναπαραγωγής του πρωτότυπου δείγματος, είτε τέλος σε έναν συνδυασμό των δύο.

Σε γενικές γραμμές το μοτίβο διασποράς που προκύπτει για τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία, φαίνεται να ακολουθεί τις τάσεις διακίνησης των μικρότερων κεραμικών σχημάτων (αν και μάλλον με πιο περιορισμένη εμβέλεια από αυτά) και τα δίκτυα εμπορικών και πολιτισμικών επαφών που υφίστανται και αναπτύσσονται ανάμεσα στα διάφορα κέντρα.

Εν προκειμένω, τα μοτίβα διακίνησης των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων που εξετάζονται, ανταποκρίνονται κατά βάση στο πολιτισμικό σύνολο το οποίο

χαρακτηρίζεται Ελλαδικός πολιτισμός, με συχνά άμεση συνάφεια με τον Κυκλαδικό και Μινωικό πολιτισμό καθώς ενίοτε και μια μίξη αυτών.

Καθοριστικό παράγοντα για την ανάπτυξη επαφών, φαίνεται να αποτελεί (όπως είναι φυσικό) η θαλάσσια πρόσβαση και αυτό αντικατοπτρίζεται στο μοτίβο που προκύπτει και στη διασπορά των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων που εξετάζονται εδώ. Το μοτίβο αυτό, φαίνεται σε να περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο τις περιοχές του νοτιοανατολικού Αιγαίου, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν άλλες περιπτώσεις.

Ο ρόλος που φαίνεται να έπαιζε ένας πίθος σε μια κοινωνία είναι σύνθετος και πολυδιάστατος. Πέραν από τον προφανή του ρόλο στην αποθήκευση προϊόντων, ο οποίος είναι κατά βάση χρηστικός, υποδηλώνεται παράλληλα ένας συμβολικός χαρακτήρας στη λειτουργία ή και απλή παρουσία του αντικειμένου σε ένα κοινωνικό σύνολο, ο οποίος περισσότερο ή λιγότερο μάλλον αποτελεί συνέπεια ή φυσική προέκταση αυτού του πρωταρχικού χαρακτήρα της λειτουργίας του που προαναφέρθηκε. Ένα σχετικά απλό και άμεσα αντιληπτό συμβολισμό αποτελεί η υποδήλωση ευμάρειας.

Η ιδιοκτησία πίων από ένα άτομο σηματοδοτεί τη δυνατότητα αποθήκευσης προϊόντων από αυτό το άτομο και προφανώς την κατοχή τους. Και αφού η κατοχή προϊόντων μεταφράζεται σε κατοχή πόρων και επομένως πλούτου, η σύνδεση μεταξύ μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων και της σχετικής δυνατότητας κινητοποίησης πόρων, έρχεται μάλλον φυσιολογικά¹¹. Προεκτείνοντας αυτό το συλλογισμό εννοιών, μια ενδεχόμενη δυνατότητα κινητοποίησης πόρων η οποία ξεπερνά σε σχετικά σημαντικό βαθμό αυτή του μέσου νοικοκυριού ή οικονομικής μονάδας του οικισμού, είναι δυνατό “εξαργυρωθεί” σε κοινωνική ισχύ η οποία συχνά καταλήγει σε κάποια μορφή εξουσίας. Η έκταση αυτής της αρχής είναι ανάλογη με τα οικονομικά μεγέθη που δύναται να κινητοποιήσει το άτομο ή ομάδα ατόμων.

Σε κάποιες περιπτώσεις η λειτουργία του πίου επεκτάθηκε και σε τομείς που διέφευγαν ενός καθαρά ιδιωτικού πλαισίου. Στις σύνθετες διοικητικές δομές που φαίνεται να αντικατοπτρίζονται στα “κτήρια με διαδρόμους” της ΠΕΠ, φαίνεται να

¹¹ Το εν λόγω φαινόμενο καθίσταται περισσότερο εμφανές στις περιπτώσεις όπου ο σχετικός αριθμός μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, βρίσκεται (έστω και κατά τι) πάνω από το μέσο όρο των νοικοκυριών ή άλλων οικονομικών μονάδων ενός οικισμού. Φυσικά προϋποτίθεται ότι κανείς δεν διέθετε σημαντικούς αριθμούς πίων που δεν χρησιμοποιούνταν επί μονίμου ή τουλάχιστον σχετικά συχνής βάσεως. Εξαιτίας της σχετικής αξίας αυτού του αντικειμένου (όπως έχει ήδη αναφερθεί), μια τέτοια πρακτική θα στερούνταν λογικής.

χρησιμοποιούνταν πίθοι και άλλα αποθηκευτικά μέσα, με τρόπους όπου φαίνεται να συμμετείχαν πολλά και διαφορετικά άτομα του κοινωνικού συνόλου. Επίσης κατά την ΥΕΠ, εντός του σύνθετου ανακτορικού συστήματος οικονομίας και διοίκησης, η αποθήκευση και αναδιανομή φαίνεται να αποτελούσαν σημαντικό παράγοντα για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος.

Διαχρονικά, διαφαίνεται η σπουδαιότητα του πίθου και των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων εντός του σώματος των χρηστικών αγγείων μιας οικονομικής μονάδας. Πρόκειται για ένα αντικείμενο που διατήρησε σε γενικές γραμμές την λειτουργία της αποθήκευσης για την κάλυψη της οποίας δημιουργήθηκε, ενώ κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκε και σε άλλους τομείς και δραστηριότητες, την εκπλήρωση των οποίων ευνοούσαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του. Οι πίθοι συνδέθηκαν αναπόφευκτα με την οικονομία ακόμη και στην πιο πρωταρχική και ενδεχομένως (περισσότερο ή λιγότερο) μη συνειδητοποιημένη μορφή της, στις πρωιμότερες περιόδους. Στη συνέχεια, όσο περισσότερο σύνθετες γινόταν οι συνθήκες συναλλαγής, τόσο περισσότερο πολύπλοκη γίνονταν η λειτουργία και σημασία των πίθων, ιδιαίτερα δε στις χρηματικές οικονομίες της ύστερης αρχαιότητας και αργότερα.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

AA: Archäologischer Anzeiger (Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts in Athen).

AAA: Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών.

AAAL: Annals of Archaeology and Anthropology, Liverpool University.

ΑΔ: Αρχαιολογικόν Δελτίον.

ΑΕ: Αρχαιολογική Εφημερίς.

AJA: American Journal of Archaeology.

BCH: Bulletin de Correspondance Hellénique.

BSA: British School Athens (Annual of the British school at Athens).

CMS: Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel.

HESPERIA: Hesperia: Journal of the American School of Classical Studies at Athens.

IEAM: Ινστιτούτο Ενάλιων Αρχαιολογικών Μελετών.

JDAI: Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts (Athenische).

MDAI: Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Athen).

OJh: Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien.

Op. Ath.: Opuscula Atheniensi. Annual of the Swedish Institute at Athens.

ΠΑΕ: Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

RA: Revue Archéologique.

REG: Revue des Etudes Grecques.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγγελετόπουλος, Ι. 2012. Οι εγχυτρισμοί της εποχής του Χαλκού στην κεντρική και νότια ηπειρωτική Ελλάδα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Adams, W., Adams, E. 1991. *Archaeological Typology and Practical Reality: a Dialectical Approach to Artifact Classification and Sorting*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Αγουρίδης, Χ. 2004. “Ενάλια αρχαιολογική έρευνα Αργολικού. Ερευνητική περίοδος 2003” *ΕΝΑΛΙΑ*, Περιοδική έκδοση του Ινστιτούτου Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, Τόμος VIII, 28-44.
- Αγουρίδης, Χ. 2007. “Ενάλια αρχαιολογική έρευνα Αργολικού. Ερευνητική περίοδος 2005” *ΕΝΑΛΙΑ*, Περιοδική έκδοση του Ινστιτούτου Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, Τόμος X, 12-29.
- Αγουρίδης, Χ. 2012. “Ενάλια αρχαιολογική έρευνα στον Αργοσαρωνικό 2006-7” *ΕΝΑΛΙΑ*, Περιοδική έκδοση του Ινστιτούτου Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, Τόμος XI, 70-85.
- Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1992α. “Μυκηναϊκός κόσμος στο Διμήνι”, *Διεθνές Συνέδριο για την αρχαία Θεσσαλία*, [Βόλος, 29 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1987], στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη, Πρακτικά, Αθήνα, Έκδοση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, 272-278.
- Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1992β. “Διμήνι”, *ΑΔ* (47, Β1 χρονικά). 222-229.
- Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2004-5. “Le palais de Iolkos et sa destruction”, *BCH* (128-129.1) 1-54.
- Åkerstrom, Å. 1935-38. “En Mykenssk KrukmaKares Verkstad”, *Från de Svenska Utgrävningarna I Grekland Åren 1935-1938, Arkeologiska forskningar och Fynd*, 32-48.
- Alram-Stern, E. 2006. “Die vormykenische Keramik”, Alram-Stern, E. und Deger-Jalkotzy, S. (Herausgegeben). *Aigeira I. Die Mykenische Akropolis*. Faszikel 3, Vormykenische Keramik, Kleinfunde, Archäobotanische Hinterlassenschaften, Naturwissenschaftliche Datierung, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 19-86.
- Andrikou, E. 2006. “The Late Helladic III Pottery”, Andrikou, E., Aravantinos, V., Godart, L., Sacconi, A., Vroom, J.: *Thèbes. Fouilles de la Cadmée II.2 : Les tablettes en linéaire B de la Odos Pelopidou, Le contexte archéologique. La céramique de la Odos Pelopidou et la chronologie du Linéaire B*, Pisa Roma, Istituti Editoriali e Poligrafici Internazionali. 11-180.
- Aravantinos, V. 2005. “To Have and to Hoard. A Gold Disc from the Palace of Thebes” Dakouri-Hild, A., Sherratt, S. (eds), *Autochthon. Papers Presented to O.T.P.K. Dickinson on the Occasion of his Retirement*. Institute of Classical Studies, University of London, 9 November 2005, BAR International Series 1432, 252-258.

- Arnold, D.E. 1985. *Ceramic Theory and Cultural Process*, Cambridge University Press.
- Asaro, F., Perlman, I. 1973. "Provenience studies in Mycenaean pottery employing Neutron activation analysis", Acts of the International Archaeological Symposium, *The Mycenaeans in the Eastern Mediterranean*, Nicosia, 27th March-2nd April 1972. Published by the Department of Antiquities Cyprus and Printed by Zavallis Press, L.t.d., Nicosia, 213-224.
- Attas, M. 1982. *Regional ceramic trade in early Bronze Age Greece: evidence from neutron activation analysis of early Helladic pottery from Argolis and Korinthia*. Canada: Dept. of Chemistry & Classics, McGill University. (Unpublished Ph. D. Thesis).
- Backe-Forsberg, Y. 1978. "Finds of the Middle Helladic Period", Hagg, I., Hagg, R. (eds), "Excavations in the Barbouna area at Asine", Fasc.2, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 4:2 Boreas, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 53-62.
- Baines, J., Yoffee, N. 2000. "Order, Legitimacy and Wealth: setting the terms" Richards, J., van Buren, M. (eds), *Order Legitimacy and Wealth in Ancient States*, Cambridge university press, 13-20.
- Barber, R. 1974. "Phylakopi 1911 and LC Bronze age" *BSA* (69), 1-55.
- Barber, R. 2008. "Unpublished pottery from Phylakopi" *BSA* (103), 43-222.
- Barrett, J., Halstead, P. 2004. *The emergence of civilisation revisited*, Oxford: Oxbow
- Βασιλογάμβρου, Α. 1996-97. "Πρωτοελλαδικό νεκροταφείο στο Καλαμάκι Ελαιχωρίου" *Πελοποννησιακά. Παράρτημα* (22), 366-399.
- Bass, G.F. 1986. "A Bronze age ship wreck at Ulu Burun (Kas) 1984 campaign" *AJA* (90), 269-296.
- Batziau- Efstathiou, A. 2010. "Kastraki. A new Bronze Age settlement in Achaea Phthiotis" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds): *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l'Ecole française d'Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006. *BCH* suppl. 52, 291-300.
- Begg, D. 1975. *Minoan storerooms in the Late Bronze Age* (Unpublished Ph. D. Thesis) University of Toronto, Department of classical studies.
- Βενιέρη, Γ. 2010. "Νέα στοιχεία για την κατοίκηση στη νότια πλευρά της Ακρόπολης Αθηνών κατά τη ΜΕ περίοδο: ευρήματα από την ανασκαφή στο οικοπέδο Μακρυγιάννη" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds): *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l' Ecole française d'Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, *BCH* suppl. 52, 187-198.
- Bennett, E. 1958. *The Mycenae tablets II*, Transactions of the American Philosophical Society, Vol.48, part 1, Philadelphia.

- Bennet, J. 2001. Agency and Bureaucracy: Thoughts on the nature and the extent of administration in Bronze Age Pylos” Voutsaki, S., Killen, J. (eds): *Economy and Politics in the Mycenaean palace states*, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the faculty of Classics, Cambridge, Cambridge philological society, supplementary volume no.27, 25-37.
- Bikaki, A. 1984. *Keos, Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens*, Volume IV: The potters marks, Mainz am Rhein.
- Birmingham, J. 1975. “Traditional potters of the Kathmandu Valley: Ethnoarchaeological study”. *MAN* (10). The journal of the royal Anthropological Institute, New series, 369-386.
- Bjork, C. 1995. *Early pottery in Greece: a technological and functional analysis of the evidence from Neolithic Achilleion, Thessaly*, Jonsered, Sweden: P. Åströms.
- Blegen, C. 1921. *Korakou: a prehistoric settlement near Corinth*, New York.
- Blegen, C. 1928. *Zygouries: a prehistoric settlement in the valley of Cleonae*, Harvard University Press.
- Blegen, C. 1930. *Goniá*, Metropolitan museum studies, Separate reprinted from vol.III, Part 1, 55-80.
- Blegen, C.1937. *Prosymna, the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge, University Press.
- Blegen, C.1954. “An Early tholos tomb in western Messenia” *Hesperia* (23), 158-162
- Blegen, C.1956. “Excavations at Nestor’s Palace” *AJA* (60), 95-101.
- Blegen, C., Caskey, J., Rawson, M., Sperling, J. 1950. “Troy I” *Troy: excavations conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938*, Princeton, Published for the University of Cincinnati by Princeton University Press.
- Blegen, C., Caskey, J., Rawson, M. 1951. “Troy II” *Troy: excavations conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938*, Princeton, Published for the University of Cincinnati by Princeton University Press.
- Blegen, C., Caskey, J., Rawson, M. 1953 “Troy III” *Troy: excavations conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938*, Princeton, Published for the University of Cincinnati by Princeton University Press.
- Blegen, C., Boulter, C. Caskey, J., Rawson, M. 1958. “Troy IV” *Troy: excavations conducted by the University of Cincinnati, 1932-1938*”, Princeton, Published for the University of Cincinnati by Princeton University Press.
- Blegen, C., Rawson, M. 1966. *The palace of Nestor at Pylos in Western Messenia*. Volume 1, The buildings and their contents, Princeton university press.
- Blegen, C., Rawson, M. Taylour, W., Donovan, W. 1973. *The palace of Nestor at Pylos in Western Messenia*, Volume 3, Acropolis and lower town, tholoi, grave circle, and chamber tombs, Discoveries outside the citadel, Princeton university press.

- Blitzer, H. 1984. Traditional Pottery Production in Kentri, Crete: Workshops, Materials, Techniques and Trade” Betancourt, P.P. (ed.), *East Cretan White-on-Dark Ware. Studies on a handmade Pottery of the Early to Middle Minoan Periods*, University Museum Monograph 51, The University Museum, University of Pennsylvania. 143-157.
- Blitzer, H. 1990. “Κορωνέϊκα. Storage jars production and trade in the traditional Aegean” *Hesperia* (59), 675-711.
- Bogges, E. 1989. *The development of the Attic pithos*, Bryn Mawr College, Ph. D. Ann Arbor, University Microfilms, Michigan.
- Βογιατζόγλου, Μ. 1972. *Τα πιθάρια στο Θραψανό της Κρήτης: η τεχνική και οι συντεχνίες των πιθαράδων*, Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης - Πολυτεχνική Σχολή, Εργαστήριο Αρχιτεκτονικής Εσωτερικών Χώρων και Βιομηχανικής Αισθητικής, Ειδικές μελέτες αρ.19.
- Bodley, J. 1999. “Socioeconomic growth, culture scale and household well-Being. A test of the power elite hypothesis” *Current Anthropology* (40), 595-620.
- Βουτσάκη, Σ. 2010. “The Domestic Economy in the Middle Helladic Asine” Philippa-Touchais, A. Touchais, G., Voutsaki, S., et Wright, J. (eds): *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l’ Ecole française d’ Athènes, en collaboration avec l’ American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, *BCH* suppl. 52. 765-779.
- Braidwood, R.J., Braidwood, L.S. 1960. *Excavations in the plain of Antioch, I: The earlier assemblages: phases A-J*, The university of Chicago, Oriental Institute publications, Volume LXI, Chicago, Illinois.
- Branigan, K. 1983. “Craft specialization” Krzyszkowska, O., Nixon, L. (eds): *Minoan society*, Proceedings of the Cambridge colloquium 1981, Bristol classical press, 23-32.
- Brooner, O. 1933. “Excavations on the north slope of the Acropolis in Athens 1931-1932” *Hesperia* (2), 329-417.
- Brooner, O. 1939. “A Mycenaean fountain on the Athenian Acropolis” *Hesperia* (8), 317-429.
- Buck, R. 1964. “Middle Helladic Mattpainted pottery ware” *Hesperia* (33), 283-303.
- Bulle, H. 1907. *Orchomenos I, Die älteren Ansiedlungsschichten*, München, Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- Caskey, J. 1954. “Excavations at Lerna 1952-1953” *Hesperia* (23), 3-30.
- Caskey, J. 1955. “Excavations at Lerna 1954” *Hesperia* (24), 25-49.
- Caskey, J. 1956. “Excavations at Lerna 1955” *Hesperia* (25), 147-173.
- Caskey, J. 1957. “Excavations at Lerna 1956” *Hesperia* (26), 142-162.
- Caskey, J. 1958. “Excavations at Lerna 1957” *Hesperia* (27), 125-144.
- Caskey, J. 1959. “Excavations at Lerna 1958-1959” *Hesperia* (28), 202-207.
- Caskey, J. 1960. “The EH period in Argolid” *Hesperia* (29), 285-303.
- Caskey, J. 1972. “Investigations in Keos, Part II, A conspectus of the pottery” *Hesperia* (41), 357-401.

- Caskey, J. 1973. "Ayia Irini on Keos" *AA* (28, B2), 547-550.
- Caskey, J., Caskey, E. 1960. "The earliest settlement at Eutresis. Supplementary Excavation 1958" *Hesperia* (29), 126-167 .
- Caskey, M. 1977. "News Letter from Greece: Keos" *AJA* (81), 516-517.
- Catling, H. 1957. "The Bronze age pottery" Joan du plat Taylor, F.S.A: *Myrtou-Pigadhes, A Late Bronze Age Sanctuary in Cyprus*, With contributions by J.M. Birmingham, H.W. Catling, D.H.F Gray, M.V. Seton-Williams F.S.A, Lord W. Taylour and others, Printed from the department of antiquities Ashmolean museum, Oxford, 26-59.
- Catling, H.1980. "Sparta: Menelaion" *AA* 35 (B1), 153-157.
- Catling, H.2009. *SPARTA: Menelaion I. The Bronze Age*, With contributions by H. Hughes Brock, N. Brodie, G. Jones, R.E. Jones and J.E. Tomlinson, BSA Supplementary volume no.45, Athens.
- Catling, H., Catling, E.1981. "Barbarian pottery from Menelaion Sparta" *BSA* (76), 71-82.
- Cavanagh, W. 1996. "The Neolithic, EH, MH and LHI-II pottery " Cavanagh, W., Crowwel J., Catling, R.W.V., Shipley, G.: *The Laconia Survey Volume II: archaeological data. Continuity and Change in a Greek Rural Landscape*, Annual of the British School at Athens, suppl. Vol. 27 London, British School at Athens.
- Chatzi-Vallianou, D. 2011. "LM IB Pottery from the rural Villa of Pitsidia: a response to Jeremy Rutter" Brogan, T.M., Hallager, E. (eds), *LM IB pottery. relative chronology and regional differences*" Acts of a workshop held at the Danish Institute at Athens in collaboration with the INSTAP Study Center for East Crete, 27-29 June 2007, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 11,2, 345-373.
- Cherry, J., Davis, J., Matzourani, E., Wilson, E. 1991. "New Prehistoric Finds from Northwest Keos" Cherry, J.F., Davis, J.L., Matzourani, E.: *Landscape Archaeology as long-Term History, Northern Keos in the Cycladic Islands. From Earliest Settlement to Modern Times*, Monumenta Archaeologica, vol.16, Institute of Archaeology, University of California, L.A, 165-172.
- Christakis, K. 2005. *Cretan Bronze Age Pithoi: traditions and trends in the production and consumption of storage containers in Bronze Age Crete*, Philadelphia, INSTAP Academic Press.
- Christakis, K 2008. *The politics of storage: storage and sociopolitical complexity in neopalatial Crete*, Philadelphia, INSTAP Academic Press.
- Christakis, K 2011. "Redistribution and Political Economies in Bronze Age Crete" *AJA* (115), 197-205.
- Coldstream, J. 1963. "Five tombs at Knossos" *BSA* (58), 30-43.
- Coleman, J. 1977. *Keos. Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens*, Volume I, Kephala: a late Neolithic settlement and cemetery" Princeton, American School of Classical Studies.

- Crego, D. 2007. "Exchange in period IV at Ayia Irini on Kea" Felten, F., Gauss, W., Smetana, R. (eds), *Middle Helladic pottery and synchronisms*, Proceedings of the international workshop held at Salzburg, October 31st – November 2nd 2004, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 333-337.
- Cullen, T. 1985. "Social implications of ceramics style in the Neolithic Peloponnese" Kingery, W.D. (ed.), *Ceramics and civilization, Vol.:1*, The American Ceramic Society, Columbus, Ohio, 77-100.
- Cullen, T., Keller, D.R, 1990. "The Greek Pithos Through Time: Multiple Functions and Divers Image" Kingery, W.D. (ed.), *The Changing Roles of Ceramics in Society: 26,000 B.P. to the Present, Ceramics and Civilization, vol.5*, Ohio, Westerville, 183-209.
- Cummer, H., Schofield, E. 1984. *Keos, Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, Volume III, Ayia Irini, House A*. Mainz am Rhein
- Courbin, P. 1956. "Chronique des fouilles en 1955, Seconde partie: Travaux de l'Ecole Française, III, Quartier Sud" *BCH* (80), 366-376.
- Courty, M.A, Roux, V. 1995. "Identification of wheel throwing on the basis of ceramic surface features and microfabrics" *Journal of Archaeological Science* (22), Academic Press, 17-50.
- Γιαλούρης, Ν. 1965. "Μυκηναϊκός τύμβος Σαμικού" *ΑΔ*, (20), Μελέται, 6-40.
- Γιαννοπούλου, Δ. 2002. "Η τεχνολογία των χειροποίητων αποθηκευτικών αγγείων στον ελλαδικό χώρο : Διαχρονική έρευνα της τεχνολογίας αυτής με βάση τα χειροποίητα αποθηκευτικά αγγεία στα νεότερα εργαστήρια του Μεσσηνιακού κόλπου" Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Γιαννοπούλου, Δ. 2008. "Τα μεταβυζαντινά αποθηκευτικά αγγεία των μαστιχοχωριών της Χίου" *Η Γη- Μήτρα ζωής και Δημιουργίας*, Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 19-21 Μαρτίου 2004, Οργάνωση: Μουσείο ελληνικής λαϊκής τέχνης, Φίλοι μουσείου ελληνικής λαϊκής τέχνης, Υπουργείο πολιτισμού, Διεύθυνση νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς, Μουσείο ελληνικής λαϊκής τέχνης. Αθήνα, 187-194.
- Γιαννοπούλου, Δ. 2010. *Pithoi: technology and history of storage vessels through the Ages*, Bar international series 2140, Archaeopress, Oxford, England.
- Δακορώνια, Φ. 1985. "Κύνος Λιβανάτων" *ΑΔ* (40), 173-174.
- Δακορώνια, Φ. 1986. "Κύνος Λιβανάτων" *ΑΔ* (41), 68-69.
- Δακορώνια, Φ. 1989. "Πύργος Λιβανάτων: Κύνος" *ΑΔ* (44), 171-172.
- Δακορώνια, Φ. 1990. "Πύργος Λιβανάτων: Κύνος" *ΑΔ* (45, B1), 177-178.
- Δακορώνια, Φ. 2003. "The Transition from Late Helladic IIIC to the Early Iron Age at Kynos" Deger-Jalkotzy, S. and Zavadil, M. (eds), *LHIIIC Chronology and Synchronisms*, Proceedings of the International Workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, May 7th and 8th, 2001, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien, 37-52.
- Davaras, K. 1980. "A Minoan kiln at Palaikastro" *BSA* (75), 115-126.

- David, N. 1972. "On the life span of pottery, type frequencies and archaeological inference" *American Antiquity* (37), 141-142.
- Davis, J. 2001. "The Islands of the Aegean" Cullen, T. (ed.), *Aegean prehistory: A review*. AJA (suppl. 1), Boston, 19-76.
- Davis, J., Williams, D.F 1981. "Petrological examination of later Middle Bronze Age Pottery from Ayia Irini, Keos" *Hesperia* (50), 291-300.
- Dawkins, R., Droop, J.P. 1910-11. "Excavations at Phylakopi" *BSA* (17), 1-21.
- Day, P.1988. "The production and distribution of storage jars in Neopalatial Crete" French, E.B., and Wardle, K.A. (eds), *Problems in Greek Prehistory*, Papers presented at the centenary conference of the British School of Archaeology at Athens, Manchester, April 1986, Broomfield, Bristol, Bristol Classical Press, 499-509.
- Day, P.1989. "Technology and petrography in petrographic studies in ceramics" Maniatis, Y. (ed.), *Archaeometry: proceedings of the 25th international symposium*, Amsterdam. New York, Elsevier, 139-148.
- Day, P.1999. "Petrographic analysis of ceramics from the shipwreck at point Iria" Phelps, W., Lolos, Y., Vichos, Y. (eds), *The Point Iria wreck: interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC*, Proceedings of the international conference, Island of Spetses, 19 September 1998, Athens, Hellenic Institute of Marine Archaeology, 59-76.
- Daux, G. 1962. "Chronique des Fouilles: Dikili Tach" *BCH* (86), 912-933.
- Δεϊλάκη Ε. 1973. "Άργος" *ΑΔ* (28,Β1), 94-122.
- Deorsola, D. 1996. "Il villaggio del medio bronzo di Cannatello presso Agrigento" De Miro, E., Godart, L., Sacconi A. (eds), *Atti e memorie del secondo Congresso Internazionale di Miceneologia, III*, Roma – Napoli 14-28 Ottobre 1991. Gruppo Editoriale Internazionale, Roma, 1029-1038.
- Deshayes, J. 1966. *Argos: les fouilles de la Deiras*, Ecole Française d'Athènes, Etudes Péloponnésienes, Paris, Librairie philosophique J. Vrin.
- Δημακοπούλου, Κ. 1975α. "Θήβα: Μεσοελλαδικός ταφικός πίθος" *ΑΑΑ* (8), 25-27.
- Δημακοπούλου, Κ. 1975β. "Αρχαιότητες και μνημεία Βοιωτίας" *ΑΔ* (30Β), 130.
- Δημακοπούλου, Κ. 1989. "Argive Mycenaean pottery: Evidence from the Necropolis at Kokla" Zerner, C., Zerner, P. and Winder, J. (eds), *WACE and BLEGEN: pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*, Proceedings of the international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, Athens, December 2-3, 1989, Amsterdam, J. Gieben, 57-75.
- Δημακοπούλου, Κ. 1998. "Ευρήματα της Πρωτοελλαδικής Εποχής στο Άργος. Ανασκαφή οικοπέδου Γ. Λεμπετζή" Pariente, A. et Touchais, G. (Επιμέλεια), *Άργος και Αργολίδα. Τοπογραφία και πολεοδομία*, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα- Άργος 28/4-1/5/1990, 57-74.
- Δημακοπούλου, Κ., Κόνσολα, Ν. 1975. "Λείψανα ΠΕ, ΜΕ και ΥΕ οικισμού στη Θήβα" *ΑΔ* (30, Μελέτες), 44-89.
- Δημακοπούλου, Κ., Divari- Valakou, Ν., Åstrom, P. and Walberg, G. 1996. "Excavations in Midea 1994" *Opuscula Atheniensia* (21), 13-32.

- Δημακοπούλου, Κ., Divari- Valakou, Ν., Åstrom, P. and Walberg, G. 1997-98. "Excavations in Midea 1995-96" *Opuscula Atheniensi* (22-23), 57-90.
- Δημακοπούλου, Κ., Divari- Valakou, Ν., Schallin, A.L., Ekroth, G., Lindblom, A., Nilsson, M., Sjögren, L. 2002. "Excavations in Midea 2000 and 2001" *Opuscula Atheniensi* (27), 27-58.
- Δημακοπούλου, Κ., Divari- Valakou, Ν., Schallin, A.L., Sjögren, L. and Nilsson, M. 2005. "Excavations in Midea 2004" *Opuscula Atheniensi* (30), 7-34.
- Δημακοπούλου, Κ., Divari- Valakou Ν., Nilsson M. and Schallin A.L. 2006-7. "Excavations in Midea 2005" *Opuscula Atheniensi* (31-32), 7-30.
- Δημακοπούλου Κ., Divari- Valakou Ν., Nilsson M. and Schallin A.L. 2008. "Excavations in Midea 2006" *Opuscula. Annual of the Swedish Institutes in Athens and Rome* (1), 7-30.
- Δημακοπούλου Κ., Διβάρη- Βαλάκου, Ν. 2010. *Η Μυκηναϊκή ακρόπολη της Μιδέας*, Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ταμείο αρχαιολογικών πόρων και απαλλοτριώσεων, Αθήνα.
- Dickinson, O. 1982. "Parallels and Contrasts in the Bronze Age of the Peloponnese" *Oxford Journal of Archaeology* (1,2), 125-138.
- Dickinson, O.1992. "Mycenaean pottery from the settlement" Macdonald, W., Wilkie, N., *Excavations at Nichoria in Southwest Greece. Vol.II: The Bronze age Occupation*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 467-517.
- Dietz, S. 1979. *Asine II: Results of the Excavations East of the Acropolis, 1970-1974*, Fasc.2, "The Middle Helladic Cemetery, The Middle Helladic and Early Helladic Deposits" Stockholm, Svenska institutet i Athen; Lund, distributor Paul Åströms Förlag 1976-1994.
- Dohl, H. 1973. "Iria: die Ergebnisse der Ausgrabungen/ Die prähistorische Besiedlung von Synoro" *Tiryns Bd. VI*, Forschungen und Berichte, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Mainz am Rhein, 127-194.
- Donnan, C.B. 1971. "Ancient Peruvian Potters, Marks and their Interpretation through Ethnographic Analogy" *American Antiquity* (36, 4), 460-466.
- Dor, L., Jannoray, J., van Effenterre, H. et M. 1960. *Kirra: étude de préhistoire phocidienne*, Editions E. de Boccard, Paris.
- Dörpheld, W. 1902. *Troja und Ilion, Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*, Athen, Beck & Barth.
- Dörpheld, W.1927. *Alt-Ithaka, ein Beitrag zur Homer-Frage, Studien und Ausgrabungen aus der Insel Leukas-Ithaka*, München-Gräfelfing, Verlag Richard Uhde.
- Dörpheld, W.1935. *Alt-Olympia, Untersuchungen und Ausgrabungen zur Geschichte des ältesten Heiligtums von Olympia und der älteren griechischen Kunst*, Verlag von E.S. Mittler & sohn.Berlin.
- Doumas, C. 1983. *Thera, Pompeii of the ancient Aegean: excavations at Akrotiri, 1967-79*, New York, Thames and Hudson.

- Dousougli- Zachos, A. 1989. "Ein Fruhhelladischer stampelroller aus Ton" Pini, I. (Herausgegeben) *Fragen und Probleme der Bronzezeitlichen Ägäischen Glyptik, Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel* (CMS), Beiheft 3. Beiträge zum 3. Internationalen Marburger Siegel- Symposium 5-7 September 1985, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 19-26.
- Dragendorff, W. 1913. "Tiryas" *MDAI* (38), Eleutheroudakis und Barth, 329-354.
- Duistermaat, K. 2010. "Administration in Neolithic societies? The first use of seal in Syria and some considerations on seal owners, seal use and private property" Müller, W. (Herausgegeben), *Die Bedeutung der Minoischen und Mykenischen Glyptik*, Internationales Siegel-Symposium aus Anlass des 50. Jährigen Bestehens des CMS, *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel*, Beiheft 8. Marburg, 9.-12. Oktober 2008, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 163-178.
- Dunand, M. 1937. *Fouilles de Byblos I*, Paris.
- Earle, T. 1997. *How chiefs come to power: the political economy in Prehistory*, Stanford University press.
- Earle, T. 2011. "Redistribution and the Political Economy: The Evolution of an Idea" *AJA* (115), 237-244.
- Edgar, C. 1904. "The pottery" *Excavations at Phylakopi Melos*, Conducted by the British School at Athens, Described by T.D. Atkinson, R.C. Bosanquet, C.C. Edgar, A.J. Evans, D.G. Hogarth, D. Makenzie, C. Smith, and F.B. Welch, *Journal of Hellenic Studies Supplementary volume IV*, Published by the Council and sold on their behalf by MacMillan and co. Limited. St. Martins street, London W.C., 80-165.
- Efremov, I.A. 1940. "Taphonomy: A new branch in paleontology" *Pan-American Geology* (74), 81-93.
- Engberg, R., Shipton, G. 1934. *Notes on the Chalcolithic and Early Bronze age pottery of Megiddo*, The Oriental Institute of the University of Chicago, *Studies in Ancient Oriental Civilization*, no.10, The University of Chicago Press, Chicago, Illinois.
- Engels, D.W. 1986. *Ο μέγας Αλέξανδρος και η διοικητική μέριμνα του μακεδονικού στρατού*, Απόδοση στα ελληνικά, Δ. Πυριόχος, Επιμέλεια, Π. Ζαχαρής. Συμπληρωματικές εκδόσεις ΔΕΚ/ Γενικού Επιτελείου Στρατού, αριθμός 109, Αθήνα.
- Erath, G. 1999. "Archäologische Funde im Becken von Pheneos" Tausend, P. (Hrsg.), *Pheneos und Lousoi. Untersuchungen zu Geschichte und Topographie Nordostarkadiens*, Peter Lang, Europäische Verlag der Wissenschaften, 199-237.
- Erath, G. 2000. "Neolithische und bronzezeitliche Keramik aus den Becken von Pheneos" *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 1998*, Akten der Tagung am Institut für Klassische Archäologie der Universität Wien 2.-3. Mai 1998, Wien, 111-118.
- Evans, A. 1929. *The shaft graves and bee-hive tombs of Mycenae and their Interrelation*, Macmillan and co. limited, St. Martin's street, London.

- Evans, R. 1978. "Early craft specialization: an example from the Balkan Chalcolithic" Redman, C., et al. (ed.), *Social Archaeology: Beyond subsistence and dating*, New York, Academic Press, 113-130.
- Evely, R.D.G. 2000. *Minoan Crafts: Tools and Techniques, an Introduction*, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol.XCII:2, Jonsered, Paul Åströms Förlag,
- Ζάχου, Ε. 2009. *Ο Πρωτοελλαδικός οικισμός του Προσκυνά: η παραγωγή και η κατανάλωση της κεραμικής*, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Ferrarese-Ceruti, M.A., Vagnetti, L., Lo Schiavo, F. 1987. "Minoici Micenei e Ciprioti in Sardegna alla luce delle piu recenti scoperte" Balmuth, M.S.(ed.), *Studies in Sardinian Archaeology III, Nuragic Sardinia and the Mycenaean World*, BAR International series 387, 7-38.
- Felten, F., Hiller, S. 1996. "Ausgrabungen in der vorgeschichtlichen Innenstadt von Aegina Kolonna" *OJh* (65), 29-112.
- Felten, F., Hiller, S., Reinholdt, C., Gauss, W., Smetana, R. 2004. "Ägina Kolonna 2003, Vorbericht über die Grabungen des Instituts für Klassische Archäologie der Universität Salzburg" *OJh* (73), 97-128.
- Felten, F., Reinholdt, C., Pollhammer, E. Gauss, W., Smetana, R. 2005. "Ägina Kolonna 2004, Vorbericht über die Grabungen des Fachbereichs Altertumswissenschaften/ Klassische und Frühägäische Archäologie der Universität Salzburg" *OJh* (74), 7-38.
- Felten, F., Reinholdt, C., Pollhammer, E. Gauss, W., Smetana, R. 2006. "Ägina Kolonna 2005, Vorbericht über die Grabungen des Fachbereichs Altertumswissenschaften/ Klassische und Frühägäische Archäologie der Universität Salzburg" *OJh* (75), 9-39.
- Felten, F., Reinholdt, C., Pollhammer, E. Gauss, W., Smetana, R. 2007. "Ägina Kolonna 2006, Vorbericht über die Grabungen des Fachbereichs Altertumswissenschaften/ Klassische und Frühägäische Archäologie der Universität Salzburg" *OJh* (76), 89-120.
- Felts, W. 1942. "A petrographic examination of potsherds from Ancient Troy" *AJA* (46), 237-244.
- Feroli, P., Fiandra, E., Fissore, G.G., Frangipane, M. (eds) 1994. *Archives before Writing*, Proceedings of the international Colloquium Oriolo Romano, October 23-25, 1991, Ministero per i beni culturali e ambientali, ufficio central per i beni archivistici.
- Forsdyke, E. 1925. *Catalogue of Greek and Etruscan vases in the British Museum. Vol. I, part I: Prehistoric Aegean pottery*, London, Printed by order of the trustees.
- Forsen, J. 1996. "The Early Helladic period" in: Berit Wells, B. (ed.), in collaboration with Curtis Runnels. *The Berbati-Limnes Archaeological survey, 1988-1990*, Skrifter Utgivna av Sveska Institutet I Athen, 4^o, XLIV, Stockholm, Paul Åströms Förlag, Jonsered, Sweden, 75-120.
- Fossey, M. 1978. "Finds of the Early Helladic Period" Hagg I., Hagg R. (eds), *Excavations in the Barbouna area at Asine*, Fasc.2, Uppsala Studies in

- Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 4:2, Boreas, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 11-54.
- Foster, G. 1948. *Empire's Children: the people of Tzintzuntzan*, Washington D.C., Smithsonian Institution, Institute of social anthropology, publication no.6.
- Foster, G. 1960. "Life-Expectancy of Utilitarian Pottery in Tzintzuntzan, Michoacan, Mexico" in: *American Antiquity* (25), 606-609.
- Foster, G. 1966. "Sociology of pottery: Questions and Hypotheses arising from Contemporary Mexican Work" in: Matson, F. (ed.), *Ceramics and Man*, Papers from a symposium held at Burg Wartenstein, 2-12 September 1961, London Methuen & Co.
- Foster, G.1979. *Tzintzuntzan: Mexican peasants in a changing World*, rev. ed. New York, Elsevier.
- Foxhall, L., Forbes, H.A. 1982 "Sitometria: The role of grain as a staple food in Classical antiquity." *Chiron*, 12: 41-90.
- Frankfort, H. 1939. *Cylinder Seals, A documentary essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London, Macmillan and co.
- French, E. 1963. "New Work on the house of the Oil Merchant and the House of the Sphinxes" *The Mycenae Tablets III*, Translation of the American Philosophical Society, New series, Vol 52, part 7, With contributions from E. Bennett, E. French, W. Taylour, N. Verdelis, C. Williams, Philadelphia, the American Philosophical Society, 30-34.
- French, E.1967. "Pottery from a LBIIIB1 destruction context at Mycenae" *BSA* (62), 149-198.
- French, E., Stockhammer, Ph. 2009. "Mycenae and Tiryns: the pottery of the second half of the thirteenth century BC- contexts and definition" *BSA* (104), 175-237.
- Frizell, B. 1978. "Finds of the Middle Helladic Period" Hagg I., Hagg R. (eds), *Excavations in the Barbouna area at Asine*, Fasc.2, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 4:2, Boreas, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala. 63-92.
- Frizell, B.1986. *An early Mycenaean settlement at Asine: the late Helladic IIB -IIIA:1 pottery*, Goteborg, Dept. of Ancient Culture and Civilization, Classical Institute, University of Goteborg.
- Frödin, O., Persson, A. 1938. *Asine (I): results of the Swedish excavations, 1922-1930*, Ed. for the Asine Committee: A. Westholm. Stockholm, Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag.
- Furumark, A. 1972. *Mycenaean pottery, I: Analysis and Classification*, Skrifter Utgivna av Svenska institutet i Athen, 4⁰, XX:1, Acta institute Atheniensis regni Sueciae, Stockholm.
- Garstang, J. 1939. "Explorations in Cilicia, The Nelson Expedition: fourth Interim Report, Parts I and II (concluded) Excavations at Mersin 1938-1939" Droop, J.P., Blackman, A.M. (eds), *Annals of Archaeology and Anthropology*, Issued by the Institute of Archaeology, The University Press of Liverpool, Vol.26. 38-50.

- Gauss, W. 2006. "Minos auf Ägina- Beobachtungen zu den Beziehungen Äginas zu Kreta" Czerny, E., Hein, I., Hunger, H., Melman, D., Schwab, A. (eds), *Timelines, Studies in Honour of Menfred Bietak*, Vol.II. Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies Leuven- Paris-Dudley, MA, 437-448.
- Gauss, W., Smetana, R. 2010. "Aigina Kolonna in the Middle Bronze Age" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά. The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l' Ecole française d' Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athenes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 165-174.
- Gauss, W., Lindblom, M., Smetana, R. 2011. "The Middle Helladic Large Building Complex at Kolonna. A preliminary View" Gauss, W., Lindblom, M., Angus, R., Smith, K. Wright, J.R. (eds), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*, Papers presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday, Oxford, 76-87.
- Gauss, W., Kiriati, E. 2011. *Pottery production and supply at Bronze Age Kolonna, Aegina, An Integrated Archaeological and Scientific Study of a Ceramic Landscape*, Ägina- Kolonna, Forschungen und Ergebnisse 5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna.
- Gejvall, N.G. 1969. "Lerna, A Preclassical Site in the Argolid, Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Vol.I, The Fauna" American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- Gercke, P., Gercke, W., Hiesel, G. 1975. "Tiryne-Stadt 1971: Graben H" *Tiryne, Forschungen und Berichte, Band VIII*, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 7-36.
- Goldman, H. 1931. *Excavations at Eutresis in Boeotia*, Conducted by the Fogg Art Museum of Harvard University in Cooperation with the American School of Classical Studies at Athens Greece, Harvard university press, Cambridge, Massachusetts.
- Gosselain, O. 1992. "Bonfire of the Enquiries, Pottery firing temperatures in Archaeology: What for?" *Journal of Archaeological Science* (19,3), Academic Press. 243-260.
- Graham, J. W. 1962. *The Palaces of Crete*. Princeton, University Press, New Jersey.
- Grossmann, P. Schäfer, J. 1975. "Tiryne, Unterburg 1968, Grabungen im Bereich der Bauten 3 und 4" *Tiryne, Forschungen und Berichte, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Bd. VIII*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 55-96.
- Grossmann, P., Knell, H., Slenczka, E., Voigtländer, W. 1980. "Grabungen in den Quadranten IV₂.V.VI₂", Grabungen in der Unterburg 1971", *Tiryne, Forschungen und Berichte, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Bd. IX*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 89-180.
- Haider, P. 1980. "Zum Frühhelladischen Rundbau in Tiryne" in: Krinzinger, F., Brinna, O., Walde-Psenner, E. (Herausgegeben), *Forschungen und Funde*.

- Festschrift Bernard Neutsch*, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Band 21, Innsbruck, 157-172.
- Halstead, P. 1992. "The Mycenaean Palatial Economy: Making the Most of the Gaps in the Evidence" *Proceedings of the Cambridge Philological Society* (38), 57-86.
- Halstead, P., O'Shea, J. 1982. "A friend in need is a friend indeed: Social storage and the origins of social ranking" Renfrew, C., Shennan S. (eds), *Ranking, resource and exchange: aspects of the Archaeology of early European Society*, Symposium entitled 'Socio-economic change in ranked societies', 45th annual meeting of the Society for American Archaeology, Philadelphia, May 1980, Cambridge University Press, 92-99.
- Halstead, P., O'Shea, J. 1989. "Cultural responses to risk and uncertainty" Halstead, P., O'Shea, J. (eds), *Bad year economics: Cultural responses to risk and uncertainty*, New Directions in Archaeology, Cambridge University Press, 1-7.
- Hampe, R., Winter, A. 1962. *Bei Töpfern und Töpferinnen in Kreta, Messenien und Zypern*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, In Kommission bei Rudolf Habelt Verlag, Bonn, Mainz .
- Hampe, R., Winter, A. 1965. *Bei Töpfern und Ziegeln in Suditalien, Sizilien und Griechenland*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, In Kommission bei R. Habelt, Bonn.
- Hankey, V. 1968. "Pottery making at Beit Shebab" *Palestine Exploration Quarterly*, (one-Hundredth year), 27-32
- Hansen, H. 1937. "The prehistoric pottery on the north slope of the Acropolis" *Hesperia* (6), 539-570.
- Hansen, J.M. 1988. "Agriculture in the prehistoric Aegean. Data versus speculation" *AJA* (92), 39-52.
- Harding, A., Cadogan, G., Howell, R. 1969. "Pavlopetri, an underwater Bronze Age town in Lakonia" *BSA* (64), 113-142.
- Harding A.F. 2000. *European societies of the Bronze Age*, Cambridge world archaeology, Cambridge University Press.
- Hartwig, P., Wolters, P., Zahn, R. 1925. *Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen*, Veröffentlicht von Graef, B., Langlotz, E. Archäologische Institut des Deutsches Reiches, Band I, Berlin, Druck und Verlag von Walter de Gruyter und Co.
- Hasaki E. 2002. *Ceramic Kilns in ancient Greece, Technology and organization of ceramic workshops*, University of Cincinnati, (unpublished Ph.D.).
- Heurtley, W.A. 1926-27. A Prehistoric site in Western Macedonia and the Dorian Invasion. *BSA* (28), 158-194.
- Heurtley, W.A. 1934-35. "Excavations at Ithaca II" *BSA* (35), 1-44.

- Hiller, S. 1975. *Alt Ägina IV,1: Mykenische Keramik*, Bayerische Akademie der Wissenschaften Institut für Klassische Archäologie der Universität Salzburg, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rein.
- Hodder, I., Hutson S. 2003. *Reading the Past, Current approaches to interpretation in archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Holmberg, E. 1944. *The Swedish excavations at Asea in Arcadia*, Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Rom, XI, Lund, C.W.K. Gleerup, Leipzig, Otto Harrassowitz.
- Hood, S. 1981. *Excavations in Chios, 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala Vol.I*, With Contributions by J. Clutton-Brock and P.G. Bialor. Supplementary volume no.15, The British school of Archaeology at Athens, Thames and Hudson.
- Hood, S. 1982. *Excavations in Chios, 1938-1955. Prehistoric Emporio and Ayio Gala Vol.II*, With Contributions by J. Clutton-Brock and P.G. Bialor, Supplementary volume no.16, The British school of Archaeology at Athens, Thames and Hudson.
- Howell, R. 1992. "The Middle Helladic settlement: Pottery" Macdonald, W.A., Wilkie, N.C. (eds), *Excavations at Nichoria in Southwest Greece, Vol. II, The Bronze Age Occupation*" University of Minnesota Press, Minneapolis, 15-69.
- Θέμελης, Π. 1970. "Πρωτοελλαδικόν Μέγαρον εις Ακοβίτικα Μεσσηνίας" *AAA* (3), 303-311.
- Θεοχάρης, Δ. 1952. "Ανασκαφή εν Ασκηταριό Ραφίνης" *ΠΑΕ*, 129-151.
- Θεοχάρης, Δ. 1953. "Ανασκαφή εν Ασκηταριό Ραφίνης" *ΠΑΕ*, 105- 118.
- Θεοχάρης, Δ. 1954. "Ανασκαφή εν Ασκηταριό Ραφίνης" *ΠΑΕ*, 104-113.
- Θεοχάρης, Δ. 1955. "Ανασκαφή εν Ασκηταριό Ραφίνης" *ΠΑΕ*, 109-117.
- Θεοχάρης, Δ. 1958. "Iolkos" *Archaeology*, Vol.11,1, 13-18.
- Ιακωβίδης, Σ. 1989. *Γλας I : η ανασκαφή 1955 – 1961*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ.107, Εν Αθήναις.
- Ιακωβίδης, Σ. 1998. *Γλάς II : Η ανασκαφή 1981-1991*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αριθ.173, Εν Αθήναις.
- Ιακωβίδης, Σ. 2003. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 19-24.
- Ιακωβίδης, Σ. 2006. *Ανασκαφές Μυκηνών. I. Η βορειοδυτική Συνοικία*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ.244, Αθήναι.
- Ιακωβίδης, Σ. 2007. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 15-21.
- Immerwahr, S.A.1971. "The Neolithic and Bronze Ages" *The Athenian agora: results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, Volume XIII*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- Ingold, T. 1983. "The significance of storage in hunting societies" *MAN* (18), 553-571.
- Ionas, I. 2000. *Traditional Pottery and Potters in Cyprus. The Disappearance of an ancient craft industry in the 19th and 20th Centuries*, Birmingham Byzantine and Ottoman Monographs, Vol. 6, Ashgate.

- Jacob-Felsch, M. 1996. "Die Spätmykenische bis Frühprotogeometrische Keramik" *Kalapodi. Ergebnisse der Ausgrabungen im Heiligtum der Artemis und des Apollon von Hyampolis in der antiken Phokis*, Band I, Deutsches Archäologisches Institut, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rein, 1-213.
- Jannoray, J., van Effenterre, H. 1938. "Fouilles de Krisa" *BCH* (62), 110-148.
- Joffre, G.R. 2011. "The Swallow Potters: Seasonally Migratory Styles in the Andes" Scarcella, S. (ed.), *Archaeological Ceramics: A Review of Current Research*, BAR International Series 2193, 160-175.
- Jones, R. 1986. *Greek and Cypriot pottery: a review of scientific studies*, With contributions by J. Bordman, H.W. Catling, C.B. Mee, W.W. Phelps and A.M. Pollard, The British school at Athens, Fitch laboratory, Occasional paper 1.
- Jones, R. 1993. "Pottery as evidence for trade and colonization in the Aegean Bronze age: the contribution of scientific techniques" Zerner, C., Zerner, P., and Winder, J., *WACE and BLEGEN: pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*, Proceedings of the international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, December 2-3, 1989, J. Gieben, Amsterdam, 11- 17.
- Jones, G. 1995. "Charred grain from LBA Gla, Boeotia" *BSA* (90), 233-238.
- Jones, G., Wardle, K., Wardle, D., Halstead, P. 1986. "Crop storage at Assiros" *Scientific American* 254 (3), 96-103
- Κακαβογιάννη, Ο., Ντούνη, Κ. 2010. "Η μεσοελλαδική εποχή στη νοτιοανατολική Αττική" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά. The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l'Ecole française d' Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, *BCH suppl.* 52, 199-210.
- Kanta, A. 1983. "Minoan and traditional Crete: Some parallels between two cultures in the same environment" Krzyszkowska, O., Nixon, L. (eds), *Minoan society*, Proceedings of the Cambridge colloquium 1981, Bristol classical press, 155-162.
- Καράγιωργα Θ.Γ. 1971. "Ακοβίτικα" *ΑΔ* (26, Β1), 126-129.
- Karageorgis, V., Demas, M. 1988. *Excavations at Maa Palaeokastro 1979-1986*. Republic of Cyprus, Ministry of Communications and Works. Department of antiquities, Nicosia Printing works, Chr. Nicolaou and sons LTD.
- Κασίμη-Σούτου, Μ. 1980. "Μεσοελλαδικός τάφος πολεμιστή από τη Θήβα" *Αρχαιολογικό δελτίο* 35 (Μελέτες), 88-101.
- Κεραμόπουλλος, Α. 1910. "Μυκηναϊκοί τάφοι εν Θήβαις". *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 177- 251/2.
- Κεραμόπουλλος, Α. 1917. "Θηβαϊκά, Α' μέρος. Ανασκαφαί εν Θήβαις". *Αρχαιολογικό Δελτίο* (3), 2-252.
- Keswani, P. 1989. "The pithoi and other plain ware vessels" Todd, I. (ed.), *Vassilikos Valley Project 3: Kalavastos Ayios Dimitrios II, Ceramics, Objects, Tombs*,

- Specialist Studies*, Studies in Mediterranean Archaeology 71:3, Göteborg. Paul Åströms Förlag, 12-21.
- Kilian, K. 1978. "Ausgrabungen in Tiryns 1976" *Archäologischer Anzeiger* (93), 449-470.
- Kilian, K. 1979. "Ausgrabungen in Tiryns 1977" *Archäologischer Anzeiger* (94), 379-411.
- Kilian, K. 1981. "Ausgrabungen in Tiryns 1979-80" *Archäologischer Anzeiger* (96), 149-194.
- Kilian, K. 1982. "Ausgrabungen in Tiryns 1980" *Archäologischer Anzeiger* (97), 393-430.
- Kilian, K. 1986. "The Circular Building at Tiryns" Hägg, R. Konsola, D. (eds), *Early Helladic Architecture and Urbanization*, Proceedings of a Seminar Held at the Swedish Institute in Athens, June 8, 1985, Paul Åstroms Förlag, Göteborg, 65-71.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1997. "Das Mittelbronzezeitliche Schachtgrab von Ägina" *Alt Ägina, Band IV,3*, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Verlag Philipp von Zabern, Mainz.
- Kilikoglou, V., Vekinis, G., Maniatis, Y., and Day, P. 1998. "Mechanical performance of quartz-tempered ceramics: Part I, strength and toughness". *Archaeometry* (40), 261-279.
- Kiriati, E., Georgakopoulou, M., Pentedeka, A. 2011. "Pottery Production and Importation at Bronze Age Kolonna: The Ceramic Fabrics and the Island's Landscape" Gauss, W., Kyriati, E. *Pottery production and supply at Bronze Age Kolonna, Aegina. An Integrated Archaeological and Scientific Study of a Ceramic Landscape*, Ägina-Kolonna, Forschungen und Ergebnisse 5, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 69-145.
- Κόνσολα, Ν. 1984. *Η πρώιμη αστικοποίηση στους Πρωτοελλαδικούς οικισμούς: συστηματική ανάλυση των χαρακτηριστικών της*, Αθήνα.
- Κόνσολα, Ν. 1994. "Οι σιτοβολώνες στην προϊστορία: Μια χωροταξική και κοινωνική προσέγγιση" *Ο άρτος ημών*, Από το σιτάρι στο ψωμί. Γ' τρίμηρο εργασίας, Πήλιο, 10-12 Απριλίου 1992, Πολιτιστικό και τεχνολογικό ίδρυμα ΕΤΒΑ, «Κυλινδρόμυλος Λούλη» Α.Ε., 19-32.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Ε. 2003 "Η μαγούλα στο Γαλατά Τροιζηνίας: ένα νέο ΜΕ-ΥΕ κέντρο στο Σαρωνικό" Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (Επιμέλεια Έκδοσης), *Αργοσαρωνικός*, πρακτικά 1^{ου} διεθνούς συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος 26-29/6/1998, Αθήνα, 159-228.
- Κονσολάκη-Γιαννοπούλου, Ε. 2010. "The Middle Helladic Establishment at Megali Magoula, Galatas (Troizinia)" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S., et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά. The Greek mainland in the Middle Bronze Age*" Actes du colloque international organisé par l' Ecole française d'Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 67-76.

- Κορρές, Γ. Σ. 1975. “Ανασκαφαί Πύλου” *ΠΑΕ*, 528-514
- Κορρές, Γ. Σ. 1976α-1977α. “Έρευναι ανά την Πυλία” *ΠΑΕ*, 253-283, 229-295.
- Κορρές, Γ. Σ. 1976β-1977β. “Ανασκαφαί εν Περιστεριά Πύλου” *ΠΑΕ*, 469-550, 296-356.
- Κορρές, Γ. Σ. 1978. “Ανασκαφαί εν Πυλία” *ΠΑΕ*, 323-360.
- Κορρές, Γ. Σ. 1979. “Ανασκαφή Βοϊδοκοιλιάς” *ΠΑΕ*, 138-155.
- Κορρές, Γ. Σ. 1980. “Ανασκαφαί ανά την Πυλία” *ΠΑΕ*, 120-187.
- Κορρές, Γ. Σ. 1981. “Ανασκαφή Βοϊδοκοιλιάς” *ΠΑΕ*, 194-240.
- Κορρές, Γ. Σ. 1982. “Ανασκαφή Βοϊδοκοιλιάς Πυλίας” *ΠΑΕ*, 191-231.
- Kosmopoulos, L.W. 1948. *The prehistoric inhabitation of Corinth Vol.1*, Münchner Verlag Bisher F. Bruckmann, Munich.
- Kostoula, M. 2000. “Die frühelladischen Tonplomben mit Siegelabdrücken aus Petri bei Nemea” Pini, I. (Herausgegeben), *Minoisch- Mykenische Glyptik Stil, Ikonographie, Funktion*, V, Internationales Siegel- Symposium, Marburg, 23-25. September 1999, CMS Beiheft 6. Gebr. Mann Verlag, Berlin, 135-148.
- Kostoula, M. 2004. “Die Ausgrabungen in der Frühhelledische Siedlung von Petri bei Nemea” Alram-Stern, E, *Die Ägäische Frühzeit*, Teil 2, Die Frühbronzezeit in Griechenland, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1135-1158
- Κουκούλη Χ., Müller Α. Παπαδόπουλος Σ. (εκδ.) 1999. *Θάσος: πρώτες ύλες και τεχνολογία από τους προϊστορικούς χρόνους ως σήμερα*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λιμενάρια Θάσου 26-29/9/1995, [Καβάλα/ Athènes: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ/ École Française d'Athènes].
- Κρίγκα, Δ. 1996-97. “Αποθηκευτικοί χώροι στη Μυκηναϊκή οικονομία” *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 22*, Πρακτικά του Ε΄ διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών σπουδών, Άργος- Ναύπλιον, 6-10 Σεπτεμβρίου. 423-448.
- Kunze, E. 1934. *Orchomenos III. Die Keramik der frühen Bronzezeit*, Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, Neue Folge, Heft 8, München, Bayerische Akademie der Wissenschaften.
- Κυριατζή, Ε. 2000. *Κεραμική Τεχνολογία και Παραγωγή. Η κεραμική της Ύστερης Εποχής Χαλκού από τη Τούμπα Θεσσαλονίκης*, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Κωτσάκης, Κ. 1983. *Κεραμική τεχνολογία και κεραμική διαφοροποίηση. Προβλήματα της γραπτής κεραμικής της Μέσης Νεολιθικής εποχής του Σέσκλου*, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφικό τμήμα (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Lacy, A. 1967. *Greek pottery in the Bronze Age*, London, Methuen and co. LTD.
- Lamb, W. 1936. *Excavations at Thermi in Lesbos*, Cambridge, at the University press.
- Lavezzi, J. 1979. “EH hearth rims at Corinth” *Hesperia* (48), 342-347.
- Lewis, H. 1983. *The manufacture of early Mycenaean pottery*. University of Minnesota, Ann Arbor, University Microfilms International.

- Lindblom, M. 2001. *Marks and makers: appearance, distribution and Function of Middle and Late Helladic manufacturers' marks on Aeginetan pottery*, Studies in Mediterranean Archaeology, vol. 128, Jonsered, Paul Åstroms Förlag.
- Lindblom, M. 2011. "The Early and Middle Helladic period" Lindblom, M. and Wells, B. (eds), *Mastos in the Berbati valley. An intensive Archaeological Survey*, Skrifter Utgivna av Svenska Institutet i Athen, 4^o, 54, Stockholm, 53-96.
- Lis, B., Rückl, S. 2011. "Our Storerooms are Full. Impressed Pithoi from Late Bronze/ Early Iron Age East Lokris and Phokis and their Socio-economic Significance" W. Gauss, W., Lindblom, M., Angus, R., Smith, K., Wright, J. (eds), *Our Cups are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*, Oxford, 154-168.
- Lister, F., Lister, R. 1976. "A Descriptive dictionary for 500 years of Spanish-Tradition Ceramics [13th through 18th centuries]" *The society of historical archeology*, special publication series, vol.1. J.D, Combes.
- Livingston-Smith, A. 2001. "Bonfire II: The return of Pottery Firing Temperatures" *Journal of Archaeological Science* (28), 991-1003.
- Lolos, J. 1985. *The late Helladic I pottery of the southwestern Peloponnesos and its local characteristics*. Bedford College. (Ph. D.)
- Λώλος, Ι. 1998. "Το κεραμικό φορτίο". *Από την ενάλια Κύπρο στον μυχό του πολυδίημιου Άργους: το ναυάγιο του Ακρωτηρίου Ιρίων*. Έκθεση, Το Κυπρο-Μυκηναϊκό φορτίο του ναυαγίου στο Ακρωτήριο Ιρίων" Αρχαιολογικό Μουσείο Σπετσών, Σεπτ. - Οκτ. 1998, Ινστιτούτο Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, 23-34.
- Lolos, J. 1999. "The Cargo of Pottery From the Point Iria Wreck: Character and Implications" Phels, W., Lolos, Y., Vichos Y. (eds), *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC*, Proceedings of the International Conference Island of Spetses, 19 September 1998, Hellenic Institute of Marine Archaeology, Athens, 43-58.
- Lolos, J. 2000-2001. "The Point Iria wreck (1994), II, The pottery" *ΕΝΑΙΑ*, vol.V, 38-45.
- Lupack, S.M. 2008. *The Role of the Religious Sector in the Economy of Late Bronze Age Mycenaean Greece*, BAR International Series 1858, Archaeopress, Oxford, England.
- Mabona, M. 2004. *Diviners and Prophets among the Xhosa (1593-1856), A study in Xhosa cultural history*, LIT Verlag Münster, Deutschland.
- MacGillivray, J. 1979. *Early Cycladic pottery from Mt. Kynthos in Delos*, University of Edinburgh, (Extracts from Ph. D.).
- MacGillivray, J. 1980. "Mount Kynthos: the Early Cycladic settlement" *BCH* (104, I), 3-45.
- Magness-Gardiner, B. 1990. "The function of Cylinder Seals in Syrian palace archives" Palaima, T. G. (ed.), *Aegean Seals, Sealings and Administration*. Proceedings of the NEH- Dickson conference of the program in Aegean Scripts and Prehistory of the Department of Classics University of Texas at

- Austin, January 11-13, 1989, *Aegeum* 5, Annales d'archéologie égéenne de l'Université de Liège, Université de Liège, Histoire de l'art et archéologie de la Grèce antique, 61-82.
- Maniatis, Y., Tite, M.S. 1978. "Ceramic Technology in the Aegean World during the Bronze Age" Dumas, C. (ed.), *Thera and the Aegean World I*, Papers presented at the second International Scientific Congress, Santorini, August 1978, Thera and the Aegean World, London, 483-492.
- Maran, J. 1989. "Middle and Late Bronze age pottery from Kiapfa Thiti (Attica): A preliminary report" Zerner, C., Zerner, P., and Winder, J. (ed.), *WACE and BLEGEN: pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*. Proceedings of the international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, Athens, December 2-3, 1989, Amsterdam, J. Gieben, 201- 207.
- Maran, J. 1990. "Kiapha Thiti. Ergebnisse der Ausgrabungen. II 2" *Marburger Winkelmann-Programm*. Selbstverlag der Philipps- Universität Marburg/Lahn.
- Maran, J. 1992. *Die Deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia – Magoula in Thessalien III: Die Mittlere Bronzezeit*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.
- Marchand, J. 2002. "A new Bronze Age site in Corinthia: the Orneai of Strabo and Homer?" *Hesperia* (71), 119-148.
- Margomenou, D. 2008. "Food Storage in Prehistoric Northern Greece: Interrogating Complexity at the Margins of the 'Mycenaean World'" *Journal of Mediterranean Archaeology* (21,2), 191-212.
- Μαρινάτος, Σ. 1954. "Ανασκαφαί εν Πύλω" *ΠΑΕ*, 299-316.
- Μαρινάτος, Σ. 1962. "Ανασκαφή εν Πύλω". *ΠΑΕ*, 90-98.
- Μαρινάτος, Σ. 1971. "Excavations at Thera IV (1970 season)" Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρίας, αριθ. 64, Αθήνα.
- Μαρινάτος, Σ. 1972. "Excavations at Thera V (1971 season)" Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρίας, αριθ. 64, Αθήνα.
- Marthari, M. 1998. "The griffin jar from Ayia Irini, Keos, and its relationship to the pottery frescoes from Thera" Μενδώνη, Λ., Μαζαράκης-Ατιάν, Α. (επιμέλεια), *Κέα- Κύθνος: Ιστορία και αρχαιολογία*, Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου Κέα- Κύθνος, 22-25/6/1994, Αθήνα, 139-154.
- Μαστροκώστας, Ε. 1962. "Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων" *ΠΑΕ*, 127-133.
- Μαστροκώστας, Ε. 1963. "Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων" *ΠΑΕ*, 93-98.
- Μαστροκώστας, Ε. 1964. "Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων" *ΠΑΕ*, 60-67.
- Μαστροκώστας, Ε. 1964β. "Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων" *ΑΔ* (19,Β2), 187-190.
- Μαστροκώστας, Ε. 1965. "Ανασκαφή Τείχους Δυμαίων" *ΠΑΕ*, 121-136.
- Matson, F. 1972. "Ceramic studies" McDonald, W.A., Rapp G.R. (eds), *The Minnesota Messenia expedition: reconstructing a Bronze Age regional environment*, The University of Minnesota Press. Minneapolis, 200-224.
- Matthäus, H. 1980. "Italien und Griechenland in Ausgehender Bronzen Zeit" *JDAI* (95), 109-139
- Mavridis, T. 2006. "The site of Pangali, mt. Varassova in Aitolia and the Late Neolithic Ib phase in the Aegean: social transformations and changing

- ideology: The Pottery” Dietz, S., Moschos, I. (eds), *Chalkis Aitolias I. The Prehistoric Periods*, Monographs of the Danish Institute at Athens, vol. 7, 118-139.
- Mayhew, B. 1973. “System size and ruling elites” *American Sociological Review*, (38, 4), 468-475.
- Millson, D. 2011. “From Clay to Sherd: Understanding the Manufacture, Use and Taphonomy of Prehistoric Ceramics by Experiment” Scarcella, S. (ed.), *Archaeological Ceramics: A Review of Current Research*, BAR International Series 2193, 117-127.
- Milojčić, V. 1961. *SAMOS I: Die prähistorische Siedlung unter dem Heraion-Grabung 1953 und 1955*, Band I, Deutsches Archäologisches Institut, Bonn, Habelt.
- Mommsen, H., Gauss, W., Hiller, St., Ittameier, D. und Maran, J. 2001. “Charakterisierung Bronzezeitlicher Keramik von Ägina durch Neutronenaktivierungsanalyse” Pohl, E. (ed.), *Festschrift für H. Roth zum 60. Geburtstag*, Studia Honoraria 16, 80-96.
- Μπακιρτζής, Χ. 1989. *Βυζαντινά Τσουκαλολάγηνα. Συμβολή στη μελέτη ονομασιών σχημάτων και χρήσεων πυρίμαχων μαγειρικών σκευών, μεταφορικών και αποθηκευτικών δοχείων*, Υπουργείο πολιτισμού. Δημοσιεύματα του αρχαιολογικού δελτίου, αρ.39. Αθήνα, έκδοση του ταμείου αρχαιολογικών χώρων και απαλλοτριώσεων.
- Μπελογιάννη, Μ. 1993. “Αποτυπώματα πλέγματος στις βάσεις αγγείων από το σπήλαιο Σκοτεινή” Σάμψων, Α., *Σκοτεινή Θαρρουνίων: Το σπήλαιο, ο οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα, 349-359.
- Μπουλώτης, Χ. 1997. “Κουκονήσι Λήμνου. Τέσσερα χρόνια ανασκαφικής έρευνας. Θέσεις και υποθέσεις” Ντούμας, Χ. (επιμέλεια), *Η Πολιόχνη και η πρόιμη εποχή του Χαλκού στο βόρειο Αιγαίο. Poliochni e l'Antica eta del Bronzo nell'Egeo Settentrionale*, Διεθνές συνέδριο, Αθήνα 22-25 Απριλίου 1996, Scuola Archeologica Italiana di Athene, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 273-281.
- Μπουλώτης, Χ. 2010. “Koukonisi (Lemnos), un site portuaire Florissant du Bronze Moyen et du début du Bronze Récent dans le Nord l'Egée” Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l'Ecole française d'Athènes, en collaboration avec l'American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 891-907.
- Müller, K. 1938. “Die Urfirnis Keramik Tiryns“. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen des Instituts, Bd. IV*, Deutsches Archäologisches Institut in Athen, F. Bruckmann, München.
- Mylonas, G. 1929. *Excavations at Olynthus Part I: The Neolithic settlement*, Baltimore, The Johns Hopkins Press, London: Humphrey Milford, Oxford University Press.
- Μυλωνάς, Γ. 1932α. *Προϊστορική Ελευσίς*, Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού τμήματος Υπουργείου Παιδείας, Εν Αθήναις, Τυπογραφείον “Εστία”.

- Mylonas, G. 1932β. "Eleusis in the Bronze age" *AJA* (36), 104-117.
- Mylonas, G. 1951. *Ancient Mycenae. The Capital City of Agamemnon*, Routledge & Kegan Paul LTD, London.
- Mylonas, G. 1959. *Aghios Kosmas: An Early Bronze Age Settlement and Cemetery in Attica*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Μυλωνάς, Γ. 1964. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 68-77.
- Μυλωνάς, Γ. 1965. "Ανασκαφαί εν Μυκήναι" *ΑΔ* (20, Β1), 161-163.
- Μυλωνάς, Γ. 1967. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 7-19.
- Mylonas, G. 1969. "Vases with bird representations" *AAA* (2,2), 210-212.
- Μυλωνάς, Γ. 1970. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 118-124.
- Μυλωνάς, Γ. 1971. "Ανασκαφή Μυκηνών" *ΠΑΕ*, 146-156.
- Μυλωνάς, Γ. 1973. *Ο ταφικός κύκλος Β των Μυκηνών*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρίας αριθ. 73, Εν Αθήναις, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Μυλωνάς, Γ. 1975. *Το δυτικόν νεκροταφείον της Ελευσίνας*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρίας αριθ. 81, Εν Αθήναις, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Μυλωνάς, Γ. 1981. *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, (Επιμέλεια), 37-38.
- Mylonas- Shear, I. 1987. *The Panagia Houses at Mycenae*, University Museum Monograph 68. The University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Nakassis, D. 2010. "Reevaluating staple and wealth finance at Mycenaean Pylos" Pullen, D. (ed.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age*, Papers from the Langford Conference Florida state University, Tallahassee, Oxbow Books, 127-148.
- Nelson, B. 1991. "Ceramic frequency and use-life: A Highland Mayan case in cross-cultural perspective". Longacre, W. (ed.), *Ceramic Ethnoarchaeology*, The university of Arizona press, Tucson, 162-181.
- Nicklin, K. 1979. "The Location of Pottery Manufacture" *MAN* (14), 436-458.
- Nikolakopoulou, I. 2002. *Storage, Storage Facilities and Island Economy: the Evidence from LCI Akrotiri, Thera*, University of Bristol, (unpublished Ph. D.).
- Nikolakopoulou, I. 2003. "Ακρωτήρι Θήρας. Η Πόλη σε Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης" Βλαχόπουλος, Α, Μπίρταχα, Κ. (επιστημ. επιμέλεια), *Αργονάτης, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Χρίστο Γ. Ντούμα*, Από τους μαθητές του στο πανεπιστήμιο Αθηνών (1980-2000), Η Καθημερινή Α.Ε. Αθήνα, 554-473.
- Nikolakopoulou, I. 2007. "Aspects of interaction between the Cyclades and the Mainland in the MBA" Felten, F., Gauss, W., Smetana, R. (eds), *Middle Helladic pottery and synchronisms*, Proceedings of the international workshop held at Salzburg, October 31st - November 2nd 2004, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 347-360.
- Nordquist, G. 1987a. "Asine: A Middle Helladic society". *Hydra* (3), 15-25.

- Nordquist, G. 1987b. *A Middle Helladic Village, Asine in Argolid*, Acta Universitatis Upsaliensis, Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 16, Uppsala.
- Ντούμας, Χ. 1983. *Thera, Pompeii of the ancient Aegean: excavations at Akrotiri, 1967-79*, Thames and Hudson.
- Ξανθουδίδης, Σ. 1906. «Εκ Κρήτης. Προϊστορική οικία εις Χαμαίζι Σητείας» *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 117-156.
- Οικονομάκου, Μ. 2010. “Μεσοελλαδικές θέσεις στη Λαυρεωτική και τη νοτιοανατολική Αττική” Philippa-Touchais, A. Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l’ Ecole française d’ Athènes, en collaboration avec l’ American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athenes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 235-242.
- Orton, C., Tyers, P., Vince, A. 1993. *Pottery in archaeology*, Cambridge manuals in Archaeology, Cambridge University press.
- Overbeck, J.C. 1989a. *Keos. Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, Volume VII, Agia Irini period IV*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhine.
- Overbeck, J.C. 1989b. *The bronze age pottery from the Kastro at Paros* Paul Åströms förlag. Jonsered.
- Overbeck, J.C. 2010. “The middle Helladic origin of “shaft-grave Polychrome” ware” Philippa-Touchais, A. Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά, The Greek mainland in the Middle Bronze Age*. Actes du colloque international organisé par l’ Ecole française d’ Athènes, en collaboration avec l’ American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athenes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 291-300.
- Παγωμένου, Ε. 2002. “Αρχαιολογικές ενδείξεις για παραγωγή κρασιού κατά την εποχή Χαλκού στην Κρήτη” Μυλοποταμιτάκη, Α. (επιμέλεια), *Όίνος παλιός ηδύποτος: Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά έως τα νεότερα χρόνια*, Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου, Κουνάβοι, δήμος Ν. Καζαντζάκης, 24-26 Απριλίου 1998, Υπουργείο πολιτισμού/ αρχαιολογικό ινστιτούτο Κρήτης, Ηράκλειο. 49-54.
- Pakenham-Walsh, E. 1955. “The Graves H.” *BSA* (50), 191-193.
- Palmer, L. R. 1961. *Mycenaeans and Minoans. Aegean Prehistory in the Light of the Linear B Tablets*, Faber and Faber, 24 Russell Square, London.
- Παντελίδου- Γκόφα, Μ. 1995. *Η Νεολιθική Νέα Μάκρη: η κεραμική*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας (αρ. 153), Αθήναι.
- Παπά, Μ. 1990. “Εγκατάσταση εποχής Χαλκού στο Πολύχρονο” *Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη* (4), 385-398.
- Papadimitriou, N. 2010. “Attica in the Middle Helladic Period” Philippa-Touchais, A. Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά, The Greek*

- mainland in the Middle Bronze Age*, Actes du colloque international organisé par l' Ecole française d' Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athenes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 243-257.
- Papadopoulos, Th. 1979. *Mycenaean Achaea*, P. Åströms Förlag, Goteborg, Sweden.
- Παπακωσταντίνου, Μ. 1999. “Ο ταφικός κύκλος Α της Αντρώνας. Πρώτη παρουσίαση” *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*. Α' διεθνές διεπιστημονικό συμπόσιο, Λαμία, 25-29/9/1994, Έκδοση της ΙΔ' ΕΠΚΑ, 171-180.
- Perdrizet, P. 1908. “Monuments Figures, Petits Bronzes, Terres-Cuites, Antiquités diverses” *Fouilles de Delphes, Tome V*, Ecole Française d' Athènes, Paris.
- Πετριτάκη, Μ. 1980. “Λείψανα Προτοελλαδικού οικισμού στο Ρούφ”. *Αρχαιολογικό Δελτίο*, (35, Μελέτες), 147-185.
- Phelps, W. 2004. *The Neolithic pottery sequence in southern Greece*, BAR International Series 1259, Archaeopress, Oxford, England.
- Philippa-Touchais, A. 2002. “Aperçu des céramiques mésohelladiques a décor peint de l' Aspis d' Argos, I. La céramique a peinture mate” *BCH* (126), 1-40.
- Philippa-Touchais, A. 2003. “Aperçu des céramiques mésohelladiques a décor peint de l' Aspis d' Argos, II. La céramique a peinture lustrée” *BCH* (127), 1-47.
- Philippa-Touchais, A., Touchais, G. 2008. “L' Aspis” *BCH* (132,2), 767-784.
- Philippa-Touchais, A., Touchais, G. 2009. “L' Aspis”. Avec la collaboration de S. Triantaphyllou. *BCH* (133,2). 567-580.
- Philippa-Touchais, A., Touchais, G. 2011. “Fragments from the Pottery Equipment of an Early Middle Helladic Household from Aspis, Argos” Gauss, W., Lindblom, M., Angus, R., Smith, K., J.R. Wright, J.R. (eds), *Our Cups Are Full: Pottery and Society in the Aegean Bronze Age*, Papers presented to Jeremy B. Rutter on the Occasion of his 65th Birthday, Oxford, 203-216.
- Pierce-Blegen, E. 1941. “News Items from Athens” *AJA* (45), 446-450.
- Πιερίδου, Α. 1960. “Κυπριακή λαϊκή αγγειοπλαστική” *Κυπριακαί Σπουδαί, Δελτίον της εταιρίας κυπριακών σπουδών, Τόμος ΚΔ', Λευκωσία-Κύπρου*, 153-165.
- Pilides, D. 1994. *Handmade burnished wares of the Late Bronze Age in Cyprus*, Studies in Mediterranean Archaeology, vol. CV, Paul Åströms Förlag, Jonsered.
- Pilides, D. 1996. “Storage jars as evidence of the economy in Cyprus in LBA” Karageorghis, V., Michaelidis, D. (eds), *The development of the Cypriot economy. From the prehistoric period to the present day*. Proceedings of the international symposium organized by the Bank of Cyprus and the University of Cyprus, Nicosia, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Τράπεζα Κύπρου, 107-126.
- Pilides, D. 2000a. *Pithoi of the Late Bronze Age in Cyprus: types from the major sites of the period*, With appendices by C. Xenophontos, D. Pilides, J.G. Malpas and H.G. Buchholz, Republic of Cyprus, Ministry of Communications and Works., Department of Antiquities, Published for the Republic of Cyprus by

- the Department of Antiquities, Cyprus, Printed by J.G. Cassoulides and son LTD, Nicosia.
- Pilides, D. 2000b. "The role of the storage jars in the study of LBA" Ιωαννίδη, Γ.Κ., Χατζηστύλλη, Σ.Α. (εκδ.), *Πρακτικά του τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία 16-20 Απριλίου 1996), Τόμος Α', Αρχαίον Τμήμα, Χορηγία ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη, Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία. 365-378.
- Pini, I. 1975. "Kleinere Griechische Sammlungen". *Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel (CMS): Band V, teil.2*, Mit Beiträgen von J.L. Caskey, M. Caskey, O. Pelon, M.H. Wiencke und J. Younger, Gebr. Mann Verlag, Berlin.
- Plassart, A. 1928. "Les sanctuaires et les cultes du mont Cynthe" *Exploration Archéologique de Délos*, Faite par L'Ecole Française d' Athènes, E. de Boccard, Paris.
- Πλάτων, Α. 2002. "Τα Μινωικά αγγεία και το κρασί" στο: Μυλοποταμιτάκη, Α. (επιμέλεια), *Οίνος παλαιός ηδύποτος: Το κρητικό κρασί από τα προϊστορικά έως τα νεότερα χρόνια*, Πρακτικά του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου, Κουνάβοι, δήμος Ν. Καζαντζάκης, 24-26 Απριλίου 1998, Υπουργείο πολιτισμού/ αρχαιολογικό ινστιτούτο Κρήτης, Ηράκλειο, 5-24.
- Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα, Ν. 2000. "Αποθήκευση και φύλαξη αγαθών στον ΥΚΙ οικισμό του Ακρωτηρίου της Θήρας" *Αρχαιολογική Εφημερίς* (139), 65-94.
- Popham, M. 1970. *The Destruction of the palace at Knossos, Pottery of the Late Minoan IIIA period*, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol.XII, Göteborg.
- Popham, M., Milburn, E. 1971. "The Late Helladic IIIC Pottery of Xeropolis (Lefkandi), a summary" *BSA* (66), 333-352.
- Popham, M., L. Sackett 1968. *Excavations at Lefkandi, Euboea 1964-66, A preliminary report*, The British School of Archaeology at Athens, Thames and Hudson.
- Popham, M., Schofield, E., Sherratt, S. 2006a. "The Pottery" Evely, D. (ed.), *Lefkandi IV: the Bronze Age, The late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*, With contributions by J. Crouwel, D. Evely, E. French, J. Musgrave, M. Popham, D. Reese, H. Sackett, E. Schofield, S. Sherratt, Suppl. Vol. no.39, British School at Athens, 137-232.
- Popham, M., Evely, D. Sackett, H. 2006b. "The site and its excavation" Evely, D. (ed), *Lefkandi IV: the Bronze Age. The late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*, With contributions by J. Crouwel, D. Evely, E. French, J. Musgrave, M. Popham, D. Reese, H. Sackett, E. Schofield, S. Sherratt, Suppl. Vol. no.39, British School at Athens, 1-136.
- Pruckner, K. 2011. "Vollständig und bichrom bemalte äginetische Keramik des späten MH bis frühen SH aus Ägina-Kolonna" Blakolmer, F., Reinholdt, C., Weilhartner, J., Nightingale, G. (herausgegeben), *Österreichische Forschungen zur Ägäischen Bronzezeit 2009*, Akten der Tagung vom 6. bis 7. März 2009 am Fachbereich Altertumswissenschaften der Universität Salzburg, Wien, 241-252.

- Πρωτονοταρίου-Δειλάκη, Ε. 1980. *Οι τύμβοι του Άργους*, (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή), Άργος Ι, Αθήναι (Δημοσίευση, 2009, Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας- Σπηλαιολογίας Νότιας Ελλάδας).
- Πρωτονοταρίου-Δειλάκη, Ε. 1990. "Burial Customs and Funerary Rites in the Prehistoric Argolid" Hägg, R., Nordquist, G.C. (eds) *Celebrations of death and divinity in the Bronze Age Argolid*, Proceedings of the sixth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1988, Skrifter Utgivna av Svenska Istitutet I Athen, 4^o, XL. Distributor: Paul Åströms Förlag, Stockholm, 69-83.
- Pulak, C. 1988. "The Bronze age ship wreck at Ulu Burun, Turkey: 1985 Campaign" *AJA* (92), 1-37.
- Pullen, D. 1985. *Social organization in Early Bronze Age Greece: A multi-dimensional approach*, Indiana University (unpublished thesis).
- Pullen, D. 1995. "Pottery of the Neolithic, Early Helladic I and Early Helladic II Periods" Runnels, C., Pullen, J.D., Langdon, S. (eds), *Artifact and assemblage: the finds from a regional survey of the southern Argolid, Greece*, Volume 1: The Prehistoric and Early Iron Age Pottery and the Lithic Artifacts, Stanford University Press, Stanford, California.
- Pullen, D. 2000. "The prehistoric remains of the acropolis at Halieis: A final Report" *Hesperia* (69), 133-187.
- Pullen, D. 2011. *Nemea Valley Archaeological Project, Volume I: The Early Bronze Age Village on Tsoungiza Hill*, The American School of Classical Studies at Athens. Princeton, New Jersey.
- Radford, R. 1927-8. "Two Prehistoric sites in Chalcidice" *BSA* (29), 117-187.
- Rambach, J. 2002. "Die Funde der Ausgrabung in Kavkania" Arapojanni, X., Rambach, J., Godart, L., *Kavkania Die Ergebnisse der Ausgrabung von 1994 auf dem Hügel von Agrilitses*, Deutsches Archäologisches Institut, Abteilung Athen, In Kommission bei Verlag Philipp von Zabern, Mainz. 67-212.
- Rambach, J. 2010. "Πρόσφατες έρευνες σε περιοχές της δυτικής Πελοποννήσου" in: Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds): *Μεσοελλαδικά. The Greek mainland in the Middle Bronze Age*" Actes du colloque international organisé par l' Ecole française d' Athènes, en collaboration avec l' American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athenes, 8-12 mars 2006. BCH suppl. 52. 107-119.
- Renfrew, C. 1972. *The Emergence of Civilisation: the Cyclades and the Aegean in the third millennium B.C.*, Methuen and Co LTD.
- Renfrew, C. 2007. *Excavations at Phylakopi in Melos 1974-77*, Supplementary volume no.42, The British School at Athens, London.
- Renfrew C., Scarre C. (eds) 1998. *Cognition and Material Culture: the Archaeology of Symbolic Storage*, McDonald institute monographs, Cambridge.
- Rice, P.M. 1987. *Pottery Analysis, A Sourcebook*, The University of Chicago Press, Chicago and London.

- Rickman, G. 1971. *Roman granaries and store buildings*, Cambridge, At the University press.
- Robinson, D., Graham, W. 1938. *Excavations at Olynthus, part VIII, The Hellenic house, A study of the houses found at Olynthus with a detailed account of those excavated in 1931 and 1934*, Baltimore: the Johns Hopkins press, London: Humphrey Milford, Oxford University press.
- Roth, J.P. 1999. *The logistics of the Roman army at war 246 B.C.- A.D. 235*, Columbia studies in the classical tradition, vol. XXIII, Brill, Leiden-Boston-Köln.
- Rubensohn, O. 1917. "Die Prähistorischen und Frühgeschichtlichen Funde auf dem Burghügel von Paros" *MDAI* (42), 1-98.
- Runnels, C. Van Andel, T.H. 1987. "The evolution of settlement in the southern Argolid, Greece: An Economic Explanation" *Hesperia* (56), 303-334.
- Rutter, J. 1975. "Ceramic evidence for northern intruders in southern Greece in LHIIIC" *AJA* (79), 17-32.
- Rutter, J. 1979. "The last Mycenaean at Corinth" *Hesperia* (48), 348-392.
- Rutter, J. 1990. "Pottery groups from Tsoungiza in the end of Middle Bronze age" *Hesperia* (59), 375-458.
- Rutter, J. 1993. "Early Helladic pottery: inferences about Exchange and Production from style and clay composition" Zerner, C., Zerner, P. and Winder, J. (eds), *WACE and BLEGEN: pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*, Proceedings of the international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, Athens, December 2-3, 1989, Amsterdam: J. Gieben, 19-37.
- Rutter, J. 1995. "The pottery of Lerna IV" *Lerna: A Preclassical site in the Argolid. vol.III*, Results of the Excavations conducted by the American school of classical studies at Athens. Princeton, New Jersey.
- Rutter, J., Rutter, S. 1976. *The transition to Mycenaean: a Stratified Middle Helladic II to Late Helladic IIA pottery sequence from Ayios Stephanos in Lakonia*, The Institute of Archaeology, Volume four. University of California, Los Angeles.
- Rye, O.S. 1981. *Pottery Technology. Principles and Reconstruction*, Manuals on Archaeology: 4, Taraxacum, Washington.
- Ρωμαίος, Κ. 1915. "Προϊστορικός Θέρμος" *ΑΔ* (1), 225-279.
- Sackett, L.H., Hankey, V., Howell, R.J., Jacobsen, T.W., Popham, M.R. 1966. "Prehistoric Euboea: Contributions toward a Survey" *BSA* (61), 33-112.
- Säflund, G. 1965. *Excavations at Berbati, 1936-1937*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in Classical Archaeology, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Salvadori, S., Vidale, M. 1997. *Shahr-I Sokhta 1975-1978: central quarters excavations, Preliminary report*, Istituto Italiano per l' Africa e l' Oriente, Centro scavi e ricerche archeologiche. Roma.
- Σάμψων, Α. 1980. "Προϊστορικές θέσεις και οικισμοί στην Εύβοια", *Αρχαίο Ευβοϊκών Μελετών*, τ. ΚΓ'(1980), 91-249.

- Σάμψων, Α. 1985. *Μάνικα, Μια Πρωτοελλαδική πόλη στη Χαλκίδα, Ι*, Εταιρεία Ευβοϊκών Σπουδών, Τμήμα Χαλκίδος.
- Σάμψων, Α. 1993α. *Καλογερόβρυση, ένας οικισμός της Πρώιμης και Μέσης Χαλκοκρατίας στα Φύλλα της Εύβοιας*, Αθήνα, Morfi.
- Σάμψων, Α. 1993β. *Σκοτεινή Θαρρουνίων: το σπήλαιο, ο οικισμός και το νεκροταφείο*, Αθήνα.
- Σάμψων, Α. 1997. *Το σπήλαιο των Λιμνών στην Καστριά Καλαβρύτων, Μια Προϊστορική θέση στην ορεινή Πελοπόννησο*, Εταιρία Πελοποννησιακών σπουδών αρ. 7, Αθήνα.
- Σάμψων, Α. 2008. *The Sarakenos Cave at Akraerhinion, Boeotia, Greece, The Neolithic and the Bronze Age, Pottery Analysis, Cave Occupation Patterns and Population Movements in Central and Southern Greece, vol.1, The research from 1994-2000*, University of the Aegean, Polish Academy of Arts and Sciences, Athens.
- Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ε. 1985. “Προϊστορική κεραμική των ανασκαφών Ν. Ακροπόλεως (1956-1959)” *ΑΕ* (124), 95-112.
- Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ε. 1987. “Γλύφα ή Βλύχα Βοιωτίας. Η Μυκηναϊκή Αυλίδα (;)” *ΑΑΑ* (20), 191-210.
- Σαπουνά-Σακελλαράκη, Ε. 1988 “Ο προϊστορικός τύμβος «του Σαλγανέα» (λιθοσωρός) στις ακτές της Βοιωτίας” *ΑΑΑ* (21), 77-90.
- Σαρπάκη Α. 1995. “Αρχαιολογική ορατότητα της αμπέλου στην Κρήτη και στον Ελλαδικό χώρο στην προϊστορική εποχή” *Πεπραγμένα του Ζ' διεθνούς Κρητολογικού συνεδρίου*, Τόμος Α2, Τμήμα Αρχαιολογικό, Δήμος Ρεθύμνης, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρία Ρεθύμνης, Ρέθυμνο, 841-861.
- Sarri, K. 2007. “Aeginetan matt- painted pottery from Boeotia” Felten, F., Gauss, W., Smetana, R. (eds), *Middle Helladic pottery and synchronisms*, Proceedings of the international workshop held at Salzburg, October 31st – November 2nd 2004, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien. 151-166.
- Sarri, K. 2010. *Orchomenos IV. Orchomenos in der mittleren Bronzezeit*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch- Historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge, Heft 135, München, Verlag der Bayerische Akademie der Wissenschaften, In Kommission beim Verlag C.H. Beck München.
- Schallin, A.L. 1993. *Islands Under Influence, The Cyclades in the Late Bronze Age and the Nature of Mycenaean Presence*, Studies in Mediterranean Archaeology, Vol. CXI, Jonsered, P. Åströms förlag.
- Schallin, A.L. 1996. “The late Helladic period” Wells, B. (ed.), *The Berbati-Limnes archaeological survey, 1988-1990*, In collaboration with Curtis Runnels, Skrifter Utgivna av Sveska Institutet I Athen 4^o, XLIV, Jonsered, Sweden, Distributor: P. Åströms Förlag, Stockholm, 123-175.
- Schiffer, M.B. 1973. The relationship between Access volume and content diversity of storage facilities” *American Antiquity* (38,1), 114-116.

- Schliemann, H. 1878. *Mycenae: a narrative of researches and discoveries at Mycenae and Tiryns*, London: John Murray.
- Schliemann, H. 1880. *Ilios: the City and Country of the Trojans: the results of researches and discoveries on the site of Troy and through the Troad in the years 1871-72-73-78-79*, London: J. Murray.
- Schofield, E. 2011. *Keos. Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, Volume X, Ayia Irini: The Western Sector*, Verlag Philipp von Zabern.
- Shaw, J.W. 2009. *Minoan Architecture: Materials and Techniques*, Studi di Archaeologia Cretese, VII, Centro di Archaeologia Cretese- Università di Carania. Bottega d' Erasmo, Aldo Ausilio Editore in Padova.
- Shaw, J.W., Van de Moortel A., Day, P.M., Kilikoglou, V. 2001. *A LM I ceramic kiln in Crete: function and pottery Production*. Hesperia (30 suppl.). Princeton, American School of Classical Studies at Athens.
- Shelmerdine, C. 1985. *The perfume industry of Mycenaean Pylos*, Paul Åströms Förlag. Göteborg.
- Shelmerdine, C. 1997. "Workshops and record keeping in the Mycenaean world" in: Laffineur, R., Betancourt, Ph. (eds), *TEXNH, Craftsmen, Craftswomen and Craftsmanship in the Aegean Bronze Age, Aegeum 16*, Université de Liège, Histoire del' art et archéologie de la Grèce antique, University of Texas at Austin, Program in Aegean Scripts and Prehistory, 387-395.
- Shelton, K. 1996. *The late Helladic pottery from Prosymna*, Studies in Mediterranean Archaeology and Literature, Pocket-Book 138, Paul Åströms Förlag. Jonsered.
- Shelton, K. 2010. "Citadel and Settlement: A Developing Economy at Mycenae, the Case of Petsas House" Pullen, D. (ed.), *Political Economies of the Aegean Bronze Age*, Papers from the Langford Conference Florida state University, Tallahassee, Oxbow Books, 184-204.
- Shepard, A. 1957. *Ceramics for the archaeologist*, Publication 609, Carnegie institution, Washington.
- Sherratt, S. 2006. "LH IIIC Lefkandi: an overview" Evely, D. (ed.), *Lefkandi IV: the Bronze Age - the late Helladic IIIC settlement at Xeropolis*, With contributions by J. Crouwel, D. Evely, E. French, J. Musgrave, M. Popham, D. Reese, H. Sackett, E. Schofield, S. Sherratt, Suppl. Vol. no.39, British School at Athens, 303-310.
- Shott, M. 1996. "Mortal Pots: on Use Life and Vessel Size in the Information of Ceramic Assemblages" *American Antiquity* (61), 463-482.
- Shriner, C. 1999. *Ceramic technology at Lerna, Greece, in the third millennium BC: Economic and social implications*, Indiana University (Ph. D), Michigan. UMI Dissertation Services.
- Shriner, C.M., Murray, H.H. 2001. "Explaining Sudden Ceramic Change at Early Helladic Lerna: A Technological Paradigm" Druc, I.C. (ed.), *Archaeology and Clays*, BAR International Series 942, 1-10.

- Siedentopf, H. 1973. "Frühhelladische Keramik auf der Unterburg von Tiryns" *Tiryns Bd. VI. Forschungen und Berichte*, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 1-22.
- Siedentopf, H. 1991. "Mattbemalte Keramik der Mittleren Bronzezeit" *Alt Ägina, Band, IV,2*, Unter Mitarbeit von W. Wohlmayr, Verlag Philipp von Zabern, Mainz/Rein.
- Serra-Ridgway, F.S. 2010. *Pithoi Stampigliati Ceretani. Una Classe Originale di Ceramica Etrusca*, A cura di L.C. Pieraccini, *Studia Archaeologica* 178, «L'ERMA» di Bretschneider.
- Σκιάς, Α. 1912. "Νεώτεροι ανασκαφαί εν τη πανάρχαια Ελευσινιακή νεκροπόλει" *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1-39.
- Σπαθάρη-Μπεγλίτη, Ε. 1992. *Οι αγγειοπλάστες της Σίφνου. Κοινωνική Συγκρότηση- Παραγωγή, Μετακινήσεις*. Εκδόσεις Αρσενίδη, Αθήνα.
- Sperling, J. 1976. "Kum Tepe in the Troad: trial excavation 1934" *Hesperia* (45), 305-364.
- Σπονδύλης, Η. 2012. "Υποβρύχιες έρευνες στα Δωδεκάνησα και στη Μεσσηνία: Χρονικά έτους 2000" *ΕΝΑΛΙΑ*, Περιοδική έκδοση του Ινστιτούτου Ενάλιων Αρχαιολογικών Ερευνών, Τόμος XI, 92-99.
- Spyropoulos, Th. 1975. "Excavation of part of the Mycenaean Palace (Kadmeion) of Thebes" Spyropoulos, Th., Chadwick, J.: *The Thebes Tablets II*, Suplementos a Minos, num.4, Universidad de Salamanca, 9-81.
- Στάης, Β. 1895. "Προϊστορικοί οικισμοί και συνοικισμοί εν Αττική και Αιγίνη" *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 193-264.
- Stocker, S. 2003. "Pylos Archaeological Project, part V: Deriziotis Aloni: A small Bronze Age Site in Messenia" *Hesperia* (72), 341-404.
- Strack, S. 2007. *Regional dynamics and social change in the Late Bronze and Early Iron Age: a study of handmade pottery from southern and central Greece*, The University of Edinburgh (Unpublished Ph. D.).
- Σωτηρακοπούλου, Π. 1999. *Ακρωτήρι Θήρας: η Νεολιθική και η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού επί τη βάσει της κεραμικής*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις αρχαιολογικής εταιρίας, αρ.191, Αθήνα.
- Σωτηρακοπούλου, Π. 2001. "Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες για την πρώτη κατοίκηση της Θήρας" Δανέζης, Ι.Μ. (εκδ.), *Σαντορίνη, Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαιστεια*, Αθήνα.
- Σωτηριάδης, Γ. 1908. "Προϊστορικά Αγγεία Χαιρώνειας και Ελάτειας" *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 63-96.
- Σωτηριάδης, Γ. 1912. "Fouilles préhistoriques en Phocide" *Revue des Etudes Grecques* (24), 253-299.
- Tankosić, Ž., Mathioudaki, I. 2011. "The finds from the prehistoric site of Ayios Nikolaos Mylon, southern Euboea, Greece, With a contribution on lithics by Catherine Perles" *BSA* (106), 99-140.
- Taylour, W. 1972. "Excavations at Ayios Stephanos" *BSA* (67), 205-276.

- Taylor, W.D., Janko, R. 2008. *Ayios Stephanos: Excavations at a Bronze Age and Medieval Settlement in Southern Laconia*, Supplementary volume no.44, London, The British School at Athens.
- Τζαβέλλα-Εντζεν, Χ. 1984. *Λιθαρές*, Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών, Δημοσιεύματα του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 32, Αθήναι, Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων.
- Theodorou- Mavrommatidi, A. 2004. "An Early Helladic settlement at the Apollon Maleatas site" Alram-Stern E., *Die Ägäische Frühzeit*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1167-1187.
- Thomas, P.M. 1992. *LH IIIB: 1 pottery from Tsoungiza and Zygouries*, University of North Carolina, Chapel Hill (Unpublished Ph. D.).
- Thomas, P.M. 2005. "A deposit of LHIIIB1 pottery from Tsoungiza" *Hesperia* (74), 471-453.
- Tosi, M. 1984. "The notion of craft specialization and its representation in the archaeological record of early states in the Turanian basin" Spriggs, M. (ed.), *Marxist perspectives in archaeology*, Cambridge, Cambridge University Press. 22-52.
- Tomlinson, J.E, Rutter, J.B. and Hoffman, M.A. 2010. "Mycenaean and Cypriot LBA ceramic imports to Kommos, An investigation by Neutron Activation Analysis" *Hesperia* (79), 191-231.
- Touchais, G. 2007. "Coarse ware from the MH settlement of Aspis, Argos: Local production and imports" Felten, F., Gauss, W., Smetana, R. (ed.), *Middle Helladic Pottery and Synchronisms*, Proceedings of the international workshop held at Salzburg, October 31st - November 2nd 2004, Verlag der Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien, 81-96.
- Τουλούμης, Κ. 1994. *Το πλεόνασμα στην προϊστορία και η αρχαιολογία της αποθήκευσης*, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Τουλούμης, Κ. 2010. "Η αρχαιολογία της προϊστορικής αποθήκευσης: μια επισκόπηση" Μερούσης, Ν., Στεφανή, Ε., Νικολαΐδου, Μ. (Επιμέλεια), *Τρεις Μελέτες στη μνήμη της καθηγήτριας Αγγελικής Πιλάλη- Παπαστερίου, από τους μαθητές της στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Κορηλία Σφακιανάκη. 385-395.
- Τουλούπα, Ε. 1964. "Ανασκαφαί εντός της πόλεως των Θήβων" *ΑΔ* (19, Β2), 192-203.
- Τουλούπα, Ε. 1966. "Ανασκαφαί: 1. Θήβαι" *ΑΔ* (21, Β1), 177-198.
- Τουλούπα, Ε., Συμεώνογλου, Σ. 1965 "Ανασκαφικάί έρευναι εντός της πόλεως των Θηβών" *ΑΔ* (20, Β2), 230-239.
- Tournavitou, I. 1995. *The 'ivory houses' at Mycenae*, Supplementary Volume no.24, London, The British School at Athens.
- Τσουντας, Χ. 1908. *Αι προϊστορικάί ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, Εν Αθήναις, τυπ. Σακελλαρίου, Π.Δ.

- Τσώτα, Ε. 2009. “Ευρήματα της Τελικής Νεολιθικής και ΠΕΙ περιόδου από την ανασκαφή της ανισόπεδης διάβασης ΟΣΕ, στη Θήβα” *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 2*, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης, Βόλος 16.3 – 19.3.2006, Υπουργείο Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 863-880.
- Valmin, N. 1938. *The Swedish Messenia expedition*, Lund, C.W.K. Gleerup.
- Verdelis, N.M. 1963. “The West House” Chadwick, J. (ed.), *The Mycenae Tablets III*, Translation of the American Philosophical Society, New series, Vol 52, part 7, With contributions from E. Bennett, E. French, W. Taylour, N. Verdelis, C. Williams. Philadelphia, The American Philosophical Society, 13-29.
- Vickery, K. 1936. *Food in Early Greece*, Illinois Studies in the Social Sciences, Vol.XX, no.3, University of Illinois.
- Vitelli, K. 1977. “Neolithic potter’s marks from Lerna and the Frachthi Cave” *Essays in Honor of Dorothy Kent Hill*, The journal of the Walters art Gallery (Vol. 36), 17-30.
- Vitelli, K. 1984. “Greek Neolithic pottery by experiment” Rice, P. (ed.), *Pots and potters: current approaches in ceramic archaeology*” Monograph XXIV, Los Angeles, Institute of Archaeology, University of California, 112-132.
- Vollgraff, W. 1906. “Fouilles d’Argos” *BCH* (31), 5-45.
- Wace, A.J.B. 1921-3. “Excavations at Mycenae 1921-1923” *BSA* (25), 1-435.
- Wace, A.J.B. 1949. *Mycenae, an archaeological history and guide*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Wace, A.J.B. 1953. “Mycenae 1939-1952: Preliminary Report on the Excavations of 1952” *BSA* (48), 3-18.
- Wace, A.J.B. 1955. “Mycenae 1939-1954: Parts I-III” *BSA* (50), 175-191.
- Wace, A.J.B. 1956. “Mycenae 1939-1955: Part I. Preliminary Report on the Excavations of 1955” *BSA* (51), 103-122.
- Wace, A.J.B. 1958. “Introduction” in: Bennett, E. (ed.), *The Mycenae Tablets II*, Philadelphia, American Philosophical Society, 3-8, 13-44.
- Wace, A.J.B., Droop, J.P., Thomson, M.S. 1907-8. “Excavations at Zerelia, Thessaly” *BSA* (14), 197-223.
- Wace, A.J.B., Thomson, M. 1912. *Prehistoric Thessaly: being some account of recent excavations and explorations in north-eastern Greece from Lake Kopais to the borders of Macedonia*, Cambridge, at the University Press.
- Wace, A.J.B., Blegen, C. 1939. “Pottery as evidence for trade and colonization in the Aegean Bronze Age” *Klio*, Beiträge zur alten Geschichte (32:2), 131-147.
- Wace E.B. 1958. “The house of Sphinxes” Bennett, E. (ed.), *The Mycenae Tablets II*, Philadelphia, American Philosophical Society, 9-12.
- Walberg, G. 1998. *Excavations on the Acropolis of Midea. Results of the Greek-Swedish excavations under the direction of Kate Demakopoulou and Paul Åström, The excavations on the lower terraces 1985-1991*, Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen, 4^o, XLIX:I:1, Jonsered: Paul Åströms Förlag, Stockholm.

- Walberg, G. 2007. *Midea: The Megaron Complex and Shrine Area Excavations on the Lower Terraces 1994-1997*, Prehistory Monographs 20, INSTAP Academic Press, Philadelphia, Pennsylvania.
- Walter, H. 1971. *Griechische Götter. Ihr Gestaltwandel aus Bewusstseinsstufen des Menschen dargestellt an den Bildwerken*, R. Piper und Co. Verlag München.
- Walter, H. 2001. *Die Leute von Alt Ägina 3000-1000 v.Chr.*, Bibliothek der Archäologischen Gesellschaft zu Athen, Nr.204, Antike Statten und Museen Griechenlands, 18, Athen.
- Walter, H., Felten, F. 1981. *Alt Ägina III: Die Vorgeschichtliche Stadt. Befestigungen, Häuser. Funde*, Bayerische Akademie der Wissenschaften Institut für Klassische Archäologie der Universität Salzburg, Verlag Philipp von Zabern, Mainz/Rein.
- Wardle, K.A. 1969. "A group of LHIIIB1 pottery from within the Citadel at Mycenae" *BSA* (64), 261-298.
- Wardle, K.A. 1987. "Excavations at Assiros tomba 1986. A preliminary report" *BSA* (82), 313-332.
- Warren, P. 1972. *Myrtos: an Early Bronze Age settlement in Crete*, The British school of archaeology at Athens, Supplementary volume no.7, Thames and Hudson.
- Waterhouse, H., Simpson, H. 1960. "Prehistoric Lakonia: part I" *BSA* (55), 67-108.
- Webb, J., Frankel, D. 1994. Making an impression: storage and surplus finance in Late Bronze Age Cyprus, *Journal of Mediterranean studies* (7), 5-26.
- Weiberg, E. 2007. *Thinking in the Bronze Age. Life and Death in Early Helladic Greece*, Boreas, Uppsala Studies in Ancient Mediterranean and Near Eastern Civilizations, 29, Acta Univeritatis Upsaliensis, Uppsala.
- Weinberg, S. 1937. "Remains from prehistoric Corinth" *Hesperia* (6), 487-524.
- Weisshaar, H. 1981. "Ausgrabungen in Tiryns 1978, 1979, Bericht zur Frühhelladischen Keramik" *Archäologischer Anzeiger* (96), 220-256.
- Weisshaar, H. 1982. "Ausgrabungen in Tiryns 1980, Bericht zur Frühhelladischen Keramik" *Archäologischer Anzeiger* (97), 440-466.
- Weisshaar, H. 1983. "Ausgrabungen in Tiryns 1981, Bericht zur Frühhelladischen Keramik" *Archäologischer Anzeiger* (98), 328-358.
- Weisshaar, H. 1989a. "Reliefpithoi und Herdplatten aus Tiryns" Pini, I. (herausgegeben), *Fragen und Probleme der Bronzezeitlichen Ägäischen Glyptik" Corpus der Minoischen und Mykenischen Siegel (CMS)*, Beiheft 3, Gebr. Mann Verlag, Berlin, 315-322.
- Weisshaar, H. 1989b. *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia-Magula in Thessalien. I: Das späte Neolithikum und das Chalkolithikum*, Beiträge zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer- Kulturraumes, Band 28, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn.
- Weisshaar, H. 1990. "Die Keramik von Talioti" *Tiryns. Forschungen und Berichte. Bd. XI*, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Mainz am Rhein, 1-34.
- Whittaker, H. 2010. "Some Thoughts on Middle Helladic Religious Beliefs and Ritual and their Significance in Relation to Social Structure" Philippa-Touchais, A., Touchais, G., Voutsaki, S. et Wright, J. (eds), *Μεσοελλαδικά, The Greek*

- mainland in the Middle Bronze Age*” Actes du colloque international organisé par l’ Ecole française d’Athènes, en collaboration avec l’ American School of Classical Studies at Athens et le Netherlands Institute in Athens, Athènes, 8-12 mars 2006, BCH suppl. 52, 535-543.
- Whitelaw, T. 2001. “Reading between the tablets: assessing Mycenaean palatial involvement in ceramic production and consumption” Voutsaki, S., Killen J. (eds), *Economy and Politics in the Mycenaean palace states*, Proceedings of a conference held on 1-3 July 1999 in the faculty of Classics, Cambridge, Cambridge philological society, supplementary volume no.27, 51-79.
- Wide, S. 1896. “Aphidna in Nordattika” *MDAI* (21), 385-409.
- Wiencke, M.H. 1958. “Early Helladic clay sealings from the House of the Tiles at Lerna” *Hesperia* (27), 81-121.
- Wiencke, M.H. 1969. “Further seals and sealings from Lerna” *Hesperia* (38), 500-521.
- Wiencke, M.H. 1970. “Banded Pithoi of Lerna III” *Hesperia* (39), 94-110.
- Wiencke, M.H. 1974. “The Lerna Sealings” *Die Kretisch-Mykenische Glyptik und ihre Gegenwärtigen Probleme*, Das Corpus der minoischen und mykenischen Siegel. Harald Boldt Verlag KG Boppard, DFG forchungsbericht, 149-163.
- Wiencke, M.H. 1989. “Change in Early Helladic II” *AJA* (93), 495-509.
- Wiencke, M.H. 2000. *Lerna: A preclassical site in the Argolid. volume IV: The architecture, stratification, and pottery of Lerna III*, Results of the Excavations conducted by the American School of Classical studies at Athens, Princeton, New Jersey.
- Willerding, U. 1973. “Bronzezeitliche Pflanzenreste aus Iria und Synoro” *Tiryns Bd. VI*, Forschungen und Berichte, Deutsches Archäologisches Institut Athen, Mainz am Rhein, 221-239.
- Wilson, D.E. 1999. “*Keos. Results of excavations conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens, Volume IX, Ayia Irini: periods I-III The Neolithic and early Bronze Age settlement,. Part I: the pottery and small finds*” Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Wright, J., Cherry, J.F., Davis, J.L., Matzourani, E., Sutton, S.B. and Sutton, R.F. Jr. 1990. “The Nemea valley archeological project: A Preliminary Report” *Hesperia* 59, 579-659.
- Wünsche, R. 1977a. “Die Entwicklung der Mittelhelladischen, mattbemalten Keramik” *Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst*, Band XXVIII, Prestel Verlag, München, 7-27.
- Wünsche, R. 1977b. *Studien zur äginitischen Keramik der Frühen und mittleren Bronzezeit*, Deutscher Kunstverlag, München.
- Χατζή, Γ. 2008. *Το αρχαιολογικό μουσείο Ολυμπίας* Τράπεζα EFG Eurobank, Υδρυμα Ι. Λάτση. Αθήνα.
- Χατζηαγγελάκης, Α.Π. 2006. “Από τη Συκεώνα στο Πετρωτό” *Αρχαιολογικό έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας 1*, Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης,

- Βόλος 27.2 – 2.3.2003, Υπουργείο Πολιτισμού, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 71-84.
- Χατζημιχαήλ-Σκορδά, Δ. 1989. “Κίρρα” *ΑΔ* (44, Β1 Χρονικά), 205-207.
- Χατζηπούλιου-Καλλίρη, Ε. 1978. “Λείψανα πρωτοελλαδικού και μεσοελλαδικού οικισμού στο λόφο Αετόπετρα”, *ΑΔ* (33, Α Μελέτες), 326-336.
- Χωρέμης, Α. 1969. “ΜΕ βωμός εις το «Νησακούλι» Μεθώνης” *ΑΑΑ* (II,1), 10-14.
- Xanthoudides, S. 1927. “Some Minoan Potter’s-wheel discs” Casson, S. (ed.), *Essays in Aegean archaeology presented to Sir Arthur Evans in honor of his 75th birthday*, Oxford, At the Clarendon press, 111-128.
- Younger, J. 1974. “Early Bronze Age Seal Impressions from Keos” *Die Kretisch-Mykenische Glyptik und ihre Gegenwärtigen Probleme*, Das Corpus der minoischen und mykenischen Siegel, Harald Boldt Verlag KG Boppard, DFG forchungsbericht, 164-172.
- Zachos, K. 1987. *Ayios Dhimitrios, a prehistoric settlement in the southwestern Peloponnesos, the Neolithic and Early Helladic periods* (Ph. D.) Boston University.
- Zaggner, E. 1991. “Prehistoric Coastal Environments in Greece: The Vanished Landscapes of Dimini Bay and Lake Lerna”. *Journal of Field Archaeology* (18,1), 1-16.
- Zerner, C. 1978. *The beginning of the Middle Helladic period at Lerna*, University of Cincinnati (Ph. D), Ann Arbor: University Microfilms.
- Zerner, C. 1986. “Middle Helladic and Late Helladic I pottery from Lerna: part I” *Hydra* (2), Working papers in Middle Bronze Age studies, 58-74.
- Zerner, C. 1988. “Middle Helladic and Late Helladic I pottery from Lerna: part II” *Hydra* (4): Working papers in Middle Bronze Age studies, i, 1-10.
- Zerner, C. 1990. “Ceramics and Ceremony: pottery burials from Lerna in the Middle and Early Bronze ages” Hagg, R. Nordquist, G.C. (eds), *Celebrations of death and divinity in the Bronze Age Argolid*, Proceedings of the sixth international symposium at the Swedish Institute at Athens, 11-13 June 1988, Skrifter Utgivna av Svenska institutet i Athen, 4^o, XL. Distributor, Paul Åströms Förlag, Stockholm, 23-34.
- Zerner, C. 1993. “New perspectives on trade in the Middle and early Late Helladic periods on the Mainland” Zerner, C., Zerner, P. and Winder, J. (eds), *WACE and BLEGEN, pottery as evidence for trade in the Aegean Bronze Age, 1939-1989*, Proceedings of the international conference, Held at the American School of Classical Studies at Athens, Athens, December 2-3, 1989, Amsterdam: J. Gieben, 39-56.
- Φλούδα, Γ. 2006. *Η διαχείριση της συλλογής και της αποθήκευσης των αγαθών στις μυκηναϊκές ανακτορικές επικράτειες της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας*, Αθήνα, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).
- Ψαράκη, Κ. 2004. *Υλική και Κοινωνική Διάσταση του Στυλ της Κεραμικής, Η Χειροποίητη Κεραμική της Εποχής του Χαλκού από την Τούμπα της*

Θεσσαλονίκης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή).

Ψαροπούλου, Μ., Σημαντηράκης, Ν. 2007. *Θραψανό: Χωριό των αγγειοπλαστών*, Ίδρυμα οικογένειας Γεώργιου Ψαρόπουλου, Κέντρο μελέτης νεότερης κεραμικής, Δημοτική επιχείρηση ανάπτυξης Θραψανού, Αθήνα.

Ωνάσογλου, Α. 1995. *Η Οικία του Τάφου των Τριπόδων στις Μυκίνες*, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας αριθ.147, Αθήνα.

Οπτικοακουστικό υλικό

1) *Έργα χειρών: Κρήτη- Κύπρος*, Έρευνα Ν. Σημαντηράκης, Επιμέλεια: Ε. Γαβριλάκη, Ν. Σημαντηράκης, Επιμελητήριο Ηρακλείου, Κέντρο Μελέτης Νεότερης Κεραμικής, 2007.

2) *Τζάρες: Τα χειροποίητα πιθάρια του Μεσσηνιακού κόλπου*, Αρχαιολογία και Τέχνες, Έρευνα: Μιμίκια Γιανοπούλου, Σκηνοθεσία-Παραγωγή: Νοοτροπία, Κέντρο Μελέτης Νεότερης Κεραμικής, 1997.

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΘΩΝ ΑΝΑ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΜΕΤΡΗΣΕΙΣ

Αναφέρονται μόνο τα ακέραια δείγματα και αυτά που σώζονται σε βαθμό ικανό ώστε να ανασυσταθούν έστω και κατά προσέγγιση οι διαστάσεις τους. Οι μετρήσεις που σημειώνονται με αστερίσκο (*), δεν αναφέρονται στη δημοσίευση αλλά υπολογίστηκαν από το γράφοντα με βάση τις μετρήσεις που δίδονται (π.χ. διάμετρος βάσης, χείλους κ.λπ.). Για δείγματα όπου δεν αναφέρεται μέτρηση του ύψους, δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί η χωρητικότητα.

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ¹

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΩΝ	ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ Ύψ./μέγ. διάμ. (σε μέτρα)	ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΗ ² ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ (σε λίτρα)
1	Ζυγουριές	2	Blegen 1928, no. 575 no.576	0,91/0,66 <1,2/0,81	258 <559
	Ασκηταριό	1;	Θεοχάρης 1952, 148	1,25/0,85	-
	Αγ. Ειρήνη	1	Wilson 1999, pl.79:191	αποσπασματικό	-
	Ασίνη;	1	Frodin, Persson 1938, 231	;	-
2	Λέρνα	1	Wiencke 2000, P843	1,1/0,74	457
	Ασκηταριό	1	Εθνικό αρχ. Μουσείο, αρ.8902	1,2/;	522
	Εύτρηση	1;	Goldman 1931, fig.35: no2	<1,13/0,78	<543
	Κοράκου	1;	Blegen 1921, fig.16	αποσπασματικό	-
	Μπερμπάτι	1;	Säflund 1961, 154	;	-
	Αγ. Κοσμάς	1	Mylonas 1959, fig.132:50	0,86/;	267/;
3	Λέρνα	1	Wiencke 2000, P1165	αποσπασματικό	-
4	Μάλθη	1	Valmin 1938, fig.63	1,18/0,78	446
5	Ασκηταριό	1	Θεοχάρης 1954, εικ. 6	;	-

¹ Κρίνεται δόκιμο να παρασχεθούν (κυρίως για λόγους σύγκρισης) και οι μετρήσεις δειγμάτων τις Νεολιθικής περιόδου.

² Οι σχετικές μετρήσεις έγιναν με τη χρήση AutoCAD 2010.

	Κολώνα	3+4;	Walter, Felten 1981, taf.82:117, taf.85:131 Felten et al. 2007, abb.4:2 Wünsche 1977b, XIId.-XIIId. kat.64 kat. 65 kat. 66 kat. 67	0,364/; 0,27/; αποσπασματικό 0,37/0,28* 0,44/0,37 αποσπασματικό 0,405/0,315	23; 13; ; 21 46 ; 29
	Μάλθη	5;	Valmin 1938, pl..XVII: 20 pl..XVII:34 pl..XVII:37 pl..XVII:38 pl..XVII:51	0,358/0,306 0,353/0,342 0,34/0,23 0,33/0,23 0,253/0,248	24 31 12 13 10
	Φυλακωπή	1	Renfrew 2007, fig.5.20	;	-
	Ακρωτήρι	1	Σωτηρακοπούλου 1999, πιν.188, Δ49	0,535/0,363	49
	Αγ. Ειρήνη	1	Wilson 1999, II-196	0,37/0,32	28
	Λέρνα	1;	Wiencke 2000, fig.II.36:P656	0,28(;)/0,23	11
	Ηραίο	1+	Milojčić 1961, taf.26:4	;	-
6	Ζυγουριές	1	Blegen 1928, no.573	0,43/0,50	69
	Εύτρηση	1	Goldman 1931, fig.126:2	0,345/0,405	30
	Αγ. Στέφανος	1	Taylor 1972, pl.43:f	0,29/0,36	23
	Τσούγκιζα	1+	Pullen 2011, fig.4.36:288	0,6(;)/0,6(;)	155
	Θήβα	2+1; (Νεολιθική περίοδος)	Τσώτα 2009, εικ.3	;	-
7	Λέρνα	;	Wiencke 2000, fig.II: 90 (π.χ. P895)	0,46(;)-0,5(;)/ 0,7(;)	121-142
	Κολώνα	3+1;	Walter, Felten 1981 taf.93:197 taf.93:198 taf.93:199 taf.93:200	0,3/; 0,32/; 0,27,5/; 0,29/;	17; 21; 12; 13;
	Μάλθη	1	Valmin 1938, pl.XVII:40	0,423/0,315	34
	Γωνιά	1	Blegen 1930, fig.30	0,326/;	22;
	Προσκυνάς	1	Ζάχου 2009, εικ. 4.52	0,402/0,36*	40

	Τίρυνθα	1;	Weisshaar 1983, Abb.17	;	-
	Ολυμπία	6+	Dörpfeld 1935, abb.15, abb.17 Αγγελετόπουλος 2012, εικ.1.36 εικ.1.38 εικ.3.23 εικ.3.24	0,60/0,45, 0,5/0,32 0,64/; 0,72/; ; ;	89 36 ; ; ; ;
8	Εύτρηση	1	Goldman 1931, fig. 148	αποσπασματικό : 0,8(;)/;	226;
	Ασέα	1 (Νεολιθική περίοδος)	Holmberg 1944, fig 62c	0,435/0,35	39
	Κεφάλαια	2 (Νεολιθική περίοδος)	Coleman 1977, no.170 no.146	0,6/0,42 0,56/0,39*	95 65
	Αλεπότρυπα	1 (Νεολιθική περίοδος)	Phelps 1975, fig.98:4	;	-
	Θήβα	1 (Νεολιθική περίοδος)	Τσώτα 2009, εικ.6: ζ	<0,357/0,302	<22
9	Κολώνα	1	Walter, Felten 1981, taf.93: 201	0,57/;	109;
	Ακρωτήρι	1	Σωτηρακοπούλο υ 1999, πιν.169: Φ49	0,47/0,4	58
	Φυλακωπή	2	Renfrew 2007, fig.5.19, 5.21	;	-
10	Κολώνα	1+	Walter, Felten 1981, taf.87: 151	0,60/;	111;
11	Κολώνα	2+	Walter, Felten 1981 taf.83:118 taf.87:153	0,85/; 1,04/;	307 413
	Καλαμάκι	1;	Βασιλογάμβρου 1996-97, εικ.36	;	-
	Αγ. Ειρήνη	1;	Wilson 1999, pl.89:428	0,60;/0,49*	96
	Ορ. Κύνθος	1	Plassart 1928, fig.35	0,82/0,65	233
12	Λέρνα	4	Wiencke 2000, P791 P866 P867 P1191	0,328/0,34 0,343/0,38 0,32/0,32 0,53/0,48	23 29 24,7 55
	Εύτρηση	3	Goldman 1931, fig.153:3 fig.157 fig.159	0,33/0,35 0,36/0,465 0,31/0,33	26 47 23,6
	Κολώνα	4+	Walter, Felten 1981, taf.82:116		

			taf.85:129 taf.87:154 taf.100:257	0,55/ 0,51/ 0,72/ 0,575/;	81; 85; 223; 107/;
	Ασίνη	3	Frödin, Persson 1938, fig.159:1 fig.159:4 fig.160:1	0,48/0,54 0,53/0,54 0,67/0,67	84,6 112 223
	Τίρυνθα	8	Müller 1938, taf. X:1 taf. X:2 taf.XI:1 taf.XI:2 Weisshaar 1981 Abb.88:9. 1982,Abb.66:5 1983, abb.14:7 abb.14:8	0,38/ 0,34/ 0,49/0,49 0,55/0,56 ; ; ; ;	33; 29; 89 132 - - - -
	Ζυγουριές	2	Blegen 1928, nos 54, 605	0,265/0,322, 0,333/0,359	20, 30
	Ολυμπία	1	Αγγελετόπουλος 2012, εκ.1.40	0,67/;	;
	Ασκηταριό	1	Θεοχάρης 1954, εκ.7	;	-
	Ορ. Κύνθος	1	Plassart 1928, fig.38	;<0,7 (MacGillivray 1979: 0,56/0,73*)	- (MacGillivray: 186)
	Ακρωτήρι	1	Σωτηρακοπούλο υ 2001, εκ.6	;	-
13	Κολώνα	2	Walter, Felten 1981, taf.92:195 taf.92:196	43,5/; 0,68/;	33, 132
		Σύνολο:98			

ΜΕΣΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΩ N	ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ Ύψ./μέγ. Διάμ.	ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΗ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ (σε λίτρα)
1α	Κολώνα	7+	Siedentopf 1991, 1 2 3 4 15 81 96	0,435/0,52* 0,58/0,56* 0,86/0,69* 0,865/0,7* 1,055/0,79* 0,86/0,59* 0,85/0,55*	81; 147; 291 317 503 242 212
	Κοράκου	1	Blegen 1921, fig. 28	;	-
	Εύτρηση	3	Goldman 1931, fig.201 fig.205	0,56/0,47 0,64/0,48	101 97

			pl.XIV	0,75/0,60	212
	Αθήνα	1+	Immerwahr 1971, pl.22: 330	0,60(;)/0,54*	139;
	Θορικός	;	Στάης 1895, 255	;	-
	Αργος	3+	Vollgraff 1906, fig.24 Πρωτονοταρίου - Δειλάκη 1980, ΝΟΣ2 Philippa- Touchais 2002, fig.23:71,	0,44/; ; αποσπασματικό	38; - -
	Φυλακωπή	1;	Barber 2008, 103	αποσπασματικό	-
	Ορχομενός	2	Sarri 2010, taf.77:1 taf.77:2	; ;	- -
	Αγ. Ειρήνη	5+	Overbeck, 1989a, pl.58-60	αποσπασματικά	-
	Λέρνα	2+	Zerner 1978, L.749 Caskey 1955, L.276	0,655/0,57* 0,63/0,46	166 106
	Κερατέα	1	Κακαβογιάννη, Ντούνη 2010, εικ.5	αποσπασματικό	-
	Αγ. Νικόλαος	1	Οικονομάκου 2010, εικ.9	αποσπασματικό	-
1β	Εύτρηση	3	Goldman 1931, fig.200 fig.202 fig.219	0,415/0,37 0,18/0,183 0,24/0,18	43 4 5
	Κολώνα	6+	Siedentopf 1981, 104 105 106 107 108 109	0,42/0,32* 0,5/0,42* 0,385/0,33* 0,49/0,39* 0,48/0,39* 0,315/0,31*	34 71 33 62 57 24
	Μπερμπάτι	1	Säflund 1965, fig.102	αποσπασματικό	-
	Μιδέα	1	Δημακοπούλου et al. 1997-98, fig.80	αποσπασματικό	-
	Φυλακωπή	1	Barber 1974, MM158	0,4/0,37*	44
	Αθήνα	1	Hartwig et al.1925, taf.1:10	αποσπασματικό	-
	Ελευσίνα	1	Σκιάς 1912, εικ.6:2	0,25/;	12;
	Ορχομενός	1+	Sarri 2010, taf.71:3	;/0,08	-
	Φυλακωπή	1+;	Edgar 1904 pl.XXXIV:1, Barber 1974, MM145	0,87/;,	272

	Αγ. Ειρήνη	1	Overbeck 1989a, 10-1	0,81/0,568	202
	Βόλος	1;	Θεοχάρης 1958, 14	;	-
2	Λέρνα	2+	Caskey 1960, Plate 70K Zerner 1978, L.1238,	; 0,588/0,489,	- 90
	Κολώνα	1;	Siedentopf 1991, 156	αποσπασματικό	-
	Φυλακωπή	1;	Edgar 1904, pl.VII:14	αποσπασματικό	-
3	Εύτρηση	1	Goldman 1931, fig.35, no.1	1,75/0,95	991
	Τζάνη Μαγούλα (;)	1;	Wace, Thomson 1912, fig.89	1,3;/0,89	638;
4	Ορχομενός	1	Σωτηριάδης 1912, fig.9	;	-
	Πύλος	1	Blegen et al. 1973, fig.233:1	0,49/0,42	70
	Παπούλια	2	Κορρές 1980, εικ.3	;	-
	Σαμικό	1	Γιαλούρης 1965, πιν.21:γ	0,5/0,39*	57
5	Κοκοράκο υ	1	Κορρές 1976β, πιν.277	1,61/0,974	1095
	Λέρνα	1;	Zerner 1978, L.1752	1,07/0,73	428
	Καμίνια	2;	Κορρές 1975, πιν.318: α πιν.318: β	1,58/; 1,67-1,75/;	; ;
	Ασίνη	1;	Dietz 1979, fig.73	1,2/0,7	;
	Παπούλια	3	Μαρινάτος 1962, πιν.93:α πιν.93:β Αγγελετόπουλος 2012, εικ.3.3	1,98/; 1,78/; ;	1250; 1344; ;
	Θήβα	1	Δημακοπούλου 1975, εικ.1	1,1/0,7	377
6	Κολώνα	1+	Siedentopf 1991, taf.35	0,775/0,58	179
7	Πύλος	1	Blegen et al. 1973, fig. 233: 2	0,625/0,472	111
8	Αγορά Αθηνών	1	Immerwahr 1971, pl.25: 358	0,985(;)/0,65	300
	Κίρρα	3	Dor et al. 1960, pl.37 pl.45	0,40/0,29 0,44/0,28	23 24

			pl.47	0,376/0,255	19
	Ελευσίνα	1;	Μυλωνάς 1932α, αρ.250	<0,8/0,58*	<188
	Κρίσα	1	Jannoray, van Effenterre 1938, fig.5	0,75/0,59	182
	Ορχομενός	1;	Sarri 2010, taf.55:11	αποσπασματικό	-
9	Εύτρηση	2	Goldman 1931, fig.232:2 fig.247	0,435/0,032(; 0,30/>0,32	29 9;
	Λέρνα	3	Caskey 1955, L.270 Zerner 1978, L.863 L.695	0,26/0,226 0,312/0,23* 0,375/0,39*	8 11 42
	Αγορά Αθηνών	3	Immerwahr 1971, 324 329 356	0,26/0,21 0,41/0,312(; 0,33/0,25	8 30 15
	Άργος	10	Πρωτονοταρίου - Δειλάκη 1980, φωτ.Β5:1-2 φωτ.Β5:3-4 φωτ.Γ48 φωτ.Γ49 φωτ.Ε9 Philippa- Touchais 2003, fig.24 Philippa- Touchais, Touchais 2011, fig.12: 15 fig.12:20 fig.5 Philippa- Touchais, Touchais 2008, fig.9	0,37/0,3 0,45/0,388 0,52/0,47 0,43/0,32 0,55-0,57/0,49- 0,5 ; αποσπασματικό αποσπασματικό ; ;	22 48 79 29 101 - - - -
	Ελευσίνα	1	Μυλωνάς 1932α, εικ.72	0,43/0,36	37
	Κολώνα	5+	Siedentopf 1991, 186 203 221 222 Pruckner 2011, FG 156-26	0,425/0,33 0,464/0,35* 0,292(;)/0,25* 0,33/0,28* ;	33 41 13 19 -
	Κίρρα	1	Dor et al. 1960, pl.38	0,42/0,36	36
	Ελάτεια	1	Σωτηριάδης 1908, πιν.γ:1	;	-
	Παπούλια	1	Κορρές 1980,	;	-

			πιν.113:γ		
	Κορυφάσι ο	1	Blegen 1954, pl.38:6	0,467/0,497	86
	Πύλος	1	Blegen et al. 1973, fig.196:1	0,398/0,32	27
	Κρίσα	1;	Jannoray, van Effenterre 1938, fig.6	0,67/0,52	128
	Θήβα	1	Κασίμη-Σούτου 1980, σχ.7/πιν.29	0,73/0,32(;) ;	194
	Πευκάκια Μαγούλα	3;	Maran 1992, taf.XIX:1 taf.XIX:2 taf.XX:3	; ; ;	-
	Κουκονήσι	1;	Μπουλώτης 1997, εικ.26	αποσπασματικό	-
	Γαφικός Κύκλος B(;))	17;	Μυλωνάς 1973, πιν. 14α,β 24γ 43γ 48α,β 50β 66α 78α 78γ 95α,γ 95δ 96β 103β 116α 116β 140α,β 170α 206α	0,485-0,495/0,4 0,54/0,363-0,375 0,451/0,367 0,49/0,37 0,445-0,47/0,418 0,455/0,345-0,35 0,495/0,332-0,352 0,453/0,419-0,424 0,57/0,439-0,45 0,45/0,344 0,518/0,368-0,38 0,58/0,41 0,42-0,44/0,374- 0,38 0,49/0,38-0,383 0,518/0,389-0,393 0,645-0,65/0,533- 0,538 0,4/0,33	56, 49, 40, 49, 54, 38, 42, 56, 76, 37, 51, 65, 41, 50, 56, 130, 31
	Αγ. Κοσμάς	1	Mylonas 1959, fig.135:59	0,45/0,31*	31
	Μεθώνη	1;	Σπονδύλης 2012, εικ.6	;	-
10	Λέρνα	8	Zerner 1978, L.750 L.751 Zerner 1990, L.1223 L.223 L.984 L.985 L.712 L.990 L.1234	0,337/0,24*, 0,645/0,54*, ; ; ; ; ; ; ;	15 152 - - - - - -
	Κολώνα	1	Felten, Hiller 1996, taf.4:4	0,495/0,36*	51
	Κοράκου	1	Blegen 1921, fig. 46: δεξιά	;	-

	Αγορά Αθηνών	1	Immerwahr 1971, pl.25,73: 362	0,545(;)/0,42*	75
	Ασίνη	3	Frödin, Persson 1938, fig.193:8 fig.193:9 fig.193:10	0,475/0,36 0,395/0,29 0,27/0,24	45 24 12
	Δειράδα	1	Deshayes 1966, pl. XXXVII: 4	0,455/0,38	49
	Κίρρα	1	Dor et al. 1960, pl.XXXVI	0,40/0,29	26
	Αφίδναι	6;	Wide 1896, pl.13: III pl.13:IV pl.13:VI pl.13:VII pl.13:VIII pl.13:IX	1,75/1 1,4/ 1,6/ 1,8/ 1,5/ 1,4/;	; ; ; ; ; ;
	Αργος	4	Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη 1980, Γ46:69 Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη 2009 Α6 Touchais 2007, fig.4 Philippa- Touchais, Touchais 2011, fig.13:52,53	1,3/0,81 αποσπασματικό ; αποσπασματικό	; - - -
	Πευκάκια Μαγούλα	1	Maran 1992, taf.73:5	;	-
	«Κάστρο» Συκεώνος	1	Χατζηαγγελάκη ς 2006, εικ.6α	;	-
	Αγ. Ειρήνη	1+1;	Overbeck 1989a, 8-1 14-1	1,18/0,8 0,49-0,55/0,314	567 40
	Θήβα	1	Δημακοπούλου, Κόνσολα 1975, πιν.31α	;	-
	Θήβα	1	Δημακοπούλου 1975β, πιν.76β	0,4/0,3	31
	Αετόπετρα	1;	Χατζηπούλιου- Καλλίρη 1978, πιν.95α	0,43/0,37*	48
	Στενό	3; (ΠΙΕΧ)	Dörpheld 1927, beil. 67:15a beil. 67:15b beil. 67:15c	1,03/0,7 1,2/0,71 1,08/0,65	365 469 333
11	Εύτρηση	1	Goldman 1931, fig.203	<0,85/ 0,80	<342
	Κολώνα	1+	Siedentopf 1991, taf.30:137	<0,78/0,71	<303
	Ελάτεια	1;	Σωτηριάδης 1908, πιν.5:1	0,60;/;	95;

12	Κολώνα	1	Gauss, Kiriatzí 2011, KOL266	1,88/1,48	1,473μ ³ . (δίδεται στη δημοσίευση)
	Αργος	1;	Πρωτονοταρίου -Δειλάκη 1980, πίθος 12	2,2/1,24	1645;
13	Αγ. Ειρήνη	6	Overbeck 1989a, 3-1 4-1 9-1 13-1 18-1 19-1	0,29/0,28 0,532/0,445 0,306/0,315 0,305/0,282 0,274/0,304 0,409/0,45	17 82 22 18 20 66
	Φυλακωπή	1;	Edgar 1904, pl.VII:1	;	-
	Κοράκου	1;	Blegen 1921, fig.46: αριστερά	;	-
	Ασέα	1;	Holmberg 1944, fig.104b	;/0,3 αποσπασματικό	-
	Ασίνη	1;	Frödin, Persson 1938, fig.99	0,75/0,55	-
	Καστράκι	1;	Batziou-Efstathiou 2010, fig.7	0,65/0,6*	180
14	Λέρνα	2	Zerner 1978, L.695 Caskey 1954, pl.8:b/L.41	0,375/0,34* 0,35/0,352	30 34
	Κολώνα	1+	Siedentopf 1991, taf.25:110	0,335/0,32	27
	Αργος	3	Vollgraff 1906, fig. 23 fig. 25 Courbin 1956, fig.24	0,35/; 0,325/; ;	32; 23; -
	Ελευσίνα	1	Μυλωνάς 1975, αρ.515	0,56/0,58*	145
	Έυτρηση	1	Goldman 1931, fig.251:2	0,30/0,305	17
	Αθήνα	1	Βενιέρη 2010, εικ.8	<0,306/37*	<28
	Ελάτεια	1	Σωτηριάδης 1908, πιν.γ:2	;	-
		Σύνολο: 190			

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΕΙΓΜΑΤΩΝ	ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ Ύψ./μέγ. διάμ. (σε μέτρα)	ΕΚΤΙΜΩΜΕΝΗ ΧΩΡΗΤΙΚΟΤΗΤΑ (σε λίτρα)
1	Αγ.	1+	Mylonas 1959,	0,43/0,35*	38

	Κοσμάς		fig.135: 71		
2	Αγ. Ειρήνη	1	Cummer, Schofield 1984, 1576	1,32/0,84	711
	Κνωσός	1	Christakis 2005, pl.27:a	;	-
	Ακρωτήρι	1	Nikolakoroulou 2002, pl.105	;	110 περίπου (δίδεται)
3	Ακρ. Ιρίων	2	Λώλος 1998, εικ. 15 εικ. 24	; ;	- -
	Μιδέα	5+	Walberg 1998, plate 87: 652 plate 87:653 Walberg 2007, fig.181: 2079 Δημακοπούλου et al. 1996, fig.36 2006-2007, fig.35	; ; ;/0,23 ; ; ;	-
	Πρόσυμνα	2+	Blegen 1937, fig.429(no.194) fig.430(no.193)	0,608/0,42 0,705/0,515	67 126
	Θήβα	1	Spyropoulos 1975, phot.46	0,625/0,48*	98
	Ταφικός Κύκλος Β	5	Μυλωνάς 1973, πιν. 47δ πιν.65δ πιν.77α πιν.77β πιν.171β	0,468/0,376 0,349/0,275-284 0,459/0,385-6 0,55/0,413 0,605/0,48*	48 19 49 64 97
	Αγορά Αθηνών	1	Immerwahr 1971, pl.62: 464	0,66/0,462	100
	Οικ. «Λαδεμπόρου»	12	French 1967, pl.39d	0,60-0,65/;	56;
	Οικ. «Τάφου των Τριπόδων»	2	Ωνάσογλου 1995, εικ.44γ εικ.45β	0,63/0,49 <0,64/0,4(;))	99 <71
	«Δυτική Οικία»	2	Verdelis 1963, fig.36,37	;	-
	Μόδι	1+2;	Αγουρίδης 2007, εικ.15 εικ.16 Αγουρίδης 2012, εικ.8	αποσπασματικό ; 0,8/0,68	- - 228
	Κολώνα	1;	Hiller 1975, taf.11:152	;	-
	Αγ. Ειρήνη	1	Cummer, Schofield 1984, 341	0,534/0,376	48
	Πύργος Λιβανατώ	1	Δακωρόνια 2003, fig.7	;	-

	ν				
	Εύτρηση	1	Goldman 1931, fig.264	Αποσπασματικό	-
4	Κοράκου	1	J. Rutter 1975, ill.2/pl.1:fig.2	0,312-0,316/0,305	25
	Μενελάιο	1	Catling, Catling 1981, fig.2	;0,265(;	-
	Μαα Παλαιόκα στρο	1	Karageorgis, Demas 1988, pl. CLIII: 255	0,206/0,157	4
	Τροία	1	Blegen et al. 1958, fig.267: 32.13	0,413/0,315	34
5	Αγ. Ειρήνη	4+1;	Caskey 1972, pl.94:H29 Cummer, Schofield 1984, 1445 84 1575 1099	0,94(;)/0,72 1,21/0,81 1,15/0,83 <1,19(;)/0,86 (αποσπασματικό: <0,802/0,72)	342; 542 539 <636 <335
	Θορικός	1	Στάης 1895, πιν.11:3	1,15/;	430
	Πύλος	1	Blegen et al. 1966, fig.381: 1147	1,64/1,075	879
	Λευκαντί	3	Popham et al. 2006a, fig.2.39:1 fig.2.39:2 fig.2.39:3	1,003/0,85* (αποσπασματικό: <0,54/;) 0,85/0,64*	497 - 224
	Νιχώρια	1+	Dickinson 1992, pl.9-73	αποσπασματικό	-
	Εμπορειός	2;	Hood 1982, fig.276:2900 fig.276:2901	0,70;/0,52* 0,96;/0,78*	141 433
6	Θολ. ταφ. «Κλυταιμιν ήστρας»	1+	Wace 1921- 1923, fig.80	αποσπασματικό	-
7	Οικ. των «Σφιγγών»	1	Wace 1955, plate 28d, (και Tournavitou 1995, pl.9 :a)	0,68/ ;	165;
	Αγ. Ειρήνη	1	Cummer, Schofield 1984, 424	0,51/0,417	64
	Λευκαντί	1	Popham et al. 2006a, pl.28:5	0,52/0,43*	70

8	Αγ. Ειρήνη	1	Cummer, Schofield 1984, 1318	0,72-0,75;/ 0,55(;))	159
	Πύλος	9+	Blegen et al. 1966, fig.329: 418 fig.330:600 fig.330:603 fig.330:604 fig.330:605 fig.330:606 fig.330:610 figs331,379,380 : 612 Blegen et al. 1973, fig.233:4	0,875/0,69 ; ; ; ; ; 0,804/0,62 0,748/0,662 0,703/0,5	369 - - - - 208 230 113
	Ταφικός Κύκλος Β	3	Μυλωνάς 1973, πιν.197β πιν.198α πιν.198β	0,532/0,383 0,69/0,464* 0,872/0,66*	52 98 267
	Θολ. Ταφ. «Αιγίσθου »	1	Wace 1921-23, pl.50	;	-
	Μεσσηνία	22	Lolos 1985, ³ fig.292 fig.293 fig.294 fig.465	0,66/; 0,66/; 0,65/; 0,78/;	94; 81; 91; 134;
	Θήβα	6+	Κεραμόπουλλος 1917, εικ: 64 εικ:104 εικ:105 εικ:106 εικ:211 Κεραμόπουλλος 1910, εικ.15	0,60(;)/0,51* 0,81/0,51* 0,74/0,46* <0,4/0,36* 0,38/0,34* 0,48/;	115 131 93 <37 27 38;
	Ασίνη	1	Frödin, Persson 1938, fig.248:1	0,71/0,46	97
	Πρόσυμα	3+	Blegen 1937, no.177 no.178 no.1199	0,515/0,359 0,45/0,346 0,51/0,386	41 35 48
9	Πύλος	3	Blegen et al. 1966, fig.330:601 fig.330:607 fig.330:611	0,883/0,63 0,93/0,7 0,76/0,675	244 314 253
	«Δυτική οικία»	1	Verdelis 1963, fig.33	0,75/; (Tournavitou 1995, 70)	151;
	«Οικία του	1	Wace 1956,	0,65/;	110

³ Αναφέρονται μόνο τα δείγματα για τα οποία δίδονται διαστάσεις

	Μολύβδου »		pl.29b		
10	Πύλος	6	Blegen et al. 1966, fig.329:417 fig.330:609 fig.330:599 fig.343:839 fig.383:400 fig.384:820	; ; 0,653/0,5 ; ; 0,62/0,505	- - 115 - - 114
	Μυκίνες	2	Wace E. 1958, fig.59 Μυλωνάς 1967, πιν.8:α	; ; 0,76/0,66*	- 248
	Λευκαντί	1	Porpham et al. 2006a, fig.2.40:7	0,48/ 0,46*	82
	Μιδέα	1	Δημακοπούλου at al. 1997-98, fig.15	; ;	-
	Ζυγουριές	1+2;	Blegen 1928, fig.157	0,45/0,481	80
11	Μυκίνες	2+	Ιακωβίδης 2006, εικ.23 Wace 1921-23, pl.LXII	1,41/0,904 1,7/1,12	778 988
	Κρίσα	1	Jannoray, van Effenterre 1938, fig.7	1,055/0,58	246
	Πύργος Λιβανατώ ν	1+1;	Δακορόνια 1990, πιν.84:α, 1986, πιν.69:β	; ; ; ;	-
	Λευκαντί	1	Porpham et al. 2006a, fig.2.41:1	<1,3/1,05	<768
	Πύλος	1	Blegen et al. 1966, fig.329: 416	1,4/0,72	483
	Μιδέα	1+1;	Δημακοπούλου, Διβάρη- Βαλάκου 2010, εικ.44 Demakoroulou et al.2008, fig. 36	;, αποσπασματικό	-
	Μενελάιο	1	Catling 2009, ΑΟ90	αποσπασματικό: <0,395/<0,57	-
	Κοράκου	1;	Blegen 1921, fig.107	αποσπασματικό	-
	Μόδι	2	Αγουρίδης 2007, εικ.17 Αγουρίδης 2012, εικ.9	αποσπασματικό 0,95/0,55	- 182
12	Πύλος	1+	Blegen et al.	0,97/0,628	255

			1966, fig.330:602		
	Τίρυνθα	1;	Grossmann, Schäfer 1975, Nr. 187	αποσπασματικό	-
13	Λευκαντί	2	Popham et al. 2006a, fig.2.39:4, fig.2.41:2	1,05/0,81* 1,16/0,90	488 661
	Κοράκου	1;	Blegen 1921, fig.106	αποσπασματικό	-
14	Τείχος Δυμαίων	1+	Μαστροκόστας 1963, πιν.70:β	0,6/;	69
		Σύνολο:147			

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ ΠΟΥ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ ΔΕΙΓΜΑ(ΤΑ) ΑΠΟ ΤΟΝ
ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΤΥΠΟ ΠΙΘΟΥ

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ
1	Ζυγουριές	Κόρινθος	Κορίνθου
	Ασκηταριό	Ραφήνα	Αττικής
	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
2	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ασκηταριό	Ραφήνα	Αττικής
	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Κοράκου	Κόρινθος	Κορίνθου
	Μπερμπάτι	Αργολίδα	Αργολίδας
	Αγ. Κοσμάς	Αττική	Αττικής
3	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
4	Μάλθη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Ορχομενός	Θήβα	Βοιωτίας
5	Ασκηταριό	Ραφήνα	Αττικής
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Μάλθη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Φυλακωπή	Μήλος	Κυκλάδων
	Ακρωτήρι	Θήρα/Σαντορίνη	Κυκλάδων
	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Λέρνα(;)	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ηραίο	Σάμος	Σάμου
6	Ζυγουριές	Κόρινθος	Κορίνθου
	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Αγ. Στέφανος	Λακωνία	Λακωνίας
	Τσουγκιζα	Νεμεά	Κορίνθου
7	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Μάλθη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Γωνιά	Κόρινθος	Κορίνθου
	Προσκυνάς	Μαλεσίνα	Φθιώτιδα
	Τίρυνθα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ολυμπία	Ηλεία	Ηλείας
8	Εύτρηση	Βοιωτία	Θηβών
9	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Ακρωτήρι	Θήρα/Σαντορίνη	Κυκλάδων
	Φυλακωπή	Μήλος	Κυκλάδων
10	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής

11	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Καλαμάκι	Ελαιοχώρι	Αχαΐας
	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Ορ. Κύνθος	Δήλος	Κυκλάδων
12	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
	Τίρυνθα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ζυγουριές	Κόρινθος	Κορίνθου
	Ασκηταριό	Ραφήνα	Αττικής
	Ορ. Κύνθος	Δήλος	Κυκλάδων
	Ακρωτήρι	Θήρα/Σαντορίνη	Κυκλάδων
	13	Κολώνα	Αίγινα

ΜΕΣΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ	
1α	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής	
	Κοράκου	Κόρινθος	Κορίνθου	
	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας	
	Αθήνα	Αθήνα	Αττικής	
	Θορικός	Αττική	Αττικής	
	Αργος	Αργολίδα	Αργολίδας	
	Ελευσίνα	Αττική	Αττικής	
	Γαλατάς	Τροιζηνία	Αργολίδας	
	Θήβα	Βοιωτίας	Βοιωτίας	
	Φυλακωπή(;)	Μήλος	Κυκλάδων	
	Ορχομενός	Βοιωτία	Βοιωτίας	
	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων	
	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας	
	Κερατέα	Αττική	Αττικής	
	Αγ. Νικόλαος	Ανάβυσσος	Αττικής	
	Γωνιά	Κόρινθος	Κορίνθου	
	Σύνορο	Αργολίδα	Αργολίδας	
	1β	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
		Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
		Μπερμπάτι	Αργολίδα	Αργολίδας
Μιδέα		Αργολίδα	Αργολίδας	
Φυλακωπή		Μήλος	Κυκλάδες	
Αθήνα		Αθήνα	Αττικής	
Ελευσίνα		Αττική	Αττικής	
Κίρρα(;)		Ιτέα	Φωκίδας	
Βόλος		Μαγνησία	Μαγνησίας	
Κάστρο		Πάρος	Κυκλάδων	
2	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας	
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής	
	Φυλακωπή	Μήλος	Κυκλάδων	
3	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας	
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας	

	Τζάνη Μαγούλα (:)	Σοφάδες	Καρδίτσας
4	Ορχομενός	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Πύλος	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
	Παπούλια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Σαμικό	Τριφυλία	Ηλείας
5	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Κοκοράκου	Μεσσηνίας	Μεσσηνίας
	Καμίνια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
	Παπούλια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Θήβα	Βοιωτία	Βοιωτίας
6	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
7	Πύλος	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
8	Αγορά Αθηνών	Αθήνα	Αττικής
	Κίρρα	Φωκίδα	Φωκίδας
	Ελευσίνα	Αττική	Αττικής
	Κρίσα	Φωκίδα	Φωκίδας
	Ορχομενός(:)	Βοιωτία	Βοιωτίας
9	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Αγορά Αθηνών	Αθήνα	Αττικής
	Άργος	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ελευσίνα	Αττική	Αττικής
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Κίρρα	Φωκίδα	Φωκίδας
	Ελάτεια	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
	Παπούλια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Κορυφάσιο	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Πύλος	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Κρίσα	Φωκίδα	Φωκίδας
	Θήβα	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Πευκάκια Μαγούλα	Βόλος	Μαγνησίας
	Μεθώνη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
	Κουκονήσι	Λήμνος	Λέσβου
	Ταφικός Κύκλος Β(:)	Μυκήνες	Αργολίδας
	Άγιος Κοσμάς(:)	Αττική	Αττικής
10	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Κοράκου	Κόρινθος	Κορίνθου
	Αθηναϊκή Αγορά	Αθήνα	Αττικής
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
	Δειράδα	Άργος	Αργολίδας
	Κίρρα	Φωκίδα	Φωκίδας
	Αφίδναι	Αττική	Αττικής
	Άργος	Αργολίδα	Αργολίδας
	Πευκάκια Μαγούλα	Βόλος	Μαγνησίας
	«Κάστρο» Συκεώνος	Καρδίτσα	Καρδίτσας

	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Θήβα	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Αετόπετρα	Κόρινθος	Κορίνθου
	Στενό(ς)	Λευκάδα	Λευκάδας
11	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Ελάτεια	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
	Αγ. Ειρήνη(ς)	Κέα	Κυκλάδων
	Καστράκι(ς)	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
	Μαστός(ς)	Μπερμπάτι	Αργολίδας
	Κοράκου(ς)	Κόρινθος	Κορίνθου
12	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Άργος(ς)	Αργολίδα	Αργολίδας
13	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Φυλακωπή	Μήλος	Κυκλάδων
	Κοράκου	Κόρινθος	Κορίνθου
	Ασέα	Αρκαδία	Αρκαδίας
	Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
14	Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Άργος	Αργολίδα	Αργολίδας
	Ελευσίνα	Αττική	Αττικής
	Μπαρμπούνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Εύτρηση	Θήβα	Βοιωτίας
	Αθήνα	Αττική	Αττικής
	Ελάτεια	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΤΥΠΟΣ	ΘΕΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ
1	Αγ. Κοσμάς	Αττική	Αττικής
2	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Κνωσός	Ηράκλειο	Ηρακλείου
	Ακρωτήρι	Θήρα/Σαντορίνη	Κυκλάδων
3	Ακρ. Ιρίων	Αργολίδα	Αργολίδας
	Μιδέα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Πρόσυμνα	Αργολίδα	Αργολίδας
	Θήβα	Βοιωτία	Βοιωτίας
	Ταφικός Κύκλος Β	Μυκήνες	Αργολίδας
	Αγορά Αθηνών	Αθήνα	Αττικής
	Οικ. «Λαδεμπόρου»	Μυκήνες	Αργολίδας
	Οικ. «Τάφου των Τριπόδων»	Μυκήνες	Αργολίδας
	«Δυτική οικία»	Μυκήνες	Αργολίδας
	Μόδι	Αργολίδα	Αργολίδας
	Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
	Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
	Πύργος Λιβανατών	Λοκρίδα	Φθιώτιδας

	Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
4	Κοράκου Μιδέα Μενελάιο Μαα Παλαιόκαστρο(:) Τροία(:)	Κόρινθος Αργολίδα Λακωνία Κύπρος Τρωάδα	Κορίνθου Αργολίδας Λακωνίας Κύπρος Μ. Ασία
5	Αγ. Ειρήνη Θορικός Πύλος Λευκαντί Νιχώρια Εμπορειός(:)	Κέα Αττική Μεσσηνία Εύβοια Μεσσηνία Χίος	Κυκλάδων Αττική Μεσσηνία Ευβοίας Μεσσηνίας Χίου
6	Θολ. ταφ. «Κλυταμνήστρας»	Μυκήνες	Αργολίδας
7	Οικ. «Σφιγγών» Αγ. Ειρήνη Λευκαντί	Μυκήνες Κέα Εύβοια	Αργολίδας Κυκλάδων Ευβοίας
8	Αγ. Ειρήνη Πύλος Ταφικός Κύκλος Β Θολ. Ταφ. «Αιγίσθου» Επάνω Φούρνος Μεσσηνία Θήβα Νιχώρια Ασίνη Πρόσυμνα	Κέα Μεσσηνία Μυκήνες Μυκήνες Μυκήνες Μεσσηνία Βοιωτία Μεσσηνία Αργολίδα Αργολίδα	Κυκλάδες Μεσσηνία Αργολίδας Αργολίδας Αργολίδας Μεσσηνίας Βοιωτίας Μεσσηνίας Αργολίδας Αργολίδας
9	Πύλος «Δυτική οικία» «Οικία του Μολύβδου»	Μεσσηνία Μυκήνες Μυκήνες	Μεσσηνίας Αργολίδας Αργολίδας
10	Πύλος Οικ. «Σφιγγών» Λευκαντί Μιδέα Κνωσός Ζυγουριές Μυκήνες	Μεσσηνία Μυκήνες Εύβοια Αργολίδα Ηράκλειο Κόρινθος Αργολίδα	Μεσσηνίας Αργολίδας Ευβοίας Αργολίδας Ηρακλείου Κορίνθου Αργολίδας
11	Μυκήνες Κρίσα Πύργος Λιβανατών Λευκαντί Πύλος Μιδέα Μενελάιο Κοράκου Μόδι	Αργολίδα Φωκίδα Λοκρίδα Εύβοια Μεσσηνία Αργολίδα Λακωνία Κορίνθου Αργολίδα	Αργολίδας Φωκίδας Φθιώτιδας Ευβοίας Μεσσηνίας Αργολίδας Λακωνίας Κορίνθου Αργολίδας
12	Πύλος	Μεσσηνία	Μεσσηνίας

	Τίρυνθα	Αργολίδα	Αργολίδας
13	Λευκαντί Κοράκου	Εύβοια Κόρινθος	Ευβοίας Κορίνθου
14	Τείχος Δυμαίων	Άραξος	Αχαΐας

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΟΝΤΑΙ ΣΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ⁴

ΘΕΣΗ	ΠΕΡΙΟΧΗ	ΝΟΜΟΣ
Αγ. Δημήτριος	Τριφυλία	Μεσσηνίας
Αγ. Ειρήνη	Κέα	Κυκλάδων
Αγ. Κοσμάς	Αττική	Αττικής
Αγ. Μάμας	Χαλκιδική	Χαλκιδικής
Αγ. Νικόλαος	Ανάβυσσος	Αττικής
Αγ. Νικόλαος Μύλων	Εύβοια	Ευβοίας
Αγ. Στέφανος	Λακωνία	Λακωνίας
Αετόπετρα	Κόρινθος	Κορίνθου
Αθένου	Κύπρος	Κύπρος
Αθήνα	Αττική	Αττικής
Αγείρα	Αίγιο	Αχαΐας
Ακοβίτικα	Καλαμάτα	Μεσσηνίας
Ακρόπολη Αθηνών	Αθήνα	Αττικής
Ακρωτήρι	Θήρα/Σαντορίνη	Κυκλαδων
Ακρ. Ιρίων	Αργολίδα	Αργολίδας
Αλεπότρυπα	Μάνη	Μεσσηνίας
Αλιείς	Ερμιονίδα	Αργολίδας
Αντρόνα	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
Άργος	Αργολίδα	Αργολίδας
Ασέα	Αρκαδία	Αρκαδίας
Ασίνη	Αργολίδα	Αργολίδας
Ασκηταριό	Ραφήνα	Αττικής
Άσσηρος	Θεσσαλονίκη	Θεσσαλονίκης
Αφίδναι	Αττική	Αττικής
Βοϊδοκοιλιά	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Βόλος	Μαγνησία	Μαγνησίας
Βύβλος	Φοινίκη	Λίβανος
Γαλατάς	Τροιζηνία	Αργολίδας
Γιάλτρα	Εύβοια	Ευβοίας
Γλάς	Κωπαΐδα	Βοιωτίας
Γλύφα	Βοιωτία	Βοιωτίας
Γωνιά	Κόρινθος	Κορινθίας
Δειράδα	Άργος	Αργολίδας
Δεριζιώτη Αλώνι	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Διμήνι	Μαγνησία	Μαγνησίας
Δοράτη	Κόρινθος	Κορινθίας
“Δυτική οικία”	Μυκήνες	Αργολίδας
Εύτρηση	Βοιωτία	Βοιωτίας
Ελάτεια (Δραχμάνι)	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
Ελευσίνα	Αττική	Αττικής
Εμπορειός	Χίος	Χίου
Επίδαυρος	Αργολίδα	Αργολίδας
Ζερέλια	Αλμυρός	Μαγνησίας
Ζυγουριές	Κόρινθος	Κορινθίας
Ηραίο	Σάμος	Σάμου

⁴ Για όσες θέσεις βρίσκονται εκτός Ελλάδας, στη θέση του νομού δίδεται η χώρα.

Θερμή	Λέσβος	Λέσβος
Θέρμος	Αιτωλία	Αιτ/νιας
Θήβα	Βοιωτίας	Βοιωτίας
Θολ. Ταφ. “Αιγίσθου”	Μυκήνες	Αργολίδας
Θολ. ταφ. “Κλυταιμνήστρας”	Μυκήνες	Αργολίδας
Θορικός	Αττική	Αττικής
Καδμεία	Θήβα	Βοιωτίας
Καλαμάκι	Ελαιοχώρι	Αχαΐας
Καλάμι	Κορινθία	Κορίνθου
Καλαπόδι	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
Καλογερόβρυση	Εύβοια	Ευβοίας
Καμίνια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Καστράκι	Φθιώτιδα	Φθιώτιδας
Κάστρο	Πάρος	Κυκλάδων
«Κάστρο» Συκεώνος	Καρδίτσα	Καρδίτσας
Καυκανιά	Ολυμπία	Ηλείας
Κερατέα	Αττική	Αττικής
Κεφάλα	Κέα	Κυκλάδων
Κιάφα Θίτι	Βάρη	Αττική
Κίρρα	Φωκίδα	Φωκίδας
Κνωσός	Ηράκλειο	Ηρακλείου
Κοκοράκου	Περιστεριά	Μεσσηνίας
Κολώνα	Αίγινα	Αττικής
Κομμός	Μεσσαρά	Ηρακλείου
Κοράκου	Κόρινθος	Κορινθίας
Κόρινθος	Κόρινθος	Κορινθίας
Κορυφάσιο	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Κουκονήσι	Λήμνος	Λέσβου
Κρίσα	Φωκίδα	Φωκίδας
Kum Tere	Τρώαδα	Τουρκία
Λέρνα	Αργολίδα	Αργολίδας
Λευκαντί	Εύβοια	Ευβοίας
Λιθαρές	Βοιωτία	Βοιωτίας
Μαα Παλαιόκαστρο	Κύπρος	Κύπρος
Μάλθη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Μάνικα	Χαλκίδα	Ευβοίας
Μαστός	Μπερμπάτι	Αργολίδας
Μεγιδδώ	Γαλιλαία	Ισραήλ
Μεθώνη	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Μενελάιο	Λακωνία	Λακωνίας
Μιδέα	Αργολίδα	Αργολίδας
Μόδι	Αργολίδα	Αργολίδας
Μπαρμπούνα	Ασίνη	Αργολίδας
Μπερμπάτι	Αργολίδα	Αργολίδας
Μυκήνες	Αργολίδα	Αργολίδας
Μύρτος	Ιεράπετρα	Λασιθίου
Νέα Στύρα	Εύβοια	Ευβοίας
Νησακούλι	Μεθώνη	Μεσσηνίας
Νιχώρια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Ντικιλί Τας	Φίλιπποι	Καβάλας
Οικ. Λαδεμπόρου	Μυκήνες	Αργολίδας
“Οικία του Μολύβδου”	Μυκήνες	Αργολίδας
“Οικία Οινεμπόρου”	Μυκήνες	Αργολίδας
Οικ. “Σφιγγών”	Μυκήνες	Αργολίδας
Οικ. “Τάφου των Τριπόδων”	Μυκήνες	Αργολίδας

Ολυμπία	Ηλεία	Ηλείας
όρος Κύνθος	Δήλος	Κυκλάδων
Ορχομενός	Θήβα	Βοιωτίας
Παγκάλι	Αιτωλία	Αιτ/νίας
Παπούλια	Μεσσηνία	Μεσσηνίας
Παυλοπέτρι	Λακωνία	Λακωνίας
Περιστεριά	Μεσσηνίας	Μεσσηνίας
Πετρί	Νεμέα	Κορινθίας
Πευκάκια Μαγούλα	Βόλος	Μαγνησίας
Πολύχρονο	Χαλκιδική	Χαλκιδικής
Προσκυνάς	Μαλεσίνη	Φθιώτιδας
Πρόσυμμα	Αργολίδα	Αργολίδας
Πύλος	Άνω Εγκλιανός	Μεσσηνίας
Πύργος	Τριφυλία	Μεσσηνίας
Πύργος Λιβανατών	Λοκρίδα	Φθιώτιδας
Ροβιές	Εύβοια	Ευβοίας
Ρούφ	Αθήνα	Αττικής
Σαμικό	Τριφυλία	Μεσσηνίας
Σκάρος, Στενό	Νυδρί	Λευκάδας
Σπήλαιο Λιμνών	Καλάβρυτα	Αχαΐας
Σπήλαιο Σαρακηνού	Κωπαΐδα	Βοιωτίας
Σπήλαιο Σκοτεινή	Θαρρούνια	Ευβοίας
Σύνορο	Αργολίδα	Αργολίδας
Ταφικός Κύκλος Β	Μυκήνες	Αργολίδας
Τείχος Δυμαίων	Άραξος	Αχαΐας
Tell Judeideh	Αντιόχεια	Τουρκία
Τζάνη Μαγούλα	Σοφάδες	Καρδίτσας
Τίρυνθα	Αργολίδα	Αργολίδας
Τροία	Τρωάδα	Μ. Ασία
Τσούγκιζα	Νεμέα	Κορινθίας
«Τύμβος του Σαλγανέα»	Χαλκίδα	Ευβοίας
Ulu Burgun	Kas	Τουρκία
Φενεός	Κορινθία/Αρκαδία	Κορινθίας
Φυλακωπή	Μήλος	Κυκλάδων

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.1

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πίθων

Υλικό:	Χαλαζίας	Ψιλό χαλίκι	Ασβεστόλιθος	Άμμος	Μαρμαρυγίας/ οργανικό υλικό	Θαλάσσια όστρεα	Σχιστόλιθος	Ιλύς ποταμού	Grog (Κονιορτοποιημένη κεραμική)
Εύτρηση	Εύτρηση								
			Αλιείς						Αλιείς
	Λέρνα		Λέρνα				Λέρνα	Λέρνα	
				Τίρυνθα	Τίρυνθα				
			Βοϊδοκοιλιά			Βοϊδοκοιλιά			
			Μπαρμπούνα						
					Ασκηταριό				
Αιγείρα									
								Ζυγουριές	

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.2

ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
 Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πίθων

Υλικό	Χρυσός/ ασημένιος μαρμαρυγίας ¹	Μαρμαρυγίας	Ψαμμίτης	Πυριτόλιθος	Ασβεστόλιθος	Κονιορτοποιημένη Κεραμική (Grog)	Άμμος	Σχιστόλιθος	Χαλαζίας
	Λέρνα								
		Τσούγκιζα							
	Κολώνα								
	Εύτρηση							Εύτρηση	
			Κοκοράκου	Κοκοράκου	Κοκοράκου				
						Βοϊδοκοιλιά			
	Μπαρμπούνα						Μπαρμπούνα		
								Μενελάιο	Μενελάιο
							Νιχώρια; Καφκανιά	Νιχώρια	
							Καλάμι		
							Γωνιά		
									Νέα Στύρα

¹ η ξεχωριστή κατηγοριοποίηση του χρυσού/ασημένιου μαρμαρυγία (μίκας), οφείλεται στο γεγονός ότι φαίνεται να προσδιορίζει τον πηλό μιας περιοχής, που συνδέεται με τον οικισμό της Κολώνας στην Αίγινα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4.3

ΥΣΤΕΡΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Προσμείξεις που συναντώνται στη σύσταση του πηλού πίθων

Υλικό	Μαρμαρυγίας	Οργανικό υλικό	Σχιστόλιθος	Ιλύλιθος	Χαλαζίας
	Άνω Εγκλιανός		Άνω Εγκλιανός	Άνω Εγκλιανός	
	Τσούγκιζα				
	Μυκήνες				Μυκήνες
	Μιδέα	Μιδέα			Μιδέα
			Μενελάιο		
	Τείχος Δυμαίων				

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
Αποτυπώματα που συναντώνται σε βάσεις πίθων

	Υλικό/ Υφή	Πλέγμα (Ψάθα;)	Φύλλο	Υφαντό
Πλέξη	-		Λέρνα Κόρινθος Σύνορο	
Ευθεία		Ζυγουριές Λιθαρές Λέρνα Καλαμάκι Κόρινθος		Άγιος Δημήτριος
Σπειροειδής		Ζυγουριές Λιθαρές		
Κυκλική		Λιθαρές Ασίνη Αγ. Ειρήνη		
Διαγώνια		Αλιείς		

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατάλογος κεραμικής μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων από την αρχαιολογική συλλογή της Αμερικάνικης σχολής κλασικών σπουδών στην Αθήνα¹

Κρίνεται αναγκαίο να αποσαφηνισθεί, ότι το κεραμικό σύνολο που εξετάζεται επί του παρόντος αναφέρεται κατ' αποκλειστικότητα σε δείγματα που προέρχονται από πίθους και μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία (που είναι και το ζητούμενο) και όχι στο σύνολο των δειγμάτων κεραμικής της συλλογής.

Πρόκειται για μια συλλογή αντιπροσωπευτικών δειγμάτων που εκτείνει το χρονολογικό του εύρος στην ΠΕ και ΜΕ. Προέρχονται δε από ποικίλες θέσεις, κάποιες από τις οποίες αποτελούν σημαντικότερα κέντρα της εκάστοτε περιόδου όπως π.χ. η Λέρνα ή η Εύτρηση. Όντας έκφανση του υλικού πολιτισμού, συμβάλουν στο καλύτερο προσδιορισμό του σώματος της κεραμικής της εκάστοτε θέσης.

Το γεγονός αυτό καθιστά τα συγκεκριμένα δείγματα ένα σώμα πρωτογενών (στην παρούσα μελέτη τουλάχιστον) δεδομένων, το οποίο δύναται να χρησιμοποιηθεί μεταξύ άλλων, ως πεδίο ελέγχου και επαλήθευσης κάποιων εκ των συμπερασμάτων και μοτίβων που παρατηρήθηκαν στις προηγούμενες σελίδες της παρούσας μελέτης.

Αρχικά θα γίνει αναλυτική παρουσίαση όλων των διαθέσιμων δειγμάτων και στη συνέχεια θα γίνει σύνθεση και αποτίμηση των δεδομένων και μια προσπάθεια εξαγωγής κάποιων συμπερασμάτων.

Τα δείγματα

1. Απότμημα χείλους πίθους (εικ.33.1), θέση Ζυγουριές, ΠΕΠ, πάχος σώματος: 1,2εκ., κεραμόχρους χονδροειδής πηλός με εγκλείσματα σχιστόλιθου, φαιόμαυρο επίσχισμα, πλαστική ταινία που φέρει εγχάρακτη διακόσμηση (μοτίβο γ).

2. Απότμημα χείλους πίθου (εικ.33.2), θέση Ζυγουριές, ΠΕΠ, πάχος σώματος: 1,83εκ., ανοικτός καστανός πηλός, φαιός πυρήνας, ίχνη από φαιόμαυρο επίσχιμα, πλαστική ταινία με επικαλυπτόμενους δίσκους (μοτίβο δ).

3. Απότμημα σώματος πίθου με λαβή (εικ.33.3), θέση Λέρνα, ΜΕΠ/ΙΙΙ, πάχος σώματος: 0,8εκ., μήκος λαβής: 13εκ., πλάτος λαβής: 5.5εκ., υπόλευκος πηλός εμπεριέχων “ασημένιο” μαρμαρυγία, αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

4. Απότμημα σώματος πίθου με λαβή (εικ.33.4), θέση Καλάμι, ΜΕ, πάχος σώματος: 1εκ., μήκος λαβής: 12,5εκ., πλάτος λαβής: 3,8εκ., ροζέ πηλός, χρήση άμμου ως απλαστικής ύλης.

5. Απότμημα σώματος πίθου με λαβή (εικ.33.5), θέση Εύτρηση, ΜΕ, πάχος σώματος: 1,1εκ., μήκος λαβής: 9,5εκ., πλάτος λαβής: 7,9εκ., υπόλευκος πηλός εμπεριέχων “ασημένιο” μαρμαρυγία, αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

¹ Αισθάνομαι την ανάγκη να εκφράσω και εδώ τις θερμές μου ευχαριστίες προς τη δρ. Natalia Vogeikoff-Brogan για την παράχωρηση σχετικής άδειας και πρόσβασης στην εν λόγω αρχαιολογική συλλογή.

6. Απότμημα χείλους πίθου (εικ.33.6), θέση Εύτρηση, ΜΕ, πάχος σώματος: 1,6εκ., κεραμόχρους χονδροειδής πηλός, με εγκλείσματα σχιστόλιθου και πιθανώς ασβεστόλιθου, γραπτή διακόσμηση, ταινίες αποτελούμενες από κόκκινη βαφή.

7. Απότμημα χείλους πίθου (εικ.34.1), θέση Εύτρηση, ΜΕ, πάχος σώματος: 0,9εκ., υπόλευκος πηλός εμπεριέχων ασημένιο μαρμαρυγία, αμαυρόχρωμη διακόσμηση.

8. Απότμημα χείλους πίθου (εικ.34.2), θέση Γωνιά, ΜΕ, πάχος σώματος: 1,2εκ., ροζέ πηλός, φαιός πυρήνας, χρήση άμμου ως απλαστικής ύλης, γραπτή διακόσμηση, ταινίες αποτελούμενες από μαύρη βαφή.

9. Απότμημα χείλους πίθου (εικ.21.1), θέση Νέα Στύρα, ΜΕ, πάχος σώματος: 1,1εκ., κόκκινος χονδροειδής πηλός περιέχων πιθανότατα χαλαζία, τεφρός πυρήνας, εμπύεστη διακόσμηση, κυκλικού σχήματος αβαθείς οπές (Μοτίβο Α).

Συζήτηση

Το υλικό που παρουσιάστηκε, παρ' όλο που αποτελεί ένα μάλλον ετερογενές σύνολο, σε ό,τι αφορά στη γεωγραφική του προέλευση, διαθέτει ωστόσο ως συνεκτικό δεσμό το γεγονός ότι όλα τα δείγματα ανήκουν στο ίδιο σχήμα (πίθοι). Ως τέτοια αποτελούν ένα καλό μέσο σύγκρισης με το υπόλοιπο σύνολο των πίθων της ίδιας θέσης και χρονολόγησης.

Με βάση το παραπάνω δεδομένο είναι δυνατό να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις σε ό,τι αφορά διαφορετικές εκφάνσεις της συγκεκριμένης κατηγορίας και οι οποίες αφορούν στη μορφολογία (σχήμα - διακόσμηση), τη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία και τέλος τα μοτίβα διασποράς που ενδεχομένως προκύπτουν.

Το ίδιο δεν μπορεί να λεχθεί για δείγματα που προέρχονται από θέσεις που έχουν ερευνηθεί είτε εν μέρει μόνο, είτε δεν απέδωσαν σημαντικό αριθμό κεραμικών ευρημάτων τα οποία να είναι σε θέση να σχηματίσουν μια σχετικά πλήρη εικόνα, σε ό,τι αφορά το εύρος του κεραμικού σχηματολογίου μιας θέσεως, πόσο μάλλον μια εικόνα για τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία. Είναι ωστόσο δυνατό να μελετηθούν σε ευρύτερη συνάρτηση με την περιοχή του ελλαδικού χώρου και να συμπληρώσουν την εικόνα που διαθέτουμε γι' αυτόν.

Κατ' αρχήν σε ό,τι αφορά στην τυπολογία της μορφολογίας μπορούν να λεχθούν σχετικά λίγα. Εξαιτίας της αποσπασματικής φύσης του υλικού, δεν είμαστε σε θέση να ανασυνθέσουμε το σχήμα του αγγείου. Πιθανές εξαιρέσεις αποτελούν τα δείγματα 3 και 7 (των εικόνων 33.3 και 34.1) από τη Λέρνα και Εύτρηση αντίστοιχα, τα οποία ανήκουν κατά πάσα πιθανότητα στον τύπο 1 της ΜΕ.

Τα διακοσμητικά μοτίβα που απαντώνται στα διαθέσιμα δείγματα εντάσσονται εύκολα σε γενικές γραμμές στο διακοσμητικό ρεπερτόριο των περιόδων και θέσεων στις οποίες ανήκουν. Έτσι τα δείγματα της ΠΕ φέρουν ταινιωτή πλαστική διακόσμηση σε συνήθη μοτίβα (γ και δ). Επίσης τα δείγματα που ανήκουν στη ΜΕ φέρουν στην πλειονότητά τους αμαυρόχρωμη διακόσμηση, η οποία κυριαρχεί ως τρόπος διακόσμησης στο ανατολικό ήμισυ της νότιας ηπειρωτικής Ελλάδας (όπου και ανήκουν εν λόγω θέσεις) κατά τη συγκεκριμένη φάση.

Υφίστανται ωστόσο κάποιες εξαιρέσεις οι οποίες αν και δεν αποτελούν μοναδικά φαινόμενα, εντάσσονται ωστόσο σε μια κατηγορία όπου η χρησιμοποιούμενη διακόσμηση φαίνεται να μην αποτελεί τον κανόνα. Σε αυτήν κατηγορία ανήκει ένα

δείγμα από την Εύτρηση (6, εικ.33.6) και ένα από τη Γωνιά (8, εικ.34.2), τα οποία φέρουν ταινίες από κόκκινη και μαύρη βαφή αντίστοιχα. Τέλος το δείγμα από τα Νέα Στύρα (9, εικ.21.1) αν και φαίνεται να ανήκει στη ΜΕ, φέρει εμπίεστη διακόσμηση γεγονός μάλλον ασυνήθιστο για δείγματα από θέσεις του ανατολικού ημίσεως της νοτίου ηπειρωτικής Ελλάδας κατά τη συγκεκριμένη περίοδο. Όπως έχει διαφανεί², η εν λόγω διακόσμηση εξακολουθεί να απαντάται σε πίθους σε ολόκληρη τη δυτική Πελοπόννησο καθ' όλη τη διάρκεια της ΜΕ, αποτελώντας πιθανότατα επιβίωση της ΠΕ και χαρακτηριστικό μιας περιφερειακής σχέσης με τις κεραμικές εξελίξεις και νέες τάσεις που εμφανίζονται στις Κυκλάδες κατά τη ΜΕΙ/Π. Ενδεχομένως η περίπτωση από τα Νέα Στύρα θα πρέπει να αναχθεί σε αντίστοιχες συνθήκες.

Ως προς την τεχνολογία που χρησιμοποιήθηκε στο υπό μελέτη κεραμικό σύνολο, δεν φαίνεται να υπάρχουν ενδείξεις ή δεδομένα που να διαφοροποιούνται σε ό,τι είναι γνωστό έως τώρα, ή να προσθέτουν νέες ενδείξεις ως προς το υλικό ή τις τεχνικές κατασκευής που χρησιμοποιούνταν κατά την ΠΕ και ΜΕ. Κατά κανόνα φαίνεται να χρησιμοποιείται περισσότερο ή λιγότερο χονδροειδής πηλός και ένα εύρος πλαστικών υλών, οι οποίες συναντώνται και σε άλλες περιπτώσεις και θέσεις. Ως προς την τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή, δεν είναι δυνατό να γίνει κάποια παρατήρηση για κανένα από τα διαθέσιμα δείγματα. Κάποια δείγματα εμφανίζουν φαιό (2, εικ.33.2, και 8, εικ.34.2) ή τεφρό (9, εικ.21.1) πυρήνα. Το γεγονός αυτός υποδεικνύει, είτε μικρής διάρκειας όπτησης, είτε χαμηλές θερμοκρασίες όπτησης³, συνθήκες που ευθύνονται για τη διχρωμία επιφάνειας πυρήνα. Αμφότερα φαίνεται να αποτελούσαν σε κάποιες περιοχές μέρος της κατασκευαστικής διαδικασίας τόσο κατά την ΠΕ όσο και κατά τη ΜΕ.

Σημαντικές ενδείξεις που επαληθεύουν και συμπληρώνουν ό,τι γνωρίζουμε για τα μοτίβα διακίνησης των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων προέρχονται από δύο δείγματα του υπό μελέτη κεραμικού συνόλου. Το ένα προέρχεται από τη Λέρνα (3, εικ.33.3) και το άλλο από την Εύτρηση (7, εικ.34.1). Αμφότερα, με βάση τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά φαίνεται να αποτελούν εισαγωγές από την Αίγινα και δη τον οικισμό της Κολώνας. Για κάποια άλλα δείγματα όπως αυτά από την Εύτρηση (1, εικ.33.1 και 2, 33.2), τα Νέα Στύρα (9, εικ.21.1), το Καλάμι (4, εικ.33.4) και τη Γωνιά (8, εικ.34.2) είναι μάλλον λογικό να υποτεθεί μια εντόπια προέλευση.

Μπορεί να λεχθεί κάτι ακόμη σχετικά με το υπάρχον κεραμικό δείγμα. Είναι χαρακτηριστικό πόσο σχετική ή μάλλον ημιτελής μπορεί να είναι η εικόνα που παρουσιάζει μια θέση σε ό,τι αφορά τη συχνότητα, τη διασπορά “εντός των τειχών”, ακόμη και το είδος των αποθηκευτικών μέσων και δυνατοτήτων της σε μια συγκεκριμένη περίοδο. Συχνά, αρκεί η εισαγωγή μιας μικρής ποσότητας νέων δεδομένων σε ένα κεραμικό σύνολο για να μεταβληθεί σημαντικά η εικόνα που αυτό παρουσιάζει, όχι τόσο σε θέματα μορφολογίας, αλλά σε πεδία όπως η συχνότητα εμφάνισης, οι εφαρμογές τα αποθηκευτικά μοτίβα, κυρίως σε ό,τι αφορά στην αναλογία χρήσης πίθων σε σχέση με άλλα αποθηκευτικά μέσα..

Όπως διαφάνηκε από τη μελέτη του υλικού, η μεγάλη πλειονότητα των δειγμάτων αποτελούν αντικείμενα που δύνανται να ενταχθούν με σχετική ευκολία στα γενικότερα δεδομένα που υφίστανται για την εκάστοτε περίοδο και θέση, με άλλα λόγια στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο. Θα λέγαμε δηλαδή ότι αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα του κεραμικού συνόλου των θέσεων και περιόδων στις

² Βλ. κεφ. 1.2, ΜΕ, Συζήτηση, επί του παρόντος.

³ γεγονότα εν μέρει αλληλοεξαρτώμενα άλλωστε.

οποίες εντάσσονται και προσδιορίζουν. Παρ' όλα αυτά είναι σε θέση –νομοτελειακά- ως νέα δεδομένα που εισάγονται σε ένα σύνολο δεδομένων, να προσφέρουν κάποιες νέες πληροφορίες και σε κάποιες περιπτώσεις να συμπληρώσουν τις ήδη υπάρχουσες παρέχοντάς μας μια κάπως πληρέστερη εικόνα.

ΧΑΡΤΕΣ



ΧΑΡΤΗΣ 1

Θέσεις Νεολιθικής περιόδου που αναφέρονται στο κείμενο

Υπόμνημα Χάρτη 1

1. Αγορά Αθηνών	5. Αιγείρα	9. Σπήλαιο Αλεπότρυπα
2. Κεφάλαια	6. Παγκάλι	10. Αγ. Δημήτριος
3. Σπήλαιο Σαρακηνού	7. Σπήλαιο Σκοτεινή	
4. Σπήλαιο Λιμνών	8. Ασέα	



ΧΑΡΤΗΣ 2

Θέσεις Πρώιμης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο

Υπόμνημα Χάρτη 2

1. Λέρνα	17. Μάλθη	33. Αλιείς	49. Κίρρα
2. Ζυγουριές	18. Άγιος Στέφανος	34. Λιθαρές	50. Πρόσυμνα
3. Μπερμπάτι	19. Φυλάκωπή	35. Αγ. Δημήτριος	51. Άργος
4. Κοράκου	20. Ακρωτήρι	36. Δεριζιώτη Αλώνι	52. Μύρτος
5. Κόρινθος	21. Ορ. Κύνθος	37. Αιγείρα	53. Ακοβίτικα
6. Ασίνη	22. Ηραίο	38. Σπήλαιο Λιμνών	54. Στενό
7. Τίρυνθα	23. Τροία	39. Φενεός	55. Θερμή
8. Κολώνα	24. Γωνιά	40. Σπήλαιο Σαρακηνού	56. Μάνικα
9. Άγιος Κοσμάς	25. Μαστός	41. Ροβιές	58. Ταλίτσι
10. Αγία Ειρήνη	26. Μιδέα	42. Γλύφα	59. Τσούγκιζα
11. Ασκηταριό	27. Πετρί	43. Θήβα	60. Αγ. Μάμας
12. Εύτρηση	28. Ασέα	44. Βοϊδοκοιλιά	61. Ντικιλί Τας
13. Ορχομενός	29. Παυλοπέτρι	45. Τείχος Δυμαίων	62. Πολύχρονο
14. Προσκυνάς	30. Καλογερόβρυση	46. Πηλικάτα	
15. Καλαμάκι	31. Γιάλτρα	47. Έλος	
16. Ολυμπία	32. Ρουφ	48. Kum Tere	



ΧΑΡΤΗΣ 3

Θέσεις Μέσης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο

Υπόμνημα Χάρτη 3

1. Λέρνα	17. Αγ. Νικόλαος	33. Κρίσα	49. Πύργος
2. Άργος	18. Αγία Ειρήνη	34. Ελάτεια (Δραχμάνι)	50. Καλογερόβρυση
3. Ταφικός Κύκλος Β	19. Φυλάκωπή	35. Κορυφάσιο	51. Νέα Στύρα
4. Μιδέα	20. Εύτρηση	36. Πευκάκια Μαγούλα	52. Θέρμος
5. Μαστός	21. Θήβα	37. Κουκονήσι	53. Νησακούλι
6. Ασίνη	22. Ορχομενός	38. Αφίδναι	54. Αγ. Νικόλαος Μύλων
7. Τίρυνθα	23. Μπερμπάτι	39. Ακρωτήρι	55. Σύνορο
8. Κολώνα	24. Κίρρα	40. Καστράκι	56. Καυκανιά
9. Κοράκου	25. Βόλος	41. Ασέα	57. "Κάστρο" Συκεώνος
10. Γωνιά	26. Κάστρο	42. Τσούγκιζα	58. Καλάμι
11. Αντρώνα	27. Τζάνη Μαγούλα	43. Κιάφα Θίτι	59. Αετόπετρα
12. Γαλατάς	28. Πύλος	44. Άγιος Στέφανος	
13. Ελευσίνα	29. Παπούλια	45. Μάλθη	
14. Αθήνα	30. Σαμικό	46. Μενελάιο	
15. Θορικός	31. Περιστεριά	47. Βοϊδοκοιλιά	
16. Κερατέα	32. Καμίνια	48. Νιχώρια	



ΧΑΡΤΗΣ 4

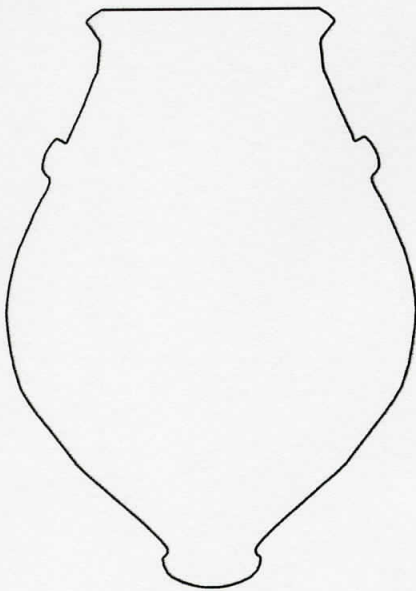
Θέσεις Ύστερης Εποχής Χαλκού που αναφέρονται στο κείμενο

Υπόμνημα Χάρτη 4

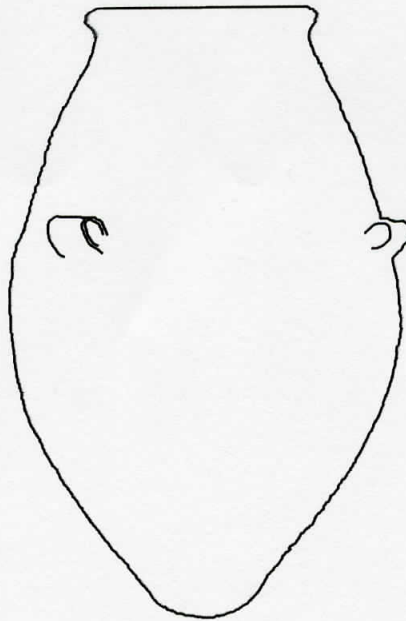
1. Μυκίνες	17. Κνωσός	33. Ζερέλια
2. Μιδέα	18. Μενελάιο	34. «Τύμβος του Σαλγανέα»
3. Πρόσυμνα	19. Τροία	35. Δοράτη
4. Τίρυνθα	20. Πύλος	36. Άγιος Στέφανος
5. Ασίνη	21. Νιχώρια	37. Κομμός
6. Ακρ. Ιρίων	22. Εμπορείος	38. Διμήνι
7. Μόδι	23. Κρίσα	39. Μπερμπάτι
8. Κολώνα	24. Τείχος Δυμαίων	40. Ulu Burun
9. Κοράκου	25. Ακρωτήρι	41. Άσσηρος
10. Αθήνα	26. Γλάς	42. Εύτρηση
11. Αγ. Κοσμάς	27. Ορχομενός	
12. Αγ. Ειρήνη	28. Περιστεριά	
13. Θορικός	29. Τσούγκιζα	
14. Θήβα	30. Κιάφα Θίτι	
15. Πύργος Λιβανατών	31 Καλαπόδι	
16. Λευκαντί	32. Κόρινθος	

ΕΙΚΟΝΕΣ

(όχι σε κλίμακα)



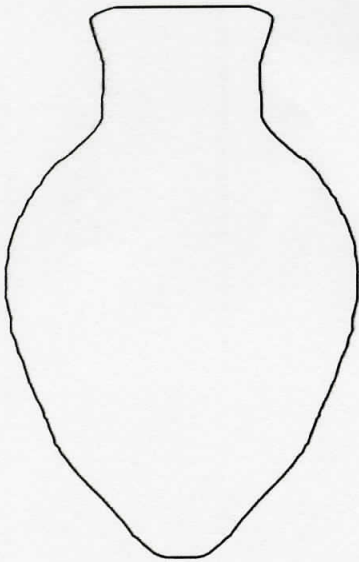
1.1 ΤΥΠΟΣ 1



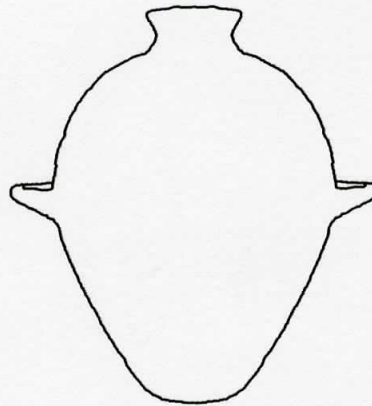
1.2 ΤΥΠΟΣ 2



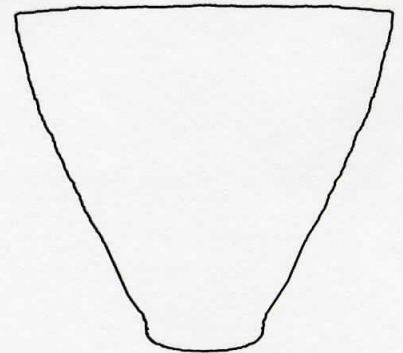
1.3 ΤΥΠΟΣ 3



1.4 ΤΥΠΟΣ 4



1.5 ΤΥΠΟΣ 5



1.6 ΤΥΠΟΣ 6

Πρωτοελλαδική Περίοδος

Εικ. 1.1 ΠΕ τύπος πήθου 1 (σχέδιο, βασισμένο στο Blegen 1928, fig.111).

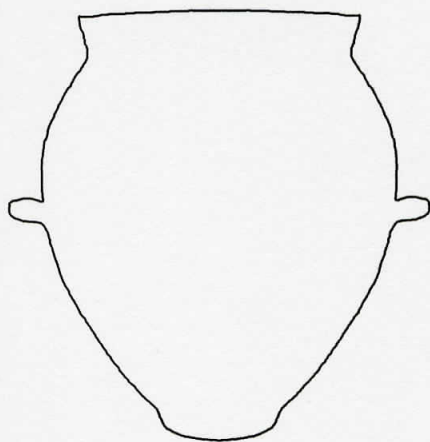
Εικ. 1.2 ΠΕ τύπος πήθου 2 (σχέδιο, από Εθνικό Αρχαιολογικό μουσείο, αρ. 8902).

Εικ. 1.3 ΠΕ τύπος πήθου 3 (σχέδιο, από Wiencke 1970, pl.23:240).

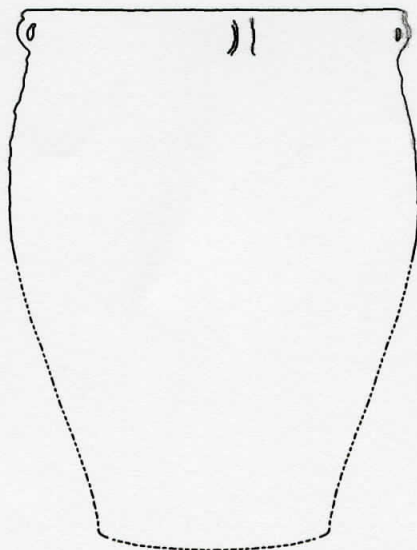
Εικ. 1.4 ΠΕ τύπος πήθου 4 (σχέδιο, από Valmin 1938, fig.63).

Εικ. 1.5 ΠΕ τύπος πήθου 5 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.82:117).

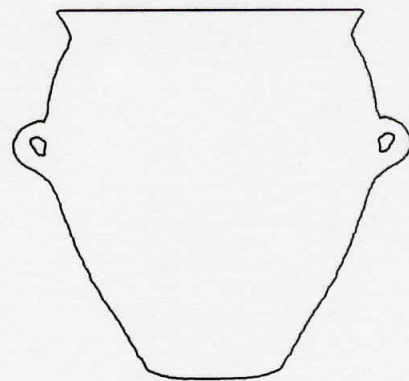
Εικ. 1.6 ΠΕ τύπος πήθου 6 (σχέδιο, από Blegen 1928, fig. 107).



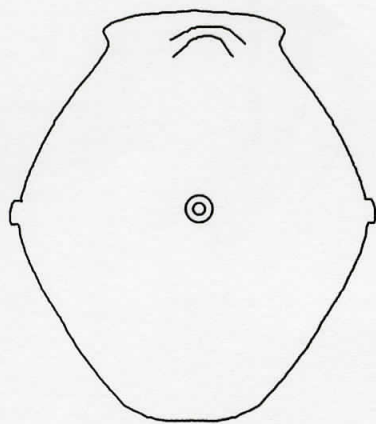
2.1 ΤΥΠΟΣ 7



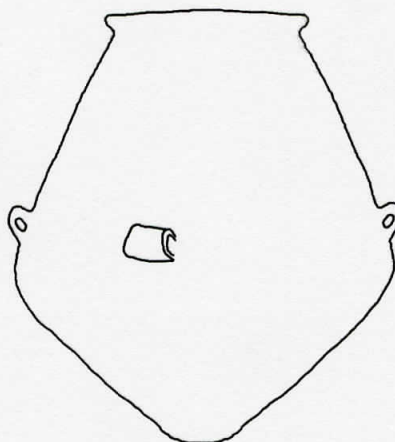
2.2 ΤΥΠΟΣ 8



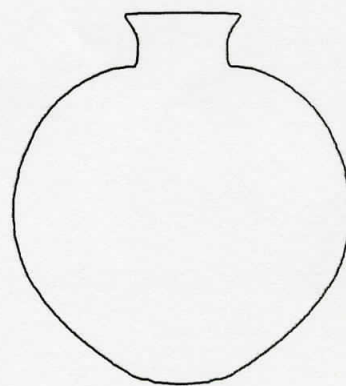
2.3 ΤΥΠΟΣ 9



2.4 ΤΥΠΟΣ 10



2.5 ΤΥΠΟΣ 11



2.6 ΤΥΠΟΣ 12

Πρωτοελλαδική Περίοδος

Εικ.2.1 ΠΕ τύπος πίθου 7 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.93:197).

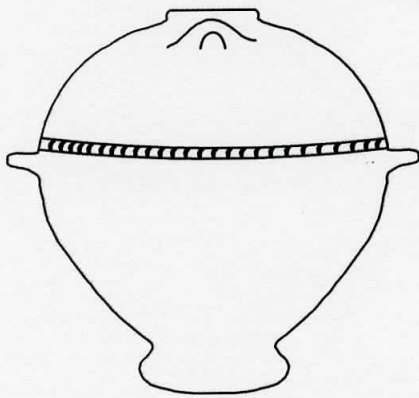
Εικ.2.2 ΠΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, βασισμένο στο Golman 1931 fig.148).

Εικ.2.3 ΠΕ τύπος πίθου 9 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981 taf.93:201).

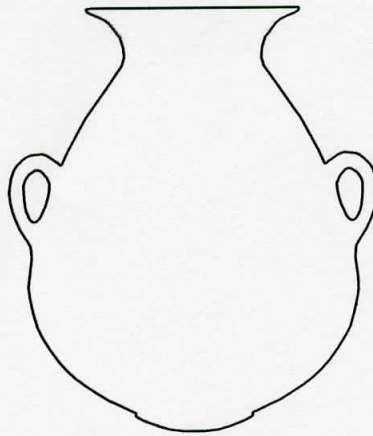
Εικ.2.4 ΠΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.87:151).

Εικ.2.5 ΠΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.83:118).

Εικ.2.6 ΠΕ τύπος πίθου 12 (εξιδανικευμένο σχέδιο, βασισμένο στο Walter Felten 1981 taf.85:129).



3.1 ΤΥΠΟΣ 12β

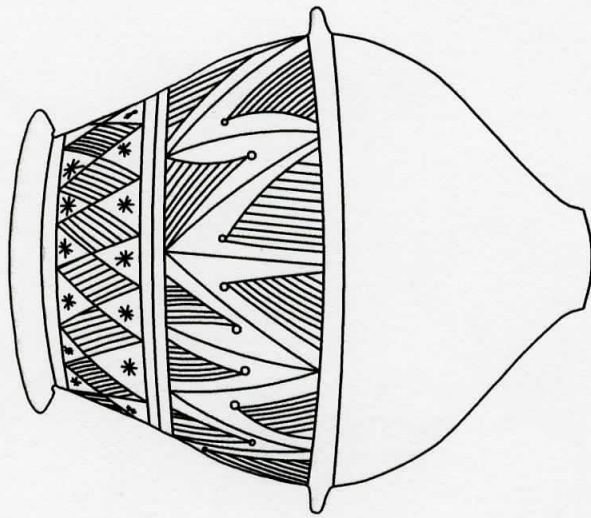


3.2 ΤΥΠΟΣ 13

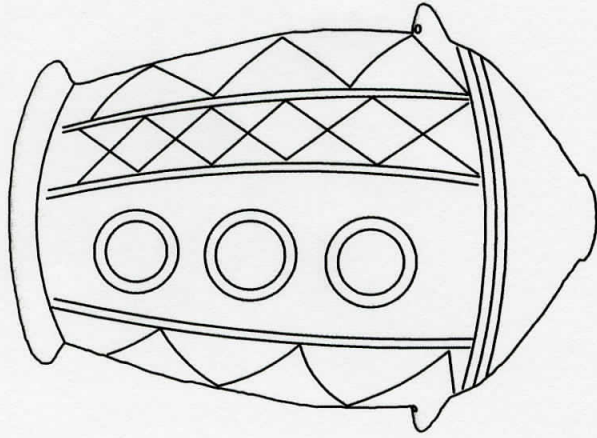
Πρωτοελλαδική Περίοδος

Εικ.3.1 ΠΕ τύπος πίθου 12β (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.82:116).

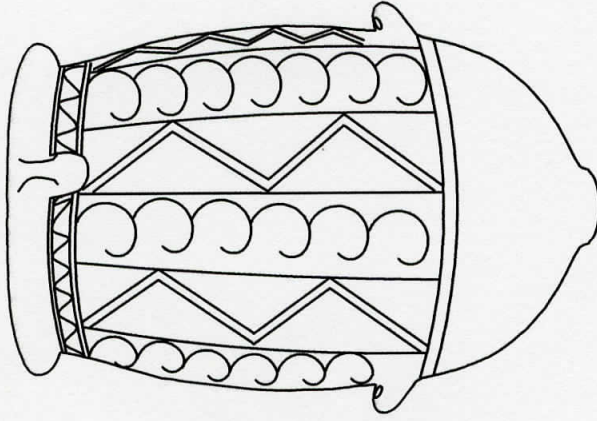
Εικ.3.2 ΠΕ τύπος πίθου 13 (σχέδιο, από Walter, Felten 1981, taf.92:196).



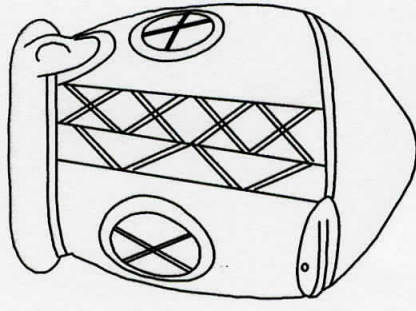
4.1 ΤΥΠΟΣ 1, ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ



4.2 ΤΥΠΟΣ 1, ΩΡΙΜΗ ΦΑΣΗ



4.3 ΤΥΠΟΣ 1, ΥΣΤΕΡΗ ΦΑΣΗ



4.4 ΤΥΠΟΣ 1β

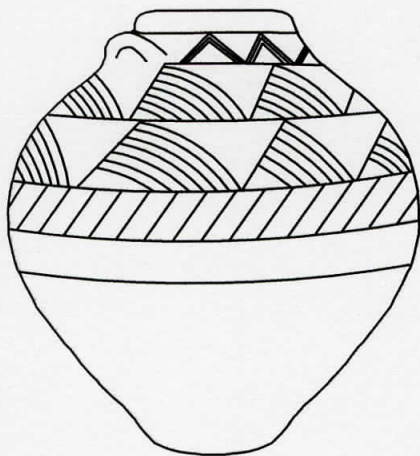
Μεσοελλαδική Περίοδος

Εικ.4.1 ΜΕ τύπος πίθου 1, πρώιμη φάση (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.2).

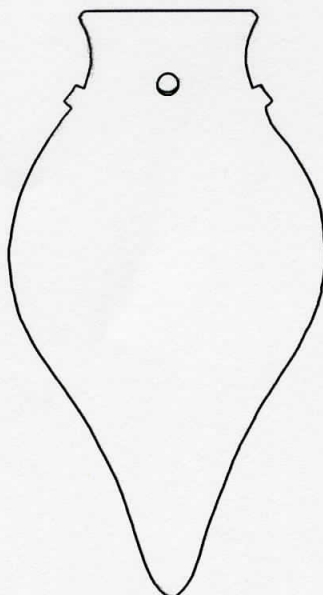
Εικ.4.2 ΜΕ τύπος πίθου 1, ώριμη φάση (σχέδιο, από Sarri 2010, phototaf. 5:5).

Εικ.4.3 ΜΕ τύπος πίθου 1, ύστερη φάση (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.20).

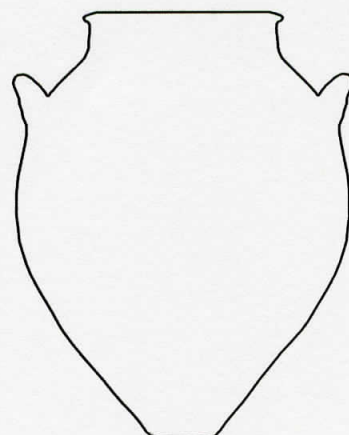
Εικ.4.4 ΜΕ τύπος πίθου 1β (σχέδιο, από Στάης 1895, πιν.10:1).



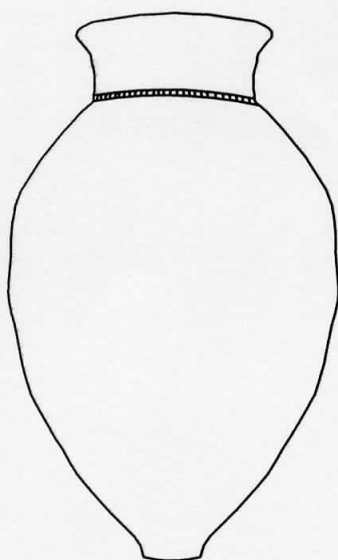
5.1 ΤΥΠΟΣ 2



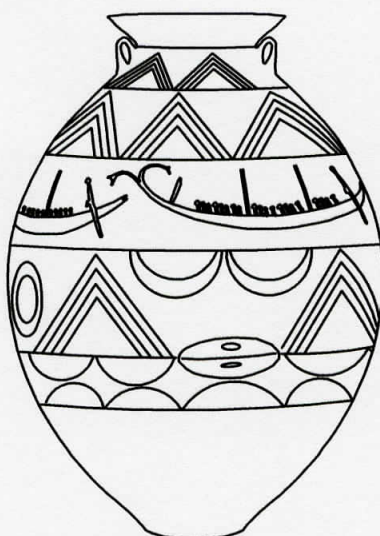
5.2 ΤΥΠΟΣ 3



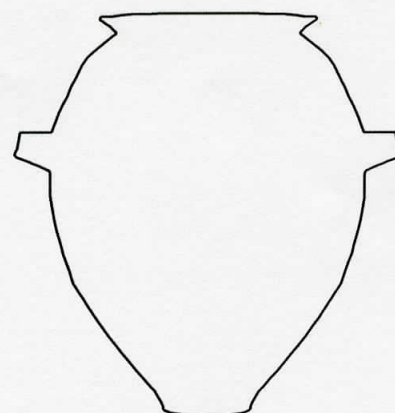
5.3 ΤΥΠΟΣ 4



5.4 ΤΥΠΟΣ 5



5.5 ΤΥΠΟΣ 6



5.6 ΤΥΠΟΣ 7

Μεσοελλαδική Περίοδος

Εικ.5.1 ΜΕ τύπος πήθου 2 (σχέδιο, από Caskey 1960 pl.70k).

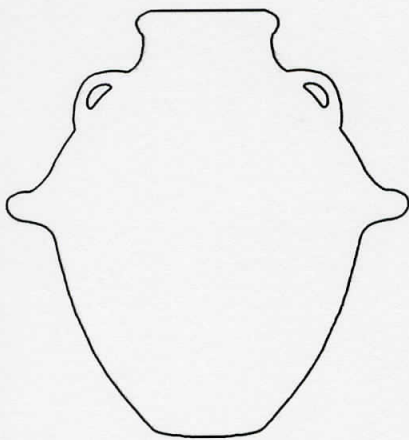
Εικ.5.2 ΜΕ τύπος πήθου 3 (σχέδιο, από Goldman 1931 fig.35:1).

Εικ.5.3 ΜΕ τύπος πήθου 4 (σχέδιο, από Σωτηριάδης 1912, fig.9).

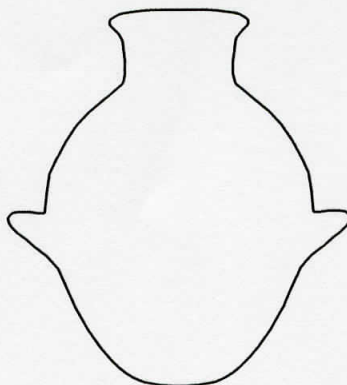
Εικ.5.4 ΜΕ τύπος πήθου 5 (σχέδιο, από Μαρινάτος 1962, πιν.93:α).

Εικ.5.5 ΜΕ τύπος πήθου 6 (σχέδιο, από Siedentopf 1991 taf.35).

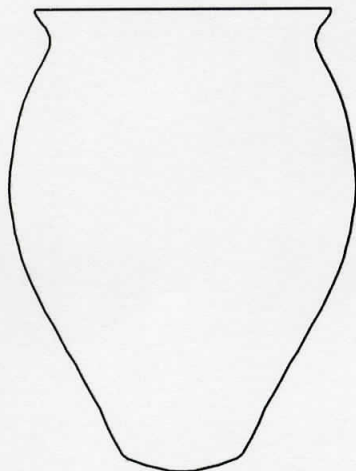
Εικ.5.6 ΜΕ τύπος πήθου 7 (σχέδιο, από Blegen et al. 1973, fig.233:2).



6.1 ΤΥΠΟΣ 8



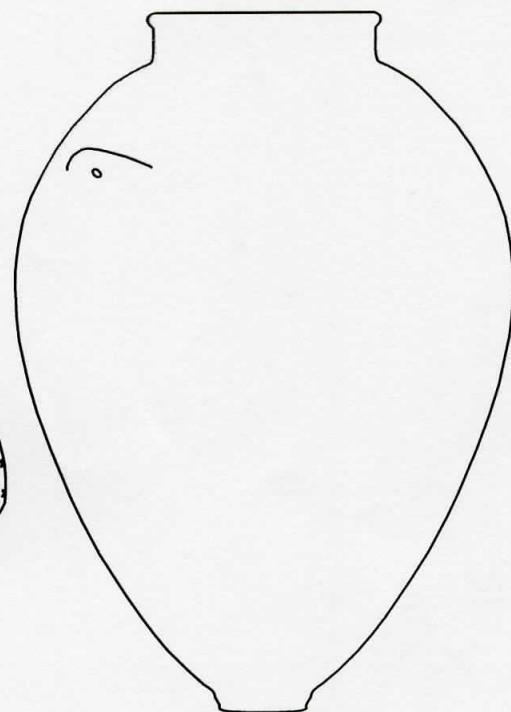
6.2 ΤΥΠΟΣ 9



6.3 ΤΥΠΟΣ 10



6.4 ΤΥΠΟΣ 11



6.5 ΤΥΠΟΣ 12

Μεσοελλαδική Περίοδος

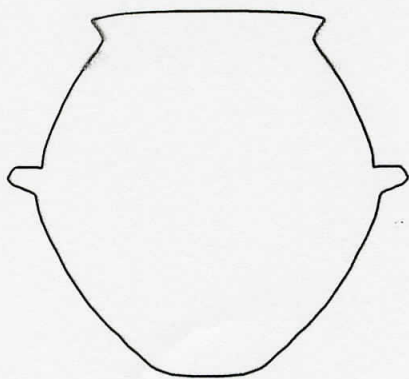
Εικ.6.1 ΜΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, από Dor et al. 1960, pl. XLVII).

Εικ.6.2 ΜΕ τύπος πίθου 9 (σχέδια, από Goldman 1931, fig.247 και Blegen 1954, pl.38:6).

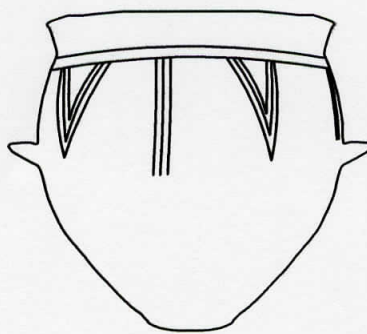
Εικ.6.3 ΜΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Frödin, Persson 1938, fig.193:8).

Εικ.6.4 ΜΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Goldman 1931 fig.203).

Εικ.6.5 ΜΕ τύπος πίθου 12 (σχέδιο, από Gauss, Kiriati 2011, fig.106: KOL 266).



7.1 ΤΥΠΟΣ 13

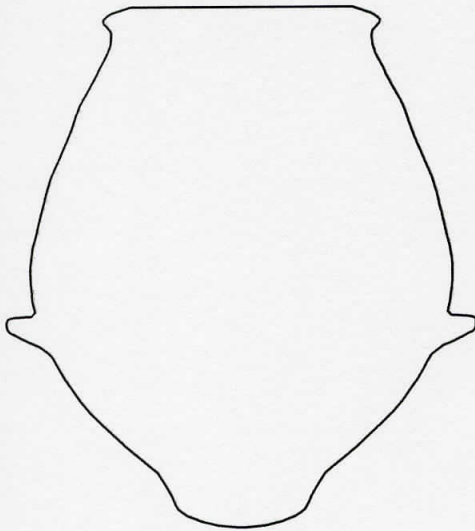


7.2 ΤΥΠΟΣ 14

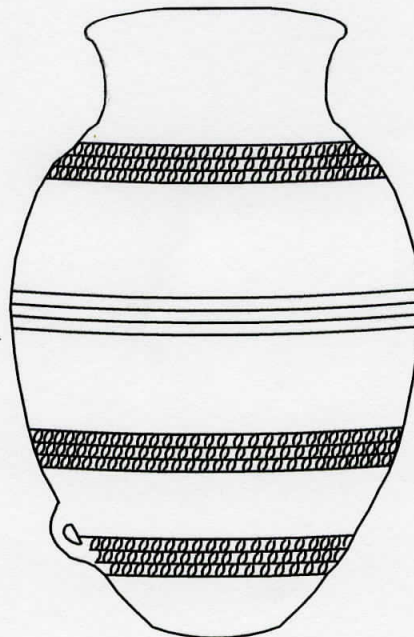
Μεσσελλαδική Περίοδος

Εικ.7.1 ΜΕ τύπος πίθου 13 (σχέδιο, από Caskey 1972, pl.86:E4).

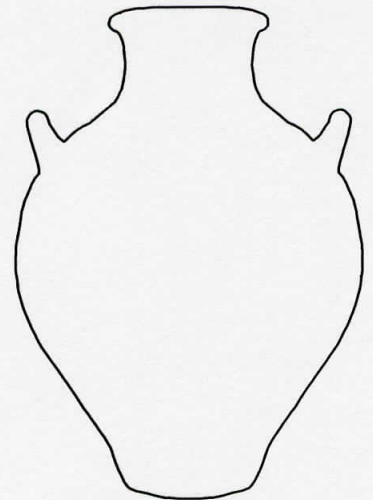
Εικ.7.2 ΜΕ τύπος πίθου 14 (σχέδιο, από Caskey 1954, pl.8:b).



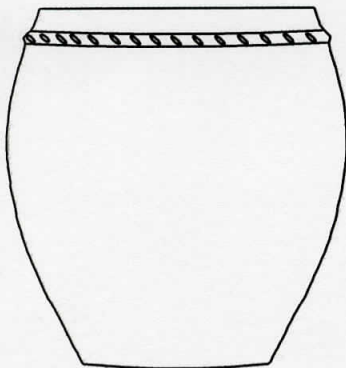
8.1 ΤΥΠΟΣ 1



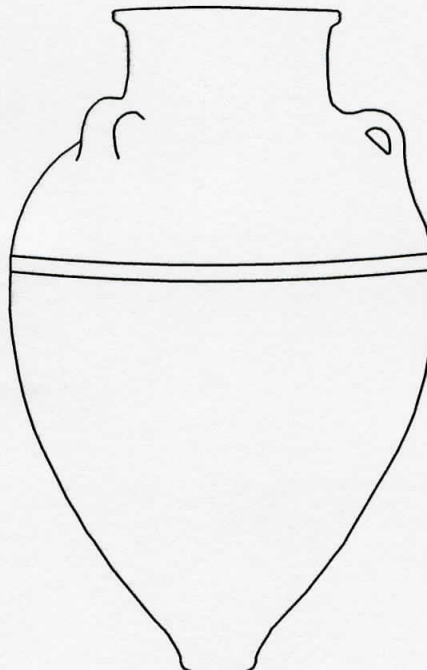
8.2 ΤΥΠΟΣ 2



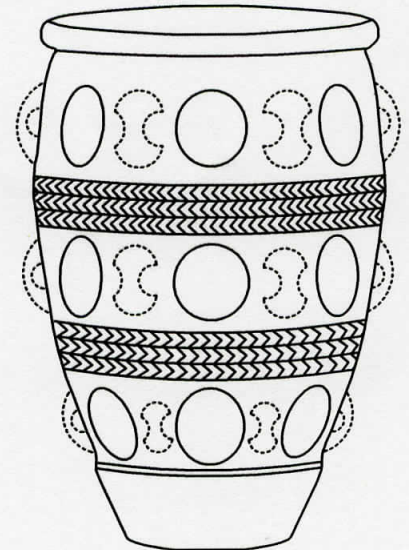
8.3 ΤΥΠΟΣ 3



8.4 ΤΥΠΟΣ 4



8.5 ΤΥΠΟΣ 5



8.6 ΤΥΠΟΣ 6

Υστεροελλαδική Περίοδος

Εικ.8.1 ΥΕ τύπος πίθου 1 (σχέδιο, από Mylonas 1959, fig.135:71).

Εικ.8.2 ΥΕ τύπος πίθου 2 (σχέδιο, από Cummer, Schofield 1984, pl.87·1576).

Εικ.8.3 ΥΕ τύπος πίθου 3 (σχέδιο, από Blegen 1937, fig.430).

Εικ.8.4 ΥΕ τύπος πίθου 4 (σχέδιο, από Blegen 1921, fig.105).

Εικ.8.5 ΥΕ τύπος πίθου 5 (σχέδιο, από Στάης 1895, πιν.11:3).

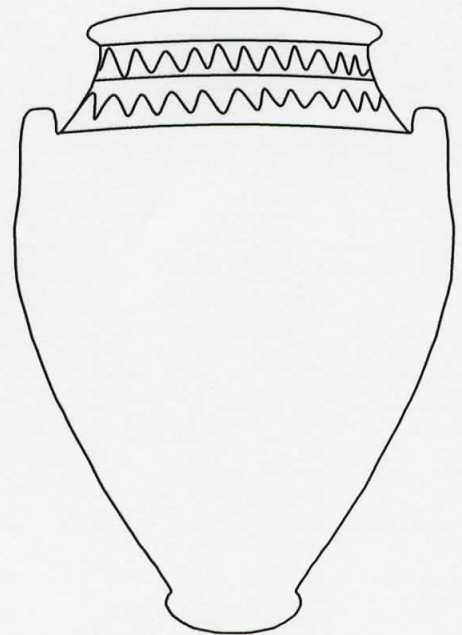
Εικ.8.6 ΥΕ τύπος πίθου 6 (σχεδιαστική αποκατάσταση βασισμένη σε μινωικά δείγματα).



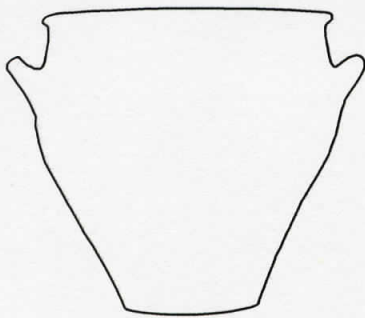
9.1 ΤΥΠΟΣ 7



9.2 ΤΥΠΟΣ 8



9.3 ΤΥΠΟΣ 9



9.4 ΤΥΠΟΣ 10



9.5 ΤΥΠΟΣ 11

Υστεροελλαδική Περίοδος

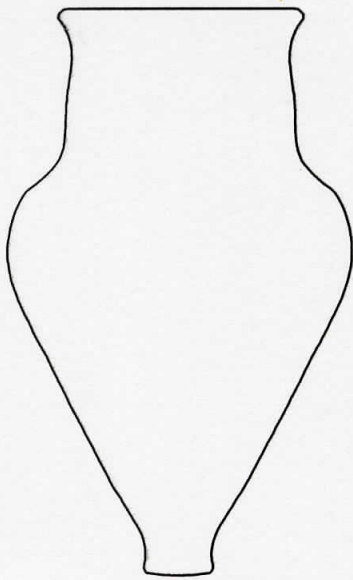
Εικ.9.1 ΥΕ τύπος πίθου 7 (σχέδιο, από Wace 1955, pl.28d).

Εικ.9.2 ΥΕ τύπος πίθου 8 (σχέδιο, από Blegen et al. 1973, fig.233:4).

Εικ.9.3 ΥΕ τύπος πίθου 9 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 607).

Εικ.9.4 ΥΕ τύπος πίθου 10 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383, 400,599).

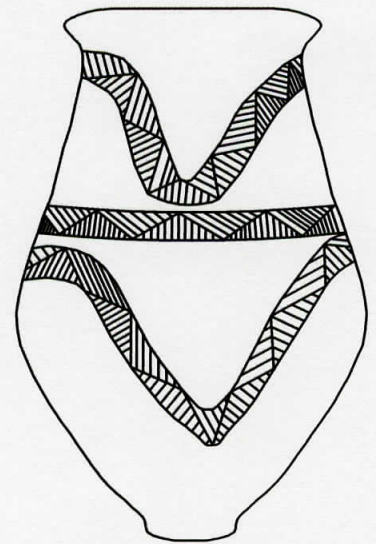
Εικ.9.5 ΥΕ τύπος πίθου 11 (σχέδιο, από Ιακωβίδης 2006, πιν..15:26).



10.1 ΤΥΠΟΣ 12



10.2 ΤΥΠΟΣ 13



10.3 ΤΥΠΟΣ 14

Υστεροελλαδική Περίοδος

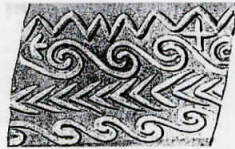
Εικ.10.1 ΥΕ τύπος πήθου 12 (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.33:602).

Εικ.10.2 ΥΕ τύπος πήθου 13 (σχέδιο, από Popham et al. 2006a, fig.2.39:4).

Εικ.10.3 ΥΕ τύπος πήθου 14 (σχέδιο, από Papadopoulos 1979, fig.187).



11 1 Μοτίβο 1



11.2 Μοτίβο 2



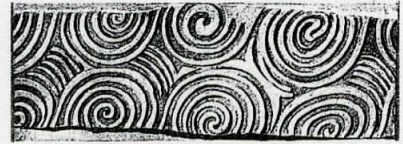
11.3 Μοτίβο 3



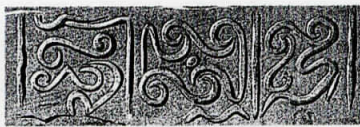
11.4 Μοτίβο 4



11.5 Μοτίβο 5



11.6 Μοτίβο 6



11 7 Μοτίβο 7



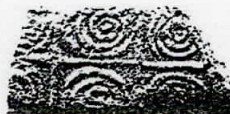
11.8 Μοτίβο 8



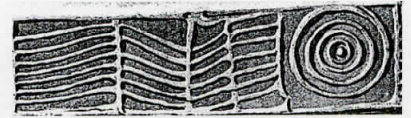
11.9 Μοτίβο 9



11 10 Μοτίβο 10



11 11 Μοτίβο 11



11 12 Μοτίβο 12



11 13 Μοτίβο 14



11 14 Μοτίβο 15



11 15 Μοτίβο 16

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Α. Ενσφράγιση διακόσμηση, 1 Σφραγιδοκύλινδροι

Εικ.11 1 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 1 (Wiенcke 1970, pl.29:S104).

Εικ.11.2 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 2 (Wiенcke 1970, pl.28:S92).

Εικ.11.3 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 3 (Wiенcke 1970, pl.27:S87).

Εικ.11.4 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 4 (Wiенcke 1970, pl.27:S88).

Εικ.11.5 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 5 (Wiенcke 1970, pl.27:S89).

Εικ.11.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 6 (Wiенcke 1970, pl.27:S90).

Εικ.11 7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 7 (Wiенcke 1970, pl.27:S91).

Εικ.11.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 8 (Wiенcke 1970, pl.27:S93).

Εικ.11.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 9 (Wiенcke 1970, pl.28:S95).

Εικ.11 10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 10 (Wiенcke 1970, pl.28:S96).

Εικ.11 11 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 11 (Wiенcke 1970, pl.22:234).

Εικ.11 12 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 12 (Wiенcke 1970, pl.28:S98).

Εικ.11 13 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 14 (Wiенcke 1970, pl.28:S100).

Εικ.11 14 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 15 (Kostoula 2004, taf.3:b).

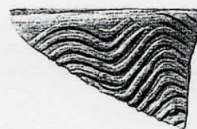
Εικ.11 15 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 16 (Wiенcke 1970, pl.29:S102).



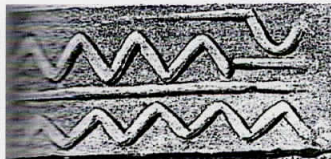
12.1 Μοτίβο 17



12.2 Μοτίβο 18



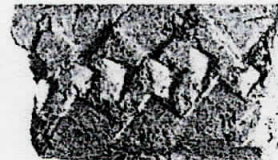
12.3 Μοτίβο 19



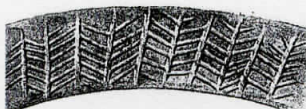
12.4 Μοτίβο 20



12.5 Μοτίβο 21



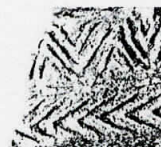
12.6 Μοτίβο 22



12.7 Μοτίβο 23



12.8 Μοτίβο 24



12.9 Μοτίβο 25



12.10 Μοτίβο 26



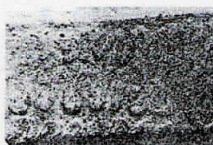
12.11 Μοτίβο 27



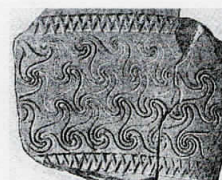
12.12 Μοτίβο 28



12.13 Μοτίβο 29



12.14 Μοτίβο 30



12.15 Μοτίβο 31

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Α. Ενσφράγιση διακόσμηση, 1 Σφραγιδοκύλινδροι

Εικ. 12.1 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 17 (Wiенcke 1970, pl.29:S103).

Εικ. 12.2 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 18 (Wiенcke 1970, pl.29:S105).

Εικ. 12.3 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 19 (Wiенcke 1970, pl.30:S107).

Εικ. 12.4 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 20 (Wiенcke 1970, pl.30:S109).

Εικ. 12.5 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 21 (Wiенcke 1970, pl.30:S110).

Εικ. 12.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 22 (Müller 1938, taf.XVI:13).

Εικ. 12.7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 23 (Wiенcke 1970, pl.29:S116).

Εικ. 12.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 24 (Müller 1938, taf.XVI:9).

Εικ. 12.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 25 (Müller 1938, taf.XVI:2).

Εικ. 12.10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 26 (Τζαβέλλα-Enjen 1984, πιν.50:β)

Εικ. 12.11 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 27 (Müller 1938, taf.XVII:16).

Εικ. 12.12 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 28 (Müller 1938, taf.XVII:2).

Εικ. 12.13 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 29 (Müller 1938, taf.XVII:1).

Εικ. 12.14 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 30 (Müller 1938, taf.XVII:10).

Εικ. 12.15 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 31 (Kosmopoulos 1948, fig.36).



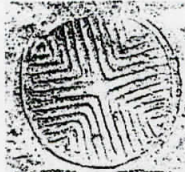
13.1 Μοτίβο 32



13.2 Μοτίβο 33



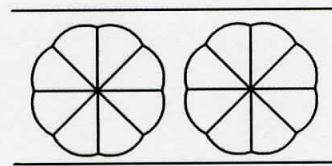
13.3 Μοτίβο 34



13.4 Μοτίβο 1



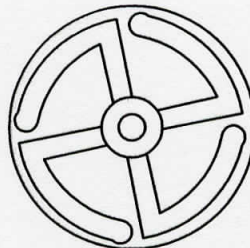
13.5 Μοτίβο 2



13.6 Μοτίβο 3



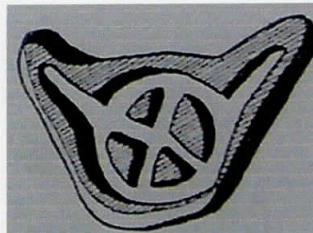
13.7 Μοτίβο 4



13.8 Μοτίβο 5



13.9 Μοτίβο 6



13.10 Μοτίβο 7

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Α. Ενσφράγιση διακόσμηση, 1 Σφραγιδοκύλινδροι

Εικ. 13.1 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 32 (Wiencke 1970, pl.28:S101).

Εικ. 13.2 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 33 (Wiencke 1970, pl.30:S112).

Εικ. 13.3 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 34 (Siedentopf 1973, taf.3: 86).

2. Σφραγίδες

Εικ. 13.4 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 1 (Caskey 1956, pl.44:d).

Εικ. 13.5 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 2 (Wilson 1999, pl.54:326).

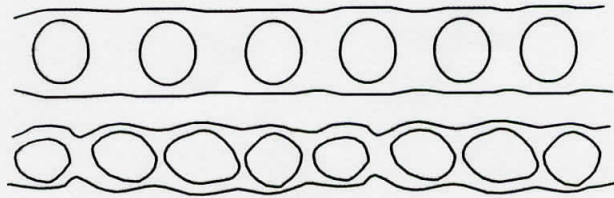
Εικ. 13.6 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 3 (σχέδιο από Sackett et al. 1966, pl.9:d).

Εικ. 13.7 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 4 (Walter, Felten 1981 taf.101 264).

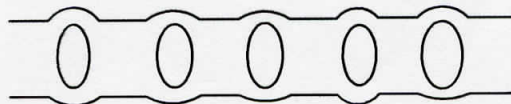
Εικ. 13.8 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 5 (σχέδιο, από Frödin, Persson, 1938, fig.160:2).

Εικ. 13.9 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 6 (Wilson 1999, pl.54: 330).

Εικ. 13.10 ΠΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 7 (Πετριτάκη 1980, σχ. 49).



14.1 Μοτίβο α



14.2 Μοτίβο α2



14.3 Μοτίβο β



14.4 Μοτίβο γ



14.5 Μοτίβο γ2



14.6 Μοτίβο δ

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική - Ανάγλυφη διακόσμηση, 1 Σχοινοειδή μοτίβα

Εικ. 14.1 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α (σχέδιο, από Willson 1999, pl.12:322).

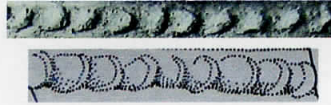
Εικ. 14.2 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α2 (σχέδιο, από Sackett et al. 1966, fig.19:26).

Εικ. 14.3 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο β (Willson 1999, pl.12:319,320).

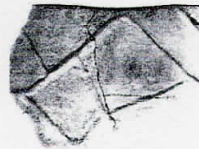
Εικ. 14.4 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ (Wiencke 2000, fig.II.21:383).

Εικ. 14.5 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ2 (Cavanach 1996, fig.11.8:4).

Εικ. 14.6 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ (Müller 1938, pl.XIV:16).



15.1 Μοτίβο δ2



15.2 Μοτίβο στ



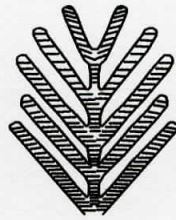
15.3 Μοτίβο ζ



15.4 Μοτίβο η



15.5 Μοτίβο 1



15.6 Μοτίβο 2



15.7 Μοτίβο 3



15.8 Μοτίβο 4



15.9 Μοτίβο 5

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική - Ανάγλυφη διακόσμηση, 1 Σχοινοειδή μοτίβα

Εικ. 15.1 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ2 (Weisshaar 1981, taf.76:a και Wiencke 2000, fig.II.30:565).

Εικ. 15.2 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο στ (Holmberg 1944, fig.82:d).

Εικ. 15.3 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο ζ (σχέδιο, από Weisshaar 1985, abb.58:8).

Εικ. 15.4 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο η (Weisshaar 1981, abb.9).

2. Μη σχοινοειδής διακόσμηση

Εικ. 15.5 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 1 (Caskey 1972, pl.81:c51a).

Εικ. 15.6 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 2 (Caskey 1972, pl.81:c51b).

Εικ. 15.7 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 3 (Willson 1999, pl.89:428).

Εικ. 15.8 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 4 (Willson 1999, pl.54:346).

Εικ. 15.9 ΠΕ πλαστική – ανάγλυφη μη σχοινοειδής διακόσμηση, μοτίβο 5 (Σάμψων 1993α, σχ.30:32).



16.1 Μοτίβο i



16.2 Μοτίβο ii



16.3 Μοτίβο iii



16.4 Μοτίβο iv



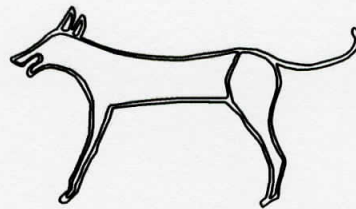
16.5 Μοτίβο v



16.6 Μοτίβο vi



16.7 Μοτίβο 1



16.8 Μοτίβο 2



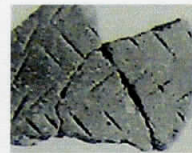
16.9 Μοτίβο 3



16.10 Μοτίβο 4



16.11 Μοτίβο 5



16.12 Μοτίβο 6

Πρωτοελλαδική Περίοδος, Δ. Εμπύεστη διακόσμηση

Εικ.16.1 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο i (Kosmopoulos 1948, fig.12).

Εικ.16.2 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο ii (Μαστροκώστας 1965, πιν.154γ).

Εικ.16.3 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο iii (Müller 1938, pl.XXI:10).

Εικ.16.4 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο iv (Holmberg 1944, fig.82c).

Εικ.16.5 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο v (Goldman 1931, fig.109:1).

Εικ.16.6 ΠΕ εμπύεστη διακόσμηση, μοτίβο vi (Willson 1999, pl.81:222).

Ε. Εγχάρακτη διακόσμηση

Εικ.16.7 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 1 (Kosmopoulos 1948, fig.45 και Müller 1938, pl.XIV:18).

Εικ.16.8 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 2 (σχέδιο, από Θεοχάρης 1954, εικ.8).

Εικ.16.9 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 3 (Blegen 1928, fig.114:2).

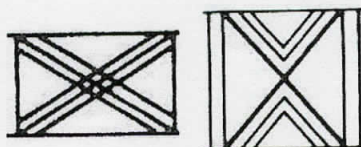
Εικ.16.10 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 4 (Willson 1999, pl.54:339).

Εικ.16.11 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 5 (Frödin, Persson 1938, fig.169:2).

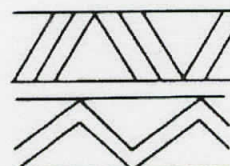
Εικ.16.12 ΠΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 6 (Willson 1999, pl.66:605).



17.1 Μοτίβο 1



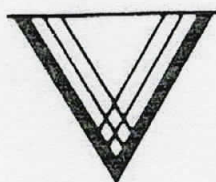
17.2 Μοτίβο 2



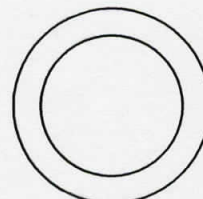
17.3 Μοτίβο 3



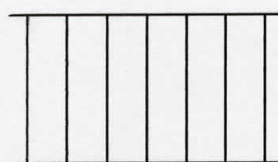
17.4 Μοτίβο 4



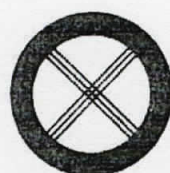
17.5 Μοτίβο 5



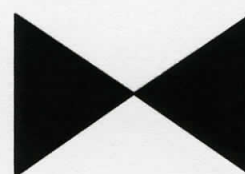
17.6 Μοτίβο 6



17.7 Μοτίβο 7



17.8 Μοτίβο 8



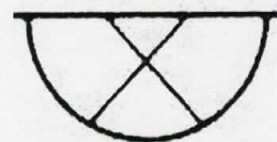
17.9 Μοτίβο 9



17.10 Μοτίβο 10

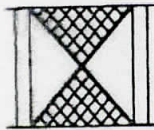


17.11 Μοτίβο 11



17.12 Μοτίβο 12

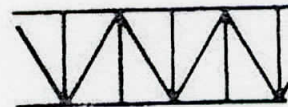
- Μεσοελλαδική Περίοδος, Β. Γραπτή διακόσμηση, 1 Αμαυρόχρωμη διακόσμηση, Γεωμετρικά μοτίβα
- Εικ.17.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 1 (Buck 1964, pl.43:44).
- Εικ.17.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 2 (Buck 1964, pl.42:29B,32).
- Εικ.17.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 3 (Buck 1964, pl.42:6A,5).
- Εικ.17.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 4 (σχέδιο, βασισμένο στο Siedentopf 1991, taf..4).
- Εικ.17.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 5 (Buck 1964, pl.42:38).
- Εικ.17.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 6 (Buck 1964, pl.44:97).
- Εικ.17.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 7 (σχέδιο, βασισμένο στο Zerner 1978, pl.XVII:2)
- Εικ.17.8 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 8 (Buck 1964, pl.44:100).
- Εικ.17.9 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 9 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.12: 65).
- Εικ.17.10 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 10 (Buck 1964, pl.42:10).
- Εικ.17.11 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 11 (Buck 1964, pl.42:2).
- Εικ.17.12 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 12 (Buck 1964, pl.43:91).



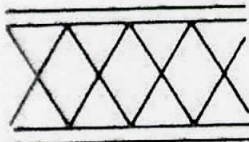
18.1 Μοτίβο 13



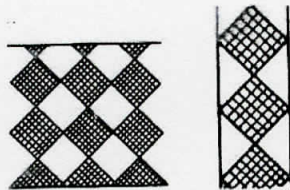
18.2 Μοτίβο 14



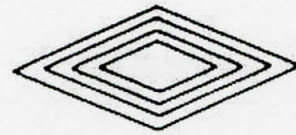
18.3 Μοτίβο 15



18.4 Μοτίβο 16



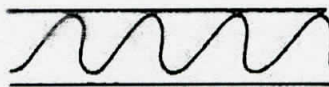
18.5 Μοτίβο 17



18.6 Μοτίβο 18



18.7 Μοτίβο 19



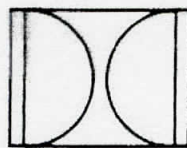
18.8 Μοτίβο 20



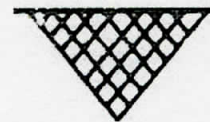
18.9 Μοτίβο 21



18.10 Μοτίβο 22

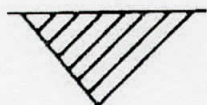


18.11 Μοτίβο 23

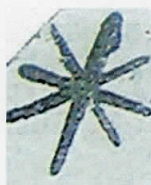


18.12 Μοτίβο 24

Μεσοελλαδική Περίοδος, Β. Γραπτή διακόσμηση, 1 Αμαυρόχρωμη διακόσμηση, Γεωμετρικά μοτίβα
Εικ.18.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 13 (Buck 1964, pl.42:33).
Εικ.18.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 14 (Buck 1964, pl.44:115).
Εικ.18.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 15 (Buck 1964, pl.42:8).
Εικ.18.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 16 (Buck 1964, pl.42:12).
Εικ.18.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 17 (Buck 1964, pl.42:20,16).
Εικ.18.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 18 (Buck 1964, pl.42:22).
Εικ.18.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 19 (σχέδιο από Goldman 1931, pl.XIII).
Εικ.18.8 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 20 (Buck 1964, pl.43:73A).
Εικ.18.9 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 21 (σχέδιο, από Siedntopf 1991, taf.24)
Εικ.18.10 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 22 (σχέδιο, από Siedntopf 1991, taf.24).
Εικ.18.11 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 23 (Buck 1964, pl.43:80A).
Εικ.18.12 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 24 (Buck 1964, pl.43:40).



19.1 Μοτίβο 25



19.2 Μοτίβο 26



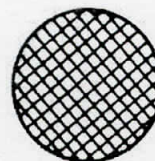
19.3 Μοτίβο 27



19.4 Μοτίβο 28



19.5 Μοτίβο 30



19.6 Μοτίβο 31



19.7 Μοτίβο 33

Μεσοελλαδική Περίοδος, Β. Γραπτή διακόσμηση, 1 Αμαυρόχρωμη διακόσμηση, Γεωμετρικά μοτίβα

Εικ. 19.1 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 25 (Buck 1964, pl.42:39).

Εικ. 19.2 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 26 (Siedentopf, 1991, taf.7:30:a).

Εικ. 19.3 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 27 (Buck 1964, pl.43:88,87).

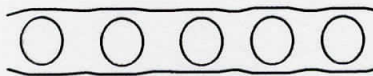
Εικ. 19.4 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 28 (σχέδιο, από Siedentopf 1991, taf.11).

Εικ. 19.5 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 30 (Barber 1954, pl.1:e).

Εικ. 19.6 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 31 (Buck 1964, pl.44:102).

Β. Γραπτή διακόσμηση, 1 Αμαυρόχρωμη διακόσμηση, Μη γεωμετρικά μοτίβα

Εικ. 19.7 ΜΕ γραπτή αμαυρόχρωμη διακόσμηση, μη γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο 33 (Siedentopf, 1991, taf.14:75).



20.1 Μοτίβο α



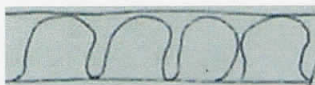
20.2 Μοτίβο α2



20.3 Μοτίβο β



20.4 Μοτίβο γ



20.5 Μοτίβο γ2



20.6 Μοτίβο δ



20.7 Μοτίβο δ2



20.8 Μοτίβο 1

Μεσοελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική - Ανάγλυφη διακόσμηση, 1 σχοινοειδή μοτίβα

Εικ.20.1 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α (σχέδιο, από Catling 2009, fig.252: AM 103).

Εικ.20.2 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο α2 (Cavanagh 1996, fig.12.9:5).

Εικ.20.3 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο β (Catling 2009, fig.213:NC16).

Εικ.20.4 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ (Τουλούπα, Συμεώνογλου 1965, πιν.283β).

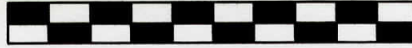
Εικ.20.5 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο γ2 (Taylour, Janko 2008, fig.5.21·1410).

Εικ.20.6 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ (Howell 1992, pl.3-20:P2393).

Εικ.20.7 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο δ2 (Wiencke 2000, fig.II.30:565).

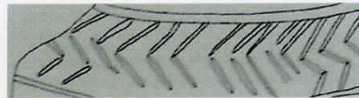
2. Μη σχοινοειδή μοτίβα

Εικ.20.8 ΜΕ πλαστική –ανάγλυφη διακόσμηση, μη σχοινοειδή μοτίβα, μοτίβο 1(Σάμψων 1993α, σχ.55:27).

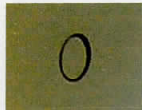


Απότμημα χείλους ΜΕ πίθου από Νέα Στύρα
(Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

21 1 Μοτίβο Α



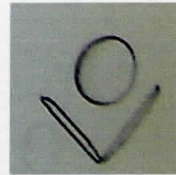
21.2 Μοτίβο 3



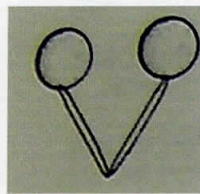
21.3 Μοτίβο 1



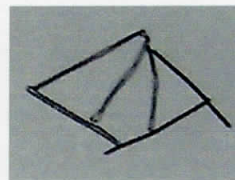
21.4 Μοτίβο 2



21.5 Μοτίβο 3



21.6 Μοτίβο 4



21.7 Μοτίβο 5

Μεσοελλαδική Περίοδος, Δ. Εμπίεστη διακόσμηση

Εικ.21 1 ΜΕ εμπίεστη διακόσμηση, μοτίβο Α (Αρχαιολογική συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα).

Ε. Εγχάρακτη διακόσμηση

Εικ.21.2 ΜΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο 3 (Taylour, Janko 2008, fig.5.3:1034).

ΣΤ "Σημεία κεραμέων"

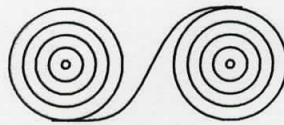
Εικ.21.3 ΜΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 1 (Lindblom 2001, fig.13: A1).

Εικ.21.4 ΜΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 2 (Lindblom 2001, fig.16: E22).

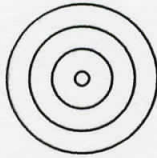
Εικ.21.5 ΜΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 3 (Lindblom 2001, fig.15: H13).

Εικ.21.6 ΜΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 4 (Lindblom 2001, fig.16: H38).

Εικ.21 7 ΜΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 5 (Gauss, Kiriatzki 2011, fig.130: KOL266).



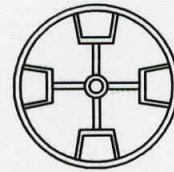
22.1 Μοτίβο 1



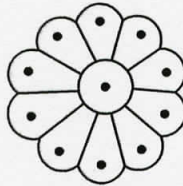
22.2 Μοτίβο 1



22.3 Μοτίβο 2



22.4 Μοτίβο 3



22.5 Μοτίβο 2



22.6 Μοτίβο II



22.7 Μοτίβο III



22.8 Μοτίβο IIIβ



22.9 Μοτίβο IV

Υστεροελλαδική Περίοδος, Α. Ενσφράγιση διακόσμηση, 1 Σφραγιδοκύλινδροι

Εικ.22.1 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγιδοκύλινδροι, μοτίβο 1 (σχέδιο, από Wace 1921-1923, pl.LXII).

2. Σφραγίδες

Εικ.22.2 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 1 (σχέδιο, από Frizell, 1986, fig.30:311).

Εικ.22.3 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 2 (σχέδιο, βασισμένο στο Frödin, Persson 1938, fig.210: fragm.6).

Εικ.22.4 ΥΕ ενσφράγιση διακόσμηση, σφραγίδες, μοτίβο 3 (σχέδιο, από Frizell, 1986, fig.53:472).

Β. Γραπτή διακόσμηση, 1 Φυτικά μοτίβα

Εικ.22.5 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, φυτικά μοτίβα μοτίβο 2 (Blegen et al. 1973, fig.233:4).

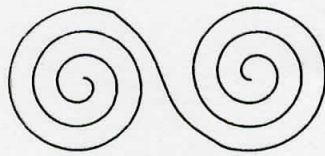
2. Γραμμικά - Γεωμετρικά μοτίβα

Εικ.22.6 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο II (Furumark 1972, FM67:1).

Εικ.22.7 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο III (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 607).

Εικ.22.8 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IIIβ (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig.383: 599).

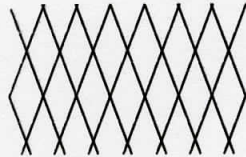
Εικ.22.9 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IV (σχέδιο από Furumark 1972, FM61:1).



23.1 Μοτίβο V



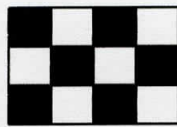
23.2 Μοτίβο Vβ



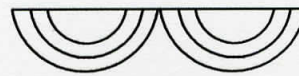
23.3 Μοτίβο VI



23.4 Μοτίβο VII



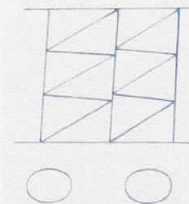
23.5 Μοτίβο VIII



23.6 Μοτίβο IX



23.7 Μοτίβο 1



23.8 Μοτίβο 1

Υστεροελλαδική Περίοδος, Β. Γραπτή διακόσμηση, 2. Γραμμικά - Γεωμετρικά μοτίβα

Εικ.23.1 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο V (σχέδιο, από Cummer, Schofield 1984, pl.70: 1100).

Εικ.23.2 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο Vβ (σχέδιο, από Furumark 1972, FM46).

Εικ.23.3 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VI (σχέδιο, από Furumark 1972, FM57).

Εικ.23.4 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VII (σχέδιο, από Blegen et al. 1966, fig,379: 600).

Εικ.23.5 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο VIII (σχέδιο, από Furumark 1972, FM56).

Εικ.23.6 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, γραμμικά- γεωμετρικά μοτίβα, μοτίβο IX (σχέδιο, από Furumark 1972, FM42).

3. Εικονογραφικά μοτίβα

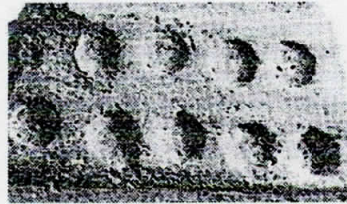
Εικ.23.7 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, εικονογραφικά μοτίβα, μοτίβο 1 (Caskey 1977, fig.13).

4. Αμαυρόχρωμη διακόσμηση

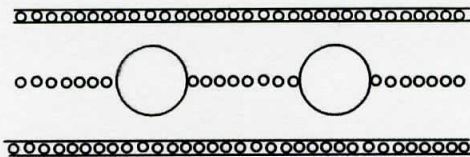
Εικ.23.8 ΥΕ γραπτή διακόσμηση, αμαυρόχρωμη διακόσμηση, μοτίβο 1 (Mylonas 1959, pl.135:71).



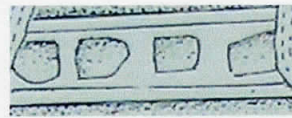
24.1 Μοτίβο α



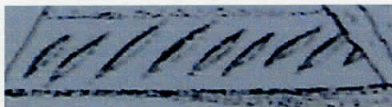
24.2 Μοτίβο α2



24.3 Μοτίβο α3



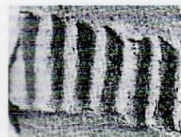
24.4 Μοτίβο α4



24.5 Μοτίβο β



24.6 Μοτίβο β2



24.7 Μοτίβο β3



24.8 Μοτίβο β4



24.9 Μοτίβο β5

Υστεροελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική διακόσμηση, 1 Ταινιωτή διακόσμηση

Εικ.24.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α (Brooner 1939, fig.80:c).

Εικ.24.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α2 (Brooner 1939, fig.80:d).

Εικ.24.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α3 (σχέδιο, βασισμένο στο Frizell 1986, fig.38: 367).

Εικ.24.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο α4 (Walberg 2007, pl.182:2083).

Εικ.24.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β (Frizell, 1986, fig.30:310).

Εικ.24.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β2 (Wace 1921-23, pl.LXII).

Εικ.24.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β3 (Brooner 1939, fig.80:e).

Εικ.24.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β4 (Hansen 1937, fig.18:a).

Εικ.24.9 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο β5 (Brooner 1939, fig.80:a).



25.1 Μοτίβο γ



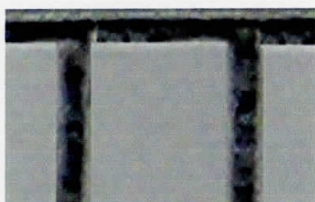
25.2 Μοτίβο γ2



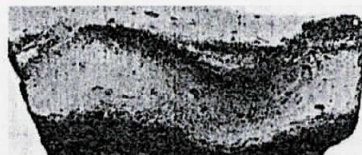
25.3 Μοτίβο δ



25.4 Μοτίβο δ2



25.5 Μοτίβο ε2



25.6 Μοτίβο στ



25.7 Μοτίβο ζ



25.8 Μοτίβο ζ2

Υστεροελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική διακόσμηση, 1 Ταινιωτή διακόσμηση

Εικ.25.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο γ (Catling 2009, fig.313:A467).

Εικ.25.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο γ2 (Walberg 1998, pl.90:712).

Εικ.25.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο δ (Bikaki 1984, pl.25:VII- 6).

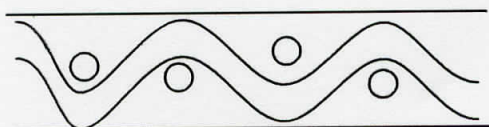
Εικ.25.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο δ2 (Bikaki 1984, pl.25:VII-8).

Εικ.25.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ε2 (σχέδιο βασισμένο στο Furumark 1972, fig.21).

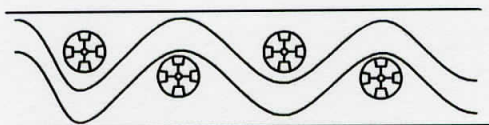
Εικ.25.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο στ (Hansen 1937, fig.18: c).

Εικ.25.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ζ (Hansen 1937, fig.18: e).

Εικ.25.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ζ (Brooner 1939, fig.80: a).



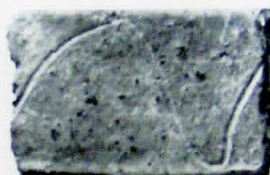
26.1 Μοτίβο η



26.2 Μοτίβο η2



26.3 Μοτίβο η3



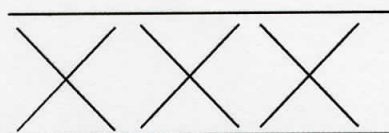
26.4 Μοτίβο η4



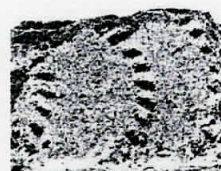
26.5 Μοτίβο θ



26.6 Μοτίβο ι



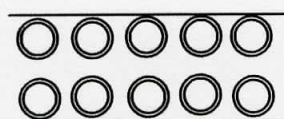
26.7 Μοτίβο ια



26.8 Μοτίβο ιβ



26.9 Μοτίβο ιγ



26.10 Μοτίβο ιδ

Υστεροελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική διακόσμηση, 1 Ταινιωτή διακόσμηση

Εικ.26.1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η (σχέδιο βασισμένο στο Walberg 1998, pl.90: 706).

Εικ.26.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η2 (σχέδιο βασισμένο στο Pini 1975, inv. nr 17083).

Εικ.26.3 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η3 (Kilian 1979, abb.31:8).

Εικ.26.4 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο η4 (Grossmann Schäfer 1975, taf.44:3).

Εικ.26.5 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο θ (Furumark 1972, fig.21).

Εικ.26.6 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ι (Porpham et al. 2006a, pl.42:9).

Εικ.26.7 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ια (σχέδιο βασισμένο στο Walberg 1998, pl.87:651).

Εικ.26.8 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιβ (Rutter 1979, pl.93: 126).

Εικ.26.9 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιγ (Frödin, Persson 1938, fig.210:4).

Εικ.26.10 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιδ (σχέδιο βασισμένο στο Kilian 1981, abb.9).



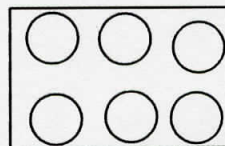
27 1 Μοτίβο ιδ2



27.2 Μοτίβο ιε



27.3 Μοτίβο i



27.4 Μοτίβο ii



27.5 Μοτίβο Α



27.6 Μοτίβο Β



27 7 Μοτίβο Γ



27.8 Μοτίβο Δ



27.9 Μοτίβο Ε



27 10 Μοτίβο ΣΤ



27 11 Μοτίβο Ζ

Υστεροελλαδική Περίοδος, Γ Πλαστική διακόσμηση, 1 Ταινιωτή διακόσμηση

Εικ.27 1 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιδ2 (σχέδιο βασισμένο στο Kilian 1981, abb.9).

Εικ.27.2 ΥΕ πλαστική ταινιωτή διακόσμηση, μοτίβο ιε (σχέδιο βασισμένο στο Rutter 1979, pl.92:79).

Δ. Εμπίεστη διακόσμηση

Εικ.27.3 ΥΕ εμπίεστη διακόσμηση, μοτίβο i (Rutter 1979, pl.92:82).

Εικ.27.4 ΥΕ εμπίεστη διακόσμηση, μοτίβο ii (σχέδιο βασισμένο στο Frizell 1978, fig.76:130).

Ε. Εγχάρακτη διακόσμηση

Εικ.27.5 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Α (Frödin, Persson 1938, fig.210: Fragm. 7).

Εικ.27.6 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Β (Frödin, Persson 1938, fig.210: Fragm. 2).

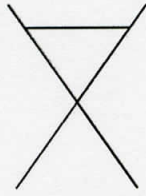
Εικ.27 7 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Γ (Walberg 2007, fig.183:2095).

Εικ.27.8 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Δ (Brooner 1939, fig.80:b).

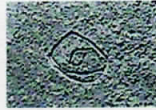
Εικ.27.9 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Ε (Μαστροκώστας 1964, πιν.209:α).

Εικ.27 10 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο ΣΤ (Taylour, Janko 2008, fig.5.50:2203).

Εικ.27 11 ΥΕ εγχάρακτη διακόσμηση, μοτίβο Ζ (Δημακοπούλου et al., 2005, fig.7).



28.1 Μοτίβο 1



28.2 Μοτίβο 2



28.3 Μοτίβο 3

Υστεροελλαδική Περίοδος, Ε. "Σημεία κεραμέων"

Εικ.28.1 ΥΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 1 (σχέδιο από Bikaki 1984, pl.10: VII-5).

Εικ.28.2 ΥΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 2 (Bikaki 1984, pl.25: VII-6).

Εικ.28.3 ΥΕ "σημεία κεραμέων", μοτίβο 3 (Bikaki 1984, pl.25: VII-8).



Εικ.29.1 Ταφικός πίθος από τις Μυκήνες (Wace 1921-23, pl.62).



29.2 ΜΕ πίθος από την Κολώνα (Siedentopf 1991, taf.16:81).



29.3 Ταφικός πίθος από τον Άνω Εγκλιανό (Blegen et al. 1973, fig.203, 233:5).



29.4 ΠΕ πίθος από τον Άγιο Κοσμά (Mylonas 1959, fig.132:50).



29.5 Χείλος πίθου από τη Λέρνα με ενσφράγιστη μάζα πηλού στο χείλος (Wiencke 1969, pl.126:185).



29.6 ΜΕ σύνολο μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων από τις Μυκήνες (Μυλωνάς 1970, πιν.165β).



30.1 ΜΕ πίθος από την Αγία Ειρήνη
(Caskey 1972, pl.87: E9).



30.2 ΥΕ πίθος από την Αγία Ειρήνη
(Cummer, Schofeld 1984, no.84).



30.3 Η «Οικία του Λαδεμπόρου» και η σχετιζόμενη με αυτή πινακίδα γραμμικής Β γραφής Fo101 (Wace 1948, pl.6b και Bennett 1958, 48).



30.4 Τα δωμάτια 23 και 24 του ανακτόρου του Άνω Εγκλιανού και η σχετιζόμενη με αυτά πινακίδα γραμμικής Β γραφής 1217 (Blegen et al. 1966, pl.22, και Blegen 1956, pl.46:15).



31.1 YE πίθος από τον Πύργο Λιβανατών (Δακωρώνια 1986, 69, πιν.69:β).



31.2 Αποθηκευτικός χώρος με δοχεία από άψητο πηλό από τον Πύργο Λιβανατών (Δακωρώνια 1989, πιν.102:δ)



31.3 YEX πίθος και το περιεχόμενό του από το Ακρωτήρι Θήρας (Πολυχρονάκου- Σγουρίτσα 2000, εικ.7α).



31.4 YEX πίθος που περιέχει ασκούς από το Ακρωτήρι Θήρας (Μαρινάτος 1972, pl.31b).



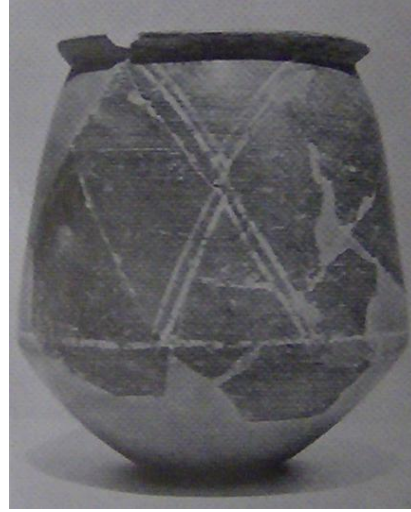
31.5 Κυπριακοί πίθοι από το ναυάγιο του Ακρωτηρίου των Ιρίων (Λώλος 1998, εικ.13).



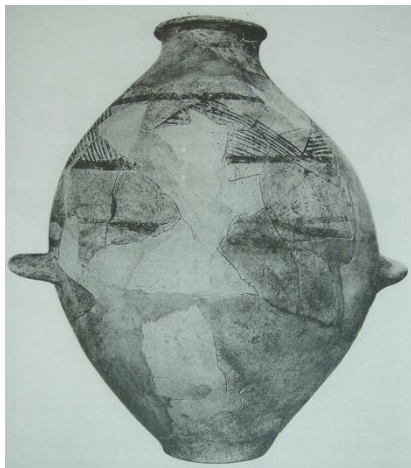
31.6 Βάση πίθου με σφραγισμένη εκροή από το όρος Κύνθος (MacGillivray 1980 fig.22).



32.1 ΜΕ πίθος από τον Ορχομενό (Sarri 2010, phototaf. 5:6).



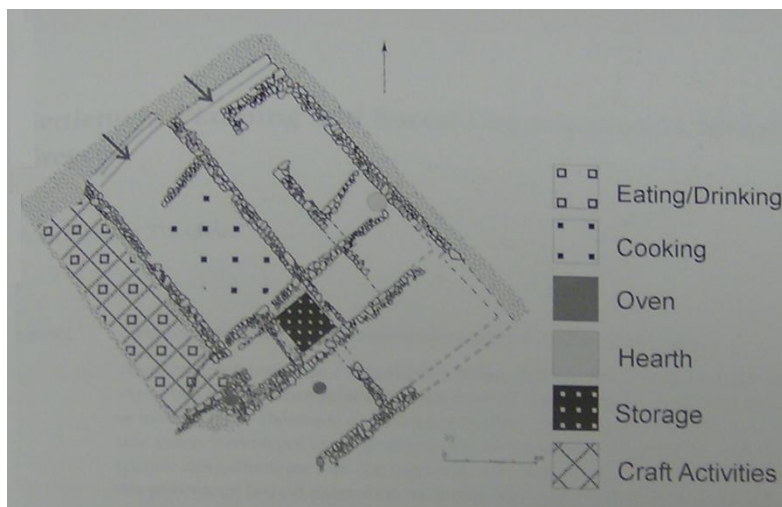
32.2 ΜΕΧ πιθάρι από το Βόλο (Θεογάρης 1958, 14).



32.3 ΜΕΧ πιθαμοφέας από την Κίρρα (Dor et al. 1960, pl.45).



32.4 ΥΕ τρίωτος πιθαμοφέας από την Αγία Ειρήνη (Cummer, Schofield 1984, pl.79:1318).



32.5 Το κτηριακό συγκρότημα D στην Ασίνη (Βουτσάκη 2010, fig.3).



33.1 Απότμημα χείλους πίθου από τις Ζυγουριές, ΠΕΙΙ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



33.2 Απότμημα χείλους πίθου από τις Ζυγουριές, ΠΕΙΙ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



33.3. Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από τη Λέρνα, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



33.4. Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από το Καλάμι, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



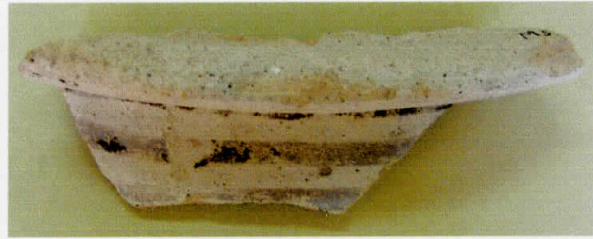
33.5 Απότμημα σώματος πίθου με λαβή από την Εύτρηση, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



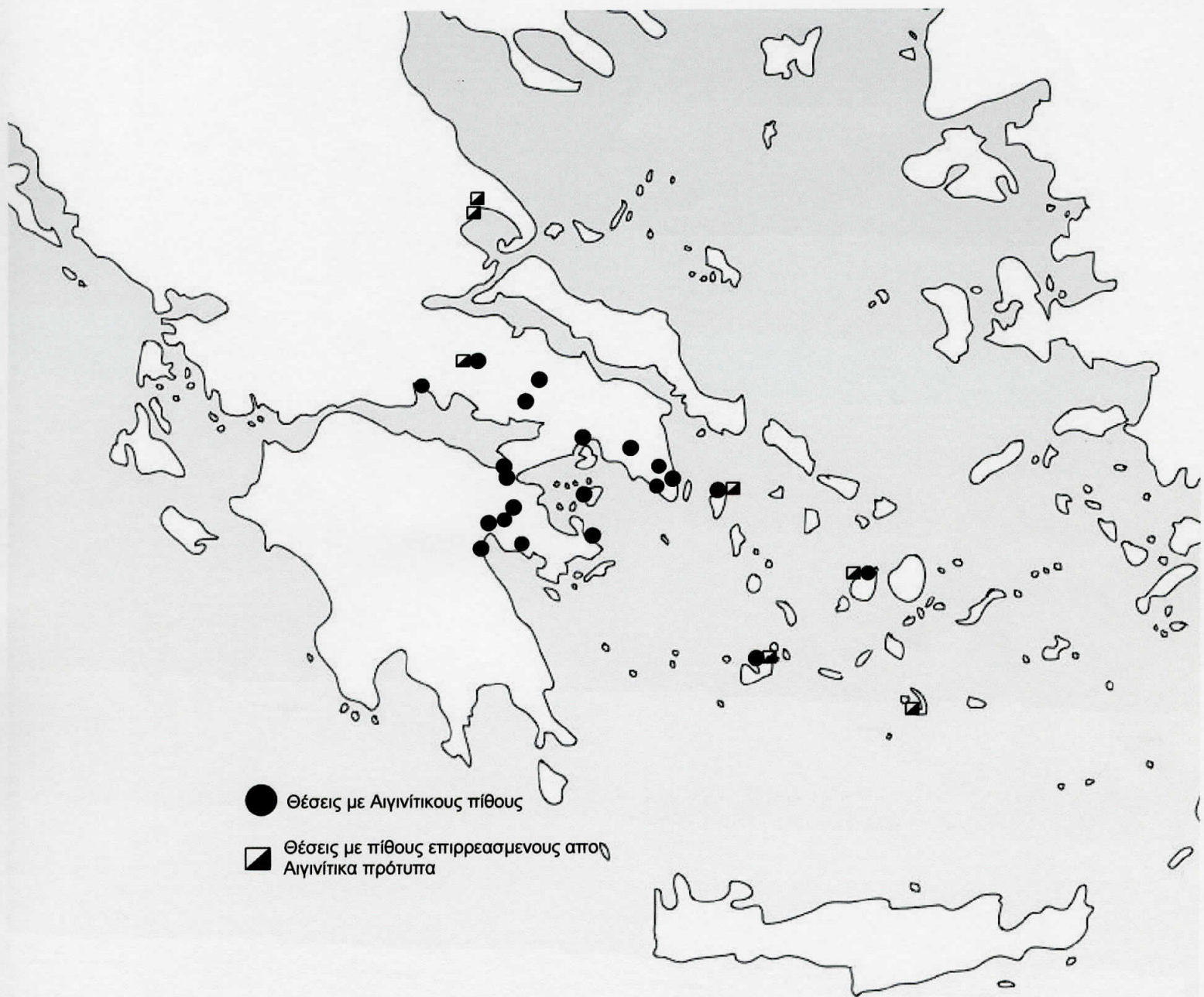
33.6 Απότμημα χείλους πίθου από την Εύτρηση, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



34.1 Απότμημα χείλους πίθου από την Εύτρηση, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



34.2 Απότμημα χείλους πίθου από τη Γωνιά, ΜΕ.
(Αρχαιολογική Συλλογή, Αμερικανική Σχολή Κλασσικών Σπουδών στην Αθήνα)



Εικ. 35

Διασπορά ΜΕ τύπου 1